Julio Valdeón
Joseph Pérez
Santos Juliá

ISTORIA SPANIEI

Julio Valdeón ex-profesor agregat de Istorie Medievală la Universitatea Complutense din Madrid, profesor titular la Universitatea din Sevilla, conducător al Catedrei de Istorie Medievală a Universității din Valladolid, ales membru al Academiei Regale de Istorie în 2001, numit director al Institutului Universitar de Istorie „Simancas" în 2002. A meritat Premiul Castilia şi León de Ştiinţe Sociale şi Umaniste 2001 iar în 2004 a primit premiul Naţional de Istorie pentru cartea sa *Alfonso X: la forja de la España moderna.* Dintre principalele sale cărţi se detaşează: *Los conflictos sociales en el reino de Castillla en los siglos XIV y XV* (1974), *El feudalismo* (1992), *Judios y conversos en la Castilla medieval* (2001), *Abderramán III y el Califato de Córdoba* (2001), *Los Trastámaras. El triunfo de una dinastia bastarda* (2001) sau *Pedro I el Cruel y Enrique de Trastámara* (2002).

Joseph Pérez este profesor de Civilizaţie Spaniolă şi a Americii Latine la Universitatea din Bordeaux III şi director de multă vreme al Casei Velázquez, la Madrid. E recunoscut ca unul dintre specialiştii cei mai de seamă în ceea ce priveşte Epoca Modernă spaniolă. Este autor a numeroase opere despre această perioadă, între care se remarcă *La revolución de las comunidades de Castilla* (1520-1521) (1977), *La España de los Reyes Católicos* (1986), *El humanismo de Fray Luis de León* (1994), *Historia de una tragedia: la expulsión de los judios de España* (1995), *Carlos V* (1998) şi, de asemenea, *La España del siglo XVI.*

Santos Juliá este doctor în Sociologie şi profesor la Catedra de Istorie Socială şi Gândire Politică a UNED – Universidad Nacional de Educación a Distancia – şi a fost conducător al acestei Catedre şi decan al Facultăţii de Ştiinte Politice şi Sociologie a aceleiaşi universităţi. Este autor, între alte cărţi, a *Manuel Azaña. Una biografia politica; Madrid. Historia de una capital* (1994), *Los socialistas en la politica española* (1997), *Un siglo de España: Politica y Sociedad* (2000) sau *Las dos Españas* (2004), pentru care a primit premiul Naţional de Istorie 2005. Este de asemenea comentator politic al ziarului *El País.*

Julio Valdeón
Joseph Pérez
Santos Juliá

ISTORIA SPANIEI

Ediția I-a

Traducere și note de Constantin Sfeatcu

EDITURA VIGA

Titlul original al ediției în limba spaniolă:
Historia de España

© *Moștenitorii lui Julio Valdeón*
© *Joseph Pérez*
© *Santos Juliá*
© *Espasa Calpe, S.A., Madrid, España 2003, 2006, 2007*
© pentru prezenta ediție: *Espasa Calpe, S.A., 2006*

Ilustrația: foto Arhiva Espasa și Agenția EFE
Cartografie: Aurelia Sanz
Ilustrația copertei: Detaliu din *Capitularea Granadei.*
Tablou în ulei de Francisco Pradilla.
Palatul Senatului. Madrid

Toate drepturile pentru prezenta ediție sunt rezervate Editurii VIGA.
Nici o parte din acest volum nu poate fi copiată
fără permisiunea scrisă a Editurii VIGA.
Drepturile de distribuție în străinătate aparțin
în exclusivitate editurii.

All rights reserved. The distribution of this book outside
of Romania, without the written permission of VIGA
is strictly prohibited.

Copyright © 2011 Editura **VIGA**
București – România

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
VALDEÓN, JULIO
Istoria Spaniei / Julio Valdeón, Joseph Pérez, Santos Juliá ; trad.: Constantin Sfeatcu. - București : Viga, 2011
ISBN 978-606-92166-4-4

I. Pérez, Joseph
II. Juliá, Santos
II. Sfeatcu, Constantin (trad.)

94(460)

CUPRINS

EVUL MEDIU
Julio Valdeón

1. Hispania la începutul secolului VIII: o bogată moştenire istorică 13
   Cele dintâi culturi 13
   Hispania romană 16
   Regatul vizigot din Hispania 19

2. Splendoarea din al-Andalus 24
   Etapa Emiratului 24
   Califatul de Córdoba 28
   Economia şi societatea din al-Andalus 32
   Structurile politice din al-Andalus 36
   Lumea spiritului în al-Andalus 37

3. Rezistenţa creştină 40
   De la regatul asturian la „imperiul leones" 40
   Comitatul Castilla 42
   Repopularea bazinului fluviului Duero 44
   Regatul Pamplona 46
   Comitatul Aragón 47
   Comitatele viitoarei Catalonia 48
   Manifestările culturale în Spania creştină 50

4. Secolul XI. Creştinii preiau iniţiativa 52
   Al-Andalus, fragmentat într-un mozaic de regate *taifa* 52
   Recâştigarea creştinătăţii şi reflectarea ei în nucleele politice din nordul peninsular 54
   Sporirea Castiliei şi Leónului. Cucerirea oraşului Toledo. 55
   Invazia almoravizilor frânează înaintarea creştină 58
   Progresele Aragónului şi Cataloniei 59
   Dezvoltarea burgurilor şi a burghezilor 61
   Legătura cu creştinătatea europeană 63

5. Secolul XII: O fază de echilibru 65
Ofensiva aragoneză. Cucerirea Zaragosei 65
„Imperiul hispanic" *versus* Coroana de Aragón 67
Spania celor cinci regate 69
Almohazii: o nouă frână în înaintarea creştină 72
Oraşele şi comerţul 74
Naşterea Cortesurilor 75
Noutăţile ecleziastice şi culturale 76

6. Secolul XIII. Spania orientală. Expansiunea Aragónului şi Cataloniei 78
Încorporarea Balearelor şi a regatului Valencia 79
Începuturile expansiunii în Mediterana 81
Bazele economice. Avântul comerţului catalan 83
O societate diversificată. Mudejari şi evrei 85
Articulaţia Coroanei de Aragón. Cortesurile 86
Biserica şi cultura. Raimundo Lulio 88
Orientarea franceză a Navarrei 90

7. Secolul XIII. Spania occidentală. Expansiunea Castiliei şi Leónului 92
Încorporarea Andaluziei Betice şi a regatului Murcia 93
Alfons al X-lea cel Înţelept. „Isprava domniei de împărat" 95
Bazele economice. Mesta 97
Structura socială. Mudejari şi evrei 99
Structura politică a Coroanei de Castilia 100
Viaţa spiritului. Şcoala alfonsină 102
Regatul nazari din Granada 104

8. Secolul XIV. O perioadă de criză 106
Manifestările crizei 106
Coroana de Castilia. Trastámarii, la putere 110
Coroana de Aragón. Domnia lui Pedro al IV-lea 112
Ruptura convieţuirii creştino-evreieşti 114
Impactul crizei în Biserică şi cultură 116
Regatul Navarra îşi îndreaptă făgaşul 118
Oscilările Granadei nazari 119

9. Secolul XV. Redresarea Coroanei de Castilia.....120
Domnia lui Juan al II-lea. Don Álvaro de Luna.....121
Epoca lui Enrique al IV-lea. „Farsa de la Ávila".....122
Târgurile de la Medina del Campo. Avântul comerțului internațional.....124
Tensiunile sociale. Irmandiños. Problema evreului convertit.....126
Întărirea puterii regale.....129
Cultura. Primele însemnări ale umanismului.....131
Granada nazari. Un regat în declin.....133

10. Secolul XV. Contrastele Coroanei de Aragón.....134
Trastámarii, în Aragón. Alfons al V-lea și Napoli.....135
Juan al II-lea de Aragón. „Războiul civil" din Catalonia.....136
Dezechilibrele economice. Regresul Cataloniei. Splendoarea Valenciei.....138
Crisparea socială. Payeses de remensa. *Busca* și *biga*. *Forans*.....140
Complexitatea politică a Coroanei de Aragón.....142
Cultura. Irupția umanismului.....144
Oscilările regatului Navarra.....145

EPOCA MODERNĂ
Joseph Pérez

1. Regii Catolici (1474-1516).....157
Războiul de Succesiune (1474-1479).....157
Crearea Statului modern.....159
Politica religioasă.....166
Expansiunea spaniolă.....168
Domnia lui Filip I.....173
Regențe a lui Ferdinand Catolicul și ale cardinalului Cisneros (1506-1517).....176

2. Imperiul spaniol (1516-1598).....179
Răscoale populare și frății.....179
Societatea stărilor.....185

Rege şi regat 187
Spania şi Europa 190
Indiile 198
Monarhia catolică 205
Apărarea credinţei 211

3. Cei din Casa de Austria Mărunţi (1598-1700) 224
Primele semne de schimbare a conjuncturii (1598-1643) 228
Criza anilor 1640 231
Prăbuşirea dinastiei 242

4. Secolul Luminilor (1700-1808) 246
Războiul de Succesiune 247
Domnia lui Filip al V-lea (1700-1746) şi a lui Ferdinand al VI-lea (1746-1759) 249
Domnia lui Carol al III-lea (1759-1788) 259
Spania faţă cu Revoluţia franceză (1788-1808) 284

PERIOADA CONTEMPORANĂ
Santos Juliá

1. Între revoluţia liberală şi reacţiunea absolutistă (1808-1843) 299
Reacţiune absolutistă 306
Liberalii la putere 309
Absolutism din nou 313
Revoluţie şi război civil 317

2. Stingerea revoluţiei, construirea Statului: epoca moderată (1844-1868) 329
Prin revoluţie la guvernare 335
Plenitudine efemeră 343
Din nou revoluţia 350

3. Revoluţie democratică, Restauraţie monarhică (1868-1898) 355
Revoluţia în acţiune 355
De la monarhie democratică la Republică federală 362

Monarhia, restaurată 367
Consolidarea regimului 375
Excluşi de la alternanţă 380
Criză morală de sfârşit de secol: regenerare şi naţionalisme 383

4. O monarhie liberală care se încheie cu dictatură militară (1899-1930) 392
O societate în mişcare 392
Şi o politică în roata alternării 397
Sfârşitul alternanţei şi crizei de sistem 406
Dictatură şi prăbuşirea monarhiei 410

5. Şi o republică democratică pierind într-un război civil (1931-1939) 416
Rectificare, revoluţie şi Front Popular 424
Rebeliune militară, revoluţie socială şi război civil 433

6. Lunga dictatură a generalului Franco (1939-1975) 441
Anii '40: construcţia Noului Stat 441
Anii '50: lentă ieşire din autarhie 448
Anii '60: dezvoltare, schimbare şi conflict 453
Anii '70: criză de regim 458

7. O democraţie în sfârşit consolidată (1976...) 465
Ruptură negociată 465
Perioadă de consens 474
Fragilitate şi consolidare a democraţiei 477
Şi un semn de întrebare pentru viitor 485

CRONOLOGIE 497

EVUL MEDIU

JULIO VALDEÓN

1. HISPANIA LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI VIII: O BOGATĂ MOŞTENIRE ISTORICĂ

În anul 711 regele vizigot Rodrigo[1] a fost înfrânt şi omorât în bătălia de la Guadalete de către trupele musulmane care, alcătuite în principal din berberi şi conduse de Tariq, invadaseră pământul iberic dinspre zonele occidentale din nordul Africii. Acel eveniment a avut urmări decisive, căci a însemnat, nici mai mult nici mai puţin, dispariţia monarhiei vizigote, dar şi ocuparea celei mai mari părţi a teritoriului din Peninsula Iberică de către musulmani. Aici se află într-adevăr una din particularităţile trecutului istoric al Spaniei. Ne referim, desigur, la cuprinzătoarea şi profunda baie pe care a cunoscut-o în furtunoasa şi atractiva mare a culturii arabe. Strălucitul cât şi polemicul istoric Américo Castro[2] a expus ideea că „locuirea hispanică" a fost produsul confluenţei creştinilor cu musulmanii şi cu evreii în cursul Evului Mediu. Musulmanii, dimpotrivă, au fost absenţi din cea mai mare parte a ţărilor care alcătuiau în vremurile medievale Europa creştină. Bătălia de la Guadalete, aşadar, marchează începutul parcursului pe care urmează să-l efectuăm prin istoria Spaniei medievale.

În orice caz ar fi puţin absurd să se dea uitării îndelungatul şi complexul proces istoric trăit pe meleagurile hispanice înainte de fapta de arme de la Guadalete. Şi de aceea, fie şi în forma cea mai concisă posibil, credem că e bine să amintim marile semne de hotar din trecutul istoric al teritoriului pe care romanii l-au numit Hispania.

CELE DINTÂI CULTURI

Cum să nu semnalezi, pentru începutul acestei expuneri, că în Peninsula Iberică existau grupuri umane stabilite de mai multe

---

[1] Roderick, Rodéric, Ródrigue.

[2] Y Quesada (1885-1972), istoric de cultură, filolog şi critic literar.

sute de mii de ani înainte de Christos? Acolo rămânea, pentru a chema o spectaculoasă investigare din ultimii ani, senzaţionala descoperire a lui *Homo antecessor* din Atapuerca. Nu mai e cazul să spunem că acele fiinţe omeneşti trăiau în nişte condiţii extrem de elementare, aceleaşi pe care specialiştii în preistorie le numesc epoca Paleolitică, indiscutabil, cea mai îndelungată din întreaga istorie a umanităţii. Resursele alimentare proveneau în principal din recoltă, deşi cu timpul au sporit, când au încorporat alte activităţi, ca pescuitul şi vânătoarea. Fiinţele omeneşti, care se caracterizau printr-o puternică coeziune tribală, nu aveau locuinţă permanentă, văzându-se obligate să practice nomadismul. Fireşte, acei oameni realizau unele activităţi cu caracter magic, întruchipate uneori în picturi rupestre, precum cele renumite din peştera de la Altamira, în regiunea Cantabria.

La o dată foarte greu de precizat, dar pe care cercetătorii o situează în jurul anului 5000 înainte de Christos, a ajuns pe pământ iberic aşa-numita „revoluţie neolitică". Literalmente termenul neolitic înseamnă „piatră nouă", însă marea noutate a acelei etape care începea atunci consta în punerea în mişcare, de către fiinţele omeneşti aşezate pe meleaguri hispanice, a unei economii cu caracter productiv. Principalele noutăţi erau practicarea agriculturii, îndeosebi a cerealelor (alac, orz, grâu...), domesticirea animalelor ca de pildă porcul, boul, oaia, capra şi poate la fel calul, producerea de obiecte ceramice şi începutul fabricării de ţesături. Populaţia, în timp ce sporea, căpăta un caracter stabil. În paralel se afirma diviziunea muncii şi, fără îndoială noutatea cea mai frapantă, se năştea puterea politică propriu-zisă. Vreo două secole mai târziu pătrundea pe meleaguri hispanice folosirea metalelor. Primul metal utilizat a fost arama, a cărei folosire a fost contemporană cu apariţia impresionantelor monumente megalitice dar şi cu răspândirea excepţionalului obiect ceramic cunoscut ca „vas campaniform". Apoi a venit epoca bronzului (aliajul aramei şi cositorului) şi în încheiere a fierului. Metalurgia înlocuise complet iscusinţa litică. În paralel se înregistrau progrese semnificative atât în activităţile economice, mai ales în agricultură, cât şi în organizarea populării. După cum se vede, paşii făcuţi în viaţa fiinţelor umane aşezate în Peninsula Iberică fuseseră uriaşi. Totuşi dez-

voltarea nu urma acelaşi ritm în întreg teritoriul iberic, mergând mai repede în unele regiuni decât în altele.

Primul mileniu înainte de Christos este o epocă mult mai bine cunoscută decât cele anterioare, în parte datorită păstrării izvoarelor scrise. În jurul anului 1200 înainte de Christos au avut loc în Peninsula Iberică invaziile indoeuropene. Începând cu secolul IX înainte de Christos ajungeau până la coastele levantine ale teritoriului hispanic şi până la Insulele Baleare diverse popoare colonizatoare, venind din zona mediteraneană orientală. E posibil ca aceste popoare să se fi simţit atrase de bogăţia minieră din sudul Spaniei. Primii care au debarcat pe pământ hispanic au fost fenicienii, cărora li se datorează fundarea Gadir-ului[1], cât şi a diverselor colonii pe coasta mediteraneană andaluză. Ulterior, în jurul secolului VI înainte de Christos, au făcut act de prezenţă grecii, care s-au stabilit în zona actualei Catalonia, unde au fundat colonii precum Emporion[2] şi Roda[3]. Ulterior a avut loc la fel o activitate colonizatoare a cartaginezilor, localizabilă în special în Insulele Baleare. Colonizările popoarelor sus-menţionate au lăsat o moştenire spectaculoasă, care includea de la noi cultivări ale pământului, roata de olar sau diverse tehnici aplicabile lucrării metalelor, până la baterea monezilor sau folosirea alfabetului. În mileniul citat Peninsula Iberică era locuită de un mozaic pestriţ de popoare. În mod tradiţional s-a vorbit de iberici şi celţi, primii stabiliţi cu deosebire în estul şi sudul Peninsulei, cei de al doilea în nord şi centru. Totuşi izvoarele epocii se referă la un amplu conglomerat de popoare. Amintim numele celor mai importante. În nord se aflau galicianii, asturianii, cantabrii şi vasconii; în centru, vacceii, vetonii, celtiberii, carpetanii şi lusitanii; în est, indigetii, layetanii, edetanii, mastienii şi bastetanii, iar în sud, turdetanii, protagonişti ai strălucitei culturi realizate în jurul numelui aproape mitic Tartessos, despre care nu ştim dacă a fost un teritoriu, un oraş sau un râu. Considerat primul Stat peninsular, Tartessos, al cărui teritoriu cuprindea toată coasta

[1] Sau Gádeira, Gades-Cádiz.
[2] Ampurias.
[3] În provincia Rosas din Gerona.

andaluză, ne-a lăsat moştenire opere excepţionale, ca de pildă faimosul tezaur de la Carambolo.

HISPANIA ROMANĂ

Un pas decisiv în devenirea istorică hispanică a fost ocuparea pământurilor peninsulare de către armatele romane. Punctul de plecare a fost lupta susţinută de către republica de atunci romană cu Cartagina, care ocupase, la mijlocul secolului III înainte de Christos, Peninsula Iberică. Roma a reuşit să cucerească principalele baze ale cartaginezilor pe pământ hispanic, Carthago Nova[1] şi Gades. Totuşi, în urma acelui succes romanii, care la început se instalaseră numai în zonele de coastă din est şi din sud ale Peninsulei Iberice, au hotărât să încorporeze în teritoriile lor ansamblul pământurilor iberice. Procesul s-a încheiat în secolul I înainte de Christos, nu fără a întâlni uneori puternice rezistenţe, precum aceea a conducătorului lusitan Viriathus, asasinat în anul 139 înainte de Christos; aceea a oraşului celtiber Numancia, capitulând în faţa Romei în anul 133 înainte de Christos, ori, în ultimă instanţă, aceea a cantabrilor şi asturianilor, pe care termină să-i învingă, în anul 19 înainte de Christos, nici mai mult nici mai puţin decât însuşi Augustus. Motivele care i-au împins pe romani să se intereseze de Peninsula Iberică erau atât economice cât şi strategice. Hispania înzestra Roma înainte de toate cu metale, însă deopotrivă îi oferea soldaţi şi mână de lucru. Să nu uităm, pe de altă parte, că romanii au fost cei care au hotărât să folosească numele de Hispania pentru a se referi la pământul iberic, termen din care vor deriva posterioarele cuvinte romanice España, în castiliană, ori Espanya, în catalană.

Hispania a început să facă parte din puternicul Imperiu care avea centrul său vital în superbul oraş Roma. Hispania romană a avut într-un prim moment două provincii, Citerior şi Ulterior. După aceea a fost împărţită într-un mozaic de provincii, anume Tarraconense, Gallaecia, Cartaginense, Lusitania, Bética şi Mauritania Tingitana, aceasta din urmă raportată la nordul Africii,

[1] Cartagena, port (provincia Murcia), la Mediterana.

şi cea de mai târziu din Baleare. Romanii au profitat din plin de posibilităţile economice ale Hispaniei, în special de exploatările miniere, care erau proprietate a Statului. Să vedem un exemplu semnificativ: în districtul minier din Carthago Nova, în care se extrăgea în special argint, dar şi plumb, se apreciază că lucrau vreo 40.000 de oameni, care obţineau nişte beneficii calculate la circa 25.000 de drahme zilnice. Altă activitate deosebită era pescuitul, în special depozitele de peşte sărat de pe coasta atlantică a Andaluziei. Importantă a fost la fel dezvoltarea sclavagismului, care a atins cote foarte înalte. Societatea, la rândul ei, era împărţită în două grupuri clar potrivnice: pe de o parte, *honestiores*, adică stăpânitorii, pe de alta, *humiliores*, pătura populară. Şi aşa fiind exista o clară deosebire între cei care posedau cetăţenia romană şi cei care nu o aveau. Acea situaţie a durat până în anul 212, dată la care împăratul Caracalla a hotărât să acorde tuturor supuşilor săi cetăţenia romană.

Hispania a primit de la romani o senzaţională moştenire. Până una alta s-a generalizat folosirea limbii latine, care a sfârşit prin a îndepărta cea mai mare parte a limbilor care se vorbeau pe meleaguri hispanice. Unica limbă care a supravieţuit din trecut a fost euskera[1], care se vorbea pe meleaguri din actualele teritorii ale Ţării Bascilor şi Navarra. În altă ordine de idei a înregistrat un spectaculos progres pe meleaguri hispanice viaţa urbană, cu nuclee precum Caesaraugusta, Barcino, Tarraco, Toletum, Lucus, Asturica Augusta, Saguntum, Valentia, Carthago Nova, Norba, Emerita Augusta, Corduba, Hispalis, Carteia, Malaca, Gades, etc. Oraşele hispanoromane au fost scena dezvoltării instituţiei municipiului, care era alcătuit dintr-o Curia sau Consiliul primăriei şi câţiva magistraţi, printre ei, precum cei mai de seamă, *duoviri* şi *ediles*. În paralel, o densă reţea de căi de comunicaţie, punct de plecare a principalelor rute din secolele ulterioare, străbătea pământul iberic. Amintim, spre a menţiona una foarte semnificativă, vestita „cale a Argintului". În acelaşi timp pătrundea Dreptul roman, ale cărui urme sunt până acum clar perceptibile în normativul juridic valabil în zilele noastre în Spania. Şi ce să spunem de vestigiile păstrate

[1] Sau basca.

ale lucrărilor publice din epoca romană, fie ele apeducte, ziduri de apărare, poduri, temple, teatre, amfiteatre fie arcuri comemorative? Urmele trecutului hispanoroman sunt încă vizibile în numeroase şi impresionante vestigii pe care călătorul poate să le contemple în zilele noastre, de la zidurile de apărare de la Lugo sau apeductul din Segovia până la teatrul din Mérida, amfiteatrul din Itálica sau arcurile din Bará şi din Medinaceli. Hispania, la fel, a adus o listă foarte deosebită de mari figuri în istoria Romei, de la împăraţi, ca Traian, până la scriitori, printre ei Seneca, Lucan, Quintilian sau Marţial, trecând pe la agronomul Columella sau geograful Mela.

Epoca dominaţiei romane a fost de asemeni martoră a sosirii în Peninsula Iberică a religiei creştine, care avea să se transforme într-unul din cei mai puternici piloni ai viitorului de pe meleagurile hispanice. Într-un prim moment răspândirea creştinismului s-a făcut încet, căci era vorba de o religie persecutată. În orice caz, Biserica creştină era deja puternic implantată pe meleaguri hispanice în secolul III. Edictul de la Milano, dat de împăratul Constantin în anul 313, a permis creştinismului să iasă la suprafaţă. Amintim ţinerea, la începutul secolului IV, a Conciliului care a avut loc în localitatea Iliberris din Granada, la care au participat nici mai mult nici mai puţin decât 37 episcopi. Înainte de a se termina acel secol împăratul Theodosius a proclamat creştinismul religie oficială a Imperiului roman. Creştinismul hispanic din epoca imperială a dat nume fără seamăn, unii martiri, precum Iustin şi Pastor[1] sau Eulalia din Mérida, dar şi figuri remarcabile, ca de pildă episcopul Hosius[2], istoricul Orosius şi poetul Prudenţiu. Dar au fost şi abateri doctrinale, cea mai semnificativă dintre ele aceea promovată de Priscilian, care a fost episcop de Ávila în secolul IV. Priscilianismul, care era acuzat de a avea legătură cu magia şi maniheismul, a supravieţuit, totuşi, fondatorului său, atingând o răspândire considerabilă în special în provinciile romane Gallaecia şi Lusitania.

---

[1] Sfinţi ocrotitori ai oraşului Alcalá de Henares, copii martiri care au murit pe vremea persecuţiei lui Diocleţian. Fiind copii şi fraţi, au fost asemuiţi cu Castor şi Polux, cu Romulus şi Remus.

[2] Sau Ossius, al Cordubei.

REGATUL VIZIGOT DIN HISPANIA

Imperiul roman, care a tras după sine o puternică criză în secolul III, a sfârşit prin a dispărea, ceea ce s-a întâmplat în anul 476. Cauza esenţială a acelei hecatombe se afla în gravele probleme interne, atât politice şi militare cât şi sociale şi economice, dar nu mai puţin a contribuit la căderea sa presiunea exercitată din afara frontierelor sale de către aşa-numitele popoare „barbare", care, după cum se ştie, în cea mai mare parte a lor aparţineau grupului germanic. Într-adevăr, Peninsula Iberică a cunoscut, la începutul secolului V, în mod concret anul 409, invazia acestor popoare, în speţă suevii şi vandalii, ambele aparţinând trunchiului germanic, şi alanii, aceştia din urmă de origine asiatică. După puţin timp făceau act de prezenţă pe pământ iberic vizigoţii, care consfinţiseră în anul 416 un pact cu Roma, cu scopul, după cât se pare, de a elimina din Hispania pe invadatorii mai înainte amintiţi. Totuşi suevii au reuşit să se aşeze în nord-estul peninsular. Vizigoţii, la rândul lor, s-au stabilit în sudul Franţei. Şi de aceea după căderea Imperiului roman am fi dat în Gallaecia de regatul suev şi la nordul Pirineilor de regatul vizigot din Toulouse. Puţin mai târziu Imperiul bizantin, pe vremea aceea condus de Iustinian, care încerca, în mod iluzoriu, să refacă vechiul Imperiu roman de Apus, a lansat o ofensivă în Mediterana apuseană, reuşind să se stabilească pe coasta mediteraneană a Hispaniei. Cu toate acestea, de la începutul secolului VI, şi mai ales după înfrângerea lor la Vouillé în faţa regelui franc Clovis[1], în anul 507, vizigoţii se deplasau în Peninsula Iberică, în timp ce abandonau teritoriile vechiului lor regat din Toulouse.

Instalarea vizigotă în Peninsula Iberică s-a realizat, ca zonă preferată, în perimetrul podişului, zonă caracterizată prin predominarea agriculturii cerealiere, dar şi prin populaţia ei rară şi slaba ei dezvoltare urbană. În pofida acestui fapt, vizigoţii, comparaţi cu grosul populaţiei hispanoromane, nu încetau să fie o minoritate. Acest lucru nu împiedica, totuşi, ca să se afirme puterea lor militară şi politică. În definitiv, se produsese o deplasare a rega-

[1] Sau Chlodwig.

tului vizigot din oraşul francez Toulouse până la Toledo, care a început să fie nucleul său central pe teritoriul iberic. Paşi importanţi în ordine spre consolidarea regatului vizigot din Hispania i-a făcut monarhul Leovigild[1], care, în anul 585, a pus capăt regatului suev din Gallaecia, după ce l-a învins pe regele său Mirón. De asemeni s-a războit Leovigild cu nestăpâniţii vasconi, construind în faţa lor cetatea întărită de la Vitoriaco. Leovigild, în schimb, a avut serioase probleme cu fiul său Hermenegild, care a îmbrăţişat catolicismul, ceea ce însemna să părăsească arianismul, curent eterodox la care aderase, cu ani în urmă, poporul vizigot. În ciuda acestui fapt, câţiva ani mai târziu, în anul 589, fiul şi urmaşul său la tron, Recared, reuşea unificarea religioasă, părăsind, la al III-lea Conciliu de la Toledo, erezia ariană şi acceptând postulatele Conciliilor de la Niceea şi Calcedon[2], altfel spus: catolicismul. Pasul decisiv spre unitatea politică a ansamblului peninsular a fost atins în primele decenii ale secolului VII, când monarhul Suintila a pus capăt prezenţei bizantine pe litoralul levantin. Monarhii vizigoţi, care în prima perioadă adoptaseră titlul de *reges gottorum*, au început să se numească *reges Hispaniae*, de vreme ce suveranitatea lor se extindea pe tot teritoriul străvechii Hispania romana, chiar dacă în unele zone, precum cele ale vasconilor, locuitorii lor continuau să lupte pentru independenţa lor. Ultimul mare pas în ordine spre unificarea spaţiului peninsular a fost făcut la mijlocul secolului VII cu monarhul Recesvinto, când a promulgat, în anul 654, *Liber Iudicum*, text mai cunoscut ca *Fuero Juzgo*[3], care se baza, logic, pe principiile Dreptului roman. Sus-numitul text presupunea unificarea juridică, implicând toate efectele, între populaţia hispanoromană, fără îndoială majoritară, şi vizigoţi.

---

[1] Sau Liuvigild.

[2] Ambele, străvechi oraşe din Asia Mică, Niceea în Anatolia, şi Calcedon lângă Bosfor.

[3] Cartea judecătorilor, cod juridic vizigot. A fost tradus în Evul Mediu timpuriu în castiliană, în dialectul leones şi în dialectul galician prin *Fuero Juzgo*. Unele din aceste traduceri s-au făcut la iniţiativa oficială a lui Ferdinand III cel Sfânt şi a lui Alfons X cel Înţelept care au acordat drept „fuero municipal" câtorva oraşe.

Epoca de dominație vizigotă, fără nici o îndoială, își cufunda rădăcinile în tradiția vremurilor romane. În definitiv vizigoții erau unul dintre popoarele germanice care cel mai tare se romanizaseră, începând cu folosirea limbii latine. Totuși, în diverse aspecte, atât materiale cât și spirituale, se observă un regres față de vremurile romane. Între timp, a decăzut activitatea economică, perceptibilă, de exemplu, în domenii atât de însemnate ca exploatarea minieră sau activitatea comercială. În Hispania vizigotă predomina în mod copleșitor lumea rurală, în timp ce viața urbană intrase într-o fază de decădere. Structura societății reproducea cu fidelitate schema epocii romane. Sectorul dominant, din care făceau parte atât străvechea aristocrație hispano-romană cât și nobilii vizigoți, se caracteriza prin posesiunea de mari domenii teritoriale. Sectorul popular îi includea pe meșteșugarii și pe micii negustori din orașe și, în principal, pe țărănime, cea mai mare parte din care lucra în calitate de colon pe marile domenii ale puternicilor sau ale Bisericii. Așijderi dăinuiau *servi*, adică sclavii, deși, după cât se pare, în scădere. Mediul rural a fost uneori martor al convulsiilor sociale, ca răscoalele armate ale *rustici*-lor din terenurile agricole din Córdoba pe vremea monarhului Leovigild. De asemeni pare că s-a propagat în ample sectoare ale țărănimii, în special în nord-estul peninsular, erezia priscilianismului, care avea indiscutabile conotații sociale. În paralel s-au gestat în societatea Hispaniei vizigote elementele care, în viitor, aveau să caracterizeze societatea feudală. În timp ce slăbeau relațiile cu caracter public triumfau cele de tip personal. Regii aveau *fideles regis* și *gardingos*, care erau un fel de vasali. La rândul lor, membrii marii nobilimi aveau și ei propriii lor oameni în seamă, *bucelarios* și *saiones*. La fel în mediul rural se întărea din zi în zi autoritatea proprietarilor de pământ asupra cultivatorilor sau colonilor lor, ceea ce anunța viitorul regim seniorial.

Cultura vizigotă, puternic impregnată cu tradiția romană, era, în ciuda acestui lucru, clar în serviciul religiei creștine. Și de aceea figurile cele mai relevante să fi aparținut domeniului ecleziastic. În scopul de a garanta o bună formare a clerului catolic au apărut felurite școli episcopale, dintre care se cuvine să menționăm pe cele din Toledo, Sevilla și Zaragoza. Amintim,

printre numele cele mai remarcabile din acea vreme, pe Braulio din Zaragoza, Eugenio din Toledo, Fructuoso din Braga, Julián din Toledo sau Valerio din Bierzo[1]. Totuşi, numele cel mai emblematic al culturii din vremurile vizigote a fost, fără nici o îndoială, episcopul Sevillei, Isidor. Format la şcoala pe care a creat-o la Sevilla fratele său, arhiepiscopul Leandru, Isidor a fost autor a numeroase opere, de la cronici ale întâmplărilor epocii până la scrieri teologice şi epistole de mare calitate literară. Isidor a fost, în altă ordine de idei, unul dintre cei mai de seamă apărători ai teoriei politice care declara supremaţia puterii spirituale asupra celei temporale. Dar Isidor din Sevilla este mai ales cunoscut pentru *Etimologias*. Această operă, cu pretenţii pedagogice de netăgăduit şi al cărei principal obiectiv era de a salva moştenirea culturală a lumii antice, a fost considerată în mod tradiţional ca „prima enciclopedie creştină". *Etimologiile*, să nu uităm, au exercitat o mare influenţă în Europa creştină din veacurile următoare.

Monarhia vizigotă, cu toate acestea, avea nişte baze foarte slabe. În primul rând trebuie să semnalăm că regii nu urmau la domnie pe cale ereditară, ci prin alegerea de către cei puternici, care trebuiau să selecteze oameni „de stirpe gotică şi cu bune obiceiuri", aşa cum s-a stabilit la al VI-lea Conciliu de la Toledo. Cu toate acestea, în practică, mulţi monarhi au reuşit, pe calea unei asocieri dinainte, ca fiii lor să-i urmeze la tron. Dar acest lucru nu a împiedicat acţiunile violente împotriva regilor, frecvente în cursul traiectoriei regatului vizigot din Hispania. Nu s-a vorbit, ca o trăsătură specială care însoţeşte istoria regatului vizigot, de „morbul gotic al detronării"? Regii, a căror putere venea de la Dumnezeu, după teoriile dominante în epocă, erau ajutaţi de persoane de încredere, care alcătuiau „Oficio palatino". Existau, deopotrivă, două instituţii de mare importanţă, Aula Regia şi Conciliile. Aula Regia era alcătuită din magnaţi apropiaţi regelui, fiind principala lor funcţie consilierea monarhului. Conciliile erau instituţii ecleziastice, dar în vremuri vizigote au îndeplinit un rol politic de prim rang, nu numai prin deciziile care se luau în cadrul lor, ci şi pentru că regii le convocau. Semnalăm,

[1] Episcopi sau mitropoliţi, sfinţi.

finalmente, că ansamblul regatului era împărțit în circumscripții, moștenitoare din epoca romană, în fruntea cărora se afla un *dux*.

Cu toate acestea, ultimele decenii ale secolului VII și primul din VIII au fost martore ale unei profunde crize în Spania vizigotă. Ciuma, care a provocat mare ravagiu în anul 693, și recoltele proaste se uneau cu creșterea brigandajului, precum și cu decadența de neoprit a moralității. Numeroși țărani, copleșiți de presiunea fiscală în creștere, fugeau din gospodăriile lor. Minoritatea evreiască, la rândul ei, a fost obiect de drastice măsuri de persecuție. Unitatea regatului vizigot a fost pe punctul de a se dezintegra când, în ultimele decenii ale secolului VII, dux Paulo, care guverna regiunea Septimania[1], nu numai s-a răsculat, ci a ajuns să se proclame rege. Dar criza a fost vizibilă mai ales în teribila luptă pe care au avut-o două mari familii din înalta nobilime vizigotă pentru a ocupa tronul, cele ale Chindasvinto[2] și Wamba, nume a doi monarhi din a doua jumătate a secolului VII. Acela a fost un adevărat război civil, care a favorizat invadarea Hispaniei de către musulmani.

[1] Parte sud-occidentală a Galiei.
[2] Chindasuinto, Chindaswinth etc.

2. SPLENDOAREA DIN AL-ANDALUS

La numai câţiva ani de la bătălia de la Guadalete cea mai mare parte a teritoriului străvechii Hispanii romano-vizigote se afla sub stăpânirea musulmanilor. Acest teritoriu a fost numit de arabi al-Andalus. Astfel pământul iberic se încorpora, cu unele mici excepţii teritoriale, în cadrul islamului, ceea ce presupunea sosirea pe pământuri hispanice a importante noutăţi în cele mai variate domenii, de la cel economic şi cel social până la cel al credinţelor şi cel al culturii. Al-Andalus a reuşit să atingă maxima lui prosperitate, atât materială cât şi spirituală, în cursul secolului X, coincizând cu stabilirea Califatului omeyyad de Córdoba. Dar în primele decenii ale secolului următor a suferit o profundă criză, care a dus la prăbuşirea Califatului şi la fărâmiţarea teritoriului musulman din Hispania într-un mozaic de mici regate, taifa[1], termen care înseamnă facţiuni.

ETAPA EMIRATULUI

Cucerirea Hispaniei de către musulmani s-a realizat cu mare uşurinţă. Bazându-se pe drumurile romane, Tariq şi Muza, conducători ai islamicilor invadatori, au efectuat, între anii 711-714, incursiuni victorioase până la podişul de nord şi valea Ebrului, lăsând garnizoane în punctele cheie. Într-adevăr, aproape că nu au întâlnit în traseele lor cea mai mică rezistenţă din partea populaţiei romano-vizigote. Mai mult decât atât, mulţi membri ai nobilimii hispanogote au pactizat cu invadatorii, cum s-a întâmplat cu un aristocrat din regiunea Murcia, numit Teodomir, care a acceptat patronajul islamic „cu condiţia că nu se va impune stăpânire asupra lui nici asupra nici unuia dintre ai săi". Nu trebuie să se uite că musulmanii s-au arătat toleranţi cu creştinii, care erau, la urma urmelor „oameni ai

[1] Plural *taifas*; de la cuvântul arab *tawa if*, partide sau facţiuni.

Cărții". Trebuie să semnalăm, de asemenea, că minoritatea evreiască, nemulțumită de atitudinea de persecuție arătată împotriva lor de către ultimii monarhi vizigoți, i-a ajutat pe invadatorii islamici.

Și cu toate acestea nu lipseau disputele în sânul învingătorilor, fie că era lupta între arabi și berberi fie între diversele facțiuni ale aristocrației arabe, qaysii[1] și yemeniții. Chiar la câțiva ani de la prezența islamică în al-Andalus a avut loc o spectaculoasă răscoală a berberilor, care se simțeau discriminați de către minoritatea conducătoare arabă. Pentru a încerca să înăbușe această răscoală au sosit în al-Andalus întăriri militare venind din Siria, care, odată îndeplinită misiunea lor, s-au stabilit până la urmă pe pământ hispanic, concret în diverse districte din sudul Peninsulei Iberice. Oricum, musulmanii au lansat în prima jumătate a secolului VIII diverse campanii ofensive în zonele situate la nord de al-Andalus. În anul 720 au cucerit Orașul Narbona, care se afla în sudul Galiilor, dar în 722 au fost surprinși la Covadonga, în munții din Asturii, de către creștini. Câțiva ani mai târziu, în anul 732, au suferit o spectaculoasă înfrângere la Poitiers în fața conducătorului franc Carol Martel. Acel eșec a însemnat punctul final al încercării islamice de a intra adânc în teritoriul Europei creștine.

Guvernarea al-Andalus, care din anul 716 avea drept centru al puterii în orașul Córdoba, era condusă de un emir, care asculta de ordinele califului, pe vremea aceea instalat la Damasc. Între anii 714-756, fază cunoscută drept aceea a „Emiratului dependent", s-au succedat la guvernarea al-Andalus nici mai mult nici mai puțin decât vreo douăzeci de emiri. Dar la mijlocul secolului VIII s-a produs o profundă zguduire în lumea musulmană. Omeyyazii, familia căreia până atunci îi revenise conducerea islamului și ca atare funcția de calif, au fost eliminați în mod violent de către abbasizi, care și-au instalat puterea în orașul Bagdad. Totuși, un membru al familiei omeyyade, care a putut să scape din catastrofă, s-a refugiat pe meleaguri hispanice, reușind, după o luptă grea, să pună mâna pe puterea emirală din

[1] Kaysii sau qaysii, membri ai triburilor din nordul Arabiei, care au adoptat numele celui mai puternic, care era tribul banu Kays.

al-Andalus în anul 756. Era vorba de Abd al-Rahman I (756-788), cu care se iniția etapa „Emiratului independent", numit astfel din moment ce emirii din al-Andalus rupseseră relațiile lor cu califii din Bagdad, cel puțin în sfera acțiunii politice.

De-a lungul fazei „Emiratului independent", care a durat aproape două secole, s-a consolidat puterea islamului în Hispania. Scăpau controlului emirilor musulmani doar zonele muntoase din nordul Peninsulei Iberice, în care în suferințe grele supraviețuiau oamenii stabiliți acolo, fie că erau membri ai popoarelor preromane din acel teritoriu (galiciani, asturiani, cantabri, vasconi, etc.) sau goți refugiați. Al-Andalus s-a încorporat în sistemul economic al lumii islamice, care oferea indubitabile avantaje. În paralel pătrundeau pe meleaguri hispanice elemente proprii structurilor sociale orientale. Pe de altă parte creștea din zi în zi numărul locuitorilor hispanovizigoți, logic creștini, care acceptau religia musulmană, în bună măsură pentru avantajele fiscale pe care acest lucru îl presupunea. La fel comunicarea curentă menținută cu celelalte țări din islam i-a permis lui al-Andalus să participe la extraordinara bogăție culturală care circula printre ele. Un simbol al stabilității atinse de al-Andalus îl constituia, fără nici o îndoială, marea moschee din Córdoba, ale cărei lucrări au început tocmai pe vremea emirului Abd al-Rahman I.

De-a lungul etapei „Emiratului independent", musulmanii au efectuat, în anumite ocazii, campanii împotriva creștinilor din nord, al căror scop principal era să evite ca aceștia să avanseze spre sud. Cea mai mare parte a acelor campanii sau *aceifas*[1] pătrundeau prin valea superioară a Ebrului. Înfruntările cu creștinii au fost uneori victorioase pentru musulmani, cum s-a întâmplat, de exemplu, în anul 856 în bătălia de la Morcuera; altele defavorabile, astfel înfrângerea suferită la Clavijo în anul 860. Dar, al-Andalus a fost deopotrivă martor, în acea perioadă, la importante zguduiri interne. Au avut loc conflicte frecvente între puterea centrală, stabilită la Córdoba, și guvernatorii mărcilor, care erau teritoriile de lângă frontieră ale al-Andalus, aflate în jurul orașelor Zaragoza, Toledo și Mérida. Dar la fel

[1] Expediții militare războinice.

s-au produs tensiuni, în principal cu conţinut social, cu muladi[1], nume care se dădea convertiţilor la islam, şi cu mozarabii[2], anume, creştinii din al-Andalus. Primele simptome ale acelor conflicte au apărut pe vremea emirului Hisham I (788-796), care a fost cel care a introdus în al-Andalus doctrina maliki, care va sfârşi prin a se transforma în versiunea ortodoxă a islamului hispanic. La începutul secolului IX, coincizând cu prezenţa în Emirat a lui al-Hakam I (796-821), au avut loc serioase răscoale în al-Andalus. Prima pe vremea aceea s-a numit „ziua Gheenei", care a avut loc la Toledo în anul 807. După câţiva ani, în 818, s-a produs aşa-zisa „răscoală a Mahalalei", care se referea la periferia Secunda, din oraşul Córdoba, şi care a fost obiect al unei crunte represiuni din partea autorităţilor.

În timpul guvernării emirului Abd al-Rahman al II-lea (821-852) a trecut în prim plan conflictul cu mozarabii. Unii conducători ai minorităţii creştine, printre care se cuvine să menţionăm pe Paulo, Speraindeo, sau Eulogio, au ieşit în apărarea propriei lor identităţi, pe punctul de a dispărea în faţa crescândei şi de neoprit arabizări. Ba chiar au ajuns să ia în braţe conducătorii mozarabi oportunitatea martiriului în faţa presiunii necredincioşilor. Nu putem să uităm, pe de altă parte, că în anul 844 au apărut pe coastele al-Andalus normanzii, concret în apropiere de Lisabona şi de Sevilla. În a doua jumătate a secolului IX, coincizând cu emirul Muhammad I (852-886), au existat puternice tensiuni între puterea emirală şi mărci[3]. Conducătorul mărcii ţinuturilor din Extremadura, Ibn Marwan, Galicianul, un muladi, s-a răsculat, rezistând cu mare vitejie împotriva atacurilor trupelor din Córdoba. Dar probabil era mai gravă situaţia existentă în marca aragoneză, în fruntea căreia se afla puternica familie a lor Banu Qasi, care se trăgeau din străvechii nobili vizigoţi convertiţi la islamism. Puterea obţinută de către cei

---

[1] Termenul este o hispanizare a cuvântului arab *muwallad*, cu care se desemna în al-Andalus nu atât pe convertiţi, cum se crede în mod normal, ci pe descendenţii convertiţilor.

[2] Nume, derivat din cuvântul arab *musta rib* care însemna arabizat.

[3] În imperiul carolingian se dădea numele de *marca* (de origine germanică, *mark*, regiune, ţinut) teritoriilor întinse de-a lungul frontierelor regatului, zone de apărare, ca străvechiul *limes* roman.

din familia Banu Qasi era aşa de mare încât un membru al ei, Musa ibn Musa, a ajuns să fie considerat nici mai mult nici mai puţin decât „al treilea rege al Spaniei". Totuşi răscoala de cea mai mare forţă din întreg „Emiratul independent" a fost aceea pe care a început-o, în anul 879, Umar ibn Hafsun, căpetenie a muladilor andaluzi nemulţumiţi. Câţiva ani mai târziu, Umar ibn Hafsun s-a convertit la creştinism, ceea ce l-a înălţat la rangul de conducător al mozarabilor din al-Andalus.

CALIFATUL DE CÓRDOBA

Perspectiva pe care o oferea al-Andalus în ultimii ani ai secolului IX şi primii ai secolului X, în cei care s-au succedat emirii al-Mundir (886-888) şi Abd Allah (888-912) nu era deloc pozitivă. În afară de răscoala lui Umar ibn Hafsun, care atinsese nişte proporţii uriaşe, şi atitudinea aproape independentistă pe care o adoptau guvernatorii mărcilor, s-au înmulţit luptele interne, în care interveneau atât factori etnici cât şi sociali şi politici. Dar acea situaţie, care a fost cea de care s-a lovit Abd al-Rahman al III-lea când a acces la Emirat în anul 912, s-a schimbat radical în foarte puţin timp. Până una alta, Abd al-Rahman al III-lea (912-961) a reuşit să pacifice teritoriul al-Andalus în numai câţiva ani. Un poet de la curte, Ibn Abd Rabbihi, a preamărit până la limite incredibile succesele militare ale noului emir, scriind următoarele:

> Într-o singură campanie ai cuprins două sute fortăreţe
> pline toate cu răzvrătiţi neruşinaţi.
> Nici Solomon n-ar fi făcut aşa ceva,
> nici făuritorul zidului lui Gog şi Magog.

Concomitent, Abd al-Rahman al III-lea a hotărât să lanseze *aceifas* împotriva creştinilor din nord, care, la începutul secolului X, profitând de disputele interne din al-Andalus, avansaseră prin podişul de nord, reuşind să atingă linia fluviului Duero. Succesul cel mai răsunător al trupelor din Córdoba a fost victoria obţinută la Valdejunquera, localitate aproape de Pamplona, în anul 920. La fel, Abd al-Rahman al III-lea a hotărât să

supravegheze nordul Africii, unde apăruse un nou şi serios pericol, cel al Fatimizilor, adepţi ai „şiismului", care căutau să unifice islamul sub mandatul lor. Dar succesul cel mai spectaculos al lui Abd al-Rahman al III-lea în acei ani a fost înăbuşirea răscoalei pe care, după moartea lui Umar ibn Hafsun în anul 918, o continuaseră fiii săi. În anul 928 cădea în stăpânirea Córdobei fortăreaţa de la Bobastro, centru al insurecţiei lui Umar ibn Hafsun şi urmaşilor săi. Abd al-Rahman al III-lea nu numai a ordonat distrugerea Bobastro, dar a şi hotărât transferarea cadavrului lui Umar ibn Hafsun la Córdoba, fiind crucificat şi expus norodului la una din porţile sale.

Abd al-Rahman al III-lea a hotărât, în anul 929, să se proclame calif. Într-o misivă trimisă guvernatorilor săi, Abd al-Rahman al III-lea spunea: „Ni se pare nimerit ca, de acum încolo, să ni se spună Domnitor al Credincioşilor, şi ca toate scrierile care emană de la noi sau ni se adresează să folosească acelaşi titlu". Acela era un pas important, căci însemna ruptura definitivă, de data aceasta în domeniul religios, cu califii din Bagdad. În acelaşi timp, Abd al-Rahman al III-lea adopta titlul de „luptător pentru religia lui Allah". Nu este uşor să se discearnă motivele care l-au împins pe Abd al-Rahman al III-lea să se autoproclame calif. E posibil ca acel act să fi avut un sens triumfalist, fiind ceva aşa precum încoronarea strălucitelor victorii obţinute în anii anteriori. Dar la fel este admisibil să se interpreteze acel fapt ca dorinţa lui Abd al-Rahman al III-lea de a ridica un steag în faţa pericolelor care încă îl pândeau, dintre care cel mai important era cel al fatimizilor din nordul Africii.

În anii următori, Abd al-Rahman al III-lea a continuat marşul său victorios, reuşind să stăvilească disidenţa mărcilor. Deosebit de crâncene au fost luptele susţinute atât în Toledo, în care cei din Córdoba au intrat în anul 932, cât şi în Zaragoza, care a capitulat în faţa Omeyyadului în anul 937. Tot aşa, califul din Córdoba a fost capabil să oprească atacurile creştine, împotriva cărora a realizat *aceifas* victorioase, precum numita „campanie de la Osma" din anul 934. Sigur, Abd al-Rahman al III-lea la fel a suferit vreo înfrângere în faţa creştinilor, cea mai importantă dintre toate aceea de la Simancas-La Alhandega, din anul 939. Dar graniţele între al-Andalus şi nucleele creştine nu au suferit nici cea mai mică

modificare. Mai mult decât atât, au existat regi creştini care s-au arătat supuşi lui Abd al-Rahman al III-lea, cum s-a întâmplat cu Sancho I al Leónului, care s-a deplasat până la capitala califală, în anul 858, pentru ca să-l vindece de obezitatea sa. Referitor la nordul Africii, Abd al-Rahman al III-lea şi-a îmbunătăţit în mod remarcabil poziţia sa, la care a contribuit extrem de mult cucerirea, în anul 931, a oraşului Ceuta. Indiscutabilul prestigiu dobândit de Abd al-Rahman al III-lea s-a reliefat când a intrat în relaţii atât cu Imperiul bizantin cât şi cu nou-născutul Imperiu germanic. Abd al-Rahman al III-lea a fost, totodată, cel care a ordonat construirea, la vest de oraşul Córdoba, a fastuosului oraş-palat Medina Zahara, care a devenit centrul puterii califale.

Lui Abd al-Rahman al III-lea i-a urmat la Califat fiul său al-Hakam al II-lea (961-976). Perioada lui de guvernare, care a fost destul de scurtă, a avut puţine tresăriri, caracterizându-se prin predominarea indiscutabilă a păcii. Unicul aspect frapant a fost prezenţa, iarăşi, a normanzilor pe coastele apusene din al-Andalus, care s-a întâmplat în anii 966, în jurul Lisabonei, şi 971-972. Aproape că nu a existat înfruntare cu creştinii, deşi musulmanii au hotărât să reconstruiască importanta fortăreaţă de la Gormaz, care era un avanpost împotriva inamicilor lor din nord. În acei ani, pe de altă parte, erau frecvente soliile la Córdoba ale conducătorilor creştini din nord; aşadar, ale conţilor din Castilia şi din Barcelona. Stabilirea fatimizilor în Egipt, în anul 969, a însemnat retragerea lor definitivă în zona Maghrebului. Mai mult decât atât, generalul Galib a restabilit protectoratul Omeyyad în zona occidentală din nordul Africii. În altă ordine de idei trebuie să semnalăm că pe vremea lui al-Hakam al II-lea arta şi cultura au cunoscut o dezvoltare spectaculoasă în al-Andalus, şi în mod deosebit in oraşul Córdoba. Se spune, de exemplu, că al-Hakam al II-lea a reuşit să adune o bibliotecă formată nici mai mult nici mai puţin decât de aproximativ 400.000 de volume. În domeniul artelor plastice lucrul cel mai semnificativ din epoca lui al-Hakam al II-lea a fost construirea, în marea moschee din Córdoba, a splendidului mihrab[1] în care se remarcau boltele în nervuri, dar şi bogăţia materialelor folosite şi exuberanţa decorativă.

[1] Altar.

Panorama lui al-Andalus a suferit, totuşi, o schimbare substanţială pe vremea succesorului lui al-Hakam al II-lea, Hisham al II-lea (976-1009). Deoarece noul calif era un copil, puterea efectivă a asumat-o tutorele său, Ibn Abi Amir, care îşi începuse cariera la curtea califală în modestul post de copist. Dar puţin câte puţin Ibn Abi Amir, persoană cu mare ambiţie, a început să fie adevăratul conducător din al-Andalus, în timp ce Hisham al II-lea devenea o simplă figură decorativă. Şi de aceea etapa care se deschidea cu guvernarea lui Ibn Abi Amir se numeşte a „amirilor". Un pas important l-a făcut Ibn Abi Amir în anul 978, când a fost numit *haşib*, funcţie care echivala cu un fel de prim-ministru. În acelaşi an a ordonat construirea, în afara oraşului Córdoba, la est, a palatului Medina Zahira, în care se va instala administraţia centrală din al-Andalus. Trei ani mai târziu, în anul 981, Ibn Abi Amir primea supranumele de „biruitorul cu ajutorul lui Allah", „al-Mansur bi-Ilah", de unde derivă numele cu care îl numeau creştinii, adică, Almanzor.

Almanzor, care avea înainte de toate sprijinul berberilor, a pus în mişcare o politică de tendinţă populistă. Din punct de vedere religios s-a arătat din cale afară de credincios, ajungând inclusiv, după cât se pare, să ordoneze distrugerea unei bune părţi din biblioteca lui al-Hakam al II-lea. Dar baza puterii sale era armata, care dădea motiv să se vorbească de guvernarea lui ca o adevărată dictatură militară. Almanzor a realizat numeroase şi groaznice campanii împotriva creştinilor. Amintim succesele sale cele mai semnificative: în anul 985 trupele din Córdoba jefuiau Barcelona, în 988 distrugeau mănăstirile leonese din Sahagún şi Eslonza, în 997 intrau victorioase în Santiago de Compostela (unde a fost respectat mormântul Apostolului) şi în anul 1002 pustiau mănăstirea San Millán de la Cogolla. Însă, la puţine zile de la această ultimă faptă a murit Almanzor, sau, cum spun izvoarele creştine ale epocii, „a fost îngropat în iad".

Un fiu al lui Almanzor, Abd al-Malik (1002-1008), i-a urmat tatălui său în funcţia pe care acela o îndeplinise. Abd al-Malik, în scurta lui perioadă de guvernare, a păstrat intactă fortăreaţa militară din al-Andalus, realizând unele incursiuni victorioase împotriva creştinilor. Dar în anul următor al decesului său, în 1009, regimul amiri a încetat să existe. La aceeaşi

dată abdică şi califul Hisham al II-lea. Al-Andalus intră într-o fază haotică, denumită marea *fitna*, care se va încheia, după câţiva ani, cu definitiva dispariţie a Califatului de Córdoba.

ECONOMIA ŞI SOCIETATEA DIN AL-ANDALUS

Al-Andalus s-a inserat pe deplin în lumea economică a islamului. Acest lucru a însemnat că economia Spaniei musulmane, spre deosebire de ceea ce se întâmpla în teritoriile creştine din nord, să fie de un mare dinamism. În sus-numita economie se evidenţia, ca trăsătură mai importantă, rolul vital pe care îl îndeplineau oraşele, centre atât de activităţi meşteşugăreşti cât şi comerciale. La urma urmelor, aşa cum a relevat cu indubitabilă ascuţime, istoricul francez Maxime Rodinson[1], „atât Coranul cât şi tradiţia apreciază în mod favorabil activitatea economică, urmărirea de câştig, comerţul şi ca atare producţia pentru piaţă".

Şi cu toate acestea la fel de vitală era importanţa agriculturii. La acest lucru contribuiau condiţiile climatice din al-Andalus, ceea ce explică, după cum a semnalat cronicarul al-Razi, că se obţineau fructe tot anul. Oricum zonele cele mai fertile se aflau pe văile fluviale, în special în aceea a Guadalquivirului. Nu trebuie să se uite, pe de altă parte, că majoritatea populaţiei din al-Andalus (probabil un 75 la sută) se îndeletnicea cu muncile agricole. Sigur, principalele culturi ale Spaniei musulmane erau cerealele (în special, grâul şi orzul, dar şi secara, meiul sau ovăzul), viţa de vie (cu toată prohibiţia Coranului de a consuma vin) şi măslinul, anume, cele tradiţionale din epocile anterioare. Nu e mai puţin adevărat că, în sfera metodelor şi instrumentelor de lucrat, rămânea în picioare moştenirea romană, vizibilă în perechea de boi înjugaţi şi rotaţia bienală. Totuşi arabii au introdus importante noutăţi, impulsionând în mod notabil recolta pe pământ irigat, mai ales pe bază de roată cu teici. Nu s-a spus că doar pe valea Guadalquivirului a ajuns să existe, în secolul X, aproximativ cinci mii de roţi cu teici? În acelaşi timp a cunoscut o mare răspândire arboricultura, ceea ce

[1] (1915-2004), de asemenea sociolog şi orientalist.

explică folosirea expresiei „revoluție verde" care s-a atribuit lui al-Andalus. Dar probabil una dintre noutățile cele mai semnificative a fost dezvoltarea culturilor precum orezul, citricele, trestia de zahăr, curmalul, bumbacul, vânăta sau șofranul. Trebuie să semnalăm, la fel, avântul înregistrat de plantele aromatice și medicinale, precum și proliferarea grădinilor cu zarzavaturi și livezilor. De asemenea, a căpătat mare importanță în al-Andalus sericicultura.

Din punctul de vedere al creșterii vitelor, animalele care cel mai mult abundau în al-Andalus erau oaia și capra, fără a uita caii, absolut necesari pentru război, și catârii, folosiți pentru căratul produselor. În schimb a înregistrat un recul porcul, din motive religioase. Activități legate de creșterea vitelor erau vânătoarea și pescuitul. În paralel a fost o activitate de mare avânt mineritul, detașând, ca principale produse extrase, fierul, plumbul, cinabrul, cuprul și staniul. De asemenea, s-au interesat arabii de aur, care se obținea din spălarea diverselor cursuri fluviale, ca Segre, Tajo, Genil sau Darro, și pietrele prețioase. Alte resurse naturale pentru care au arătat un viu interes locuitorii din al-Andalus au fost lemnul, provenind mai ales de la stejari, castani și pini, sarea, marmura sau piatra de construcție.

Dar centrul vieții economice din al-Andalus erau orașele. Multe dintre ele aveau rădăcini romane, chiar dacă existau unele de ctitorie nouă, printre care se cuvine să menționăm pe Almería, Madrid sau Calatayud. Fără îndoială, orașul cel mai prosper din al-Andalus începând cu secolul VIII până la secolul X a fost Córdoba. Călugărița germană Hroswitha[1] l-a denumit „podoaba lumii". Până una alta, Córdoba era orașul cel mai populat din întregul Apus, atât musulman cât și creștin. Se apreciază că, în secolul X, avea o populație apropiată de 100.000 de locuitori. Córdoba era, în primul rând, centrul puterii musulmane din Hispania, căci acolo își aveau reședința emirii ei, mai întâi, și califii ei, mai târziu, ca și principalii lor colaboratori în sarcinile guvernării. Córdoba avea un mare număr de cartiere, dar centrul vital al orașului era, bineînțeles, medina[2]. În el se aflau, ca

[1] Celebră călugăriță din secolul X, prima poetă germană.
[2] Cuvânt arab, oraș; cartier locuit de musulmani.

elemente de bază ale oraşului mare, alcazarul[1], marea moschee şi piaţa. Dar în afară de activităţile meşteşugăreşti şi comerciale care se aflau în Córdoba, la fel aveau loc adunări literare şi activităţi ludice, ca de exemplu alergări de cai şi lupte de animale. Se remarcau, pe de altă parte, unele pieţe specializate, precum aceea de sclavi şi aceea de cărţi. Dar Córdoba era la fel un oraş deschis, în care conviețuiau oameni de trei religii, căci alături de moscheele musulmane se aflau biserici creştine şi sinagogi evreieşti. Pe lângă oraşul Córdoba existau numeroase grădini de legume, adică, exploatări agricole cu casele lor la ţară.

Prima linie a producţiei meşteşugăreşti din al-Andalus a fost cea textilă. În primul rând se afla *tiraz-ul*[2] din Córdoba, nume care se aplica manufacturilor textile controlate de autoritate. Ca produse principale se cuvine de semnalat ţesăturile de mătase, dintre care cele mai cunoscute erau brocarturile de Córdoba, sau ţesăturile de in, care se fabricau la Zaragoza. Dar nu au fost mai puţin importante activităţile ca prelucrarea blănurilor şi pieilor, producerea sticlei, fabricarea hârtiei, (aflată în principal la Játiva), obiectelor ceramice, armelor (se fabricau mai ales la Córdoba, Málaga şi Toledo) sau prelucrarea aurului, argintului, fildeşului şi pietrelor preţioase.

Comerţul era o activitate bine văzută în lumea islamică. Nu simţise o mare atracţie pentru activităţile comerciale profetul Mahomed? Desfăşurarea activităţii comerciale în al-Andalus se baza pe existenţa a două feluri de monezi: una de aur, *dinar-ul*, şi alta de argint, *dirham*-ul. În oraşe comerţul se realiza în piaţă, constituită dintr-un labirint de străduţe, fiecare dintre ele având magazine cu un anumit produs. În interiorul pieţei se aflau cartierele cu prăvălii de mătăsuri, zone protejate în care se vindeau obiectele de mai mare calitate. La fel existau pieţe de grâne, care serveau pentru depozitarea de mărfuri, precum şi pentru găzduirea negustorilor. Activitatea pieţei era inspectată de către verificatorul de măsuri şi greutăţi, care se îngrijea de stricta respectare a legii. Dar al-Andalus a întreţinut, de asemenea, un înfloritor comerţ exterior, în special cu celelalte ţări islamice,

[1] Fortăreaţă, palat.
[2] Atelier de textile.

chiar dacă şi cu Europa creştină. Al-Andalus importa din Africa aur sudanez şi sclavi negri, şi din Orientul Apropiat, mirodenii şi produse de lux. În ceea ce priveşte comerţul cu lumea creştină, al-Andalus exporta produse agricole, anumite minerale şi ţesături, primind, în schimb, blănuri şi metale, şi chiar arme.

Populaţia din al-Andalus era foarte eterogenă. Majoritatea erau musulmani, fie erau arabii şi berberii invadatori sau muladii, adică, locuitorii din Spania vizigotă care au acceptat religia islamică. Musulmanii dădeau ca pomană o zecime din bunurile lor mobile, *zacat*. Arabii, deşi minoritari, au fost, fără îndoială, sectorul dominant din al-Andalus, şi din punct de vedere politic şi economic. Berberii, care s-au arabizat în domeniul lingvistic şi cultural şi care erau de ajuns mai numeroşi, au ocupat, în general, poziţii inferioare. Invadatorii au introdus în Spania structurile lor sociale, dintre care trebuie să se sublinieze trăsături atât de semnificative precum puternica coeziune tribală şi practicarea endogamiei. În privinţa hispanovizigoţilor care s-au convertit la islam, numărul lor a crescut cu timpul, reuşind să atingă în jurul anului 1000 aproape 75 la sută din întreaga lui populaţie. De asemenea făceau parte din grupul musulman negrii provenind din Sudan, precum şi sclavii originari din Europa orientală, aşa-zişii *saqaliba*, care s-au bucurat de mare apreciere pe vremea lui Abd al-Rahman al III-lea.

În afară de islamici existau în al-Andalus *dimni*, adică, tributari, termen care se folosea atât pentru a se referi la mozarabi, anume, creştinii, cât şi la evrei. Situaţia lor fiscală era mult mai dură decât pentru musulmani, căci erau obligaţi să plătească un impozit personal, *yizya*, şi altul teritorial, *jarach*[1]. Nu trebuie să se uite, altminteri, importanţa pe care a avut-o sclavia în al-Andalus. Sursa ei era foarte diferită: de la prizonieri provenind din armatele creştine sau din acţiunile piratereşti desfăşurate în Mediterana până la negri din Africa ori sclavi din Europa orientală.

Din punct de vedere strict social exista în al-Andalus un contrast puternic între *jassa*, termen care se referea la aristocraţie, în care se suprapuneau apartenenţa la obârşii strălucite, posesia de mari întinderi de pământ şi intervenţia ei în însărci-

[1] Haraci.

nări politice de rang înalt, şi *amma*, adică, sectoarele populare, atât rurale cât şi urbane. *Jassa* o alcătuiau, în principal, familiile arabe dominante. În faimoasa „răscoală a Mahalalei", care a avut loc la Córdoba la începutul secolului IX, protagonişti au fost oameni aparţinând cadrului *amma*.

STRUCTURILE POLITICE DIN AL-ANDALUS

Societatea musulmană avea un caracter teocratic, de vreme ce nu exista în ea nici măcar o separare între planul religios şi cel politic. Totuşi în etapa Emiratului independent, al-Andalus a rupt legăturile sale cu califii din Bagdad în domeniul politic, deşi continuau să recunoască superioritatea lor spirituală. Dar odată cu autoproclamarea lui Abd al-Rahman al III-lea drept calif, al-Andalus s-a rupt complet de legăturile care încă îl uneau cu califii abbasizi. Califul, să nu uităm acest lucru, era deopotrivă şef temporal şi spiritual al comunităţii. Prezida rugăciunea de vineri, judeca în ultimă instanţă, bătea monedă cu numele său şi conducea armata.

Alături de calif se afla haşib-ul, majordom de palat sau şambelan, care era un fel de prim-ministru. Haşib-ul era în fruntea casei regale, în vreme ce controla serviciile fundamentale ale curţii, Cancelaria şi Vistieria. Sub haşib erau vizirii, persoane care în al-Andalus ocupau o poziţie inferioară celei din alte ţări islamice. Numărul de viziri s-a schimbat cu timpul, ajungând să existe, pe vremea lui Abd al-Rahman al III-lea, nici mai mult nici mai puţin decât şaisprezece.

Principalele nuclee ale administraţiei centrale erau Cancelaria şi Vistieria. Cancelaria era biroul însărcinat cu expedierea documentelor oficiale. Vistieria încasa *zacat*-ul sau pomana pe care o dădeau credincioşii musulmani şi impozitele care se primeau de la mozarabi şi evrei, precum şi veniturile extraordinare, capitol care putea să cuprindă de la impozitele plătite de monarhii creştini până la contribuţiile care se cereau poporului, în anumite ocazii, pentru a finanţa armata. Totul pare să arate că încasările Vistieriei andaluse au crescut extraordinar de mult în vremuri califale. Din punct de vedere judiciar existau *cadiii*, persoane cărora li se cerea importante cunoştinţe religioase laolaltă cu o conduită morală ireproşabilă. Cadiul cel mai important era, evident, cel din oraşul Córdoba. Pres-

tigiul de care se bucurau cadiii din Córdoba era atât de mare încât unul dintre ei, Said al-Balluti, a ajuns să-l contraacuze o dată nici mai mult nici mai puţin decât pe însuşi Abd al-Rahman al III-lea. Armata din al-Andalus era compusă atât din soldaţi recrutaţi prin înrolări forţate cât şi din mercenari străini şi din combatanţi voluntari. Călăraşii predominau asupra corpurilor de infanterie. Postul cel mai înalt îl ocupa, după emir sau calif, *amir*-ul, soi de general suprem. Sub el erau *caizii*, care conduceau corpurile expediţionare. La fel a avut mare importanţă în al-Andalus, în special din vremea lui Abd al-Rahman al III-lea, marina. Importante jaloane ale activităţii marinăreşti din al-Andalus erau Algeciras, Almería-Pechina, principală zonă de fabricare de nave de război, şi Tortosa.

Întregul al-Andalus era împărţit într-o serie de circumscripţii sau *coras*. Cea mai mare parte din *coras* se cunosc prin numele principalului lor nucleu urban: Sevilla, Elvira (Granada), Algeciras, Jaén, Rayya (Málaga), Carmona, Écija, etc. La rândul lor, *coras* cuprindeau un număr variabil de districte sau *iqlim*. Numărul *coras* a crescut cu timpul. Amintim, ca exemplu, fundarea, în anul 931, imediat după cucerirea oraşului Ceuta, a „corei africane". În fruntea fiecărei *cora* se afla un guvernator sau valiu.

LUMEA SPIRITULUI ÎN AL-ANDALUS

Termenul islam semnifică, din punct de vedere religios, încredinţare ori supunere lui Dumnezeu. Moscheea era, în lumea musulmană, centrul vieţii religioase. În marile moschei din oraşe se adunau credincioşii pentru a asista la rugăciunea din zilele de vineri. La rugăciunea care se oficia în marea moschee din Córdoba se dădea citire, după predica săptămânală, comunicatelor oficiale venind de la puterea emirală sau califală. Credincioşii musulmani aveau, evident, diverse obligaţii, între care figura marele pelerinaj la sfintele locuri din Arabia. De asemenea, musulmanii din al-Andalus aveau sărbători religioase, dintre care principala era aceea a ramadanului.

După cum se ştie, gândirea şi credinţele religioase erau strâns legate în al-Andalus. Introducerea, la sfârşitul secolului VIII, a doctrinei maliki, mai înainte amintită, a creat la început un climat de mai mare rigiditate. Dar cea mai mare liberalitate

arătată de la jumătatea secolului IX şi mai ales pe vremea Califatului, precum şi legătura cu Orientul, explică irupţia în al-Andalus a altor curente de gândire care se deosebeau de cel oficial, ceea ce le situa aproape de eterodoxie. Doctrina care a dobândit mai mare influenţă în Spania musulmană a fost mutazilismul. Disidentul cel mai cunoscut în acea direcţie, fără nici o îndoială, este Ibn Masarra, care a ajuns să fie considerat nici mai mult nici mai puţin decât iniţiatorul liber-gândirii.

Musulmanii, pe de altă parte, au preluat extrem de bogata moştenire culturală a lumii elenistice, precum şi pe cea a diverselor ţări din Orientul Mijlociu. Prin lumea islamică circulau numeroase manuscrise, cu subiecte literare sau ştiinţifice. Era vorba de opere originale din lumea arabă sau de texte culese din tradiţia greacă, persană, indiană, etc.

În domeniul creaţiei literare a căpătat un mare avânt poezia. Exista poezie clasică, în care s-au detaşat nume precum al-Qastali, Ibn Suhayd sau Ibn 'Abd Rabbihi, şi poezie populară, gen care a dat naştere, în cursul secolului X, la compoziţii ca *zejel*[1] şi *muwasaja*[2]. În domeniul prozei o operă de mare valoare, aparţinând genului *ádab*[3], este *Colanul*, soi de enciclopedie, al cărei autor a fost mai sus citatul Ibn 'Abd Rabbihi. Au fost, de asemeni, gramaticieni de prim rang în al-Andalus, între care trebuie să menţionăm pe al-Qali, autor al *Cărţii Dictărilor*, sau pe al-Zubaydi, căruia îi datorăm, între alte lucrări, pe cea intitulată *Cartea literei 'ayn*. Importante au fost, pe de altă parte, lucrările de istorie, care au nume atât de remarcabile ca al-Razi, din care se păstrează doar câteva fragmente, chiar dacă a fost „primul în a codifica regulile alcătuirii istorice", după cum a arătat Lévi-Provençal[4]. La fel s-au detaşat în acel domeniu Ibn al-Qutiyah, care a scris o *Istorie a cuceririi lui al-Andalus*, sau al-Jusani, căruia îi datorăm o *Istorie a judecătorilor din Córdoba*. Nu e posibil să se uite o importantă operă anonimă din

---

[1] Poezie strofică în dialect andalus.

[2] Poezie strofică scrisă în dialect mozarab şi de un intens lirism.

[3] Cultură şi învăţământ profane; prin extensie noţiunea de adab a ajuns să însemne bună educaţie, politeţe.

[4] Evariste (1894-1956), islamolog francez.

secolul X, *Ajbar Machmua*[1]. Descrierile de ţări şi regiuni, domeniu care anticipa geografia, apar la autori precum al-Warraq, care a scris o lucrare intitulată *Rutele şi regatele*, şi al-Turtusi.

Ştiinţele au fost cultivate în mod amplu în al-Andalus. În sfera matematicii se cuvine să amintim că arabii au introdus pe meleaguri hispanice, la sfârşitul secolului IX, numerotarea de origine indiană. Un matematician foarte celebru a fost al-Machriti, cunoscut ca „Euclid din Spania". De asemeni a căpătat mare avânt astronomia, domeniu în care s-a remarcat Ibn al-Samh, care a alcătuit nişte tabele renumite. Altă disciplină care a cunoscut un avânt remarcabil în al-Andalus a fost medicina. Faimos a fost Hasday ibn Saprut, de origine iudee, care a fost medic personal al lui Abd al-Rahman al III-lea. La fel merită să fie citat Ibn Yulyul din Córdoba, care a scris un *Comentariu despre numele medicamentelor simple din plantele Dioscoreacee.* Dar medicul cel mai cunoscut din al-Andalus a fost al-Zahrawi, mai cunoscut drept Abulcasis, autor al unei opere intitulată *Orânduiala medicinei pentru cei care nu sunt în stare să o priceapă singuri*, excepţională enciclopedie medicală şi chirurgicală. În aceeaşi măsură au avut cultivatori discipline ca botanica, zoologia, alchimia sau farmacologia.

[1] Cronică berberă scrisă de mână în secolul XI şi păstrată în biblioteca din Paris. Descrie cum Musa ibn Nusair l-a trimis pe Tariq ibn Ziyad la cucerirea Spaniei, încercarea de apărare a regelui got Rodrigo.

3. REZISTENŢA CREŞTINĂ

Teritoriile muntoase din nordul Peninsulei Iberice rămăseseră în afara stăpânirii din al-Andalus. În acele zone trăiau diverse popoare, stabilite din vremuri preromane, între ele galicianii, asturianii, cantabrii sau vasconii, precum şi *hispani*, nume pe care îl dădeau cronicile epocii locuitorilor din Pirineii centrali şi orientali. Cu ei s-au unit vizigoţii care, în faţa prezenţei islamicilor, s-au năpustit să se refugieze în acele teritorii. Dar, de la mijlocul secolului VIII au apărut în aceste zone diverse nuclee politice, de la regatul asturian, la apus, care a fost primul care s-a creat, până la comitatele viitoarei Catalonii, la răsărit, trecând prin regatul Pamplona şi comitatul Aragón. Aceste nuclee au devenit stindardul rezistenţei creştinilor în faţa musulmanilor din al-Andalus. Totuşi, în perioada cuprinsă între secolele VIII şi X, contrastul între spaţiul creştinătăţii hispanice şi al-Andalus era oricum spectaculos. Spania creştină din acea epocă era o zonă complet ruralizată, fără aproape deloc nuclee urbane şi cu foarte puţină circulaţie monetară. În domeniul cultural distanţa era, dacă se poate spune aşa, încă mai mare între teritoriul creştin şi cel musulman.

DE LA REGATUL ASTURIAN LA „IMPERIUL LEONES" [1]

Primul dintre nucleele politice care s-au constituit pe teritoriul Peninsulei Iberice nedominat de către musulmani a fost regatul asturian. În mod tradiţional s-a presupus că a fost imediat după victoria obţinută la Covadonga, în anul 722, de către locuitorii acelei zone asupra unui corp expediţionar islamist care se adâncise în munţii Cantabrici când s-a făcut acel pas. Fără îndoială, evenimentul de la Covadonga, prezentat de clericii creştini ca „salvarea Spaniei", a fost mitizat. Aceea a fost o bătălie în care rolul principal l-au avut asturianii, care luptau pentru a-şi păstra

[1] Provincia León.

autonomia aşa cum făcuseră în trecut în faţa romanilor şi vizigoţilor. Dar în fruntea sus-zişilor combatanţi se afla Pelayo, care era un membru al nobilimii gote. La puţină vreme, în fruntea nucleului astur, s-a situat nici mai mult nici mai puţin decât un monarh, Alfons I (739-757), care a realizat mai multe raiduri în bazinul fluviului Duero. Cronicile epocii spun că Alfons I „a pustiit pământurile cărora ei le zic gotice", aducând cu sine pe meleagurile asturiane pe numeroşi creştini aşezaţi în podişul de nord. Un pas important a fost făcut în secolul următor, în timpul domniei lui Alfons al II-lea (791-842). Acest monarh nu numai a stabilit curtea în oraşul Oviedo, ci şi a hotărât să-şi asume succesiunea vizigotă, care s-a tradus în măsuri ca reorganizarea lui *Palatium* sau intrarea în vigoare a lui *Liber Iudicum.* Pe vremea lui Alfons al II-lea, pe de altă parte, s-au descoperit în Galicia presupusele moaşte ale apostolului Iacob[1], care imediat avea să devină emblema prin excelenţă a rezistenţei creştine. Domnia lui Alfons al II-lea a cunoscut de asemenea începutul activităţii de repopulare în bazinul fluviului Duero, datorită faptului că aceea era o ţară a nimănui din punct de vedere al controlului ei politic.

A doua jumătate a secolului IX a fost martoră a marii avansări a asturianilor în bazinul fluviului Duero, fără îndoială încurajaţi de certurile intestine care zdruncinau al-Andalus în acei ani. Pe vremea lui Ordoño I (850-866) creştinii au recuperat, între alte nuclee, Tuy (854), Astorga (854) şi León (856). La acea dată începeau să vină în bazinul fluviului Duero mozarabi care scăpau de persecuţia pe care o sufereau în al-Andalus. Dar, înaintarea cea mai importantă a nucleului asturian a înregistrat-o Alfons al III-lea (866-910), în a cărui domnie creştinii au ajuns la linia fluviului Duero. Primul pas a fost colonizarea lui Porto (868). La sfârşitul secolului IX asturianii soseau la Zamora (893), Simancas (899) şi Toro (900). În paralel, contele castilian Diego Rodríguez a repopulat Castrogeriz (883) şi Burgos (884). Alfons al III-lea a fost desemnat, în ultimii săi ani, „împărat", titlu care probabil dădea să se înţeleagă întâietatea lui asupra celorlalţi conducători politici din Spania creştină, şi în special asupra regilor Pamplonei.

[1] Santiago, în spaniolă.

Secolul X, în contrast cu cel anterior, a fost martor al unei paralizări a înaintării creştinilor. Să nu uităm că acel secol a coincis cu maxima splendoare din al-Andalus. De altfel trebuie semnalat că centrul regatului asturian se mutase în oraşul León. Ca urmare, de la începutul secolului X, se vorbeşte de regat asturiano-leones ori pur şi simplu leones. Creştinii au reuşit, cu greu, să reziste pe linia fluviului Duero. E drept că Ramiro al II-lea (931-951) a avut un important succes militar, când l-a învins pe Abd al-Rahman al III-lea în bătălia de la Simancas (939). Acela a fost punctul de plecare a colonizării pământurilor situate la sud de Duero, concret în valea Tormes. Dar după câţiva ani s-a produs noua retragere a creştinilor. A doua jumătate a secolului X a fost, fără îndoială, cea care a cunoscut o mai mare decădere a „regatului-imperiu leones", care se zbătea în neîncetate lupte interne. Pe deasupra, în ultimele decenii ale secolului X haşibul din Córdoba, Almanzor, a lansat atacuri groaznice asupra creştinilor. Un anumit răgaz, totuşi, a cunoscut „regatul-imperiu leones" după moartea lui Almanzor, pe vremea domniilor lui Alfons al V-lea (999-1028), care a realizat recuperarea oraşului León, şi Bermud al III-lea (1028-1037).

Regatul asturiano-leones se adăpa din tradiţia vizigotă, ceea ce explică de ce regii erau aleşi dintre membrii vechii nobilimi gote, chiar dacă încet-încet s-a înrădăcinat succesiunea ereditară. La fel, instituţiile de guvernare aminteau vremurile vizigote. *Palatium*, de exemplu, era moştenitor al Aulei Regia. În ceea ce priveşte organizarea teritorială, regatul era împărţit în comitate, cu un *comes* în frunte, chiar dacă existau şi demarcări mai reduse, precum *comisos* şi *mandaciones*[1].

COMITATUL CASTILLA

Regatul asturiano-leones se întindea, în secolul X, de la Marea Cantabrică până la fluviul Duero şi din Galicia până la Ebru Superior. Dat fiind condiţiile epocii, guvernarea unui teritoriu atât de vast era, evident, foarte grea. Şi de aceea să apară tendinţe centrifuge în unele zone din bazinul fluviului Duero, mai ales în

[1] Care nu erau conduse de un delegat al monarhului.

comitatele orientale, unde a apărut Castilla, nume a cărui menţionare cea mai veche se găseşte într-un document din anul 800. Acel teritoriu era, într-un anumit fel, graniţa regatului asturian, căci prin Ebru Superior pătrundeau cea mai mare parte a *aceifas* ale musulmanilor. Acest lucru explică mulţimea de fortificaţii, care, după toate indiciile, a dat loc numelui de Castilla ce se va aplica regiunii. Altă trăsătură distinctivă a străvechii Castilla era participarea la sarcinile de repopulare de grupuri vascone, care se caracterizau prin slaba lor romanizare. La fel, depărtarea de curte dovedeşte că pe teritoriul Castiliei în curs de formare se conduceau după obiceiuri şi nu după Fuero Juzgo, ale cărui exemplare, după cum spune legenda, au fost arse. E posibil, la fel, ca stratificarea socială să fi fost mai mică în acel teritoriu decât în zona leonesă, datorită faptului că aceasta se afla mai aproape de curte şi, prin urmare de marii magnaţi?

Zonele de răsărit ale regatului asturiano-leones erau articulate în jurul diverselor comitate. La începutul secolului X existau conţi de Lantarón, de Álava, de Burgos şi de Castilla propriu-zisă. Însă, după câţiva ani, datorită muncii desfăşurate de Fernán González (927-970), aceste comitate sunt pe punctul de a se uni într-unul singur, care în viitor se va numi fără nimic mai mult comitatul Castilla. Fernán González, considerat de istoriografia romantică „părintele patriei castiliane", era o persoană cu mare abilitate politică, ştiind să profite de neînţelegerile existente în acei ani în regatul León. Dar nu a devenit independent, nicicum, faţă de regii din León. Fără îndoială, a dobândit o mare marjă de autonomie politică, în timp ce a putut să transmită comitatul moştenitorilor săi: fiul său García Fernández, ulterior Sancho García şi finalmente, deja în secolul XI, doña Sancha, căsătorită cu regele Pamplonei Sancho al III-lea cel Mare. Totuşi niciodată nu a rupt Fernán González legăturile formale care îl uneau cu regii din León. Castilla din vremurile lui Fernán González, după opinia exprimată la timpul potrivit de către istoricul Salvador de Moxó[1] era un fel de principat feudal, asemănător în funcţionarea lui politică cu comitatele din Imperiul carolingian.

[1] y Ortiz de Villajos (1921-1980).

REPOPULAREA BAZINULUI FLUVIULUI DUERO

Principala activitate desfăşurată de regatul asturiano-leones, în cursul secolelor VIII-X, a fost colonizarea spaţiilor situate între cordiliera Cantabrică şi fluviul Duero. Acest teritoriu, care cuprindea vreo şaptezeci de mii de kilometri pătraţi, includea centrul şi sudul Galiciei, Ebru Superior şi, mai ales, bazinul fluviului Duero. În mod tradiţional s-a presupus că, de la jumătatea secolului VIII, bazinul fluviului Duero era depopulat, din cauza deplasării către sud a berberilor, adică, a musulmanilor care se stabiliseră în acele ţinuturi, şi fugii înspre nord a creştinilor. Principalul apărător al acelei ipoteze a fost celebrul medievist Claudio Sánchez-Albornoz[1], care se baza atât pe argumente cronistice cât şi toponimice şi instituţionale. Acele puncte de vedere, totuşi, au fost discutate la timpul potrivit de Ramón Menéndez Pidal[2], care înţelegea că termenul latin *populare* nu însemna a popula din nou, ci a ocupa şi organiza un teritoriu. Dar a fost în special arheologia cea care cel mai mult a criticat ipoteza depopulării, pentru care se bazează pe săpături ce revelă, în anumite puncte, o continuitate a populării. Totuşi, departe de mai marea sau mai mica depopulare a acelor pământuri, nu încape îndoială că bazinul fluviului Duero a fost o „ţară a nimănui", căci de la jumătatea secolului VIII nu era stăpânită nici de al-Andalus nici de incipientul regat asturian.

În orice caz a existat, fără pic de îndoială, un important proces de repopulare, ai cărui protagonişti erau înainte de toate oameni venind din cealaltă parte a cordilierei Cantabrice, cărora li s-au alăturat, odată trecut secolul IX, mozarabi care părăseau al-Andalus. Într-un prim moment repopularea a avut un caracter spontan, trecând ţăranii, care acţionau pe cont propriu ori sub conducerea clericilor sau nobililor, la *presura*, termen care înseamnă ocupare a unui teritoriu şi ulterior punerea în exploatare de către aceasta. Mai târziu, de la mijlocul secolului IX, regii

---

[1] (1893-1984), unul dintre cei mai renumiţi istorici spanioli.

[2] (1869-1968), filolog, istoric, folclorist şi medievist, creator al şcolii filologice spaniole.

asturiani au hotărât să intervină în acea activitate, ceea ce înseamnă că se vorbeşte de repopulare oficială.

Procesul colonizator menţionat a avut, fără pic de îndoială, importante consecinţe economice şi sociale. Până una alta a existat o masivă desţelenire de terenuri, în timp ce se diversificau culturile, câştigând importanţă mai ales cerealele şi viţa de vie. În domeniul creşterii vitelor asistăm în acele secole la o promovare a calului, esenţial pentru activităţile războinice, dar şi la creşterea rasei ovine, protagonistă a transhumanţei care se desfăşura între munţii Cantabrici şi câmpiile din valea fluviului Duero. Lumea rurală exercita în acel timp o predominare indiscutabilă. Activităţile meşteşugăreşti şi comerciale, precum şi viaţa urbană, aveau, în schimb, foarte slabă poziţie. Singurele exemple de nuclee urbane semnificative, pentru secolul X, erau Burgos, León şi Zamora. Circulaţia monetară era foarte redusă, predominând în schimbul de produse trocul. Oricum, în secolul X se observă semne de progres, care s-a manifestat în instituţionalizarea pieţelor.

De asemeni a fost obiect de largă polemică tipul de societate care s-a configurat în bazinul fluviului Duero după procesul colonizator. Sánchez-Albornoz a apărat ideea că trăsătura dominantă a acelei societăţi era mulţimea de mici ţărani liberi şi mica incidenţă a subordonării. Acest lucru ar fi consecinţa marii cantităţi de terenuri de cultivat, precum şi a lipsei de colonizatori. Alţi autori au scos în evidenţă rolul jucat în procesul colonizator al bazinului fluviului Duero de către comunităţile săteşti. Şi aşa fiind nu trebuie să se uite că în acest proces au intervenit, din primul moment, nobili şi ecleziastici, care foloseau ţărani supuşi. De asemenea, în interiorul comunităţilor săteşti cei mai puternici din grup au sfârşit prin a se impune celor mai slabi. Şi astfel existenţa de sectoare la ţară care se găseau în evidentă situaţie de dependenţă faţă de cei puternici. Aşa era cazul cu *juniores*, cu *collazos*[1] sau cu *casatos*. Cât despre sectorul dominant, în frunte se găseau *magnates*, fiind sub ei *infanzones*[2], adică, nobilimea de jos. Sectorul plugarilor

[1] Oameni cu situaţie juridică liberă, cultivatori ai pământurilor unor seniori.
[2] Nobili de a doua categorie care îşi bazau privilegiile numai pe obârşie şi pe calitatea lor de luptători călare.

era foarte diferit, căci includea de la țărani stăpâni pe proprietățile lor până, pe treapta cea mai de jos, pe *casatos*, care se aflau aproape de sclavie. Totuşi, în cadrul sectoarelor populare a apărut grupul numiților *caballeros villanos*, expresie ce se referea la oameni de origine populară care reuşiseră să-şi cumpere un cal, ceea ce îi apropia de starea nobiliară.

REGATUL PAMPLONA

Zona în care a apărut regatul Pamplona era ocupată de popoare care aveau puternice legături tribale. Era vorba de vasconi, oameni care trăiau în principal din creşterea vitelor şi care se bucurau de o lungă tradiție de autonomie politică. În a doua jumătate a secolului VIII acel teritoriu era supus unei duble influențe: cea a francilor, din nord, şi cea a musulmanilor, din sud. În anul 788 vasconii care trăiau în munții din Navarra au atacat prin surprindere armata carolingiană, care se întorcea în Franța, după ce venise în grabă la Zaragoza în apărarea a lor Banu Qasi, familie de muladi care guverna acea marcă de hotar din al-Andalus.

Geneza regatului Pamplona, ulterior numit Navarra, nu este deloc clară. Şi aşa la începutul secolului IX un oarecare Íñigo Íñiguez, cunoscut ca Arista[1] dar în acelaşi timp numit „principe al vasconilor", a instaurat o monarhie în acel teritoriu. L-au urmat la tron García Íñiguez (851-888), în a cărui domnie s-a favorizat trecerea peregrinilor care mergeau la Compostela, şi Fortún Garcés (888-905).

Totuşi, în secolul următor apare în fruntea monarhiei din Pamplona altă dinastie, cunoscută ca Jimena. Fondatorul ei a fost Sancho Garcés I (905-925), care a încorporat în regatul său diverse teritorii situate în câmpiile din sud pe Ebru Superior. Concret, zisul monarh a cucerit o parte din La Rioja, incluzând târgul Nájera (914) şi, peste câțiva ani, Viguera (923), chiar dacă la fel a suferit o umilitoare înfrângere la Valdejunquera (920) în fața trupelor califului din Córdoba, Abd al-Rahman al III-lea. Lui Sancho Garcés I i-a urmat la tron García Sánchez I (925-970), care a făcut un pas important încheind o căsătorie cu prințesa-moştenitoare a

[1] Țeapă, Barbă, Mustață.

comitatului Aragón, Andregoto Galíndez. Drept urmare a acestei căsătorii, Navarra şi Aragón vor rămâne unite, situaţie care s-a menţinut timp de aproape un secol. Ultimii monarhi ai Pamplonei din secolul X, Sancho Garcés al II-lea (970-994) şi García Sánchez al II-lea (994-1000), au fost martori ai teribilelor *aceifas* lansate de haşibul din Córdoba, Almanzor.

Dar, în prima treime a secolului XI regatul Pamplona, în fruntea căruia se afla Sancho Garcés al III-lea (1000-1035), mai cunoscut ca Sancho cel Mare, a devenit cel mai important dintre toate nucleele politice ale Spaniei creştine. Până una alta, Sancho al III-lea a încorporat în stăpânirea sa teritoriile Sobrarbe şi Ribagorza, în timp ce reuşea ca alţi conţi din Spania orientală să-i jure vasalitate, printre ei cel din Pallars. Importantă a fost de asemenea căsătoria monarhului Pamplonei cu doña Sancha, devenită în anul 1029 prinţesă-moştenitoare a comitatului Castilla, care a însemnat unirea acestui teritoriu cu regatul navarez. Amintim, în final, că trupele din Pamplona au intrat în oraşul León în anul 1034. Acel eveniment a dat motiv ca Sancho al III-lea să se intituleze „rege al Spaniilor" şi „posesor al Imperiului". Totuşi importanţa regatului Pamplona la acea dată nu se datora numai succeselor militare şi politice ale lui Sancho al III-lea, ci şi tăriei economice de care dădea semne regatul său, în care căpătau notabilă vigoare arta meşteşugarilor şi comerţul. În special se detaşa nucleul urban Pamplona, „oraş spaţios şi bogat", după spusele cronicarului arab al-Himyari. Sancho al III-lea, pe de altă parte, a avut contacte strânse cu Europa creştină, ceea ce s-a tradus în acceptarea în regatul său a reformei Cluniace[1] precum şi în remarcabilul avânt pe care l-a dat căii peregrinilor care, venind din Franţa şi după traversarea regatului său, se îndrepta spre Santiago de Compostela.

COMITATUL ARAGÓN

Comitatul Aragón, care îşi datorează numele unui râu, a apărut în zona pirineică, concret pe văile lui Ansó, Echo şi Canfranc. Originea lui are mult de-a face cu interesul arătat de

[1] Mănăstire de călugări benedictini din Cluny, Franţa.

franci de a apăra frontierele lor meridionale împotriva unui posibil atac musulman. La începutul secolului IX aflăm un conte numit Aureolo, despre care aproape că nu se ştie alt lucru doar că era un vasal al regilor franci. Dar prima dinastie de conţi aragoneză care dădea semne de soliditate a apărut ceva mai târziu, în anul 828. În fruntea ei se situa Aznar Galíndez. Pe vremea urmaşilor lui, Galíndo Aznárez I (844-867), Aznar Galíndez al II-lea (867-893) şi Galindo Aznárez al II-lea (893-922), comitatul, a cărui urbe principală era Jaca, s-a extins până la bazinul superior al râului Gállego, în timp ce se adumbrea influenţa carolingiană. Prinţesa-moştenitoare a lui Galindo Aznárez al II-lea, numită Andregoto Galíndez, s-a căsătorit cu regele Pamplonei, García Sánchez I. În acel mod comitatul Aragon intra în orbita monarhilor din Pamplona.

COMITATELE VIITOAREI CATALONIA

Termenul de Marcă Hispanică s-a aplicat, deşi probabil cu puţin temei, ansamblului teritoriilor din nord-estul Peninsulei Iberice, care au constituit, în secolele IX şi X, una din frontierele sudice ale Imperiului carolingian. Punctul de plecare a acelor nuclee politice se află în ocuparea, în anul 801, a oraşului Barcelona, graţie unirii populaţiei hispanovizigote din antica Tarraconense cu armatele francilor, în fruntea cărora se afla Ludovic cel Pios, sau Louis cel Pios, fiu al lui Carol cel Mare. Barcelona a devenit centrul unui comitat, dar în paralel apăreau alte comitate, precum Gerona, Urgel, Cerdaña, Besalú şi Ampurias. În fruntea acestor comitate s-au situat la început conducători ai aristocraţiilor locale, dar atitudinea independentistă a unora dintre ei, printre care se cuvine să menţionăm pe contele Bera de Barcelona, a motivat instalarea francilor. Cu toate acestea, criza Imperiului carolingian, şi mai ales luptele care au urmat după moartea lui Ludovic cel Pios (840), au dat posibilitatea conţilor din acele teritorii să transmită funcţiile către succesorii lor, în timp ce slăbea influenţa francă.

Un conte de mare importanţă a fost Wilfred cel Păros (879-898), care, pe lângă titlul său de conte de Barcelona, s-a ales cu conducerea altor diverse comitate. Trei din acele comi-

tate, Barcelona, Gerona şi Vic, vor trece întregi la moştenitorii săi. Wilfred cel Păros a grăbit acţiunile de repopulare, materializate în ocuparea comitatului Osona, sau câmpia Vic. Această repopulare a fost efectuată prin sistemul *aprisio*, asemănător cu *presura* din regatul asturian, fiind protagoniştii lui oameni originari din zonele pirineice, care acţionau pe cont propriu ori sub conducerea vasalilor contelui Wilfred. Ca urmare a acelei activităţi, frontiera sudică a Mărcii Hispanice s-a situat pe cursul râurilor Llobregat, Cardoner şi Segre Mijlociu. Contele Wilfred, pe de altă parte, s-a bucurat de largă autonomie, în bună măsură datorită decăderii dinastiei carolingiene, dar nu a rupt în nici un moment legăturile care îl uneau cu regii franci. Vechea idee că Wilfred cel Păros a câştigat independenţa comitatelor sale, promovată de istoriografia romantică, nu are absolut nici o bază.

După moartea lui Wilfred comitatele viitoarei Catalonii au continuat activitatea de repopulare, chiar dacă aceasta a căpătat adevărat impuls numai după dispariţia lui Almanzor. Despărţirea definitivă de monarhii franci, pe de altă parte, a avut loc la sfârşitul secolului X, concret în anul 988, când contele Barcelonei, pe vremea aceea Borrell al II-lea, a profitat de schimbarea de dinastie produsă pe tărâmuri franceze, unde a avut loc urcarea pe tron a Capeţienilor, ca să nu mai depună jurământ de credinţă faţă de regii franci. Urmaşul său, Ramon Borrell (998-1018), a fost protagonist al înaintării stăpânirii sale pe pământuri la Segarra, Conca de Barberá şi Camp de Tarragona, teritorii care făceau parte din ceea ce se va numi Cataluña Nueva.

Teritoriile numitei Marca Hispánica erau mai cu seamă rurale, detaşându-se cultivarea de cereale, viţei de vie şi legumelor, precum şi a fasolei. Existau de asemeni oraşe, ca Gerona şi, mai ales, Barcelona. Legătura cu regatul franc explică pătrunderea instituţiilor feudale europene. Mulţi ţărani se aflau în situaţie de dependenţă, dar existau şi pământuri alodiale, adică, libere de obligaţii. Autoritatea maximă o exercitau conţii, reprezentanţi ai regilor franci. Comitatele se împărţeau în districte militare, *vicarias*, conduse de un *vicario* sau *veguer*[1].

[1] Magistrat, corregidor, primar.

MANIFESTĂRILE CULTURALE ÎN SPANIA CREŞTINĂ

Manifestările culturale ale nucleelor creştine din Peninsula Iberică erau de o mare sărăcie, îndeosebi dacă le comparăm cu cele din al-Andalus din aceeaşi perioadă. Cultura, complet dominată de ecleziastici, avea scopuri de natură religioasă. În regatul asturian era foarte vizibilă influenţa culturii vizigote, şi în primul rând a operelor sfântului Isidor, începând cu ale sale *Etimologias*. În acest regat principalele centre ale culturii erau mănăstirile, printre ele cea a Sfântului Millán[1], în care s-a remarcat, în secolul X, copistul Eximen, dar şi catedralele, îndeosebi cele din León şi Oviedo. Opera cea mai originală produsă în regatul asturian în acele veacuri a fost cea cunoscută cu numele de *Comentarios al Apocalipsis*, al cărei autor a fost Cucernicul din Liébana. A avut de asemenea o mare strălucire producţia istoriografică, din care se cuvine să menţionăm *Cronica lui Alfons al III-lea*. Şi cu toate acestea aproape că nu se păstrau în regatul asturiano-leones texte ale autorilor clasici. Interesa cunoaşterea latinei, căci era limba Bisericii, dar conţinutul autorilor clasici era văzut cu ochi răi. Cel mai vechi manuscris din epoca clasică păstrat în acel teritoriu înainte de mijlocul secolului XI era, după cât se pare, un text al latinului Terenţiu. În altă ordine de idei trebuie să amintim două texte din secolul X, *Glosas Emilianenses* şi *Glosas Silenses*, în care găsim cele mai vechi mărturii ale limbii romanice castiliane incipiente.

Teritoriile orientale din Spania creştină, în contrast cu regatul asturiano-leones, se caracterizau prin influenţa directă a lumii carolingiene, în timp ce ponderea celei vizigote şi celei mozarabe era mai mică. Acel lucru arată că acolo vor pătrunde devreme tipul de scriere „carolină" şi regula monastică a sfântului Benedict. Altă trăsătură caracteristică a acelor teritorii, şi îndeosebi a Mărcii Hispanice, a fost strânsa legătură avută cu al-Andalus, unde au venit diverşi călugări pentru a copia manuscrise de interes filozofic sau ştiinţific. Centrele cele mai semnificative ale activităţii culturale din viitoarea Catalonie erau mănăstirile, în primul rând cea din Ripoll, şi în al doilea rând cea din Eixalada-

[1] San Millán de la Cogolla.

Cuixá, dar şi unele catedrale, ca de exemplu cea din Vic. În acele centre existau importante opere de autori clasici, între ei Cicero şi chiar Aristotel, precum şi texte ştiinţifice de origine arabă. O dovadă de necontestat a prestigiului de care se bucura chinovia din Ripoll o constituie faptul că la sfârşitul secolului X să fi venit la această mănăstire, cu scopul de a studia discipline ca matematica, astronomia şi muzica, părintele Gerbert d'Aurillac, viitor pontifice Silvestru al II-lea.

4. SECOLUL XI. CREŞTINII PREIAU INIŢIATIVA

De la jumătatea secolului XI asistăm la o schimbare radicală în raportul de forţe între creştinii şi musulmanii din Hispania. La acest lucru a contribuit, de bună seamă, destrămarea lui al-Andalus, imediat după dispariţia Califatului de Córdoba, dar şi progresele pe care le înregistra creştinătatea europeană în general, de care au profitat, nu se putea altfel, creştinii stabiliţi în Spania. Aşa stând lucrurile, nucleele creştine din nordul Peninsulei Iberice au început să preia iniţiativa cu atacurile lor militare împotriva al-Andalus. „Reconchista", expresie cu indubitabil conţinut ideologic, întrucât se folosea pentru a se referi la campaniile lansate împotriva musulmanilor cu scopul de a recupera pământurile pierdute ale Spaniei, era în desfăşurare. Înainte de a se încheia secolul XI oraşul Toledo, care fusese de la începutul secolului VIII una dintre cele mai importante urbe din Spania musulmană, s-a integrat în regatele Castilia şi León. În paralel avansau creştinii din Hispania orientală, deşi cu mai mică intensitate, căci musulmanii, să nu uităm, continuau să fie prezenţi în valea Ebrului. Totuşi, venirea pe pământ hispanic, la sfârşitul secolului al unsprezecelea, a almoravizilor, dinspre nordul Africii, a însemnat o frână în calea ofensivei creştine, în vreme ce al-Andalus părea din nou unit. În orice caz, teritoriul Spaniei creştine nu numai a crescut în întindere în cursul secolului XI, ci şi a fost martor a importante noutăţi, care mergeau de la dezvoltarea burgurilor şi a burghezilor până la consolidarea drumului de pelerinaj care ducea spre Santiago de Compostela.

AL-ANDALUS, FRAGMENTAT ÎNTR-UN MOZAIC DE REGATE *TAIFA*

Califatul de Córdoba, odată dispărut de pe scena politică, al-Andalus s-a fragmentat într-un mozaic de mici regate, aşa-zisele *taifas*, termen care înseamnă facţiuni. În fruntea lor se aflau în

unele zone conducătorii berberi, în altele slavonii, dar la fel erau taife dominate de familii de origine arabă şi chiar de muladi. Aceste regate au avut o viaţă foarte scurtă, puţin mai mult de o jumătate de secol, căci au fost măturate înainte de a se încheia secolul al unsprezecelea de către năvălitorii almoravizi. Taifele mai importante au fost cel din Zaragoza, unde au guvernat cei din familia Banu Hud; cel din Badajoz, care a fost în mâinile aftasizilor; cel din Toledo, controlat de familia a lor Banu Zennum, şi, înainte de toate, cele din Granada şi Sevilla, în fruntea cărora se aflau zirii şi respectiv, abbasizii. Regişorii taifi, în contrast cu cele întâmplate în perioada califală, erau foarte slabi din punct de vedere politic, oricât vor încerca să imite modelul pus în practică de guvernatorii omeyyazi. Mai mult, erau la cheremul regilor creştini din Hispania, lucru care s-a tradus în plata de *parias* sau tributuri, în schimbul cărora cereau protecţie militară acelora. Pentru a face faţă acelei situaţii, precum şi pentru a hrăni armatele, alcătuite în principal din mercenari, conducătorii taifi nu au avut altă soluţie decât să mărească impozitele, ceea ce a provocat o nemulţumire crescândă în rândul populaţiei din teritoriile lor. Acea situaţie explică de ce bună parte a locuitorilor din al-Andalus vedea cu ochi buni la timpul potrivit venirea pe pământuri hispanice a almoravizilor.

Nu trebuie să se uite, totuşi, excepţionala contribuţie culturală din epoca regatelor taifa, caracterizate, între alte aspecte, de frecventul mecenat al conducătorilor lor atât faţă de scriitori cât şi faţă de artişti. Ba chiar s-au remarcat în sfera producţiei literare câţiva monarhi, ca de pildă cel din Sevilla, al-Mu'tamid, poet de mare strălucire, sau cel din Granada, Abd Allah, care ne-a lăsat nişte interesante *Memorii*. De asemeni, trebuie semnalat poetul evreu Salomón ibn Gabirol. Cu toate acestea, opera cea mai importantă din domeniul literar, scrisă pe vremea taifelor, este, fără discuţie, *Gulerul porumbiţei*, al cărei autor a fost Ibn Hazm. *Gulerul porumbiţei*, care constă în principal dintr-un pasionat cântec închinat dragostei, a exercitat mare influenţă atât în lumea musulmană, cât şi, ulterior, în cea creştină. În domeniul istoriei trebuie menţionată *Muqtabis*, operă de mare valoare scrisă de Ibn Hayyam[1], şi în cel al geografiei,

[1] (987-1075), istoric arabicohispanic.

lucrările lui al-'Udri şi al-Bakri. În ceea ce priveşte cunoaşterea astronomică, în timpul regilor taifi a câştigat mare faimă Azarquiel. El a fost inventatorul lui azafea, instrument care înlocuia astrolabul, precum şi autorul unor interesante *Tabele* astronomice, care aveau să fie de mare folos în viitor.

RECÂŞTIGAREA CREŞTINĂTĂŢII ŞI REFLECTAREA EI ÎN NUCLEELE POLITICE DIN NORDUL PENINSULAR

Trecute „invaziile de-al doilea" şi presupusele spaime din anul 1000, Europa creştină, şi cu ea teritoriile creştine din Peninsula Iberică, au intrat într-o fază de indubitabilă expansiune, care a afectat atât aspectele materiale cât şi spirituale. Între timp se constată în secolul XI o creştere a efectivelor demografice, în special datorită îmbunătăţirilor în cultivarea ogoarelor (plugul cu roţi şi cormană, gâtarul rigid al animalelor, avântul morilor, rotaţia de trei ani, etcetera) şi creşterii corespunzătoare a randamentelor. În acelaşi timp se accentua diviziunea muncii, care însemna că centrele urbane erau locurile adecvate pentru desfăşurarea activităţilor legate cu fabricarea de produse de manufactură şi schimbul comercial. Acel progres material a fost punctul de plecare a unei recâştigări a Europei creştine, care, înainte de încheierea secolului XI, a fost capabilă să pună în mişcare cruciadele, al căror obiectiv era să recupereze Locurile Sfinte, care fuseseră ocupate de musulmani. Aşadar, Europa în defensivă din secolele IX şi X, victimă a invaziilor atât din vest, normanzii, cât şi din est, maghiarii, şi din sud, islamicii, a început să fie, în secolul XI, o Europă clar lansată în ofensivă. Din acea perspectivă putem să vedem tot ce s-a întâmplat pe pământuri hispanice ca ceva paralel cu ceea ce se întâmpla în întregul creştinătăţii. Numita reconchistă a creştinilor din Hispania contra islamicilor era, la urma urmei, echivalentul cruciadelor creştinilor din Europa.

În altă ordine de idei trebuie semnalat că în secolul al unsprezecelea s-au obţinut importante progrese în domeniul militar. Cel mai semnificativ a fost, fără îndoială, definitiva consolidare a cavaleriei grele. Echipamentul cavaleristului se îmbunătăţea din zi în zi, în timp ce se observau importante progrese în conducerea cailor, animale esenţiale pentru război. Cum să uităm, de exemplu, intro-

ducerea treptată a elementelor atât de valoroase ca scărițele, pintenii sau potcoavele? Cavaleristul, evident, dispunea de un echipament de luptă mult mai complet decât în vremuri trecute. Costul acestui echipament desigur creșcuse, dar în același timp câștigase în siguranță. Toate aceste îmbunătățiri însemnau, fără îndoială, o mai mare soliditate a armatelor creștine.

Trebuie semnalat, de asemenea, că relațiile între nucleele politice din Spania creștină și Europa, foarte limitate în secolele anterioare, în special în ceea ce privește regatul asturiano-leones, au crescut în secolul al XI-lea. Căci nu s-a ajuns să se vorbească, în privința atitudinii adoptate de diverși monarhi hispanici din secolul XI, de punerea în practică a unei politici de „deschidere față de Europa" sau de „ferestre deschise spre Europa"? Decisivă a fost, în acest sens, dezvoltarea rutei de pelerinaj care ducea la orașul galician Santiago de Compostela, unde se venerau presupusele moaște ale Apostolului. Ruta Sfântului Iacob, cum i se mai spunea acelui drum, a fost un adevărat cordon ombilical care făcea legătura între creștinătatea europeană și cea hispanică. Hispania creștină, prin urmare, încetase să fie un apendice marginal al Europei pentru a deveni o piesă în plus a acelui mozaic.

SPORIREA CASTILIEI ȘI LEÓNULUI. CUCERIREA ORAȘULUI TOLEDO

La moartea lui Sancho al III-lea cel Mare al Pamplonei, în anul 1035, al doilea copil al său bărbat, Ferdinand, a început să guverneze comitatul Castilia, chiar dacă adoptând titlul regal. După doi ani, în anul 1037, noul monarh castilian s-a înfruntat pe câmpul de bătălie cu regele din León, Bermud al III-lea, cu care era cumnat, deoarece era căsătorit cu sora lui, Sancha. Ferdinand I a ieșit învingător din luptă, care a avut loc în apropiere de Tamarón. Ca urmare a acelui eveniment, Ferdinand I, cunoscut drept cel Mare, s-a proclamat rege al Leónului. Astfel, Castilia și León erau din nou unite, dar de astă dată cu titlu regal cele două entități, în timp ce precedând numele de Castilia pe cel de León. În anul 1054 regele Castiliei și Leónului s-a luptat cu fratele său García Sánchez al III-lea al Pamplonei, care a fost învins și

omorât la Atapuerca. În ultimii săi ani de domnie, Ferdinand I (1035-1065) a hotărât să profite de slăbiciunea taifelor pentru a lansa, concret între 1055-1064, mai multe atacuri militare împotriva teritoriului al-Andalus. Rezultatul acestei ofensive a fost ocuparea importantelor oraşe întărite Lamego, Viseo şi Coimbra, toate situate în cadrul actualei Portugalii.

După moartea lui Ferdinand I (1065) s-a produs o divizare a regatelor sale, situându-se primul născut, Sancho al II-lea, în fruntea Castiliei, în timp ce Alfons al VI-lea începea să conducă León, şi García, Galicia. Celor trei li se adjudecau *parias* din diverse taife andalusiene: Zaragoza pentru castilian, Toledo pentru leones şi Sevilla şi Badajoz pentru galician. Ei bine, fraţii au intrat imediat în conflict. La început, Sancho al II-lea a ieşit învingător, mai întâi la Llantada (1068), mai târziu la Golpejera (1072), succes acesta din urmă care i-a permis să reunească în mâinile sale regatele peste care îşi exercitase suveranitatea tatăl său. Alfons al VI-lea a trebuit să abandoneze León, refugiindu-se la Toledo, adică, la domeniile vasalului său musulman. În timpul acelui exil, în care a fost însoţit de vasalul său Pedro Ansúrez, Alfons al VI-lea a negociat cu taifa al-Qadir, netezind calea pe care avea să meargă, după câţiva ani, la intrarea lui triumfală în Toledo. În acest răstimp, fratele mai mic, García, practic dispăruse de pe scena politică. Dar asasinarea lui Sancho al II-lea de mâna lui Bellído Dolfos în împrejurimile Zamorei, oraş pe care îl controla sora sa Urraca, eveniment întâmplat în acelaşi an 1072, a permis ca Alfons al VI-lea să se reîntoarcă în regiunile din podişul nordic, devenind rege al Castiliei şi Leónului (1072-1109).

A trebuit să presteze Alfons al VI-lea un jurământ la Santa Gadea[1] că nu avusese nimic de-a face cu moartea fratelui său Sancho? Acel lucru îl afirma tradiţia, după care fusese vasalul predilect al lui Sancho al II-lea, Rodrigo Díaz de Vivar, mai cunoscut precum Cid-ul Campeador[2], care îi ceruse acest jurământ înainte de a se urca pe tronul castilian. Acel fapt nu are,

[1] Biserică în stil gotic în oraşul Burgos.

[2] Viteazul luptător, supranumit *sidi* (Cid) de prietenii/inamicii săi musulmani. În 1140 este scris Poemul Cantar del mio Cid, capodoperă a literaturii spaniole medievale.

după cât se pare, nici o bază istorică. Totuşi, faptul sigur este că Alfons al VI-lea a avut unele relaţii dificile cu Cidul, care a sfârşit prin a fi izgonit de mai multe ori din Castilia. În afara acelei polemici, Alfons al VI-lea a realizat acţiuni de mare importanţă pentru regatele Castilia şi León. Între timp, profitând de slăbiciunea regatului Pamplona, a încorporat în regatele sale, în anul 1076, diferite zone din La Rioja şi din actuala Ţară a Bascilor.

Dar evenimentul de cea mai mare însemnătate a domniei lui Alfons al VI-lea a fost, fără nici o îndoială, intrarea în Toledo, eveniment care a avut loc în anul 1085. După cât se pare, regişorul taifa al oraşului Tajo, al-Qadir, convenise înainte cu monarhul castiliano-leones predarea acelei urbe, în schimbul de a-l instala în oraşul Valencia. După intrarea trupelor creştine în oraşul care era sediu al Conciliilor din vremuri vizigote, şi ulterior capitală a mărcii de mijloc din al-Andalus, Alfons al VI-lea a adoptat titluri atât de pompoase ca *imperator totius Hispaniae* sau „împărat al celor două religii". „Imperiul leones" din epoci trecute se schimbase în „imperiu hispanic". Toledo, să nu uităm, era primul mare oraş din al-Andalus care trecea sub stăpânire creştină. Pe deasupra, căderea oraşului Toledo s-a completat cu ocuparea unei bune părţi din valea râului Tajo, anume, cu teritorii din acel regat taifa. Oraşul Tajo a primit unii repopulatori, printre ei ecleziastici precum Bernard, prim arhiepiscop al diocezei imediat după intrarea creştinilor, soldaţi şi oameni de afaceri. Dar în Toledo a rămas majoritatea vechii sale populaţii, în special mozarabii şi evreii.

Acel succes a făcut posibilă reluarea procesului colonizator al teritoriilor situate între fluviul Duero şi Sistemul Central, aşa-numitele *extremaduras*. Cu scopul de a atrage repopulatori se admitea chiar delincvenţi. În *extremaduri* au venit locuitori originari din teritoriile la nord de fluviul Duero, dar mai ales din zonele între râul Cea şi La Rioja. Acest teritoriu a fost organizat pe baza aşa-numitelor „comunităţi de localitate şi pământ" sau „de localitate şi sate". Bastioane cheie au fost oraşele Segovia, Ávila şi Salamanca. Natura militară pe care o aveau aceste nuclee explică de ce fuseseră numite „oraşe-frontieră". În aceste urbe sectorul dominant îl constituiau călăreţii, care aveau să pună în mişcare, în viitor, faimoasele cavalcade, care erau

expediții pe pământuri inamice al căror principal obiectiv era căutarea de pradă de război. Diverse orașe și localități din *extremaduri* au primit fueros[1], remarcându-se, ca mai important, cel acordat orașului Sepúlveda.

INVAZIA ALMORAVIZILOR FRÂNEAZĂ ÎNAINTAREA CREȘTINĂ

La numai un an după intrarea triumfală în Toledo, Alfons al VI-lea a suferit o înfrângere, la Sagrajas, în fața almoravizilor, care, venind din nordul Africii, debarcaseră cu câteva luni înainte în localitatea Algeciras. Începeau, astfel, anii grei ai domniei lui Alfons al VI-lea. Almoravizii, care constituiseră la mijlocul secolului al XI-lea un imperiu în zona apuseană din nordul Africii, au venit în regiuni din al-Andalus chemați de unii regi taifa, concret cei din Sevilla, Granada și Badajoz. Dar cine erau almoravizii, termen care înseamnă „oameni din ribat"[2]? Era vorba de oameni berberi atașați la principiile cele mai pure și stricte ale islamului. Îndeletnicindu-se mai ales cu creșterea vitelor, care era activitatea lor economică de căpătâi, almoravizii au răspândit idealul războiului sfânt. Centrul imperiului era orașul Marrakech, fondat în anul 1070, și conducătorul său, Yusuf ibn Taxfin.

Curând după victoria de la Sagrajas almoravizii s-au reîntors în regiuni africane, dar în anul 1090 au revenit pe pământ hispanic, unde au început să încorporeze în stăpânirea lor diverse regate taifa. Primul regat taifa cucerit de almoravizi a fost cel al Sevillei, în anul 1091, căzând la puțin timp după aceea în stăpânirea lor cel al Badajoz. În acest chip al-Andalus era din nou unificat. Trăsătură predominantă a acestei noi faze a istoriei lui al-Andalus a fost rigorismul, ceea ce s-a tradus între alte aspecte, în persecutarea minorităților mozarabilor și evreilor. Din punct de vedere economic almoravizii, care au ajuns să bată o monedă proprie, au practicat o politică populistă, tradusă, între alte aspecte, într-o reducere a

---

[1] Provine din cuvântul latin *forum* și însemna, în Spania creștină din secolele IX și X, drept, libertate sau privilegiu; în secolele XVIII-XIX, privilegiu, jurisdicție specială.

[2] Convent militar sau religios, fortărețe (forma plurală).

impozitelor. Dar viaţa intelectuală din al-Andalus a cunoscut un vizibil regres faţă de epoca taifelor.

Fără îndoială, unul dintre principalele obiective ale almoravizilor era redobândirea oraşului Toledo. Totuşi nu au realizat niciodată acest ţel, chiar dacă au obţinut noi victorii în faţa lui Alfons al VI-lea, în 1097 la Consuegra şi, după câţiva ani, în 1108, la Uclés, loc unde a pierit Sancho, unicul copil bărbat al lui Alfons al VI-lea. Înfrângerea de la Uclés i-a provocat o mare demoralizare lui Alfons al VI-lea, care a murit la câteva luni după aceea. Dar în plus acel insucces militar a însemnat pierderea diverselor localităţi controlate de creştini. În schimb, Rodrigo Díaz de Vivar, care de la prima sa exilare trăise oferindu-se licitatorului care a dat preţul cel mai mare, fapt ce dovedeşte că a ajuns să servească în domeniul militar, între alţii, taifului musulman din Zaragoza, a sfârşit prin a cuceri, în anul 1094, oraşul Valencia. Această urbe a început să fie centrul domeniilor sale, care aduceau cu un soi de principat feudal. Rodrigo Díaz de Vivar, care a trăit în Valencia până la moartea sa, în anul 1099, a rezistat în mai multe rânduri atacurilor almoravizilor, ceea ce punea în lumină marile lui calităţi militare. Văduva Cidului Campeador, Jimena, a fost în stare să reziste încă doi ani în oraşul valencian. Totuşi, în anul 1102, Valencia până la urmă a căzut în stăpânirea almoravizilor.

PROGRESELE ARAGÓNULUI ŞI CATALONIEI

Nucleele politice din Spania orientală au luat şi ele iniţiativa în lupta lor cu musulmanii, deşi progresele înregistrate în cursul secolului al XI-lea au fost mult mai limitate decât cele ale Castiliei şi Leónului. Cel mai puţin norocos dintre aceste nuclee a fost regatul Pamplona. García Sánchez al III-lea, urmaşul lui Sancho al III-lea cel Mare, a fost învins şi omorât de către fratele său Ferdinand I de Castilia la Atapuerca (1054), eveniment care a însemnat pentru navarezi pierderea ţinutului Bureba. Urmaşul său, Sancho al IV-lea, un personaj foarte şters, până la urmă a fost victima unei conspiraţii de nobili, fiind asasinat la Peñalén, în anul 1076. În urma acelei întâmplări monarhul aragonez Sancho Ramirez a reuşit să se proclame rege al Pamplonei.

Rolul principal al expansiunii teritoriale, în zona orientală a Hispaniei, i-a revenit Aragónului, comitat care a fost transformat în regat de când s-a pus în fruntea acestuia Ramiro I (1035-1063), un fiu al lui Sancho al III-lea cel Mare al Pamplonei. În anul 1044, Ramiro I a profitat de moartea fratelui său vitreg Gonzalo pentru a încorpora în regatul său comitatele Sobrarbe şi Ribagorza. De asemeni, a poruncit stabilirea unor locotenenţe în sierra Guara, ca măsură pentru a păzi frontiera de sud a Aragónului. La sfârşit se hotărî să atace regatul taifa din Zaragoza, dar a fost învins şi omorât la Graus. Urmaşul lui Ramiro I, Sancho Ramírez (1063-1094), şi-a început domnia lansând o campanie împotriva cetăţii Barbastro. S-a bizuit pentru acest lucru pe ajutorul călăreţilor transpirineici, care au venit în ţinuturi hispanice cu gânduri de cruciadă. Barbastro a fost ocupată de aragonezi, în anul 1064, dar s-a pierdut la puţin timp. După câţiva ani, în anul 1076, Sancho Ramírez s-a proclamat rege al Pamplonei. Aragón şi Navarra erau din nou unite, dar acum, în contrast cu tot ce s-a întâmplat cu mult timp în urmă, rolul conducător le revenea aragonezilor. Sancho Ramírez a obţinut cele mai de seamă victorii ale sale la sfârşitul domniei lui, când a ocupat cetăţile Graus (1083), Arguedas (1084), Monzón (1089) şi Montearagón (1091). Totuşi, a eşuat în încercarea sa de a cuceri Tudela. Noul rege aragonez, Pedro I (1094-1104), a continuat expansiunea către sud. După ce i-a învins pe musulmani în bătălia de la Alcoraz, a reuşit să cucerească Huesca, în anul 1096, şi, în mod definitiv, Barbastro, în 1100. De asemeni a pus stăpânire pe Bolea şi pe castelul Calasanz. Pedro I, despre care ştim că l-a ajutat pe Cidul Campeador în anumite împrejurări, şi-a manifestat intenţia de a se prezenta la cruciada care s-a propovăduit în anul 1095, dar până la urmă nu a participat la amintita acţiune. În definitiv, Aragón încorporase în stăpânirea sa un mare teritoriu, numita Tierra Llana[1]. Acest teritoriu, în care a rămas bună parte din populaţia sa musulmană, a fost obiect de repopulare. La ea au participat oameni simpli, dar şi baroni. Zona cea mai populată era, după cât se pare, situată între râurile Gallego şi Cinca.

[1] Regiune de Câmpie.

În perimetrul catalan au fost de asemeni sporiri teritoriale, chiar dacă luptele interne, mai ales cele pe care le-au susținut frații Ramón Berenguer al II-lea și Berenguer Ramón al II-lea, au acționat în sens negativ. Cu Ramón Berenguer I (1035-1076) s-a întețit activitatea de repopulare în comitatul Tárrega, sub Ramón Berenguer al II-lea (1076-1082) cea a șesurilor din Urgel și cu Berenguer Ramón al II-lea (1082-1097) cea din Camp de Tarragona. Chiar în anul 1090 era restaurată dioceza din Tarragona. Dar principalele progrese s-au realizat imediat la începutul secolului al XII-lea, pe vremea contelui Ramón Berenguer al III-lea (1097-1131), care a acordat colaborarea sa la cucerirea cetății Balaguer (1106), în timp ce a impulsionat colonizarea zonei de lângă Tarragona.

DEZVOLTAREA BURGURILOR ȘI A BURGHEZILOR

Predominarea ruralului continua să fie indiscutabilă în Spania creștină din secolul al XI-lea. Majoritatea populației trăia în nuclee rurale și principalele surse de bogăție proveneau de la țară. Dar, încetul cu încetul căpăta mai mare pondere în acea societate, lumea urbană. Prin tradiție s-a pus mare accent pe rolul pe care l-a avut, în acel sens, Drumul spre Santiago. Un text provenind din *Cronicile anonime de la Sahagún* sintetizează de minune acea idee, când se referă cum la sfârșitul secolului al XI-lea sosiseră în sus amintita localitate „burghezi de multe și felurite îndeletniciri, cum ar fi, făurari, dulgheri, croitori, cojocari, cizmari, scutieri și oameni învățați în multe și felurite arte și meșteșuguri". Acei oameni, continuă să spună *Cronicile* menționate, erau „gasconi, bretoni, alemani, englezi, burgunzi, normanzi, tolosani[1], provensali, lombarzi..." Și astfel, numeroși meșteșugari și comercianți, în bună parte originari din Franța, s-au așezat la adăpostul castelelor sau mănăstirilor situate de-a lungul rutei Sfântului Iacob, adică, în burguri. Locuitorilor din acele nuclee li se spunea, firește, burghezi. Exemple despre dezvoltarea de burguri și burghezi pe Drumul spre Santiago avem din belșug: de la Jaca, în ținuturi aragoneze, trecând prin

[1] Locuitori din Toulouse, Franța.

Pamplona şi Estella, în Navarra; Logroño, în La Rioja; Burgos ori Castrogeriz, pe plaiuri din Castilia; Sahagún, León sau Astorga, în regatul León, şi, ca punct culminant, chiar oraşul Apostolului, în Galicia. Unul din exemplele cele mai semnificative îl constituie Burgos. La adăpostul unui *castellum* sau centru fortificat, redobândit de creştini în anul 884, s-a format un nucleu de populaţie, compus în special din meşteşugari şi comercianţi. În secolul X, conform surselor cunoscute, deja exista menţiune de magazine în Burgos. Cu toate acestea, trecerea prin apropierea sa a rutei Sfântului Iacob a contribuit, în mod decisiv, la expansiunea nucleului urban.

Totuşi trebuie să avertizăm că diviziunea muncii în creştere, şi odată cu ea aşezarea progresivă a meşteşugarilor şi comercianţilor în nucleele urbane, era un fenomen care deja se afla în desfăşurare în Spania creştină înainte de a se iniţia ruta Sfântului Iacob. Un exemplu paradigmatic ni-l oferă oraşul León. Cel ce a fost în trecut sediul unei legiuni romane, repopulat de creştini la mijlocul secolului IX, avea în secolul X un târg săptămânal, precum şi numeroşi artizani, unii dintre ei, după cât se pare, de origine mozarabă. Ei bine, trecerea rutei Sfântului Iacob prin oraşul León a avut urmările sale; între altele, apariţia, în secolul al XI-lea, a numitului *vico francorum*, expresie care se referea la populatorii veniţi de dincolo de Pirinei care se aşezaseră în acea urbe. De asemeni, găsim oraşe importante în zone destul de îndepărtate de drumul spre Santiago de Compostela. Aşa, de exemplu, în cadrul viitoarei Catalonii se remarcau oraşul Gerona şi, mai ales, Barcelona, centru comercial de primă mărime deja din secolul al XI-lea, în primul rând prin importanţa portului său maritim. Altminteri, viaţa urbană a prosperat şi în sudul Drumului spre Santiago. În apropiere de fluviul Duero aflăm oraşe ca Zamora, Palencia, Burgo de Osma sau Valladolid, localitate care a cunoscut un mare avânt graţie activităţii desfăşurate în ea în ultimii ani ai secolului al XI-lea de contele Pedro Ansúrez, vasal al monarhului Alfons al VI-lea. La sud de Duero, pe teritoriul *extremadurilor*, au apărut la sfârşitul secolului al XI-lea oraşe care aveau scopuri în principal cu caracter militar, cazurile Segovia, Ávila ori Salamanca.

Activităţile meşteşugăreşti din burguri erau foarte diferite, orientându-se în special spre elaborarea produselor de primă

necesitate de care aveau nevoie locuitorii lor. Existau oameni care se ocupau cu îndeletniciri legate de alimentaţie, de îmbrăcăminte, de construcţie, de fabricarea obiectelor ceramice, de lucrul metalelor, etc. Totuşi, ramura care, de la început, a cunoscut o mai mare dezvoltare a fost cea textilă. În ceea ce priveşte comerţul, alături de piaţa cu caracter permanent s-au dezvoltat cele cu periodicitate săptămânală. Aceste târguri serveau pentru schimbul mărfurilor între oraş şi zonele sale rurale înconjurătoare. Când era vorba de burguri vecine, ziua târgului săptămânal diferea, ca să nu-şi facă între ele concurenţă. Să vedem un exemplu, relativ la nucleele urbane situate în lungul Drumului spre Santiago: lunea exista târg la Sahagún, marţea la Mansilla şi miercurea la León.

Din punct de vedere al legăturii sociale burghezii făceau parte din starea *laboratores*, chiar dacă aveau aere care îi deosebeau de ţărani. În linii generale locuitorii burgurilor se simţeau mai liberi decât ţăranii. Spiritul de unire al locuitorilor unui nucleu urban obişnuia să se întruchipeze în numita *conjuratio*, care era un jurământ colectiv al tuturor componenţilor săi. În definitiv, în faţa structurii ierarhice a societăţii feudale, comunele urbane se caracterizau, cel puţin în epoca lor de constituire, prin sentimentul de egalitate. Nu afirma o vorbă medievală acel lucru că „atmosfera oraşului te face să fii liber"? Totuşi burghezii se loveau în mod frecvent de jurisdicţia pe care o exercitau asupra lor seniorii din teritoriul lor. Un exemplu semnificativ îl avem la Sahagún, unde locuitorii burgului trebuiau să folosească în mod obligatoriu cuptorul de pâine senioriał, anume, cuptorul mănăstirii benedictine din acea localitate. Dar burghezii au reuşit, la sfârşitul secolului al XI-lea, să fie scutiţi de acea obligaţie, în schimb, firește, să plătească un tribut mănăstirii.

LEGĂTURA CU CREŞTINĂTATEA EUROPEANĂ

Spania creştină din secolul al XI-lea a ţinut legături strânse cu Europa creştină. Au existat monarhi, ca navarezul Sancho al III-lea sau castilianii-leonesi Ferdinand I şi Alfons al VI-lea, care s-au arătat în mod amplu deschişi la primirea a tot ce venea de la creştinătate. Acea tendinţă s-a manifestat, între alte

aspecte, în sprijinul acordat drumului peregrinilor ce ducea la Compostela. În timp ce se ridicau aziluri şi hanuri, se luau măsuri legale pentru a garanta viaţa şi proprietăţile pelerinilor. Însă deopotrivă s-a pus în lumină sârguinţa europenizatoare în alianţa păstrată cu Cluny, care primea ajutor economic de la monarhii hispanici. Nu este surprinzător, pe de altă parte, că cele cinci soţii legitime pe care le-a avut de-a lungul vieţii sale Alfons al VI-lea au fost străine, patru franţuzoaice şi o italiancă? La fel, acest monarh şi-a căsătorit fiicele Urraca şi Teresa cu doi importanţi membri ai marii nobilimi franceze, Raimond de Bourgogne şi Henri de Bourgogne.

Ei bine, punctul culminant al acelui proces de deschidere faţă de Europa s-a atins în Castilia şi León în anul 1080, dată la care s-a ţinut un Conciliu în oraşul Burgos. Acolo s-a decis, ori s-a ratificat, chiar dacă decizia fusese luată cu câţiva ani mai înainte de către episcopii care figurau în corte regia, introducerea în regatele Castilia şi León a ritului catolic, care îl va înlocui pe cel mozarab, până atunci în vigoare, precum şi a Dreptului canonic gregorian, care îl înlocuia pe cel vizigot, şi a tipului de scriere „carolină". În mod simultan a pătruns în ţinuturi din Castilia şi León regula benedictină, până atunci absentă în acele regate. În altă ordine de idei se cuvine să menţionăm sosirea pe meleaguri hispanice a artei romanice, stil artistic cu caracter internaţional. Primele lui manifestări le găsim pe Ruta spre Santiago. De bună seamă că, în schimb, la fel au trecut pe meleaguri europene diverse elemente artistice de origine musulmană. În paralel progresa construirea în piatră, de la care sunt o dovadă excepţională zidurile de apărare ale oraşului Ávila. E posibil să se uite, pe de altă parte, rolul pe care l-a avut Drumul spre Santiago în domeniul creaţiei literare? În definitiv, Spania creştină avea nişte relaţii extrem de fluide cu ţările învecinate din continentul european, ceea ce se traducea în schimb de persoane, produse şi idei.

5. SECOLUL XII: O FAZĂ DE ECHILIBRU

Regatele creştine din Peninsula Iberică au continuat să aibă, în secolul al XII-lea, iniţiativa militară în faţa musulmanilor din al-Andalus. Dar, la fel cum se întâmplase la sfârşitul secolului anterior, odată cu sosirea almoravizilor, în secolul al XII-lea va face act de prezenţă pe pământuri hispanice o nouă mişcare originară din nordul Africii. Ne referim la almohazi, care au reuşit să frâneze, din nou, ofensiva creştină. Se poate vorbi, prin urmare, de un anumit echilibru, în special în ceea ce priveşte regatele Castilia şi León, protagoniste ale unor timide avansări de-a lungul podişului sudic. Nucleele din Spania orientală, în schimb, au realizat în secolul al XII-lea importante progrese teritoriale, cum arată cucerirea mai întâi a Zaragosei şi, la câţiva ani, a văii inferioare a fluviului Ebru şi a zonei munţilor din Teruel. În altă ordine de idei secolul al XII-lea a fost martor al schimbărilor politice substanţiale. Teoretica supremaţie a imperiului apusean, titlu folosit de Alfons al VI-lea şi urmaşii săi, s-a frânt în a doua jumătate a secolului, datorită pe de o parte formării, în Spania orientală, a unui solid ansamblu, cel format din regatul Aragón şi comitatul Barcelona, şi pe de altă parte independenţei regatului Portugalia, precum şi noii împărţiri a regatelor Castilia şi León, la moartea lui Alfons al VII-lea. Dar totodată s-a produs, în al doisprezecelea secol, naşterea ordinelor militare hispanice, instituţii care aveau să joace un rol fundamental în războiul împotriva islamicilor. La fel s-au născut în secolul al XII-lea Cortesurile, germen al viitoarelor parlamente. Din punct de vedere cultural îşi continuau mersul lor ascendent limbile romanice.

OFENSIVA ARAGONEZĂ. CUCERIREA ZARAGOSEI

Almoravizii au continuat acţiunea lor de încorporare în stăpânirea lor a regatelor taifa din al-Andalus. În anul 1110 cucereau taifa Zaragoza. Dar în acel teritoriu au dat peste un adversar foarte

periculos, regele Aragónului, Alfons I (1104-1134), cunoscut ca Războinicul. Alfons I, în care se întâlneau un puternic spirit militar şi o profundă religiozitate, avea în mintea sa, după cât se pare, ideea de a realiza o cruciadă, pe care să o pornească în Spania, luptând împotriva musulmanilor din valea Ebrului, şi să o încheie, logic, în Ierusalim. În primii săi ani de domnie a ocupat localităţile Egea (1105) şi Litera (1107). Dar complicatele probleme rezultate din căsătoria sa cu regina Castiliei şi Leónului, Urraca, l-au îndepărtat vreme de câţiva ani de Aragón. În ciuda acestui lucru, în anul 1117 a reluat ofensiva împotriva musulmanilor, ocupând aşezarea întărită Belchite. În anul următor, după un lung asediu, a căzut în stăpânirea sa Zaragoza, cea care era capitala mărcii de sus din al-Andalus. Înaintarea lui pe valea Ebrului a continuat, cucerind, în anul 1119, Tudela, Tarazona, Rueda şi Borja. După un an, Alfons I i-a învins pe islamici în bătălia de la Cutanda, în timp ce a ocupat oraşele Soria, care apoi va trece la Castilia, şi Calatayud. La sfârşit, în 1121, a pus stăpânire pe Daroca. Peste câţiva ani, în 1126, a dus la bun sfârşit o expediţie în ţinuturi din al-Andalus, de la care s-a întors cu mulţi mozarabi, care au contribuit la repopularea văii mijlocii a Ebrului. Înaintarea pe Ebru Inferior, totuşi, s-a lovit de mai multe dificultăţi. În anul 1134, Alfons I a fost înfrânt şi a murit aproape de Fraga. Neavând copii, Alfons I a lăsat moştenire regatele sale marilor ordine militare internaţionale.

Teritoriul câştigat de la islam de către monarhul aragonez era foarte mare, dar mai ales foarte bogat, atât prin oraşele şi localităţile sale cât şi prin numeroasele zone de irigat pe care le avea. Mare parte din populaţia musulmană a rămas în localităţile sale, deşi au fost obligaţi să părăsească unele oraşe, cazul de exemplu al Zaragosei. Pe valea mijlocie a Ebrului au venit numeroşi repopulatori, unii originari din comitatele pirineice, alţii provenind din sudul Franţei. Magnaţii nobiliari au primit importante concesiuni. În zona meridională a regatului rolul dominant îl aveau cavalerii, fapt care explică de ce acelei zone i se spune *extremadura* aragoneză, pentru asemănarea ei cu regiuni cu acelaşi nume în Castilia şi León.

În regatele Castilia şi León la moartea lui Alfons al VI-lea s-a urcat pe tron fiica sa Urraca (1109-1126). Văduvă a nobilului

francez Raimond de Bourgogne, Urraca s-a căsătorit, pentru a doua oară, cu regele Aragónului, Alfons I. Dar acea căsătorie s-a dovedit un eşec total. O cronică din aceeaşi epocă vorbea, foarte expresiv, despre „blestematele şi afurisitele cununii". Domnia reginei Urraca, pe de altă parte, a fost martoră a violente răscoale ale burghezilor din Sahagún şi Santiago de Compostela. Aceste răscoale, la care s-au alăturat oameni de la ţară şi unii clerici, erau îndreptate împotriva seniorilor de care depindeau: abatele mănăstirii benedictine din Sahagún, în primul caz, şi arhiepiscopul din Santiago, Diego Gelmírez, în al doilea. După câţiva ani de lupte dure, răscoalele au fost înăbuşite. Obiectivul răsculaţilor nu era atât să lupte împotriva seniorilor feudali ci să obţină garanţii pentru expansiunea lor economică. Urraca a trebuit să facă faţă, de asemeni, atitudinii secesioniste a unui important sector al nobilimii galiciane, în frunte cu Pedro Fróilaz. În paralel câştiga autonomie comitatul Portugalia, în fruntea căruia se aflau Teresa, sora ei, şi Henri de Bourgogne. În ceea ce priveşte relaţiile cu almoravizii, aproape că nu existau schimburi pe liniile de frontieră care îi despărţeau pe ambii.

„IMPERIUL HISPANIC" *VERSUS* COROANA DE ARAGÓN

Succesiunea regatelor Castilia şi León, după moartea reginei Urraca, i-a revenit fiului ei Alfons al VII-lea (1126-1157). Noul rege, fiu al lui Raimond de Bourgogne, pentru care se numeşte Raimúndez, şi-a petrecut tinereţea pe meleaguri din Galicia, unde s-a încercat să fie manipulat de anumiţi nobili din acel teritoriu. Odată rege al Castiliei şi Leónului, Alfons al VII-lea s-a înfruntat cu Alfons I al Aragónului la Castrogeriz (1131). Moartea, în 1134, a monarhului aragonez i-a permis lui Alfons al VII-lea să intervină în acel regat, unde a reuşit să ocupe oraşul Zaragoza. În anul următor, Alfons al VII-lea a fost în mod solemn proclamat împărat într-o ceremonie care a avut loc în oraşul León. Alfons al VII-lea, care domnea „de la ocean până la Rhône", după spusele cronicilor din epocă, a primit vasalitate de la diverşi regi şi principi ai creştinătăţii. Cu certitudine, acela a fost momentul culminant al „imperiului hispanic". În anii următori decăderea puterii almoravide a făcut

posibilă continuarea avansării castiliano-leonese prin podişul sudic, ceea ce s-a tradus în cucerirea localităţilor Oreja (1139), Coria (1143) şi Calatrava (1146). În anul 1147, Alfons al VII-lea a condus o expediţie care a ajuns până la localitatea maritimă Almería. Evenimentul, care nu a avut urmări politice, a fost cântat într-un frumos poem. În anul 1143, pe de altă parte, Alfons al VII-lea nu a mai avut altă soluţie decât să-l recunoască pe Alfons Enríquez ca rege al Portugaliei, titlu pe care îl folosea de patru ani. Alfons I Enríquez (1139-1185) era fiu al lui Teresa şi Henri de Bourgogne şi, de aceea, văr al monarhului castiliano-leones. Totuşi, Alfons al VII-lea a izbutit un acord, în 1151, cu contele Barcelonei şi principe al aragonezilor, Ramón Berenguer al IV-lea. Ne referim la tratatul de la Tudillén, în cel care se fixa împărţirea teritoriului din al-Andalus încă necucerit.

În regatul Aragón moartea lui Alfons I a creat o serioasă problemă, din cauza ciudăţeniei testamentului său. În cele din urmă regatul nu a trecut la ordinele militare, ci la un frate al lui Alfons I, Ramiro, cunoscut drept Pustnicul, fiindcă trăia într-un cenobiu. Navarra a profitat de dezordine pentru a-şi recâştiga autonomia. În fruntea acelui regat s-a aşezat García Ramírez al VI-lea (1134-1150), cunoscut ca Restauratorul. Noul monarh navarez a încorporat Tudela în stăpânirea sa. Ştim, de asemenea, că a asistat la ceremonia de încoronare imperială a lui Alfons al VII-lea în oraşul León în anul 1135. În orice caz, expansiunea militară a Navarrei către sud era cu totul imposibilă, deoarece îi închideau trecerea regatele vecine Aragón şi Castilia. Noul monarh aragonez, Ramiro al II-lea (1134-1137), a încheiat o căsătorie cu caracter urgent, având de la aceasta o fetiţă, Petronila. Era necesar să se caute un viitor soţ pentru prinţesa-moştenitoare din Aragón. S-a avut în vedere un infante castilian, dar acea idee a sfârşit prin a fi abandonată.

Până la urmă, Petronila s-a căsătorit cu contele Barcelonei, Ramón Berenguer al IV-lea (1137-1162). Acea legătură, care niciodată nu va fi ruptă, a fost punctul de plecare al denumitei Coroane de Aragón. Ramón Berenguer al IV-lea, cel care se intitula „domnitor al aragonezilor", a trebuit să presteze jurământ de credinţă lui Alfons al VII-lea al Castiliei şi Leónului pentru oraşul Zaragoza. Dar de fapt teoretica supremaţie a „imperiului hispanic" se prăbu-

şea, în parte datorită solidităţii noii uniri înfăptuite în Spania orientală. După câţiva ani, Ramón Berenguer al IV-lea a pus în mişcare o ofensivă împotriva musulmanilor din valea inferioară a Ebrului. Ajutat de seniori din sudul Franţei şi bizuindu-se pe participarea corăbiilor genoveze, Ramón Berenguer al IV-lea a cucerit, în anul 1148, Tortosa. În anul următor, după o campanie la care a participat contele de Urgel, Armengol al VI-lea, cădea în stăpânire creştină oraşul Lérida. Atât Tortosa cât şi Lérida au primit repopulatori din nordul Cataloniei. Ramón Berenguer al IV-lea, în ciuda acestui lucru, a făcut deopotrivă importante concesiuni nobilimii şi Bisericii. După câţiva ani, în 1153, contele Barcelonei şi principe al aragonezilor cucerea aşezarea întărită Siurana, ceea ce însemna încetarea stăpânirii numitei Cataluña Nueva. În 1151, Ramón Berenguer al IV-lea semnase cu Alfons al VII-lea al Castiliei şi Leónului tratatul de la Tudillén, în cel care se fixa împărţirea între ambii a teritoriilor din al-Andalus care se vor cuceri în viitor.

SPANIA CELOR CINCI REGATE

În a doua jumătate a secolului al XII-lea Spania creştină oferea un variat mozaic de regate, cinci în total. În zona orientală se afla regatul Aragón, strâns unit cu comitatul Barcelona. În apus ne întâlnim cu regatul Portugalia, care câştigase independenţa în anul 1143. De asemenea îşi recâştigase autonomia, cu câţiva ani mai înainte, imediat după moartea lui Alfons I al Aragonului, regatul Navarra. Celelalte două regate erau cele ale Castiliei şi Leónului, dintre care fiecare şi-a urmat propriul său drum imediat după despărţirea ce s-a produs la moartea lui Alfons al VII-lea, în anul 1157. În definitiv, cum a semnalat la timpul potrivit Ramón Menéndez Pidal, se trecuse pe teritoriul Spaniei creştine de la „imperiul hispanic" la cele „cinci regate".

Regatul Portugalia începuse propriul său mers. Sarcina lui principală era să se lupte cu musulmanii cu scopul de a câştiga teritorii în direcţia meridională. Succesele nu s-au lăsat aşteptate. Alfons I, monarh care a inaugurat regatul lusitan, a cucerit Santarém şi Lisabona în 1147, Beja în 1162 şi Évora în 1166. În timpul domniei fiului şi urmaşului său, Sancho I (1185-1211), Portugalia a încorporat în stăpânirea sa teritoriul Algarve.

La moartea lui Alfons al VII-lea, în 1157, s-au despărțit regatele sale. Castilia a trecut la Sancho al III-lea (1157-1158), în timp ce tronul leones îl prelua Ferdinand al II-lea (1157-1188). Moartea neașteptată a lui Sancho al III-lea al Castiliei a lăsat ca moștenitor pe un copil, viitorul Alfons al VIII-lea (1158-1214). În timpul minoratului său, două familii, Castro și Lara, și-au disputat controlul puterii. Acea perioadă a căutat așijderi să fie folosită de către regii vecini, atât Ferdinand al II-lea al Leónului cât și Sancho al VI-lea al Navarrei, care aspira să recâștige Logroño. Panorama s-a schimbat, totuși, când în 1170 Alfons al VIII-lea a atins majoratul. L-a ajutat pe monarhul castilian căsătoria lui cu infanta Leonore, fiica regelui Angliei, Henric al II-lea. Leonore a adus ca zestre la căsătorie ducatul Gasconia. Câțiva ani mai târziu, în 1177, Alfons al VIII-lea câștiga de la musulmani Cuenca, așezare întărită căreia i s-a acordat un important privilegiu. În 1179, Alfons al VIII-lea al Castiliei și Alfons al II-lea al Aragónului semnau tratatul de la Cazorla, nouă încercare de împărțire a teritoriilor din al-Andalus necucerite. Nu mult după aceea, în 1183, regele Castiliei a căzut la învoială cu vecinul său leones, consimțind la căsătoria fiicei sale Berenguela cu prințul-moștenitor al Leónului, viitorul Alfons IX. Lucrurile stând așa, în anul 1195, Alfons al VIII-lea al Castiliei a suferit o înfrângere la Alarcos, în fața almohazilor, proaspeți invadatori în al-Andalus. A trebuit să aștepte câțiva ani, până în 1212, pentru ca acea neizbândă să fie compensată cu zdrobitoarea victorie de la Las Navas de Tolosa, care a însemnat sfârșitul puterii almohade pe meleaguri hispanice. Pe de altă parte, Alfons al VIII-lea a încorporat în stăpânirea sa, în 1200, Guipúzcoa și o parte din Álava, teritorii până atunci dependente de regatul Navarra. La fel, monarhul castilian a stimulat dezvoltarea coastei cantabrice.

Ferdinand al II-lea al Leonului a avut permanente dispute cu vecinii săi castiliani, până la urmă rezolvate cu pacea de la Fresno-Lavandera (1183). Tot așa a avut conflicte monarhul leones cu vecinii săi apuseni, portughezii. Pe de altă parte a continuat expansiunea regatelor sale înspre sud, ocupând, în anul 1166 cetățile Yeltes și Alcántara. Fiul și urmașul său, Alfons IX (1188-1230), și-a început domnia convocând o Curia

Regia[1], care, datorită prezenței oamenilor din a treia stare, a fost punctul de plecare a instituirii Cortesurilor. Relațiile lui Alfons IX cu Castilia au fost foarte încordate, mai ales imediat după desfacerea căsătoriei sale cu infanta castiliană Berenguela. Acel lucru explică, de exemplu, că Alfons al IX-lea nu a fost prezent la campania care s-a încheiat cu răsunătoarea victorie creștină de la Las Navas de Tolosa din anul 1212.

În a doua jumătate a secolului al XII-lea s-au născut, pe meleaguri din Castilia și León, ordinele militare hispanice, care urmau modelul Azilului și Templului[2]. Primul care a văzut lumina a fost ordinul din Calatrava (1158). Geneza lui are de-a face cu apărarea castelului din Calatrava la Vieja, victimă la acea dată a unui dur atac al musulmanilor. Noul ordin a recurs la regula cisterciană[3]. După câțiva ani se năștea Ordinul din Alcántara, provenit din confreria de cavaleri Sfântul Iulian din Pereiro. Ordinul din Alcántara la fel asuma regula cisterciană. Ordinul Sfântului Iacob s-a născut în 1171 ca succesor al confreriei „călugărilor din Cáceres", care fusese întemeiată de regele Leónului, Ferdinand al II-lea. Ordinul Sfântului Iacob, spre deosebire de celelalte două, urma regula sfântului Augustin. Sus-amintitele ordine au avut, din primii lor ani de funcționare, un rol fundamental în lupta împotriva musulmanilor, dar de asemeni au fost decisive în activitatea colonizatoare a regiunilor din podișul sudic.

Continuând periplul nostru înspre estul peninsular ne întâlnim cu regatul Navarra. Lui García Ramírez al VI-lea i-a urmat Sancho al VI-lea (1150-1194), cunoscut drept cel Înțelept. Noul monarh a încercat să tragă foloase de pe urma minoratelor vecinilor săi, regii Castiliei și ai Aragónului, pentru a recâștiga teritorii revendicate de Navarra, dar nu a realizat nimic practic. Mai mult decât atât, în 1179, La Rioja trecea definitiv la Castilia. Sancho al VI-lea, în altă ordine de idei, a întreprins importante reforme administrative. Succesorul său, Sancho al VII-lea (1194-1234), cunoscut precum cel Puternic, și-a început domnia în mod nega-

---

[1] Adunare politică având scopul de a colabora cu suveranul în ocârmuire și administrație.

[2] Cavalerii Ioaniți și Cavalerii Templieri.

[3] Care aparține Ordinului din Cîteaux (Cistercium).

tiv, căci trecerea Guipúzcoa la Castilia lăsa Navarra fără ieşire la mare. Monarhul navarez a hotărât să orienteze expansiunea regatului său spre comitatele septentrionale. Îmbunătăţirea relaţiilor sale cu Castilia l-a făcut să colaboreze, cu Alfons al VIII-lea, în bătălia de la Las Navas de Tolosa. În altă ordine de idei, Sancho al VII-lea a redresat Vistieria Regală navareză.

Alfons al II-lea (1162-1196), fiu al lui Ramón Berenguer al IV-lea şi al Petronilei, a fost primul monarh al confederaţiei catalano-aragoneze. Alfons al II-lea a făcut paşi importanţi în privinţa unificării diferitelor comitate catalane, dintre care pe unele, precum Rosellón şi Pallars Jussà, le-a anexat stăpânirii sale. În acelaşi fel a intervenit în sudul Franţei, reuşind încorporarea comitatului Provence. Dar lucrul cel mai important din timpul domniei lui a fost reluarea reconchistei. După ce a cucerit localităţile Caspe şi Alcañiz şi-a continuat înaintarea până la zona muntoasă Albarracín, sfârşind prin a cuceri oraşul Teruel în 1171. Alfons al II-lea, pe de altă parte, a avut excelente relaţii cu Alfons al VIII-lea al Castiliei, cu care a semnat, în 1179, tratatul de la Cazorla, în care se împărţeau teritoriile din al-Andalus încă neocupate de la musulmani. După moartea lui s-a urcat pe tronul din Aragón fiul său Pedro al II-lea (1196-1213), cunoscut drept Catolicul. Pedro al II-lea, care a fost încoronat la Roma de pontiful Inocenţiu al III-lea în anul 1204, a înfeudat regatul său Sfântului Scaun. De asemeni i-a dat ajutor lui Alfons al VIII-lea al Castiliei în campania împotriva almohazilor care s-a încheiat cu victoria de la Las Navas de Tolosa. Dar principalul său punct de interes a fost sudul Franţei, unde s-a văzut obligat să-i apere pe vasalii săi, printre ei contele de Toulouse, acuzaţi de a apăra erezia albigenză. Alfons al II-lea a fost învins şi omorât în bătălia de la Muret (1213), care a însemnat sfârşitul aspiraţiilor transpirineice ale Coroanei de Aragón.

ALMOHAZII: O NOUĂ FRÂNĂ ÎN ÎNAINTAREA CREŞTINĂ

Imperiul almoravid a cunoscut, în prima jumătate a secolului al XII-lea, un proces de slăbire. Pierderea taifei Zaragoza a fost punctul de plecare a regresului său. Aşa stând lucrurile, al-Andalus a fost martor, în acei ani, al unor puternice tensiuni interne,

care s-au terminat cu sfârşitul puterii almoravide şi cu apariţia numitelor regate de-al doilea taife. Cele mai importante dintre acestea au fost cele din Sevilla, Badajoz, Córdoba, Granada, Valencia şi Baleare. Ei bine, de la începutul secolului al XII-lea se dezvoltă în nordul Africii o nouă mişcare, numită almohadă, termen care înseamnă „monoteistul". La aceasta au aderat numeroase triburi berbere din zona Atlasului[1]. Mişcarea almohadă, care încerca să schimbe obiceiurile conform cu principiile Coranului, a căpătat repede un aspect politico-militar, sfârşind prin a cuceri teritoriile almohade din nordul Africii, precum şi capitala lor, Marrakech, care a căzut în anul 1147. Aproape în acelaşi timp almohazii au trecut în Peninsula Iberică, unde au ocupat taifele de-al doilea: Sevilla (1147), care a început să fie capitala lor în al-Andalus; Córdoba (1148), Badajoz (1150), Granada (1154). Regatul taif Valencia nu a căzut în stăpânirea almohazilor până în anul 1172. Sub conducerea lui Abu Yusuf Ya'qub, almohazii l-au învins pe regele Castiliei Alfons al VIII-lea în bătălia de la Alarcos (1195). Imediat după aceea almohazii au prădat fără nici o milă Campo de Calatrava. La începutul secolului XIII almohazii au reuşit încorporarea în stăpânirea lor a taifei Baleare. Dar în anul 1212 au fost aspru învinşi de către creştini la Las Navas de Tolosa, eveniment care a servit pentru prăbuşirea definitivă a stăpânirii almohade.

Stăpânirea almohadă, ai cărei conducători foloseau titlul de emir sau de „domnitor al credincioşilor", avea un caracter clar dictatorial. Baza zisei stăpâniri se afla în armată. Totul pare să arate, în ciuda acestui lucru, că economia s-a îmbunătăţit în al-Andalus în a doua jumătate a secolului al XII-lea, ceea ce s-a materializat, printre altele, în progresul terenurilor irigate. În orice caz almohazii s-au arătat intoleranţi faţă de celelalte religii, ceea ce explică deplasarea către nordul peninsular a mozarabilor şi evreilor. Acest lucru nu a împiedicat o anumită renaştere culturală în al-Andalus. Nume fără seamăn din acea epocă au fost Averroes, medic şi filozof, şi evreul Maimonides. Averroes, cunoscut mai ales pentru comentariile sale la operele lui Aristotel, căuta împăcarea doctrinei islamice şi gândirii marelui filozof grec. Maimonides, care s-a văzut obligat să

[1] Munţii Atlas.

părăsească al-Andalus, a profesat de asemeni ca medic, dar opera sa cea mai cunoscută este *Călăuza nehotărâților*, în care caută o armonie între credință și rațiune.

ORAȘELE ȘI COMERȚUL

O trăsătură caracteristică a Spaniei creștine din secolul al XII-lea era avântul crescând pe care îl luau orașele. Nucleele urbane aveau, ca trăsături mai deosebite, un zid de apărare, unele activități în principal neagrare și, în general, un fuero aparte. Să vedem un exemplu. Călătorul arab Edrisi, care a străbătut podișul de nord în prima jumătate a secolului al XII-lea, a definit astfel orașul Burgos: „Mare oraș, traversat de un râu și împărțit în cartiere înconjurate de ziduri. Unul din acele cartiere e locuit mai cu seamă de evrei. Orașul este puternic și amenajat pentru apărare. Există bazare, comerț și multe aglomerații și bogății. E situat pe marea rută a călătorilor". În mod frecvent asistăm la edificarea de noi ziduri de apărare, fapt care avea ca scop să dea siguranță cartierelor mărginașe ce crescuseră în afara împrejmuirii inițiale. Acel lucru s-a întâmplat, de exemplu, în orășelul Valladolid, care a trebuit să construiască, la sfârșitul secolului al XII-lea, un nou zid de apărare, ce adăpostea un spațiu de zece ori superior acelui modest nucleu pe care l-a găsit Pedro Ansúrez când a sosit în acel loc în ultimii ani ai secolului al unsprezecelea. În același timp regii acordau fueros orașelor lor. Alfons al VIII-lea al Castiliei, care a impulsionat dezvoltarea urbană pe coasta cantabrică, a acordat privilegiu către Santander în 1187, și aproape la aceeași dată monarhul navarez Sancho al VI-lea le acorda către Vitoria și San Sebastián.

Avântul orașelor era legat, firește, de progresele artei meșteșugarilor și comerțului. Secolul al XII-lea a cunoscut admiterea din partea regilor a numeroase bâlciuri, care erau târguri cu caracter anual, ce se desfășurau coincizând cu o anumită sărbătoare religioasă. În regatele Castilia și León târgurile cele mai vechi sunt cele din localitatea aparținând de orașul Burgos, Belorado, admise în anul 1116. Ulterior s-au creat noi târguri; astfel, la Valladolid în 1152, la Sahagún în 1153, la Carrión de los Condes în 1169, etc. Unul dintre elementele care cel mai mult au contribuit la înflorirea activității comerciale a fost, fără îndoială, crescânda monetarizare a

economiei. Plata de parias[1] din partea regilor taifa a fost decisivă, căci a însemnat un aport considerabil de metal prețios la regatele creştine. În ceea ce priveşte regatele Castilia şi León, sistemul monetar s-a adaptat la stăpânul musulman. În anul 1171, Alfons al VIII-lea al Castiliei a bătut în monetăria din Toledo, maravedi, de aur, care imitau dinarii musulmani. În mod simultan s-a emis monedă de argint, *monedele din Burgos*. În orice caz moneda care cel mai mult circula erau *banii de argint şi aramă*. Cum să uităm, pe de altă parte, importanța pe care o căpătau din zi în zi zarafii, adică, specialişti în preschimbarea monezilor? La fel au pătruns pe meleaguri ale Spaniei creştine, în special în Catalonia, societățile comerciale, instituții a căror origine se afla în Italia. Exemplul cel mai vechi al unei *comanda* hispanice, localizată în perimetrul catalan, datează din anul 1194.

NAŞTEREA CORTESURILOR

În anul 1188 monarhul leones Alfons al IX-lea a convocat o Curia Regia extraordinară, la care au asistat, pentru prima dată, delegați din unele oraşe şi sate ale regatului său, ori altfel spus, a treia stare. Acel eveniment a însemnat, nici mai mult nici mai puțin, naşterea Cortesurilor. S-a presupus că mai înainte cu un an, în 1187, la o Curia a regatului Castilia au participat reprezentanți ai diferitelor oraşe din regat. În orice caz, reuniunea din León continuă să constituie punctul de referință al genezei Cortesurilor. Care a fost motivul ca să vină la numita Curia delegați din oraşe şi sate? Sánchez-Albornoz a apărat ideea că burghezii, nemulțumiți de abuzurile regilor în emiterile monetare, au ajuns la o învoială cu ei. În schimbul ajutorului economic pe care să-l dea oraşele, monarhii făgăduiau să bată monezi după anumite reguli şi numai din şapte în şapte ani. La Cortesurile reunite în anul 1202 în localitatea Benavente s-a spus, în mod foarte expresiv, că „regele şi-a vândut moneda oamenilor din zona fluviului Duero pentru VII ani, primind pentru fiecare dintre ei pentru cumpărarea acestei monede câte un maravedi. De asemenea chiar în acelaşi an şi timp a fost cumpărată aceeaşi monedă din toată *extremadura*". În orice caz, acceptarea în

[1] Tributuri.

organele de conducere ale monarhiei de reprezentanţi ai oraşelor şi satelor punea clar în lumină forţa pe care o căpăta acest sector.

NOUTĂŢILE ECLEZIASTICE ŞI CULTURALE

Regatele creştine din Hispania erau pe mai departe în chip solid legate de Europa creştină. Acest lucru explică de ce noutăţile care se produceau dincolo de Pirinei ajungeau repede în Spania. Aşa s-a întâmplat, bunăoară, cu Ordinul Cistercienilor, mişcare reformistă apărută în cadrul ordinului benedictin. Expansiunea sa pe meleaguri hispanice s-a produs începând din anul 1140, dată a fundării primului cenobiu care recurgea la zisa reformă, cel din Fitero, în ţinutul Navarra. Totuşi în câţiva ani au apărut alte multe mănăstiri cisterciene în Spania. Amintim, între ele, pe cele din Santa Creus şi Poblet în Catalonia, pe cele din Veruela, Piedra şi Rueda în Aragón, pe cele din Leite şi pe cea deja menţionată din Fitero în Navarra, pe cele din Sacramenia, Huerta şi Valbuena în Castilia, pe cele din Moreruela, Sandoval şi Carracedo în León şi pe cele din Sobrado, Melón şi Osera în Galicia. Cistercienii aveau ca reguli de bază sărăcia absolută şi simplitatea în obiceiuri. Cenobiile lor obişnuiau să se situeze îndepărtate de nucleele urbane. Pe de altă parte, cistercienii, care revendicau munca manuală, au jucat un rol foarte important în impulsionarea cultivării pământurilor, pentru care se bucurau de ajutorul fraţilor convertiţi. La fel a venit pe meleaguri hispanice în secolul al XII-lea ordinul sfântului Norbert, care s-a personificat în mănăstiri ca Santa María din Bellpuig, în Catalonia, sau cele din Retuerta, La Vid ori Santa María din Aguilar de Campo, în regatul Castilia. Cât despre certozini, primul lor centru în Peninsula Iberică a fost cel de la Scala Dei, fundat în anul 1163 şi situat în ţinutul Catalonia.

În paralel continua în toi Drumul spre Santiago. Din prima jumătate a secolului al XII-lea datează un text neobişnuit al clericului francez Aymeric Picaud, în mod tradiţional considerat ca primul ghid scris cu privire la drumul peregrinilor care se îndrepta spre Santiago de Compostela. Este cunoscut ca *Liber Sancti Jacobi*, fiind inclus în cartea V a faimosului *Códice Calixtino*. În acel text Aymeric Picaud se referă la diferite etape

ale Drumului, dar în acelaşi timp pune în relief trăsăturile cele mai deosebite ale diverselor comitate prin care acela trecea, atât în ceea ce priveşte aspectele umane cât şi produsele cele mai neobişnuite din fiecare zonă.

Cultura continua să fie controlată de ecleziastici. Alături de şcolile monahale, dedicate pregătirii călugărilor lor, căpătau cu fiecare zi mai mult avânt şcolile referitoare la catedrală. În regatele Castilia şi León cele mai importante şcoli referitoare la catedrală din secolul al XII-lea erau cele din Santiago de Compostela, Toledo, Palencia şi Segovia. Totuşi, una din trăsăturile cele mai remarcabile ale vieţii culturale din secolul al XII-lea a fost contactul stabilit de intelectualii creştini cu musulmanii. Localitatea aragoneză Tarazona a cunoscut dezvoltarea unui centru de studii în care lucrau intelectuali creştini, musulmani şi evrei. Acest centru a fost impulsionat de primul episcop al diocezei, francul don Miguel. Aşijderi, episcopul don Raimundo a fondat, în prima jumătate a secolului al XII-lea, numita „şcoală de traducători de la Toledo", în care lucrau oameni din cele trei religii. Acolo se traduceau opere din arabă în latină. La această şcoală au venit intelectuali originari din diverse ţări europene, printre ei, Adelard din Bath, Hermann din Carinthia, Robert din Chester şi Gerardo din Cremona. Figura importantă a acestui centru a fost de asemeni hispanicul Juan de Sevilla, care nu se ştie dacă era un mozarab sau un evreu convertit. La Toledo s-au tradus opere de autori atât de cunoscuţi ca musulmanii Avicenna şi Algazel sau clasicii greci Euclid, Hipocrat, Ptolomeu şi Aristotel.

Alt aspect de remarcat din viaţa culturală a Spaniei creştine din secolul al XII-lea a fost progresul înregistrat de limbile romanice, care treptat-treptat aveau să treacă latina pe plan secundar. În ceea ce priveşte regatele Castilia şi León în secolul al XII-lea (în jurul anului 1140, conform lui Ramón Menéndez Pidal, deşi alţi autori dau înapoi acea dată) s-a scris *Poema de Mio Cid*, operă culminantă a „poeziei de trubaduri". La fel limba catalană îşi demonstra vitalitatea. Din ultimii ani ai secolului al XII-lea datează *Homilies d'Organyà*[1], după cât se pare textul cel mai vechi care s-a păstrat din această limbă.

[1] Omilii din Organyà (localitate în comunitatea Catalonia în provincia Lleida).

6. SECOLUL XIII. SPANIA ORIENTALĂ. EXPANSIUNEA ARAGÓNULUI ŞI CATALONIEI

Prăbuşirea stăpânirii almohade, în urma înfrângerii pe care a suferit-o în anul 1212 în bătălia de la Las Navas de Tolosa, a făcut posibilă reluarea ofensivei regatelor creştine din Hispania. Prima jumătate a secolului al XIII-lea a fost martoră a celor mai spectaculoase progrese teritoriale realizate de creştini, fireşte pe coasta al-Andalus. În ceea ce priveşte Coroana Aragónului, avansările s-au concretizat în ocuparea, mai întâi, a insulelor Baleare şi, în continuare, a regatului Valencia. Odată cu aceste cuceriri Coroana Aragonului încorporase teritoriile care i se atribuiseră în tratatele anterioare de împărţire, ceea ce însemna că terminase sarcina sa de recucerire. Rămânea în picioare, totuşi, problema regatului Murcia, la care aspirau catalano-aragonezii, chiar şi atunci când a trecut la Castilia. Dar, înainte de a se fi încheiat secolul al XIII-lea, Coroana Aragónului făcea primii paşi ai expansiunii sale în Mediterana. Din punct de vedere economic se observă un contrast între regatul Aragón, cu indiscutabilă predominaţie agrigolă, şi Catalonia, unde continua expansiunea comercială. Încetul cu încetul se accentua diversificarea societăţii, atât în domeniul rural cât şi în cel urban. Regatul Aragón avea, de asemenea, o importantă populaţie mudejară[1]. Minorităţi evreieşti existau în Aragón şi în Catalonia. În domeniul organizării politice trăsăturile cele mai importante ale secolului al XIII-lea au fost apariţia Cortesurilor şi irupţia Dreptului roman. În ceea ce priveşte manifestările culturale, a existat în secolul al XIII-lea o figură excepţională, Raimundo Lulio[2] din Mallorca.

---

[1] Derivă de la cuvântul arab *mudayyan*, musulmanii care au rămas sub stăpânirea creştină după Reconquista.

[2] Sau Ramón Llull.

ÎNCORPORAREA BALEARELOR ŞI A REGATULUI VALENCIA

Monarhul care a avut rolul principal în marea expansiune a Coroanei Aragónului a fost Jaime I (1213-1276), cunoscut drept Cuceritorul. În Cortesurile din Barcelona din anul 1228 s-a luat hotărârea de a încerca să se cucerească insulele Baleare. Unul din obiectivele acelei acţiuni era eliminarea pirateriei pe care islamicii o realizau din insula Mallorca, fapt ce provoca serioase pierderi negustorilor catalani. Campania a scos în evidenţă, pe de altă parte, puterea pe care o dobândise marina catalană. Un an mai târziu, în 1229, a ieşit din porturile Tarragona, Salou şi Cambrils o escadră, compusă din o mie cinci sute de nave. Escadra a debarcat pe insula Mallorca, i-a învins pe musulmani în bătălia de la Portopí şi, înainte de încheierea acelui an, a ocupat oraşul Palma. Şi cu toate acestea lupta a continuat până în anul 1232, din cauza rezistenţei tenace opuse de islamici care se aflau în zonele muntoase ale insulei. Câţiva ani mai târziu, în 1235, cădeau în stăpânirea lui Jaime I insulele Ibiza şi Formentera. În schimb, insula Menorca nu a fost ocupată până mulţi ani după aceea, în 1287, când era rege al Aragónului, Alfons al III-lea.

Imediat s-a pus în mişcare o politică de repopulare a insulei Mallorca, pentru care s-a recurs la metoda împărţirii. Jumătatea insulei, cunoscută ca *medietas magnatum*, a fost dată marilor magnaţi care colaboraseră la cucerirea ei, anume, conţii de Ampurias şi Rosellón şi vicontele de Bearne, teritoriu situat în sudul Franţei, precum şi arhiepiscopul de Barcelona. Cealaltă jumătate, numită *medietas regis*, a avut mulţi beneficiari, între ei Ordinul militar al Templierilor şi infantele Alfons, precum şi oficiali ai Corte Regia şi, în mod deosebit, cei care au venit ca repopulatori în insulă, majoritatea dintre care provenea de pe meleaguri catalane. Au rămas mulţi musulmani în Mallorca? Cea mai mare parte dintre ei au fugit, presupunându-se că au rămas doar în insulă mai puţin de 10 la sută, adică, vreo douăsprezece mii, o parte dintre care a trecut la starea servilă.

În deceniul anilor '30 din secolul al XIII-lea, deşi mai continua activitatea militară in insulele Baleare, Jaime I a hotărât să pună în mişcare cucerirea regatului Valencia, teritoriu atribuit în

tratatele de împărţire Coroanei Aragónului. Până una alta, această acţiune, spre deosebire de cea din Baleare, realizată aproape exclusiv de către catalani, a fost dusă la bun sfârşit în chip unit de Aragón şi Catalonia. Totuşi, primul care a luat iniţiativa, în anul 1232, a fost contele Blasco de Aragón, care a cucerit aşezările întărite Ares şi Morella, ambele situate în nordul vechiului regat taifa valencian. Ei bine, Curia reunită la Monzón chiar în acel an a luat hotărârea ca trupele regale să intervină în campaniile militare prevăzute împotriva regatului Valencia. Primele succese importante au fost luarea localităţilor Burriana, Peñiscola şi Almanzora. O nouă Curia, ţinută de asemenea la Monzón, în anul 1236, a hotărât să se continue înaintarea militară spre sud. Proiectul de la Monzón a avut sprijinul Pontifului, pe vremea aceea Grigore al IX-lea, care a dat o bulă de cruciadă. Campaniile militare au dobândit prima lor victorie când au ocupat Puig[1], în anul 1237. Dar finalul a fost, fără nici o îndoială, cucerirea oraşului Valencia, care a căzut în stăpânirea trupelor creştine în toamna anului 1238, după un lung asediu. Începând cu acea dată, şi până în anul 1245, a continuat lupta cu obiectivul de a cuceri teritoriul la sud de oraşul Valencia, adică, vechiul regat taif Denia. Primul pas a fost ocuparea Cullera, în anul 1239, şi ultimul, cucerirea Alcira, care s-a produs în anul 1245.

Complexitatea teritoriului din regatul Valencia demonstrează că procesul colonizării nu a fost uniform. Trebuie să se aibă în vedere, pe de altă parte, că în sus-numitul teritoriu, mai ales în comitatele meridionale, a rămas mare parte din populaţia sa anterioară musulmană. În zona septentrională, caracterizată prin natura sa de munte şi unde locuitorii islamici erau foarte puţini, principalele donaţii teritoriale au fost să se aşeze Ordinele militare al Templierilor şi al Ioaniţilor. Altfel a fost, în schimb, repopularea zonei mărginită de râurile Mijares şi Turia, în care era considerabilă prezenţa mudejară. Ei bine, cheia misiunii colonizatoare se afla în oraşul Valencia şi regiunea sa irigată. Între timp, din acea zonă au plecat mai mult de două treimi din musulmanii stabiliţi acolo. Acel spaţiu gol a fost ocu-

[1] Municipiu în Comunitatea Valenciană.

pat de numeroşi repopulatori, originari în special din Catalonia, chiar dacă la fel au venit din regatul Aragón. Repopulatorilor li s-au dat vreo 65.000 de hectare de pământ şi vreo 2.600 de case. Oraşul Valencia a primit de la Jaime I un fuero[1] inspirat din Dreptul roman. În schimb, zona din sudul regatului Valencia, unde predomina în mod copleşitor populaţia mudejară, aproape că nu a primit noi locuitori. Doar în zonele de frontieră s-a încurajat activitatea de repopulare.

Jaime I a semnat cu regele castilian Ferdinand al III-lea, în 1244, tratatul de la Almizra, în care se hotăra împărţirea între ambii a teritoriilor care fuseseră în trecut în al-Andalus. Dar, în 1247 s-a produs în ţinuturi valenciane o răscoală mudejară, condusă de un anume al-Azrach. După ce a fost înăbuşită, lucru care a avut loc în anul următor, mulţi mudejari au plecat din regatul Valencia. Şi cu toate acestea la sfârşitul secolului al XIII-lea populaţia musulmană din acel teritoriu o întrecea în mod vădit pe cea creştină.

În altă ordine de idei, Jaime I, ca un mod de a contracara presiunea marii nobilimi, a hotărât să sprijine localităţile regale, care au câştigat autonomie. În anul 1265 s-a format primul Consiliu municipal al oraşului Barcelona. Tot aşa a semnat cu Ludovic al IX-lea al Franţei tratatul de la Corbeil, în 1258. Acel tratat punea capăt presupusei dependenţe a conţilor de Barcelona faţă de monarhii francezi. Pe de altă parte, Jaime I a proiectat să pună în mişcare o cruciadă, dar până la urmă nu a putut să realizeze acea idee.

ÎNCEPUTURILE EXPANSIUNII ÎN MEDITERANA

La moartea lui Jaime I s-a produs o împărţire a regatelor sale. Pedro al III-lea (1276-1285), cunoscut precum cel Mare, a început să conducă Aragón, Catalonia şi Valencia, in timp ce Mallorca era dată lui Jaime al II-lea. Pedro al III-lea a trebuit să facă faţă presiunii crescânde atât a nobilimii cât şi a oligarhiilor urbane. În anul 1283 s-a văzut obligat să semneze, la Cortesurile

[1] Jurisdicţie.

de la Tarazona-Zaragoza, numitul Privilegio General, concesie făcută nobililor din Aragón şi Valencia, precum şi unor oraşe din aceste regate.

Cu toate acestea, pe vremea lui Pedro al III-lea Coroana Aragónului a făcut primii ei paşi în vederea expansiunii în Mediterana. Monarhul aragonez era căsătorit cu Constanza din Sicilia, deşi în acea insulă stăpâneau, din anul 1266, angevinii. Însă declanşarea, în anul 1282, a „Slujbelor de Seară Siciliene", care a fost o răzvrătire împotriva francezilor, a făcut posibil ca Pedro al III-lea să fie proclamat rege al Siciliei. Acel eveniment a provocat o reacţie atât a Pontifului, care l-a excomunicat pe Pedro al III-lea, cât şi a regelui Franţei, Filip al III-lea, sprijinitor al angevinilor. Monarhul francez a reuşit să pătrundă cu armatele sale în ţinuturi catalane, chiar dacă a trebuit să se retragă curând după aceea.

Murind Pedro al III-lea i-a urmat fiul său Alfons al III-lea (1285-1291), chiar dacă Sicilia trecea la al doilea fiu al său, Jaime. Alfons al III-lea, în scurta sa domnie, a avut conflicte cu nobilimea din regatele sale, precum şi cu Franţa şi Papalitatea, cu toate că pacea de la Tarascón, din anul 1291, a îmbunătăţit perspectiva. În acelaşi fel, monarhul aragonez i-a sprijinit pe infanţii lui Cerda, care reclamau presupusele lor drepturi la tronul castilian, în faţa lui Sancho al IV-lea.

După moartea lui Alfons al III-lea tronul a trecut la fratele său Jaime al II-lea (1291-1327), până atunci rege al Siciliei. După tratatul de la Anagni (1295), Jaime al II-lea a trebuit să renunţe la Sicilia, chiar dacă a primit, în compensaţie, drepturile asupra insulelor Corsica şi Sardinia. În ciuda acestui lucru, fratele său Frederic s-a proclamat, în anul 1296, rege al Siciliei. În ultimii săi ani de domnie, Jaime al II-lea a reuşit să cucerească Sardinia, chiar dacă stăpânirea acestei insule a adus diferite complicaţii, într-un prim moment cu Pisa şi ulterior cu republica din Genova. La fel, domnia lui Jaime al II-lea a fost martoră a expediţiei în Orient, pentru a lupta în serviciul împăraţilor bizantini, a almogavarilor[1], conduşi de Roger de Flor. Se

[1] Soldaţi mercenari, de la cuvântul arab *al-mughawir*, care participă la o incursiune, cunoscuţi şi sub numele de Compania catalană.

apreciază că în anul 1303 au sosit la Constantinopol vreo patru mii de almogavari, care au săvârşit strălucite fapte vitejeşti. Dar asasinarea, în 1305, a lui Roger de Flor a motivat o reacţie violentă a almogavarilor, care s-au instalat până la urmă pe cont propriu în ducatele Atena şi Neopatria[1]. Cât despre politica sa peninsulară, Jaime al II-lea a avut conflicte cu Castilia, din cauza sprijinului său pentru infanţii lui Cerda, precum şi a pretenţiei aragoneze asupra regatului Murcia. Totuşi, pacea de la Ágreda (1304) a pus capăt acelei înfruntări, rămânând Murcia pentru Castilia dar trecând la Aragón zona Alicante.

BAZELE ECONOMICE. AVÂNTUL COMERŢULUI CATALAN

Coroana de Aragón era formată, înainte de marile cuceriri din secolul al XIII-lea, din două nuclee clar deosebite, Aragón şi Catalonia. Aragón era mai mare, dar era mai puţin populat, căci se apreciază că avea cel mult vreo 200.000 de locuitori la sfârşitul secolului al XIII-lea, în timp ce Catalonia se apropia, pe la aceeaşi dată, de 500.000. Aragón era, la fel, un teritoriu de covârşitoare predominaţie agricolă. Existau, firește, importante zone irigate, moştenire a epocii musulmane. Culturile principale erau grâul, măslinul şi viţa de vie, dar şi fructele şi legumele, şi chiar culturi industriale ca de exemplu inul şi cânepa. De asemenea avea mare importanţă în secolul al XIII-lea creşterea vitelor ovine, care practica transhumanţa între zonele apropiate de Ebro şi sierra Albarracín. Activităţile artizanale, şi aşa, cunoscuseră o anumită expansiune. Foarte importantă a fost, pe de altă parte, practicarea comercială, atât de-a lungul drumului Sfântului Iacob cât şi de-a curmezişul fluviului Ebro. Ei bine, viaţa urbană nu strălucea foarte mult, dacă excepţăm oraşul Zaragoza.

De asemeni avea importanţa ei în Catalonia, agricultura. Culturile cele mai prospere erau orezul, măslinul, viţa de vie şi fructele cu coaja tare. Cerealele, din contră, aveau mai puţină importanţă. În domeniul creşterii vitelor, animalul care a cunoscut mai mare dezvoltare în regiuni catalane a fost porcul. Dar

[1] Sau ducatul Neopatras, la sud de Thessalonic.

cea mai strălucitoare din Catalonia era activitatea ei artizanală şi comercială. Industria textilă se afla, în secolul al XIII-lea, în plină afirmare, cu nuclee ca Barcelona, Puigcerdá, Ripoll, Vic sau Gerona. Acel avânt se datora, în bună măsură, conflictului cu cei din familia Anjou, precum şi greutăţilor făcute la importul textilelor din sudul Franţei. În Barcelona se prelucra, de asemenea, argintăria, coralul şi ceramica. Importantă era, pe de altă parte, metalurgia din zona Ripollés, care îşi avea baza în metalele din regiunea pirineică. În ceea ce priveşte comerţul se remarca activitatea desfăşurată în denumita *via francigena*, care lega Ampurdán cu zona Tarragona. De-a lungul acestei rute existau numeroase târguri, precum cele de la Figueras, Gerona, Barcelona, Tarragona sau Reus. La fel era important drumul de pământ care, prin Lérida, lega Catalonia cu Aragón. Dar, fără îndoială, nucleul de bază al comerţului catalan era Barcelona, oraş care avea unele importante şantiere navale. Prin portul său maritim ieşeau, între alte produse, textile, piei, coral şlefuit şi şofran, în timp ce intrau condimente, ţesături de mătase, blănuri, bumbac, alaun şi inclusiv sclavi. Avântul comerţului catalan arată că s-a creat până la urmă, în jurul anului 1282, „consulatul mării"[1]. În anul următor monarhul Pedro al III-lea aproba *Costums de mar*[2], text ce aduna normele juridice care trebuiau să conducă Dreptul maritim. În paralel apăruseră diferite consulate catalane în localităţi situate în regiunea Mediteranei, între ele cele din Bujía[3], Alexandria şi Constantinopol.

Valencia şi insulele Baleare, teritoriile câştigate de la islam în prima jumătate a secolului al XIII-lea, ofereau importante atracţii economice, la fel în domeniul agricol cât şi în cel meşteşugăresc şi comercial. În Valencia erau, drept culturi mai deosebite, citrice, orez, şofran şi cânepă, iar în Mallorca, măslin, viţă de vie, pomi fructiferi şi verdeţuri. În alte privinţe, atât Valencia cât şi Mallorca ofereau excelente condiţii pentru dezvoltarea comerţului.

---

[1] Pentru a asigura funcţionarea activităţii comerciale şi era constituit dintr-o asociaţie de comercianţi dedicaţi în esenţă exportului de mărfuri catalane şi importului de mărfuri europene.

[2] Uzanţele mării.

[3] Béjaïa, Bougie în franceză, oraş în Algeria.

O SOCIETATE DIVERSIFICATĂ. MUDEJARI ŞI EVREI

Societatea era puternic diversificată atât din punct de vedere juridic cât şi economic. Grupul privilegiat îl constituia, firește, nobilimea. Dar, în cadrul acesteia trebuia să se facă distincția între marea şi mica nobilime. Marea nobilime a regatului Aragón era formată din câteva spițe, între care se cuvine a distinge străvechile familii, cazul a lor Luna, Abarca, Urrea sau Jordán de Urríes, şi a celor care îşi aveau obârşia în bastarzii lui Jaime I, precum cei din familiile Híjar, Castro, Jérica sau Ayerbe. Marea nobilime îmbina puterea economică, bazată în primul rând pe posesia marilor stăpâniri teritoriale, şi cea politică. În ceea ce priveşte nobilimea baronială din regiunile catalane, erau foarte cunoscute familiile Cardona, Montcada sau Rocaberti. Nobilimea de jos, numită în Catalonia *cavallers*, era foarte eterogenă. Din acest sector au ieşit, îndeosebi, mulți dintre oficialii Corte Regia, precum şi membri ai ordinelor militare şi combatanți în campaniile militare din Mediterana.

La celălalt capăt al evantaiului social erau țăranii, fără îndoială sectorul majoritar al acelei societăți. În regatul Aragón se folosea o terminologie foarte diferită pentru a se referi la țărani: *villanos* erau cei care îşi lucrau propriile pământuri; *villanos de parata* sau *collazos* erau țăranii care cultivau proprietăți ale altora; termenul „mezquino" se aplica țăranilor de condiție semiservilă; în cele din urmă exista *exaricos*, care erau țăranii mudejari, aşijderi de condiție infimă. În regiuni catalane se deosebeau țăranii din Vechea Catalonie şi cei din Noua Catalonie. Cei dintâi aveau mai puține libertăți, mai ales numiții *payeses*[1] *de remensa*, care dacă doreau să părăsească pământul pe care îl lucrau trebuiau să plătească o eliberare, *remensa*.

Diversificarea la fel se impunea în lumea urbană, la început mai egalitară. Pe de o parte se reliefa patriciatul, expresie care se referea la grupul conducător din nucleele urbane, în cel care se întâlneau puterea economică şi cea politică, deoarece controlau consiliile. În Catalonia era cunoscut acest grup cu numele de *ciutadans*. În celălalt capăt se găsea cel obişnuit, grup majoritar

[1] Payes, esa, țăran, țărancă, în catalană.

care îi aglutina pe meseriaşi, care nu aveau nici o participare în ocârmuirea locală. În zone catalane se vorbea, pentru a se referi la comun, de *mà menor*.

Existau în regiuni ale Coroanei de Aragón, pe de altă parte, minorităţi. Ne referim la mudejari şi la evrei. Mudejarii erau mai numeroşi în regatul Aragón, unde se presupune că alcătuiau, la sfârşitul secolului al XIII-lea, în jur de 35 la sută din totalul populaţiei. În Catalonia, în schimb, populaţia mudejară era foarte mică, limitându-se la unele grupuri stabilite în zona Ebrului Inferior. Mare parte din mudejari trăiau în mediul rural. Evreii, din contră, erau oameni care locuiau în nuclee urbane. În Aragón principalul cartier evreiesc era cel din Zaragoza. În Catalonia se distingeau cartierele iudaice din Barcelona, Gerona, Tárrega, Lérida şi Tarragona. Marile cuceriri din secolul al XIII-lea au presupus încorporarea la Coroana de Aragón a importante contingente de mudejari, locuitori permanenţi în regatul Valencia, precum şi a comunităţii iudaice din Mallorca, ai cărei membri erau cunoscuţi drept *chuetas*[1].

ARTICULAŢIA COROANEI DE ARAGÓN. CORTESURILE

Forma de guvernare în Coroana de Aragón era monarhia. Regele se bucura de puteri depline, fiindcă era judecătorul suprem, şeful armatei şi cel care făcea legi. Lui îi revenea menţinerea păcii, administrarea vistieriei şi desemnarea oficialilor de la curte. Lucrurile stând aşa, monarhul trebuia ca să-şi exercite funcţiunile ţinând seamă de normele morale, dar în acelaşi timp respectând obiceiurile pământului. La tron se ajungea pe cale ereditară şi pe linie bărbătească. Locuitorii regatului erau vasalii fireşti ai monarhului. Regele, pe de altă parte, avea pământuri exclusive, cunoscute ca *honor regalis*. Dar în acelaşi timp putea să acorde vasalilor săi teritorii pentru ca să le conducă, aşa-numitele onoruri. Prin tradiţie s-a insistat mult în definirea monarhiei Coroanei de Aragón ca pactistă. Cu acest lucru se doreşte să se arate că monarhul, departe de a acţiona în mod autoritar, ţinea seamă de părerea supuşilor săi, şi în special de

[1] Descendenţi ai evreilor convertiţi.

cea a grupurilor privilegiate. În ultimii ani ai secolului al XIII-lea, cum s-a spus mai înainte, regii din Aragón s-au văzut obligaţi să acorde celor puternici Privilegiul General.

Regele ţinea consfătuiri cu cei mai direcţi vasali şi colaboratori ai săi. Acest organism se numeşte Curia Regia. Din acesta s-a născut, la sfârşitul secolului al XIII-lea, Consiliul Regal, instituţie care era formată din marii oficiali ai curţii şi a cărei funcţie principală era să acorde consultare monarhului. Şi aşa fiind, diversitatea nucleelor politice care alcătuiau Coroana de Aragón, în special după cuceririle din secolul al XIII-lea, a avut răsfrângerea sa imediată în ordinea politică. În a doua jumătate a secolului al XIII-lea ne întâlnim cu existenţa împuterniciţilor regali, care erau delegaţi ai regelui pentru teritoriile din Aragón şi Catalonia. Delegaţii permanenţi ai monarhilor în Valencia şi Mallorca erau *gerenti vices*.

Teritoriul regatului Aragón se împărţea în judecătorii regale, în fruntea cărora se afla un judecător desemnat de rege. Catalonia era constituită din magistraturi, conduse de un magistrat. Judecători şi magistraţi aveau atribuţii politice, juridice şi militare. În domeniul local organul de conducere era municipiul. În Aragón municipiul era compus dintr-un Cabildo[1] de juraţi, pe care îl sfătuia un Consiliu şi care era prezidat de *zalmedina*, judecător sau alcalde[2], funcţie cu desemnare regală. În Catalonia existau nişte magistraţi locali, numiţi *consols*, *pahers* sau *jurats*, pe care îi sfătuia un *Consell*. Exemplu paradigmatic de municipiu este cel din Barcelona, care, pe vremea lui Jaime I, era format dintr-un Consiliu al primăriei de o sută de *prohoms* sau *jurats*, aşa-numitul *Consell de Cent*; şi câţiva magistraţi, *consellers*.

Secolul al XIII-lea a fost martor, de asemenea, al naşterii instituţiei Cortesurilor în cadrul Coroanei de Aragón. Pasul decisiv a fost încadrarea delegaţilor oraşelor şi satelor în tradiţionalele întruniri ale Curia Regia. Primele Cortesuri care au apărut au fost cele din Catalonia, a căror primă şedinţă a avut loc, după

---

[1] Consiliu municipal.

[2] Provine de la cuvântul arab *al-qadi*, judecător, după Reconquista, primar şi judecător, iar după constituţia din 1812 şi în prezent, primar în oraşele spaniole.

cât se pare, în anul 1213. Cortesurile din regatul Aragón au apărut câtva timp mai târziu, în anul 1264, şi cele din Valencia, în 1283. Cortesurile din Aragón, spre deosebire de cele din Catalonia şi Valencia, erau compuse din patru stări, fiindcă exista pe de o parte marea nobilime şi pe de altă parte cea de jos. Fiecare dintre teritoriile Coroanei de Aragón a avut propriile sale Cortesuri, chiar dacă în împrejurări speciale se reuneau Cortesuri laolaltă din întreaga Coroană.

Trebuie de semnalat, pe de altă parte, progresul pe care l-a înregistrat în decursul secolului al XIII-lea Dreptul roman. Decisivă a fost în acest sens, activitatea juristului Pere Albert[1], expert în Drept roman, căruia i se datorează textul *Conmemoracions*. În secolul al XIII-lea, aşijderea, s-a hotărât, concret în Cortesurile din Barcelona din anul 1251, ca *Usatges*[2], până atunci text specific pentru comitatul Barcelona, să înceapă să fie considerate ca Drept general al ţării, trebuind să recurgă la ele tribunalele.

BISERICA ŞI CULTURA. RAIMUNDO LULIO

În secolul al XIII-lea s-au răspândit pe cuprinsul Coroanei de Aragón cinurile cerşetoare. În privinţa franciscanilor, primul lor convent s-a constituit în Lérida, în anul 1217. După aceea s-au creat mănăstiri franciscane în oraşe ca Barcelona, Zaragoza sau Palma de Mallorca. Referitor la dominicani, cele mai vechi mănăstiri au fost cele din Barcelona şi Zaragoza, care, conform tradiţiei, s-au născut în urma unei vizite chiar a lui Domingo de Guzmán, fondatorul ordinului. Aproape la aceeaşi dată, în anul 1218, s-a constituit la Barcelona Ordinul Milei, care îmbina aspectul religios cu cel militar. Fondatorul său a fost Pedro Nolasco[3], pe care l-au ajutat diferiţi cavaleri catalani. Ordinul Milei urma regula sfântului Augustin. După un secol, în anul 1319, în timpul domniei lui Jaime al II-lea, s-a creat în Coroana de Aragón Ordinul militar de Montesa, căruia i s-a atribuit

---

[1] (1517-1582).

[2] O culegere de uzanţe sau practici în special judiciare, regulamente şi legiuiri regale, usualia, usatges, în catalană.

[3] Pere Nolasc în catalană, Pierre Nolasque în franceză.

bunurile pe care le poseda în regatul Valencia Ordinul Templierilor, ce fusese desfiinţat cu câţiva ani mai înainte.

Latina continua să fie limba Bisericii. Totuşi, continua progresul limbilor romanice. În secolul al XIII-lea a reuşit o mare desfăşurare limba catalană, prezentă în opere atât de importante ca *Libre dels feyts*[1], atribuită monarhului Jaime I, sau *Crónica* de Bernat Desclot. Asemenea se remarca activitatea trubadurilor, care obişnuiau să folosească limba provensală. În secolul al XIII-lea merită să fie amintiţi Ramón Vidal din Besalú, autor al cărţii *Las rasós de trobar*[2], şi Cerverí din Gerona.

Totuşi, persoana care cel mai mult a strălucit în secolul al XIII-lea în lumea culturii, în perimetrul Coroanei de Aragón, a fost Raimundo Lulio. Originar din Mallorca, Raimundo Lulio, care e numit „duhovnicul iluminat", a intrat în ordinul franciscanilor. Interesat de convertirea necredincioşilor, a fost cu diferite prilejuri pe meleaguri africane. Raimundo Lulio, despre care se spune că a scris nici mai mult nici mai puţin decât 250 de opere, folosea latina, catalana şi, după cât se pare, chiar şi araba. Operele sale cele mai importante sunt *Libre del gentil o los tres sabios*[3], în care se prezintă polemica între cele trei religii monoteiste din lumea mediteraneană, creştinismul, islamismul şi iudaismul; *Libre de contemplació*[4], text cu caracter mistico-teologic; *Arbre de sciència*[5], scrisă cu pretenţii enciclopediste în care foloseşte o logică simbolică de foarte grea interpretare, şi, în cele din urmă, *Blanquerna*, care este o naraţiune cu tentă alegorică.

Alt nume celebru din secolul al XIII-lea a fost valencianul Arnau din Vilanova, care a profesat ca medic, activitate în care se arată adept al lui Galienus, dar şi al tradiţiei arabice. La fel s-a interesat de problemele teologice. Totuşi, opera lui cea mai cunoscută este o scriere cu caracter apocaliptic, *Expositio super Apocalypsi*, în care prezenta faţeta sa de om vizionar şi profetic, deoarece fixa sfârşitul lumii pentru anul 1368.

---

[1] Cartea faptelor.
[2] Motivele trubadurului.
[3] Cartea omului gentil sau cei trei înţelepţi.
[4] Cartea contemplaţiei.
[5] Pomul ştiinţei.

ORIENTAREA FRANCEZĂ A NAVARREI

Moartea fără copii a lui Sancho al VII-lea cel Puternic a făcut posibilă urcarea pe tronul navarez a nepotului său Teobald I (1234-1253), fiu al contelui de Champagne. Teobald I a fost un cruciat, ceea ce l-a dus în Palestina între anii 1239-1240. Cu acest monarh regatul navarez oscila între orientarea politică franceză şi cea hispanică. Din timpul domniei lui, totuşi, datează originea acelui Fuero General al Navarrei. I-a urmat la tron Teobald al II-lea (1253-1270), sub care a crescut apropierea Navarrei de Franţa. Teobald al II-lea, căsătorit cu o fiică a regelui Franţei, Ludovic al IX-lea, a luat parte la cruciada din Tunis, unde a murit, victimă a ciumei. Lui Teobald al II-lea i-a succedat fratele său Enrique I (1270-1274), ultimul reprezentant al dinastiei de Champagne. Moştenirea tronului navarez i-a revenit fiicei lui Enrique I, Ioana, care s-a căsătorit cu regele Franţei, Filip al IV-lea. Şi de aceea regatul Navarra a fost unit cu Franţa până în anul 1328, dată a dispariţiei dinastiei Capeţienilor din lipsă de urmaşi. În acei ani au fost regi ai Navarrei, după Ioana şi Filip al IV-lea, Ludovic cel Încăpăţânat, Filip cel Lung şi Carol I.

Regatul Navarra avea, la mijlocul secolului al XIII-lea, aproximativ 150.000 de locuitori. Din perspectiva economică domina ruralul, cu dezvoltări de cereale, viţă de vie, măslinul şi verdeţurile. De asemeni se detaşa creşterea ovinelor, ce realiza transhumanţa între comitatele pirineice şi zonele de câmpie. Cu toate acestea, dezvoltarea drumului Sfântului Iacob a servit pentru a impulsiona lumea urbană, şi odată cu ea artele meşteşugarilor şi comerţul. În afară de Pamplona erau importante nuclee Estella sau Puente la Reina. Societatea navareză era compusă din trei grupuri diferite, nobilii, ţăranii şi cei care locuiau în oraşe. În primul grup trebuie să se distingă pătura care alcătuia marea nobilime, ricoshombres[1], cum li s-a spus începând cu secolul al XIII-lea, şi infanzones şi hidalgos[2], adică, mica nobilime. Ţăranii,

[1] Erau asemănători magnaţilor sau baronilor.

[2] Se referă frecvent la nobilime în general, în sens mai precis la treapta mai modestă a stării nobiliare; etimologia vine de la *fijodalgo*, care înseamnă fiu de ispravă sau de valoare.

fără îndoială majoritatea populației din Navarra, erau cunoscuți ca villanos[1] sau pecheros[2]. În mediul urban trebuia să se distingă așa-numitele „frumoase orășele", adică, patrimoniu regal. Și cu toate acestea încetul cu încetul se diferenția sectorul dominant de orașele obișnuite. Existau deopotrivă în Navarra din secolul al XIII-lea mudejari, cu deosebire în zona Ribera, și evrei, instalați în orașe ca Pamplona, Tudela și Estella.

Organul stăpânirii în Navarra era monarhia, care aproape că nu se deosebea de cea în vigoare în alte regate hispanice. Dar, urcarea pe tron a monarhilor navarezi se făcea prin „înălțarea" suveranului pe scut din partea ricoshombres ai regatului. În alte privințe, monarhii navarezi trebuiau să jure, înainte de a fi încoronați, că vor respecta fueros[3] ale regatului. Din punct de vedere teritorial, Navarra era împărțită, în secolul al XIII-lea, în judecătorii. Altă trăsătură caracteristică a acelui secol a fost convocarea de adunări, pe care le prezidau monarhii și la care participau nobili, prelați și reprezentanți ai orașelor. Aceste adunări sunt precedentul Cortesurilor, care au luat naștere în Navarra la începutul secolului al XIV-lea.

În Navarra au sosit, în secolul al XIII-lea, cinurile cerșetoare, franciscani și dominicani. În altă ordine de idei, merită să amintim că englezul Robert din Chester, care a fost la școala de traducători de la Toledo, a devenit până la urmă canonic la catedrala din Pamplona. La fel progresa în secolul al XIII-lea limba romanică navareză. De la începutul secolului citat datează un text cunoscut, *Chronicon Villarense*, al cărui autor a fost, după cât se pare, un călugăr din mănăstirea Fitero.

---

[1] Oameni simpli.
[2] Birnici.
[3] Legile speciale.

7. SECOLUL XIII. SPANIA OCCIDENTALĂ. EXPANSIUNEA CASTILIEI ŞI LEÓNULUI

Înfrângerea suferită de almohazi la Las Navas de Tolosa şi slăbiciunea celor de-al treilea regate taife, care au înlocuit dispăruta stăpânire almohadă, au făcut posibilă intrarea trupelor castiliano-leonese în valea Guadalquivirului. Aşa stând lucrurile, în câţiva ani a trecut în stăpânire creştină teritoriul cuprins între Guadalquivirul Superior şi coasta atlantică a Andaluziei. În paralel s-a încorporat la Castilia, în acest caz mai mult pe căi diplomatice decât militare, regatul taif Murcia. Dar, activitatea de recucerire încă nu se încheiase pentru castiliano-leonesi, căci mai subzista regatul taifa fondat de nazari în Granada. Cu toate acestea în a doua jumătate a secolului al XIII-lea regele Castiliei, Alfons al X-lea, a fost pe punctul de a se încorona împărat al Germaniei, chiar dacă această intenţie a eşuat. Regatele Castilia şi León, din nou unite, au trăit în secolul al XIII-lea o etapă de progres, materializată în domeniul economic în naşterea instituţiei Mesta[1], exponent al avântului creşterii ovinelor. Cu siguranţă, societatea, la fel cea rurală precum şi cea urbană, evolua în sensul de a marca deosebirile între cei puternici şi omul de rând. Secolul al XIII-lea a cunoscut, pe de altă parte, unele relaţii paşnice ale creştinilor cu musulmanii şi evreii. În domeniul politicii asistăm în secolul citat la omogenizarea progresivă a regatelor Castilia şi León, aspect în care a avut un rol important pătrunderea Dreptului roman. În ceea ce priveşte viaţa spiritului, trăsăturile cele mai importante ale secolului al XIII-lea, în regiuni din Castilia şi León, au fost apogeul şcolii alfonsine, triumful limbii castiliane şi geneza universităţilor.

[1] Confrerie a crescătorilor de oi.

ÎNCORPORAREA ANDALUZIEI BETICE ŞI A REGATULUI MURCIA

Enrique I (1214-1217) l-a urmat la tronul Castiliei pe Alfons al VIII-lea, dar după moartea lui devreme coroana a trecut la sora lui, Berenguela. Totuşi, aceasta a cedat drepturile sale fiului său Ferdinand, născut din căsătoria ei cu monarhul leones Alfons al IX-lea. Ferdinand al III-lea, cunoscut drept cel Sfânt, datorită canonizării sale, după câteva secole, a fost încoronat ca rege al Castiliei în anul 1217 într-o strălucită ceremonie care a avut loc în Plaza Mayor din Valladolid. Ferdinand al III-lea (1217-1252) a realizat cea mai fabuloasă expansiune a nucleelor occidentale din Spania creştină. În 1224 a traversat Despeñaperros[1], începând campaniile sale militare în teritorii andaluze. Rezultatul acelor acţiuni a fost luarea, între alte localităţi, a Baeza şi Andújar. În 1230, Ferdinand al III-lea s-a schimbat în rege al Leónului, în urma cedării drepturilor lor din partea surorilor sale vitrege Sancha şi Dulce, fiice şi ele ale lui Alfons al IX-lea.

După doi ani reîncepea campaniile sale în Andaluzia, cucerind cetatea Úbeda. În 1236, într-un mod oarecum nesperat, a căzut în stăpânire creştină oraşul Córdoba, străveche reşedinţă a Califatului omeyyad. Cucerirea oraşului Jaén, în schimb, a fost mult mai complicată, de vreme ce a rezistat până în anul 1246. Următorul obiectiv era oraşul Sevilla, centru care a aparţinut puterii almohade. În înaintarea sa pe Guadalquivir de jos au căzut în mâinile trupelor castiliano-leonese mai multe localităţi, între ele, Carmona, Lora sau Alcalá de Guadaira. În final, la sfârşitul anului 1248, trupele castiliano-leonese au intrat în Sevilla, după un lung asediu terestru şi fluvial, în care avuseseră un indubitabil rol principal marele maestru al ordinului militar al Sfântului Iacob, Pelay Correa[2], şi respectiv, amiralul Ramón Bonifaz. În anii următori a continuat înaintarea creştină prin Marismas[3] şi câmpiile Cádizului, fiind ocupate localităţi ca Jerez, pierdută după câtva timp, Vejer, Medina-Sidonia sau

[1] Defileu săpat de râul cu acelaşi nume, în partea de nord a provinciei Jaén.
[2] Santiago.
[3] Mlaştini.

Arcos. Ferdinand al III-lea, după acele succese, a proiectat să realizeze o expediție în nordul Africii, dar a murit înainte de a putea să o pună în aplicare. Ultimii pași în cucerirea Andaluziei Betice, i-a făcut fiul și urmașul lui Ferdinand al III-lea, Alfons al X-lea, care, în afară de a recâștiga localitatea Jerez, a ocupat orașul Cádiz, în anul 1262, precum și vechiul regat taif Niebla.

În paralel trecuse în stăpânire creștină regatul Murcia. Protagonistul acelei acțiuni a fost prințul Alfons, primul născut al lui Ferdinand al III-lea și moștenitorul său la tron. Alfons, acționând cu mare abilitate, a reușit ca regele taifa din Murcia, Ibn Hud, să accepte să devină vasal al lui Ferdinand al III-lea. În 1243 trupele creștine intrau în orașul Murcia. Au fost, totuși, câteva localități, ca de exemplu Lorca, Mula și Cartagena, care au rezistat, ceea ce a motivat o intervenție militară a prințului Alfons, care a decretat expulzarea musulmanilor din acele localități. În paralel se stabileau garnizoane militare castiliano-leonese la Murcia și regiunea ei irigată.

Odată încorporate teritoriile din Andaluzia Betică și din regatul Murcia în stăpânirea castiliano-leonesă, s-a trecut la repopularea lor. Musulmanii au fost expulzați din principalele orașe, cazuri, de exemplu, ale Sevillei și Jaén. La rândul lor, ordinelor militare li s-au dat concesiuni în zona de frontieră cu regatul Granada, ultim bastion al islamului peninsular. Ordinul militar al Sfântului Iacob a primit concesiunile de la Segura, Estepa și Medina-Sidonia; cel de Calatrava, cele de la Martos, Alcaudete și Osuna, și cel de Alcántara, cea de la Morón. Arhiepiscopia Toledo a primit jurisdicție la Cazorla, pe Guadalquivirul Superior. În altă ordine de idei s-a încercat potențarea marilor consilii ale primăriei, cazurile Córdoba, Sevilla, Baeza sau Cádiz. Nucleelor urbane din Guadalquivirul Superior li s-au dat fueros[1] similare cu cele din Cuenca, în timp ce Córdobei și Sevillei li s-au acordat Fuero Juzgo[2], fără îndoială din motive de natură istorică.

Repopularea s-a realizat pe calea împroprietăririlor. Exemplul cel mai bine cunoscut este cel din Sevilla și hotarul ei. Ferdinand al III-lea a acordat donații majore, adică, mari suprafețe de

[1] Libertăți municipale.
[2] Precum Fuero Municipal.

pământ, infanților, marilor magnați, episcopatelor și ordinelor militare. Oficialii administrației regale s-au ales cu așa-numitele donații mai mici. În schimb, adevărații repopulatori au primit simple moșteniri, care difereau după condiția socială a colonului, căci se stabileau deosebiri între cavaleri, dintre care se distingeau așa-numiții de neam, și argații. Să vedem un exemplu: argatul primea un iugăr de pământ cerealier și patru pogoane de plantație de măslin, pe când cavalerului care nu era de neam i se dădeau două iugăre de pământ cerealier și opt pogoane de plantație de măslin, adică, exact dublu. Repopulatorii din Sevilla proveneau în primul rând din bazinul fluviului Duero, concret din actualele provincii Burgos, Palencia și Valladolid, și în al doilea rând din valea râului Tajo, chiar dacă la fel au venit oameni din alte teritorii hispanice, inclusiv navarezi și catalani. De foarte mare importanță a fost, pe de altă parte, stabilirea de oameni de comerț din țări străine, mai ales italieni, și în primul rând genovezi. În zonele maritime, caz de exemplu al orașului Cádiz, a fost notabilă prezența de repopulatori originari din senioria Biscaya.

De asemeni s-a aplicat sistemul împroprietăririlor în repopularea regatului Murcia. Totuși, în acel teritoriu au fost mai multe împroprietăriri: una dintâi, foarte modestă, în anul 1257; alta acordată cavalerilor săi în 1264 de monarhul aragonez Jaime I când a intrat în Murcia pentru a stârpi răscoala mudejarilor, și a treia, cu siguranță cea principală, aceea din anul 1267. Acolo de asemeni s-au acordat donații celor puternici și moșteniri locuitorilor efectivi, care se clasificau în diverse grupe, în frunte cu numiții cavaleri mai importanți și încheiat cu argații mai puțin importanți. În ținuturi din Murcia predominau repopulatorii castiliani, dar a existat, la fel, un contingent important de coloni originari din Coroana de Aragón.

ALFONS AL X-LEA CEL ÎNȚELEPT. „ISPRAVA DOMNIEI DE ÎMPĂRAT"

Alfons al X-lea (1252-1284), cunoscut drept cel Înțelept, a avut o intervenție importantă în campaniile militare castiliano-leonese. Lucrurile stând așa, în anul 1264 a izbucnit o revoltă mudejară pe meleaguri andaluze, rapid întinsă în regatul Murcia.

În timp ce Alfons se ocupa cu înăbuşirea acelei răscoale, socrul său, regele Aragónului, Jaime I, a intervenit în Murcia, cu scopul de a stinge flăcările acelui conflict. Odată înăbuşită răscoala, Alfons al X-lea a ordonat expulzarea mudejarilor din teritoriul andaluz, plecând mulţi dintre ei în regatul nazari din Granada şi alţii în nordul Africii. Această hotărâre a avut grave urmări, fiindcă a lăsat depopulate multe zone din Andaluzia Betică.

Dar, evenimentul cel mai relevant al domniei lui Alfons al X-lea a fost aspiraţia sa la titlul imperial germanic, la care se ajungea prin alegere şi care era vacant din anul 1254. Îl gira cel care era fiu al unei germane, Beatrice de Suabia. Colac peste pupăză, o solie din oraşul italian Pisa a sosit în Castilia pentru a-i da ghes să-şi prezinte candidatura. Locuitorii din Pisa i-au spus regelui înţelept că era cel mai ilustru monarh din lumea creştină. Alfons al X-lea a acceptat acea propunere. În anul 1257 regele Castiliei şi Leónului a fost ales împărat, curând după ce ar fi fost o primă alegere, care i-a revenit englezului Richard de Cornwall. S-a pornit începând din acel moment o aprigă dispută, cunoscută în mediul hispanic drept „isprava domniei de împărat", care a durat până în anul 1273, dată la care s-a ales un alt împărat. „Isprava domniei de împărat", căreia i-a închinat mari eforturi Alfons al X-lea, a fost foarte costisitoare pentru contribuabilii din Castilia şi León. Dar la sfârşit monarhul castiliano-leones nu a câştigat nimic de fapt. Pe de altă parte, Alfons al X-lea a avut, în ultimii lui ani de domnie, înfruntări, atât cu unele sectoare ale nobilimii cât şi cu al doilea fiu al său, Sancho. Acesta reclama succesiunea tronului, faţă de presupusele drepturi ale infanţilor lui Cerda, fii ai primului născut al lui Alfons al X-lea, Ferdinand de la Cerda, care murise înaintea tatălui său.

Sancho al IV-lea (1284-1295), cunoscut drept cel Viteaz, a trebuit să facă faţă nepoţilor săi, infanţii lui Cerda, care pretindeau tronul castilian. Pe aceşti infanţi îi ajuta regele Aragónului, Alfons al III-lea. Dar, acel lucru nu a fost obstacol pentru ca Sancho al IV-lea să se opună musulmanilor, concret benimerinilor, care au năvălit în acei ani pe coastele andaluze. Monarhul castilian a cucerit în anul 1282 importanta aşezare întărită Tarifa[1], ulterior apărată în

[1] Aparţinând de provincia Cádiz, în Strâmtoarea Gibraltar.

chip eroic de magnatul nobiliar Alonso Pérez de Guzmán, mai cunoscut ca Guzmán cel Bun. În altă ordine de idei, Sancho al IV-lea a avut o dură confruntare cu cel care fusese unul din principalii săi colaboratori, Lope Díaz de Haro, senior de Biscaya. Lope Díaz de Haro a fost asasinat, în anul 1288, în localitatea Alfaro, după cât se pare din ordinul personal al monarhului.

Când a murit Sancho al IV-lea s-a urcat pe tron fiul său Ferdinand al IV-lea (1295-1312). Vârsta lui fragedă a cerut stabilirea unei regențe, în fruntea căreia s-a situat mama sa, María de Molina, femeie cu mare energie, ceea ce explică de ce a trecut în posteritate înconjurată de o mare faimă. María de Molina a apărat drepturile fiului său împotriva aspirațiilor infanților lui Cerda, în timp ce se înfrunta cu alți magnați din regatele sale, care se răzvrătiseră conduși de infantele don Juan, frate al lui Sancho al IV-lea. Totuși, odată declarat Ferdinand al IV-lea persoană majoră, a reușit să convină cu aragonezii înțelegerea de la Ágreda (1304), care garanta stăpânirea castiliană a regatului Murcia, mai puțin zona din Alicante. De asemenea, Ferdinand al IV-lea a lansat unele campanii împotriva musulmanilor, concentrate asupra zonei Strâmtorii. Rezultatul acelor acțiuni a fost luarea platoului Gibraltar. Însă moartea neașteptată a monarhului a însemnat sfârșitul acelor campanii.

BAZELE ECONOMICE. MESTA[1]

Populația regatelor Castilia și León a continuat sporul său vegetativ în secolul al XIII-lea, chiar dacă nu este posibil să se ofere date cantitative cu privire la efectivele sale demografice. Referitor la activitățile economice, capitolul esențial îl constituia agricultura. Principalele culturi erau cerealele și vița de vie, fără a uita verdețurile, pomii fructiferi și chiar culturi industriale, precum inul. Altminteri, în secolul al XIII-lea continua procesul de desțelenire, cu toate că aspectul cel mai frapant al acelui veac a fost încorporarea în regatele creștine a mănoaselor pământuri din Andaluzia Betică și a zonei irigate din Murcia, ceea ce a însemnat, pe de altă parte, dezvoltarea a noi culturi, proprii

[1] Asociația proprietarilor de turme de oi.

solurilor meridionale din Peninsula Iberică, precum măslinul, orezul şi smochinul.

Totuşi, progresul cel mai spectaculos s-a produs în domeniul creşterii vitelor, în special în privinţa oii, animal care dădea lâna, materie primă fundamentală a industriei textile. Oaia caracteristică din regiunile din Castilia şi León era cea ţigaie, la care ulterior, s-a alăturat aşa-zisa merinos, a cărei origine continuă încă să fie obiect de dezbatere. Sosirea creştinilor în meseta sudică, şi în special în zona bogatelor păşuni din valea râului Guadiana, a făcut posibilă expansiunea transhumanţei. Turma se deplasa de-a lungul strungilor, care erau drumuri situate între ogoare. Oile se duceau iarna în zonele calde din sud, *invernaderos*, şi vara în cele muntoase din nord, *agostaderos*. Principalele drumuri de turme din Castilia şi León erau, în secolul al XIII-lea, cel apusean ori leones, cel central ori segovian şi cel oriental, de asemeni cunoscut ca manchega[1] sau conquense[2]. Stăpânii turmelor ţineau adunări numite *mestas* sau *oteros*. Cât despre turmă, când se deplasa, avea o pază armată, *esculca* sau *rafala*. Lucrurile stând aşa, pe vremea lui Alfons al X-lea s-a făcut un pas decisiv când s-a constituit Honrado Concejo de la Mesta, instituţie care unea pe crescătorii de oi din Castilia şi León. Documentul cel mai vechi păstrat cu privire la Mesta datează din anul 1273, deşi se pare că instituţia exista deja de câţiva ani înainte. Mesta, care avea atribuţii cu privire la toate turmele transhumante din regatele Castilia şi León, era dominată de către marii proprietari de turme, care nu erau alţii decât ordinele militare, catedralele, marile mănăstiri şi marea nobilime.

Dar la fel a continuat în secolul al XIII-lea dezvoltarea nucleelor urbane şi odată cu ele a artei meşteşugarilor şi comerţului. Activitatea cea mai deosebită era cea textilă, care se localiza în oraşe din bazinul fluviului Duero, ca Zamora, Palencia, Soria ori Segovia, dar şi în oraşe câştigate de la islam, precum Toledo, Cuenca, Córdoba sau Murcia. Totuşi producţia textilă din Castilia şi León era modestă, cel puţin dacă o comparăm cu excepţionala producţie de lână din regate. Altă activitate în avânt erau turnătoriile din Ţara Bascilor, care îşi

[1] Din La Mancha.
[2] Din Cuenca.

aveau baza în minele de fier din Biscaya. Nu este posibil să se uite, pe de altă parte, importanţa căpătată de construcţia de corăbii. În acel sens trebuie să amintim hotărârea lui Alfons al X-lea, în anul 1252, de a instala unele şantiere navale la Sevilla. În ceea ce priveşte comerţul în secolul al XIII-lea, este o dovadă semnificativă faptul că se înfiinţează noi târguri, mai ales în oraşe din meseta sudică şi din Andaluzia; astfel, în Brihuega, Alcalá de Henares, Cuenca, Cáceres, Badajoz ori Sevilla.

STRUCTURA SOCIALĂ. MUDEJARI ŞI EVREI

Societatea, după cum se ştie, era alcătuită din trei stări, nobilii, ecleziasticii şi ţăranii, dintre care fiecare îndeplinea o funcţie. Nobilii şi ecleziasticii erau grupuri privilegiate, lucru care nu se întâmpla cu ţăranii, adică *laboratores*. Totuşi, expansiunea oraşelor şi satelor a necesitat încorporarea unui grup social nou, burghezii, cu încadrare grea, deşi iniţial vor fi socotiţi parte a laboratores. În cadrul nobilimii trebuia să se distingă între pătura superioară, cărora până la urmă li s-a spus ricoshombres, şi cea inferioară, constituită din infanzones şi hidalgos. Un exemplu caracteristic de obârşie a marii nobilimi îl constituiau, în Castilia din secolul al XIII-lea, cei din familia Lara. Domeniile lor iniţiale se găseau în Asturiile lui Santillana şi în nordul bazinului fluviului Duero, dar cu timpul s-au întins către sud, concret prin zona soriană[1] şi valea Guadalquivirului. Conducătorii Bisericii, prelaţi şi abaţi, proveneau, de obicei, din rândurile marii nobilimi. Ţăranii erau, după Partidas[2], „los que labran la tierra et facen en ella aquellas cosas por que los homes han de vivir et de mantenerse[3]. Fără îndoială, lumea ţăranilor era foarte eterogenă, căci avea de la ţărani înstăriţi până la simpli zilieri agricoli. Dar sectorul cel mai numeros îl constituiau ţăranii care lucrau pe pământuri ale celor puternici, cărora li se spunea de familie veche şi nobilă. În privinţa grupurilor sociale

---

[1] Din Soria.

[2] *Las siete Partidas*, Cele şapte pravile ale lui Alfons al X-lea.

[3] „Cei care muncesc pământul şi produc în el acele lucruri pentru care oamenii trebuie să viețuiască şi să se hrănească".

din oraşe şi sate, deja se observa, în secolul al XIII-lea, o clară dihotomie între grupul conducător, numiţii *caballeros-patricios*, care obişnuiau să îmbine avuţia cu apropierea de condiţia cavalerească, şi *gente menuda*, adică, masa populară, complet absentă din conducerea respectivelor sale nuclee de populaţie.

În Castilia şi León existau de asemenea mudejari şi evrei. Mudejarii se aflau mai ales pe valea Tajo şi în regatul Murcia, cu toate că la fel se găseau mici comunităţi de musulmani în diverse oraşe şi sate. În general, mudejarii se dedicau cultivării pământului sau unor îndeletniciri modeste, ca de pildă construcţia sau tâmplăria. Evreii trăiau în mod aproape exclusiv în nuclee urbane. Cartierul evreiesc cel mai important din regatele Castilia şi León era, fără nici o îndoială, cel din Toledo. Îndeletnicirile de preferinţă ale evreilor erau arta meşteşugarilor şi comerţul, dar unii s-au remarcat în lumea finanţelor, în domeniul medicinei sau în viaţa intelectuală. Monarhii, începând cu Alfons al VI-lea, obişnuiau să aibă evrei în funcţii importante ale Vistieriei Regale. E sigur că relaţiile creştinilor cu evreii au fost, în secolul al XIII-lea, paşnice. Dar încetul cu încetul câştiga teren în mentalitatea populară o duşmănie faţă de evrei. La acest lucru a contribuit acuzarea de *deicidas*[1] care se lansa împotriva lor, dar şi îndeletnicirea unor evrei cu împrumutarea de bani şi rangul înalt atins de anumiţi evrei.

STRUCTURA POLITICĂ A COROANEI DE CASTILIA

În fruntea stăpânirii se afla regele, care era „prin mila lui Dumnezeu". Monarhul deţinea toate puterile, de la cea militară şi cea judiciară până la cea politică-administrativă. În acelaşi timp se bucura de tot felul de prerogative regale, între ele baterea monedei, precum şi proprietatea minelor şi salinelor. La ceremoniile de încoronare regii erau unşi de către eclezistici. Sistemul de acces la tron era succesiunea, pe cale bărbătească, deşi nu erau excluse femeile. Regii din Castilia şi León, pe de altă parte, la fel aveau importante prerogative în cadrul vieţii ecleziastice, cum se dovedeşte în exercitarea dreptului de a

[1] Deicizi.

conferi o dregătorie bisericească şi în cedarea către coroană, în anul 1247, a „treimilor regale", care constau din două noimi din zeciuielile ce se dădeau Bisericii. Ansamblul teritoriilor din vechile regate Castilia şi León a început să se numească, din secolul al XIII-lea, Coroana de Castilia. În ea se includeau, în afară de vechile regate Castilia, León, Galicia sau Toledo, regatele corespunzătoare teritoriilor proaspăt câştigate de la islam, ca de exemplu Córdoba, Murcia, Jaén ori Sevilla.

În preajma regelui funcţiona *Palatium* sau curte, în care principalii oficiali erau stegarul regelui, care avea competenţe militare; ministrul Justiţiei, însărcinat cu autentificarea documentelor publice, şi majordomul, căruia îi reveneau problemele economice. În secolul al XIII-lea au apărut noi oficiali, ca magistraţii regelui şi amiralii. Ramurile cele mai dezvoltate de la curte au fost Cancelaria şi Vistieria. În urma despărţirii regatelor Castilia şi León, în 1157, se constituiseră Cancelarii separate pentru ambele nuclee. Acea despărţire subzista în secolul al XIII-lea, dar Alfons al X-lea a creat figura păstrătorului sigiliului regal. La Vistierie, sub majordomul şef exista un dăbilar şef, funcţie ocupată de obicei de un evreu.

De asemeni funcţiona Curia Regia, organism care avea grijă de a se consulta cu monarhul. Numita Curia ţinea două feluri de adunări: cele obişnuite, din care a emanat în secolul al XIV-lea Consiliul Regal, şi cele extraordinare, care s-au schimbat, la finele secolului al XII-lea, în instituţia Cortesurilor. Această ultimă instituţie s-a consolidat în secolul al XIII-lea. Deşi la început au existat Cortesuri proprii în León şi Castilia, întrucât geneza lor a avut loc pe vremea când ambele regate erau despărţite, de la unirea celor două nuclee, în anul 1230, instituţia a fost convocată în mod unit, mai ales în cursul domniei lui Alfons al X-lea. În cadrul vieţii locale organul fundamental era *Concilium* sau consiliul primăriei. La început consiliile primăriei erau supuse autorităţii lui *dominus villae*, funcţie desemnată de monarh şi care obişnuia să revină unui magnat nobiliar, dar cu timpul au câştigat autonomie. Lucrurile stând aşa, întrunirile de primărie, alcătuite dintr-o reprezentare a întregului comunităţii municipale, deja erau controlate în secolul al XIII-lea de un mic sector, cavalerii-patriciani, care acţiona ca şi cum era vorba de o oligarhie.

Secolul al XIII-lea a fost martor, pe de altă parte, a sosirii în Castilia şi León a *ius commune*, expresie care se referea atât la Dreptul roman, în domeniul civil, cât şi la cel canonic, în cel ecleziastic. În secolul al treisprezecelea se începuse activitatea de a culege şi sistematiza normele din fiecare teritoriu, în vederea creării unui drept de proiectare teritorială, care să pună capăt excesivului localism dominant până atunci. Un exemplu al acelei activităţi îl oferă *Libro de los Fueros de Castilla*[1], care datează de la jumătatea secolului al XIII-lea. Dar acea linie de acţiune a fost oprită de irupţia Dreptului roman. Fundamentală a fost, în acel sens, acţiunea întreprinsă de Alfons al X-lea, care s-a materializat în trei opere cheie: *Espéculo*[2], *Fuero Real*[3] şi *Partidas*[4]. *Espéculo* era textul pe care trebuiau să se bazeze judecătorii, *Fuero Real* pretindea să dea uniformitate normelor de conducere a oraşelor şi satelor, şi *Partidas* ofereau o listă amplă de doctrină juridică. Nu e cazul să mai spunem că Dreptul roman aducea elemente adecvate pentru a impulsiona centralizarea şi omogenizarea regatelor.

VIAŢA SPIRITULUI. ŞCOALA ALFONSINĂ

În secolul ai XIII-lea au apărut în regatele Castilia şi León numeroase mănăstiri ale cinurilor cerşetoare, care postulau sărăcia şi aveau ca obiectiv fundamental întoarcerea la puritatea evanghelică. Aceste ordine, spre deosebire de cistercieni şi cei ai ordinului sfântului Norbert, căutau contactul direct cu credincioşii, în timp ce insistau asupra importanţei predicării, ceea ce dovedeşte ca mănăstirile lor să se instaleze în nucleele urbane. În privinţa dominicanilor, al căror fondator era Domingo de Guzmán, născut pe meleaguri castiliane, primele mănăstiri le găsim la Salamanca, Segovia, Palencia, Burgos, Zamora, Toledo, León, Santiago, Córdoba şi Sevilla. La fel s-a răspândit cu mare repeziciune pe meleaguri castiliano-leonese ordinul

[1] Cartea Legilor din Castilia.
[2] Specul.
[3] Jurisdicţia Regală.
[4] Pravilele.

franciscan, ceea ce dovedeşte ca acolo să se afle în anul 1232, două din cele trei provincii care aveau sus-amintitul ordin în toată Peninsula Iberică, cele din Santiago şi Castilia.

Şcoala de traducători de la Toledo a atins maximul său apogeu în timpul domniei lui Alfons al X-lea. Totuşi, una din trăsăturile cele mai distincte din acea epocă e că traducerile nu se făceau în latină, ci în castiliană, dovadă indiscutabilă a dezvoltării pe care o atinsese această limbă. În prologul la *Lapidario*[1] se spune în mod expres următoarele; „Mándolo trasladar de arábigo en lenguaje castellano porque los homnes lo entendiesen mejor et se supiesen dél más aprovechar"[2]. Decisivă a fost participarea, la şcoala alfonsină, a intelectualilor evrei, dintre care s-au remarcat Yehudá ben Mosé şi Ishac ben Sayyid, autori ai unei opere de mare interes, *Tablas astronómicas alfonsíes*[3]. De asemenea merită să-l amintim pe Abraham din Colonia[4], evreu provenind din ţinuturi germane. În acei ani s-au tradus multe opere legate de lumea astrelor, astfel *Libro de la Açafea*[5], *Libro de la Ochava esfera*[6] sau *Picatrix*, dar şi opere literare de provenienţă orientală, precum *Kalila* şi *Dimna*[7]. Foarte importante au fost, pe de altă parte, cărţile de istorie atribuite Regelui Înţelept, *Grande e General Estoria* şi *Primera Crónica General de España*. La fel îşi au geneza în şcoala alfonsină celebrele *Cantigas de Santa María*, operă poetică scrisă în limba galiciană şi pe care o însoţesc unele miniaturi excepţionale. Alfons al X-lea a încurajat, deopotrivă, activităţile recreative, cum se relevă în *Libro de axedrez*[8], *dados e tablas*, dar şi muzica, lucru care s-a materializat, de exemplu, în existenţa la curte a unei şcoli de polifonie. Un colaborator al

---

[1] Lapidar.

[2] „Porunceşte-i să traducă din arabă în grai castilian pentru ca oamenii să înţeleagă mai bine acest lucru şi să ştie să tragă folos din el mai avan".

[3] Tabelele astronomice alfonsine.

[4] Köln.

[5] Cartea plăcii subsidiare a astrolabului; açafea, azafea, din andalusul assafiha.

[6] Cartea sferei Octogonale.

[7] Versiunea castiliană a cărţii orientale.

[8] Şah.

Regelui Înțelept, franciscanul Juan Gil din Zamora, a compus în acei ani o operă intitulată *Ars musica*.

Progresele limbii romanice castiliane s-au tradus în opere literare de mare valoare, precum cele ale lui Gonzalo de Berceo, expresie supremă a „poeziei de trubaduri". La un moment dat monarhul Alfons al X-lea a luat hotărârea ca documentele emanate de la Cancelarie să se redacteze în castiliană şi nu în latină, cum fusese regula până atunci. Au avut de-a face în această hotărâre colaboratorii evrei ai Regelui Înțelept? Acel punct de vedere a fost susținut de vechea istoriografie, dar în zilele noastre nu pare sustenabilă acea idee. Hotărârea lui Alfons al X-lea însemna, într-adevăr, victoria „castilianei directe".

Secolul al XIII-lea, de asemeni, a fost martor al naşterii pe meleaguri hispanice a universităților. Ne referim la *Universitas magistrorum et scholarum*, o corporație de magiştri şi şcolari, răsărită la sfârşitul secolului al doisprezecelea pe meleaguri franceze. La începutul secolului al XIII-lea, concret în anul 1212, şcoala de catedrală din Palencia s-a transformat, prin hotărâre a monarhului castilian Alfons al VIII-lea, într-un Studiu General, dar zisul centru a avut o viață foarte precară. Primul centru universitar adevărat a fost cel din Salamanca. Primii paşi i-a făcut regele leones Alfons al IX-lea, în anul 1218. Totuşi, a fost pe vremea Regelui Înțelept, şi în special în urma privilegiilor pe care le-a acordat acest monarh în anul 1254, când se poate spune că Studiul General din Salamanca a dobândit definitiva sa consolidare.

REGATUL NAZARI DIN GRANADA

Coroana de Castilia nu încheiase, la sfârşitul secolului al XIII-lea, sarcina sa de recucerire, căci mai rămânea la orizont regatul nazari din Granada, ultimă redută a islamului peninsular. Regatul nazari a fost unul din taifele constituite după prăbuşirea stăpânirii almohade. Era vorba de un teritoriu apărat la nord de bariera muntoasă a Cordilierei Penibetice. La sud, regatul Granada avea o largă față maritimă, care includea actualele provincii Almería, Granada şi Málaga.

Creatorul acestui regat a fost emirul Mohamed I (1237-1273). Măsurile luate de Alfons al X-lea imediat după revolta mudejară

din Andaluzia s-au tradus în emigrarea de largi contingente de musulmani în regiunile din Granada, ceea ce a însemnat o creştere spectaculoasă a efectivelor sale demografice. Bazele acestui regat erau, în domeniul economic, agricultura irigată şi prelucrarea mătăsii. Existau în regatul nazari, pe de altă parte, oameni de afaceri genovezi, stabiliţi în zonele de coastă. Mohamed I, care a demonstrat o mare abilitate în acţiunile sale politice, a acordat importante privilegii susmenţionaţilor genovezi. Cu toate acestea, regatul Granada era, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, tributar Coroanei de Castilia. Acest lucru nu a împiedicat, totuşi, ca emirii nazari să ordone ridicarea unei reţele de fortificaţii de-a lungul frontierei cu regatul Castilia. Pe vremea emirilor Mohamed al II-lea (1273-1302) şi Mohamed al III-lea (1302-1309) s-au pus bazele pentru o alianţă între nazarii şi benimerinii nord-africani. Totuşi problemele apărute în Coroana de Castilia în ultimii ani ai secolului al XIII-lea şi primii ani ai secolului al XIV-lea au contribuit şi ele în mod deosebit la dăinuirea regatului nazari din Granada.

8. SECOLUL XIV. O PERIOADĂ DE CRIZĂ

Secolul al XIV-lea a cunoscut, la fel în occidentul Europei ca şi în regatele creştine din Hispania, o profundă criză, care a afectat atât aspectele materiale cât şi spirituale. Răspândirea de molime ucigătoare, frecvenţa anilor răi şi agresivitatea celor puternici au avut efecte clar negative, mai ales în mediul rural. Dar a avut excepţiile sale: creşterea vitelor ovine, care a făcut un salt spectaculos înainte în Coroana de Castilia, şi comerţul mediteranean, element cheie al economiei Coroanei de Aragón. În ceea ce priveşte istoria politică, Coroana de Castilia a fost martoră, la mijlocul secolului, a unui război fratricid, care s-a încheiat cu stabilirea pe tron a unei noi dinastii, Trastámarii, de origine bastardă. Coroana de Aragón, dimpotrivă, a cunoscut o perioadă de expansiune sub domnia lui Pedro al IV-lea, dar în primii ani ai secolului al XV-lea dinastia domnitoare s-a stins, ceea ce a ridicat o acută problemă succesorală. Unul din principalele efecte ale crizei din secolul al XIV-lea a fost ruptura convieţuirii care până atunci o avuseseră comunitatea creştină şi cea evreiască, în special după evenimentele din 1391. La fel, criza a afectat şi lumea spirituală, cum s-a pus în lumină, între alte aspecte, în impactul Schismei Bisericii. Regatul Navarra, odată rupte legăturile sale strânse cu coroana franceză, a câştigat rolul său principal în istoria peninsulară. Regatul nazari din Granada, la rândul său, în ciuda oscilaţiilor pe care le-a suferit de-a lungul secolului al XIV-lea, a putut să se menţină în picioare datorită problemelor care afectau Coroana de Castilia.

MANIFESTĂRILE CRIZEI

Principalele manifestări ale crizei din secolul XIV au fost ciuma, foametea şi războiul. În anul 1348 a sosit pe meleaguri hispanice aşa-zisa „ciumă neagră", care a fost adusă în occiden-

tul Europei de către o corabie genoveză. „Esta fue la primera et grande pestilencia que es llamada mortandad grande"[1], spune, foarte expresiv, *Cronica lui Alfons al XI-lea.* Epidemia a afectat în primul rând insulele Baleare, de unde s-a răspândit spre ţărmul mediteranean al Coroanei de Aragón, continuându-şi înaintarea prin restul Peninsulei Iberice. Multe persoane au murit, victime ale epidemiei menţionate. În Mallorca se apreciază că au pierit în jur de 5 la sută din locuitorii oraşului Palma şi peste 20 la sută din cei care trăiau în mediul rural. De asemeni s-a confirmat coborârea ei în Catalonia şi în Navarra. Un text din anul 1350, corespunzător unei dioceze din Galicia, afirma că „au murit în dioceza noastră aproape cele două treimi din clerici ca şi din enoriaşi". După ciuma neagră au existat noi recrudescenţe ucigătoare, aşa-numitele epidemii-ecou.

În paralel s-au înregistrat de-a lungul secolului al XIV-lea numeroşi „ani grei", în care practic se pierdeau recoltele. Surse ecleziastice castiliane se referă la „anii grei care au trecut" între 1331-1333 în diverse mănăstiri, din cauza greutăţilor pe care le-au avut pentru a se aproviziona cu pâine. La fel, un martor catalan spune despre 1333 că a fost „el mal any primer"[2]. Din deceniul anilor '40 din secolul al XIV-lea există mărturii îngrozitoare, ca de exemplu cea care provine de la Cortesurile din Alcalá de Henares din anul 1348, în care se afirmă că „por los tenporales muy ffuertes que ovo en el dicho tiempo... se perdieron los ffrutos del pan e del vino e de las otras cosas donde avian a pagar las rrentas"[3].

Al treilea flagel are de-a face cu acţiunile războinice. Pe de o parte, a crescut violenţa celor puternici, pe care Salustiano Moreta[4] i-a numit drept „răufăcători feudali", lucru care în mod frecvent se datora dificultăţilor economice pe care desfăşurarea crizei li le creau. În secolul al patrusprezecelea au ieşit la supra-

---

[1] „Aceasta a fost cea dintâi şi mare molimă care e numită mare ravagiu".
[2] „Anul greu cel dintâi".
[3] „Din pricina furtunilor foarte puternice care au fost în vremea amintită... s-au pierdut roadele recoltei şi vinului şi altor lucruri de unde trebuiau să se plătească dările".
[4] Velayos (n. 1940), istoric, profesor titular de Istorie Medievală la Universitatea din Salamanca.

față numitele „rele uzanțe"[1], adică, abuzurile tot mai mari ale seniorilor feudali asupra țăranilor dependenți. Pe de altă parte, secolul XIV a fost martor al unei creșteri a războaielor interne din lumea creștină, începând cu cel de O Sută de Ani, care a pus față în față Franța și Anglia. Au existat conflicte, de exemplu, între Castilia și Aragón, precum așa-zisul „război al celor doi Pedro". Dar fără îndoială conflictul cel mai dezolant a fost cel care l-a pus față în față în regatul Castilia, între anii 1366-1369, pe regele Pedro I cu fratele său vitreg Enrique de Trastámara. Date din acea perioadă, provenind din valea Tajo, afirmă că soldații din tabăra trastamaristă „au jefuit și au ars și au distrus unele localități din arhiepiscopat" din Toledo. Din aceeași epocă este o mărturie în care se arată că numeroase locuri de lângă mănăstirea San Millán de la Cogolla din Rioja „au fost distruse și jefuite și arse" de către soldații din tabăra petristă.

Catastrofele menționate au avut efecte foarte puternice în lumea rurală. Până una alta, multe localități au rămas depopulate, ceea ce s-a tradus în părăsirea ogoarelor din preajma lor. În izvoarele catalane sunt numeroase referiri la „masos rònecs"[2], adică, ogoare părăsite. Altă consecință importantă a crizei a fost jocul prețurilor și salariilor. Produsele de la țară creșteau vertiginos în momentele de criză, dar după aceea scădeau, ceea ce contrasta cu creșterea fermă a manufacturilor urbane. De asemenea, scăderea numărului de cultivatori a necesitat o creștere a salariilor zilierilor de la țară. În Cortesurile din Valladolid din 1351 s-a spus că „aquellos que yvan labrar demandavan tan grandes preçios e ssoldadas et jornales, que los que avian las heredades non las podian complir"[3], ceea ce a motivat aprobarea unei categorisiri de meseriași, cu care se încerca să se pună frâu inflației. Dar probabil consecința cea mai notabilă a crizei a fost scăderea veniturilor

---

[1] Prestările senioriale la care erau obligați payeses de remensa în Catalonia; acestea îl diferențiau pe payes de remensa de arendașul liber și caracterizau situația lui juridică.

[2] Masos = ogoare.

[3] „Acei care mergeau să muncească pământul cereau atât de mari prețuri și lefuri și simbrii pe o zi, încât cei care aveau proprietățile nu le puteau îndeplini".

senioriale, datorită ravagiilor şi contrastului între rentele fixe şi preţurile produselor meşteşugăreşti în creştere. În anul 1383 episcopul din Oviedo, don Gutierre, afirma că „de las mortandades acá han menguado las rentas de nuestra Eglesia cerca la meatad dellas, ca en la primera mortandad fueron abaxadas las rentas de tercia parte, e después acá lo otro por despoblamiento de la tierra"[1].

Dar, criza, oricât de surprinzător ar părea, la fel a avut beneficiarii ei. În Coroana de Castilia asistăm, în secolul XIV, la un spectaculos avânt al creşterii vitelor ovine. Îngrijirea oilor nu cerea multă mână de lucru. Pe de altă parte, regresul culturilor a permis extinderea terenurilor destinate păşunatului. Nu s-a ajuns să se spună că creşterea vitelor ovine este fiica ciumei? Dar aspectul esenţial a fost criza deschisă între Franţa şi Anglia, ceea ce a motivat ca Flandra, care se aprovizionase până atunci cu lână englezească, să recurgă la piaţa castiliană pentru a cumpăra materia primă esenţială pentru industria sa textilă. Şi astfel începe impresionanta creştere a exporturilor de lână castiliană. Concomitent, nu putea să fie altfel, a crescut numărul de oi în Coroana de Castilia, care era, în jurul anului 1300, de aproximativ un milion şi jumătate, ajungând la aproape trei milioane după un secol.

În ceea ce priveşte Coroana de Aragón, ştim că în secolul XIV a continuat dezvoltarea industriei textile, precum şi a comerţului în perimetrul mării Mediterane. Din anul 1308 datează primele ordonanţe cunoscute referitoare la ţesătorii de lână din oraşul Barcelona. Foarte vestite erau, de exemplu, „postavurile negre" din Perpignan. În mod simultan s-a dezvoltat activitatea textilă bazată pe bumbac şi pe mătase. O dovadă a forţei atinse de producţia de textile o avem în dezvoltarea organizării de breaslă. Cealaltă faţetă pozitivă a vieţii economice din Coroana de Aragón a fost comerţul maritim, care a avut ca mare protagonist pe Catalonia. Negustorii catalani participau la trei mari rute: cea a Mediteranei orientale, care se îndrepta spre Bizanţ, Siria şi Egipt; cea a Mediteranei occidentale, care se lansa peste Italia şi nordul Africii, şi cea a Atlanticului, de mai mică intensitate, care se ter-

[1] „De la ravagiile aice s-au micşorat rentele Bisericii noastre cu aproape jumătate din ele, că în primul ravagiu au fost coborâte rentele cu a treia parte, şi după aceea restul din pricina depopulării ţinutului".

mina în Flandra. Din Mediterana orientală se obţineau în special mirodenii; din insulele Sardinia şi Sicilia, cereale, şi din nordul Africii, piei, piele de animal şi ceară, precum şi aur, fildeş şi sclavi, obţinuţi din ruta sahariană. În schimb se exportau în principal textile, dar şi metale. Epoca de cea mai mare prosperitate a comerţului catalan a fost a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Totuşi înaintarea turcilor în Mediterana orientală a fost primul avertisment serios pentru oamenii de afaceri catalani.

COROANA DE CASTILIA. TRASTÁMARII, LA PUTERE

Alfons al XI-lea (1312-1350), cunoscut ca Justiţiarul, era numai în vârstă de un an când s-a urcat pe tron, ceea ce a motivat constituirea unei regenţe. Dar tutorii, între care se detaşa regina bunică, María de Molina, şi magnatul nobiliar şi scriitor Juan Manuel, s-au ocupat cu dispute continui. În acea atmosferă oraşele au decis, în Cortesurile din Burgos din anul 1315, constituirea unei Hermandad General[1]. Dar odată declarat persoană majoră, în 1325, Alfons al XI-lea a acţionat pentru a întări puterea regală, ceea ce s-a tradus în dizolvarea frăţiilor comunale. La puţin timp a pus în mişcare o campanie militară împotriva celor din Granada şi aliaţilor lor, benimerinii. În anul 1340 a învins în bătălia de la Salado şi în anul 1344 a cucerit oraşul întărit Algeciras, deşi nu a putut să recâştige Gibraltar, care se pierduse cu câţiva ani înainte. În altă ordine de idei, Alfons al XI-lea a instaurat corpul de consilieri în primării. De aici înainte, primăriile vor avea un număr fix de consilieri, numiţi de rege. La fel, în 1348 s-a aprobat Colecţia de legi din Alcalá, care însemna indiscutabilul primat al jurisdicţiei coroanei. După doi ani, în 1350, Alfons al XI-lea a murit, victimă a ciumei negre, în timp ce lua parte la asediul cetăţii Gibraltar.

Lui Alfons al XI-lea i-a urmat fiul său Pedro I (1350-1369), cunoscut drept cel Crud. Pedro I a fost un rege foarte contradictoriu. În Cortesurile din Valladolid din 1351, singurele din vremea domniei lui, s-a convenit să se elaboreze *Becerro de las*

[1] Frăţii Generale.

behetrías[1]. Totul dă de înțeles că noul monarh se străduia să se dispenseze de marea nobilime, în timp ce căuta sprijinul său printre evrei, pe care i-a protejat nespus de mult, și la jurişti. Tot așa, a intrat în război cu monarhul aragonez Pedro al IV-lea. Acest război, început în anul 1356, a avut mai multe faze, dar de fiecare dată Castilia a avut inițiativa, până într-acolo încât a ajuns să asedieze orașul Barcelona. Dar lucrul cel mai important din timpul domniei lui Pedro I a fost opoziția unui amplu sector al nobilimii, în frunte cu fratele său vitreg Enrique de Trastámara, unul din numeroşii fii bastarzi pe care îi avusese Alfons al XI-lea cu frumoasa doamnă Eleonora de Guzmán. Enrique de Trastámara, care avea sprijinul Aragónului şi al Franței, s-a înfruntat cu monarhul castilian, care a căutat alianța engleză. Războiul între ambii, care a început în anul 1366, a avut mai multe faze, ieşind învingător la început Pedro I (Nájera, 1367), dar în cele din urmă triumful i-a revenit prințului bastard. În 1369, Pedro I a fost ucis la Montiel.

Cu Enrique al II-lea (1369-1379), numit cel al „al recompenselor", a început în Castilia ocârmuirea dinastiei Trastámara. Noul monarh a făcut ample concesiuni nobilimii care îl ajutase, așa-numitele „recompense ale lui Enrique". După ce a pus capăt focarelor de rezistență petristă din regatele sale, a acționat fără odihnă pentru a ajunge la înțelegeri cu ceilalți regi peninsulari, din Portugalia, Aragón şi Navarra. Esențial a fost tratatul de la Almazán (1375) semnat cu Pedro al IV-lea din Aragón, în care se stabilea căsătoria moştenitorului tronului din Castilia, Juan, cu o fiică a Ceremoniosului, Eleonora. În altă ordine de idei, Enrique al II-lea a convocat în mod frecvent Cortesurile şi a instituit în mod definitiv, în 1371, Audiencia[2]. Pe plan internațional a acordat ajutor militar francezilor, mai ales în bătălia navală de La Rochelle (1372).

Juan I (1379-1390), căsătorit pentru a doua oară cu Beatriz din Portugalia, şi-a manifestat aspirațiile la tronul lusitan când acesta a rămas vacant în anul 1383. Dar în Portugalia s-a constituit o grupare anticastiliană, condusă de Marele Maestru al Ordinului din Avís şi sprijinită din punct de vedere militar de englezi. Înfrângerea

[1] Carte de privilegii şi danii ale satelor de țărani liberi; behetrías, sate care aveau dreptul de a-şi alege seniorul şi de a-l destitui dacă îi nemulțumea.
[2] Tribunal regal, din 1442 a început să se cheme *Chancilleria*.

lui Juan I de Castilia la Aljubarrota (1385) a fost decisivă. După un an, ducele de Lancaster, care reclama tronul Castiliei ca urmare a căsătoriei sale cu o fiică a regelui Pedro I, a invadat Coroana de Castilia, intrând prin zone din Galicia, de unde a continuat spre podiș. Dar până la urmă a trebuit ca să se retragă. În 1388 s-a semnat pacea de la Bayonne, în care s-a decis căsătoria moștenitorului la tronul castilian, Enrique, cu Catherine, fiica ducelui de Lancaster. Domnia lui Juan I a cunoscut o mare dezvoltare a Cortesurilor, al cărei punct culminant se află în cele desfășurate la Briviesca în 1387. Pe de altă parte, în anul 1385 a fost formal instituit Consiliul Regal, organism consultativ al monarhului.

Primii ani ai domniei lui Enrique al III-lea (1390-1406) au cunoscut o regență conflictuală. Odată persoană majoră, Enrique al III-lea a luptat cu curaj pentru a termina cu așa-zișii „epigoni Trastámara", termen care se referea la anumite rude ale regelui caracterizate prin nemăsurata lor ambiție. În timpul domniei lui, pe de altă parte, a plecat din Castilia o solie către țara tătarilor, cu speranța de a găsi în Tamerlan, conducătorul acelui popor, un aliat împotriva turcilor. Despre acea călătorie a rămas o relatare magnifică, operă a lui Ruy González de Clavijo. De asemenea, Enrique al III-lea a încurajat campaniile aventurierului francez Jean de Béthencourt în insulele Canare, punct de plecare a viitoarei prezențe castiliane în Insulele Fericite.

COROANA DE ARAGÓN. DOMNIA LUI PEDRO AL IV-LEA

Lui Jaime al II-lea i-a urmat la tronul aragonez Alfons al IV-lea (1327-1336). În scurta lui domnie a avut loc în Sardinia răscoala din Sassari (1329), care s-a bucurat de ajutorul genovezilor. Tensiunea între Coroana de Aragón și republica din Genova a fost foarte mare, dar nu s-a terminat printr-un război. Totuși, Alfons al IV-lea avea în mintea sa proiectul de a lansa o cruciadă împotriva nazarilor din Granada, de comun acord, firește, cu monarhul castilian Alfons al XI-lea. Cu vremea, totuși, nu s-a realizat acea acțiune.

Pedro al IV-lea (1336-1387), cunoscut drept Ceremoniosul, a desfășurat în cursul îndelungatei lui domnii o operă spectaculoasă în cele mai variate domenii. Fără îndoială, trebuie să se țină seama

de valorosul ajutor pe care i l-au dat colaboratori ca Bernat Cabrera sau Francesc de Perellós. Unul din primii săi paşi a fost încorporarea în stăpânirea sa a regatului Mallorca, autonom de multă vreme. Ultimul monarh lipsit de Mallorca, Jaime al III-lea, a fost învins la Santa Ponza (1343). După câţiva ani a încercat să recâştige Mallorca, dar a fost învins şi ucis de trupele Ceremoniosului în bătălia de la Llucmajor (1349). La fel, Pedro al IV-lea a realizat strălucite izbânzi în zona Mediteranei. Noile răscoale care au izbucnit în Sardinia l-au determinat pe aragonez să se războiască, de data asta, chiar, cu genovezii. În 1377, după moartea ginerelui său Fadrique, care fusese rege al Siciliei, Pedro al IV-lea s-a proclamat suveran al acelei insule. În 1379 se adăugă la teritoriile lui Pedro al IV-lea ducatele Atena şi Neopatria, situate în Mediterana orientală. Relaţiile cu Pedro I al Castiliei au fost conflictuale, degenerând într-un război, care a durat din 1356 până în 1363. Pedro al IV-lea, ca replică, a hotărât să-l ajute pe bastardul Enrique de Trastámara, de la care spera să primească, în schimb, râvnitul regat Murcia. Victoria lui Trastámara nu a dus la această remitere, ceea ce a motivat noi tensiuni între Aragón şi Castilia, rezolvate până la urmă în pacea de la Almazán (1375). În ceea ce priveşte politica sa internă, Ceremoniosul a luptat cu tenacitate împotriva nobilimii aragoneze, pe care a învins-o în bătălia de la Épila, şi împotriva celei valenciane, pe care a înfrânt-o la Mislata, lupte ambele care s-au desfăşurat în cursul anului 1348. Dar probabil evenimentul cel mai relevant din timpul domniei lui a fost naşterea, în anul 1359 a Deputăţiei Majorităţii din Catalonia sau Generalitat. Acel organism deriva din adunările care se ţineau în urma închiderii Cortesurilor catalane, cu obiectivul de a controla îndeplinirea celor hotărâte în ele. Adunările menţionate, până atunci cu caracter tranzitoriu, s-au transformat într-o instituţie permanentă, care era alcătuită din reprezentanţi ai celor trei stări, cărora li s-au alăturat trei judecători de evaluare. Totuşi ultimii ani ai domniei lui Pedro al IV-lea au cunoscut unele simptome preocupante, ca de exemplu criza financiară deschisă în 1381.

Dificultăţile au crescut pe vremea lui Juan I (1387-1396). În Sardinia au fost noi răscoale, în timp ce se pierdeau îndepărtatele ducate Atena şi Neopatria. Tot aşa, situaţia economică şi socială era cu fiecare zi mai critică, în special în Catalonia. Unul

din sectoarele cele mai afectate era cel al payeses de remensa, care, în anul 1388, au afirmat, fără îndoială în chip voluntarist, că „el temps de la servitud... era ja passat"[1].

Lipsa de urmaşi bărbăteşti ai lui Juan I a făcut ca fratele său Martín I (1396-1410), cunoscut drept cel Milostiv, până atunci în fruntea Siciliei, să-i urmeze la tronul aragonez. O nouă răscoală în Sardinia a motivat ca monarhul aragonez să trimită pe fiul său, Martín cel Tânăr, atunci rege al Siciliei, să o stârpească. Martín cel Tânăr a învins coaliţia sardo-genoveză la Sanluri (1409), dar la puţin timp a murit, ceea ce însemna lipsă de moştenitori la Coroana de Aragón. În mod simultan creştea agitaţia payeses şi continuau scăderea finanţele publice, fapt ce a motivat crearea la Barcelona, în anul 1401, a Taula de Canvi, care era ceva în felul unei bănci municipale. Când a murit Martín I s-a ridicat o gravă problemă succesorală în Coroana de Aragón.

RUPTURA CONVIEŢUIRII CREŞTINO-EVREIEŞTI

Relaţiile între comunitatea creştină şi cea iudaică fuseseră relativ paşnice în secolele anterioare. Dar acea panoramă s-a schimbat radical în secolul XIV. Fără îndoială, climatul antievreiesc fusese în creştere în Europa în secolul XIII, la care au contribuit măsurile aspre luate împotriva evreilor la Conciliul de la Lateran[2] din anul 1215. Cum să se uite pe de altă parte, arderea a numeroase exemplare din Talmud la Paris, la mijlocul secolului al XIII-lea? Mai mult decât atât, înainte de a se încheia secolul al treisprezecelea, s-au luat măsuri radicale împotriva evreilor în Anglia şi, la începutul secolului XIV, în Franţa. Aşa stând lucrurile, regatul Navarra, atât de apropiat la acea dată de Franţa, a fost martor, în anul 1328, al izbucnirii violenţei împotriva cartierelor evreieşti. În fruntea acelei mişcări s-a situat călugărul franciscan Pedro Olligoyen, pe care îl secundau sectoare populare ce se autointitulau „omorâtori de evrei".

O nouă piatră de hotar în ostilitatea faţă de evrei a constituit-o sosirea ciumei negre. O ieşire facilă din tragedia dezlănţuită de

[1] „Vremea servituţii... era de acum terminată".
[2] Palatul Laterano din Roma.

citata epidemie era căutarea unui țap ispășitor, care era acuzat de a fi pricina acestei boli. Evreii, în multe locuri din Europa, au fost văzuți ca propagatorii epidemiei. În Coroana de Aragón au fost atacuri asupra cartierelor evreiești imediat după prezența ciumei negre, mai întâi asupra celui din Barcelona, apoi asupra celor din Cervera, Tárrega, Lérida și Gerona. În Coroana de Castilia, totuși, factorul principal în favoarea antiiudaismului a fost răscoala lui Enrique de Trastámara. Cu scopul de a atrage la cauza sa masele populare, în care se cuibărea un crescând spirit antiebraic, prințul bastard a încurajat ostilitatea față de evrei. Odată în desfășurare războiul fratricid, trupele trastamariste au acționat cu mare violență în numeroase cartiere evreiești din zone din Palencia și Burgos. În același timp, bastardul Enrique cerea de la cartierele evreiești din orașele pe unde trecea mari sume de bani. În definitiv, acea epocă, așa cum a arătat cronicarul evreu Menahem ben Zerak, „a fost o vreme de necaz pentru toți evreii din Castilia". Și de aceea, odată încoronat rege al Castiliei, Enrique al II-lea a trebuit ca să sprijine atacuri foarte dure împotriva evreilor, lansate în Cortesuri de către deputații orașelor și satelor. Enrique al II-lea a căutat să dea înapoi, dar climatul antievreiesc care se dezlănțuise era deja practic de neoprit. O mostră a situației existente ne-o oferă Pedro López de Ayala[1] când, în a sa *Rimado de Palacio*, afirmă:

> Allí vienen judíos, que están aparejados
> para beber la sangre de los pobres cuytados.[2]

Totuși ruptura definitivă a conviețuirii creștino-iudaice s-a produs câțiva ani mai târziu, în 1391. În ea a avut un rol decisiv clericul din Sevilla Ferrán Martínez, arhidiacon de Écija, ale cărui predici aveau un caracter incendiar. Ferrán Martínez s-a înfruntat cu episcopul de Sevilla, Pedro Gómez Barroso, în vreme ce primea recriminări de la propriii monarhi castiliani. Dar conjunctura deschisă în 1390, din pricina încetării din viață a prelatului hispalens[3]

---

[1] (1332-1407), poet, istoric, prozator și cancelar.

[2] Acolo vin evrei, care sânt buni
pentru a bea sângele bieților bolnavi.

[3] Hispalia, Sevilla, hispalense, sevillian.

şi a decesului monarhului Juan I, situaţie care a creat un anumit vid de putere, i-a permis arhidiaconului de Écija să-i arunce pe adepţii săi în iunie din anul 1391, împotriva cartierului evreiesc din Sevilla. Evreilor li se oferea alternativa de a se converti sau a muri. Violenţa s-a răspândit rapid în toată valea Guadalquivirului, de unde a continuat atât spre podiş cât şi spre teritoriile Coroanei de Aragón. Amintim ceea ce a spus, în legătură cu aceste întâmplări, Pedro López de Ayala: „S-au distrus din pricina acestei porniri în astă vreme cartierele evreilor din Sevilla şi Córdoba şi Burgos şi Toledo şi Logroño şi alte multe din regat; şi în Aragón cele din Barcelona şi Valencia şi alte multe; şi cei care au scăpat au rămas foarte săraci". Nu se cunoaşte numărul victimelor din acele evenimente, deşi s-a estimat la vreo 4.000. În orice caz, rezultatul principal al acelor groaznice izbucniri de violenţă a fost convertirea masivă a multor evrei, care au acceptat botezul nu din convingere, ci pentru că era singurul mod de a-şi salva viaţa. În anii următori predicile dominicanului valencian Vicente Ferrer tot aşa vor contribui să atragă în rândurile creştinilor un număr considerabil de evrei.

IMPACTUL CRIZEI ÎN BISERICĂ ŞI CULTURĂ

Criza din secolul XIV la fel şi-a lăsat urmele în viaţa spirituală. Biserica nu traversa tocmai în secolul amintit cele mai bune momente ale sale. Bună parte din prelaţi erau mai interesaţi de problemele politice decât de cele spirituale. Formarea clerului, pe de altă parte, lăsa mult de dorit. Aşa pune în lumină, de exemplu, *Catecismo* elaborat în anul 1325 de arhiepiscopul de Segovia Pedro de Cuéllar, alcătuit în castiliană fiindcă majoritatea clericilor nu cunoşteau latina. Cum să se uite înrădăcinarea pe care o prinseseră amantele la ecleziastici, anume, concubinele? Nici mănăstirile nu ofereau dovezi ale unei vieţi exemplare. Cât despre sectoarele populare, în fiecare zi se simţeau mai atrase de superstiţie. Era necesară, de aceea, o reformă *in capite et in membris*, adică, la conducători şi la toţi credincioşii. În mod sigur, în ultimele decenii ale secolului XIV s-au detectat simptome ale acelei dorinţe de reformă. În 1373 a apărut mănăstirea Lupiana, prima dovadă a unui nou ordin religios care sosea în Coroana de Castilia, cel al ieronimilor. În 1390 s-a fundat la Valladolid

mănăstirea Sfântului Benedict, care s-a transformat în centrul prin excelență al reformei ordinului său. De asemenea și-a manifestat interesul de a încuraja o reformă a Bisericii, în ultimele decenii ale secolului XIV, arhiepiscopul de Toledo, Pedro Tenorio, foarte preocupat de a realiza o bună formare pentru cler.

Dar, problema cea mai spinoasă la care a trebuit să facă față Biserica a fost Schisma care s-a declanșat în anul 1378. Existența simultană a doi papi, unul la Roma și celălalt la Avignon, însemna o împărțire a lumii creștine. Regatele hispanice, drept urmare a alianțelor lor politice, au sfârșit prin a se situa alături de pontiful din Avignon. Mai mult decât atât, în 1394, murind papa din Avignon Clement al VII-lea, a fost ales aragonezul Pedro de Luna, cu numele de Benedict al XIII-lea. După ce au eșuat toate mijloacele care s-au pus în mișcare pentru soluționarea Schismei, problema s-a rezolvat în Conciliul de la Konstanz, inițiat la sfârșitul anului 1414. Regatele hispanice și-au retras la acea dată supunerea față de Benedict al XIII-lea. Dar papa Luna, cum este cunoscut de obicei, nu a dat înapoi în nici o clipă, deși s-a văzut obligat să se retragă în localitatea aparținând orașului Castellón, Peñíscola. Acolo a murit în anul 1423.

Coroana de Castilia a văzut născându-se în secolul XIV o nouă universitate, cea din Valladolid, care datează din anul 1346. Fără îndoială, Biserica avea pe mai departe un rol decisiv în dezvoltarea culturii. Dar la fel s-au remarcat în secolul XIV unele figuri provenind din starea nobiliară; cazuri, de exemplu, al lui Juan Manuel, autor de opere precum *El conde Lucanor*, ori al lui Pedro López de Ayala. Dar, opera literară cea mai semnificativă a Castiliei din al patrusprezecelea veac a fost, fără nici o îndoială, *Libro de buen amor*, a Protoierului de Hita.

Coroana de Aragón a fost martoră, în secolul XIV, a apariției de centre universitare pe teritoriul său. În anul 1300 se năștea Estudio General din Lérida, la care s-au adăugat în 1349 cel din Perpignan și în 1354 cel din Huesca. În privința numelor ilustre ale culturii din secolul al XIV-lea, putem să menționăm pe aragonezul Juan Fernández de Heredia, pe catalanul Ramón Muntaner, autor al unei strălucite cronici în care narează, printre altele, expediția în Orient a almogavarilor, și, mai cu seamă valencianul Francesc Eiximenis, căruia îi datorăm o lucrare

intitulată *Regiment de la cosa publica*[1], în care analizează societatea valenciană din epocă şi formele de cârmuire a oraşului, şi *La Chrestiá*, încercare de enciclopedie a înţelepciunii medievale pe care nu a reuşit să o termine.

REGATUL NAVARRA ÎŞI ÎNDREAPTĂ FĂGAŞUL

Regatul Navarra s-a eliberat în secolul XIV de dependenţa de coroana franceză, ceea ce i-a permis redobândirea rolului său principal în problemele peninsulare. Când s-a stins dinastia Capeţienilor, în anul 1328, tronul navarez a trecut la o fiică a lui Ludovic cel Încăpăţânat, Ioana a II-a (1328-1349), care era căsătorită cu francezul Philippe de Évreux. În acea domnie s-a realizat o îmbunătăţire a Corpusului General din Navarra. Philippe de Évreux, pe de altă parte, l-a sprijinit pe Alfons al XI-lea în campania militară care s-a terminat prin cucerirea portului Algeciras.

Ioanei a II-a i-a urmat fiul ei Carol al II-lea (1349-1387), cunoscut precum cel Rău. Era vorba de un personaj care trăise mult timp în Franţa, unde se văzuse implicat în Războiul de O Sută de Ani. Odată în fruntea regatului navarez, Carol al II-lea a intervenit în războiul fratricid din Castilia, încercând să tragă folos din acel conflict pentru a încorpora în regatul său Vitoria şi Logroño, dar fără rezultat. Carol al II-lea, după cât se pare, a mărit presiunea fiscală asupra supuşilor săi, dar, spre deosebire de monarhii navarezi din secolul XIII, a pus în posturile de bază ale administraţiei pe originari din ţinuturile navareze.

Monarhul navarez cel mai strălucit din secolul al XIV-lea a fost, fără nici o îndoială, Carol al III-lea (1387-1425), cunoscut precum cel Nobil. Trăsătura dominantă a regatului său a fost pacifismul. Carol al III-lea a avut bune relaţii cu Castilia, cu Aragón şi cu Franţa, cu cea care a semnat, în 1404, tratatul de la Paris, care lichida problemele deschise între ambele regate datorită posesiunilor navareze în ţinuturi galice. De asemenea, a convocat în mod frecvent Cortesurile navareze. Carol al III-lea, pe de altă parte, a fost un mecena de seamă al literelor şi artelor, ceea ce s-a tradus în opere atât de importante ca palatele regale

[1] Ocârmuirea treburilor publice.

din Tafalla şi din Olite, în care au avut un rol principal conducători de lucrări francezi. În problema Schismei, Carol al III-lea s-a situat de partea Pontifului din Avignon.

OSCILĂRILE GRANADEI NAZARI

Regatul Granada a trăit, de-a lungul secolului al XIV-lea, situaţii destul de dificile. Acest lucru explică de ce Coroana de Castilia, în ciuda crizelor interne care o chinuiau, putea să realizeze diverse avansări în regiuni musulmane. Aşa, de exemplu, pe vremea emirului Ismail I (1314-1325), o incursiune castiliană, condusă de infanţii don Pedro şi don Juan, a intrat adânc până la câmpia roditoare din Granada, cu toate că în final nu a obţinut nimic practic. După câţiva ani, când era emir Yusuf I (1333-1354), trupele lui Alfons al XI-lea au învins la Salado (1340) şi au cucerit oraşul întărit Algeciras (1344). Amintitul emir a reacţionat întărind armata şi consolidând fortificaţiile de frontieră din regatul său.

La jumătatea secolului al XIV-lea Granada nazari a cunoscut serioase conflicte interne, în care s-au succedat diverşi emiri. Totuşi, a ieşit din criză când emirul Mohamed al V-lea (1362-1391), care fusese în fruntea ocârmuirii cu ani în urmă, a reuşit să recâştige puterea. Mohamed al V-lea, persoană cu mare abilitate diplomatică, a intervenit în războiul fratricid din Castilia, mai întâi de partea lui Pedro I, apoi alături de Enrique al II-lea. Mohamed al V-lea a recâştigat unele localităţi pierdute de cei din Granada în anii anteriori, deşi nu a avut altă soluţie decât să recunoască vasalitatea regatului său faţă de Castilia. În acelaşi timp a încercat să se apropie de mamelucii din Egipt. Mohamed al V-lea s-a înconjurat de învăţaţi de seamă. Pe de altă parte, se pare că în perioada ocârmuirii lui s-a răspândit folosirea prafului de puşcă.

Pe vremea urmaşilor săi, Mohamed al VII-lea (1391-1408) şi Yusuf al III-lea (1404-1417), castilianii au reluat atacul împotriva nazarilor. Aceştia au avut unele succese, precum cel de la Collejares (1406), însă deopotrivă au suferit grave înfrângeri, dintre care cea mai importantă a fost pierderea, în 1410, a localităţii Antequera, cucerită de infantele castilian Ferdinand.

9. SECOLUL XV. REDRESAREA COROANEI DE CASTILIA

Secolul XV a însemnat, pentru Coroana de Castilia, o indubitabilă redresare, perceptibilă atât la nivel demografic şi economic cât şi în ceea ce priveşte exercitarea puterii regale. Firește, istoria politică a secolului amintit a fost destul de frământată. Domnia lui Juan al II-lea a fost martoră a unei lupte aspre între puterea regală, apărată de don Álvaro de Luna, un soi de „favorit" al monarhului castilian, şi fiii lui Ferdinand de Antequera, numiţii „infanţi de Aragón". La rândul ei, domnia veşnic nehotărâtului Enrique al IV-lea a cunoscut situaţii destul de deprimante, în special „farsa de la Ávila", eveniment care a constat în detronarea simulată a monarhului castilian de către un important sector al nobilimii din regatele sale. Dar în domeniul economic a fost o redresare, materializată în lumea rurală şi în special în dezvoltarea comercială. În timp ce au apărut târgurile de la Medina del Campo, curând devenite cele mai importante de pe tot pământul hispanic, comerţul internaţional, mai ales îndreptat către coasta atlantică, a atins unele dimensiuni spectaculoase. Firește, din punct de vedere social au existat tensiuni în secolul XV, ale căror manifestări mai deosebite au fost răscoala galiciană a irmandiños[1] şi numita „problemă a evreului convertit". În orice caz altă linie a redresării o avem în progresiva întărire a puterii regale, numită uneori „putere regală absolută". În ceea ce priveşte viaţa culturii în secolul XV aflăm, ca noutate mai importantă, primele indicii ale umanismului, originar din regiuni italiene. Între timp, ultima redută a

[1] Sau hermandiños, la 13 martie 1467, a numitei Santa Irmandade, Frăţia Sfântă (Hermandades, asociaţii ale municipiilor având drept obiectiv de a apăra ordinea publică, dar în acelaşi timp de a căuta să pună stavilă abuzurilor continui din partea celor puternici).

islamului peninsular, regatul nazari din Granada, supraviețuia cu mari necazuri.

DOMNIA LUI JUAN AL II-LEA. DON ÁLVARO DE LUNA

Juan al II-lea (1406-1454) s-a urcat pe tron fiind un copil, motiv pentru care a fost necesar să se constituie o regență, din care făceau parte mama sa, Catherine de Lancaster, și unchiul său, infantele don Fernando. Acesta din urmă, strălucit conchistador, în anul 1410, al localității Antequera, luată de la musulmanii din Granada, a început să fie rege al Aragónului în 1412 în virtutea celor stabilite în Acordul de la Caspe. Dar Ferdinand i-a lăsat în Castilia pe fiii săi, numiții „infanți de Aragón", foarte bine instalați. Erau aceşti infanți Juan, duce de Peñafiel; Enrique, Mare Maestru al Ordinului militar al Sfântului Iacob, și Sancho, Mare Maestru al Ordinului militar din Alcántara. Curând se va isca o înfruntare între „infanții de Aragón", care doreau să fie esențiali în conducerea Castiliei, și monarhul Juan al II-lea, care a avut ca om de încredere pe don Álvaro de Luna. Era acesta un personaj de origine aragoneză care a escaladat rapid poziții la curtea monarhului castilian. Álvaro de Luna avea ca principal obiectiv să întărească la maximum puterea regală. Legătura între regele Castiliei și favoritul său a fost atât de strânsă încât, după cum se spune în *Crónica del halconero*[1] *de Juan II Pedro Carrillo de Huete*, nu se cunoaşte om care „tan gran poderío toviese, ni tanto amado fuese de su Rey como él hera"[2]. În paralel erau unele sectoare ale nobilimii castiliane care, în anumite momente, s-au aflat alături de „infanții de Aragón", ceea ce însemna să se înfrunte cu propriul lor monarh.

Conflictul între cele două sectoare menționate a avut mai multe faze. Inițial conflictul a pornit ca și cum ar fi fost o ciocnire între regatele Castilia și Aragón. Armistițiile de la Majano, semnate în anul 1430 cu monarhul aragonez Alfons al V-lea, însemnau o victorie clară castiliană și concret a lui don Álvaro

[1] Șoimar.

[2] „Atât de mare putere să fi avut, nici atât de iubit să fi fost de către Regele lui cum el era".

de Luna, care în anul 1423 primise numirea de conetabil[1]. În anii următori figura lui don Álvaro de Luna înregistra un curs ascendent, cum se pune în relief în victoria pe care a obţinut-o asupra nazarilor în bătălia de la Higueruela (1431), dar şi în numirea sa ca Mare Maestru al Ordinului militar din Santiago. Şi cu toate acestea o parte a nobilimii castiliane a reuşit ca favoritul regelui, pe care îl acuzau de tiran, să fie exilat (1439). Dar câţiva ani mai târziu, în 1445, facţiunea regalistă, în care se afla din nou don Álvaro de Luna, i-a învins în bătălia de la Olmedo pe „infanţii de Aragon" şi pe nobilii care îi secundau. Juan al II-lea a trimis misive către oraşele şi satele din regatele sale anunţându-le victoria pe care tocmai o obţinuse. Începând cu acea dată „infanţii de Aragón" practic au dispărut de pe scena castiliană, în timp ce s-au împărţit prăzile lor. Totuşi, imediat după acel succes, oricât de surprinzător ar părea, a început decăderea lui don Álvaro de Luna. Câţiva ani mai târziu, în 1453, cel care fusese om de încredere al lui Juan al II-lea a fost arestat la Burgos, acuzat de a fi fost instigatorul unei crime. Două luni mai târziu, Álvaro de Luna era executat în orăşelul Valladolid, cu autorizarea prealabilă personală a monarhului. În anul următor, 1454, murea cel care fusese atât de mult timp protectorul său, Juan al II-lea.

EPOCA LUI ENRIQUE AL IV-LEA. „FARSA DE LA ÁVILA"

Noul rege al Castiliei a fost Enrique al IV-lea (1454-1474), cunoscut drept Impotentul. Enrique al IV-lea, definit de Gregorio Marañón[2] ca „displazic eunucoid", este unul din monarhii cei mai controversaţi din toată istoria Castiliei. Fără îndoială, erau trăsături tipice ale acestui monarh slăbiciunea de caracter, retragerea şi abulia. Începutul domniei lui, totuşi, a fost pozitiv. Până una-alta, era favorabilă situaţia economică a Vistieriei Regale, datorită faptului că se alocaseră coroanei în primii lui ani de domnie

[1] Ofiţer cu grad înalt al armatei. Cuvântul vine de la *comes stabuli*, care era, în vremuri vizigote, ofiţer însărcinat cu îngrijirea cailor din grajd; aici comandant militar suprem.

[2] y Posadillo (1887-1960), medic, om de ştiinţă, istoric, scriitor şi filozof.

veniturile Ordinelor militare din Santiago şi Alcántara, care erau inactive. La puţin timp, Enrique al IV-lea hotărî să pună în mişcare împotriva nazarilor un război de uzură, ceea ce nu i-a plăcut nobilimii. La Cortesurile din Toledo din 1462 s-a hotărât să se rezerve o treime din lâna din Coroana de Castilia pentru producţia textilă din regatele sale, ceea ce i-a supărat pe exportatorii acelui produs. În orice caz, buna imagine pe care în vremea aceea o avea Enrique al IV-lea explică de ce catalanii, nesupuşi faţă de monarhul lor Juan al II-lea, „infante de Aragón" de altădată, să-i ofere principatul. Dar nehotărârea regelui Castiliei şi vicleana intervenţie a lui Ludovic al XI-lea al Franţei l-au făcut pe Enrique al IV-lea să renunţe la propunerea catalanilor.

Încet-încet creştea opoziţia faţă de Enrique al IV-lea a unei părţi bune a marii nobilimi. Totuşi, momentul cel mai critic a avut loc în anul 1465. În luna iunie a acelui an s-a desfăşurat în afara oraşului Ávila o ceremonie grotescă, aşa-numita „farsă de la Ávila", în care regele, reprezentat de un manechin îmbrăcat în doliu şi pus pe un scaun, a fost deposedat de tron. Între participanţii la acea absurdă acţiune figurau, printre alţii, Juan Pacheco, care fusese cu ani în urmă principalul colaborator al regelui Castiliei, şi arhiepiscopul de Toledo, Alfonso Carrillo. Răzvrătiţii au proclamat rege al Castiliei pe un frate tânăr al lui Enrique al IV-lea, infantele Alfons, ipoteticul Alfons al XII-lea, care nu era mai mult decât o veritabilă jucărie în mâinile lor. Cu toate acestea, Enrique al IV-lea, cu ajutorul oraşelor şi al unor nobili care au rămas credincioşi cauzei lui, precum cei din familia Mendoza, i-a învins pe rebeli în bătălia de la Olmedo, în anul 1467. Dar nehotărârea lui l-a împiedicat, iar, să tragă folos din acea victorie.

În 1468 a murit, victimă a ciumei, tânărul Alfons. Cui să-i revină succesiunea la tron? Enrique al IV-lea avusese, de la a doua lui soţie, Ioana din Portugalia, o fiică, şi ea numită Ioana. Gurile rele atribuiau paternitatea noului său favorit, Beltrán de la Cueva, de unde vine numele de Ioana Beltraneja. Şi aşa fiind, Enrique al IV-lea, în pactul de la Toros de Guisando, din anul 1468, a desemnat ca succesoare pe sora sa Isabela. Acest lucru se datora nu discutabilei sale paternităţi asupra tinerei infante Ioana, ci faptului că a doua lui căsătorie oferea serioase îndoieli de legalitate. Totuşi, căsătoria Isabelei, în 1469, cu moştenitorul

Coroanei de Aragón, Ferdinand, realizată fără consultarea prealabilă a regelui Castiliei, cum se convenise, l-a dezgustat pe Enrique al IV-lea, care a declarat-o moştenitoare a tronului pe fiica sa Ioana. A început atunci o perioadă extrem de confuză, ceea ce arată că, imediat după moartea lui Enrique al IV-lea, eveniment care a avut loc în anul 1474, Castilia a fost scena unui război de succesiune între cei doi candidaţi: Isabela, sora regelui decedat, şi Ioana, fiica sa.

TÂRGURILE DE LA MEDINA DEL CAMPO. AVÂNTUL COMERŢULUI INTERNAŢIONAL

Secolul XV a cunoscut o redresare în foarte felurite faţete. A fost, dintru început, o creştere a populaţiei. Efectivele demografice per totalul Coroanei de Castilia, pe vremea lui Enrique al IV-lea, sunt apreciate între patru şi patru milioane şi jumătate de locuitori. Concomitent asistăm la un proces de noi desţeleniri, în vreme ce începea pe soluri din Castilia o specializare a culturilor, în parte datorită nevoilor cererii urbane. Alte activităţi care au progresat în secolul al cincisprezecelea au fost pescuitul şi extracţia fierului. Cu privire la acest ultim aspect merită să amintim această cifră; în senioria Biscaya extracţia fierului, apreciată la începutul secolului XV la vreo 18.500 de chintale, se apropia nici mai mult nici mai puţin decât la 40.000 de chintale la sfârşitul secolului. La fel producţia de manufacturi a urmat cursul său ascendent. Chiar dacă fabricarea de textile se afla „în descreştere", cum a semnalat la timpul potrivit Ramón Carande[1], dat fiind abundenţa de lână care exista în Coroana de Castilia, au foşt centre care au prosperat în mod notabil în al cincisprezecelea veac. Acela a fost cazul, de exemplu, al oraşului Cuenca, ale cărui ţesătorii fabricau, în a doua jumătate a secolului XV, între trei mii şi patru mii de postavuri pe an. Legat de această problematică este necesar ca să amintim cererea făcută de către deputaţii stării a treia în Cortesurile din Madrigal din anul 1438. Reprezentanţii oraşelor şi satelor îl rugau pe rege ca să interzică importul de

[1] y Thovar (1887-1986), economist, considerat ca autoritate în istoria economică spaniolă.

postavuri şi exportul de lânărie. Acea măsură, firește, nu s-a luat din partea autorității regale, căci ar fi însemnat ruperea unei traiectorii stabilită cu multă vreme în urmă care aducea foloase exportatorilor de materie primă textilă.

Totuşi, sectorul care a atins cea mai mare prosperitate în secolul XV a fost, fără nici o îndoială, cel al comerțului. Creştea, desigur, comerțul interior, cum o demonstrează creşterea alcabalei[1], impozit care greva circulația mărfurilor. La începutul secolului XV au apărut, în orăşelul Medina del Campo, din ordinul infantelui don Fernando, pe atunci stăpân al acelei localități, niște târguri. La numai câțiva ani târgurile de la Medina del Campo îşi câştigaseră o mare faimă. *La Crónica de don Álvaro de Luna* ne spune, referitor la jumătatea secolului, că la aceste târguri veneau „grandes tropeles de gentes de diversas naciones asi de Castilla como de otros regnos"[2]. Târgurile de la Medina se țineau în două perioade ale anului, durând în total vreo sută de zile. La ele participau, în afară de comercianți din diferitele regate hispanice, numeroşi oameni de afaceri străini, provenind din țări ca Italia, Franța, Portugalia, etc. Altminteri, la târgurile menționate se comercializau numeroase produse, între ele lânărie, vinuri, ulei vegetal, miere, țesături de lux sau giuvaericale; dar activitatea care a avut o mai mare dezvoltare, cel puțin de la sfârşitul secolului XV, a fost negocierea tratelor.

Comerțul internațional avea, logic, diverse orientări. Exista schimb de mărfuri, desigur, cu celelalte regate hispanice, Aragón, Navarra, Portugalia, Valencia şi, uneori, regatul nazari. Dar sursa cea mai spectaculoasă era aceea care se proiecta pe coasta atlantică a Europei occidentale. Burgos era marele centru de contractare de lânărie, care apoi se exporta din porturile din actuala Țară a Bascilor, şi în primul rând din portul Bilbao. În Burgos a luat naştere, la jumătatea secolului XV, o „universitate de comercianți". Produsele care plecau de pe pământuri hispanice, în direcția Flandra, coasta atlantică a Franței, chiar şi Anglia şi țările hanseatice, erau în primul rând lânărie şi în continuare fier biscain. În mai mică măsură se

[1] Impozit indirect, taxă pe tranzacții, vânzări-cumpărări.

[2] „Mari mulțimi de oameni de felurite națiuni atât din Castilia cât şi din alte regate".

putea exporta ulei vegetal, vin, alaun, piei, piei de animal ba chiar zahăr, produs originar din insulele Canare. În schimb se importau ţesături, postavuri de calitate şi alimente, care proveneau înainte de toate din lumea nordică, precum şi covoare şi retabluri, produse de lux pe care le cumpăra marea nobilime din Coroana de Castilia. Altminteri, de-a lungul coastei atlantice s-au constituit diverse consulate de comercianţi din Castilia, precum cele din Rouen, Nantes, Dieppe şi, mai ales, Bruges. În acel oraş au ajuns să se constituie două „naţiuni" hispanice, cea din Castilia şi cea din Biscaya.

În sudul Peninsulei Iberice exista alt important pol comercial. Ne referim la coasta atlantică din Andaluzia, zonă de mare valoare strategică, fiindcă era punctul de confluenţă al Mediteranei cu Atlanticul. De asemeni se afla aproape de continentul african, de unde se importa, în principal, aur şi sclavi provenind din Africa neagră. Marii dinamizatori ai acelui comerţ au fost oamenii de afaceri genovezi stabiliţi în diverse oraşe andaluze, mai cu seamă în Sevilla, dar şi în Cádiz, Jerez, Sanlúcar de Barrameda şi Puerto de Santa María. Pe acea cale se exporta ulei vegetal, carmin, piei de animal, ceară, mercur din Almadén şi, câţiva ani, chiar grâu. În contrapartidă se importau, în principal, postavuri din Florenţa, damaschinaje, mirodenii şi hârtie.

TENSIUNILE SOCIALE. IRMANDIÑOS. PROBLEMA EVREULUI CONVERTIT

Recompensele acordate de Enrique al II-lea şi succesorii săi au contribuit la întărirea poziţiilor marii nobilimi, care poseda vaste seniorii, în care exercita atribuţii jurisdicţionale. Amintim unele din familiile nobile cele mai semnificative din Castilia secolului XV: în regiuni din bazinul fluviului Duero, Velasco, Manrique, Enríquez, Pimentel sau Quiñon; în meseta de sud, Mendoza ori Estúñiga; în Andaluzia, Guzmán, Ponce din León sau Fernández din Córdoba. Sub acel sector se afla mica nobilime, de obicei numită cu termenul de cavaleri sau de hidalgi. În celălalt capăt al evantaiului social se aflau ţăranii, grup pestriţ, deşi majoritatea dintre ei cultivau pământuri ale altora, fiind în situaţie de dependenţă faţă de sectoarele nobiliare. Dar nu era vorba numai de deosebirile economice şi sociale între nobilime

şi ţărănime, ci şi de imaginea care se transmitea despre unii şi alţii. Textele din epocă îi prezintă pe nobili ca oameni dotaţi cu un mare spirit de serviciu, leali şi cavalereşti. Ţăranii, din contră, erau persoane grosolane, murdare şi ignorante.

Dacă ne fixăm atenţia asupra nucleelor urbane vom găsi, la fel, o clară dihotomie între oligarhia dominantă şi oamenii simpli. Cavalerii-patriciani de obicei erau oameni cu mari averi, dar în acelaşi timp de rang nobiliar. Un exemplu paradigmatic ni-l oferă oraşul Burgos. La începutul secolului XV viaţa locală era în mâinile câtorva familii, Santo Domingo, Fría, Prestine, Maté sau Camargo. Era vorba de oameni care practicaseră afacerile negustoreşti, dar în acelaşi timp se străduiseră să se combine cu familii ale cavalerilor locali, ceea ce i-a făcut să se încadreze în confreria Maicii Domnului din Gamonal[1]. Sectorul popular al nucleelor urbane era format din meşteşugari, mici negustori, grădinari, pescari la nevoie, etc. Condiţiile lor de trai erau extrem de modeste şi participarea lor la consiliile primăriilor din oraşele respective practic nulă.

Puternicile contraste sociale existente, atât în lumea rurală cât şi în cea urbană, au dus, uneori, la conflicte. Au existat localităţi cu îndelungată tradiţie fără stăpân care, în diverse momente, şi-au manifestat plângerile pentru încălcările pe care, din punctul lor de vedere, le comiteau seniorii care le încorporaseră în domeniile lor. Aşa s-a întâmplat, de exemplu, la începutul secolului XV în satul Benavente, care i-a trimis monarhului Enrique al III-lea o petiţie cu daune în care expunea abuzurile stăpânului localităţii, Juan Alfonso Pimentel, şi oamenilor săi. Oamenii de prin partea locului nu cereau să înceteze stăpânirea lui Juan Alfonso Pimentel, ci ca seniorul, care primise acea recompensă de la monarhul castilian, „să facă uz de drepturile sale, şi nimic mai mult", adică, să nu comită abuzuri. Dar, conflictele cele mai puternice au avut loc pe pământuri din Galicia. În 1431 a fost o răscoală împotriva nobilului galician Nuño Freire de Andrade, care a fost până la urmă înăbuşită. Câţiva ani mai târziu, în 1467, s-a produs aşa-numitul „al doilea război irmandiñ". Geneza lui se afla în

[1] Localitate din provincia Burgos, situată pe drumul de la Madrid spre Franţa.

formarea, chiar în acel an, a unei Hermandad General[1], din care făceau parte oameni de la țară și de la oraș, precum și unii nobili. Răsculații, care după toate probabilitățile au ajuns să fie în jur de 80.000, și care s-au organizat pe bază de cete, au luat inițiativa, distrugând numeroase fortărețe ale marii nobilimi galiciane, împotriva căreia au aruncat dardele[2] lor. Dar în 1469, datorită tensiunilor interne între înșiși rebeli și indiscutabila superioritate militară a magnaților nobiliari, răscoala a fost înăbușită. Alt teritoriu care a cunoscut în secolul XV frecvente conflicte a fost Țara Bascilor. Acolo s-au înfruntat două grupări nobiliare, Oñacinii și Gamboinii. Dar în mod frecvent lupta lua altă direcție, îndreptându-se împotriva oamenilor simpli. Și drept urmare frățiile din acea regiune au acționat, între alte aspecte, ca posibilă frână în fața abuzurilor celor puternici.

În fine, e necesar să ne referim la numita „problemă a evreului convertit". Era vorba despre evreii care, în urma evenimentelor din 1391, acceptaseră botezul creștin. Puțin câte puțin apărea în sânul maselor populare creștine o dușmănie împotriva acestor oameni, creștinii noi sau *marranos*. În cei convertiți, cei care erau acuzați de a fi în continuare iudaici, se vedea evrei ascunși, la care contribuia faptul că se consacrau acelorași servicii divine pe care le practicaseră atunci când trăiseră în sânul comunității ebraice. Violența împotriva creștinilor recenți a izbucnit, în anul 1449, în orașul Toledo. Punctul de plecare a fost protestul popular împotriva achitării unui impozit, al cărui perceptor era un convertit la creștinism, numit Alonso de Cota. Lucrurile stând așa, conducerea revoltei a revenit principalelor familii ale creștinilor mai vechi din oraș, în fruntea cărora s-a situat Pero Sarmiento. Intenția lui era să împiedice cu orice preț ca nici un convertit la creștinism să ocupe posturi de comandă în municipiul Toledo. La acea dată au apărut pamflete împotriva convertiților la creștinism; așa, cel al guralivului Marcos García de Mora, care afirma, pe un ton clar antisemit, că creștinii noi „erau și sunt de neam inferior". La puțin timp după aceea ieșea de sub tipar lucrarea franciscanului fray[3] Alonso de Espina, intitu-

---

[1] Frății Generale.
[2] Sulițe scurte.
[3] Frate, călugăr, cuvios.

lată *Fortalitium fidei*, text foarte dur împotriva convertiților la creștinism, pe care nu-i deosebea de evrei. Mai mult decât atât, în 1473, unele orașe din Andaluzia, începând cu Córdoba, au fost martor a noi răscoale populare împotriva convertiților la creștinism.

ÎNTĂRIREA PUTERII REGALE

Tensiunile politice și sociale pe care le-a cunoscut Coroana de Castilia în secolul XV pot să ducă la ideea că puterea regală era în regres. Nimic mai departe de adevăr. În termeni obiectivi asistăm în sus-menționatul secol la o considerabilă întărire a puterii regale, atât în termeni teoretici cât și practici. În orice caz, marii autori de tratate ai epocii apărau cu hotărâre autoritarismul regal. Regele, spunea Rodrigo Sánchez de Arévalo[1], este „o imagine a lui Dumnezeu pe pământ". În paralel, textele din secolul XV insistă în repetate rânduri pe ideea „puterii regale absolute". La fel, în Cortesurile din Olmedo din 1445, ținute cu puțin timp înainte de bătălia între trupele regale și cele ale „infanților de Aragón, s-a proslăvit până la limite incredibile imaginea puterii regale. În menționata reuniune a Cortesurilor s-a spus, printre altele, următoarele: „que ningunt non sea osado de le resistir, por que los que al rrey resisten son vistos querer rresistir a la ordenança de Dios"[2].

Alături de argumentele teoretice asistăm, de-a lungul secolului XV, la dezvoltarea de diferite elemente care asigurau mai mare soliditate autorității regale. Astfel, de exemplu, frontierele începeau să îndeplinească un rol important fiindcă delimitau perimetre de comunități în mod frecvent ostile. În altă ordine de idei, în secolul XV s-au făcut pași importanți pentru a căuta un centru stabil al puterii regale. În acest sens a fost orășelul Valladolid cel care, *de facto*, a îndeplinit acea funcție, în special imediat după stabilirea în el, în anul 1442, a Chancilleria, adică, a tribunalului

[1] Sau Ruy Sánchez de Arévalo (1404/1405-1470), ecleziast, pedagog, istoric, teoretician politic, diplomat și scriitor.

[2] „Că nimeni nu e neînfricat să i se împotrivească, fiindcă aceia care regelui i se împotrivesc sunt văzuți a voi să se împotrivească poruncii lui Dumnezeu".

superior de justiție sau Audiencia. José Antonio Maravall[1], bazându-se pe acele elemente, a afirmat că în secolul al cincisprezecelea a apărut un sentiment cu caracter protonațional.

În paralel era pe zi ce trece mai importantă prezența de avocați sau jurişti, adică, profesionişti formați în universități, în treburile de conducere. În acest fel puterea politică, bazată în mod tradițional pe lealitatea de vasal, începea să se obiectiveze, punând în relief, ca argument decisiv, capacitatea profesională. Una din etapele cele mai importante, în ceea ce priveşte debarcarea de jurişti în administrația publică, a fost chiar domnia lui Enrique al IV-lea. La fel, trebuie menționat, tot din această domnie, importanța ordonanțelor aprobate în Cortesurile din Segovia din anul 1473, care au servit de precedent pentru punerea în mişcare, din partea Regilor Catolici[2], a Frăției Sfinte[3]. Nu putem să uităm, pe de altă parte, importanții paşi făcuți, de la începutul secolului XV, în vederea constituirii unei forțe militare permanente în serviciul regelui. Şi ce să spunem de organizarea Vistieriei, împărțită în două Contabilități principale, cea a Vistieriei propriu zise şi cea a Conturilor? Pe deasupra, încasările fiscale, cum a demonstrat profesorul Ladero[4], au crescut spectaculos de-a lungul secolului al XV-lea, mai ales ca urmare a notabilei măriri a impozitului alcabala.

Cortesurile din secolul al XV-lea, totuşi, se deosebeau de cele din etapele anterioare. Reprezentarea orăşenească s-a redus numai la şaptesprezece nuclee urbane. În acelaşi timp, nobilii şi înalții demnitari ai Bisericii nu mai veneau la adunările lor. Şi de aceea Cortesurile devin până la urmă un soi de întâlnire şi discuție între rege şi oraşele cu drept de vot în instituție. Pe de altă parte, e posibil ca autonomia deputaților stării a treia să se vadă redusă în urma deciziei regale ca Vistieria publică să-şi asume cheltuielile lor. Pe aceeaşi linie e posibil să se situeze

---

[1] (1911-1986), istoric şi eseist.

[2] Ferdinand şi Isabela din Aragón şi Castilia.

[3] Santa Hermandad, organism creat de Regii Catolici pentru menținerea ordinii publice şi reprimarea delictelor şi violențelor, în special la țară, pe baza „hermandades" de dinainte.

[4] Miguel Angel Quesada, n. 1943, istoric.

aşa-zisele „minute ale puterii", pe care coroana obişnuia să le trimită oraşelor şi localităţilor cu drept de vot în Cortesuri şi care puteau să contribuie la reducerea autonomiei nucleelor urbane. În ceea ce priveşte puterea locală, rămâneau valabile pe mai departe liniile trasate imediat după stabilirea, pe vremea lui Alfons al XI-lea, a corpului de consilieri, controlat, fără îndoială, de oligarhiile orăşeneşti. În ciuda acestui lucru, creştea din zi în zi trimiterea, din partea autorităţii regale, de corregidori[1], a căror misie era pacificarea posibilelor dispute care s-ar fi întâmplat în oraşe şi sate, dar în acelaşi timp controlarea mai de aproape a acestor nuclee de populaţie. Aşa stând lucrurile, intervenţionismul regal era pe zi ce trece mai mare.

CULTURA. PRIMELE ÎNSEMNĂRI ALE UMANISMULUI

Viaţa spiritului s-a dovedit în secolul XV, în linii generale, mai paşnică decât în cel anterior. Totuşi, pe pământuri ale senioriei din Biscaya a apărut, în primele decenii ale secolului, o gravă deviere religioasă, numiţii „eretici din Durango". Călugării rebeli, în fruntea cărora se afla franciscanul Alonso de Mella, criticau căsătoria, oblăduind comunitatea de bunuri şi de soţii. De asemenea, cereau o nouă interpretare a Bibliei, tăgăduiau prezenţa lui Christos în Euharistie şi nu se închinau. Această erezie, care a atras importante sectoare populare din zona Durango, a fost dur reprimată, ajungând să se vorbească de sute de execuţii. Totuşi, Alonso de Mella a putut să scape, găsind până la urmă refugiu în regatul nazari din Granada.

Biserica, desigur, continua să domine viaţa culturii. Intelectualii cei mai iluştri ai epocii erau teologi; astfel, Juan de Torquemada, Alonso de Madrigal sau deja citatul Rodrigo Sánchez de Arévalo. Torquemada, călugăr dominican, era cu idei conservatoare şi clar anticonciliatorist, cum se arată în opera sa *Summa de Ecclesia*. Alonso de Madrigal, episcop de Ávila, cunoscut precum cel Bronzat, era, în schimb, conciliator. Sánchez de Arévalo a scris mai ales despre probleme relative la puterea politică. În acelaşi timp întâlnim diverşi aristocraţi participând la creaţia literară, cazuri,

[1] Reprezentanţi ai regelui în consiliile municipale, având largi atribuţii.

între alţii, a lui Fernán Pérez de Guzmán, a lui Íñigo López de Mendoza, marchizul de Santillana, autor de opere atât de strălucite precum *La comedieta de Ponza* ori *Serranillas*[1], sau al lui Jorge Manrique, căruia îi datorăm nemuritoarele *Coplas a la muerte de su padre*[2]. În definitiv, cum a semnalat marchizul de Santillana, nu era ostilitate între arme şi litere, căci „la sciencia... non embota el fierro de la lança, nin face floxa la espada de la mano del cavallero"[3]. În afară de numele citate, altă figură relevantă a secolului al XV-lea a fost Juan de Mena, care a scris o carte extraordinară, *Laberinto de Fortuna*. La fel trebuie să semnalăm dezvoltarea poeziei populare, prezentă în cuplete cu caracter satiric precum cele *despre Mingo Revulgo*[4] sau cele *del provincial*.

Dar, fără îndoială, una din trăsăturile cele mai caracteristice ale culturii din secolul al cincisprezecelea în Coroana de Castilia a fost sosirea primelor simptome ale umanismului, originar, după cum se ştie, din ţinuturi italiene. Trebuie să semnalăm, firesc, că în nici un moment nu a existat cea mai mică fricţiune între ideile umaniste şi principiile religiei creştine. Primul umanist castilian a fost, după cât se pare, episcopul de Burgos, Alonso de Cartagena, care provenea dintr-o familie de evrei convertiţi la creştinism. Alonso de Cartagena, despre care ştim că admira idealurile umaniştilor italieni, a scris diferite opere inspirându-se din scriitorul hispano-latin Seneca. De asemeni se cuvine includerea în lista primilor umanişti castiliani a lui Fernán Pérez de Guzmán, a enigmaticului Enrique de Villena şi, bineînţeles, a marchizului de Santillana. Cum să-l uităm, pe de altă parte, pe Juan de Segovia? Era vorba în acest caz de un gânditor de mare originalitate, care s-a arătat pacifist în timp ce apăra necesitatea unui dialog între diversele religii. Juan de Segovia, în definitiv, se înscria pe linia ecumenismului.

---

[1] Compoziţii poetice cu subiect de dragoste şi rustic, scrise de obicei în metri scurţi.

[2] Balade la moartea tatălui său.

[3] „Ştiinţa... nu slăbeşte fierul lăncii, nici nu face slabă spada din mâna cavalerului".

[4] Spilcuitul Mingo Tăvălit.

GRANADA NAZARI. UN REGAT ÎN DECLIN

Încă subzista, de partea cealaltă a Cordilierei Penibetice, regatul nazari din Granada. Lucrurile stând aşa, de-a lungul secolului al XV-lea panorama pe care a oferit-o acest regat a fost a unei crize aproape permanente. Pur şi simplu, între anii 1417-1450 au fost zece schimbări de emiri, reuşind unul dintre ei, Mohammed al IX-lea, să ajungă la putere nici mai mult nici mai puţin decât de patru ori. Nu-i de mirare, faţă de acele împrejurări, că trupele creştine au profitat de acea conjunctură pentru a începe să câştige mici succese militare, printre care se cuvine a consemna victoria de la Higueruela, ce datează din anul 1431. Pe vremea lui Enrique al IV-lea al Castiliei, regatul Granada, condus mai întâi de emirul Sa'd (1453-1464) şi apoi de fiul său Abu al-Hasan (1464-1485), a dat mai mult senzaţie de putere, chiar dacă unele localităţi musulmane au trecut în stăpânire creştină, mai ales pe coasta din Málaga; caz, de exemplu, al localităţii Estepona. În orice caz, e posibil ca acea imagine a regatului Granada să fi fost înainte de toate rezultatul serioaselor probleme interne care erau trăite în Castilia lui Enrique al IV-lea.

Regatul Granada avea, la jumătatea secolului al XV-lea, o populaţie apreciată la vreo 350.000 de locuitori. Fără îndoială, nucleul cel mai locuit era oraşul Granada, ce reunea după cât se pare vreo 50.000 de persoane. Majoritatea populaţiei, firește, era musulmană, deşi va fi fost de o mare eterogenitate, căci existau berberi, arabi, siriani, muladi, sclavi, etcetera. Dar existau şi birnici: creştini unii, care mai ales proveneau din prizonierii de război, evrei alţii. Situaţia economică, după cât se pare, abia dacă suferise schimbări în ai săi mai mult de două secole de existenţă. Amintim rolul pe care îl îndeplineau în activităţile comerciale oamenii de afaceri genovezi, care au tras foloase de pe urma deschiderii strâmtorii Gibraltar comerţului internaţional. În orice caz, evoluţia evenimentelor indica sensul că zilele regatului nazari păreau numărate.

10. SECOLUL XV. CONTRASTELE COROANEI DE ARAGÓN

Secolul XV a fost o epocă de mari contraste în Coroana de Aragón. În plus s-a stabilit o nouă dinastie, cea a Trastámarilor, de origine castiliană. În acel eveniment au văzut unii istorici geneza luptei între autoritarism şi pactism. Al doilea monarh din acea dinastie, Alfons al V-lea, a trăit absorbit de lumea italiană, şi în special de Napoli, unde până la urmă s-a instalat. Dar pe vremea fratelui şi succesorului său, Juan al II-lea, Catalonia a cunoscut un teribil război civil, pe o durată de zece ani, care a lăsat grele sechele în principat. Din punct de vedere economic Coroana de Aragón oferă în secolul al cincisprezecelea un ascuţit contrast între spectaculosul regres al Cataloniei, la fel prezent în planul demografic, şi extraordinara splendoare pe care a atins-o Valencia. Nu mai puţin critică a fost situaţia socială. În afară de conflictul provocat de payeses de remensa, care a durat aproape de un secol, cu diverse suişuri şi coborâşuri, trebuie să adăugăm înfruntarea pe care au avut-o, în oraşul Barcelona, *busca* şi *biga*, adică, populariii şi patriciatul. Şi Mallorca a fost martor al unui grav conflict, cel al *forans*[1]. Coroana de Aragón, în care deja se integrase Mallorca, şi care ulterior s-a îndreptat către Napoli, oferea o articulaţie singulară, în care îşi dădeau mâna unitatea şi diversitatea. În domeniul culturii legătura strânsă cu Italia s-a tradus în sosirea, mai înainte de restul regatelor hispanice, a curentelor umanismului italian. Dar, nu se poate încheia acest capitol, aluziv la Spania orientală, fără ca să ne referim la regatul Navarra, victimă, în secolul XV, a importante convulsii.

[1] Termenul se folosea pentru a se referi la ţăranii din insula Mallorca, după cucerirea creştină, oameni străini, adică oameni din afara oraşului.

TRASTÁMARII, ÎN ARAGÓN. ALFONS AL V-LEA ŞI NAPOLI

Coroana de Aragón s-a întâlnit, în anul 1410, cu o serioasă problemă succesorală. Diverşi aspiranţi şi-au prezentat candidatura, între ei infantele Ferdinand de Castilia; Jaime, conte de Urgel, şi Ludovic de Anjou, duce de Calabria. După o etapă de anumită confuzie s-a ajuns la acordul de la Alcañiz, în care se stabilea că alegerea noului monarh o va realiza o comisie de nouă persoane, trei reprezentând Aragónul şi atâţia alţii Catalonia şi Valencia. Reprezentanţii, între care se afla faimosul dominican valencian Vicente Ferrer, s-au reunit în localitatea aragoneză Caspe. În iunie 1412 şi-au încheiat şedinţele, după ce au ales, ca rege al Aragónului, pe castilianul Ferdinand. Acel eveniment e cunoscut drept Înţelegerea de la Caspe. Soluţia de la Caspe a stârnit vii dezbateri istoriografice. În ciuda acestui lucru, aşa cum a arătat Jaime Vicens Vives[1], hotărârea care s-a luat acolo „a fost istoriceşte justă în timp ce a desemnat candidatul cel mai universal acceptat de diversele structuri din ţările Coroanei de Aragón".

Cu Ferdinand I (1412-1426) se începea ocârmuirea dinastiei Trastámara în Coroana de Aragón. Una din principalele probleme pe care a trebuit să le înfrunte noul monarh a fost răscoala contelui de Urgel, rival al său pentru a ocupa tronul aragonez. Ferdinand I a cucerit Balaguer (1413), în timp ce l-a făcut prizonier pe contele de Urgel, care a fost trimis în localitatea castiliană Urueña. Dar la fel a trebuit să înfrunte presiunea exercitată de puternicii din Catalonia, după cum s-a văzut în Cortesurile din Barcelona din 1412-1413. Fără îndoială, Deputăţia Majorităţii a ieşit în mod notabil întărită din acele sesiuni. Cu toate acestea, în anii următori, Ferdinand a hotărât să nu facă noi concesii. Nici nu a neglijat primul Trastámara aragonez problemele din Mediterana, concret cele privitoare la insulele Sicilia şi Sardinia.

Lui Ferdinand I i-a urmat fiul său, Alfons al V-lea (1416-1458), cunoscut ca Magnanimul. Atracţia lui pentru Mediterana a fost atât de mare încât a petrecut cea mai mare parte a vieţii lui în afara meleagurilor hispanice. Nu l-au numit unii istorici „apatridul mediteranean"? În 1420 a plecat înspre Sardinia, unde i-a învins pe

[1] (1910-1960), istoric.

rebelii sarzi. În schimb, nu a avut succes în Corsica. Următorul obiectiv era Napoli, unde a ajuns în 1421. Regina Ioana a II-a din Napoli, care nu avea moştenitori, l-a desemnat succesor, în timp ce Alfons al V-lea îi învingea pe genovezi. Totuşi, planurile lui Alfons al V-lea s-au destrămat, pentru că a trebuit să se întoarcă în Peninsula Iberică în 1423. Anii următori a acordat atenţie problemelor hispanice, şi concret activităţii fraţilor săi, „infanţii de Aragón", în regiuni castiliane. Totuşi, după semnarea acordului de la Majano (1430), a hotărât să se reîntoarcă la problemele italiene. Obiectivul său era, din nou, Napoli. Dar, în anul 1435 a fost învins în bătălia navală de la Ponza, în timp ce a fost făcut prizonier. Dar acel dezastru a fost trecător. Alfons al V-lea, începând din anul 1436, şi-a dedicat toate eforturile pentru a pregăti cucerirea regatului Napoli. După mai multe succese militare, ca de pildă cucerirea Benevento, în anul 1442 trupele sale reuşeau să intre în oraşul Napoli. În februarie 1443 Alfons al V-lea în persoană îşi făcea intrarea triumfală în acel oraş, fiind aclamat pe străzi ca eliberator. Câţiva ani mai târziu s-a ridicat la Napoli un arc de triumf pe care se putea citi: „Alfonsus, rex Hispanus, Siculus, Italicus, pius, clemens, invictus". Cucerirea oraşului Napoli fusese marele obiectiv al lui Alfons al V-lea, dar nu încape îndoială că a fost utilă pentru Coroana de Aragón şi mai ales pentru comercianţii catalani. Magnanimul a petrecut la Napoli restul vieţii sale, dăruit, întâi şi întâi, contactului cu intelectualii.

JUAN AL II-LEA DE ARAGÓN. „RĂZBOIUL CIVIL" DIN CATALONIA

Noul monarh aragonez a fost Juan al II-lea (1458-1479), frate cu Alfons al V-lea. Juan al II-lea avea, când s-a urcat pe tronul aragonez, o lungă experienţă. În Castilia fusese capul grupului cunoscut ca „infanţii de Aragón". În Navarra, graţie primei sale căsătorii cu Blanca, fusese rege consort din anul 1425 şi monarh efectiv începând cu 1441. Dar la fel exercitase funcţii în Coroana de Aragón, unde a fost, printre altele, locţiitor general pentru Sardinia şi Sicilia între anii 1415-1416. Fără îndoială, situaţia Coroanei de Aragón, şi în special a Cataloniei, era extrem de delicată. Juan al II-lea avea, de câţiva ani în urmă, un conflict cu fiul său Carol, prinţ de Viana şi moştenitor al regatului Navarra. Acea înfruntare s-a conturat în mediul catalan,

unde sectoarele opuse monarhului au decis să acorde ajutor prințului de Viana. Cortesurile din Lérida din 1460 s-au opus lui Juan al II-lea, care a trebuit să-l elibereze pe Carol, atunci prizonier al său. În mod simultan s-a constituit *Consell del Principat* din Catalonia, alcătuit din oameni ai nobilimii și ai patriciatului urban. Mai mult decât atât, în anul următor Consell reuși să-l proclame pe Carol de Viana prinț-moștenitor al Cataloniei. În fața acelei perspective, Juan al II-lea a acceptat să ducă tratative, ajungându-se, în luna iunie a anului 1461, la înțelegerea din Villafranca del Penedés. Acest acord, care, după Josep Maria Salrach[1], „cuprindea toate revendicările politice ale oligarhiei începând din vremea lui Pedro Ceremoniosul", însemna o importantă frână pentru aspirațiile lui Juan al II-lea. Printre altele, s-a convenit că monarhul aragonez putea să intre în Catalonia numai cu autorizarea prealabilă a *Consell del Principat*. Forțele numite pactiste, adică, sectoarele sociale dominante, a se înțelege marii proprietari de pământ, patriciatul urban și unii conducători ai Bisericii, ieșiseră victorioase. Totuși moartea suspectă a prințului de Viana, abia la câteva luni după amintita înțelegere, a însemnat o schimbare categorică a situației. Ferdinand, fiu al lui Juan al II-lea și al soției sale de-a doua, Juana Enríquez, a depus jurământul ca prinț-moștenitor al Coroanei de Aragón. Între timp dăinuia în Catalonia un adevărat climat înaintea războiului. În februarie 1462 s-au răsculat payeses de remensa de pe pământuri din Gerona. După câteva zile se arătau în Barcelona mari grupuri de meseriași oferind ajutorul lor necondiționat lui Juan al II-lea. La rândul său, *Consell del Principat* a recrutat în mare grabă o armată. La 11 martie 1462, Juana Enríquez a hotărât să plece din Barcelona, însoțită de fiul ei Ferdinand.

Acela a fost începutul unui crâncen război civil care a durat în jur de zece ani. Într-o tabără se afla regele Juan al II-lea, care avea, în afară de ajutorul militar francez, sprijinul payeses de remensa și al sectoarelor populare din orașe. Împotriva lui Juan al II-lea se afla în principal oligarhia, atât rurală cât și urbană, reprezentată de Deputația Majoritară, precum și unele sectoare populare care îmbrățișaseră cauza ei. Rebelii au propus să pună în fruntea principatului pe regele Castiliei Enrique al IV-lea (1462) și, după abdicarea sa, au recurs la conetabilul Pedro al Portugaliei (1464-1466) și,

[1] (n. 1945), medievist.

finalmente, la René de Anjou (1466-1472). În ciuda acestui lucru, desfăşurarea înfruntărilor militare se decanta în favoarea taberei regaliste. Amintim câteva din principalele jaloane ale acelui conflict: în 1462, Gerona, asediată de rebeli, a reuşit să reziste; în 1464 cădea în stăpânire regalistă Lérida; în 1465 trupele lui Juan al II-lea i-au învins pe rivalii săi la Calaf, ocupând, în lunile următoare, între alte localităţi, Cervera şi Tortosa. În mod sigur, în anul 1467 rebelii au învins la Villademat, ceea ce le-a dat controlul asupra Ampurdánului. Dar regaliştii au reacţionat, obţinând noi succese în ultimele luni din anul 1471, ca de pildă recâştigarea Geronei şi victoria de la Santa Coloma de Gramanet. Căderea Barcelonei, în octombrie 1472, în mâna lui Juan al II-lea, după un lung asediu, a însemnat sfârşitul războiului civil catalan. Predarea rebelilor s-a manifestat sub forma capitulării de la Pedralbes. Juan al II-lea s-a arătat conciliator, ceea ce explică de ce nu vor fi fost nici represalii nici epurări. Totuşi, relaţia cu monarhia franceză a devenit dificilă, datorită faptului că regele gal păstra în stăpânirea sa teritoriile Rosellón şi Cerdaña, pe care Juan al II-lea le dăduse în 1462, drept compensaţie pentru ajutorul său, şi care în urma păcii le reclama. La începutul anului 1479 a murit Juan al II-lea, la înaintata vârstă de optzeci de ani.

DEZECHILIBRELE ECONOMICE. REGRESUL CATALONIEI. SPLENDOAREA VALENCIEI

Dezastrele provocate de criza din secolul XIV s-au reparat în teritoriile Coroanei de Aragón în secolul următor, cu excepţia Cataloniei. Astfel, de exemplu, în domeniul demografic a crescut populaţia în Aragón, în Valencia şi în Mallorca. În Catalonia, din contră, s-a pierdut între anii 1378-1479 în jur de un sfert din efectivele sale demografice. Sunt foarte semnificative, în această privinţă, exemplele pe care ni le oferă oraşele Barcelona şi Valencia. Barcelona, care avea vreo 50.000 de locuitori cu puţin timp înainte de răspândirea ciumei negre, abia dacă depăşea 20.000 la jumătatea secolului al XV-lea. Valencia, din contră, a trecut de la vreo 20.000 de locuitori la jumătatea secolului XV la circa 40.000 un secol mai târziu. Această dezvoltare a oraşului Valencia se datora, în bună parte, sosirii de imigranţi. De asemeni şi-a recăpătat avântul anterior lumea agrară, cu deosebire viguroasă în secolul XV în regatul

Valencia. Nu s-a întâmplat la fel în Catalonia nici în Mallorca, teritorii care au cunoscut, în secolul amintit, un declin al producției agrare. În ceea ce privește lumea măestriei, activitatea cea mai puternică din Catalonia, care era cea textilă, a înregistrat un regres în secolul al cincisprezecelea. În schimb, Valencia avea activități în indubitabilă ascensiune, între care se cuvine să o menționăm pe cea textilă, pe cea referitoare la ceramică (amintim piesele de la Manises ori de la Paterna), tăbăcăriile, boiangeria sau fabricarea mobilei.

Totuși, este în domeniul comerțului în care a devenit cel mai frapant contrastul dintre Catalonia, care a trăit o perioadă de clar regres, și Valencia, protagonista unei strălucite ascensiuni. Comerțul catalan a înregistrat un spectaculos regres în secolul al XV-lea, deși continuă să se discute cronologia exactă a acestei crize. Unii autori au presupus că una din etapele cele mai critice a fost cea cuprinsă între anii 1440-1455. Și așa fiind nu a rămas în urmă față de ea perioada 1462-1472, care coincide cu războiul civil din Catalonia. Fără îndoială, factorii care au intervenit în acest regres au fost numeroși, de la crizele interne ale principatului până la înaintarea de neoprit a turcilor prin Mediterana. Sunt foarte semnificative, în această privință, datele oferite de cercetătorul italian Mario del Treppo, care a dovedit că între anii 1455-1470 nu a venit în portul Barcelona nici o corabie genoveză din cele care se îndreptau spre Flandra, dar și că în perioada cuprinsă între 1465-1469 nu a ieșit din portul barcelonez nici o navă mare către Levant. Așijderi, în anul 1468, Taula de Canvi, constituită la începutul secolului XV la Barcelona, a declarat suspendarea plăților. În mod corelativ, Catalonia trăia, la acea dată, o adevărată dezordine monetară. În definitiv, perspectiva pe care o oferea Catalonia, mai ales în timpul domniei lui Juan al II-lea, era în agonie.

Cazul Valenciei, și mai întâi și întâi al orașului cu același nume, se situa în extrema opusă. Progresul pe care l-a cunoscut comerțul valencian din secolul XV explică numeroasa prezență în acel teritoriu de oameni de afaceri străini, în special italieni. Studii monografice recente au demonstrat spectaculosul avânt al portului Valencia în secolul XV. Valencia făcea comerț cu Coroana de Castilia, cu lumea italiană (Sardinia, Sicilia, Napoli, Genova și Veneția) ba chiar cu anumite teritorii islamice, fie de erau Granada nazari sau nordul Africii. Altă trăsătură caracteristică a regatului

Valencia în secolul amintit este stabilitatea sa monetară. O dovadă indiscutabilă a splendorii economiei acelui regat o avem în dezvoltarea urbanistică pe care a cunoscut-o în secolul XV oraşul Valencia.

În regatul Aragón, la rândul său, comerţul se afla în evidentă expansiune în secolul al XV-lea. Cea mai de efect din acea activitate era exportul de lână şi grâu în Catalonia, de ulei vegetal în Navarra şi de şofran în Europa creştină. Cât despre Mallorca, totul pare să arate că ajuta vitalitatea sa exportul de textile către nordul Africii.

CRISPAREA SOCIALĂ. PAYESES DE REMENSA. „BUSCA" ŞI „BIGA". „FORANS"

Societatea oferea, atât în mediul rural cât şi în cel urban, contraste puternice între sectoarele aristocratice şi cele populare. Treapta cea mai înaltă o ocupau marii proprietari de pământ, căreia îi aparţineau familii ca Fernández de Heredia, în Aragón; Vilaragut ori Centelle, în Valencia, sau, în cazul Cataloniei, conţii de Ampurias sau de Pallars. Mica nobilime, victimă principală a crizei din secolul al XIV-lea, era în secolul al cincisprezecelea, în termeni generali, foarte slăbită. În celălalt capăt erau ţăranii, sectorul majoritar în termeni cantitativi, dar în acelaşi timp extrem de eterogen. În secolul XV s-au iscat răscoale ţărăneşti, ca de exemplu cea în care rolul principal l-au avut, în regatul Aragón, ţăranii din Maella, care s-au ridicat împotriva stăpânului lor.

Totuşi, conflictul rural de mai mare intensitate din secolul XV a fost cel în care rolul principal l-au avut payeses de remensa din ţinuturile catalane. Trebuie de semnalat că susmenţionaţii payeses de remensa constituiau aproximativ un sfert din populaţia totală a Cataloniei. Fără îndoială, criza din secolul anterior, şi în special practica relelor uzanţe din partea marilor proprietari, au avut mult de-a face în acel conflict. Dar, criza îi afectase în mod inegal pe ţărani. Unii au ieşit în câştig, dar majoritatea a văzut cum se înrăutăţea situaţia. În definitiv, payeses de remensa căutau să înlăture relele uzanţe, dar şi garantarea posesiunii acelor *masos ronecs*, adică, ţarinele părăsite pe care le încorporaseră în deţinerile lor. Tensiunea în glia catalană creştea pe măsură ce trecea secolul XV. Totuşi, unul din momentele ei principale s-a produs pe vremea lui

Alfons al V-lea, care a hotărât să-i ajute pe remensas. Aceştia, care reluaseră agitaţia în anul 1447, au constituit în anul următor un sindicat. Câţiva ani mai târziu, în 1455, s-a aprobat numita Sentencia Interlocutoria[1], în care se stabilea suprimarea tuturor servituţilor rurale, inclusiv relele uzanţe. Şi cu toate acestea problema remensă nu s-a rezolvat. Şi de aceea, după câţiva ani, va renaşte agitaţia ţărănească în Cataluña Vieja, coincizând cu climatul de război civil care a izbucnit în 1462. Payeses de remensa, după cum se ştie, au fost de partea lui Juan al II-lea în acel conflict. În ciuda acestui lucru, problema nu s-a rezolvat până la domnia lui Ferdinand Catolicul.

Un conflict de un fel diferit, prin natura sa urbană, a fost cel care a avut loc, la jumătatea secolului XV, în oraşul Barcelona. Vorbim despre lupta pe care au susţinut-o *busca* şi *biga*, termeni care se referau, respectiv, la două platforme sociale, prima cu caracter popular, a doua apropiată de lumea patriciatului. Conducerea municipală a Barcelonei, controlată de *ciutadans honrats*, a fost obiect de critici aspre din partea sectoarelor populare ale oraşului. Acestea din urmă au constituit, în anul 1452, numitul Sindicato de los Tres Estamentos[2] y del Pueblo de Barcelona, care îi aglutina pe meşteşugari, pe neguţătorii modeşti şi pe artişti. După un an, *busca*, cu ajutorul locţiitorului regal în Catalonia, Galcerán de Requesens, a reuşit să obţină conducerea oraşului Barcelona. Buscairii, odată la putere, au pus în mişcare o politică economică protecţionistă, în timp ce reformau, într-un sens democratic, ocârmuirea municipală, stabilind că în *Consell de Cent*[3] să existe număr egal de reprezentanţi ai diferitelor stări. La fel încercau să ducă la capăt reforme monetare. Dar măsurile lor nu au obţinut îmbunătăţirile prevăzute, ceea ce a descurajat o mare parte din oamenii simpli. Aşa stând lucrurile, *biga*, adică, sectorul oligarhiei, a recâştigat până la urmă conducerea municipală. Oamenii aparţinând *biga*, aşa cum a arătat în mod foarte semnificativ Jaume Safont[4] într-un text care datează din anul 1457, îi considerau pe

[1] Provizorie.
[2] Stări.
[3] Consiliul celor o Sută.
[4] (1420-1487), poet şi notar.

buscairi simpli trădători. Adevărul e că înfruntarea între *busca* şi *biga* a fost, printre altele, „una din principalele cauze ale unui crunt război civil de zece ani", cum a spus Carmen Batlle.[1]

Alt faimos conflict care s-a desfăşurat la mijlocul secolului al XV-lea a fost cel cunoscut precum al *forans*, care a avut loc în insula Mallorca. Termenul *forans* se aplica ţăranilor ce locuiau la sate, celor care se deosebeau de cei care trăiau în oraşul Palma, care erau *ciutadans*. *Forans*, nemulţumiţi de felul în care acţiona oligarhia municipală din Palma, s-au răsculat în vara lui 1450. Alfons al V-lea a reacţionat oferind ajutorul său orăşenilor din Palma. În anul 1451 s-a impus o mare amendă rebelilor, în timp ce unii dintre conducătorii lor erau executaţi. Faţă de acele măsuri *forans* au reluat atacurile lor, care au avut ajutorul unor meseriaşi din Palma. Dar în 1452 au fost până la urmă înfrânţi de către forţele regaliste, care au avut ajutorul unor mercenari italieni. *Forans* au fost victime ale unei brutale represiuni. Ultimul act al acelei lupte a fost executarea, în 1457, a lui Simó Ballester, care fusese adevăratul inspirator al răscoalei.

În Coroana de Aragón existau, la fel, comunităţi de mudejari şi de evrei. În ceea ce priveşte populaţia musulmană, conflictul cel mai serios a fost cel care s-a produs în oraşul Valencia în anul 1456, dată la care cartierul maur a fost atacat şi distrus de masele populare creştine. În ceea ce îi priveşte pe evrei, comunitatea pierduse multe din efectivele sale, datorită convertirii masive care a avut loc în urma evenimentelor din 1391, dar şi ca rezultat al predicilor lui Vicente Ferrer şi a efectelor disputei de la Tortosa, care a avut loc în anii 1413-1414.

COMPLEXITATEA POLITICĂ A COROANEI DE ARAGÓN

Coroana de Aragón oferea, fără îndoială, o mare complexitate în ceea ce priveşte articulaţia sa politică, dat fiind că era constituită dintr-un variat mozaic de entităţi politice. Lucrurile stând aşa, e posibil să se distingă nucleele care alcătuiau Coroana de Aragón propriu zisă, altfel spus, teritoriile peninsulare, adică, Aragón, Catalonia şi Valencia, şi numitele regate *ultra marem*, capitol care

[1] (n. 1931), profesor de Istorie Medievală la Universitatea din Barcelona.

includea, la începutul secolului al XV-lea, Mallorca, Sardinia şi Sicilia, cărora li s-a raliat, la jumătatea secolului, Napoli. Era, deci, o mare diversitate de regate, dintre care fiecare îşi păstra identitatea proprie, dar în acelaşi timp exista o suveranitate unică asupra întregului ansamblu, care, pe vremea lui Pedro al IV-lea Ceremoniosul, s-a numit „Corona del Casal d'Aragó". Era vorba, în definitiv, de o unitate de regate şi nu, cum uneori s-a arătat, de o federaţie. În acest fel, cum a relevat Luis Suárez Fernández[1], îşi dădeau mâna „pluralitatea la bază cu puternica unitate la vârf". Competenţele coroanei, cu certitudine la apogeu în etapa finală a Evului Mediu, erau, fundamental, să reuşească aplicarea legilor, să lucreze pentru binele comun al supuşilor, să apere teritoriul împotriva atacurilor inamicilor săi şi, în sfârşit, să păstreze pacea.

De la mijlocul secolului al XIV-lea exista în Coroana de Aragón funcţia de locţiitor general sau din regat, la fel numit *locum tenens* ori *llochtinent*. Funcţia, care era într-un fel un alter ego al suveranului, pe care îl înlocuia în absenţele sale, revenea persoanelor din familia regală, ca soţia sa, copiii săi ori fraţii săi. Instituţia locţiitorului general a căpătat mare importanţă în cursul secolului XV, la care au contribuit în bună măsură îndelungatele absenţe de pe meleagurile hispanice ale lui Alfons al V-lea Magnanimul. Astfel, de exemplu, când a plecat în Italia în 1420 a lăsat-o pe soţia sa, María, ca locţiitor al său în regatele iberice. După câţiva ani, în a doua lui plecare în ţinuturi italiene, l-a numit pe fratele său Juan locţiitor în regatele Aragón şi Valencia, în timp ce soţia sa va acţiona ca locţiitor în Catalonia.

Deputăţia Majorităţii sau Generalitat, instituţie creată la jumătatea secolului al XIV-lea de Pedro Ceremoniosul, sporea ca atribuţii de-a lungul secolului următor. La început avea în primul rând funcţii cu caracter de împuternicire, dar treptat asuma competenţe politice, până într-acolo încât să ajungă să se transforme nici mai mult nici mai puţin decât în organul reprezentativ al principatului. Identificată cu sectoarele sociale cele mai puternice din Catalonia, Generalitat a avut un rol excepţional în cursul desfăşurării războiului civil din anii 1462-1472. Lucrurile stând aşa, instituţii asemănă-

[1] (n. 1924), istoric, la început medievist, şi-a extins studiile inclusiv la istoria modernă şi recentă.

toare s-au născut în celelalte regate peninsulare ale Coroanei de Aragón. În anul 1412 a apărut în Aragón Deputăţia Regatului, constituită din opt membri, doi pentru fiecare dintre cele patru stări existente în acel teritoriu. După câţiva ani, în 1419, a luat naştere în Valencia o instituţie similară, şi ea numită Deputăţie a Regatului.

CULTURA. IRUPŢIA UMANISMULUI

Perspectiva pe care o oferea Biserica în Coroana de Aragón, în secolul XV, abia dacă diferea de cea existentă în alte perimetre ale creştinătăţii europene. Fără îndoială, avusese efecte clar negative perioada Schismei Bisericii, rezolvată în cele din urmă la începutul secolului al cincisprezecelea. În orice caz era necesară o reformă, atât în ceea ce-i privea pe conducătorii Bisericii cât şi pe credincioşi. Prelaţii, aparţinând marilor familii nobiliare, erau îndeobşte mai preocupaţi de problemele lumeşti decât de cele spirituale. A existat un episcop de Vic ce nu a fost în nici un moment al perioadei în care a exercitat această funcţie în sediul diocezei sale. În privinţa maselor populare, dominau puterea de atracţie a superstiţiei sau a misticii seducătoare. Totuşi, au existat noutăţi în Coroana de Aragón, ca de exemplu instalarea de mănăstiri ieronime. În acelaşi fel au fost ecleziastici care apărau cu mare energie necesitatea unei reforme, între ei cel care a fost episcop de Gerona, şi ulterior cardinal, Joan Margarit.

În altă ordine de idei, secolul XV a cunoscut naşterea a două noi Studii Generale, concret cele din Barcelona şi Gerona, ambele în Catalonia. Nu e posibil să se uite, pe de altă parte, dezvoltarea pe care a realizat-o şcoala cartografică din Mallorca. Principalul ei promotor, evreul Yehudá Cresques, mai târziu convertit la creştinism, a plecat ulterior în Portugalia, unde a lucrat în slujba lui Enrique Navigatorul. Între operele cele mai semnificative elaborate în secolul XV se cuvine să menţionăm pe cea intitulată *Històries e conquestes del reyalme d'Aragó e principat de Catalunya*, al cărei autor a fost cronicarul catalan Pere Tomic, şi pe *Paralipomenon Hispaniae*, operă a episcopului mai sus menţionat Joan Margarit, în care evidenţiază existenţa unei Hispanii romane unite. Şi cu toate acestea creatorul cel mai strălucit din secolul XV a fost, fără nici o îndoială, valencianul Ausias March, poet excepţional în grai cata-

lan, ale cărui versuri sunt puse în ordine în *Cantos de amor, morales, espirituales y de muerte.* De asemeni era valencian Joanot Martorell, căruia îi datorăm un interesant roman cavaleresc, pe nume *Tirant lo Blanc.*

Totuşi, trăsătura cea mai importantă a culturii din secolul XV pe teritoriul Coroanei de Aragón a fost irupţia curentelor umaniste originare de pe meleaguri italiene. Trebuie să avem în vedere strânsa legătură care exista cu lumea italiană, ceea ce explică prompta cunoaştere de care s-au bucurat în Coroana de Aragón autori ca Dante şi Petrarca. În paralel s-au efectuat, în ţinuturi ale Coroanei de Aragón, traduceri de texte din mai mulţi autori clasici, între ele din Ovidiu, Seneca, Cicero sau Aristotel. Dar, fără îndoială, factorul principal în favoarea primirii umanismului l-a îndeplinit Alfons al V-lea Magnanimul. Acest monarh a avut legături cu numeroşi intelectuali italieni, înclinaţi spre umanism, ca Palermitanul, Lorenzo Valla, Giovanni Pontano sau Antonio Manetti. Dar, în acelaşi timp, Alfons al V-lea a arătat un mare interes pentru cultură, şi înainte de toate pentru rădăcinile ei clasice. Amintim ceea ce a spus despre el Palermitanul: „Niciodată nu pleca la bătălie fără să ia cu el comentariile lui Cezar", adăugând, mai departe, următoarele: „Toată lumea ştia că nu exista lucruri de care atâta să se bucure [Alfons al V-lea] precum cărţile". La rândul său, marchizul de Santillana se întreabă, cu privire la Alfons al V-lea, „apăi cine a ştiut atât de mult din graiul latin?".

OSCILĂRILE REGATULUI NAVARRA

Lui Carol al III-lea i-a urmat fiica sa Blanca (1425-1441), căsătorită cu Juan, unul dintre „infanţii de Aragón". Regele consort al Navarrei a căutat să tragă foloase din resursele acelui regat pentru a le folosi în beneficiul său în Castilia. Moartea reginei Blanca, în anul 1441, lăsa ca moştenitor pe fiul ei Carol, prinţ de Viana. Pentru moment, Carol a acţionat ca locţiitor în timp ce tatăl său, Juan al II-lea, menţinea postul regal. Dar cu trecerea timpului relaţiile între tată şi fiu s-au deteriorat, până s-au terminat cu un grav conflict. Prinţul de Viana, făcut prizonier în anul 1451, avea ajuto-

rul beamontezilor[1], în timp ce agramontezii sprijineau cauza lui Juan al II-lea. Acea luptă, care semăna cu o luptă de facțiuni, însemna înfruntarea între două forme de viață: cea agricolă, tipică de coastă, adică, beamontezii, și cea pastorală, caracteristică muntelui, anume, agramontezii. Carol a fost eliberat în anul 1453, dar la puțin timp după aceea, în 1455, Juan al II-lea l-a dezmoștenit, proclamând ca moștenitoare a Navarrei pe fiica sa Leonor, soția unui nobil francez, Gastón, conte de Foix. Carol a plecat în Italia, în căutare de ajutor de la Alfons al V-lea, dar moartea acestuia, în 1458, l-a făcut pe Juan al II-lea de Navarra să-și asume tronul aragonez. Acel eveniment a presupus ca lupta între monarhul navarez și fiul său, prințul de Viana, să se transfere la Coroana de Aragón, și în mod deosebit la Catalonia. Moartea prințului de Viana, în 1461, a contribuit la declanșarea războiului civil în Catalonia. În acest răstimp, în Navarra, prințesa Leonor acționa, din 1462, ca locțiitor al regatului. Juan al II-lea, cu toate acestea, a continuat ca monarh efectiv al Navarrei până la moartea sa, în anul 1479.

Regatul Navarra, după criza gravă din secolul al XIV-lea, reușise să se redreseze, atât în termeni demografici cât și economici. Totuși, Navarra era mai cu seamă o zonă rurală. În domeniul măiestriei activitatea cea mai deosebită rezulta de la topitorii. Exista de asemenea o industrie de postavuri, deși foarte modestă. Din punct de vedere social, în frunte se aflau nobilii. Familiile cele mai puternice erau Beumont și Peralta, capete respective ale facțiunilor beamonteză si agramonteză. Totodată a crescut în Navarra, la sfârșitul Evului Mediu, numărul hidalgilor. Exista, pe de altă parte, mudejari, mai ales pe coasta din Tudela, și evrei, grup în evident regres.

[1] Străveche facțiune din Navarra, rivală a agramontezilor.

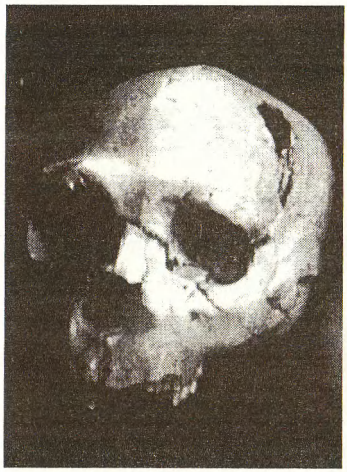

Craniu găsit la Sima de los Huesos (Atapuerca) de circa 500.000 de ani vechime. Muzeul din Ibeas de Juarros (Burgos).

Picturi din peştera de la Altamira (Santander) a căror realizare se apreciază a fost acum 14.000 de ani.

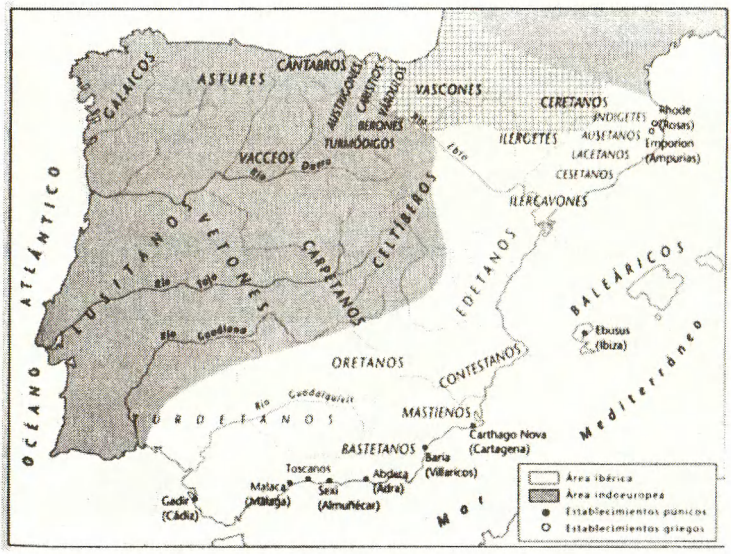

Hispania preromană.

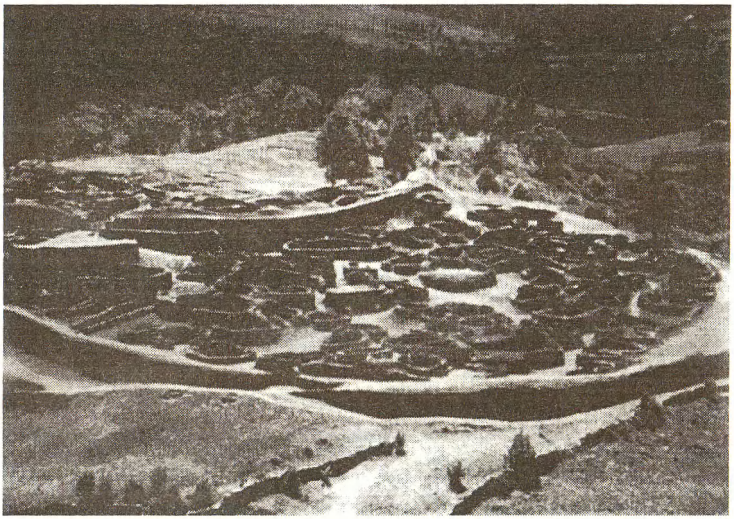

Aşezare celtă din Las Breñas, vestigiu din cultura Castrelor (secolul VI î. de Chr.).

Aşezare iberică din San Antonio în Calaceite (Teruel).

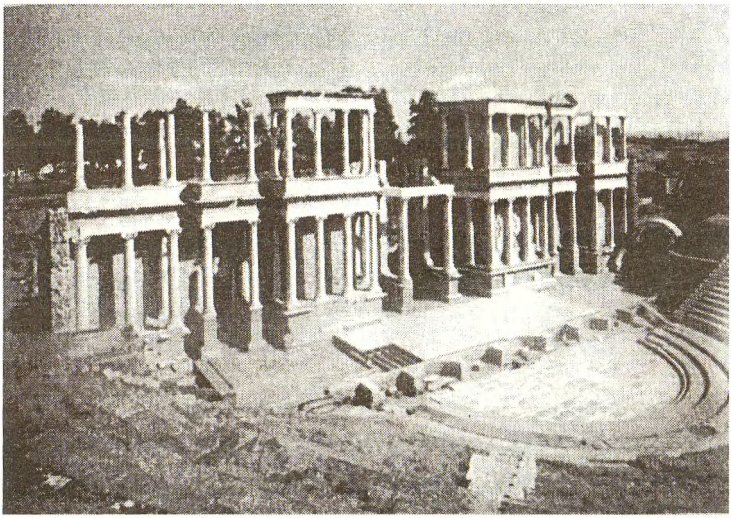

Teatru roman din Mérida. Urmă a romanizării în peninsulă.

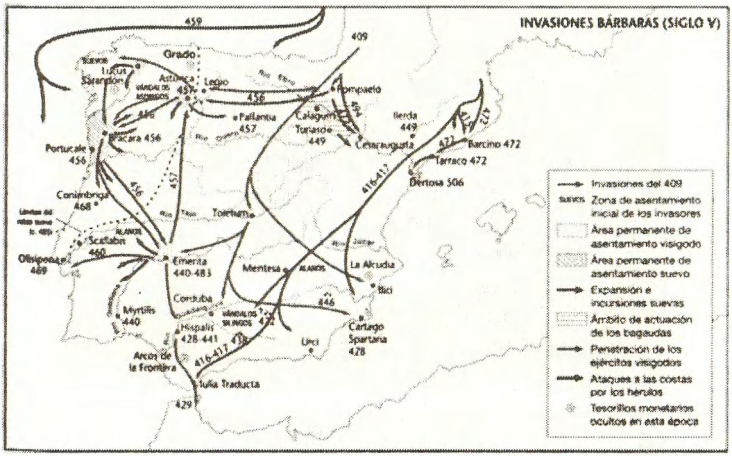

Harta năvălirilor barbare.

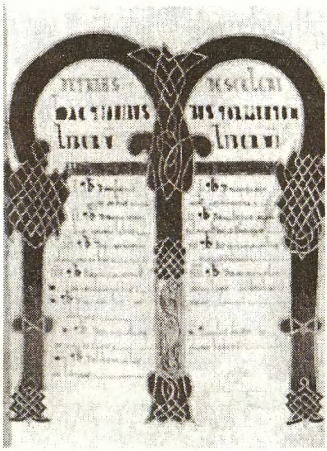

Codul lui Euric (475-477 d.Chr.), considerat primul corp juridic, era un ansamblu de legi compilate de regele Euric, primul rege vizigot independent.

Leovigild şi Livva I. Miniatură din cartea *Semblanza de Reyes*[1] (1905). Biblioteca Naţională. Madrid. Leovigild a făcut paşi importanţi în vederea consolidării regatului vizigot din Hispania, care, în anul 585, a pus capăt regatului suev din Gallaecia, după ce l-a învins pe regele acestuia, Mirón.

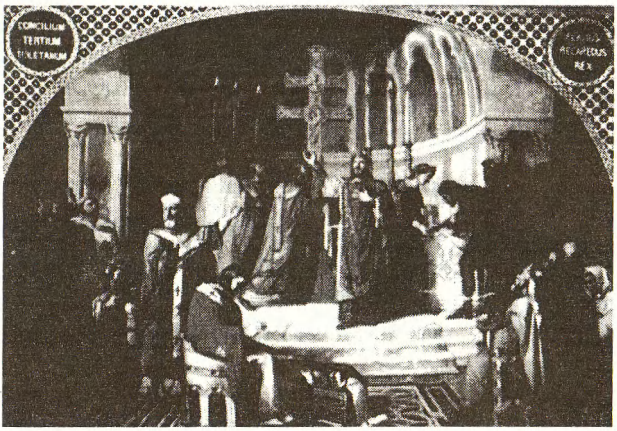

Conversión de Recaredo[2], de José Martín. Al III-lea Conciliu de la Toledo în anul 589. Palatul Senatului. Madrid.

---

[1] Descrierea regilor.
[2] Convertirea la creştinism a lui Recared.

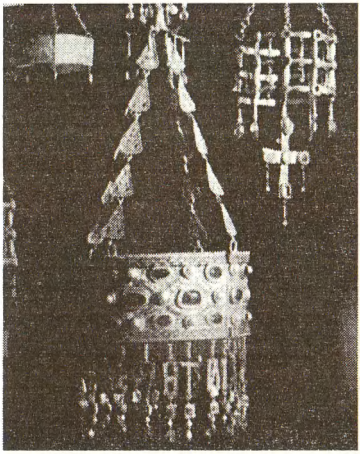

Tezaurul de la Guarrazar (secolele VI-VII) este un ansamblu de felurite coroane şi cruci care au fost oferite de regii Suintila şi Reccesvinto bisericii din Toledo. Muzeul Arheololgic Naţional.

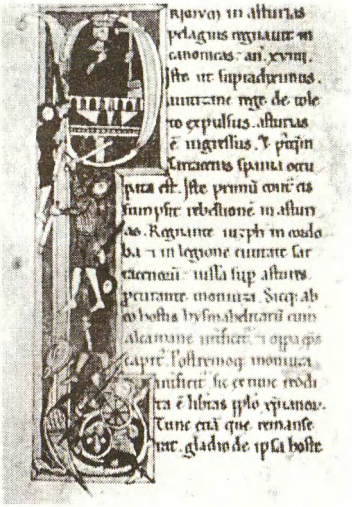

Miniatură romanică din secolul XIII. Text în care se rememorează domnia lui don Pelayo. Biblioteca Naţională. Madrid.

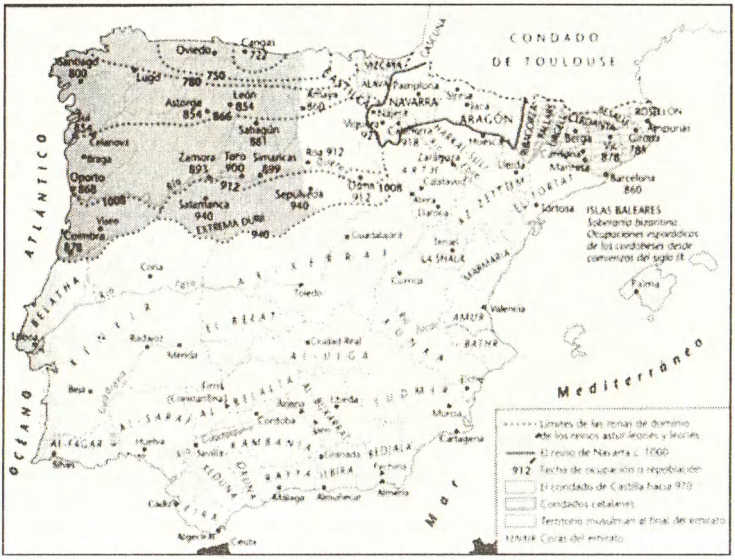

Teritorii din emiratul Córdoba (secolele VIII-X).

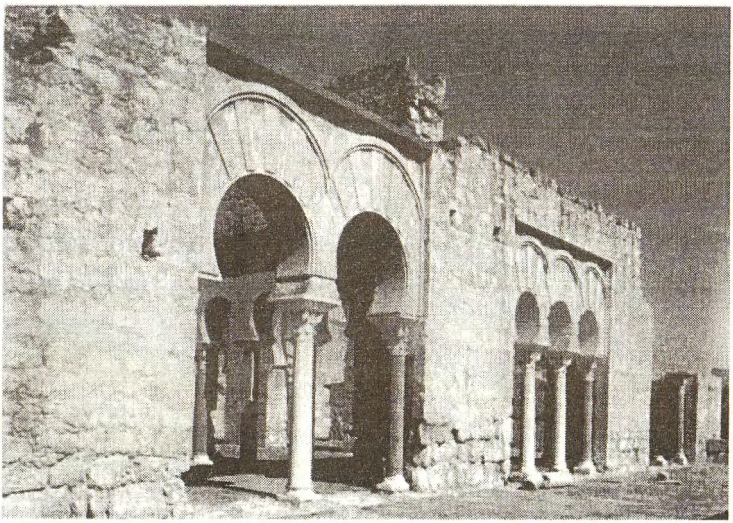

Medina Azahara, alături de Córdoba, exemplu de oraș andalus.

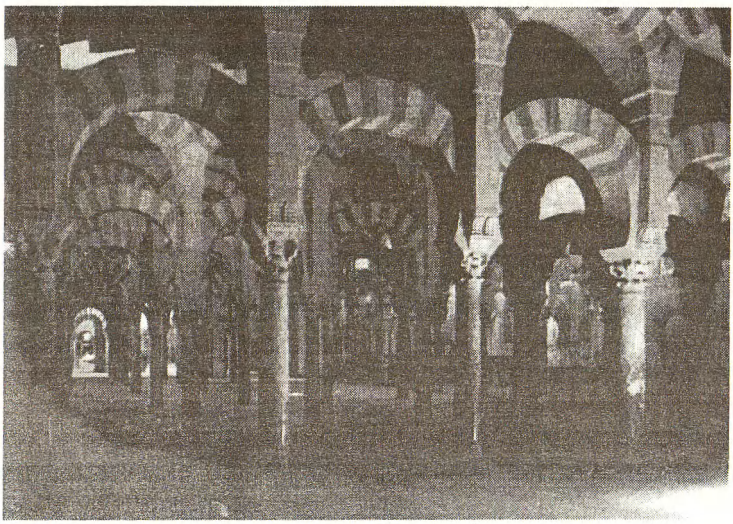

Moscheea din Córdoba, ale cărei lucrări au început pe vremea emirului Abd al-Rahman I.

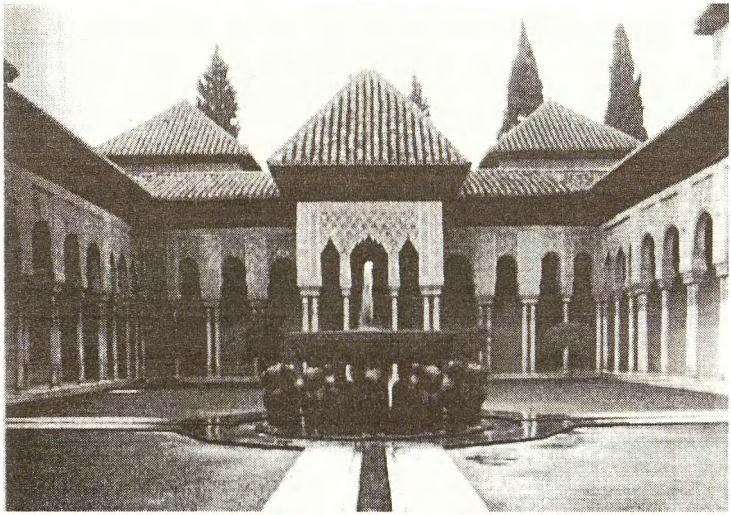

Curtea Leilor din Alhambra (Granada), una din mostrele cele mai reprezentative ale sculpturii musulmane, a cărei construcție a fost ordonată de Mohammed al V-lea.

Băile arabe din Ronda datează din secolul XIII.

Alfons al X-lea într-o miniatură din a sa *Crónica General*. Codice păstrat la Biblioteca Națională. Madrid.

Încoronarea lui Pedro al III-lea de Aragón în 1276. *Manual de Coronación de los Reyes de Aragón*. Biblioteca Palatului El Escorial. Madrid.

Raimundo Lulio la Conciliul de la Vienne, 1311. Biserica Sfântul Francisc. Palma de Mallorca.

EPOCA MODERNĂ

JOSEPH PÉREZ

1. REGII CATOLICI [1]
(1474-1516)

În 1474 începe perioada cea mai strălucită din istoria Spaniei: Regii Catolici transmit moştenitorilor lor un instrument eficace, un Stat castilian, coerent, puternic, dinamic; Carol al V-lea şi Filip al II-lea transformă Spania în putere hegemonică; odată cu cei din Casa de Austria Mărunţi se prăbuşeşte imensa putere spaniolă; odată cu primii Bourboni începe o redresare promiţătoare ce se termină cu catastrofa care a însemnat războiul de Independenţă.

RĂZBOIUL DE SUCCESIUNE (1474-1479)

Enrique al IV-lea moare la Madrid, la 12 decembrie 1474. A doua zi, la Segovia, sora sa, prinţesa Isabela, porunceşte să se înalţe steaguri cu „Castilia! Castilia!, pentru regele Ferdinand şi pentru regina Isabela, soaţa lui, proprietară a ăstor regate!" şi aşa se proclamă ea însăşi regină a Castiliei. Cu aceasta, ea tranşează într-un mod unilateral problema dinastică ce se afla în suspensie de zece ani, de când, în noiembrie 1464, nobilii îl obligaseră pe Enrique al IV-lea să o dezmoştenească pe fiica sa Juana, poreclită Beltraneja. Unele oraşe, ca Ávila, Valladolid, Tordesillas, Toledo, o recunosc pe Isabela ca regină; altele, ca Burgos, Zamora şi oraşele andaluze, preferă să aştepte ca să se clarifice situaţia. Aceeaşi indecizie se observă la înaltul cler şi la nobilime. Cardinalul don Pedro González de Mendoza, arhie-

[1] Ne conformăm tradiţiei numindu-i pe Ferdinand şi Isabela Regi Catolici; în realitate, suveranii deţin acest titlu numai începând din 1494, când le-a fost dat de o bulă a papei Alexandru al VI-lea, care dorea să dea să se înţeleagă astfel rolul ce le era rezervat în propovăduirea Evangheliei în ţinuturile din nordul Africii şi în cele nou-descoperite din America. (*nota autorului*).

piscopul de Toledo – don Alfonso Carrillo –, contele de Benavente, marchizul de Santillana, ducele de Alba, Amiralul, Conetabilul, ducele de Alburquerque – don Beltrán de la Cueva – depun jurământ doñei Isabela ca regină legitimă a Castiliei. Însă ducele de Arévalo şi don Diego López Pacheco, marchiz de Villena, refuză să-i prezinte omagiu. Din punct de vedere diplomatic, situaţia de asemenea nu este foarte clară. Căsătoria, oficiată în 1469, de la care deja se considera ca moştenitoare a Castiliei şi a lui Ferdinand, viitor rege al Aragónului, stârnise neliniştí în Franţa şi Portugalia; acele naţiuni vedeau cu dezgust constituindu-se un bloc hegemonic în Peninsulă.

Ostilităţile încep în mai 1475, când trupe portugheze trec frontiera castiliană. Regele Portugaliei, Alfons al V-lea, pretinde să apere drepturile nepoatei sale doña Juana, cu care tocmai s-a căsătorit. Nobilii castiliani ostili doñei Isabela se răzvrătesc. Războiul de Succesiune are, deci, un caracter dublu de război civil şi de război internaţional. Prin situaţia sa geografică şi avântul său economic, Castilia constituie axa Peninsulei. Victoria uneia sau celeilalte facţiuni ar însemna o deplasare a importanţei politice a noii monarhii către vest şi Atlantic sau către est şi perimetrul mediteranean; ceea ce este în joc este formarea unui bloc Portugalia-Castilia, care ar veni să desfacă blocul Castilia-Aragón în curs de constituire. Pe Franţa la fel o preocupă uniunea Castilia-Aragon; de aceea decide să se alieze cu Portugalia.

În primele luni ale campaniei, portughezii pun stăpânire pe o parte din Extremadura şi din Galicia, ocupă Toro şi, în câteva zile, Zamora. Se bucură de o invazie franceză în nord pentru a-i obliga pe Regii Catolici să capituleze. Reorganizarea armatei castiliane şi ajutorul din Aragón permit o contraofensivă a lui Ferdinand pe pământuri din Burgos şi, mai ales, în Zamora. La începutul lui martie 1476, la Toro, trupele castiliane le învinge pe cele portugheze. Alfons al V-lea din Portugalia speră să restabilească situaţia în favoarea sa cu alianţa Franţei; dar renunţarea momentană a Aragónului la drepturile sale asupra Rosellón îl sileşte pe Ludovic al XI-lea, rege al Franţei, să se retragă din conflict. Regii Castiliei îşi consolidează puterea, reunind Cortesurile la Madrigal (aprilie 1476) şi împărţindu-şi sarcinile:

Ferdinand pacifică ţinutul Zamora, în timp ce Isabela se îndreaptă către Andaluzia. În februarie 1479, Ferdinand, care de câteva săptămâni este deja rege al Aragónului din pricina decesului tatălui său, îi înfrânge pe ultimii susţinători ai doñei Juana în imediata apropiere a oraşului Mérida (bătălia de la Albuera).

Tratatul de la Alcáçobas (4 septembrie 1479) pune capăt războiului: Isabela şi Ferdinand sunt recunoscuţi ca regi ai Castiliei; Juana – Beltraneja – renunţă la presupusele ei drepturi şi este obligată să-şi petreacă restul vieţii într-o mănăstire din Coimbra (acolo moare în 1530); se aranjează logodna infantelui don Alfonso, fiu al prinţului moştenitor al Portugaliei, cu infanta Isabela, prima născută a Regilor Catolici; în cele mai de pe urmă, Castilia acceptă expansiunea portugheză în Africa.

CREAREA STATULUI MODERN

Regii Catolici nu pun bazele unităţii naţionale în Spania. Ceea ce se începe în 1474, cu urcarea Isabelei pe tronul Castiliei, şi în 1479, cu suirea lui Ferdinand la tronul Aragónului, este o simplă unire personală. Cele două coroane sunt pe mai departe independente, în ciuda faptului de a fi reunite în persoana respectivilor lor suverani. În viitor, cuceririle comune vor începe să se integreze într-una sau într-alta din coroane: Granada, Indiile, Navarra vor face parte din Coroana de Castilia; Napoli, din Coroana de Aragón. Se cuvine să se clarifice, în trecere, semnificaţia moto-ului *Tanto monta*, care nu a fost niciodată deviza suveranilor, ci numai a lui Ferdinand. A creat-o Nebrija[1] pentru a însoţi jugul şi nodul gordian ce figurau în armoriile Regelui Catolic, şi semnificaţia ei este astfel absolut clară: tot una e, adică: totuna-i să retez nodul şi să-l dezleg, ca aluzie la un episod din viaţa lui Alexandru cel Mare. Acesta, ajungând în localitatea Gordion, a dat de jugul unui car legat într-un mod foarte complicat; potrivit unei legende, cel care ar fi în stare să-l dezlege ar stăpâni lumea; Alexandru a încercat şi, dându-şi

[1] Elio Antonio de, (1444 – Alcalá de Henares, 1522), om de cunoştinţe universale, primul spaniol renascentist; în multe scrieri semnează cu Antonio de Lebrija. Numele său original a fost Antonio Martínez de Cala y Xarana.

seama de dificultate, a hotărât să reteze frânghia cu spada sa, considerând că rezultatul era acelaşi.

În dubla monarhie, cele două coroane nu sunt exact comparabile una cu alta şi considerate egale; există un dezechilibru indubitabil în favoarea Castiliei, o tendinţă spre castilianizare ce se va accentua în secolul imediat următor. Acest lucru nu se datorează voinţei regilor, ci raportului de forţe care exista în vremea aceea în Peninsulă. Castilia este mult mai mare şi mai populată decât Aragón: Castilia are o suprafaţă triplă faţă de cea din Aragón şi o populaţie de patru ori mai mare; cu patru milioane şi jumătate de locuitori la sfârşitul secolului al XV-lea, Castilia lasă mult în urmă Aragónul, care numără la aceeaşi dată numai un milion. Alt factor contribuie să accentueze dezechilibrul în favoarea Castiliei, şi este dinamismul economiei sale. Pierre Vilar[1] a demonstrat cum cele două coroane au fost aproape totdeauna discordante în ritmul lor de viaţă: Castilia urcă în timp ce Aragónul se cufundă, şi viceversa. Domnia Regilor Catolici coincide cu o fază de expansiune castiliană, în timp ce Coroana de Aragón cunoaşte o epocă de colaps prelungit. În a doua jumătate a secolului al XV-lea, Castilia se află în plin avânt: turmele din Mesta îi pun la dispoziţie o lână de excelentă calitate foarte apreciată pe piaţa internaţională. În jurul pieţei de lână se organizează viaţa economică, axată pe trei centre principale: Medina del Campo, care devine marele târg internaţional al regatului; Burgos, sediu al Consulatului, adică, al grupării marilor comercianţi interesaţi în export; Bilbao, de unde ies navele care duc lâna în centrele din Flandra. Axa comercială Medina-Burgos-Bilbao uneşte Castilia cu Europa de nord; la Nantes, Rouen, Bruges, Londra, locuitorii din Burgos au agenţi comerciali importanţi şi domină piaţa. Oraşele din interior – Segovia, Toledo, Cuenca... – cunosc o dezvoltare evidentă. Tot acest lucru, cu veniturile pe care le presupune pentru Stat ca impozite, taxe pe tranzacţii, impozit direct şi taxă de trecere a turmei pe un munte, dijme, taxe vamale, etc., contribuie la prosperitatea Castiliei, care devine de fapt centrul vieţii economice a dublei monarhii, în contrast total cu aproape completul

[1] (1906-2003), istoric şi hispanist francez.

colaps catalan. Şi de aceea expansiunea spaniolă şi Epoca de Aur sunt şi ele prin excelenţă nişte fenomene castiliane. În imensa lor majoritate, au fost castiliani oamenii – politicieni, soldaţi, conchistadori, comercianţi, misionari, teologi – care au reprezentat Spania în Europa şi în lume, şi în castiliană au scris scriitorii care au răspândit cultura spaniolă a epocii.

În plus, începând cu Regii Catolici, se observă tendinţa monarhilor de a-şi avea reşedinţa de preferinţă în Castilia. Se începe astfel, în teritoriile Coroanei de Aragón, un proces de guvernare caracterizat prin absenteismul suveranului: un vicerege sau locţiitor îl reprezintă în fiecare dintre teritorii; începând din 1494, Consiliul din Aragón serveşte ca legătură între diferitele regate şi monarh. Statele din Coroana de Aragón au ştiut să reziste autoritarismului crescând al monarhilor, continuând o tradiţie de federalism şi pactism care contrastează cu ceea ce se întâmplă la aceeaşi dată în Castilia; în cele trei state din Coroana de Aragón – Aragón, Valencia, Catalonia –, Cortesurile opun o dârză rezistenţă legală monarhului; în schimb, a eşuat integrarea economică a Peninsulei. În Valencia şi Aragón, seniorii feudali îşi întăresc poziţiile în faţa ţărănimii. Lucrurile sunt diferite în Catalonia, care fusese foarte afectată de criza şi războiul civil din anii 1462-1472. La Cortesurile din 1481, Ferdinand iniţiază *redreç* – adică: redresarea – economiei (protecţionism, refacere comercială, restituire a proprietăţilor confiscate în timpul războiului civil, despăgubire prin mediere a pământurilor defrişate). Problema a lor *payeses de remensa* – ţăranii supuşi unei situaţii foarte aspre din partea seniorilor şi proprietarilor de pământ – a fost rezolvată, după noua criză (1484-1485), prin Sentinţa arbitrală de la Guadalupe (1486): ţărănimea catalană a obţinut proprietatea trebuincioasă a pământului, păstrând seniorii numai stăpânirea jurisdicţională asupra acestuia. Marele sindicat *remensa* (1488-1508) s-a îngrijit de a aplica înţelegerea şi a reuşit astfel să restabilească pacea în ţarina catalană.

În Castilia, războiul de Succesiune pusese în lumină slăbiciunea puterii regale; era nevoie urgentă de a se pune capăt dezordinilor interioare şi exceselor nobilimii, a restructura viaţa politică şi administrativă a regatului. În realitate, nu totul era viciat în Castilia din acea vreme. Nu trebuie să se dea complet

crezare la ceea ce deapănă cronicarii oficiali, interesați în a descrie în culori negre domnia anterioară pentru a proslăvi mai bine acțiunea reformatoare a regilor. Situația era gravă, dar era departe de a fi disperată. Ceea ce trebuia era restabilirea autorității monarhiei în popor.

Frăția Sfântă a fost prima instituție plănuită de regi pentru a garanta ordinea publică în regat, deja în aprilie 1476, la Cortesurile din Madrigal. Pentru a lupta împotriva brigandajului la țară, s-a decis ca fiecare sat cu mai mult de cincizeci de locuitori să numească doi alcalde și să înarmeze câțiva poteraşi. Poterele locale aveau grijă de a-i urmări pe răufăcători în perimetrul districtului lor, anunțând potera primăriei vecine de îndată ce zișii răufăcători vor fi ieșit din district pentru a intra în cel alăturat. În acest fel puteau fi urmăriți, arestați și judecați repede, dându-li-se pedeapsa cuvenită. Instituția se caracteriza, deci, prin mobilitatea sa, eficacitatea sa și pedeapsa rapidă pe care o aplica celor vinovați. Adunarea Generală a Proprietarelor – iulie-august 1476 – a organizat Frăția pe plan național: regatul a fost împărțit în districte, fiecare district va numi deputați generali; la poterele locale, bazate pe primării, se vor adăuga căpitănii mobile ce vor acționa pe tot teritoriul național; un Consiliu superior se va îngriji de încasarea și repartizarea fondurilor instituției, care au fost importante; și s-a numit un comandant, don Alfonso de Aragón, chiar fratele natural al regelui. Frăția Sfântă a fost prorogată în 1477 și în 1480. Unele din trupele sale au fost folosite în operațiile de război din Granada. Dar primăriile protestau cu privire la cheltuielile pe care le implica întreținerea acelui aparat războinic. Cât despre nobilime, totdeauna privise cu precauție la Frăție, în care vedea o amenințare ascunsă pentru interesele sale. În 1498 s-au desființat, deci, organismele centrale; au rămas numai în activitate poterele locale însărcinate să lupte împotriva infractorilor la țară.

Obiectivul regilor era să dea instituției monarhice un prestigiu și o autoritate care să o situeze cu mult peste celelalte forțe sociale ale națiunii – nobilime, Biserică, Cortesuri... –. Regii Catolici nu creează un Stat absolut, dar firește inaugurează un Stat autoritar, în care suveranul este izvorul puterii. Reorganizare administrativă, reorganizare politică, reorganizare socială,

acestea sunt diversele aspecte ale reformei generale întreprinse în primii ani ai domniei şi înfăptuită cu hotărâre şi continuitate.

La Valladolid se instalează Chancilleria, destinată a fi organismul suprem de justiţie al regatului. După luarea Granadei, un alt Tribunal regal se creează cu sediu în străvechea capitală a maurilor şi cu jurisdicţie în teritoriile situate la sud de Sierra Morena. Pe de altă parte, se compilează textele juridice dispersate pentru a forma un corp legal coerent şi comod la dispoziţia supuşilor şi magistraţilor.

Conducerea municipală rămâne definitiv în mâinile unei oligarhii urbane ereditare – cea a consilierilor municipali sau consilieri de primărie –, nu totdeauna reprezentativă a intereselor economice locale, ci alcătuită de mica nobilime a cavalerilor, care îşi rezervă de asemeni funcţiile cele mai importante şi lucrative ale administraţiei comunale: posturi de primari, controlori, supraveghetori şi alte slujbe municipale. În oraşele şi localităţile mai importante, regii numesc cu caracter permanent funcţionari care se bucură de foarte largi competenţe politice, administrative, financiare, şi, mai ales, judiciare, capabili, de aceea, să intervină în mod eficace în orice problemă în numele puterii monarhice. Sunt corregidorii[1] care prezidează şedinţele consiliului municipal; nimic nu se face fără încuviinţarea lor; ei veghează în orice clipă la apărarea prerogativelor regale. Reforma municipală pune capăt luptelor intestine ale grupărilor nobiliare în oraşe, dar pune capăt şi autonomiei municipiilor, care, apoi, sunt riguros supuse puterii centrale.

Cortesurile din 1480 au aprobat majoritatea reformelor elaborate de regi şi, totuşi, Cortesurile şi-au văzut şi ele influenţa micşorată. Cortesurile îşi asumă teoretic reprezentarea regatului în faţa suveranului; cuprind deputăţii ale celor trei stări din societate: nobilimea, clerul, împuterniciţii oraşelor. Cum misiunea lor fundamentală este cea de a fi de acord cu impunerea, adică, votarea impozitelor necesare existenţei Statului, se explică perfect că primele două stări se dezinteresează în unele ocazii de adunări, la care nu pot lipsi împuterniciţii care, în teorie, expun doleanţele birnicilor. Nu participă la Cortesuri reprezentanţii tuturor oraşelor

[1] Reprezentanţii autorităţii regale.

şi localităţilor din regatele care compun Coroana Castiliei. Tradiţia a transformat încet-încet dreptul de reprezentare la Cortesuri într-un privilegiu închis (*tener voz y voto en Cortes*[1]) de care se bucurau numai şaptesprezece oraşe (optsprezece începând din 1492, când se încorporează Granada în regat): Burgos, Soria, Segovia, Ávila, Valladolid, León, Salamanca, Zamora, Toro, Toledo, Cuenca, Guadalajara, Madrid, Sevilla, Córdoba, Jaén, Murcia. Regii Catolici au avut mare grijă să evite ca instituţia să-şi reducă prerogativele. Cum scopul lor general era să restaureze autoritatea Statului, nu puteau să consimtă ca, într-un fel sau altul, Cortesurile să participe la acea autoritate; trebuia, din contră, ca Acestea să fie în orice împrejurare supuse monarhiei. Acest scop, regii l-au atins cu trei mijloace: eliminând reprezentarea în Cortesuri a posibililor adversari ai politicii lor; supraveghind cu atenţie desfăşurarea sesiunilor; micşorând numărul adunărilor. Reunirea Cortesurilor este absolut necesară în puţine ocazii: când e vorba să se depună jurământul pentru noul suveran, pentru moştenitor, şi când e nevoie să se ceară o nouă impunere. Trecând o bucată de vreme, Regii Catolici reuşesc să dispună de venituri importante cu ajutorul fiscalităţii indirecte (impozite pe comerţ, bule de cruciadă, etc.). Acest lucru le permite să lase la o parte Cortesurile cu excepţia perioadelor critice. Acea instituţie se transformă, prin urmare, într-un instrument docil în mâinile suveranilor.

Ameninţarea cea mai serioasă pentru monarhie nu o reprezentau, totuşi, Cortesurile, ci aristocraţia feudală. În secolul XV ea dezlănţuise crizele politice, inclusiv cea mai gravă, disputa succesorală, pentru a satisface ambiţiile sale de comandă şi interesele sale economice. Pentru a contracara nobilimea, Regii Catolici au reuşit să redobândească parte din patrimoniul regal sechestrat de seniori şi să combată excesiva influenţă pe care o avuseseră în viaţa politică a ţării. Regii Catolici au găsit o situaţie financiară catastrofală datorită înstrăinărilor de drepturi de proprietate perpetuă, impozitelor şi pământurilor pe care antecesorii lor le consimţiseră în favoarea nobilimii. Confesorul reginei, fray Hernando de Talavera, a fost cel însărcinat cu îndeplinirea reorganizării. După lungi şi dificile dezbateri, Cortesu-

[1] A lua parte la rezolvarea unei probleme în Cortesuri.

rile din Toledo (1480) au aprobat planul prezentat: s-au suprimat aproape jumătate din drepturile de proprietate perpetuă existente; s-au reintegrat la patrimoniul regal rentele, impozitele şi pământurile ce fuseseră acordate nobilimii începând din 1464.

Din punct de vedere politic, faptul esenţial a fost reorganizarea Consiliului Regal, care, după aceea, a fost prezidat de un prelat şi alcătuit din trei cavaleri şi opt sau nouă oameni ai legii; membrii marii nobilimi şi-au păstrat privilegiul de a participa la sesiuni cu vot consultativ; orice intervenţie directă în problemele politice le-a fost interzisă. În acest fel constituit, Consiliul Regal s-a transformat în organismul principal de conducere. Secretarii regali, însărcinaţi cu pregătirea şedinţelor Consiliului şi care erau persoane de încredere ale suveranilor, au văzut importanţa lor crescând tot mai mult; ei au reuşit să facă din Consiliul Regal instrumentul de bază în viaţa politică, astfel contribuind la deplasarea nobilimii feudale de pe poziţiile sale în Stat.

Funcţiile de Mare Maestru în ordinele militare constituiseră totdeauna o armă puternică în mâinile aristocraţiei feudale, datorită resurselor enorme pe care le puneau la dispoziţie şi datorită influenţei pe care o acordau deţinătorilor lor; lupte înverşunate se produceau în jurul acestor lucruri. De asemenea nu au dorit Regii Catolici ca atari funcţii să constituie în viitor un pericol pentru Stat. Ferdinand a reuşit ca să fie ales Mare Maestru de Santiago, Calatrava şi Alcántara; la începutul domniei lui Carol al V-lea, în 1524, papa Adrian al VI-lea va încheia transformarea începută încorporând definitiv cele trei funcţii de Mare Maestru la coroană.

Tot acest lucru nu înseamnă o ofensivă generală împotriva stării nobiliare. Nobilimea se bucură în continuare de o bogăţie economică considerabilă; influenţa ei socială este enormă. Regii au contribuit până şi să o favorizeze, înstrăinând şi ei pământuri din patrimoniul regal pentru a răsplăti pe anumiţi slujitori, precum cei din familia Cabrera, ridicaţi la rangul de conţi de Chinchón. Legislaţia de la Toro, în 1505, vine să consolideze şi să perpetueze averea teritorială şi influenţa socială a nobililor generalizând instituirea moştenirii fără drept de înstrăinare. Ceea ce Regii Catolici au dorit şi au reuşit a fost să evite amestecul aristocraţiei în treburile politice; s-a dus timpul în care nobilii înlăturau şi

puneau regi în Castilia. Starea nobiliară a pierdut atunci orice influenţă hotărâtoare în Stat; a fost subordonată puterii regale.

Observaţii asemănătoare se pot face în legătură cu atitudinea Regilor Catolici faţă de cealaltă stare privilegiată, clerul. Scopul regilor este de asemenea să evite ca preoţimea să devină un pericol pentru Stat, o forţă rivală. Regii, la fel cum limitaseră puterea nobilimii, trebuiau ca să se opună feudalismului episcopal. Tot aşa au reuşit regii să evite ca papii să numească pentru episcopate persoane care să nu fie originare din regat. Revendicarea lor constantă a fost să nu consimtă ca să se ofere avantaje ecleziastice străinilor. Tratativele cu Sfântul Scaun în acest sens au fost lungi şi dificile. Insistenţa castiliană a sfârşit prin a da rezultate pozitive: la 15 mai 1486, Papa recunoaşte regilor Spaniei dreptul de patronat[1] asupra viitoarelor locuri de cult din regatul Granada; în 1508 li se concede în mod explicit patronatul asupra episcopatelor americane. Mai înainte li se dăduse acelaşi privilegiu pentru insulele Canare. Acestea sunt singurele concesii juridice ale Sfântului Scaun în viaţa Regilor Catolici; va trebui să se aştepte pontificatul lui Adrian al VI-lea şi bula *Eximiae devotionis affectus*, din 23 septembrie 1523, pentru ca să se acorde regilor Spaniei dreptul de patronat şi de reprezentare pentru toate bisericile din Spania. Dar, de fapt, Isabela reuşise să smulgă de la Sfântul Scaun dreptul practic de rugăminte stăruitoare, adică, posibilitatea de a interveni pentru ca să se numească (ori să nu se numească...) cutare sau cutare persoană cu oarecare părtinire.

POLITICA RELIGIOASĂ

La sfârşitul secolului al XV-lea, instituirea Inchiziţiei, expulzarea evreilor şi convertirea obligatorie a maurilor sunt măsuri complementare şi formează parte dintr-o politică coerentă: e vorba de a instaura unitatea de credinţă şi de a veghea ca această credinţă să fie neviciată de orice contaminare şi deviere. Pentru Spania, această politică reclamă o schimbare radicală; se trece de la o atitudine de convieţuire faţă de confesiunile ne-

[1] De a propune persoane pentru anumite funcţii ecleziastice.

creştine la o atitudine intransigentă, riguroasă şi de persecuţie. Spania, atunci, nu face decât să se conformeze politicii generale urmate de toate naţiunile din lumea creştină occidentală: să considere unitatea de credinţă ca element necesar pentru coeziunea corpului social.

Instituirea Inchiziţiei şi expulzarea evreilor sunt măsuri discriminatorii împotriva anumitor indivizi pentru opiniile religioase pe care le au ei sau pe care le-au avut părinţii lor. E vorba de a menţine puritatea credinţei catolice, de a evita ca noii creştini – adică, evreii care s-au convertit la catolicism, în mod voluntar sau cu forţa; li se spune de asemenea convertiţi – să se întoarcă la vechile lor credinţe, de a-i pedepsi pe eretici şi de a-i feri chiar pe convertiţi şi societatea creştină în general de molipsirea eterodoxiei. În acest sens se poate afirma că crearea Inchiziţiei, tribunal eclezіastic ce funcţiona sub autoritatea şi prin voinţa suveranilor, are indubitabile trăsături caracteristice de modernitate, deoarece exprimă preocuparea Statului Regilor Catolici pentru a controla într-un mod activ viaţa şi gândirea supuşilor.

Se bănuia că diverse convertiri nu fuseseră sincere. Se ştia că anumiţi creştini noi iudaizau în secret, adică, practicau din nou rituri din vechea lor religie; convertiţi necum suspecţi recunoşteau şi mărturiseau că greşeala câtorva le făcea rău la toţi. Aşa s-a ajuns puţin câte puţin la ideea de a crea un tribunal special care să fie însărcinat cu examinarea acuzaţiilor împotriva iudaizanţilor; în acest fel se va da pedeapsă falşilor convertiţi şi se vor salva ceilalţi de infamie. La 1 noiembrie papa Sixtus al IV-lea semna bula papală *Exigit sincerae devotionis*, prin care se autoriza Regii Catolici să numească inchizitori în regatele lor. După doi ani, în noiembrie 1480, soseau primii inchizitori la Sevilla. Alte tribunale s-au instalat imediat în diferite oraşe ale celor două coroane, Castilia şi Aragón, de vreme ce Inchiziţia avea jurisdicţie în tot perimetrul dublei monarhii. Astfel a început să funcţioneze acea teribilă maşină birocratică împotriva ereziei care mai întâi şi-a îndreptat loviturile împotriva iudaizanţilor şi care, cu trecerea timpului, a avut de asemenea în sarcina sa reprimarea tuturor formelor de eterodoxie – iluminism, erasmism, luteranism, vrăjitorie – şi a delictelor mai mult sau mai puţin legate de credinţă şi morală – deviaţii sexuale, bigamie, etc.

Inchiziția se ocupa numai de cei care primiseră botezul; era vorba de a ușura asimilarea convertiților condamnându-i cu asprime pe cei care iudaizau. Dar, asimilarea totală se dovedea dificilă în măsura în care convertiții rămâneau pe mai departe în contact cu vechii lor coreligionari, adevărați evrei care nu se convertiseră. Lupta împotriva falșilor convertiți părea să implice dispariția iudaismului în Peninsulă. Deja în 1476, Cortesurile din Madrigal reactivaseră măsuri antiiudaice de dinainte care ieșiseră din uz; astfel, se revenise la obligarea evreilor să poarte semne distinctive pe îmbrăcăminte. În 1480 se dispusese că evreii trebuiau să locuiască în cartiere speciale; în cele din urmă, în 1483, se luaseră măsuri energice împotriva evreilor din Andaluzia, obligându-i să plece din provincie și să se instaleze în alte zone. Tot acest lucru pregătea decretul final din 31 martie 1492, în care se fixa un termen de patru luni evreilor pentru a se converti ori a pleca din regat. Au reușit Regii Catolici să-i expulzeze pe evrei ori să termine cu iudaismul? Autoritățile au întreprins o intensă campanie de evanghelizare, făcând să devină în special faimoase anumite convertiri importante: chiar Regii Catolici au acceptat să fie nașii rabinului Abraham Seneor – care a primit atunci numele de Coronel – când acesta s-a botezat în mod solemn la Guadalupe. Pare evident că Regii Catolici nutreau speranța că marea majoritate a evreilor va prefera să se convertească și să rămână în Spania. Nu a fost așa: din cei două sute cincizeci sau trei sute de mii de evrei care trăiau atunci în regate, doar cincizeci de mii au primit botezul; ceilalți au ales calea exilului, în condiții destul de critice.

EXPANSIUNEA SPANIOLĂ

Dubla monarhie a Regilor Catolici a înfăptuit o lucrare diplomatică dinamică ce poate să se rezume în câteva axe esențiale; relații bune cu Portugalia, rivalitate cu Franța în Italia și Navarra, expansiune americană. Dar acea activitate cerea terminarea reconchistei, expulzarea definitivă a islamului din Peninsulă. Aceasta a fost, de fapt, prima sarcină importantă pe care au realizat-o regii, după ce și-au asigurat tronul în războiul de Succesiune.

Războiul din Granada

Din secolul al XIV-lea, reconchista marcase o pauză; crizele economice, sociale şi politice pe care le-au cunoscut atunci regatele creştine le-au împiedicat să se dedice acţiunii seculare a luptei contra maurului. În jurul Granadei subzista astfel regatul nazarilor, care plătea tribut regilor Castiliei.

Primii în reînceperea ostilităţilor au fost maurii, care, la sfârşitul lui 1481, ocupă prin surprindere oraşul de frontieră Zahara; nobilimea andaluză reacţionează şi, la 28 februarie 1482, pune stăpânire pe Alhama. Regii Catolici decid atunci să intervină energic şi să apere Alhama, transformând astfel ceea ce ar fi putut să fie una din atâtea hărţuieli locale, în primul act al unui lung război ce se va încheia, după zece ani, cu dispariţia puterii maure din Peninsulă.

În 1481-1483, creştinii au încercat în zadar să pună stăpânire pe Loja şi să ocupe Málaga, dar în schimb l-au capturat pe Boabdil, fiu şi rival al sultanului Abul Hasan Ali – Muley Hacén din cronicile epocii –. Cu şiretenie, suveranii l-au pus în libertate pe Boabdil, care s-a declarat vasalul lor. Acesta s-a proclamat rege în Granada în locul fratelui său Muley Hacén, care a murit la puţin timp după aceea. În vremea asta, Regii Catolici împresurau Ronda, care s-a predat în mai 1485. În mai 1487 a început asediul oraşului Málaga, care s-a terminat la 18 august printr-o capitulare necondiţionată. În înţelegerea cu Boabdil se aranjase ca, atunci când creştinii iau Baza, Guadix şi Almería, regele maur le va preda în scurt timp capitala. Dar Boabdil a refuzat să respecte înţelegerea. Regii Catolici s-au pregătit, aşadar, pentru reluarea ostilităţilor. Trupe numeroase au fost adunate sub comanda personală a lui Ferdinand; Isabela şi curtea au venit la campament; s-a construit un oraş militar, Santa Fe, drept centru. Lui Boabdil nu i-a rămas altceva de făcut decât să ducă tratative. Capitularea a fost semnată la 25 noiembrie 1491; după câteva săptămâni, la 2 ianuarie 1492, regii intrau în mod solemn în capitală.

De regatul recent câştigat s-au ocupat două persoane care aveau încrederea regilor: don Íñigo López de Mendoza, conte de Tendilla, ca alcalde şi comandant, şi fray Hernando de Talavera, ca arhiepiscop. Capitularea garanta maurilor din Granada liber-

tatea de cult, folosirea limbii şi costumelor lor, practicarea obiceiurilor lor; li se promisese de asemenea că vor fi judecaţi potrivit cu propriile lor legi. Talavera, confesor al reginei şi nou arhiepiscop al Granadei, a luat asupra sa sarcina de a-i converti pe musulmani, şi a făcut-o cu mijloace paşnice şi eminentemente apostolice: evanghelizare, difuzare de catehisme redactate în limba arabă, de traduceri ale evangheliilor, predici, etc. Asemenea metode dădeau rezultate încurajatoare, dar lente. Cu prilejul unei călătorii a Regilor Catolici la Granada, Cisneros[1], care era atunci arhiepiscop de Toledo şi îi urmase lui Talavera drept confesor al Isabelei, a vizitat oraşul în 1499 şi a rămas câtva timp în el. El era adept al procedeelor mult mai energice şi eficace pentru a obţine convertirile. Efectiv, în timpul şederii lui, convertirile au fost mult mai numeroase, dar metodele folosite au provocat nemulţumire şi proteste la populaţia maură. Albaicín s-a răsculat şi de asemenea s-a produs o răscoală la Alpujarra. Consecinţă a acelor evenimente a fost pragmatica[2] din 11 februarie 1502; regii au considerat că, revoltându-se, maurii din străvechiul regat Granada violaseră înţelegerea din 1491; i-a obligat, deci, să se convertească ori să plece din Spania; majoritatea a preferat prima soluţie. Cei proaspăt convertiţi, cunoscuţi pe urmă ca moriscos[3], nu vor înceta să creeze serioase probleme în secolul XVI până la expulzarea lor definitivă, pusă în aplicare la începutul celui de-al XVII-lea.

Rivalitatea franco-spaniolă

Două au fost punctele de discordie între Franţa şi Spania: Italia şi Navarra.

În 1493, regele Carol al VIII-lea al Franţei, care dorea să aibă mână liberă înainte de a se lansa în acţiunea italiană, pe care o pregătea, a semnat un acord (tratatul de la Barcelona) prin care restituia regelui Aragónului, Roussillon şi Cerdaña. În acelaşi tratat de la Barcelona, regii Spaniei s-au angajat să nu intre în nici

[1] Jiménez, Francisco (Cardinal Cisneros).
[2] Lege care se promulgă pe baza anumitor formule.
[3] Supuşi musulmani.

o alianță ce s-ar constitui împotriva Franței, afară de cazul când Papa ar fi fost amestecat în ea. Această clauză este cea care a dat naștere la intervenția spaniolă în Italia: Ferdinand a considerat că regele Carol al VIII-lea nu putea să ocupe regatul Napoli, care era fief al Papei; pe de altă parte, prezența armată a Franței în Napoli putea să amenințe interesele spaniole în Sicilia; în sfârșit, Ferdinand pretindea la fel să aibă drepturi asupra sudului Italiei, unde antecesorii săi, regii de Aragón, avuseseră un mare rol și fuseseră așezate bazele hegemoniei lor. Carol al VIII-lea trecu în Italia și, aproape fără a întâlni rezistență, ajunse cu armata sa până la Roma și Napoli, unde intră în februarie 1495. În acest timp, Ferdinand îl convingea pe Papă, pe detronatul rege din Napoli, pe împărat, pe ducele de Milano și pe Veneția să formeze o ligă, Liga Sfântă, pentru a realiza pacea între toate națiunile creștine și apărarea drepturilor Statelor confederate (mai 1495). Spaniei îi revenea sarcina principală în constituirea armatei, a cărei comandă i-a încredințat-o unui tânăr general, Gonzalo Fernández de Córdoba, Marele Comandant. Acesta, în câteva luni, i-a respins pe francezi din regatul Napoli.

Săvârșit din viață Carol al VIII-lea, succesorul său, Ludovic al XII-lea, a ajuns la un acord cu Ferdinand cel Catolic asupra împărțirii regatului Napoli (tratatul de la Granada, 1500). În realitate, nici unul dintre cei doi suverani nu era dispus să renunțe la pretențiile sale, așa încât ostilitățile nu au întârziat să reînceapă, cu avantajul bine cunoscut al armatelor Marelui Comandant. Regatul Napoli a fost încorporat definitiv la Coroana de Aragón.

Rivalitatea franco-spaniolă la fel a dat motiv încorporării Navarrei în Statul spaniol, realizată în 1512. Acel regat, așezat între două puteri, trebuia în mod necesar să se alieze cu una și, deci, s-o amenințe pe cealaltă. Încorporarea a lăsat intactă organizarea sa specifică instituțională și fiscală.

În legătură cu politica italiană a Regelui Catolic e cazul în sfârșit să semnalăm expedițiile în nordul Africii. Operațiile împotriva Melilla – ocupată în 1497 –, împotriva Oran (1509) și împotriva localităților din nordul Africii tindeau mai cu seamă să atace bazele corsarilor berberi și să țină în siguranță ruta din Spania în Italia prin sudul Mediteranei.

America

Nu e numai în Europa unde Regii Catolici pregătesc măreția viitoare a Spaniei. Pe vremea lor se descoperă o lume necunoscută și se creează condițiile favorabile pentru cucerirea și exploatarea viitorului Imperiu din America. La sfârșitul Evului Mediu se inventaseră deja mijloacele tehnice indispensabile pentru descoperirile de peste mări: busola, astrolabul, caravela... Date economice (expansiunea demografică, goana după aur...) și geografice (experiența marinarilor basci, cantabri și andaluzi, proximitatea alizeelor) fac din sudul Peninsulei Iberice locul privilegiat pentru expediții. Castiliani și portughezi își împart insulele atlantice: Canare, Madeira, Azore... Portughezii se detașează, descind de-a lungul coastelor africane cu scopul de a ajunge la Oceanul Indian și în Asia. Când Columb prezintă proiectul său la curtea din Lisabona – să ajungă în Asia, navigând spre vest, prin Atlantic –, e prea târziu: portughezii sunt pe punctul de a realiza obiectivul său. Castilia șovăie timp de șase ani (1486-1492). După capitularea Granadei, regii se lasă convinși și semnează cu Columb unele înțelegeri care permit marinarului genovez să pornească în largul mării, în august 1492, și să descopere primele insule din Caraibe. Începând cu a doua călătorie a lui Columb se trece de la descoperire la cucerire și la exploatare, în Santo Domingo – insula Española –, apoi în Puerto Rico și Cuba. Dornici de a-și rezerva monopolul colonizării, regii ajung la un acord cu Portugalia. Bulele papei Alexandru al VI-lea (1493) erau prea favorabile Castiliei. Tratatul de la Tordesillas (1494) introduce rectificări importante: Spania își rezervă toate teritoriile descoperite sau care urmează să fie descoperite la vest de o linie imaginară, trasată de la pol la pol, la trei sute de leghe de Insulele Capului Verde; Portugalia are libertate totală de acțiune la est de aceeași linie, împărțire în care sunt în germen viitoarele imperii coloniale: cel al Castiliei – America, exceptând Brazilia – și cel al Portugaliei – Brazilia.

DOMNIA LUI FILIP I

Se obişnuieşte să se scrie referitor la Casa de Austria că aceasta începe să domnească în Spania în 1516 cu urcarea pe tron a lui Carol I. În realitate, primul suveran din Casa de Austria a fost Filip cel Frumos, tatăl Împăratului. Filip I a domnit oficial mai puţin de doi ani, de la moartea reginei doña Isabela, la 26 noiembrie 1504, până la propria lui moarte, care s-a întâmplat la 25 septembrie 1506; însă domnia efectivă a fost şi mai scurtă, pentru că Filip a ajuns în Peninsulă numai la 26 aprilie din acelaşi an.

La drept vorbind, după moartea Isabelei Catolica, tronul îl ocupă nu Filip cel Frumos, ci soţia sa, doña Juana. Un şir de nenorociri familiale au făcut ca moştenirea Regilor Catolici să-i revină ei, care era a treia fiică a lor. La 4 octombrie 1497 a murit prinţul moştenitor, don Juan, când abia era în vârstă de nouăsprezece ani. Moştenitoarea Regilor Catolici a fost până la urmă în acest caz fiica mai mare a lui Ferdinand şi Isabelei, infanta Isabela, născută în 1470, căsătorită, mai întâi, cu prinţul moştenitor al Portugaliei, Alfons; apoi, cu regele Manuel al Portugaliei. Cortesurile din Toledo (1497) au depus jurământul în faţa ei ca moştenitoare a Coroanei de Castilia. Prinţesa a murit dând viaţă, la 23 august 1498, infantelui don Miguel, care în acea clipă a devenit singur moştenitor a trei coroane: Portugalia, Castilia şi Aragón, şi ca atare au depus jurământul în faţa sa respectivele Cortesuri în 1498 şi 1499. Dar prinţul a murit înainte de a împlini doi ani, la 20 iulie 1500. Moştenirea Regilor Catolici a revenit prin urmare celei de-a treia fiice a lor, doña Juana, născută în 1479, şi căsătorită din 1496 cu arhiducele Filip cel Frumos, fiu al împăratului Maximilian. Imediat după călătoria pe care a întreprins-o atunci pentru a se reuni cu soţul ei în Ţările de Jos a început să dea semne de dezechilibru mintal. Se pare că la început cei doi soţi se iubeau mult. Pe urmă, Filip a dat impresia de a se depărta de soţia sa şi a reluat relaţiile pe care le avea cu diferite iubite. Această situaţie a umplut-o de gelozie pe doña Juana, care în plus nu se simţea în largul său în acele ţinuturi şi se credea înconjurată de rivale şi spioni. A început atunci să arate anumită propensiune spre melancolie şi

viață retrasă. Această situație nu a încetat să-i îngrijoreze pe părinții ei, informați de către trimișii lor. Împrejurările cereau ca doña Juana să vină în Spania pentru a fi recunoscută oficial ca viitoare regină. A întreprins călătoria cu soțul ei în ianuarie 1502. Cortesurile din Toledo nu au creat nici o dificultate pentru a depune jurământ în fața doñei Juana ca moștenitoare a Coroanei de Castilia. Filip cel Frumos s-a întors în Flandra la 14 decembrie, însă doña Juana, însărcinată, a trebuit să aștepte până în primăvara lui 1504 pentru a merge să se reunească cu el.

De cum a sosit în Flandra, din nou a cuprins-o gelozia. Se întețeau conflictele cu soțul ei și cu lumea de la palat. Corespondența ambasadorului Regilor Catolici în Flandra, Gómez de Fuensalida, se face ecoul unor asemenea dispute. În ea se face referire în mod frecvent la *desconciertos, descontentamiento y desamor, desabrimientos y palabras ásperas*[1] între cei doi soți. Situația îi preocupă mult pe Regii Catolici. Filip cel Frumos trimite în Spania o informare detaliată, în care se pomenește pentru prima dată de sănătatea mintală a doñei Juana. Are părerea așadar Filip cel Frumos că soția lui ar trebui să fie închisă în vreo fortăreață. Aceste împrejurări explică clauza din testamentul reginei Isabela, lăsat la 12 octombrie 1504, o lună și jumătate înainte de a muri. Acest testament o instituie pe doña Juana ca moștenitoare a tronului Castiliei, dar cu o limitare importantă: în caz că noua regină „no pueda o no quiera atender en la gobernación"[2], regele don Fernando va fi însărcinat cu ocârmuirea în Castilia până ce fiul cel mare al doñei Juana, prințul don Carlos, va fi atins majoratul – „a lo menos veinte años cumplidos"[3].

Era nebună cu adevărat doña Juana? Unii o descriu ca o femeie isterică, dând spre nebunie din pricina geloziei și pasiunii erotice. Alții înclină spre teza complotului: doña Juana ar fi victima rațiunii de stat și a unei mașinații politice destinată să o îndepărteze de la putere: soțul ei, mai întâi; tatăl ei, după aceea, și apoi fiul ei și le-au aranjat pentru a conduce în numele ei. Evi-

[1] Perturbări, neînțelegere și lipsă de afecțiune, duritați și vorbe aspre.
[2] „Nu poate sau nu dorește să ia parte la cârmuire".
[3] „La cel puțin douăzeci de ani împliniți".

dent, doña Juana suferea de vreo boală mintală ca bunica sa maternă, Isabela a Portugaliei. Nu era nebună în sensul vulgar al cuvântului, numai că nu avea voința și energia care se cer conducătorilor. Nici mama sa, nici tatăl său, nici mai târziu fiul ei nu s-au resemnat să vadă regatul încredințat pe mâini atât de slabe.

Regina Isabela moare la 26 noiembrie 1504. Ferdinand Catolicul se pregătește să cârmuiască în Castilia în numele fiicei sale. Dar, din Flandra, Filip cel Frumos se opune tezei nebuniei. Calculul său este evident: a recunoaște că soția sa e nebună ar însemna să se conformeze testamentului reginei Isabela și să încredințeze regența lui Ferdinand Catolicul; în schimb, dacă se acceptă teza că doña Juana se află în condiții de a cârmui, Ferdinand Catolicul este dat la o parte și Filip cel Frumos, ca soț al reginei, poate să ia parte la cârmuirea regatului. E vorba, deci, de o luptă pentru putere între Ferdinand Catolicul și Filip cel Frumos, între tatăl și soțul nefericitei regine. Cortesurile, reunite la Toro, în ianuarie 1505, sunt împărțite; până la urmă au recunoscut-o pe doña Juana ca regină a Castiliei și pe Ferdinand ca „legitimo curador, administrador y gobernador de estos reinos y señoríos"[1].

Ferdinand Catolicul devine atunci țintă de critici cumplite din partea partidei lui Filip. Imediat devine clar că nu există înțelegere posibilă între el și Filip, mai ales începând din clipa în care regele Aragónului se vede părăsit de un larg sector de opinie în Castilia. Sunt mulți cei care vor să profite de împrejurări pentru a încheia vechi socoteli. Aproape toți marii seniori visează să redobândească pozițiile pierdute de la urcarea pe tron a Regilor Catolici și speră că Filip cel Frumos le va fi recunoscător dacă îl ajută să domnească singur, îndepărtându-l pe Regele Catolic. În fine, politica internațională a ajutat la complicarea și mai mult a perspectivei politice castiliane. În septembrie 1504, cu câteva luni înainte de a muri regina Isabela, fără a se consulta cu aceasta nici cu soțul ei, se încheiase la Blois un tratat între Ludovic al XII-lea, rege al Franței, împăratul Maximilian și arhiducele Filip cel Frumos, tratat care constituia o amenințare pentru interesele spaniole în Italia. Era clar că, în

[1] „Legitim curator, administrator și cârmuitor al acestor regate și seniorii".

lupta pentru putere în Castilia, Filip căuta ajutorul Franței. Replica Regelui Catolic a fost fulgerătoare: în octombrie 1505 semna pacea cu Franța și, ce era mai insolit și grav, se angaja să se căsătorească cu Germaine de Foix, nepoată a regelui Franței; în schimb, Ludovic al XII-lea ceda lui Ferdinand drepturile pe care spunea că le posedă asupra regatului Napoli. Deja la acea dată, Ferdinand considera pierdută lupta pentru a se menține în Castilia drept cârmuitor. Filip și Juana au sosit la Coruña la 26 aprilie 1506. Aproape toți marii seniori din Castilia au ieșit să se alăture lui Filip și să se pună la ordinele sale; Regele Catolic nu a mai avut altă soluție decât să renunțe la suzeranitatea în Castilia și să plece în teritoriile sale din Aragón și Napoli. Dar în septembrie Filip cel Frumos a căzut bolnav la pat în Burgos și murea după șase zile, la 25 septembrie 1506.

Domnia foarte scurtă a lui Filip cel Frumos ne arată cât de fragilă era totuși punerea în ordine a regatului realizată de regina Isabela, împreună cu regele Ferdinand, după victoria lor în războiul de Succesiune din 1476-1479. Ceea ce a putut să dispară atunci a fost unirea coroanelor Castiliei și Aragónului. În 1505, Ferdinand, căsătorindu-se cu Germaine de Foix, nepoată a lui Ludovic al XII-lea, acceptă ca fiii născuți din această căsătorie să moștenească regatele și senioriile aragoneze. Dubla monarhie Castilia-Aragón era, deci, amenințată de moarte; Castilia și Aragón ar fi din nou separate ca înainte de căsătoria viitorilor Regi Catolici. Din fericire pentru viitorul politic al monarhiei, fiul lui Ferdinand și al lui Germaine de Foix, don Juan de Aragón, născut la 3 mai 1509, a trăit numai câteva ore, și don Carlos, fiu al doñei Juana și Filip cel Frumos, a putut să obțină la timpul potrivit cele două coroane.

REGENȚE A LUI FERDINAND CATOLICUL ȘI ALE CARDINALULUI CISNEROS (1506-1517)

Moartea lui Filip cel Frumos a provocat o anarhie care a fost pe punctul de a se transforma în război civil. La sfatul cardinalului Cisneros, marii și ceilalți demnitari ai curții au hotărât atunci să scrie lui Ferdinand pentru ca să se întoarcă să preia cârmuirea. Regele Aragónului a acceptat acea cerere, și în

iulie 1507 revenea în Castilia pentru a o cârmui în numele fiicei sale doña Juana, care continua să fie în mod oficial regină a Castiliei. Pe mai departe, Ferdinand a avut grijă să-şi ia măsuri de precauţie împotriva oricărei ameninţări pe care ar putea să o reprezinte persoana fiicei lui. A hotărât, în 1509, ca doña Juana să fie retrasă la Tordesillas[1].

Ferdinand a murit în ianuarie 1516. Cisneros a deţinut cârmuirea regatului până la venirea noului rege, Carol I, în Spania, în noiembrie 1517. După testamentul reginei Isabela, îi revenea acum fiului cel mai mare al doñei Juana, Carol de Gand, care atunci îşi avea reşedinţa în Flandra, să preia cârmuirea cu simplul titlu de regent. Dar, sfătuitorii flamanzi ai lui Carol au considerat mai potrivit ca acesta să primească de atunci titlul de rege: la 14 martie 1516, la Bruxelles, Carol a fost proclamat în mod oficial rege al Castiliei şi Aragónului, „juntamente con la catolica reina"[2] doña Juana. E vorba de o adevărată lovitură de stat pe care Cisneros şi Consiliul Regal au acceptat-o, dar care a provocat o profundă nemulţumire în largi sectoare din ţară.

Moartea Regelui Catolic a dat naştere la un val de indisciplină seniorială şi de agitaţie socială. Din toate părţile, autoritatea Statului era nesocotită şi nerespectată. În realitate, în 1516-1517 au existat două ocârmuiri: una în Castilia, în jurul lui Cisneros; alta în Flandra, sub conducerea dascălului lui Carol I, Chièvres. Prima avea responsabilitatea efectivă a afacerilor politice, dar a doua putea, în orice moment, să rectifice ori să anuleze deciziile luate în Spania. În aceste condiţii, Statul era practic paralizat. Era urgent să se pună capăt dihotomiei puterii, şi acest lucru nu s-ar putea realiza decât cu venirea regelui Carol în Spania. Acestor motive se datorează iniţiativa unor oraşe, în frunte cu Burgos, de a organiza o sesiune extraordinară a Cortesurilor, antecedent clar al răscoalei populare: în faţa a ceea ce se considera ca o situaţie de criză, datorită absenţei monarhului, s-a ajuns la concluzia că se putea şi trebuia preluată conducerea de către Cortesuri. Proiectele din Burgos nu s-au împlinit din cauza ştirii oficiale că regele Carol se pregătea, în sfârşit, să vină în Spania.

---

[1] Castelul din Tordesillas.

[2] „Dimpreună cu catolica regină".

Confesor al reginei Isabela din 1492, arhiepiscop de Toledo în 1495, inchizitor general pentru Castilia şi cardinal în 1507, Cisneros a fost, vreme de mai mult de douăzeci de ani, omul forte al epocii sale. Ecleziast, era convins că trebuia să se reformeze disciplina, obiceiurile şi formarea clerului. A folosit parte din imensele venituri ale arhiepiscopiei din Toledo pentru a întemeia în orăşelul său Alcalá de Henares universitatea pe care o cereau vremurile noi: o universitate deschisă tuturor teoriilor şi noilor tendinţe ale ştiinţelor: limbi clasice şi orientale, de exemplu. Inchizitorul general nu a vădit nici un fanatism, ci tocmai contrariul, în apărarea ortodoxiei. A prezentat Cisneros alte faţete care îl situează ca un om de stat al modernităţii. Îl vedem interesându-se de teme economice, încurajându-l pe un universitar, Gabriel Alonso de Herrera, ca să scrie şi să publice un tratat de agricultură cu scopul de a dezvolta acest sector al economiei. Pentru el, Statul trebuia să vegheze la binele comun şi să se situeze mai presus de facţiuni şi de fracţiuni. Cisneros avea cincizeci şi nouă de ani când a fost numit arhiepiscop de Toledo, şaptezeci când şi-a asumat pentru prima dată responsabilităţi politice la moartea lui Filip cel Frumos, optzeci când a preluat regenţa în 1516. A lăsat nepotului Regilor Catolici un Stat respectat şi puternic, dar Spania la care visa Cisneros o fi fost foarte diferită de cea pe care a configurat-o împăratul Carol al V-lea.

2. IMPERIUL SPANIOL (1516-1598)

Domnia lui Carol I deschide o perioadă nouă în istoria Spaniei. Pentru prima dată, cele două coroane de Castilia şi Aragón sunt reunite în aceeaşi persoană. Pe de altă parte, tronul îi revine unui suveran care, în afară de regatele peninsulare, moşteneşte senioriile din Flandra, drepturi la ducatul Burgundia, aspiraţii la Imperiu. Cu noua dinastie se deschid, aşadar, noi perspective în Europa, în Mediterana, în America. Este o perioadă de glorie cea care începe cu noua dinastie, dar glorie, a cui?, a monarhului sau a popoarelor lui?

Secolul XVI formează un ansamblu destul de complet: două domnii, cea a lui Carol I (1516-1556), cea a lui Filip al II-lea (1556-1598), dar o aceeaşi politică, ce se continuă cu esenţialele circumstanţe de timp şi loc.

RĂSCOALE POPULARE ŞI FRĂŢII

În octombrie 1517, Carol I s-a decis în sfârşit să meargă în Peninsulă. Locuitorii din Castilia îşi puneau mari speranţe în sosirea regelui. Primele contacte ale monarhului pe pământ spaniol au produs imediat o profundă decepţie. Carol, care se născuse la Gand, în 1500, primise o educaţie orientată conform cu valorile Casei de Burgundia; pentru mai nimic nu a contat pentru maeştrii şi dascălii săi ereditatea spaniolă. Din 1509, seniorul de Chièvres, Wilhelm de Croy, se impusese ca mentor al tânărului prinţ; l-a însoţit în Spania bucurându-se de aceeaşi încredere. Cisneros, care prin autoritatea sa şi experienţa sa ar fi putut să oprească în parte influenţa flamanzilor, a murit la începutul lunii noiembrie din 1517 fără să fi putut să se întâlnească cu regele. Cortesurile din Valladolid, reunite când Carol avea numai câteva luni de şedere în Castilia, exprimă deja deziluzia profundă a regatului. I se aminteşte lui Carol că mama sa

doña Juana continuă să fie „reina y señora destos reynos"[1]; se protestează împotriva ieşirilor exagerate de monedă către Flandra, împotriva favorurilor acordate străinilor pentru funcţii şi demnităţi; se face aluzie, în sfârşit, la teoria „înţelegerii tainice" între rege şi vasali. Regele pleacă la Barcelona, unde îi ajunge, în iunie 1519, vestea că a fost ales împărat al Sfântului Imperiu Romano-German, ca succesor al bunicului său patern, Maximilian. Din acel moment, toate preocupările tânărului Cezar şi ale sfetnicilor săi se învârt în jurul Imperiului: Carol trebuie ca să se prezinte personal la Aix-La-Chapelle[2] pentru a prelua noua sa demnitate; are nevoie de bani pentru călătorie şi cheltuielile pe care le-a pricinuit alegerea. Decide, în consecinţă, să mărească impunerile indirecte – impozitele pe comerţ –. Corpul de consilieri din Toledo se face ecou al protestelor care apar în toate părţile. La sfârşitul anului 1519 se convoacă Cortesurile, care vor trebui să se reunească în martie la Santiago. În acest climat de împotrivire, primele şedinţe nu dau nici un rezultat concret. Trebuie să se suspende Cortesurile, care se reunesc din nou, după două săptămâni la Coruña. Ameninţări, presiuni şi mituiri permit obţinerea unei majorităţi în favoarea unei noi impuneri, şi Carol al V-lea[3] se îmbarcă, la 20 mai, lăsând drept cârmuitor-regent pe vechiul său maestru, cardinalul Adrian.

Situaţia este foarte preocupantă. Din toate părţile se produc tulburări grave, dezordini, omoruri. Toledo propune întrunirea unei junte care, atunci când se întruneşte la Ávila, în august, are numai participarea a patru oraşe; dar întârzierea ocârmuirii în satisfacerea revendicărilor celor mai populare ale mişcării (în primul rând renunţarea la impunerea votată la Coruña) şi o tentativă prost organizată de reprimare, care se termină cu incendierea Medinei del Campo, contribuie la izolarea totală a cardinalului Adrian şi a Consiliului Regal. Juan de Padilla, cu trupe din Toledo, Madrid şi Salamanca, intră în Tordesillas, unde îşi are reşedinţa regina Juana. Junta se transferă la Tordesillas şi, la sfârşitul lui septembrie, o completează paisprezece

[1] „Regină şi stăpână a ăstor regate".
[2] Fostul Aquis Granum, în prezent Aachen.
[3] Ca împărat germanic devine Carol al V-lea, Carol Quintul.

din cele optsprezece oraşe cu vot deliberativ în Cortesuri. Din acel moment, Junta Sfântă se consideră ca adunare reprezentativă şi ocârmuire a regatului în numele reginei Juana. Tot acel succes al comuneros[1] şi pretenţiile lor revoluţionare stârnesc nelinişti la marea burghezie din Burgos şi nobilime. Carol al V-lea profită de acea conjunctură: numeşte pe doi magnaţi, Conetabilul şi Amiralul din Castilia, drept coregenţi împreună cu cardinalul Adrian; dă satisfacţii moderaţilor şi comercianţilor. Burgos se retrage atunci din juntă, în timp ce cardinalul Adrian reface o armată, cu ajutorul nobilimii şi al Portugaliei. La 5 decembrie 1520 această armată îi alungă pe comuneros din Tordesillas. Junta organizează din Valladolid acţiuni războinice împotriva seniorilor din Tierra de Campos, pune stăpânire în februarie pe Torrelobatón, castel al Amiralului din Castilia, dar se dovedeşte incapabilă să definească o politică concretă. Forţele militare ale adversarilor ei se unesc şi, în aprilie 1521, zdrobesc armata oraşelor la Villalar. Trei dintre căpeteniile militare principale, Padilla, Bravo şi Maldonado, sunt decapitate a doua zi; Toledo rezistă până în februarie 1522 sub comanda doñei María Pacheco, văduva lui Padilla, dar în cele din urmă s-a supus. Carol al V-lea se întoarce în iulie 1522, porunceşte să fie executaţi unii comuneros întemniţaţi şi acordă o iertare generală, din care se exceptează vreo trei sute de persoane, cele mai angajate în răscoală.

Mişcarea comuneră se situează în cadrul unei duble conjuncturi: o conjunctură politică şi o conjunctură economică.

Conjunctura politică este deschisă de moartea reginei Isabela în 1504. Se inaugurează atunci un şir de conduceri tranzitorii şi regenţe: domnie a lui Filip cel Frumos, prima regenţă a lui Cisneros, regenţă a lui Ferdinand Catolicul, a doua regenţă a lui Cisneros. Sunt aproape douăzeci de ani de criză politică; lipsă de continuitate; nu există o conducere fermă în Stat. Acest lucru dă naştere la reapariţia ambiţiilor de tot felul, foarte pronunţate în sânul nobilimii, care încearcă să recâştige poziţii pierdute.

Conjunctura economică nu este mai puţin preocupantă. Anii 1504-1506 sunt îngrozitori: recolte proaste, foamete, mortalitate;

[1] Căuzaşi ai comunităţilor din Castilia.

presiunea fiscală contribuie la agravarea situației. După acești ani tragici, asistăm la o scădere a prețurilor între 1510-1515, cu atât mai spectaculoasă cu cât este singura din tot secolul, depresiune urmată imediat de o creștere impresionantă a aceloraşi prețuri, creștere care atinge punctul său maxim în 1521.

Aceasta este panorama generală în care trebuie să se situeze problematica din 1520. Criza economică se menține pe mai departe şi afectează aproape toate sectoarele, şi se păstrează impresia că această criză politică stă să continue odată cu plecarea regelui în Imperiu. Localitățile din Castilia se simt fără apărare. Şi astfel şirul de tulburări şi agitația care se generalizează în tot regatul începând cu luna iunie 1520. În toate părțile izbucnesc răzvrătiri şi răscoale; aceste mişcări sunt tot atâtea manifestări ale unei situații de îngrijorare şi nemulțumire care numai în regiunea centro-castiliană ia un aspect net politic. De ce acolo şi nu în alte zone? În zona centrală, între Valladolid şi Toledo, par să se acumuleze dificultățile: oraşe foarte populate în care se luptă să se dezvolte o industrie textilă confruntată cu concurența străină şi cu dificultatea de a se aproviziona cu materie primă din cauza politicii de export de lânărie. Zona de nord, începând cu Burgos, îşi pune speranțele în relațiile comerciale privilegiate cu Flandra şi cu Europa, care logic sunt gata de a ieşi în câştig cu noua dinastie; motive asemănătoare, împreună cu o organizare socială diferită, intervin în Andaluzia. Nu la fel în regiunea centro-castiliană, care nu vede nici o ieşire.

Odată cu aceste premise se poate interpreta mişcarea comuneră cu două trăsături principale: respingere a Imperiului, reorganizare politică a binomului rege-regat.

Este alegerea regelui la Imperiu, în 1519, cea care începe cronologic mişcarea comuneră. Tema Imperiului circulă în cursul întregii primei etape a răscoalei. Comunerii au impresia că Cezarul sacrifică binele comun al Castiliei, interesele proprii şi legitime ale regatului, intereselor sale personale şi dinastice. După înfrângerea de la Villalar, Castilia nu va mai avea altă soluție decât să se încline şi să contribuie cu soldații săi şi cu banii săi la politica imperială, dar este evident că o face scrâşnind din dinți şi că numai o minoritate de înalți funcționari şi de intelectuali împărtăşeşte sfera de idei şi obiectivele împăratului.

Respingerea de fapt a Imperiului îi face pe comuneros să revendice pentru regat o participare directă în afacerile politice. Carol al V-lea trage folos, de fapt, de pe urma marilor orientări politice decise de Regii Catolici: e vorba de afirmarea în toate împrejurările a preeminenței instituției monarhice care poate delega seniorilor laici sau ecleziastici ori municipiilor care nu depindeau decât de rege puteri uneori importante, însă care păstrează totdeauna controlul general al deplinei administrări. Reorganizarea înfăptuită de Regii Catolici avea un sens foarte clar: politica era treaba coroanei; localitățile nu aveau de ce să intervină în ea. În municipii se instituționaliza sistemul de corpuri de consilieri închise încredințate unei oligarhii locale. Acestei oligarhii îi revine să rezolve treburile care interesează viața economică și socială a municipiului, dar în nici un caz nu trebuie să se amestece în probleme politice care ar putea să fie motive de dispute și confruntări. La nivel național se observă aceeași voință de a rezerva coroanei și secretarilor săi regali rezolvarea problemelor politice; nobilimea și Cortesurile sunt înlăturate de la aceste treburi.

Răscoala comuneră reușește să termine cu această situație. Problemele politice se dezbat din nou în consiliile primăriilor, unde consilierii tradiționali lasă drum liber adevăraților reprezentanți ai locuitorilor. Dar este înainte de toate Junta Sfântă cea care demonstrează o voință de a participa și a interveni în soluționarea marilor probleme politice. Junta Sfântă nu se limitează să prezinte reformele pe care le consideră oportune, lăsându-i regelui decizia finală; ea dorește să se amestece în cârmuire; cere să participe direct la ea. Acesta este punctul-cheie, cel care nu suferă din partea comuneros nici o tranzacție. De aceea au eșuat toate încercările de conciliere între fațiunea regală și fațiunea comuneră. Amiralul din Castilia, care a încercat să ajungă la un acord, prinde perfect semnificația politică a mișcării când exclamă, adresându-se împuterniciților Juntei: „Lucru greu de suportat este că acei slujbași pe care regele îi crește, voi ziceți că sunt nesupuși nelăsând slujbele la porunca voastră, care înseamnă a presupune că regatul poruncește regelui și nu regele regatului. Lucru care nu s-a mai văzut niciodată". Mai clar totuși se exprimă Diego Ramírez de Villaescusa, președinte al

Chancilleria[1] din Valladolid, ieşind dintr-o lungă şi inutilă discuţie cu rebelii: „Ei spuneau că erau mai presus de rege şi nu regele mai presus de ei".

Bătălia de la Villalar înseamnă înfrângerea acelui program politic care încerca să stabilească preeminenţa regatului asupra regelui. Regele recâştigă în 1522 preeminenţa sa în faţa celui de-al doilea termen al binomului, regatul. Politica rămâne din nou ca problemă rezervată nu unei minorităţi luminate, ci monarhului, unic depozitar al suveranităţii şi al autorităţii Statului. Această orientare a atras cu sine fără îndoială o mare stabilitate politică şi instituţională, dar în acelaşi timp a provocat un defazaj între coroană şi naţiune: până la ce punct s-au simţit spaniolii solidari cu politica pe care regii lor o apărau în numele lor în Europa sau în Flandra? Secolul XVI nu încape îndoială că a fost o epocă de preponderenţă şi de prestigiu pentru Spania, dar oamenii au de asemenea impresia că acea glorie s-a realizat pe seama naţiunii, invitată să plătească cu sângele ei şi contribuţiile ei tributare nişte idealuri şi nişte acţiuni imperiale stabilite într-un mod unilateral de către monarhi. O participare activă a regatului ar fi permis probabil să se rectifice aspecte ale acelei politici şi posibil să se evite unele consecinţe dramatice. Dar totdeauna este dificil să se imagineze altă istorie de cea care a fost.

În Valencia, criza frăţiilor prezintă similitudini şi deosebiri faţă de ceea ce s-a întâmplat în Castilia. În acel teritoriu, unde nobili şi plebei sunt opuşi de multă vreme, ciuma din vara lui 1519 provoacă plecarea patricianilor, care caută refugiu pe domeniile lor; oamenii simpli din capitală se văd astfel părăsiţi, neajutoraţi, expuşi fără apărare epidemiei şi incursiunilor corsarilor. Localnicii cer arme pentru apărarea lor şi, la sfârşitul anului, un consiliu din treisprezece reprezentanţi ai municipiului preia administraţia municipală. Curtea porunceşte viceregelui don Diego Hurtado de Mendoza să restabilească normalitatea în Valencia, dar *agermanats*[2] îl izgonesc din capitală şi din Játiva şi rămân stăpâni pe situaţie timp de circa un an; la 25 iulie 1521 învinge armata regală la Gandía; provoacă stricăciuni pe dome-

[1] Tribunal Suprem.
[2] Membrii Frăţiei.

niile senioriei, obligă pe vasalii mudejari ai nobililor să primească botezul. Cu toate acestea, seniorii şi puterea regală sfârşesc prin a învinge răscoala populară. Valencia se predă în noiembrie 1521; Játiva şi Alcira, în septembrie din anul următor.

Cele două crize revelă două caracteristici esenţiale ale monarhiei Habsburgilor:

1. Slăbiciunea unui Stat care nu coincide câtuşi de puţin cu diferitele naţionalităţi din care se compune Imperiul; comuneros şi *agermanats* se înfruntă cu puterea regală aproape exact la aceeaşi dată şi, totuşi, nu le trece prin gând să se pună de acord pentru a prezenta un front comun; cele două mişcări se ignoră complet.

2. Forţa socială pe care o reprezintă aristocraţia funciară, care a salvat coroana în ambele cazuri. În societatea spaniolă din perioada Cinci sute, elementele burgheze vor fi continuu marginalizate; în nici un moment nu vor putea opri enorma influenţă şi prestigiu ale stării nobiliare.

SOCIETATEA STĂRILOR

La Villalar, ca şi la Valencia, cei care au învins sunt nobilii. Ei au salvat prerogativele coroanei. În timpul războiului civil, Carol al V-lea se văzuse obligat să încredinţeze puterea interimară la doi magnaţi: Conetabilul şi Amiralul din Castilia; şi-a luat-o înapoi la întoarcerea în Spania în iulie 1522, fără un cuvânt pentru a le mulţumi pentru serviciile prestate. Amiralul a rămas cu amărăciune pentru restul vieţii lui; s-a crezut neglijat de juriştii din Consiliul Regal, el şi toată casta lui. Carol al V-lea nu face cu aceasta decât a urma direcţia fixată de Regii Catolici: a cârmui cu moderaţii, jurişti, călugări, cavaleri; a încredinţa granzilor misiuni diplomatice, conduceri militare, dar a evita să le dea direct răspunderi politice.

De-a lungul întregului secol vedem astfel desfăşurându-se o rivalitate între puterea militară şi slujbaşi, arme şi litere. Nobilii văd fără tragere de inimă cum juriştii conduc Statul, dar juriştii invidiază prestigiul social al hidalgilor şi nu se gândesc decât la a ajunge ei înşişi la condiţia de hidalgo. Aceasta e faţa dublă a secolului: aristocraţia are impresia că a fost frustată de victoria

ei la Villalar, dar niciodată prestigiul său nu a fost atât de mare ca atunci. Juriştii ocupă funcţii importante în Consilii şi administraţie; se îmbogăţesc, cumpără drepturi de proprietate perpetuă şi închirieri de pământ, dar le e ruşine de originile lor plebeie şi până la urmă ajung şi ei să adopte modul de viaţă al cavalerilor, mentalitatea lor, scara lor de valori; se străduiesc să se identifice cu nobilimea.

Problema e că nobilimea ocupă primul loc în societate. Puterea ei economică şi influenţa ei sunt considerabile. Posedă proprietăţi imense care îi aduc venituri imense. Nu toţi nobilii se bucură de acelaşi prestigiu. Există o întreagă ierarhie care poate fi stabilită astfel:

1. În partea de sus, granzii şi titluri de noblețe (duci, conți, marchizi): vreo treizeci de familii la începutul secolului, dublu la sfârşit. Sunt cei din familiile Enríquez, Velasco, Mendoza, Guzmán, Pimentel, Álvarez de Toledo, etc., ale căror nume sunt menţionate în cronicile de la curte.

2. Apoi, cavalerii, între care putem să deosebim cel puţin trei grupe: *a*) membrii ordinelor militare (Santiago, Calatrava, Alcántara); *b*) seniorii cu supuşi, posesori de seniorii jurisdicţionale şi domenii, şi *c*) oligarhia urbană.

Celor care nu sunt nici titluri de noblețe nici seniori cu supuşi nici cavaleri din vreun ordin li se spun hidalgi. Toate acele categorii se bucură de mare prestigiu social. Problema e că societatea din secolul al XVI-lea este o societate a stărilor, bazată pe privilegiu, şi privilegiul esenţial este scutirea fiscală: nobilul nu contribuie la dări, la impozite. Toate deosebirile se reduc la aceasta: dacă e hidalgo sau birnic. Hidalgia – adică, scutirea fiscală – e semnul vizibil al nobleții, care permite să se obţină alte avantaje: onoruri, prestigiu... Şi astfel zelul cu care se încearcă să se câştige atunci când nu se deţine în mod natural sau prin moştenire familială. Rezultatul acelei dorinţe pentru hidalgie a fost că proporţia hidalgilor creşte continuu. Documente din 1541 indică cifrele următoare: în regatul León şi în Asturias, hidalgii erau la fel de numeroşi ca şi birnicii; în Burgos, un sfert din populaţie era compusă din hidalgi, proporţie care scade la o şeptime în Zamora, o optime în Valladolid, o zecime în Toro, Ávila, Soria; o douăsprezecime în Granada, Sevilla, Córdoba, Jaén, Salamanca, Cuenca, Guadalajara,

Madrid, Toledo; o paisprezecime în Murcia şi Segovia. Imensa majoritate a acelor hidalgi trăia în centre urbane; mult mai puţin numeroşi erau cei care locuiau în zone rurale, şi această minoritate a dat naştere la imaginea hidalgului sărac atât de răspândită de literatură, totuşi care în realitate nu corespunde faptelor. Cazul general este, din contră, ecuaţia care se stabileşte între hidalgie şi bogăţie.

Proporţia hidalgilor pe lângă populaţie (un 10 la sută din total) este importantă. Cum mai toţi dintre ei sunt mari proprietari, jurişti bogaţi, comercianţi pricopsiţi, rezultă că aceia care au bogăţia nu plătesc impozit; povara tributară apasă mai ales pe ţărani şi cei săraci. Aceasta este, prin urmare, alta din caracteristicile societăţii stărilor din secolul XVI: este o societate teribil de nedreaptă în repartiţia impozitului; a fi ţăran ori sărac este aşadar un blestem. Societatea Renaşterii a întărit valorile nobiliare şi a accentuat dispreţul faţă de munca manuală şi activităţile mecanice. Şi astfel problema provocată de valul crescând de cerşetori şi vagabonzi care umblau dintr-un loc într-altul în căutare de hrană. Această mână de lucru potenţială mulţi încearcă să o fixeze, interzicând vagabondările ei prin ţară şi separându-i pe adevăraţii săraci – bătrâni, infirmi, bolnavi, care trebuiau să fie ajutaţi cu binefaceri şi adăpostiţi în aziluri – de cei închipuiţi, pe care trebuia să-i oblige să-şi câştige traiul muncind. Cortesurile, coroana, corpurile de consilieri precum cele din Zamora, Salamanca, Valladolid... au luat măsuri în acest sens, începând cu 1545, ceea ce a stârnit o polemică între Domingo de Soto[1] şi fray Juan de Medina, polemică ce probabil s-o fi prelungit până la sfârşitul secolului.

REGE ŞI REGAT

După Villalar, în nici un moment puterea regală nu pare ameninţată în secolul XVI; domină perfect situaţia. Totuşi, e foarte departe de a administra direct imensa majoritate a teri-

[1] (1494-1560), cleric şi teolog dominican, una din figurile de mare importanţă ale mişcării filozofice cunoscute ca Şcoala din Salamanca împreună cu Francisco de Vitoria.

toriului național. Lucru ce se face de obicei, în acest caz, este administrarea delegată. Putem să distingem astfel trei sectoare:

1. Senioriile, în înțelesul larg al cuvântului, formează un amplu sector majoritar în cel care regele deleagă împuternicirea sa și autoritatea sa seniorilor, laici sau ecleziastici. Sunt feudele teritoriale ale nobilimii, domeniile abației, cele ale ordinelor militare (encomiendas[1]) sau religioase, cele ale episcopilor și arhiepiscopilor. Seniorii în jurisdicțiile lor exercită puteri ce corespund Statului și pe care coroana le delega.

2. Chiar acele teritorii care nu depindeau decât de rege nu totdeauna erau supuse autorității nemijlocite a suveranului: municipii, primării, sate, orașe, în toate aceste cazuri dăm de autorități delegate. Municipiile nu numai conduceau în perimetrul orașului, ci și în întinse zone rurale în jurul său; în anumite cazuri, precum cel din Valladolid ori din Segovia, era vorba de adevărate zone sau provincii – „țara" unui oraș – care erau supuse jurisdicției unei capitale ce se comporta ca un adevărat stăpân colectiv față de împrejurimi sau teritoriul înconjurător. Totuși, autonomia relativă a marilor primării era mult mai mică decât cea a senioriilor, deoarece coroana era reprezentată în acelea de către un înalt funcționar, corregidor, care prezida consiliul primăriei, adică, adunarea compusă din regidores (sau veinticuatros, în Andaluzia), care formau o oligarhie urbană foarte închisă, jurații sau reprezentanți ai cartierelor, inspectori, magistrați municipali și alte funcții municipale.

Existența acelor două sectoare, cel seniorial și cel muncipal, are drept consecință că cea mai mare parte a teritoriului național rămâne mai mult sau mai puțin în afara autorității directe a suveranului, care nu face decât să exercite un control mai mult sau mai puțin riguros asupra treburilor locale. În schimb, coroana își rezervă complet al treilea sector, adică, politica generală.

3. Acest al treilea sector constituie sectorul politic propriuzis, Statul în sensul modern al cuvântului: diplomație, politică fiscală, conducere generală a regatului. Din punct de vedere teoretic, coroana trebuie să colaboreze cu Cortesurile, care sunt reprezentarea regatului.

---

[1] Concesiuni.

Cortesurile nu reprezintă întreg regatul, ci doar municipiile care nu depind decât de rege. Nici nu reprezintă totalitatea oraşelor, ci o minoritate: optsprezece (Burgos, Soria, Segovia, Ávila, Valladolid, León, Salamanca, Zamora, Toro, Toledo, Cuenca, Guadalajara, Madrid, Sevilla, Córdoba, Jaén, Murcia şi Granada). A avea un cuvânt de spus în Cortesuri nu este nici un drept; este un privilegiu pe care îl apără cu hotărâre oraşele ce îl posedă. În sfârşit, în fiecare din cele optsprezece oraşe privilegiate, un grup foarte redus de electori este cel însărcinat să-i numească pe cei doi deputaţi în Cortesuri: e vorba în esenţă de oligarhia municipală a consilierilor. În ciuda acelor limitări, Cortesurile din Castilia nu au fost atât de docile cum se spune uneori. Nu au acceptat uşor impunerile noi care li se cereau, şi pentru că erau ele cele însărcinate să controleze încasarea lor au profitat de ocazie pentru a întări autoritatea oligarhiilor municipale. Când i-au acceptat lui Filip al II-lea impozitul cunoscut ca *millones*[1], Cortesurile au cerut şi au obţinut ca încasarea şi folosirea lui să fie supuse controlului oraşelor reprezentate în Cortesuri. *Millones* au permis astfel oligarhiilor urbane să-şi mărească privilegiile.

Totuşi, regele nu conducea singur, ci având colaborarea unor Consilii specializate: Castilia, Vistieria, Inchiziţia, etc. Aceasta este caracteristica administraţiei Habsburgilor: e vorba de o administraţie colegială. Fiecare Consiliu e compus din vreo zece sau cincisprezece persoane, în majoritatea lor jurişti. Consiliile examinează problemele importante; după discutare se face o expunere sumară, care se prezintă suveranului, şi acesta scrie pe marginea documentului observaţiile sale ori deciziile sale. E sistemul numit de sfătuiri.

Între suveran şi Consilii, legătura se face prin secretari, care până la urmă exercită un rol de prim plan în viaţa politică. Mulţi dintre ei rămân în funcţii vreme îndelungată, uneori toată viaţa lor. Acesta a fost cazul lui Francisco de los Cobos, sub domnia lui Carol al V-lea, iar în domnia lui Filip al II-lea, cel al lui Ruy Gómez de Silva, principe de Eboli, şi Gonzalo Pérez, pe urmă înlocuit de fiul său Antonio. Acei oameni, prin prezenţa lor

[1] Impozit asupra bunurilor de consum.

continuă alături de suveran, au avut o influenţă considerabilă în sferele înalte ale puterii. Nimeni şi nimic nu pare în stare să oprească autoritatea sa; e vorba de o putere absolută, dar nu arbitrară, şi care încă nu a adus absolutismul la punctul său de perfecţiune.

SPANIA ŞI EUROPA

Cei din Casa de Austria nu urmează o politică naţională, cu atât mai puţin naţionalistă, ci o politică dinastică. Spania, şi mai concret Castilia, se limitează să ajute această politică; ea se dovedeşte baza imperiului, unde se strâng banii necesari şi se recrutează soldaţii, diplomaţii şi funcţionarii însărcinaţi s-o pună în aplicare. O politică realmente naţională ar fi dat mai multă atenţie problemelor mediteraneene (Italia, nordul Africii) şi probabil ar fi intervenit într-un mod mai puţin direct în conflictele aduse după sine în Germania şi Europa de Nord de Reforma luterană. Între politica desfăşurată de Carol al V-lea şi cea urmată de Filip al II-lea există o indubitabilă continuitate, dar şi trăsături caracteristice specifice.

Politica imperială

Nu încape îndoială că împăratul Carol al V-lea a considerat că demnitatea imperială îl situa mai presus de monarhiile naţionale şi îl obliga să vegheze la interesele comune ale creştinătăţii. Politica exterioară a lui Carol al V-lea oferă unele constante:

1. În primul rând, e vorba de a avea relaţii prieteneşti cu regatul vecin din Portugalia. Căsătoria împăratului cu prinţesa portugheză Isabela, în 1526, a întărit legăturile între cele două coroane. Tratatul de la Tordesillas (1494) marcase zonele de expansiune respective ale Spaniei şi Portugaliei în Atlantic. Singurul punct de fricţiune îl constituia problema insulelor Moluce; în 1529, la Zaragoza, Carol al V-lea a renunţat din partea Spaniei la orice revendicare asupra arhipelagului, ceea ce a făcut să dispară orice concurenţă între cele două ţări.

2. În al doilea rând, Carol al V-lea totdeauna a arătat mare preocupare în faţa pericolului pe care îl reprezentau turcii.

Avansările turceşti se produc în două sectoare: Europa centrală şi Mediterana occidentală. Ei ocupă Balcanii şi, după bătălia de la Mohács (1526), aproape întreg teritoriul Ungariei; asediază Viena în 1529. În acest sector, Carol al V-lea se limitează să oprească valul turc fără a reuşi să treacă la contraofensivă. Nu la fel în Mediterana, unde Barbarossa[1], stăpân pe Alger, ameninţă posesiunile spaniole în Italia şi chiar Peninsula. Carol al V-lea a condus personal două operaţiuni războinice: una reuşită asupra Tunisului (1535); cealaltă, care s-a terminat cu o retragere şi un eşec, asupra Algerului în 1541.

3. În ceea ce priveşte Franţa, domnia începuse cu o tentativă de concordie; a fost tratatul de la Noyon (1516), negociat sub influenţa dascălului său, seniorul de Chièvres, care prefera să se aibă în pace cu regatul vecin cât timp Carol nu şi-ar fi asigurat tronul în Spania. În realitate, trei erau punctele de fricţiune între Carol al V-lea şi Francisc I: Navarra, Burgundia, Italia. Franţa nu acceptase soluţia pe care Ferdinand Catolicul i-o dăduse în problema Navarrei în 1512 şi continua să sprijine pretenţiile detronatei Case d'Albret. Pe de altă parte, Carol al V-lea se considera ca legitim moştenitor al ducatului de Burgundia. În sfârşit, rivalitatea franco-spaniolă în Italia nu înceta: Spania continua să se menţină în Sicilia şi Napoli, în timp ce Franţa dorea să se instaleze la Milano. Această situaţie de conflict a adus după sine o serie de războaie între cei doi suverani, care au căutat ajutor pe lângă ceilalţi domnitori ai epocii (Henric al VIII-lea din Anglia, Papa, Genova, Veneţia, sultanul Soliman...) şi a căror rivalitate a însângerat în repetate rânduri regiunile Europei.

Prima ciocnire s-a produs în Navarra. Profitând de răscoala Comunităţilor, francezii invadează Navarra în mai 1521 şi, aproape fără să întâmpine rezistenţă, ajung până la Pamplona şi Estella. Spaniolii se întăresc la Logroño şi, de acolo, încep o contraofensivă rapidă; francezii suferă o înfrângere totală aproape de Pamplona (30 iunie 1521). În câteva zile, armata spaniolă îl respinge pe inamic.

Între timp, armatele imperiale reuşesc să-i alunge din Ducatul Milanez pe francezi, pe care regele lor Francisc I îi comanda

[1] Khain-ed-Din.

personal. Bătălia decisivă s-a dat la Pavia (februarie 1525); regele Franței, rănit, a căzut prizonier și a fost dus la Madrid, unde a rămas până la pacea care s-a semnat la 14 ianuarie 1526. În schimbul libertății sale, Francisc I s-a angajat să-i dea lui Carol al V-lea ducatul de Burgundia și să se retragă din Ducatul Milanez; dar nu a îndeplinit nici una din acele promisiuni când s-a văzut din nou pe teritoriu francez. S-au reluat ostilitățile în iunie 1526. Episodul cel mai dramatic a fost asaltul și jefuirea Romei de către trupele imperiale, comandate de conetabilul de Bourbon, în mai 1527. Războiul s-a terminat în iunie 1529: cu tratatul de la Cambray. Carol al V-lea a renunțat la Burgundia și Francisc I la ducatul Milano. După mai multe peripeții (război în 1536-1538 și 1542-1544), s-au confirmat acele clauze în pacea de la Crépy (septembrie 1544).

4. Reforma i-a pus lui Carol al V-lea o problemă cât se poate de gravă; era vorba pentru el de a păstra totodată unitatea religioasă a lumii creștine și unitatea politică a Imperiului. A realizat mai mult sau mai puțin al doilea scop, dar a eșuat complet în primul. Două etape pot fi semnalate în politica urmată față de protestanții germani: conciliere până la 1541, ruptură după acea dată.

Imediat după actul revoluționar al lui Luther, Carol al V-lea încearcă să fie îngăduitor. Dieta din Worms (1521) l-a surghiunit pe Luther, dar nu s-a făcut nimic pentru a aplica zisa condamnare. Scopul era întrunirea unui Conciliu general pentru a reforma Biserica și a păstra unitatea religioasă. În prima Dietă de la Spir[1] (1526) se lasă liberi principii germani în legătură cu a urma sau nu învățăturile luterane; ei interpretează acea atitudine împăciuitoare ca o invitație să se comporte conform cu interesele lor materiale, și mulți dintre ei încep să secularizeze averile Bisericii și să și le însușească. Împăratul Carol al V-lea reacționează în 1530 și decide să aplice decretul de la Worms împotriva lui Luther; protestanții se consideră amenințați și formează numita Liga de la Smalkald, ale cărei preocupări erau de tip politic, tot atât sau mai mult decât religios. Concilierea se reia cu pacea de la Nürnberg (1532); Împăratul se angajează să nu acționeze cu forța până la întrunirea Conciliului.

[1] Speyer, pe Rin, oraș liber imperial, a fost sediul mai multor diete.

Ultima tentativă de conciliere între cele două confesiuni a avut loc la Ratisbona[1] (1541); a fost un eşec. Din acel moment, Carol al V-lea pare să accepte ruptura religioasă şi caută numai să păstreze unitatea Imperiului. Conciliul care se întruneşte la Trento, în 1545, dar în absenţa luteranilor, vine prea târziu. Împăratul începe acţiunile sale de război împotriva principelui elector din Saxonia şi susţinătorilor săi, pe care îi învinge la Mühlberg (1547). Dieta din Augsburg (1548) ajunge la un acord relativ, aşa-numitul *Interim*, dar trădarea lui Mauriciu de Saxonia, care se înţelege cu Henric al II-lea al Franţei, îl pune din nou pe împărat în dificultate. Astfel se ajunge la pacea de la Augsburg (1555), în care se proclamă libertatea religioasă a Statelor componente ale Imperiului.

Amărăciunea pe care i-a lăsat-o lui Carol al V-lea acea prăbuşire a celor mai mari iluzii ale sale – păstrarea unităţii religioase a creştinătăţii în faţa turcilor – explică abdicarea din anul următor. Se poate spune că răspunderile imperiale ale suveranului său au obligat-o pe Spania să intervină în probleme care nu o priveau direct şi au compromis grav dezvoltarea sa naţională autonomă. Prea clar intuiseră *comuneros*, care, de la început, au respins în mod categoric politica imperială. Partea grea pentru Spania a fost că, după Carol al V-lea, fiul său Filip al II-lea s-a crezut în obligaţia de a se menţine în aceeaşi postură.

Epilog al rivalităţii franco-spaniole deschisă din 1521 a fost războiul pe care Franţa l-a declarat noului rege al Spaniei, Filip al II-lea. Fapta războinică cea mai relevantă a fost bătălia de la Saint-Quentin (1557). Pacea de la Cateau-Cambrésis (1559) iniţiază perioada preponderenţei spaniole în Europa.

Preponderenţa spaniolă

Abdicând în 1556, Carol al V-lea i-a lăsat fiului şi succesorului său, Filip al II-lea, toate teritoriile care îi aparţineau, cu singura excepţie a Imperiului. Dar, în realitate, noul rege a considerat că era obligat să urmeze politica europeană a tatălui său şi să dea tot sprijinul său Împăratului. A existat, aşadar, o

[1] Regensburg.

solidaritate dinastică şi politică între diversele elemente ale Casei de Austria, al cărei început a fost Filip al II-lea. Dar cum acesta nu avea autoritatea morală pe care demnitatea imperială i-o conferea lui Carol al V-lea, voinţa sa de a lupta împotriva Reformei a fost interpretată ca o simplă justificare de tip ideologic pentru a ascunde ceea ce s-a considerat de multe ori ca o manifestare a imperialismului spaniol.

Filip al II-lea începe ultima cruciadă a creştinătăţii împotriva turcilor, care în 1565 asediaseră Malta, în 1569 ocupaseră Tunis şi în 1570-1571 declaraseră război Veneţiei şi încercaseră să cucerească Cipru. Veneţia, Sfântul Scaun şi Spania se unesc în Liga Sfântă, ale cărei forţe le comandă fiul natural al lui Carol al V-lea, don Juan de Austria. Aliaţii îi învinge pe turci la Lepanto[1], la 7 octombrie 1571, lovitură grea pentru otomani, care se credeau aproape de neînvins şi suferă deci pierderi considerabile, materiale şi umane. Lepanto nu a fost, pentru turci, o înfrângere totală, dar victoria creştină a ajutat să pună capăt climatului de euforie care domnea printre otomani.

Din 1566, problema fundamentală pentru Filip al II-lea o constituie Flandra, un conflict în care ideologia şi naţionalismul sunt strâns implicate. În 1559, Filip al II-lea încredinţase cârmuirea Ţărilor de Jos mătuşii sale, Margareta de Parma, sfătuită de un consiliu în care figura cea mai de seamă era cea a lui Granvela[2], care se bucura de încrederea monarhului. Nobilimea din partea locului, în frunte cu prinţul de Orania, Wilhelm de Nassau, ar fi preferat o soluţie care să-i fi dat mai multă influenţă în treburile politice. Filip al II-lea acceptă să-l îndepărteze pe Granvela, dar refuză orice concesie în privinţa libertăţii cultelor. În 1556, minoritatea calvină organizează o serie de manifestări care culminează cu distrugerea multor statui şi jefuirea diverselor locaşuri de rugăciune.

Filip al II-lea reacţionează într-un mod energic, trimiţând în Ţările de Jos o armată comandată de ducele de Alba, care izbuteşte să termine cu împotrivirea printr-o reprimare implacabilă. Începând de atunci, războiul capătă un aspect feroce în care

[1] Oraş maritim din Grecia, la 35 kilometri est de Missolonghi.
[2] Nicolás Perrenot de.

motivele religioase şi naţionaliste sunt foarte legate. Împotriva regelui Spaniei rebelii caută ajutorul puterilor protestante, mai cu seamă al Angliei. E vorba de un război ideologic, primul război ideologic pe care l-au cunoscut vremurile moderne; orice concesie răzvrătiţilor pare să implice o victorie a ereziei şi se respinge, deci. Ca toate războaiele ideologice, acela a fost groaznic; reprimarea face să apară noi focare de nemulţumiţi şi insurgenţi; lupta se desfăşoară pe apă şi pe uscat. Luis de Requesens[1] îl înlocuieşte, în 1573, pe ducele de Alba. Trupele, care îşi primesc solda din când în când, se revoltă şi jefuiesc Anvers, în 1576. Solidaritatea între nobilii nemulţumiţi şi calvinişti devine şi mai strânsă după acele dezordini. Don Juan de Austria, numit guvernator, încheie un armistiţiu care durează puţin. Ostilităţile reîncep. Alessandro Farnese[2] încearcă, având succes relativ, să-i despartă pe catolici, numeroşi în sudul ţării, de calvinişti. Aceasta este soluţia care până la urmă se va impune; precum în cazuri mai recente de conflicte ideologice (a se gândi la Germania, la Coreea, la Vietnam...), ţara a fost până la urmă împărţită în două părţi[3].

Războiul din Flandra permite să se înţeleagă cum relaţiile Spaniei cu Anglia şi Franţa au luat o întorsătură atât de rea. Cu Anglia, evoluţia s-a desfăşurat în trei răstimpuri:

1. Întâi, a fost o scurtă perioadă de unire, când prinţul Filip, soţ al Mariei Tudor, era rege consort al Angliei.

2. Dar odată cu moartea Mariei Tudor şi urcarea pe tron a Elisabetei I, insurgenţii flamanzi pot avea simpatia activă a cârmuirii engleze. Corsarii englezi (John Hawkins, Francis

---

[1] y Zuñiga, general şi om politic spaniol.

[2] Guvernator al Ţărilor de Jos din 1579.

[3] Din tabăra flamandă s-a început o violentă şi eficace campanie de propagandă împotriva Spaniei şi suveranului ei; *Apologia* lui Wilhelm de Orania îl descrie pe Filip al II-lea ca un domnitor tiranic, setos de sânge, cumplit; pe poporul spaniol, ca o naţie dominată de călugări şi Inchiziţie, fanatizată, răspunzătoare de omorârile considerabile de indieni în America. Acesta a fost istoriceşte punctul de plecare al legendei negre antispaniole care atâta crezare a găsit în ţările anglosaxone până foarte de curând, şi care încă nu a fost complet uitată. (*nota autorului*).

Drake) atacă navele spaniole pe mări, deşi cele două naţiuni se află oficial în pace.

3. Războiul deschis începe în 1585. Deoarece insurgenţii flamanzi găsesc în Anglia ajutoare materiale şi financiare, Filip al II-lea decide să-i atace pe englezi pentru a-i stăvili mai bine pe supuşii săi din Ţările de Jos. E vorba de a înfăptui o invadare a insulelor britanice, şi pentru acest lucru se fac pregătiri considerabile: o armada de şaizeci şi cinci de nave, cu unsprezece mii de membri ai echipajului şi nouăsprezece mii de soldaţi – Invincibila Armada –. Operaţiunea trebuia ca să se desfăşoare în două rânduri: întâi, trebuia să se îmbarce trupele lui Alessandro Farnese, care aşteptau armada în Ţările de Jos; apoi, să debarce corpul expediţionar în Anglia. Pentru acest lucru era nevoie de un port bun, dar insurgenţii au izbutit ca prima parte a planului de invadare să eşueze; vânturile şi furtuna au reuşit să strice operaţiunea (1588).

Războiul din Flandra la fel a înveninat relaţiile cu Franţa, care, începând cu pacea de la Cateau-Cambrésis, nu mai avea nici un motiv pentru a rivaliza cu Spania în Italia. Sub domnia lui Filip al II-lea, relaţiile franco-spaniole trec aşadar prin trei etape: 1556-1589; 1589-1595; 1595-1598. Primele două sunt mai degrabă favorabile Spaniei. În a treia, Franţa redobândeşte unitatea sa politică, dar ambele puteri, epuizate de jumătate de secol de războaie, nu au altă soluţie decât să ajungă la un compromis.

La 10 august 1557, trupele Regelui Catolic zdrobesc armata franceză aproape de Saint-Quentin. Tratatul de la Cateau-Cambrésis (3 aprilie 1559) e avantajos pentru Spania, care reuşeşte să impună pentru mai mult de un secol hegemonia sa în Italia. Consecinţă imediată a păcii între cele două naţiuni au fost căsătoriile regale între Filip al II-lea – văduv pentru a doua oară – şi încă fetiţa Isabelle de Valois – avea numai treisprezece ani atunci –, fiică a lui Henric al II-lea al Franţei şi a Caterinei de Medici. Isabelle a fost primită în Spania ca Regina Păcii. Se credea că odată cu venirea ei se vor termina pentru totdeauna războaiele care, de la sfârşitul veacului trecut, puseseră faţă în faţă cele mai puternice două naţiuni din Europa. Conjunctura internaţională, totuşi, continua să fie preocupantă din cauza

dezbinărilor dintre catolici şi protestanţi. Unul din motivele care l-au împins pe Henric al II-lea al Franţei să semneze pacea cu Spania, în 1559, era că dorea să aibă mână liberă pentru a acţiona cu energie împotriva protestanţilor. Dar regele a murit la 30 iunie în acelaşi an. Fiul şi succesorul său, Francisc al II-lea, a murit în anul următor. Coroana Franţei i-a revenit aşadar unui copil de zece ani, Carol al IX-lea. Mama sa, Caterina de Medici, e numită regentă şi, cu acest titlu, va conduce efectiv, vreme de treizeci de ani, până la moartea sa (1539), politica Franţei. Caterina rămâne pe mai departe fidelă catolicismului, dar trebuie să ţină seama de prezenţa în Franţa a unui puternic şi numeros grup de hughenoţi. Încearcă mai întâi să se pună bine cu ei. În această conjunctură trebuie să se situeze întrevederile de la Bayonne, în iunie 1565. Era vorba de a armoniza politica celor două ţări în legătură cu progresele protestantismului. „Întâlnirea la vârf" la Bayonne nu a dat nici un rezultat concret. Catolicii intransigenţi protestează împotriva atitudinii conciliatoare a regentei şi propun să se bizuie pe Spania pentru a termina definitiv cu ereticii. Acel reazem – Liga Sfântă – are mare răspundere în omorurile din Noaptea Sfântului Bartolomeu (24 august 1572), în care mor asasinaţi cel puţin treizeci de mii de hughenoţi. Începând de atunci, Filip al II-lea menţine relaţii strânse cu Liga şi semnează cu ea o convenţie, în 1576. Din Spania vine parte din bani pentru a plăti trupele catolice şi pentru a cumpăra susţinători.

În 1584, succesiunea la tronul Franţei îi corespunde lui Henric de Bourbon, rege al Navarrei, şef al hughenoţilor. Atât Liga cât şi Filip al II-lea sunt de acord pentru ca, în nici un caz, un eretic să ajungă rege al Franţei. În această incomodă conjunctură, la 1 august 1589, călugărul dominican Jacques Clément îl asasinează pe regele Franţei, Henric al III-lea, care, înainte de a muri, îl indică pe Henric de Bourbon ca legitim succesor al său. Pe motiv de a fi protestant şi pe motiv de a-i ajuta făţiş pe răzvrătiţii flamanzi, noul rege al Franţei nu poate fi pe placul lui Filip al II-lea, a cărui alianţă cu Liga devine mai strânsă. Dar soluţia trebuia ca să fie politică. Stările Generale – echivalent al Cortesurilor din Spania – se întrunesc în ianuarie 1593 pentru a purcede la alegerea regelui. În martie soseşte la Paris noul ambasador al Spaniei, duce de Feria, cu instrucţiuni foarte precise: trebuie ca să

prezinte drepturile la tronul Franței ale infantei Isabela Clara Eugenia, fiică a lui Filip al II-lea și nepoată a lui Henric al II-lea. Ceea ce doreau majoritatea francezilor era un rege francez și terminarea luptelor civile. Poporul era sătul de război și de dictatura Ligii. Henric de Bourbon a știut să-și câștige simpatia multora. În iunie 1593 a făcut pasul decisiv: a revenit la catolicism și s-a făcut uns ca rege al Franței. Curând după aceea, în ciuda presiunilor Spaniei, papa Clement al VIII-lea îi dădea absoluțiunea lui Henric al IV-lea pentru tot trecutul.

Eșecul lui Filip al II-lea era complet, dar lucrurile nu s-au oprit aici, pentru că, la începutul lui 1595, Henric al IV-lea i-a declarat război lui Filip al II-lea deoarece a încercat să-i smulgă tronul Franței cu mască de religie. Peripețiile războiului au fost multe și incerte. În realitate, cele două țări nu erau în condițiuni de a suporta cheltuielile unui război de lungă durată. De aceea au sfârșit prin a accepta medierea papei Clement al VIII-lea și s-au învoit să semneze tratatul de pace de la Vervins (2 mai 1598), prin care s-a revenit mai mult sau mai puțin la înțelegerea cu o jumătate de secol înainte, la Cateau-Cambrésis.

INDIILE

Secolul XVI nu reprezintă pentru Spania numai hegemonia politică în Europa; este de asemeni momentul marii sale expansiuni în America. În clipa în care a început dinastia celor din Casa de Austria, Spania era deja stăpână pe Antile, supuse unei dure exploatări între 1500-1515. Cucerirea Imperiului s-a realizat în trei etape: Antilele, între 1492-1515; Mexic, începând cu 1520, și Peru, începând cu 1530.

Deja cu a doua expediție a lui Columb, în 1493, se trece de la descoperire la colonizare, cum o demonstrează mijloacele folosite atunci (șaptesprezece nave) și instalarea la Sevilla a unei administrații adecvate condusă de Juan Rodríguez de Fonseca. Începând cu 1509 se colonizează Puerto Rico; apoi, în 1511, Cuba. Când moare Ferdinand cel Catolic, în 1516, deja s-a stors toată vlaga din Antile. Se caută atunci noi teritorii de cucerit și descoperit pe uscat. În această perspectivă se include expediția spre Mexic. Hernán Cortés, neascultând ordinele guvernatorului Cubei, Diego

Velázquez, porneşte în larg la 18 noiembrie 1518 cu unsprezece nave, o sută cincizeci de oameni, două sute sau trei sute de indieni, vreo cincisprezece tunuri şi tot atâţia cai. În aprilie 1519 debarcă pe litoralul Mexicului. Intră adânc în teritoriu. În august atrage la cauza sa tribul Tlaxcala, care nu admitea să fie supus aztecilor. În octombrie, Cortés crede oportun să inspire teamă inamicilor săi organizând omorârea lui Cholula. După o lună intră în Tenochtitlán şi impune autoritatea sa împăratului Moctezuma, dar trebuie să se întoarcă pe litoral pentru a-l înfrunta pe Pánfilo de Narváez, trimis de Diego Velázquez, care încerca să pedepsească trădarea lui Cortés. Între timp, nepriceperea lui Pedro de Alvarado provoacă răscoala indienilor. Cortés se întoarce în capitală, dar se vede obligat să o evacueze în cele mai rele condiţiuni; este *Noche Triste*[1] din 30 iunie 1520. Cortés ocupă din nou oraşul în august 1521 şi instalează definitiv autoritatea sa asupra străvechiului Imperiu al aztecilor. Din podişul central, supune în chip metodic celelalte teritorii.

Cucerirea Imperiului incaş nu e mai puţin impresionantă. În 1526, trei aventurieri – Francisco Pizarro, Almagro[2] şi un cleric, Luque[3] – se asociază. În 1531, Pizarro are formată oastea sa în Panama. În noiembrie soseşte la Cajamarca. Organizează o ambuscadă în care cade incaşul Atahualpa. Cere de la acesta o răscumpărare enormă care provoacă un faimos scandal în Europa. În ciuda acestui lucru, Atahualpa este executat. În noiembrie 1533 capitala incaşilor, El Cuzco, este ocupată, dar Pizarro preferă să instaleze guvernarea ţării aproape de coastă, într-un oraş nou, Lima (1535). Învingătorii se distrug atunci între ei. Almagro dispută puterea împotriva lui Pizarro, care porunceşte să fie executat (1538). Susţinătorii lui răzbună moartea sa asasinându-l pe Pizarro (1541). Primul vicerege, Blasco Núñez Vela, trebuie să-i înfrunte pe conchistadori şi moare în luptă (1546). Va trebui ca să se aştepte sosirea unui nou vicerege, Pedro de La Gasca, în 1548, pentru a restaura autoritatea regală. Celelalte teritorii americane au creat mai puţine probleme, în

[1] Noaptea Tristă.
[2] Diego de
[3] Hernando de.

afară de Chile, unde s-a fundat Santiago în 1541, dar unde araucanii au opus serioasă rezistență. De la Santa Marta, în Venezuela, Jiménez de Quesada[1] intră adânc pe fluviul Magdalena și, în aprilie 1538, întemeiază Santa Fe de Bogotá, capitală a celei care se va numi începând de atunci Nueva Granada. În aceeași perioadă, alți conchistadori ajung la Rio de la Plata. Paraguay este mai devreme organizat în jurul orașului Asunción (1537).

În mai puțin de douăzeci de ani, două imperii imense, bine organizate și populate, se prăbușesc în mâinile unor aventurieri al căror număr în nici un moment nu a depășit o mie de oameni. Cum se explică atât de ușoare și zdrobitoare victorii? Trei cauze permit a înțelege:

1. Superioritatea tehnică a spaniolilor, care compensează inferioritatea lor numerică. Indienii nu cunoșteau metalurgia fierului. Arcurile, săgețile, pietrele, sulițele și lasourile indienilor erau foarte puțin eficace împotriva armelor de foc și oțelului cuiraselor, coifurilor și spadelor europenilor care în plus foloseau pentru luptă animale necunoscute pe continentul american: cai și câini care se comportau ca fiare. Nu încape îndoială că, în acest sens, spaniolii aveau avantaj, dar acest argument nu este determinant. Cu timpul, disproporția numerică trebuia să fie favorabilă indienilor.

2. Mai mare importanță au avut factorii religioși, acele credințe care îi situau pe indieni într-o stare de mai mică rezistență psihologică: ei așteptau întoarcerea zeităților pe care, la început, le-au identificat cu europenii. Groaznice epidemii îi decimau pe indieni; numai europenii scăpau de ele; se înțelege că indienii vedeau în aceasta un semn ceresc: zeii îi părăsiseră.

3. E necesar, în sfârșit, să se ia în considerație factorii politici: spaniolii aproape totdeauna s-au confruntat cu inamici împărțiți în tabere opuse; au știut să profite de rivalitățile locale, precum resentimentul pe care aztecii și incașii îl stârnesc în triburile dominate de ei.

Acest Imperiu colonial, primul din epoca modernă, se organizează rapid în jurul unor structuri politice și administrative care efectiv vor fi valabile până la emanciparea coloniilor, la începutul secolului al XIX-lea.

---

[1] Gonzalo.

Baza e constituită pentru consiliile municipale ale noilor oraşe fondate de conchistadori. Statul e reprezentat de o serie de funcţionari: guvernatori, magistraţi, primari şi de instanţe de judecată: Audienţele; prima a fost cea din Santo Domingo, constituită în 1511, apoi se vor instala altele în Mexic, Guatemala, Panama, Lima, Santa Fe de Bogotá. Audienţele constituie districte administrative peste care sunt cele două viceregate create în secolul XVI în teritoriile cele mai importante şi bogate ale Imperiului: cel din Nueva España, cu reşedinţa în Mexic, şi cel din Lima, în Peru. În Peninsulă, Consiliul Indiilor e un fel de minister colegial pentru politica colonială, cu o dublă misiune: de conducere şi de control prin inspectori.

De la început, exploatarea Lumii Noi se realizează pe baza a două principii: monopolul şi preferinţa dată minelor faţă de agricultură. Casa de Contractare din Sevilla, înfiinţată în 1503, este instituţia însărcinată de a avea grijă de monopolul castilian. Ea supraveghează exporturile: tot ceea ce pleacă spre Indii trebuie să treacă prin Sevilla. Supraveghează la fel importurile: tot ceea ce vine din America trebuie să tranziteze prin Sevilla înainte de a fi distribuit în Peninsulă şi Europa.

Conchistadorii au venit în Indii atraşi de momeala unei îmbogăţiri rapide şi uşoare, cea pe care o ofereau aurul, argintul, perlele. Stabilind autoritatea sa în teritoriile americane, coroana s-a lăsat dusă de curent. Şi astfel prioritatea care s-a dat subsolului faţă de sol, minelor faţă de agricultură. Aceasta din urmă, în secolul XVI, a fost relativ neglijată. În schimb, minele de metale preţioase care s-au descoperit în Mexic (Zacatecas) şi în Peru (Potosí) i-au atras pe emigranţi, comercianţi, aventurieri, şi nu întâmplător au fost acele teritorii primele viceregate din Imperiu.

Cucerirea acelui imens Imperiu nu a costat-o aproape nimic pe coroană. Numai expediţiile lui Columb au avut o finanţare cu fonduri publice. După Columb, regula e autofinanţarea cuceririlor, care se lasă, cu puţine excepţii, la iniţiativa privată, limitându-se coroana să acorde autorizările necesare.

De la început coroana a stabilit cele două principii care vor conduce relaţiile ei faţă de Indii: monopolul comerţului şi prioritatea subsolului şi a minelor. Din motive circumstanţiale, atât geografice (vecinătatea Canarelor şi vânturilor alizee) cât şi eco-

nomice şi sociale (prezenţa comercianţilor italieni, belşugul de grâu, ulei vegetal şi vin în Andaluzia), Casa de Contractare, al cărei rol este de a controla monopolul, îşi are sediul în Sevilla. Descoperitori şi conchistadori se interesează esenţialmente de condimente, perle, metale preţioase; se preocupă de a scoate cel mai mare şi cel mai rapid profit din teritoriile cucerite. Trimiterile din Indii sosesc în Europa în proporţii crescânde. Colonizarea caută, deci, să exploateze Indiile mai mult decât să le dezvolte.

Cucerirea Imperiului a avut drept consecinţe dispariţia a două civilizaţii originale, cea a aztecilor şi cea a incaşilor, şi moartea celei mai mari părţi a populaţiei autohtone. A creat de asemenea probleme juridice: cu ce drept spaniolii au impus autoritatea lor unor naţiuni până atunci independente?

Catastrofa demografică a fost denunţată cu virulenţă de preotul Las Casas[1]. Fără a intra în discuţii statistice, toţi sunt de acord asupra imensităţii catastrofei: într-un secol, populaţia continentului american s-a năruit; trei sferturi din locuitori, pe puţin, au murit. Căderea demografică se explică în esenţă prin doi factori: epidemiile şi trauma provocată de conchista. Impactul a fost teribil ori de câte ori spaniolii s-au aflat în contact cu populaţii dese. O epidemie de variolă e documentată în La Española[2] în 1518-1519; a omorât aproape totalitatea populaţiei indiene, în vreme ce europenii, imunizaţi din copilărie şi de asemeni mai puternici, rezistau. Oştile lui Cortés introduc virusul în Mexic. De acolo, epidemia se extinde în Guatemala, apoi mai spre sud ca să ajungă în Imperiul incaş în jurul anilor 1525-1526. În acele zone cu o populaţie densă, mortalitatea a fost teribilă. După variolă a venit rujeola (1530-1531), apoi un fel de tifos în 1546, gripa în 1558-1559, difteria, oreionul, etc. Şocului microbian i s-a adăugat trauma pe care conchista a provocat-o. Societatea tradiţională a fost dislocată sau a dispărut complet. Numai începând din a doua jumătate a secolului XVII a început să se observe redresarea demografică.

---

[1] Bartolomeu de, născut la Sevilla (1474-1566). I-a apărat pe indieni împotriva opresiunii brutale a conchistadorilor.

[2] Insulă din Marea Caraibilor cunoscută ca Santo Domingo.

Conchista şi colonizarea Americii au ridicat serioase probleme la ora găsirii unei legitimări. Astfel se ridică două probleme diferite:

1. O problemă juridică şi politică: Cu ce drept spaniolii au cucerit şi dominat Indiile? E ceea ce se numise polemica îndreptăţirilor.

2. O problemă economică şi morală: Au vreun drept spaniolii să-i reducă pe indieni la sclavie ori să-i oblige să muncească? E problema sclaviei, a muncii forţate şi a encomienda[1].

Dezbaterea a început odată cu predica dominicanului Montesinos[2] în La Española, în 1511. Legislaţia din Burgos (1512-1513) a căutat să limiteze abuzurile în exploatarea indienilor, organizând encomienda, adică, o formă juridică ce încerca să îmbine trei obiective:

1. A respecta statutul indianului, supus liber al coroanei – din punct de vedere teoretic, indianul încredinţat odată cu arenda nu este sclav.

2. A evangheliza, adică, a civiliza pe indieni, cum se va spune în secolul XIX; sunt cei cărora li se încredinţează[3] care trebuie să faciliteze această muncă.

3. A dezvolta teritoriile cucerite, folosind mâna de lucru indigenă.

În realitate, legislaţia din Burgos consacrase în drept o situaţie de fapt şi legalizase munca forţată a indienilor. Polemica se menţine în tot timpul domniei lui Carol al V-lea cu campaniile lui Las Casas, prelegerile lui Francisco de Vitoria, apărarea colonizării de către Sepúlveda şi controversa din Valladolid. Cuviosul Francisco de Vitoria elabora, de la catedra sa de la Universitatea din Salamanca, o reflecţie despre aceleaşi teme, cu faimoasele sale prelegeri din 1539 unde examinează pe cele pe care el le numeşte titlurile ilegitime care ar îndreptăţi conchista, faţă de care dezvoltă alte şapte titluri care firește ar putea să justifice con-

---

[1] Întins teritoriu dat în folosinţă împreună cu un număr de indieni, conchistadorilor sau coloniştilor de către regele Spaniei. Encomenderos se angajau să garanteze ocrotirea indienilor şi creştinarea lor.

[2] Fray Antonio de.

[3] Encomenderos.

chista. Atât prelegerile lui Vitoria cât şi campaniile lui Las Casas sfârşesc prin a convinge sectoarele influente de la curtea lui Carol al V-lea. În 1542, Carol al V-lea promulgă, aşadar, Leyes Nuevas de Indias, care conţin două dispoziţii foarte grave:

1. Se proclamă din nou oficial şi solemn interzicerea de a-i înrobi pe indieni.

2. Se decide ca encomiendele să fie desfiinţate la moartea encomenderos actuali; indienii încredinţaţi odată cu arenda vor trebui atunci să fie puşi în libertate şi nu se vor mai putea acorda noi encomiende.

Legislaţia Nouă înseamnă o victorie răsunătoare a tezelor lui Las Casas, dar provoacă îngrijorare, nemulţumire şi răzvrătire printre colonii din America. Atât în Mexic cât şi în Peru conchistadorii şi coloniştii cu encomienda nu admit să fie deposedaţi de cele pe care le consideră ca drepturile lor legitime. În Anzi e Gonzalo Pizarro care conduce răscoala împotriva viceregelui Blasco Núñez Vela, căruia Carol al V-lea i-a poruncit să pună în aplicare Legislaţia Nouă. Viceregele găseşte puţine ajutoare în colonie; chiar judecătorii Audienţei refuză să-i dea ascultare. Núñez Vela cade prizonier la rebeli, la 18 septembrie 1544. La 18 ianuarie 1546, aproape de Quito, Pizarro zdrobeşte micile trupe regale care îi mai rămâneau lui Carol al V-lea; Núñez Vela este executat. Carol al V-lea înţelege atunci că este imposibil să recucerească din punct de vedere militar Peru şi că este obligat să facă concesii. Un jurist, licenţiatul Pedro de La Gasca, se prezintă în colonie cu puteri depline; în mod abil, îi convinge pe mulţi coloni că e preferabil să se împace cu suveranul legitim şi strânge trupe. La 9 septembrie 1547, La Gasca intră în Lima şi face să se respecte autoritatea sa de vicerege. Părăsit de majoritatea foştilor lui susţinători, Gonzalo Pizzaro nu are alt încotro decât să se predea. Curând după aceea e condamnat la moarte şi executat.

Având în vedere problemele create şi polemicile în jurul conchistei şi titlurilor juste, Consiliul Indiilor a hotărât să supună spre examinare întreaga chestiune şi să convoace o adunare de teologi şi jurişti pentru a discuta „asupra modului cum să se facă aceste cuceriri în mod just şi cu siguranţă de conştiinţă". La 16 aprilie 1550 a poruncit ca să se suspende toate cuceririle până ce junta specială care se va reuni la Valladolid va

decide dacă era licit să se continue cu politica anterioară sau dacă se cuvenea să se schimbe metodele. Controversa de la Valladolid nu rezolvă disputa. Vitoria deja avusese grijă să stabilească o listă cu titluri pozitive care să permită *a posteriori* legitimarea faptelor consumate, introducând în Indii îmbunătăţiri şi garanţii pentru populaţia indigenă. Legislaţia Indiilor va încerca să realizeze acest obiectiv.

Sub Filip al II-lea se produce un nou mod de a privi politica colonială. Ordonanţele de la Segovia (1573) interzic folosirea cuvântului „conquista". E un omagiu formal lui Las Casas, dar, în realitate, ordonanţele rezervă dreptul Spaniei de a continua expansiunea sa colonială. Operaţiunea cea mai importantă a fost colonizarea Filipinelor, descoperite în timpul domniei lui Carol al V-lea şi ocupate în mod sistematic de la 1565 până la 1593. În acelaşi timp se pune capăt criticilor despre conchista. Junta Magna din 1563 interzice să se discute pe mai departe despre titlurile juste ale Spaniei. În 1571 se confiscă documentele pe care Las Casas le lăsase la Valladolid şi se interzice publicarea lor. Politica hegemonică realizată de Filip al II-lea în Europa cerea resurse financiare tot mai importante. Vistieria Regală nu putea să se lipsească de aurul şi argintul din Lumea Nouă. S-a încredinţat, prin urmare, autorităţilor coloniale misiunea de a mări randamentul minelor, ceea ce implica folosirea forţei pentru a face rost de mâna de lucru necesară. Astfel se înţelege că viceregele din Peru, Toledo, a pus din nou în vigoare o instituţie care data de la incaşi, *mita*, adică, munca forţată a indienilor în minele de la Potosí şi Huancavelica. În ciuda protestelor moraliştilor şi unor teologi, munca forţată s-a menţinut până în secolul al XVIII-lea.

MONARHIA CATOLICĂ

Spania celor din Casa de Austria, la fel ca şi aceea a Regilor Catolici, nu are unitate politică. E un ansamblu de teritorii (regate, comitate, principate, seniorii) care păstrează fizionomia lor proprie (instituţiile, legile, regimul fiscal, moneda, vămile, limba lor...) şi au numai o caracteristică comună: cea de a fi conduse de acelaşi suveran, care este în acelaşi timp rege al Castiliei, al Aragónului, al Valenciei, conte de Barcelona, etc. Această constelaţie politică, în

ce fel să o numeşti? A vorbi despre Spania este inadecvat. Nu se poate vorbi de rege al Spaniei pentru a se referi la Carol al V-lea sau la Filip al II-lea. Contemporanii preferau să folosească alţi termeni, referindu-se la demnitatea sau la titlul deţinut de suveran: Imperiul, Împăratul, pe vremea lui Carol al V-lea; începând cu Filip al II-lea, Regele Catolic, monarhia catolică.

Toate aceste teritorii s-au unit unele cu altele pe calea succesiunii. Sunt bunuri patrimoniale pe care suveranul le primeşte de la părinţii săi şi le transmite copiilor săi în anumite condiţii. Avem, astfel, trei grupe de teritorii sub domnia lui Carol al V-lea:

1. Cele din Coroana de Castilia: regate castiliane propriu zise (Castilia, León, Toledo, Murcia, Córdoba, Sevilla, Granada...) şi teritorii anexe: regat Navarra, provincii basce, Indii, unde se creează două viceregate: cel din Nueva España (Mexic) şi cel din Peru.

2. Cele din Coroana de Aragón: regate Aragón şi Valencia, principat Catalonia, plus teritoriile anexe: Baleare, regat Napoli, Sicilia.

3. Succesiunea Habsburgilor: Flandra, Franco-Comitat, demnitate imperială, feude în Germania şi Austria.

Abdicând, în 1556, Carol al V-lea împarte succesiunea în două părţi: fratelui său Ferdinand îi cedează demnitatea imperială şi statele patrimoniale ale Habsburgilor, cu excepţia Flandrei şi Franco-Comitatului; fiului său Filip îi lasă moştenire coroanele de Castilia şi Aragón, plus Flandra şi Franco-Comitatul. Dar e cazul să notăm că, de la căsătoria lui cu Maria Tudor în 1554, Filip era deja rege consort al Angliei (unde îşi are reşedinţa din 1554 până în 1556) şi va fi până la moartea soţiei sale, în 1558. De asemenea, Filip al II-lea obţine în 1580, după mai multe peripeţii juridice şi o intervenţie militară, Coroana de Portugalia.

De fapt, în august 1578, tânărul rege al Portugaliei, don Sebastião, moare în bătălia de la Alcazarquivir, dorind să-l reaşeze pe tronul său pe regele din Fez, Moulay Mohammed. Coroana trece atunci la cardinalul infante don Enrique, bătrân si bolnav, dar bătălia succesiunii e deschisă. Filip al II-lea, pentru că este fiu al împărătesei Isabela, a doua fiică a regelui Manuel, consideră că are mai multe drepturi decât ceilalţi pretendenţi,

Caterina, ducesă de Bragança, şi don Antonio, stareţ de Crato. Pentru a înfrânge rezistenţa portughezilor, Filip al II-lea trimite în Portugalia armada lui don Álvaro de Bazán şi o armată la ordinele ducelui de Alba. Cortesurile din Tomar (aprilie 1581) sfârşesc prin a depune jurământ lui Filip al II-lea ca rege al Portugaliei. Acesta îşi face intrarea în Lisabona în iulie din acelaşi an. Portugalia se adaugă astfel lungului şir de teritorii care formează monarhia catolică, păstrând desigur instituţiile sale proprii. Fireşte, Imperiul colonial portughez a început şi el să facă parte din teritoriile Regelui Catolic.

În monarhie, integrarea Coroanei de Castilia e mult mai mare decât cea a Coroanei de Aragón, dar nici nu era completă; alături de Cortesurile din Castilia, există Juntele[1] Generale din provinciile basce şi Cortesurile din Navarra; aceste două ultime teritorii păstrează un regim fiscal şi administrativ care le lasă o relativă autonomie faţă de Castilia; în Navarra, suveranul e reprezentat de un vicerege. Coroana de Aragón constă din trei teritorii principale: principatul Catalonia şi regatele Aragón şi Valencia, fiecare cu instituţiile sale specifice şi Cortesurile sale. În fiecare din aceste teritorii suveranul e reprezentat de un vicerege, la fel ca în Napoli.

Diferitele elemente ale monarhiei nu se situează în condiţii de egalitate. Există un dezechilibru în favoarea Castiliei datorită motivelor istorice, economice şi politice. Castilia e mai întinsă ca suprafaţă, mai populată; economia sa e mai puternică decât cea a celorlalte teritorii peninsulare. Pentru toate aceste motive, suveranul preferă să se bizuie pe Castilia, de unde scoate resursele financiare şi umane pe care le cere politica externă; celelalte teritorii contribuie în mai mică proporţie la cheltuielile comune. Cortesurile din Catalonia, Aragón şi Valencia, compuse din reprezentanţi ai celor trei stări – nobilime, cler, cetăţeni , votează unele dări reduse, după lungi discuţii şi proteste împotriva abuzurilor slujbaşilor regali (încălcări de privilegiu), că trebuie să fie răzbunaţi cei jigniţi prin compensaţii în bani. Aşa că se înţelege tendinţa crescândă de a nu reuni cu multă regularitate Cortesurile din Coroana de Aragón.

---

[1] Adunările.

Piedicile pe care fueros le foloseau împotriva exercitării depline a voinței regale s-au manifestat în tot felul de ocazii, mai ales în legătură cu fenomenul brigandajului în Catalonia și Valencia, și cu prilejul a ceea ce s-a numit tulburările din Aragón.

Brigandajul a fost o plagă care a afectat profund zonele orientale din Peninsulă. A existat un brigandaj aristocrat, care se manifesta prin răfueli între grupări rivale și folosea milițiii de morisci; a existat de asemeni un brigandaj popular, născut din presiunea demografică și din mizerie; în sfârșit, un brigandaj morisc, la care trebuie să se adauge nesiguranța provocată în zonele de coastă de corsarii berberi. Stăvilirea era de multe ori îngreunată de juridism și legalism, ceea ce nu a împiedicat, de exemplu, ca viceregele Valenciei, Aytona (1581-1594), să procedeze cu mână de fier fără să-i pese prea mult de fueros, cu toate protestele.

În cazul tulburărilor din Aragón, la fel voința regală s-a ciocnit de apărarea legalistă a privilegiilor. Problema este strâns legată de trădarea lui Antonio Pérez, secretar de Stat din 1567. Antonio Pérez era unul din colaboratorii zilnici ai monarhului. Soarta lui se schimbă, în 1578, începând cu asasinarea lui Juan de Escobedo, secretar al lui don Juan de Austria. De la început, s-a vorbit despre Pérez ca autor al acelui asasinat; la fel era acuzat de intrigi și manevre cu grupuri flamande și franceze. S-a vorbit totodată despre rolul pe care a putut să-l joace în afacerea văduvei prințului de Éboli, Ana de Mendoza. Antonio Pérez și prințesa de Éboli sunt arestați la 28 iulie 1579; sunt acuzați de a-l fi trădat pe regele lor și de a fi dezvăluit secrete de Stat insurgenților flamanzi și altor persoane. Pérez, la 31 ianuarie 1585, încearcă să evadeze fără succes. La 19 aprilie 1590, Antonio Pérez reușește să scape din închisoare și să se pună la adăpost în regatul Aragón, unde revendică situația sa de cetățean aragonez pentru a fi apărat potrivit legii și privilegiului dovedirii[1]: se paraliza orice mod de a acționa împotriva împricinatului, a cărui persoană rămânea la adăpostul și protecția justiției regatului până ce procesul său ar primi sentință definitivă. Lui Filip al II-lea îi vine atunci ideea să supună cauza către Inchizi-

[1] Hotărâre pe care o pronunțau locțiitorii magistratului din Aragón, pentru ca să se procedeze în cauze potrivit dreptului.

ție, tribunal în fața căruia nu valorează legile nici alte privilegii; e de ajuns să-l acuze pe Pérez de orice erezie. Dar, la 24 mai 1591, când inchizitorii vor să-l transfere pe acuzat la închisoarea din Aljafería[1], o răscoală obligă autoritățile să-l retrimită pe Pérez la închisoarea posesorilor de hotărâri judiciare. La 24 septembrie 1591, Inchiziția încearcă pentru a doua oară să-l transfere pe Antonio Pérez la închisoarea sa. O nouă răscoală populară se opune autorităților.

Din vară, o armată se concentra, așteptând momentul oportun pentru a restabili prerogativele monarhului. La 15 octombrie, Filip al II-lea ordonă acestei armate să intre în Aragón. Prim magistratul Lanuza[2] confirmă că intrarea armatei ar constitui o încălcare de privilegiu și cheamă întreg regatul ca să se opună invaziei. Deputații orașelor cu vot în Cortesuri din Aragón au putut să strângă numai vreo două mii de oameni prost echipați, mai prost disciplinați și fără nici o experiență militară. Celelalte componente ale Coroanei de Aragón – Catalonia și Valencia – nu au făcut nimic pentru a-i ajuta pe aragonezi, ale căror forțe s-au dispersat fără a lupta. Armata comandată de Alonso de Vargas a intrat în Zaragoza la 12 noiembrie. După o lună, prim magistratul Lanuza murea pe eșafod. În această moarte violentă un sector al istoriografiei liberale din secolul XIX a dorit să vadă simbolul luptei pentru libertățile aragoneze împotriva unei monarhii tiranice. Studii recente reușesc să demonstreze că tot ceea ce s-a întâmplat în 1591 a fost o răzvrătire a privilegiaților (mica nobilime și oligarhia urbană), circumscrisă la capitala regatului și rezolvată în mod netraumatic cu un șir de reforme care au garantat dăinuirea instituțiilor de privilegiu în același timp cu exercitarea puterii absolute din partea suveranului. De fapt, Cortesurile din Tarazona (1592) nu au terminat cu privilegiile din Aragón; s-au limitat să elimine aspectele mai arhaice ale legislației, precum regula unanimității care se cerea în Cortesuri pentru a promulga sau modifica o lege.

Tulburările din Aragón arată limitele puterii regale. Puterea lui Carol al V-lea și, mult mai mult, cea a lui Filip al

[1] Palatul fortificat în Zaragoza, ca reședință a dinastiei Banu Hud.
[2] Juan de.

II-lea este impresionantă şi, totuşi, atrage atenţia lipsa de coeziune a acelui corp imens, format din diverse naţiuni care nu au impresia de a aparţine unei aceleaşi comunităţi. Legătura o constituie monarhul, sfătuit de Consiliile teritoriale: Consiliu Regal sau Consiliul Castiliei, Consiliul Indiilor, Consiliul Aragónului, Consiliul Italiei (separat de cel anterior în 1555), Consiliul Flandrei, Consiliul Portugaliei... Există organisme comune: Consiliul de Război, Consiliul de Stat, totuşi care sunt îndreptate mai degrabă spre probleme diplomatice şi militare. Marea politică, politica externă, e afacere exclusivă a suveranului; popoarelor li se cere doar să contribuie cu impozitele. Carol al V-lea a încercat să intereseze Cortesurile castiliane, pe puţin de două ori (1520 şi 1527), în politica sa externă; deputaţii nu s-au lăsat convinşi, şi de atunci se pare că niciodată nu i-a mai consultat până ce, la finele secolului, Cortesurile din Madrid au sfârşit prin a se nelinişti de enormele poveri tributare pe care le reclama războiul din Flandra. Pe celelalte regate niciodată nu s-a încercat de a le interesa în problemele comune ale monarhiei. Mai mult decât atât: s-a deprins obiceiul de a le cere mai puţini bani. Aşa s-a accentuat tendinţa, deja începută din epoca Regilor Catolici, de a cârmui din Castilia. Castiliane erau impunerile, majoritatea înalţilor slujbaşi, a secretarilor regali şi chiar a viceregilor. Castilian a fost până la urmă însuşi monarhul, mai ales începând din momentul în care capitala acelui imens Imperiu s-a stabilit definitiv la Madrid. De la Madrid, sau de la Escorial, reşedinţa-mănăstire pe care Filip al II-lea a poruncit să se clădească între 1563-1584, porneau ordinele spre diferite părţi, risipite în lume, ale corpului politic al cărui cap vizibil era Regele Catolic. Castilia a devenit astfel centrul confederaţiei şi a tins să apară drept componenta esenţială şi modelul, căci mai puţine piedici însemna pentru cârmuire. S-ar fi putut ajunge la o integrare mai completă. Nu s-a realizat. Când în secolul XVII a încercat contele-duce[1], deja era târziu.

[1] Olivares, Gaspar de Guzmán y Pimentel.

APĂRAREA CREDINȚEI

Secolul XVI vede realizându-se în mod progresiv unitatea de credință pe care Regii Catolici hotărâseră să o înrădăcineze în Spania. Ortodoxia catolică se impune cu mână de fier; primește ajutorul Statului, care a creat odată cu Inchiziția un instrument îngrozitor de eficace. Intoleranța nu caracterizează numai Spania în secolul XVI; trebuie să recunoaștem. Dar la fel trebuie să arătăm că numai în Spania s-a realizat o intoleranță organizată, birocratizată, cu un aparat administrativ și un șir de sucursale în diferitele provincii care îi confereau o forță extraordinară, în serviciul nu atât al catolicismului cât al unei concepții foarte rigide a ortodoxiei.

Puritatea sângelui

Împotriva descendenților din evrei s-a folosit arma puternică a purității sângelui. Pentru a intra în ordinele religioase și militare, în consiliile de catedrală, în anumite colegii principale și anumite profesiuni se cerea o informare despre puritatea sângelui, adică, proba că nu era fiu sau nepot de om ars sau readus la credință de către Inchiziție. Mai târziu, discriminările au devenit mult mai severe: orice strămoș evreu, de va fi fost sau nu readus la credință, ajungea pentru a defăima pe cineva și a-l priva de un drept la anumite demnități sau funcții. Primele regulamente despre puritatea sângelui au apărut în secolul XV: la corpul de consilieri din Toledo (1449), în Biscaya și Guipúzcoa, la Colegiul Principal Sfântul Bartolomeu din Salamanca, imitat apoi de cel Santa Cruz din Valladolid (1488), în Ordinul din Alcántara (1483), în cel al ieronimilor (1486)... În secolul XVI, regulamentele s-au generalizat. Cel care a fost impus în 1547 la catedrala din Toledo de cardinalul Silíceo[1] a stârnit o faimoasă controversă. Societatea lui Isus[2] a refuzat vreme de mulți ani orice discriminare bazată pe puritatea sângelui, dar a sfârșit prin a urma

[1] Martinez, Juan.
[2] Ordinul Iezuiților.

curentul în 1593. S-a ajuns să se creeze o adevărată psihoză în jurul problemelor ridicate de puritatea sângelui, cum o demonstrează faimosul *Tizón de la nobleza*[1], atribuit cardinalului don Francisco de Mendoza y Bobadilla, supărat pentru că refuzase cu un astfel de motiv o haină preoţească nepotului său, fiu al contelui de Chinchón; *Stigmatul* revela genealogiile multor familii nobile în care nu lipseau ascendenţi evrei sau convertiţi la creştinism.

Moriscii

Puritatea sângelui la fel se aplica descendenţilor maurilor – moriscii, cum li s-a spus –, dar acea minoritate a prezentat caracteristici destul de diferite de cealaltă, cea a convertiţilor. În timp ce aceştia din urmă sunt comercianţi, bancheri, medici, clerici, adică, elemente ale unei burghezii incipiente; primii, fie că e vorba de vechi mudejari din Castilia şi Aragón fie de descendenţi ai maurilor din Valencia şi Granada, formează de cele mai multe ori un proletariat rural. Convertiţii reuşesc să se topească în societatea creştină, şi acel lucru e tocmai ceea ce li se reproşează, în timp ce moriscii refuză orice asimilare, păstrând costumele lor tradiţionale, obiceiurile lor alimentare, uneori chiar folosirea limbii arabe. Din punct de vedere religios, observăm la fel deosebiri importante. Moriscii sunt pe mai departe fideli islamului după convertirea lor forţată, însă nu par să reprezinte un pericol serios de contaminare pentru credinţa catolică, dată fiind izolarea lor în societate şi condiţia lor mai degrabă umilă şi mizerabilă. În schimb, convertiţii provin din burghezia urbană şi au un nivel cultural destul de ridicat; citesc, scriu, călătoresc, se interesează de discuţii intelectuale sau religioase şi, chiar atunci când sunt sincer convertiţi, aduc catolicismului lor unele nuanţe semitice care îi preocupă pe inchizitori. Şi de aceea Sfântul Oficiu[2] se va fi arătat mult mai puţin sever, în general, faţă de morisci decât faţă de convertiţi. Convertiţii, victime ale unei discriminări, au găsit ajutor numai la o

[1] Stigmatul nobilimii.
[2] Inchiziţia.

elită intelectuală indignată; în schimb, moriscii au fost multă vreme protejaţi de aristocraţie, atitudine care puţin are de-a face cu filantropia şi fireşte mult cu interese materiale concrete: moriscul, muncitor serios, competent, sobru, mulţumit cu o amărâtă simbrie pe o zi, era pentru seniori o mână de lucru de neapărată trebuinţă, exploatată dar răbdătoare. Şi de aceea ura faţă de morisc să fi fost mai înrădăcinată în rândurile masei creştinilor bătrâni şi clericilor şi slujbaşilor decât în rândurile seniorilor.

În Granada, Regii Catolici profitaseră de răscoala din 1500 pentru a suprima înţelegerile care le garantau libertatea cultului musulman, posesiunea moscheilor, obiceiurile lor proprii. În Valencia au fost membrii frăţiilor cei care i-au botezat cu forţa pe mulţi mauri care luptau împotriva lor, sub comanda seniorilor. O adunare oficială a dezbătut, în 1525, dacă astfel de convertiri forţate erau valabile sau nu. S-a ajuns la concluzia că da, şi măsura i-a cuprins pe toţi musulmanii din Coroana de Aragón. De atunci, islamul e anihilat în Spania. Deja nu există decât catolici, neofiţi pe care se încearcă să fie învăţaţi în credinţă şi cărora li se dau termene pentru ca să poată să o asimileze cum trebuie. Ultimul din aceste termene expiră în 1566 pentru moriscii din Granada, cei mai numeroşi, cei mai refractari totodată. Supuşi la tot felul de vexaţiuni de către seniori, clerici, funcţionari şi masa plebeilor creştini bătrâni, moriscii din Granada se revoltă la sfârşitul lui 1568. E o răscoală în esenţă rurală, care are ca scenă munţii şi câmpiile; război cumplit, de ambele părţi, care dă multe griji cârmuirii centrale. Don Juan de Austria este cel însărcinat să termine cu el şi, după victorie, să-i alunge pe morisci din regiune pentru a-i răspândi în toată Castilia, cu scopul de a facilita asmilarea. Optzeci de mii de persoane pleacă în aceste condiţii din regatul Granada.

Moriscii formează în continuare o masă neasimilată care poate să prezinte un pericol pentru Stat datorită complicităţilor pe care se presupune că le au cu turcii şi corsarii berberi, şi cu protestanţii francezi pe deasupra. Două motive au, aşadar, autorităţile pentru a se alarma în faţa problemei morisce: un motiv politic pentru Consiliul de Stat; un motiv religios pentru eclezi-astici, deoarece, aşa cum afirmă toate mărturiile, moriscii rămân la fel de mauri ca şi înainte de convertirea lor. Filip al II-lea a

şovăit la ora de a lua o hotărâre drastică. Soluţia definitivă a fost impusă de succesorul său, Filip al III-lea, sfătuit de preferatul duce de Lerma. Între 1609-1614 a avut loc fără menajamente şi cu neobişnuită eficacitate expulzarea moriscilor din Spania, în ciuda consecinţelor funeste pe care desfăşurarea ei putea să le aibă pentru economia naţională, în special în Aragón şi Valencia. Vreo 300.000 de morisci au plecat astfel din Spania la începutul veacului al XVII-lea. Tot atât sau mai mult decât religioasă, problema în acest caz era culturală: Spania nu a putut ori nu a ştiut să-i asimileze pe descendenţii maurilor.

Vrăjitorie

Dacă Inchiziţia spaniolă a acţionat cu severitate împotriva tuturor posibilelor devieri eterodoxe – iudaizante, iluminate, erasmiste, luterane şi protestante de tot felul –, în schimb se pare că s-a arătat mult mai circumspectă în domeniul vrăjitoriei, contrastând atitudinea sa cu teribila represiune care a avut loc în celelalte ţări din Europa. Vrăjitoria avea influenţă îndelungată, mai ales la ţară, din vremuri mai îndepărtate. Acest lucru se datora supravieţuirii cultelor şi riturilor păgâne, ignoranţei şi mizeriei fizice şi morale din unele aşezări lăsate aproape complet în voia lor: medicii erau în centrele urbane şi la ei veneau numai cei bogaţi şi puternici; preoţii săteşti, în imensa majoritate a cazurilor, erau aproape la fel de neştiutori ca şi credincioşii şi până la Conciliul de la Trento nu s-au îngrijit mult de instruirea religioasă a sufletelor încredinţate lor. Să se adauge credinţa, fiică a împrejurărilor şi a micii rigori ştiinţifice din epocă, în forţele oculte care existau în natură şi aştri. Tot acest lucru contribuia să creeze o atmosferă în care totul părea posibil, oricât de neverosimil era la prima vedere. Se căutau explicaţii oculte şi misterioase pentru nenorocirile individuale sau colective care atât de mult abundau atunci: boli, morţi subite, calamităţi, epidemii şi epizootii, etc. Tot acest lucru se punea uşor pe seama influenţelor malefice, puterii pe care demonii o dădeau persoanelor care îşi vânduseră sufletul ei. În secolele XVI-XVII nu au mai fost vrăjitori (mai bine zis: vrăjitoare) ca în epocile anterioare. Ceea ce s-a întâmplat este că represiunea a fost mult

mai violentă şi că autorităţile civile şi ecleziastice au reacţionat în vremea aceea cu un fanatism şi o brutalitate nemaiauzite. La acest lucru a contribuit probabil Renaşterea, care, în multe cazuri, a creat o ruptură între lumea cultă şi masele neştiutoare de carte; umaniştii s-au interesat de anumite aspecte ale culturii populare (zicale, balade...), dar totodată au simţit o aversiune profundă faţă de „vulgul prost", obiceiurile sale barbare, superstiţiile sale... De asemenea trebuie să se vadă condiţiile din epocă: războaiele continui, crizele provocate de creşterea preţurilor, foametea, tot acest lucru provoca spaimă şi nelinişte. Se avea frică de tot şi de toate. A fost un fel de spaimă colectivă care a pus stăpânire pe oameni şi care a dus la probleme nebănuite. În fine, Bisericile, atât cele protestante cât şi cea catolică, au întreprins atunci, mai cu seamă începând de la sfârşitul secolului al XVI-lea, o campanie intensivă de creştinare a mediilor rurale şi au reuşit să dezrădăcineze resturile păgânismului pe care le găseau oriunde. Aşa se poate explica teribila represiune care în toată Europa a dus la rug mii de vrăjitori şi, mai ales, vrăjitoare, până la sfârşitul celui de-al XVII-lea. În toată Europa, mai puţin în Spania. Spania a avut vrăjitoarele sale, ca toată Europa, dar au fost mult mai puţin persecutate şi mai puţin pedepsite. Acest lucru s-a datorat atitudinii Inchiziţiei care, dacă în alte cazuri a arătat intoleranţă şi severitate, în acesta a acţionat cu neobişnuită prudenţă şi scepticism. Inchiziţia sfătuieşte să se cerceteze cu grijă delictele presupuse înainte de a proceda la orice detenţie. Imensa majoritate a inchizitorilor spanioli nu credeau în manifestările pe care credulitatea publică le punea pe seama vrăjitoarelor. Aşa se explică relativa moderaţie cu care represiunea s-a desfăşurat în Spania, mai ales dacă o compară cu ceea ce se întâmpla în aceeaşi vreme în alte ţări.

Iluminaţi, erasmişti şi luterani

Spania nu a rămas în afara mişcării europene de înnoire şi nelinişte religioasă care a caracterizat secolul al XVI-lea, dar tendinţele reformatoare au prezentat în Peninsulă aspecte specifice şi, de îndată ce s-au profilat idei mai mult sau mai puţin etichetate ca eterodoxe, Inchiziţia a acţionat ca o puternică forţă

de represiune, găsind astfel alt teren de acțiune. Sfântului Oficiu, care fusese în mod expres creat pentru a lupta împotriva ereziei iudaizanților, i-a fost încredințată sarcina de a supraveghea focarele eterodoxe de orice fel care s-ar manifesta. Iluminism, erasmism și luteranism au fost principalele tendințe cu care Inchiziția a trebuit să se înfrunte.

Primele denunțuri împotriva iluminaților apar în 1519, dar numai în 1525 se publică de către Inchiziția din Toledo edictul destinat să înăbușe mișcarea. Iluminismul se naște în Castilia urbană, în palatele aristocrației (cel al Amiralului din Castilia, în Medina de Rioseco; cel al ducilor Infanți, în Guadalajara...) și în saloanele bogatei burghezii (de exemplu, cel al licențiatului Bernaldino, în Valladolid). Iluminații insistă mai mult pe credință decât pe opere, pe libertatea creștinului opusă tuturor „legăturilor" exterioare (rituri, ceremonii, adorații ale sfinților, imagini, etc.), pe dreptul credincioșilor de a citi liber Biblia fără a rămâne credincioși interpretărilor oficiale ale preoților. În toate aceste aspecte, iluminismul pare foarte de acord cu preocupările religioase ale epocii. E mai greu a-l caracteriza față de celelalte curente spirituale. Există contacte cu spiritualitatea franciscană, dar și opoziții categorice. La fel există puncte comune cu erasmismul care începe să se răspândească în Spania, dar iluminații se depărtează de Erasm în problema liberului arbitru. În sfârșit, nici nu se poate confunda iluminismul cu luteranismul. Ne aflăm în fața unei mișcări originale care prezintă trei aspecte: creștinism interiorizat, negare a voinței, antiintelectualism. Iluminismul este, efectiv, un creștinism lăuntric, dar un creștinism în care Christos ocupă un loc secundar, un creștinism fără taine bisericești nici cult exterior nici ceremonii; totul se reduce a se lăsa în voia Domnului; e doctrina renunțării. Iluminații năzuiesc să renunțe la orice voință proprie și, ca atare, sunt incapabili să păcătuiască. În fine, ei situează iubirea de Dumnezeu mai presus de rațiune. Nu se ajunge la Domnul prin intelect nici prin știință, ci prin iubire. Iluminismul e, așadar, în esență o formă de misticism care a avut destulă rezonanță în Spania secolului al XVI-lea.

Mult mai mare importanță a avut în mediile intelectuale și cultivate influența lui Erasm, ale cărui opere principale – *Coloc-*

viile, Enquiridion[1] – se traduc în castiliană în anii 1520-1530. Ideile umanistului olandez se bucură atunci de o protecţie aproape oficială: cancelarul Gattinara[2], secretarul Alfonso de Valdés, chiar Împăratul, arhiepiscopii de Toledo şi de Sevilla, acesta din urmă fiind totodată inchizitor general, se dovedesc susţinători entuziaşti ai cărţilor sale, într-atât încât erasmismul dă atunci impresia de a fi gata să se transforme în doctrina oficială a Spaniei: chemare la o reformă a Bisericii din iniţiativa Împăratului, creştinism lăuntric, reformă a clerului, sunt temele care se comentează mai des în anumite medii intelectuale, mai ales la tânăra Universitate din Alcalá de Henares, în care se cultivă cu râvnă umanismul. Cu toate acestea, alte medii intelectuale manifestă anumită nelinişte în faţa câtorva aspecte ale erasmismului şi încep imediat cu promptitudine să dezaprobe ceea ce ele consideră drept idei suspecte din punctul de vedere al ortodoxiei catolice. O conferinţă reuneşte la Valladolid, în 1527, superiorii principalelor ordine monastice şi teologi pentru a examina operele lui Erasm; când prietenii umanistului au văzut că nu ar fi atât de uşor cum crezuseră ei de a obţine o aprobare oficială, au preferat să suspende şedinţele înainte de a se lua vreo hotărâre. Încetul cu încetul, cercul se strângea în jurul discipolilor spanioli ai lui Erasm. Procesul lui Juan de Vergara, secretar al arhiepiscopului de Toledo, a însemnat un pas în plus în campania împotriva erasmiştilor spanioli, coincizând cu schimbarea atmosferei politice în Europa şi moartea principalilor prieteni pe care îi avea Erasm în înaltele sfere guvernamentale (Gattinara, Valdés...). De atunci, începând cu 1535, erasmismul nu se mai bucură de protecţia oficială a coroanei; continuă să intereseze mediile religioase şi intelectuale, dar se vede tot mai mult supus supravegherii şi cenzurii Inchiziţiei.

Sevilla pare să fi fost cel mai important focar protestant din Peninsulă. Acolo se reunise un grup de predicatori recrutaţi de consiliul episcopal de catedrală: Juan Gil (preacuviosul Egidio), Constantino Ponce de la Fuente şi preacuviosul Francisco de Vargas erau cei mai de seamă. Juan Gil a fost arestat de Inchi-

[1] Carte manual.
[2] Mercurino de.

ziție în 1549; a fost acuzat de a predica în favoarea unui creștinism lăuntric, de a propune interpretări personale ale Bibliei, și totodată de a face glume pe seama practicilor pioase ale oamenilor simpli și structurilor ecleziastice. Tot acest lucru nu pare să-i alarmeze prea mult pe inchizitori, care îl condamnă doar pe Juan Gil, în 1552, la o pedeapsă ușoară. Gil moare în 1555. Curând după aceea se descoperă cărți eretice la Sevilla, odată cu focare protestante la Valladolid. Se deschide din nou procesul lui Gil și inchizitorii își dau seama că acesta fusese în legătură cu frații Cazalla, protestanții care tocmai își încheiau termenul de detenție la Valladolid. La Sevilla se umplu închisorile de arestați, dar cei mai implicați au fugit în străinătate, în 1557; printre ei, doisprezece călugări ieronimi din San Isidro del Campo: Cipriano de Valera, Antonio del Corro, Casiodoro de Reina, etc. Aproape la toți condamnați în contumacie li se va arde portretul în autodafe-ul din 1562, care marchează actul final al represiunii sevilliene.

Între timp, Inchiziția a lichidat focarele protestante din Valladolid cu arderile pe rug din 1559. Procesele din Sevilla și Valladolid au schimbat profund climatul ideologic în Spania. Până la acea dată, represiunea nu fusese foarte violentă; după aceea, Inchiziția se arată mult mai severă, la fel ca și atitudinea celor mai înalte autorități, cum o dovedesc diverse evenimente, toate aceste lucruri petrecute în același an 1559: *Indexul* de cărți pe care îl publică atunci inchizitorul general Valdés[1], mult mai sever decât *Indexul* din Roma; arestarea arhiepiscopului de Toledo, Carranza[2]. Acesta a fost victima profundei modificări pe care o cunoaște politica religioasă a Spaniei în anii 1557-1559; *Catehismul* care tocmai se publică la Anvers cade în moment prost. Inchiziția îl include în *Indexul* ei de cărți interzise și îl întemnițează pe autor. Faptul însuși de a pune la dispoziția tuturor, în limba spaniolă, discuții teologice părea suspect. Nu e că Bartolomé de Carranza se arată favorabil luteranilor, dar expune, explică, discută, în probleme atât de susceptibile precum rugăciunea făcută în minte sau cântată cu vocea, credința, crea-

[1] Fernando de (arhiepiscop de Sevilla).
[2] Bartolomé de.

țiile, citirea Bibliei... Lucrul acesta e tocmai ceea ce nu admit cenzorii săi. S-a dus vremea controversei; acum se cere lupta fără concesii, fără nuanțe, împotriva dușmanilor credinței. Șaptesprezece ani de închisoare a suferit arhiepiscopul Carranza, în Spania și apoi la Roma, până a fi condamnat la o pedeapsă ușoară, pentru că diverse pasaje din *Catehism* erau redactate cu anumite imprudențe de limbaj...

Politica severă aplicată începând din 1557 se atenuează puțin odată cu numirea cardinalului Quiroga ca inchizitor general în 1573. Apărarea credinței catolice în toată puritatea sa continuă să preocupe autoritățile, dar amenințările concrete s-au îndepărtat. Nu mai există pericol protestant real în Spania. Ortodoxia a triumfat, însă ar fi o greșeală să se considere că victoria s-a datorat numai intransigenței inchizitoriale. În realitate, nici erasmismul nici protestantismul nu au prins cheag în Spania; au fost altoi străini care au putut în decurs de câtva timp să seducă unele elite, totuși care nu au reușit să găsească sprijin în masa oamenilor simpli.

Reforma catolică

Atunci când Conciliul a inaugurat întrunirile sale la Trento, în 1545, deja era târziu. Protestanții au refuzat să participe. În aceste condiții, Conciliul a pierdut mult din interesul său, deoarece Bisericile protestante se constituiau în afara catolicității și întrucât congregații la Trento reprezentau numai țările care acceptau autoritatea Pontifului Romei. Conciliul s-a limitat să fixeze dogma catolică în aspectele ei fundamentale și să reformeze viciile mai evidente ale Bisericii; în același timp s-au adoptat diferite măsuri destinate să ridice nivelul cultural și moral al clerului de jos, luând în seamă cu mai multă grijă formarea lui care, în fiecare dioceză, s-ar face în colegii specializate, seminarele. Astfel pregătiți, preoții ar putea să se dedice cu eficacitate instruirii religioase a credincioșilor cu ajutorul lecțiilor destinate copiilor; catehismele ar cuprinde în mod succint principalele aspecte ale dogmei, așa cum se fixase la Trento. O pragmatică a lui Filip al II-lea (1564) a acceptat concluziile la care se ajunsese și le-a declarat legi ale regatului

spaniol. La drept vorbind, principalele dispoziţii nu constituiau pentru Spania o mare noutate. De la începutul secolului, tendinţele reformatoare se manifestaseră în mod constant, inclusiv înainte de actul revoluţionar al lui Luther, şi nu încetaseră să progreseze, în ciuda piedicilor de tot felul şi a suspiciunii pe care apariţia de nuclee eterodoxe o menţinea în jurul tuturor încercărilor de înnoire intelectuală şi spirituală. Trei aspecte merită să fie subliniate în mod special: reforma ordinelor religioase iniţiată sub auspiciile cardinalului Cisneros; crearea Societăţii lui Isus, şi şcoala mistică spaniolă patronată de sfânta Tereza a lui Isus.

Cisneros a început să sprijine tendinţele reformatoare care existau în propriul său ordin, cel al Sfântului Francisc. Totodată sub patronajul lui Cisneros s-a dat mai multă atenţie problemelor specific spirituale: rugăciune, contemplaţie, etc. Mai multă importanţă au avut iniţiativele cardinalului pentru a ridica nivelul cultural al clerului. Unei asemenea intenţii i se datorează întemeierea Universităţii din Alcalá de Henares. Noile tendinţe umaniste şi critice s-au bucurat de o primire largă în Alcalá, cărei silinţe i s-a încredinţat pregătirea unei noi ediţări a celor două Testamente, Biblia poliglotă sau complutense[1]. Iniţiativelor patronate de Cisneros în ordinul franciscan şi în Alcalá îi corespund cele care s-au desfăşurat în rândurile dominicanilor şi în centrele universitare din Salamanca şi Valladolid. Un rol fundamental i-a fost rezervat magistrului Francisco de Vitoria. Acesta a ştiut să realizeze o înnoire inteligentă a tomismului[2] care l-a făcut capabil pentru a face faţă problemelor celor mai moderne create în epocă (cucerire şi colonizare a Americii, legături între puterea civilă şi puterea ecleziastică, etc.). Sub conducerea lui Vitoria, scolastica a reuşit aşadar în Spania să asimileze cele mai bune contribuţii ale umanismului fără să renunţe a fi ea însăşi.

În 1540, papa Paul al III-lea a confirmat statutele Societăţii lui Isus pe care Ignacio de Loyola o întemeiase de foarte puţină

[1] Din Alcalá de Henares.

[2] Sistem scolastic în operele Sfântului Toma d'Aquino şi ale discipolilor săi.

vreme şi căreia i se destina un net scop apostolic. Noul ordin religios se concepea ca o miliţie populară în slujba Bisericii şi a credinţei. Celor care doreau să se înroleze în el li se cerea o puternică pregătire intelectuală şi spirituală, bazată pe *Ejercicios espirituales* redactate de fondator. Iezuiţii rosteau cele trei legăminte clasice (sărăcie, castitate şi supunere), plus unul special: cel al supunerii faţă de Pontiful Romei. Era un ordin modern, conceput pentru cerinţele lumii moderne. Societatea s-a întins repede în Spania, Portugalia, Italia, Germania şi Indii. În colegii au realizat iezuiţii o înnoire pedagogică esenţială care a avut mare influenţă în secolele ulterioare.

Alte ordine religioase au fost profund înnoite, printre ele cel al Carmeliţilor, a cărui reformare a fost începută de sfânta Tereza a lui Isus în 1562. Dar atâta sau mai multă importanţă a avut sfânta Tereza ca scriitoare spirituală. La ea şi la sfântul Ioan al Crucii s-au concentrat curentele mistice care atât de multă atracţie au exercitat asupra spaniolilor din secolul XVI, curăţate de aspectele lor suspecte şi tendinţele eterodoxe.

În operele sfintei Tereza se descrie un itinerar, de la primele chemări la viaţa interioară până la căsătoria duhovnicească cu Domnul. Descrierea e plină de simboluri (castelul, grădina, apa...) al cărei scop este de a da cititorului o idee, chiar de ar fi o simplă aproximaţie, a unei experienţe care este, prin definiţie, inexprimabilă. Dintre acele simboluri, cel mai deosebit este cel care compară sufletul cu un castel a cărui poartă ar fi rugăciunea; acest castel are diverse încăperi ori sălaşe. În primele încăperi sufletul se purifică prin sihăstrie; apoi vin gradele de rugăciune: rugăciune de reculegere şi rugăciune de tihnă; cel de-al cincilea sălaş reprezintă rugăciunea de unire; în sfârşit, sufletul trece în mod succesiv de la logodnă la căsătorie, în care se uneşte strâns cu Dumnezeu: devine o îndatorire faţă de Dumnezeu. Sfântul Ioan al Crucii se află pe aceeaşi linie. Propriile sale trăiri contemplative au dat naştere la două tipuri de compoziţii: unele cântări (*Noche oscura, Cántico espiritual, Llama*[1] *de amor viva*) şi nişte lucrări în proză care se oferă ca un gen de comentariu la poezii. La fel în aceste lucrări se recurge la

[1] Văpaie, pasiune.

itinerarul sufletului în căutarea Domnului. Simbolismul nopții rezumă acest itinerar: înainte de a se uni cu Dumnezeu, sufletul trebuie să treacă proba nopții, noapte activă și noapte pasivă a înțelesurilor și a înțelegerii. Sufletul trebuie să învețe să se lepede de sensibilitatea sa, voința sa, înțelegerea sa, dând la o parte orice reprezentare pe care poate să și-o formeze despre Dumnezeu, un Dumnezeu ascuns care îi rănește pe cei care iubesc cu o rană pe care numai El poate să o vindece. Sufletul astfel rănit iese în căutarea lui Dumnezeu și nu Îl va afla decât la capătul unui lung și greu drum, după ce se va fi lepădat de toate legăturile care îl uneau cu lumea simțitoare. „Împlinită această căsătorie duhovnicească între Dumnezeu și suflet, sunt două naturi într-un spirit și iubire de Dumnezeu" (*Cántico*).

În lumina situației spaniole se poate aprecia echilibrul la care au ajuns cei doi mari maeștri ai misticii spaniole. În opera sfintei Tereza și a sfântului Ioan al Crucii vedem realizându-se un echilibru între tendințe opuse, care nu interesează numai experiența religioasă, ci care sunt valoroase pentru viața culturală în general: a supune sensibilitatea unei discipline pentru a nu se lăsa dus la o adeziune a ceea ce este pur și simplu confuz și vag; a construi o tehnică intelectuală care să permită a merge dincolo de stările desluşite fără a se pierde în zonele tulburi ale vieții afective; a controla inspirația prin analiză; a inventa o metodă în loc de a se mulțumi cu a avea încredere în instinct; a îmbina experiența personală și viața colectivă. Acea sinteză superioară se produce la momentul oportun. Cultura și societatea ajung astfel să coincidă. Se ajunge la o anumită armonie între exigențele culturale și exigențele sociale ale momentului: a termina cu forfotirea, căutarea un pic anarhică de drumuri spirituale noi ce caracterizează prima jumătate a secolului XVI; a supune totul unei anumite discipline; victorie a scolasticii înnoite, o scolastică ce a știut să asimileze învățăturile mai importante ale umanismului, și exigență, pe de altă parte, a unei autorități de stat puternice cu clară predominare a coroanei, dar cu o presiune seniorială pe care nu trebuie decât de micșorat. Renașterea e mai mult seniorială decât burgheză. Să nu uităm că ne aflăm într-o societate a stărilor, adică, o societate de privilegii, o societate inegală: cineva trebuie să comande, ceilalți trebuie să asculte. Și autoritatea, la fel ca adevărul, trebuie

ca să o exercite ori să o dicteze cei care au obligația și privilegiul de a o face. Tot acest lucru coincide la urma urmei cu voința Conciliului de la Trento a unei noi ordonări a dogmei catolice, cu voința lui Filip al II-lea de a supune unei mai mari rigori și discipline tendințele de multe ori necontrolate, cu dorința de a îmbina aspirațiile la o viață mai autentică și personală cu exigențele unei societăți preocupate de propria sa integrare organică. Atari exigențe au avut contragreutatea lor: marginalizarea grupurilor minoritare (convertiți, morisci), afirmarea dogmatică ce va sfârși prin a scădea originalitatea intelectuală, favoarea acordată unor forme de religiozitate rutiniere...

3. CEI DIN CASA DE AUSTRIA MĂRUNȚI (1598-1700)

„Dintre cei cinci din Casa de Austria – spunea Gregorio Marañon –, Carol al V-lea inspiră entuziasm; Filip al II-lea, respect; Filip al III-lea, indiferență; Filip al IV-lea, simpatie, și Carol al II-lea, milă". Dinastia care își începuse domnia cu atâta strălucire și atâtea speranțe se târăște spre stingerea sa timp de peste un secol, între moartea lui Filip al II-lea (1598) și cea a lamentabilului Carol al II-lea (1700). Rămâne în picioare voința de a juca un rol de prim plan în politica mondială; lipsesc mijloacele pentru a duce la capăt asemenea intenții. Creștinătatea – anume, comunitatea de popoare care trăiau unite de adeziunea lor la o aceeași credință – a murit în secolul XVI odată cu Reforma, dar este în secolul XVII când se instalează un nou concept unificator, cel al Europei și al civilizației europene, bazat pe secularizarea și adoptarea altor valori: încrederea în rațiune, în știință, în tehnică, drept mijloace care ar permite să se ajungă la o conviețuire între națiuni și oameni; sunt ideile toleranței, fericirii, progresului material și moral, toate acestea reunite în conceptul de civilizație care până la urmă se vor impune în secolul XVIII; modernitatea, noul echilibru european, reordonarea ideologică în jurul unor valori care puțin sunt datoare acum idealurilor religioase, s-au impus încet-încet fără colaborarea Spaniei, împotriva voinței Spaniei.

Tot acest lucru, firește, trebuie să fie în mod corespunzător nuanțat: decăderea nu a fost nici totală, nici imediată, nici uniformă. Regresul e caracteristic Europei mediteraneene în ansamblul ei. Centrul de gravitație al puterii politice și economice, al culturii și al științei, se deplasează încetul cu încetul de la sud spre nord, de la est spre vest. Mediterana pierde preponderența sa în favoarea Atlanticului și Mării Nordului. Spania, dar și Italia și Imperiul otoman, rămân, astfel, neadaptate, trecute pe o poziție de planul doi sau trei. Cel de-al XVI-lea a fost ultimul

veac de hegemonie pentru Mediterana. Începând cu secolul al XVII-lea, focarele culturale, ştiinţifice, politice şi economice vor fi aproape o exclusivitate atlantică şi nordică. Victorie a naţiunilor protestante asupra celor catolice? Nu e vorba numai de o diferenţiere protestantism-catolicism, de vreme ce popoarele supuse la islam la fel au suferit, începând cu secolul XVII, aceeaşi lăsare în urmă şi aceeaşi stagnare.

De la moartea lui Filip al II-lea se avea în Spania impresia că naţiunea se aflase in declin în lume şi pierduse mare parte din puterea atinsă pe vremea primilor doi din Casa de Austria. Un cuvânt rezuma totul: declin, adică, decădere. Spania lui Olivares[1] e traumatizată de drama decăderii şi obsedată de necesitatea de a proceda cât mai repede la o inevitabilă modernizare. Părerea contemporanilor e reflectată în numeroase mărturii. Voi cita numai două exemple: expresia contelui de Gondomar, deja în 1619 („Această monarhie o să se termine repede"), şi cea a lui Barrionuevo[2], în ale sale *Avisos*: „Această monarhie apune". Arbitrismul a fost o încercare pentru a da răspuns unei astfel de situaţii şi a îndrepta relele de care suferea patria. Arbitriştii consideră că Spania e bolnavă: datoria publică este enormă; industria se vede copleşită de afluenţa de produse străine; o ţărănime supraîncărcată de impozite suferă o teribilă pauperizare; populaţia cunoaşte un regres îngrijorător, etc. Pentru a remedia o situaţie atât de gravă, arbitriştii sugerează o serie de măsuri, unele nesăbuite, altele mai chibzuite: a scăpa de datorii regatul, a reduce cheltuiala publică, a uşura impozitele, a favoriza creşterea demografică, a proceda la reforme tehnologice pentru a încuraja producţia...

Decădere a Spaniei sau decădere a Castiliei? Greutatea principală a politicii imperiale totdeauna a fost pusă în seama Castiliei; celelalte regate şi seniorii, protejate de drepturile lor speciale, au reuşit să se situeze mai mult sau mai puţin în afara luptelor ideologice şi militare. Aşa se explică marasmul pe care l-a cunoscut Castilia de îndată ce a murit Filip al II-lea. Războaiele continui şi impozitele mereu crescute epuizaseră capaci-

[1] Conte-duce de Olivares (Gaspar de Guzmán y Pimentel).
[2] Jerónimo de.

tăţile ţării. O serie de molime şi epidemii au stricat echilibrul demografic. Producţia a stagnat. Castilia era secătuită, în timp ce regiunile periferice se menţineau mai mult sau mai puţin. Podişurilie castiliane nu mai erau rezerva de oameni şi centrul economic pe care le-au constituit de la jumătatea secolului al XV-lea. Ceea ce se năruie în cel de-al XVII-lea este în mod fundamental Castilia şi valorile cu care Castilia se identificase.

Spania nu a fost singura naţiune care a cunoscut dificultăţi grave în secolul XVII. În toată Europa, la jumătatea acelui veac, se succed mari epidemii, recolte proaste, perioade de foamete, cheltuieli publice imense datorită războaielor şi luxului excesiv al curţilor, impozite exagerate, datorie a tezaurului public, greutăţi în producţie şi comerţ... Cazul Spaniei nu e decât un aspect al crizei generale din secolul al XVII-lea. Chiar în cadrul acelor limite, s-ar cuveni să nu se exagereze amploarea unei asemenea decăderi; nu o fi fost într-adevăr decădere, ci reechilibru. Declinul demografic şi economic nu a fost uniform: în regiunile cantabrice, cultivarea porumbului va schimba situaţia; acele provincii nu au ieşit prost în parte datorită generalizării culturii porumbului, deşi creşterea populaţiei a anulat posibilităţile unei îmbunătăţiri a nivelului de trai. Ceea ce se duce de râpă în veacul al XVII-lea sunt zonele centrale din Peninsulă, cele care, de la jumătatea secolului al XV-lea cel puţin, fuseseră „inima regatului", regiunile între Burgos şi Toledo, intens populate, urbanizate, dinamice... În perioada celor din Casa de Austria Mărunţi, aceste zone suferă o crescândă depopulare, în special urbană în Castilla la Vieja şi Extremadura. În schimb, periferia nu numai nu decade, ci din contră, începe o mişcare ascendentă notabilă: Spania Munţilor Cantabrici, Catalonia, Valencia, litoralul mediteranean, Andaluzia...

Decăderea s-a produs pe etape. Se prăbuşesc, întâi, economia şi moneda, cu repetatele manipulări guvernamentale. În 1640, odată cu răscoalele din Portugalia, Catalonia şi Andaluzia, se prăbuşeşte fragila unitate peninsulară pe care monarhia reuşise să o stabilească într-un mod mai mult sau mai puţin teoretic. În 1643, înfrângerea de la Rocroi înseamnă sfârşitul puterii militare de care Spania se bucura în Europa din zilele Marelui Comandant. Tratatele din Westfalia, în 1648, marchează eşecul

definitiv al politicii ideologice pe care o reprezenta Spania începând de la Carol al V-lea; se stabilesc bazele unui nou echilibru european în care Spania e redusă la un rol secundar. Simbol al acelui şir de dezastre, dinastia se termină în mijlocul unei farse groteşti, în timp ce puterile străine iau seama, pentru a încerca să-şi împartă sfârtecările corpului imens al Imperiului.

Chiar şi aşa, a existat criză în secolul al XVII-lea şi criză foarte gravă, mai ales în privinţa economiei şi circulaţiei monetare. Pentru a face faţă cheltuielilor publice tot mai mari, tezaurul public s-a pretat la baterea în cantităţi din ce în ce mai imense de monezi de aramă care serveau în esenţă în comerţul interior. Mai întâi s-a folosit un amestec de argint şi de aramă – a fost aşa-zisul *calderilla*[1] –; apoi, în 1599, s-a autorizat baterea de monedă de aramă pură şi aceasta s-a întors la monetării în 1603 pentru a fi emisă din nou cu dublul valorii sale oficiale. În 1617 s-a reluat baterea şi s-a suspendat definitiv numai în 1626, când deja Castilia era inundată de monede fără valoare. Se apreciază că, în jurul anului 1640, 92 la sută din monedele care circulau în Castilia erau monede de aramă pură; în 1660-1680 vor reprezenta un pic mai puţin de 95 la sută. O inflaţie de proporţii atât de mari avea să atragă consecinţe dramatice pentru economie. Necesara reformă s-a realizat cu vreo douăzeci de ani înainte de venirea noii dinastii, în timpul domniei lui Carol al II-lea. Secretari regali ca ducele de Medinaceli şi contele de Oropesa erau convinşi că redresarea economică a Spaniei era condiţia necesară prealabilă a redresării ei politice. Şi astfel reformele care s-au realizat începând din 1680; când s-a devalorizat moneda în chip drastic. Au fost măsuri extrem de dure care au presupus momente foarte grele pentru mare parte a populaţiei, totuşi care până la urmă au dat rezultatele pozitive care se aşteptau de la ele: impozitele au scăzut cu 15 la sută; mai mult de jumătate din drepturile de proprietate perpetuă s-au retras şi dobânda lor s-a redus la 4 la sută.

În general, a fost de asemenea începând din anii 1680 când s-au pus bazele a ceea ce, în secolul al XVIII-lea, va culmina cu reformismul bourbonic. A existat un Iluminism spaniol înainte

[1] Mărunţiş.

de Carol al III-lea, un Iluminism care prinde rădăcini în prima jumătate a secolului XVIII – să ne gândim la o figură ca aceea a lui Feijoo[1]; şi la o operă ca aceea a valencianului Mayans[2] şi care îşi are obârşia în domnia lui Carol al II-lea, fiindcă în acel trist sfârşit de veac nu totul au fost vrăjitorii şi călugăriţe iluminate. Acolo sunt pentru a o demonstra munca realizată de aşa-numiţii *novatores* şi polemicile iscate în faţa noului empirism ştiinţific şi discuţiile în jurul ştiinţei naturale şi criticii istorice.

PRIMELE SEMNE DE SCHIMBARE A CONJUNCTURII (1598-1643)

Moartea lui Filip al II-lea are drept consecinţă mai vizibilă o considerabilă reducere a rolului personal al monarhilor, cu tendinţa de a încredinţa mare parte a puterii regale protejaţilor. Filip al III-lea a contat pentru acest lucru pe don Francisco de Sandoval y Rojas, duce de Lerma. În 1618 acesta a pierdut încrederea regelui, care l-a înlocuit cu propriul său fiu, ducele de Uceda, care a îndeplinit rolul de favorit până la moartea regelui (1621). Noul suveran, Filip al IV-lea, care avea numai şaisprezece ani când a început să domnească, l-a numit pentru a-l sfătui şi a orienta cârmuirea pe don Gaspar de Guzmán, conte de Olivares şi îndată duce de Sanlúcar la Mayor, poreclit de aceea contele-duce.

Favorizarea lui Lerma a însemnat o schimbare radicală faţă de metodele anterioare. Cârmuirea monarhiei a fost încredinţată Consiliilor, ca în secolul al XVI-lea, dar s-a iniţiat o tendinţă de a constitui conduceri tranzitorii, care se formau pentru probleme deosebite. Pe vremea contelui-duce au reuşit să funcţioneze numeroase conduceri de acest fel: a Executării, a Armadelor, a Media Anata[3], a Hârtiei Timbrate, a Darurilor, a Dărilor, a Amiralităţii, a Sării, a Minelor, a Temniţelor, a Localităţilor, a Competenţelor, a Lucrărilor, Păduri, a Curăţeniei, a Găzduirilor, a Proceselor... Atrage atenţia numărul de conduceri destinate să

[1] Fray Benito Jerónimo, eseist, erudit, poligraf.
[2] Gregorio, erudit, scriitor, filozof, profesor.
[3] Taxă care se plătea la încasarea oricărui beneficiu ecleziastic sau impunere, şi echivala cu jumătatea rentei anuale.

examineze probleme fiscale. Problema are o explicație simplă: vistieria regală cheltuia mai mult decât încasa și tot timpul era preocupată de a acoperi importantul deficit de Stat. Politica externă continuă să fie motiv de cheltuieli considerabile. A fost o pauză în campaniile militare în timpul domniei lui Filip al III-lea, dar în anii 1620 Spania s-a văzut implicată din nou într-o serie de conflicte care au fost consecința logică a orientărilor alese în secolul anterior: prezență în Flandra, solidaritate cu cei din Casa de Austria, pretenții hegemonice.

Olivares a condus Spania, timp de peste douăzeci de ani, cu o autoritate care avea tangență cu autoritarismul. Lui nu-i plăcea să i se spună favorit. Prefera titlul de secretar regal. Ca om politic, și-a propus de la început să restaureze reputația regelui Spaniei, să unifice teritoriile ei și să redreseze economia Castiliei, „cap al monarhiei". Era vorba, în primul rând, de a păstra hegemonia Spaniei în Europa, susținând o strânsă solidaritate dinastică între cei din Casa de Austria din Madrid și cei din Viena. A fost pentru a păstra reputația Spaniei pentru care Olivares, în 1621, a reînceput războiul cu Țările de Jos, când a expirat armistițiul de doisprezece ani semnat în 1609. Pentru a realiza obiectivele sale, a încercat Olivares să transforme Spania într-o monarhie unificată, terminând cu privilegiile din celelalte componente ale monarhiei, ceea ce a provocat răscoala armată a catalanilor și a portughezilor. În privința reformelor economice și sociale – redresarea monedei, salvarea finanțelor coroanei din ghearele bancherilor străini, concret din ale genovezilor, încurajarea comerțului și a industriei –, s-au lovit de împotrivirea nobilimii, fiindcă nu a știut sau nu a vrut să aibă sprijinul Cortesurilor și al claselor de mijloc urbane. În ciuda eșecurilor sale, Olivares a fost, fără discuție, un om de Stat de excepțională clasă, demnul rival al cardinalului de Richelieu care, la aceeași dată, conducea politica Franței, doar că Richelieu cârmuia un regat în plină expansiune, în timp ce Spania pe care a venit la rând Olivares să o conducă nu mai era națiunea puternică și dinamică din vremea lui Carol al V-lea și Filip al II-lea, ci o țară epuizată de efortul excesiv la care s-a văzut supusă timp de peste un secol.

Pentru a asigura încasări la vistierie s-au folosit multe căi, de exemplu, vânzări de localități și funcții la care coroana s-a

pretat în proporţii mult mai mari decât înainte, şi de asemenea concesionarea privilegiului de a avea vot consultativ şi deliberativ în Cortesuri care s-a dat la diverse oraşe în schimbul unor substanţiale sume de bani. Galicia, care niciodată nu avusese reprezentare în Cortesuri, a cumpărat-o în 1623 cu o sută de mii de ducaţi; Santiago, Betanzos, La Coruña şi Lugo şi-au trimis tot aşa, alternativ, deputaţii la Cortesuri. La fel s-a procedat mai târziu cu Palencia şi Extremadura. Tot acest lucru nu era decât un simptom al crizei grave prin care trecea Spania, şi în special Castilia. Marile epidemii de la sfârşitul secolului anterior (1598-1602), urmate de alte nu mai puţin aducătoare de moarte în cursul secolului (1647-1652; 1677-1686), au avut urmări dramatice în demografie, care nu a mai atins nivelele anterioare. Scriitorii politici ai epocii – González de Cellorigo[1] în a sa *Memorial* (1600), Sancho de Moncada în a sa *Restauración politica de España* (1619), şi Martínez de Mata[2], în jurul lui 1645 – au insistat asupra temei depopulării şi asupra necesităţii absolute de a o remedia. Depopularea a fost în acelaşi timp cauză şi efect ale crizei generale. Pământurile au rămas de multe ori necultivate, în timp ce populaţia venea la oraşe în căutare de o ameliorare relativă, la adăpostul caselor senioriale sau la porţile mănăstirilor, când nu se ducea să îngroaşe cetele de cerşetori şi răufăcători. A crescut considerabil numărul claselor parazitare şi neproductive: nobilime, cler, inactivi şi escroci de tot felul. Mănăstirile de călugări şi călugăriţe au servit atunci de adăpost pentru sute de persoane, care au găsit acolo un mijloc uşor de a se întreţine. S-a spus că asemenea amploare a celibatului ecleziastic a fost una dintre cauzele scăderii bruşte demografice. Realitatea e mai complexă. Mizeria şi lipsa de lucru i-au împins pe mulţi să se adăpostească în mănăstiri, contribuind astfel la mărirea stagnării producţiei şi declinul demografic.

În această atmosferă de criză se remarcă figura arbitristului[3], observator al decăderii cu pretenţii de reformator. Arbitriş-

---

[1] Martín.

[2] Francisco.

[3] Persoană care inventează proiecte extraordinare sau absurde pentru redresarea finanţelor publice.

tii au fost biciuiți cu asprime de literatura contemporană, de Cervantes, Quevedo, Vélez de Guevara... care văd în ei oameni mai mult sau mai puțin nebuni care susțineau un remediu simplu și ușor pentru a scăpa de datorii regatul și a umple vistieria. Nu toți, în ciuda acestor lucruri, erau pur și simplu oameni fără minte: de exemplu, soluție practică a fost hârtia timbrată. Figura ridicolă a atâtor arbitriști nu trebuie să ne ascundă că arbitrismul a constituit prima formă a literaturii economice care se cunoaște. González de Cellorigo, Sancho de Moncada, Caja de Leruela, Martínez de Mata, Lope de Deza, Navarrete au oferit în scrierile lor o descriere foarte lucidă a relelor care pândeau Spania, și observațiile lor merită să fie reținute cu cea mai mare atenție. Contemporan cu declinul, arbitrismul a știut să analizeze câteva din aspectele sale, dar s-a dovedit incapabil de a-l opri.

CRIZA ANILOR 1640

Criza care în anii 1640 – revoluție catalană, independență portugheză, separatism andaluz – era aproape gata să distrugă monarhia, a fost consecință directă a războaielor în care Spania s-a văzut implicată și pe care nu mai putea să le susțină din lipsă de oameni și de bani.

Domnia lui Filip al III-lea fusese relativ pașnică. În clipa când murea Filip al II-lea, războiul continua în Flandra, a cărei cârmuire fusese încredințată arhiducelui Albert și soției sale, infanta Isabela Clara Eugenia; în teorie, Regele Catolic renunțase la drepturile sale în favoarea fiicei lui. Trupele spaniole au suferit mai multe înfrângeri, fiind cea mai răsunătoare aceea de la Dune (iulie 1600). Regimentele de infanterie ale lui Ambrosio de Spínola au luat Ostende în septembrie 1604. Aceasta a fost ultima victorie obținută în Flandra în timpul domniei lui Filip al III-lea. Trupele, prost plătite și cu neregularitate, s-au revoltat de mai multe ori, făcând imposibilă orice încercare serioasă de a restabili autoritatea guvernatorilor în fața unei populații ostile. De fapt, provinciile olandeze de nord deveniseră independente. Cele două tabere erau obosite și dornice de o pace care să le permită cel puțin să-și refacă forțele. În aceste condiții s-a intrat în tratative care au dus la un armistițiu pe doisprezece ani între

beligeranți (1609). În Italia, secretarii regali ai lui Filip al III-lea au putut să conteze pe inițiativele reprezentanților lor pentru a menține hegemonia spaniolă. Singurul incident grav stârnit în acea perioadă a fost așa-numita Conjurație de la Veneția (1618), foarte misterioasă desigur, deși nu pe de-a întregul neverosimilă: a fost acuzat ducele de Osuna de a pune la cale o conspirație pentru a distruge potențialul maritim al Veneției și a reduce acel oraș la un rol secundar.

Felul de indolență care a caracterizat politica spaniolă în timpul primelor decenii ale secolului al XVII-lea s-a schimbat, începând cu 1620, în intervenționism activ în problemele europene. Diverse motive explică acea transformare: noua conjunctură internațională marcată de începutul războiului de Treizeci de Ani în Europa Centrală și voința lui Olivares de a face față la ceea ce el considera ca obligații ale Spaniei. Noul aspect luat de politica spaniolă s-a manifestat în special odată cu reînceperea războiului în Flandra. Armistițiul semnat în 1609 expira în 1621 și nu a fost înnoit. Episodul cel mai vestit a fost predarea orașului Breda, în 1626, obținută de Ambrosio de Spínola după zece luni de asediu și imortalizată de celebrul tablou de Velázquez. Dar apoi ostilitățile au continuat cu multe fluctuații fără ca Spania să poată forța verdictul. Mai mult decât atât: moartea fără succesiune a infantei Isabela Clara Eugenia (1633) a făcut ca provinciile flamande să fie din nou încorporate la monarhia catolică, și ca atare aceasta a fost mai angajată în operațiuni. Filip al IV-lea l-a numit, în 1634, pe fratele său cardinalul-infante don Fernando, care fusese înainte guvernator la Milano, guvernator al Țărilor de Jos. Acesta, mergând să-și ia postul în primire în fruntea unei puternice armate, a obținut la Nördlingen o mare victorie asupra suedezilor lui Gustav Adolf și aliaților săi, principii protestanți germani (septembrie 1634). În Flandra, cardinalul-infante i-a oprit pe olandezi și a lansat o ofensivă împotriva Franței; au ajuns trupele sale până la Corbie, unde au învins armata inamică (1636) și au amenințat timp de câteva zile cu înaintarea până la Paris, dar au trebuit ca să se retragă din cauza lipsei de resurse.

Problema fundamentală pentru Spania era să mențină deschisă ruta militară care permitea asigurarea comunicațiilor între

Lombardia şi Flandra. Mica regiune Valtelina, situată în nordul Italiei, constituia din acel punct de vedere un loc strategic de primă importanţă, deoarece făcea legătura obligatorie între posesiunile italiene ale coroanei şi feudele germane ale Habsburgilor. Spania a ocupat Valtelina şi, curând după aceea, Spínola instală garnizoane spaniole în Palatinat. Astfel s-a concretizat colaborarea între cele două ramuri ale Habsburgilor, hotărâţi să acţioneze împreună pentru a restabili catolicismul şi a păstra influenţa Spaniei în problemele europene. Dar acţiunile războinice ale Spaniei (ocuparea Valtelinei şi a Palatinatului) şi strânsa ei alianţă cu împăratul Ferdinand al II-lea nu puteau să o lase indiferentă pe Franţa, care se vedea încercuită din toate părţile de posesiunile celor din Casa de Austria. Richelieu, primministru francez, a declarat oficial război în 1635, dar ostilităţile deja începuseră cu mult timp înainte între cele două naţiuni. În orice caz, Spania se vedea implicată într-o serie de conflicte şi obligată să menţină trupe în locuri foarte diferite, pentru care se cereau din ce în ce mai mulţi soldaţi şi bani. Nevoia în care se văzu Olivares de a obţine şi unii şi alţii îl făcu să desfăşoare pe plan intern o politică îndrăzneaţă de integrare spaniolă care s-a încheiat cu un dezastru aproape total.

„Propriu-zis – scrie Quevedo în *España defendida*[1] (1609) – Spania se compune din trei coroane: Castilia, Aragón şi Portugalia". Cele trei coroane nu au format niciodată un corp unit; fiecare şi-a păstrat fizionomia proprie, în ciuda unirii dinastice cu celelalte. Din cele trei coroane, Castilia era cea care constituia sprijinul principal pentru politica externă a monarhiei. Dar, Castilia din secolul XVII nu era cea a lui Carol al V-lea şi Filip al II-lea; era epuizată, istovită după un secol de războaie aproape continui. Populaţia ei scăzuse în proporţie alarmantă; economia ei se prăbuşea; flotele din Indii care aduceau argintul în Spania soseau de multe ori târziu şi încărcăturile nu mai erau cele de dinainte. În comparaţie cu Castilia, coroanele de Aragón şi Portugalia îşi păstraseră autonomia internă, protejată de privilegiile şi legislaţia lor, care limitau considerabil puterea regelui.

---

[1] Apărată.

Acesta a fost punctul de plecare al lui Olivares: pentru a realiza politica sa hegemonică, găsi o Castilie epuizată şi nişte provincii aparent intacte şi care se apărau în spatele privilegiilor lor pentru a nu contribui la cheltuielile comune. Uniunea de Arme concepută de Olivares consta în împărţirea greutăţii politicii imperiale într-un mod mai adaptat posibilităţilor fiecărei provincii, formarea unei armate comune, aprovizionată şi întreţinută de fiecare provincie proporţional cu populaţia şi bogăţia ei. Pentru acest lucru, Olivares se lovea de un obstacol puternic: autonomia provinciilor, care îl oprea să acţioneze după cum vroia el; trebuia ca să învingă acel obstacol, să ajungă la o integrare mai reuşită. Politica imperialistă a lui Olivares l-a împins să realizeze o schimbare profundă în structurile monarhiei, ale cărei instituţii nu se mai adaptau împrejurărilor. Olivares a considerat să impună în toată Peninsula legislaţia Castiliei; drept compensaţie, se propunea oferirea de funcţii politice, militare şi administrative tuturor vasalilor regelui, terminând cu exclusivismul castilian. Era vorba, în ultimă instanţă, de a contopi diferitele părţi din care se compunea monarhia într-o naţiune unită şi coerentă, făcând abstracţie de deosebiri ce erau considerate învechite şi înapoiate. Acea poziţie nu era lipsită de logică nici de fundament, dar prezenta grave inconveniente. În primul rând, acea idee supunea unor legi uniforme, cele din Castilia, regate şi seniorii care se bucuraseră de un secol şi jumătate de o autonomie aproape totală; schimbarea era prea puternică pentru ca să fie acceptată fără împotrivire. În al doilea rând, planul de a crea o naţiune unită şi solidară venea prea târziu: se propunea provinciilor necastiliane participarea la o politică ce năruia Castilia deşi nu fuseseră informate nici despre câştigurile nici despre prestigiul pe care acea politică o aducea după sine castilianilor, dacă le aducea.

Uniunea de Arme a fost propusă în mod oficial în Cortesurile care s-au convocat în 1626 pentru statele din Coroana de Aragón. Cele două regate Aragón şi Valencia au arătat puţin entuziasm când li s-a propus să contribuie la formarea unei armate comune, dar până la urmă ambele regate au făcut un efort şi au acceptat să voteze subsidii pentru întreţinerea unui anumit număr de soldaţi vreme de cincisprezece ani. Când re-

gele a deschis Cortesurile din Catalonia, lucrurile s-au schimbat. Delegații au refuzat categoric să schimbe ordinea tradițională care trebuia să domnească în sesiuni: mai întâi, trebuia să se rezolve plângerile pe care Principatul putea să le prezinte împotriva slujbașilor regali înainte de a examina propunerile suveranului și cererile sale de subsidiu. Aceste dezbateri au ocupat cea mai mare parte a ședințelor Cortesurilor în 1626. Olivares era nerăbdător să ajungă la ceea ce realmente îl interesa: Uniunea de Arme, însă delegații nu făceau decât să amâne problema cu plângerile și procedurile lor juridice. În cele din urmă, regele, sătul de atâtea complicații și dificultăți, a plecat din Barcelona fără a închide Cortesurile, care au rămas astfel pur și simplu suspendate. De atunci, tensiunea nu a încetat să crească între Olivares și catalani. În mai 1632, Filip al IV-lea a revenit la Barcelona și au reînceput Cortesurile întrerupte în 1626, dar nici atunci nu a obținut Olivares ceea ce dorea. A trebuit ca să se suspende din nou Cortesurile.

În 1636 se produce un eveniment care se prevedea de câtăva vreme: declarația de război a Franței. Din acel moment, Olivares e decis să învingă împotrivirile Principatului fiindcă are nevoie de tot mai mulți oameni și bani și deoarece Catalonia, din cauza situației ei la frontieră, poate să se transforme în teatru de operațiuni. Are de gând să concentreze în Catalonia o armată de 40.000 de oameni pentru a ataca Franța de acolo și a reduce în acest fel presiunea pe care inamicii o mențin în Flandra. Catalanii nu vor în ruptul capului să-l slujească pe rege în afara țării lor și invocă la fiecare pas Statutele lor. Olivares răspunde că e vorba de apărarea frontierelor Spaniei și la fel a principatului. În 1638 se înlocuiesc Deputații Cataloniei și ies favoriți prin tragerea la sorți un canonic din Urgel, Pau Claris, foarte credincios tradițiilor catalane, și Francesc de Tamarit, tot așa foarte credincios legilor și privilegiilor patriei sale. Războiul se intensifică. Francezii atacă Fuenterrabia. Toată Spania se interesează de situația din Fuenterrabia; Aragón și Valencia participă la efortul comun, Catalonia, nu. Această atitudine provoacă mânia lui Olivares. Se adoptă represalii economice împotriva Franței, interzicându-se orice comerț; autoritățile Principatului nu dau atenție.

Dar cea mai îngrijorătoare e situația creată de prezența armatei în Catalonia. Acele trupe, compuse din mercenari străini și spanioli, se comportă fără prea multe menajamente față de localitățile pe unde trec sau unde sunt încartiruite. Din toate părțile încep să curgă plângeri despre furturi, împilări și abuzuri de tot felul. Deputații se află în fruntea protestelor și împotrivirii la Madrid. Orașul Barcelona li se asociază. Ca atare se formează un fel de uniune națională împotriva lui Olivares și castilianilor. În 1639, fortăreața Salses e luată de francezi. E nevoie de mai mulți soldați și bani; Deputații îi dau fără plăcere. La Madrid, contele-duce e sătul de catalani: „Dacă Statutele stânjenesc – exclamă –, lua-le-ar dracul de Statute". Olivares pare decis să folosească forța pentru a termina cu rezistența din Catalonia. Deputatul Tamarit e arestat. Ciocnirile între soldați și țărani se întețesc; cele mai grave se produc în regiunea Gerona. Viceregele Santa Coloma[1], încurajat de Olivares, decide represaliile împotriva localităților unde trupele au suferit pagube; unele sunt prădate și incendiate. Consecința e o insurecție generală în regiunea Gerona, datorită vlăguirii țărănimii, exasperată de stoarcerile continui de bani de către regimentele de infanterie, de foamete și condițiile rele din epocă. Răsculații ajung la porțile Barcelonei. La 7 iunie 1640, sărbătoarea Joii Verzi[2], răzvrătiți amestecați cu cosașii care veneau să se angajeze, intră în Barcelona; o altercație degenerează în răscoală. Insurgenții își revarsă cruzimea împotriva slujbașilor regali și castilianilor; însuși viceregele încearcă să-și salveze viața fugind, însă deja e târziu. Moare asasinat. Răsculații sunt stăpâni ai Barcelonei.

Acea stare de tulburare a creat claselor avute și conducătoare din Principat o gravă problemă. Se temeau de anarhie și că răsculații, după ce își revarsă ura împotriva castilianilor și slujbașilor regali, se vor întoarce împotriva lor dacă încercau să pună capăt exceselor lor, sub acuzația de „trădători" ai cauzei catalane. De aceea au refuzat să colaboreze cu noul vicerege, ducele de Cardona, pentru a căuta o înțelegere acceptabilă. Au preferat să se așeze în fruntea răscoalei pentru a o orienta mai

[1] Conte de.
[2] A noua joi după Paști.

bine. Astfel a început o nouă etapă, mai politică, în revoluția catalană care, în realitate, a fost dublă: a fost mai întâi o revoluție socială, cea a săracilor, a nevoiașilor și celor fără de lucru; a fost apoi o revoluție politică, condusă de Deputați, al cărei scop era rezolvarea disputei de lungă durată cu cârmuirea castiliană. O juntă de 36 de membri se însărcină să conducă principatul. Nu se mai avea nici o încredere în Olivares, care începuse operațiunile pentru a restabili autoritatea regelui în Catalonia; o armată castiliană înainta din Tortosa și a ocupat Tarragona în decembrie 1640. Catalanii au căutat împotriva ei ajutorul francezilor, care, bineînțeles, au văzut ocazia potrivită de a profita de conjunctură pentru a da Spaniei lovituri decisive. S-a considerat să se transforme Catalonia într-o republică independentă sub protecția Franței. Soluția părea impracticabilă. Nu rămânea altceva de făcut decât să se ofere principatul regelui Franței, care a promis să respecte statutele și legislația țării.

Catalonia nu făcuse decât să-și schimbe stăpânul, un stăpân care s-a purtat tot atât de rău cu locuitorii ca și cel anterior. Trupe franceze ocupau principalele orașe întărite și comportamentul lor nu era diferit de cel al regimentelor de infanterie castiliane înainte de 1640. Nici francezii nu se preocupau mult să respecte statutele. Catalonia devenea o colonie franceză, din punct de vedere politic și economic. La aceste deziluzii trebuie să se adauge perturbările pe care războiul le aducea la sate și orașe și teribilele epidemii care au pustiit țara în 1650-1654. Tot acest lucru a sfârșit prin a-i convinge pe catalani că nu exista nici o speranță de a o scoate la capăt cu planurile lor. În octombrie 1652, Barcelona s-a predat regelui Filip al IV-lea. Acesta a acordat o iertare generală pentru ceea ce se întâmplase începând din 1640 și a promis să respecte legile și privilegiile principatului. Se revenise la *statu quo*. Pacea cu Franța nu s-a semnat până la 1659; a fost destul de grea de suportat pentru Principat, deoarece tratatul din Pirinei a cedat definitiv Franței Rosellón și Cerdaña. Tratatul conținea la fel o clauză de foarte mare importanță pentru viitor: căsătoria regelui Franței, Ludovic al XIV-lea, cu infanta María Teresa, fiica lui Filip al IV-lea. Această clauză a fost cea care trebuia să ducă la schimbarea dinastiei după domnia lui Carol al II-lea.

Revoluția catalană nu a fost unicul răspuns peninsular la proiectul Uniunii de Arme. La fel în Portugalia rezistența s-a terminat cu o răscoală care a restaurat independența acelui regat. Uniunea cu Castilia nu era populară. Când s-a produs, în 1580, Portugalia deja avea o lungă istorie de națiune independentă și poseda un Imperiu colonial care îi asigura mari avantaje economice. Conform cu tradiția celor din Casa de Austria, nu s-a schimbat nimic în instituțiile din Portugalia, cel puțin până la epoca lui Olivares. Acesta, după cum se știe, era foarte interesat să realizeze o integrare a monarhiei care însemna, într-o primă perioadă, o sporită presiune fiscală până la a ajunge la o castilianizare a Peninsulei întregi. Împotriva exigențelor tributare și militare ale lui Olivares, care cerea mereu mai mulți bani și soldați pentru politica lui europeană, s-au produs revolte la Porto (1628) și Santarém (1629) și răscoale populare la Évora (1637). Pe de altă parte, clasele înalte (nobilime, cler, burghezie) vedeau cu nemulțumire cum posesiunile de peste mări ale Portugaliei erau amenințate și prejudiciate de inamicii Spaniei. În Brazilia, olandezii ocupau din 1630 Olinda și Recife și se instalau puternic în țară. În aceste condiții, nu-i deloc de mirare ca Portugalia să-și propună să devină independentă. Diferite conjurații nobiliare se pregăteau în jurul ducelui de Bragança, urmaș al unuia dintre concurenții lui Filip al II-lea în 1580. Au fost evenimentele din Catalonia cele care i-au hotărât pe conjurați să facă pasul definitiv. Au profitat de faptul că întreaga atenție și forțele militare din Castilia erau întoarse spre est, pentru a pune mâna pe arme și a-l proclama pe ducele de Bragança ca rege al Portugaliei cu numele de João al IV-lea (1 decembrie 1640). Cele trei stări din Cortesurile portugheze nu au întârziat să-l recunoască pe João al IV-lea ca legitim suveran și la fel au făcut guvernatorii tuturor teritoriilor de peste mări, cu singura excepție a orașului-port Ceuta. Noua cârmuire portugheză găsi de îndată ajutor lesnicios din partea inamicilor Spaniei. Franța i-a acordat sprijin deja în 1641; în același an s-a semnat un armistițiu cu Flandra, și în 1642 s-a ajuns la o alianță cu Anglia care s-a confirmat și s-a amplificat, în 1661. Spania s-a străduit în mod special în încercarea de a recupera Portugalia, dar nu mai putea să facă față cum trebuie atâtor obligații militare.

Săvârşit din viaţă Filip al IV-lea, cârmuirea spaniolă se înclină şi, în 1668, până la urmă ajunse şi ea să recunoască în mod oficial independenţa portugheză.

Corolar al răscoalei portugheze a fost conspiraţia urzită în Sevilla care a fost descoperită în vara lui 1641. Era vorba în realitate de a transforma Andaluzia în regat independent, al cărui suveran ar fi fost ducele de Medina-Sidonia? Pare greu de crezut că aceasta era intenţia conjuraţilor. Mai plauzibil e să se atribuie un plan atât de nesăbuit nemulţumirii ducelui faţă de Olivares, care era vărul său, şi greutăţilor pe care le cunoştea puternicul magnat andaluz, plin de datorii din cauza proastei administrări cu care conducea feuda sa şi a cheltuielilor lui enorme. Oricum, relaţiile cu Portugalia erau incontestabile. Conjuraţii s-au văzut, deci, acuzaţi de trădare. Ducele de Medina-Sidonia, convocat la curte, a obţinut iertare de la rege; a fost obligat să locuiască la frontiera portugheză, şi apoi, când a întrerupt exilul pentru a veni în localitatea sa Sanlúcar, i s-a deschis proces, a fost întemniţat la Coca şi în cele din urmă a fost condamnat la surghiun perpetuu de la curte, cu confiscarea Sanlúcar şi mare amendă.

Peste câţiva ani, în august 1648, s-a descoperit altă conspiraţie în care de asemenea era implicat un puternic magnat. De această dată era vorba despre ducele de Híjar, nobil aragonez, pe care Olivares totdeauna l-a ţinut la distanţă de marile funcţii. Híjar era mai mult sau mai puţin înrudit cu familia regală, şi chiar pretindea să aibă anumite drepturi la succesiune, în cazul când nu ar exista prinţ-moştenitor direct. După cât se vede, era vorba de a despărţi Aragónul de coroană şi a-l transforma în regat independent, cu Híjar ca monarh. Pentru aceasta, se conta pe ajutorul Franţei, căreia i s-ar oferi Rosellón şi Cerdaña, şi pe cel al Portugaliei, al cărei sprijin s-ar cumpăra prin cedarea Galiciei. Doi dintre protagonişti, don Carlos de Padilla şi marchizul de la Vega, au fost executaţi la Madrid, în decembrie 1648. Ducelui de Híjar i s-au confiscat bunurile şi a fost condamnat la închisoare pe viaţă.

Politica contelui-duce nu afecta numai regatele asociate; avea deopotrivă implicaţii dezastruoase pentru popor şi clasele de jos din Castilia, supuse la continui presiuni fiscale şi la înro-

lări forțate de soldați care ajutau să agraveze o situație în sine mizerabilă, datorită recoltelor proaste, epidemiilor, asupririi senioriale, schimbărilor monetare... Secolul XVII a fost în toată Europa o epocă de criză și de răscoale țărănești datorate atât foametei și abuzurilor sistemului feudal cât și sporitei presiuni tributare exercitată de soldați. Spania și ea a participat la acea mișcare europeană, cu trăsături caracteristice proprii. Incidentele cele mai serioase s-au produs între 1647-1652 și au fost localizate în Andaluzia. Diverse tulburări au avut loc în 1647 la Lucena, la Ardales (Málaga), la Loja, la Comares, etc. Anul următor s-au produs în Granada tulburări mai serioase, provocate la început de mătăsarii fără de lucru. În mai 1652 a fost revoltă la Córdoba, cauzată de foamete, prețurile excesive ale pâinii, dificultatea de a-și câștiga traiul; timp de câteva zile, plebea a fost stăpân al orașului; reprimarea a fost dură și marcată de mai multe condamnări la moarte. În același an și pentru aceleași motive s-a răsculat Sevilla și, aflând ceea ce se întâmpla acolo și în Córdoba, la fel au făcut în Osuna, Bujalance și alte localități. În iulie, situația era din nou normală în toate părțile, dar nemulțumirea persista, deoarece cauzele sale profunde nu dispăruseră.

Catalonia, Portugalia, Andaluzia, Aragón... Atrage atenția aspectul periferic al tulburărilor care, la mijlocul secolului, se produc în vechiul trunchi al monarhiei catolice. De când, în 1621, indolenței lui Filip al III-lea îi ia locul dinamismul imperialist, integrator și castilianizant al contelui-duce, ceva se năruie în Spania. Regatele și feudele asociate cu Castilia prin legături dinastice se tem a se vedea cuprinse de scufundarea pe care o cunoaște centrul. Catalonia și Portugalia luptă pentru propria lor existență; reușesc să se despartă de Castilia în momentul în care aceasta, istovită, epuizată, pretinde ca ele să participe la o politică ale cărei roade deja se intuiesc. Catalani și portughezi refuză să se solidarizeze cu Castilia, cu ideologia sa și valorile sale anacronice; vor să-și prezerve forțele. Intră, deci, în era modernă fără resentimentul și gustul amar propriu castilianilor, profund marcați de eșecul visurilor lor universaliste.

Revoltele catalană și portugheză îl afectează profund pe Olivares, direct răspunzător de politica ce tocmai a dat atât de

amare fructe. La începutul lui 1643, Filip al IV-lea îl autorizează pe contele-duce să se retragă la pământurile sale; aceasta echivalează cu dizgrația sa. I-a urmat la preferință nepotul său, don Luis de Haro. Haro a fost cel care a trebuit să lichideze politica imperialistă a unchiului său, dar mai întâi Spania trebuia totuşi să treacă prin multe suferințe şi sacrificii care au sfârşit prin a o distruge. Trei au fost etapele principale ale acelui calvar: 1643, 1648 şi 1659.

Filip al IV-lea nu s-a resemnat cu pierderea Cataloniei şi Portugaliei, state patrimoniale pe care le primise ca moştenire, precum celelalte posesiuni din Italia sau din nordul Europei, şi pe care dorea să le transmită la rândul său succesorilor săi. Acesta a fost motivul care l-a îndemnat să continue un război dezastruos pentru Spania şi care nu mai interesa decât dinastia. Moartea lui Richelieu şi Ludovic al XIII-lea al Franței, minoratul noului rege al națiunii vecine, Ludovic al XIV-lea, dificila situație politică şi economică a Franței, toate acele împrejurări dădeau speranțe de a obține victoria în schimbul unor noi eforturi tributare şi militare. S-a decis să se întreprindă o ofensivă în nordul Franței, din Flandra. Ciocnirea s-a produs la Rocroi, la 18 şi 19 mai 1643. A fost un dezastru pentru Spania, care a pierdut reputația de hegemonie militară de care se bucurau regimentele sale de infanterie de la începutul veacului al XVI-lea. În 1647, alt dezastru, petrecut la Lens, tocmai a confirmat slăbiciunea militară spaniolă.

În 1645 se reuniseră în valea Westfaliei reprezentanții aproape tuturor puterilor Europei pentru a încerca să pună capăt neînțelegerilor şi să ajungă la o nouă ordine politică. Discuțiile s-au prelungit până în 1648. Primii beligeranți în a semna pacea au fost Spania şi Olanda (tratatul de la Münster, 15 mai 1648). Spania recunoştea atunci independența Provinciilor Unite; păstra provinciile catolice din sud (Belgia actuală). În acest fel se termina războiul întreprins pe vremea lui Filip al II-lea şi care atât de multe sacrificii a costat-o pe Spania. După câteva luni, la 24 octombrie 1648, puterile europene semnau alt tratat, cel de la Osnabrück, care consacra noul echilibru diplomatic. În Westfalia se termină lupta născută în secolul anterior cu Reforma luterană. Protestanții obțin în mod definitiv, în statele lor, suverani-

tate deplină. Idealul lui Carol al V-lea al unei creştinătăţi unite a murit. Se naşte Europa modernă, ansamblu de naţiuni în care predomină cele din nord, şi care sunt unite printr-un respect comun pentru valori noi: laicizare a gândirii, încredere în raţiune şi în ştiinţă, în ceea ce se va numi în secolul următor progres şi civilizaţie.

Totuşi nu renunţase complet Filip al IV-lea să învingă Franţa, ultimul duşman cu care lupta. Cu totul izolată, Spania a suferit o înfrângere grea în Dune, în faţa Flandrei. Filip al IV-lea s-a resemnat atunci să trateze cu Franţa. A fost pacea de la Pirinei (1659).

PRĂBUŞIREA DINASTIEI

A doua jumătate a secolului al XVII-lea şi, în special, domnia lui Carol al II-lea (1665-1700) sunt în general considerate ca una din perioadele cele mai triste, dacă nu cea mai tristă, pe care să o fi cunoscut Spania. Spania e dezmembrată; Portugalia s-a despărţit de monarhie; Catalonia a fost recuperată, dar cu un teritoriu amputat; nu se mai luptă spaniolii cu flamanzii, totuşi Spania este incapabilă să reziste atacurilor continui ale Franţei. În interiorul ţării, schimbările monedei nu au încetat şi au contribuit să paralizeze meşteşugul şi comerţul, cu prezenţa unei duble monede: cea de argint, care serveşte numai pentru tranzacţiile cu străinătatea şi se fixează foarte scump, şi cea de aramă, care se foloseşte în viaţa cotidiană şi este obiect de deprecieri continui. În acest fel, preţurile cresc fără încetare. Ţăranii suferă consecinţele recrutărilor de soldaţi, impozitelor crescute, catastrofelor meteorologice, molimelor care aduc după sine foamete şi mizerie. În oraşe, întreruperea lucrului şi lipsa de lucru iau proporţii alarmante.

Lucrările mai recente invită să se vorbească de anumită redresare începând cu 1680. La acea dată, deja Cádiz începe să înlocuiască Sevilla ca lider al comerţului de peste mări şi se observă simptome inechivoce de îmbunătăţire în diferite aspecte demografice, economice şi sociale. Viziunea pe care în mod tradiţional se dă crizei din secolul XVII se concentrează prea mult asupra Castiliei. E foarte posibil ca să se fi exagerat decă-

derea din ultimii ani ai secolului. Cronologia decăderii nu a fost aceeaşi în toate părţile şi nici aceea a redresării. Asemenea incertitudine apare de îndată ce se încearcă a caracteriza viaţa politică a epocii. Pentru istoriografia castiliană tradiţională, Carol al II-lea este cel Vrăjit, regele care prezidează decăderea, nu doar a dinastiei, ci a Spaniei. În schimb, catalanii văd în el cel mai bun rege pe care l-a avut Spania. Şi într-adevăr, după criza din anii 1640, monarhia a avut mare grijă să respecte cu scrupulozitate autonomiile şi statutele provinciilor. A fost epoca numită a neoforalismului[1], al cărei bărbat cel mai reprezentativ a fost don Juan José de Austria, fiu natural al lui Filip al IV-lea, vicerege şi „vicario"[2] al Coroanei de Aragón timp de mai mulţi ani. A doua jumătate a secolului al XVII-lea a fost pentru monarhie un fel de epocă de aur a autonomiei provinciale, o epocă de respect aproape superstiţios faţă de drepturile şi privilegiile regionale din partea unei curţi prea slabe şi prea timide pentru a se opune.

Filip al IV-lea rămăsese văduv şi fără succesiune în 1649, şi atunci s-a căsătorit cu nepoata sa doña Mariana de Austria. De la aceasta a avut doi copii: infantele Filip, care a murit la vârsta de patru ani, şi don Carlos, care s-a născut în 1662. Săvârşit din viaţă Filip al IV-lea în 1665, regatul a fost, aşadar, încredinţat reginei regente până la majoratul lui Carol al II-lea. Când a murit Filip al IV-lea erau reunite Cortesurile castiliane. Regenta le-a dizolvat: „A încetat cauza pentru care s-a folosit să le convoace regele, şi nu e necesară această funcţie". Au fost ultimele care s-au convocat. După aceea, pentru a continua să încaseze impozitul pe consum, în loc de a reuni Cortesurile, s-a cerut încuviinţare în mod individual fiecăruia dintre oraşele care aveau vot în ele. Astfel şi-a încheiat existenţa acea instituţie. Regina regentă Mariana s-a ghidat mai degrabă după confesorul ei, iezuitul german Juan Everardo Nithard, pe care l-a numit prim-ministru. Nithard s-a învrăjbit repede cu majoritatea nobililor şi cu locuitorii din Madrid. A condus protestul don Juan José de Austria, fiu natural al lui Filip al IV-lea şi al actriţei

---

[1] Foral, relativ la fueros – privilegii.
[2] Suplinitor.

María Calderón. Recunoscut de tatăl său, exercitase diferite funcţii militare la Napoli (1647-1651) şi apoi în Catalonia: în 1652, el a fost cel care a învins rezistenţa Barcelonei. După aceea a îndeplinit funcţia de guvernator în Flandra (1656) şi de general în războiul cu Portugalia (1661-1664). În octombrie 1668 trebuie să fugă la Barcelona pentru că se teme să fie arestat din ordinul reginei regente. Din la Ciudad Condal[1] scrie diferite scrisori în care îl acuză pe Nithard de a fi „cauza unică şi absolută a tuturor calamităţilor noastre şi risipirilor de domenii". La 4 februarie 1669, don Juan pleacă spre Madrid, cu o trupă de trei sute de cai. Ajunge la Torrejón de Ardoz la 23 şi cere ca să fie exilat Nithard. Regenta, părăsită de Consilii, semnează la 25 decretul de expulzare. Acesta a fost, deci, primul pronunciamiento[2] din istoria modernă a Spaniei. Victoria lui don Juan, totuşi, nu a fost completă. Regenta a refuzat să-i ofere postul de prim-ministru şi l-a numit doar vicerege al Aragónului şi vicario general al Coroanei de Aragón, magistratură morală de mare prestigiu dar de mică semnificaţie politică.

Minoratul lui Carol al II-lea s-a terminat în 1675. Regenta a încercat să-l prelungească sub pretextul că fiul ei nu era încă în stare să preia cârmuirea. A fost atunci când s-a înălţat steaua lui Fernando de Valenzuela. Acesta fusese paj al viceregelui Siciliei, duce-infante. A venit la Madrid, s-a căsătorit cu o slujnică a reginei (1661) şi a intrat ca grăjdar la palat. Regina regentă i-a acordat un ordin militar Santiago (1671). În 1675, regina îi conferă altă demnitate, cea de marchiz. Îl face, în plus, comandant general al regatului Granada şi, în 1676, însuşi Carol al II-lea îl numeşte Grande de España[3]. Dar în sfârşit protecţia lui Valenzuela s-a lovit de opunerea nobililor şi a poporului. Din nou a fost don Juan José de Austria, atunci vicerege al Aragonului, cel care s-a crezut obligat să intervină şi să-l preseze pe rege pentru ca să-l îndepărteze pe protejat şi să se decidă să cârmuiască lăsând-o la o parte pe regina mamă. După varii peripeţii, Valenzuela a trebuit să fugă din Madrid şi să plece din

[1] Barcelona, conte de Barcelona, titlul regelui Spaniei.
[2] Rebeliune, puci militar, lovitură de stat militară.
[3] Nobil spaniol.

Spania. Don Juan José de Austria a cârmuit atunci până la moartea sa, survenită în 1679. Influența reginei mame a slăbit după căsătoria lui Carol al II-lea cu Maria-Luiza de Orléans, nepoată a lui Ludovic al XIV-lea (1679).

Ultimii ani ai domniei şi ai secolului au fost ocupați de problema succesiunii. Carol al II-lea fusese un copil rahitic şi în toată viața lui a fost bolnăvicios şi plăpând. Prima lui soție, franceza Maria-Luiza, a murit în 1689 fără să-i lase succesiune. În anul următor, Carol s-a căsătorit cu o austriacă, Mariana de Neuburg, şi curând a fost clar că nici a doua lui soție nu-i va da succesiune. Coroana Spaniei ar fi în acest fel obiect principal al atenției puterilor. Ludovic al XIV-lea se arăta foarte agresiv, înhățând zone şi localități pentru a dobândi frontierele naturale ale națiunii sale. Spania şi Olanda, acum unite, au fost victime ale acelui expansionism, din care prima a ieşit din ce în ce mai rău. Pacea de la Nijmegen (1678) i-a smuls Franco-Comitatul şi diferite localități de frontieră în Țările de Jos. Din vechea moştenire burgundă a lui Carol al V-lea, puțin era ceea ce mai rămânea. Anglia a format cu Olanda şi Spania, în 1688, Liga de la Augsburg pentru a încerca să oprească izbânzile lui Ludovic al XIV-lea. Dar acum acesta se gândea la ceva mai mult decât la cuceriri teritoriale; ceea ce îl interesa era să pună pe tronul Spaniei un domnitor din familia sa, invocând de aceea drepturile soției sale, María Teresa, fiică a lui Filip al IV-lea. La rândul său, împăratul Leopold încerca să-l facă succesor pe al doilea fiu al său, arhiducele Carol; el de asemenea putea să se sprijine pe complicate rânduieli succesorale. În lipsa unei situații clare, totul depindea, aşadar, de testamentul lui Carol al II-lea; lui îi revenea să-l desemneze pe succesorul său, întrucât sugestia de a reuni Cortesurile cu acest prilej fusese prompt refuzată. Portocarrero[1], prim-ministru, reuşi ca regele Carol al II-lea să dicteze testamentul, la 2 octombrie 1700, în favoarea lui Filip, nepot al lui Ludovic al XIV-lea. La 1 noiembrie murea ultimul descendent al lui Carol al V-lea şi se deschidea o nouă eră în istoria Spaniei.

[1] Fernández de Portocarrero, Luis Manuel (cardinalul Portocarrero).

4. SECOLUL LUMINILOR (1700-1808)

Secolul XVIII începe în jurul lui 1680 cu redresarea economiei, restabilirea ordinei în finanțele publice şi interesul pe care *novatores* l-au manifestat pentru evoluția ideilor, de la Galileo până la Newton. Am putea să-l închidem cu moartea lui Carol al III-lea, în 1788, dar adevărata ruptură se situează puțin mai târziu, odată cu primele ecouri ale Revoluției franceze. Trei suverani au ocupat tronul în decursul acestei perioade: Filip al V-lea (1700-1746), Ferdinand al VI-lea (1746-1759) şi Carol al III-lea (1759-1788)[1]. În general, aceşti regi au fost mai curând mediocri, inclusiv Carol al III-lea, care e considerat ca un mare reformist. Filip al V-lea nu avea personalitatea bunicului său francez, Ludovic al XIV-lea; împărțit între o senzualitate bolnăvicioasă şi o devoțiune scrupuloasă, mergea din patul conjugal la confesional, după spusele lui Domínguez Ortiz[2], ceea ce îi lăsa puțin timp pentru a se dedica treburilor Statului. Carol al IV-lea a rămas reprezentat de portretul pe care Goya[3] l-a făcut regelui şi familiei sale; de fapt, Carol al IV-lea nu a fost mai rău decât predecesorii săi. Aceşti regi au fost mai mult respectați decât iubiți de supuşii lor. Meritul lor a constat în a aduce o viziune nouă la situația țării şi a chema la putere pe oamenii pe care îi considera capabili de a duce la capăt reformele necesare.

Avem tendința de a exagera aspectul inovator al Bourbonilor şi influența ideilor franceze. În realitate, Spania începuse să se schimbe în ultimii douăzeci de ani ai secolului al XVII-lea. A fost atunci când s-au conturat marile trăsături ale perioadei următoare: reforma monetară care va da țării o monedă stabilă vreme de mai

---

[1] Putem să lăsăm deoparte foarte scurta domnie a lui Ludovic I, în 1724, care a durat numai câteva luni. (*nota autorului*).

[2] Antonio Dominguez Ortiz, filozof, istoric, profesor.

[3] Francisco de.

mult de o sută de ani şi o redistribuire a bogăţiei naţionale caracterizată prin anularea centrului şi expansiunea regiunilor periferice. În domeniul politic, primii Bourboni au profitat de împrejurări pentru a realiza în parte visul lui Olivares: unificarea unei Spanii înainte redusă la posesiunile sale peninsulare şi la Imperiul său colonial. Începând cu secolul al XVIII-lea se poate vorbi cu adevărat de Spania şi nu mai de o juxtapunere de regate. La toate nivelurile se observă o mai mare omogenitate şi chiar sentimentul de a aparţine unei comunităţi naţionale, sentiment perfect compatibil cu un puternic patriotism regional.

RĂZBOIUL DE SUCCESIUNE

Testamentul lui Carol al II-lea nu a stârnit la început nici o opoziţie; toţi suveranii – cu excepţia Împăratului – l-au recunoscut pe ducele de Anjou ca rege al Spaniei şi, în aprilie 1701, Filip al V-lea şi-a făcut intrarea în Madrid; dar mârşăviile lui Ludovic al XIV-lea au făcut să se schimbe situaţia. În februarie 1701 a dat de înţeles că nepotul său ar putea, în anumite împrejurări, să păstreze drepturile lui asupra coroanei Franţei; cu acest lucru se lepăda de garanţiile date că Franţa şi Spania nu se vor reuni niciodată sub autoritatea unui singur rege. În acelaşi timp, acţionând în numele lui Filip al V-lea, Ludovic al XIV-lea a ocupat Ţările de Jos. Aceste declaraţii şi aceste acţiuni au apărut ca tot atâtea provocări. Provinciile Unite şi Anglia s-au alăturat atunci Împăratului şi s-au angajat să acorde succesiunea Spaniei celui de-al doilea fiu al său, arhiducele Carol de Austria. În septembrie 1701 s-a format o coaliţie care, în iunie 1702, a declarat război Franţei şi Spaniei. Portugalia s-a unit cu ea în mai 1703. Conflictul dinastic în jurul succesiunii din Spania a dus aşadar la un război internaţional şi, în interiorul Peninsulei, la un război civil între susţinătorii fiecăruia din pretendenţi.

În Peninsulă, aliaţii au început să dobândească succese. Englezii au pus stăpânire pe Gibraltar (1704) şi pe Barcelona (1705). Catalonia, Valencia şi Aragón s-au aliat cu arhiducele. S-a organizat contraofensiva care a permis franco-spaniolilor să-i învingă pe adversarii lor la Almansa, nu departe de Valencia, în aprilie 1707. În realitate, partida s-a jucat în Flandra şi pe Rin. După câteva

succese inițiale, francezii au cedat pe toate fronturile. În 1708 au pierdut Lille și au văzut teritoriul Franței invadat. Ludovic al XIV-lea era gata să părăsească lupta, dar adversarii săi i-au pus condiții inacceptabile: i-au cerut ca să cedeze Alsacia, Strasbourg și Lille, și ca armata franceză să-l alunge din Spania pe Filip al V-lea. Ostilitățile au continuat. Din punct de vedere militar, Filip al V-lea a câștigat partida. Anglia și Olanda s-au resemnat să-l recunoască pe Filip al V-lea ca rege al Spaniei. S-a semnat tratatul de la Utrecht, în aprilie 1713. Anglia a păstrat Gibraltar și insula Menorca, ocupată în timpul războiului, și a obținut clauze cu deosebire avantajoase în domeniul economic: monopolul comerțului cu sclavi negri în America și dreptul de a trimite în Indii în fiecare an o navă comercială de cinci sute de tone. Această navă, așa-zisă cu permisiune, a deschis o breșă în monopolul comercial al Spaniei cu Imperiul ei colonial. Printr-un acord ulterior, semnat în 1714, Spania a cedat Imperiului Țările de Jos, Napoli, zona Milano și Sardinia.

Invazia străină a fost ceea ce a dezlănțuit războiul civil în interiorul Spaniei. În Coroana de Aragón, majoritatea populației s-a hotărât împotriva Bourbonilor. Pentru a explica această respingere, e tentant să se evoce frica acelor teritorii de a pierde un statut de autonomie de care erau foarte atașate. Carol de Austria, care era un Habsburg, părea să ofere garanții. În nici un moment nu s-a revelat dorința de a profita de împrejurări pentru a se despărți de Castilia. Aragonezi, catalani și valenciani au luptat pentru regimul viitor al întregii Spanii, nu pentru soarta patriilor lor respective. Apărarea privilegiilor a apărut doar mai târziu, după bătălia de la Almansa (1707), când Filip al V-lea a declarat abolirea statutului de autonomie al regatului Valencia. Acest precedent i-a neliniștit pe ceilalți membri ai Coroanei de Aragón și i-a întărit în atitudinea lor, dar nu a creat împotrivirea față de Bourboni; aceasta deja exista. Abolirea statutului de autonomie al Valenciei, și apoi celui al celorlalte teritorii ale Coroanei de Aragón, trebuie să se interpreteze ca o sancțiune împotriva supușilor răsculați mai mult decât ca aplicarea unui centralism doctrinal. Orașul Barcelona a prelungit rezistența sa împotriva Bourbonilor după pacea de la Utrecht. Asaltul final a avut loc la 11 septembrie 1714. Barcelona a capitulat pe 15. În anul următor, Aragón și Catalonia au pierdut privilegiile lor.

DOMNIA LUI FILIP AL V-LEA (1700-1746) ŞI A LUI FERDINAND AL VI-LEA (1746-1759)

La jumătatea secolului al XVII-lea, Spania a cunoscut una din situaţiile cele mai critice din istoria sa. Redresarea a fost evidentă începând din 1680 şi a continuat în cursul secolului al XVIII-lea, în ciuda războaielor, ale căror efecte au fost aproape nule asupra economiei generale. Moneda a atins o remarcabilă stabilitate. În secolul al XVIII-lea s-a produs o inversare „care face ca zona de atracţie demografică şi de activitate productivă să se deplaseze de la centru la periferie" (Pierre Vilar); schimbare fundamentală pentru a explica deosebirile între Spania contemporană şi cea din Secolul de Aur. Populaţia Spaniei a trecut atunci de la şapte la unsprezece milioane de locuitori. Mişcarea a afectat toate regiunile, dar mult mai mult pe cele de la periferie. Galicia, Asturias, Ţara Bascilor şi Andaluzia atlantică au progresat în mod remarcabil, iar Catalonia, mai mult decât atâta. Vechiul regat Valencia a fost regiunea cu o creştere mai puternică. Activitatea a sporit odată cu deplasarea populaţiei. Reţeaua urbană din cele două Castilii s-a năruit; León, Burgos, Ávila nu erau decât mari burguri unde trăiau ecleziastici, rentieri (birocraţi, nobili, proprietari) şi mici comercianţi care foloseau o numeroasă şi prost plătită servitorime. Madrid constituia singura excepţie fiind capitala regatului: avea 140.000 de locuitori în 1700 şi 180.000 în 1800. În aceeaşi vreme, litoralul andaluz şi cel din Murcia sporeau datorită dinamismului porturilor lor (Cádiz, Málaga, Cartagena). Progresarea portului Cádiz a fost una din cele mai rapide: 7.000 de locuitori în 1600, 41.000 în 1700, 71.000 în 1786. Nu a fost o întâmplare ca oraşul Cadiz să înlocuiască definitiv Sevilla precum centru al traficului colonial. În Cornişa Cantabrică se contura un proces de urbanizare. Zona mediteraneană a Spaniei, cu Valencia şi Alicante, şi Catalonia au căpătat avânt. Populaţia Barcelonei s-a triplat; în 1800, cu mai mult de 100.000 de locuitori, a devenit al doilea oraş al regatului, după Madrid.

Această creştere demografică a generat o mai mare cerere de produse agrare şi de terenuri cultivabile, şi, drept consecinţă, o ridicare a preţurilor agricole, mai pronunţată în a doua jumătate a secolului decât în prima, precum şi o mărire a chiriei pământului: nu e ciudat să vezi cum proprietarii măreau taxele arendărilor –

uneori le dublau – când trebuia să le reînnoiască, la fiecare trei sau patru ani. Această dublă mişcare de creştere – a preţurilor şi a chiriilor – a constituit un stimulent pentru a investi în terenuri cultivabile. Producţia a crescut în mod regulat. În unele regiuni – în nord, de exemplu – porumbul şi cartoful s-au dezvoltat şi au permis să îndestuleze o populaţie în creştere. Prin preajma Valenciei cultivarea orezului s-a extins. Culturile cerealiere au continuat să fie, totuşi, baza alimentaţiei. Cum tehnica nu a suferit nici o îmbunătăţire notabilă şi uneltele şi obiceiurile aproape că nu s-au schimbat, randamentele au continuat să fie slabe. Era, prin urmare, din extinderea culturilor de unde se spera o creştere a producţiei. S-au deşelenit noi pământuri şi păduri. A fost de asemenea în secolul al XVIII-lea când exporturile de vin de Jerez au căpătat avânt şi comercianţii britanici s-au stabilit în localitate şi au prins rădăcini în ea.

Creşterea s-a manifestat la fel în industrie şi în manufacturi, dar a fost inegală în funcţie de ramuri şi regiuni. La începutul secolului, sub influenţa teoriilor mercantiliste, s-au depus eforturi pentru a crea o industrie naţională şi a echilibra balanţa comercială. Statul s-a transformat adesea în impresar, direct sau indirect, aducând capitalurile necesare. Aceste tendinţe au inspirat crearea de manufacturi regale: magazinele de postavuri din Segovia şi, mai ales, cele din Guadalajara; fabricile de bumbac din Ávila; fabrica de cristal din La Granja; porţelanurile din Retiro... Primele cuptoare înalte au apărut în nord, în Liérganes şi La Cavada; fabricau tunuri pentru marină. Patiño[1] şi marchizul de la Ensenada[2] au creat arsenalele de la Ferrol, Cartagena, Cádiz şi La Habana. Între industriile tradiţionale se remarcă o creştere a celei textile, slabă pentru mătase, rapidă pentru bumbac, mijlocie pentru lână, inconstantă pentru in. În Castilia, prelucrarea lânii a decăzut cam peste tot, în afară de Segovia. Au apărut noi centre în La Rioja (Ezcaray) ori la Santo Domingo de la Calzada. În ciuda acestor lucruri, cea mai mare parte a lânii din Castilia continua să se exporte. La jumătatea secolului, Mesta reunea în jur de trei milioane de oi; turmele

[1] José.
[2] Zenón de Somodevilla.

mănăstirii din Guadalupe, de exemplu, nu fuseseră niciodată atât de prospere.

Limitata activitate artizanală şi industrială în Spania interioară se explică în parte prin lipsa de bani de pe piaţă, la rândul ei legată de slaba putere de cumpărare a populaţiei. Adevăraţii comercianţi erau rari în Castilia. S-a dezvoltat o burghezie mercantilă în porturile litoralului cantabric: Bilbao, Santander, La Coruña, Vigo. La fel s-a întâmplat în Alicante şi în Valencia. Dezvoltarea a fost încă superioară în Cádiz, unde, până în 1773 şi chiar mai departe, s-a concentrat cea mai mare parte a comerţului cu America. În totalitatea lor, însă, burghezii din Cádiz erau mai degrabă conservatori; investeau puţin în regiune. În Barcelona, din contră, ne aflăm în prezenţa unei burghezii dinamice. Dezvoltarea Cataloniei a avut loc între 1730-1760; a fost datorită creşterii preţurilor agricole, graţie culturilor remuneratorii ca vinul şi rachiul, într-o vreme în care excedentul demografic a permis să se menţină salariile la un nivel stabil. Aici, beneficiile s-au investit în agricultură, în comerţ şi în industrie. De la mijlocul secolului, Barcelona s-a afirmat ca un mare oraş; portul era în plină activitate.

În ciuda creşterii populaţiei şi, în consecinţă, a numărului de contribuabili, a producţiei şi a schimburilor, bugetul Statului continua să fie în mod permanent deficitar. Fiscul nu a suferit nici o modificare importantă faţă de situaţia anterioară. Se baza, în esenţă, pe impozitele indirecte care grevau consumul şi tranzacţiile comerciale: impozite pe comerţ, impozite pe consum, etc.; altfel spus, că apăsa mai mult asupra săracilor decât asupra bogaţilor. La acel câştig se adăugau taxele de vamă, „impunerile" extraordinare şi dările Bisericii. Sub Ferdinand al VI-lea, marchizul de la Ensenada a conceput o mare reformă: crearea unui impozit unic, proporţional cu averea fiecăruia, care va înlocui sistemul de impunere indirect. Stabilirea bazei impozabile a acestui impozit însemna a dispune de o evaluare precisă a averii tuturor indivizilor. Acel lucru a fost ceea ce s-a cerut vastei informări, cunoscută exact cu numele de cadastrul marchizului de la Ensenada. După destituirea marchizului, problema a fost lăsată deoparte; reforma s-a amânat.

Societatea spaniolă din secolul XVIII era încă dominată de stările privilegiate: nobilime şi cler. Burghezia propriu-zisă era minoritară. Masa populaţiei era compusă din ţărani a căror situaţie

diferea de la o regiune la alta. În Galicia, în Asturias şi în Ţara Bascilor exista mulţi proprietari mici şi mijlocii şi de asemeni arendaşi, dar puţini zilieri şi ţărani fără pământ. Arendaşii catalani au obţinut, la sfârşitul secolului al XV-lea, emfiteoze care i-au transformat, în realitate, în proprietari, slujbă în care aveau garanţia că nu vor fi evacuaţi de pe pământuri. În Valencia, pe podişul nordic şi în Navarra, proprietari şi arendaşi erau deopotrivă majoritari. În Andaluzia occidentală (Sevilla şi Córdoba), din contră, trei sferturi ale ţăranilor erau zilieri care duceau o existenţă precară şi arendaşii erau de două ori mai numeroşi decât proprietarii. În Andaluzia orientală, în Murcia, în Extremadura şi în Castilla la Nueva, proporţia zilierilor diferea între jumătate şi două sferturi ale populaţiei ţărăneşti; restul se împărţea în părţi egale între mici proprietari şi arendaşi.

Nobilimea continua să fie starea cea mai puternică şi cea mai prestigioasă. În general, pământul aparţinea nobilimii şi cea mai mare parte a teritoriului era sub administrarea seniorilor laici sau ecleziastici; doar marile oraşe, cu rare excepţii, depindeau de domeniul regal. Regimul senioriał era foarte nepopular, deoarece ţăranii nu făceau o deosebire între taxe senioriale şi chiria pământului; nu era pe senior pe care îl urau, ci pe proprietar dornic să scoată profitul maxim, fie transformând în păşuni terenurile care produceau puţin, fie mărind chiria pământului.

A doua stare privilegiată, clerul, poseda în jur de 15 la sută din teritoriu. Populaţia ecleziastică atingea în jur de 150.000 de persoane, adică, reprezenta 15 la sută din populaţia totală a Spaniei. Exista, în medie, un preot la fiecare sută de locuitori, însă variaţiile regionale erau importante: 1 preot la fiecare 153, în Álava; 1 la fiecare 170, în León; 1 la fiecare 268, în Toro; 1 la fiecare 403, în Catalonia; dar 1 la fiecare 1.115, în Córdoba; 1 la fiecare 1.132, în Sevilla; 1 la fiecare 1.721, în Murcia... Puternica concentrare urbană era cea care dădea impresia unui cler pletoric. Bogăţia clerului – mai ales a clerului aparţinând unui ordin religios, din marile mănăstiri – a dat naştere unui anticlericalism difuz în popor. La fel îi preocupa pe cârmuitori, nemulţumiţi de acumularea de bunuri de mână moartă[1], de ignoranţa clerului de jos şi de excesivul

[1] Bunuri care potrivit regulilor juridice medievale, erau inalienabile.

număr de călugări, consideraţi ca paraziţi în timpul domniei lui Carol al III-lea. Ceea ce dorea regele, cu adevărat, era patronajul universal, adică, prerogativa de a conferi toate dregătoriile bisericeşti ale regatului. L-a obţinut prin Concordatul din 1753. Clerul necălugăresc a fost de atunci desemnat de rege, care a dispus astfel de o autoritate mai mare asupra Bisericii.

Reorganizarea Statului

Lunga domnie a lui Filip al V-lea (1700-1746) se împarte în două părţi de durată inegală; curios, fiecare dintre ele e caracterizată de puternica personalitate a unei femei. În prima parte, obiectivul a constat în consolidarea unui tron contestat în acelaşi timp de opuneri interioare şi de o coaliţie internaţională. Filip al V-lea a întâlnit în prinţesa de Ursins o femeie dotată cu o mare inteligenţă politică. A fost ea care a făcut să se numească şi a ajutat pe unii miniştri din epocă; francezii Orry[1] şi Amelot şi spaniolii Macanaz[2] şi Campillo[3], care au redresat finanţele şi administraţia. A doua soţie a lui Filip al V-lea, Isabela Farnese, italiancă din Parma, a luat parte activă la conducerea treburilor. L-a ajutat pe Alberoni[4], care a deţinut guvernarea între 1715-1719. După destituirea lui Alberoni, se remarcă doi spanioli; mai întâi Patiño, care între 1733-1736 a fost un adevărat prim-ministru; apoi, marchizul de la Ensenada care, de la 1743 la 1754, a guvernat cu inteligenţă şi înţelepciune, ocupându-se de orice: finanţe, legislaţie, lucrări publice, probleme maritime...

Se atribuie uneori influenţei franceze principiile generale care i-au călăuzit pe Bourboni când au trecut la reorganizarea aparatului de Stat: absolutism şi centralizare. Cu noul suveran au venit în Spania, desigur, mulţi francezi care au ocupat posturi deosebite în administraţie şi în armată în primele decenii ale domniei lui Filip al V-lea. Mulţi dintre acei francezi s-au întors în patria lor când s-a terminat războiul de Succesiune şi, mai cu seamă, după 1714, când

[1] Jean.
[2] Melchor de.
[3] José del.
[4] Julio.

Filip al V-lea s-a căsătorit cu Isabela Farnese. Aceasta a poftit-o să plece pe prinţesa de Ursins, care nu a avut altă soluţie decât să se întoarcă în Franţa, şi la fel au făcut mulţi francezi care până atunci jucaseră un rol important în conducerea afacerilor politice şi de război. Atunci s-a observat prezenţa altor categorii de străini: italieni, flamanzi şi irlandezi. Prima categorie – cea a italienilor – a ocupat primul loc la curte. Cu toate acestea, nu trebuie să se exagereze importanţa acelor străini, al căror număr scădea pe măsură ce guvernele s-au format tot mai mult cu miniştri spanioli.

Se obişnuieşte să se repete că influenţele venite din Franţa au fost preponderente în primele decenii ale domniei lui Filip al V-lea şi că lor trebuie să li se atribuie cea mai importantă dintre reformele înfăptuite atunci: Noul Plan, care a pus capăt regimului de privilegiu al teritoriilor din Coroana de Aragón. Lucrurile nu par atât de clare. Urmând recomandările bunicului său Ludovic al XIV-lea, Filip al V-lea a căutat să fie pe placul supuşilor săi din Coroana de Aragón. În Catalonia s-a căsătorit şi în Barcelona a stat din octombrie 1701 până în aprilie 1702 fără contestare a societăţii catalane. Cortesurile din 1701-1702 din Barcelona s-au hotărât cu destule mai puţine tensiuni decât ultimele Cortesuri catalane ale lui Filip al IV-lea, în 1632; cu acea ocazie, Filip al V-lea jurase în mod solemn să păstreze şi să respecte privilegiile principatului. Lucrurile s-au schimbat când a izbucnit războiul de Succesiune. Este atunci când Filip al V-lea a decis să anuleze instituţiile şi statutul specific al regatelor Coroanei de Aragón. În 1707 se declară suprimate privilegiile regatelor Valencia şi Aragón; în 1715 se face acelaşi lucru cu principatul Cataloniei. Filip al V-lea nu procedează într-un mod sistematic, deoarece menţine în vigoare regimul de privilegiu al provinciilor basce şi al regatului Navarra. Tratamentul diferit rezervat unor teritorii şi altora se explică prin poziţia pe care au avut-o unii şi alţii în războiul succesoral: în timp ce basci şi navarezi l-au ajutat pe Filip al V-lea, catalani, aragonezi şi valenciani au dat impresia de a nu îndeplini lealitatea şi fidelitatea pe care o datorau suveranului; potrivit mentalităţii epocii, astfel de atitudine merita să fie pedepsită şi sancţiunea a fost suprimarea privilegiilor.

Cu Bourbonii, Spania începe o nouă etapă a destinului ei istoric. Această Spanie nu mai este o Spanie multiplă, cum era pe

vremea celor din Casa de Austria, dar, în schimb, e mai mare şi mai bine vertebrată. În secolele XVI şi XVII, pentru a se referi la monarh, se obişnuia să se vorbească de Regele Catolic, deoarece, în realitate, cei din Casa de Austria niciodată nu au fost regi ai Spaniei, ci regi ai Castiliei, Aragónului, Valenciei, conţi de Barcelona, etc. Odată cu urcarea pe tron a lui Filip al V-lea, chiar şi înainte de Noul Plan, situaţia e deja diferită. În documente între naţiuni de la începutul domniei (1701), Filip al V-lea se intitulează rege al Spaniilor, titulatură care apare în tratatele de la Utrecht, şi mai ales în cel hispano-britanic din 13 iulie 1713 – „Rey Católico de las Españas" –, pe când în altele – a se vedea cel hispano-savoian cu aceeaşi dată – figurează ca Rege Catolic al Spaniei. Într-adevăr, începând cu domnia lui Filip al V-lea, deja se poate vorbi de Spania ca naţiune coerentă şi omogenă din punct de vedere instituţional şi politic, în acelaşi timp în care preocuparea pentru patrii, atât de viu prezentă la iluminişti, devine perfect compatibilă cu un sentiment de apartenenţă la o comunitate naţională.

Venirea Bourbonilor e caracterizată prin întărirea absolutismului regal şi punerea în funcţiune a unei administraţii mai eficace. De câtva timp, teoria politică potrivit căreia ocârmuirea se definea prin dualitatea între rege şi regat reprezentat de Cortesuri, nu era decât o ficţiune. Bourbonii nu au suprimat instituţia, dar i-au retras toate prerogativele. Cortesurile s-au convocat numai pentru ceremonii protocolare; de exemplu, pentru a recunoaşte succesorul la tron şi a saluta noul suveran la schimbările de domnie. Nu mai erau consultate în legătură cu legile care trebuiau să se promulge nici cu privire la impozitele care trebuiau să se perceapă. Metoda era caracteristică Bourbonilor. Consiliile au rămas, dar au trecut pe un plan secundar şi au fost reduse la rolul de simple organisme tehnice, afară de Consiliul Castilia, care a văzut crescând importanţa sa şi competenţele sale. De fapt, în Consiliul Castiliei s-au elaborat deciziile cele mai importante pentru viaţa politică a ţării. Secretariatul de Stat s-a transformat în organul esenţial al ocârmuirii. Curând a constat din cinci direcţii principale care au început să se numească ministere: Război şi Marină, Indii, Stat şi Afaceri Externe, Afaceri Ecleziastice şi Justiţie, şi Finanţe. O nouă birocraţie a fost însărcinată să execute deciziile stăpânirii.

În această reorganizare a structurilor administrative, instituția intendenților a avut un loc determinant. Din 1711 s-au numit intendenți în unele orașe alături de prim magistrați. În 1718 un decret al lui Patiño a definit funcțiile lor cu mai mare exactitate, dar textul fundamental datează din 1749, pe vremea funcției de ministru a marchizului de la Ensenada. Prim magistrații s-au limitat să exercite sarcinile administrative, în timp ce intendenții primeau competențe mai clar politice: erau reprezentanții puterii centrale, însărcinați să aplice deciziile luate la Madrid și să controleze executarea lor. Se conta pe ei, mai ales, pentru orice relativ la justiție, la administrarea generală, la fisc și la problemele militare. Cu excepția Navarrei și a Țării Bascilor, teritoriul a fost împărțit în zece căpitănii generale: Málaga, Sevilla, Tenerife, Badajoz, Zamora, La Coruña, Asturias, Zaragoza, Barcelona, Valencia și Palma.

Armata a căpătat tot mai multă importanță în preocupările ocârmuirii. În locul mercenarilor de odinioară, s-a creat o armată permanentă și națională, inspirată din modelele francez și prusac. Batalioanele s-au transformat în regimente. Pentru funcțiile de comandă ale acestei noi armate s-a contat pe nobili care au primit o formare specială în academiile militare – cea din Segovia a avut, începând cu domnia lui Carol al III-lea, un rol de primă mărime în privința artileriei –. Ierarhia mergea de la generali (sau brigadieri) până la sergenți, trecând pe la colonei sau șefi de batalion, sergenți majori (însărcinați mai ales cu probleme de intendendență), locotenenții-colonei, căpitanii, locotenenții, sublocotenenții, cadeții și adjutanții. Metodele de recrutare au fost și ele profund modificate. Organizarea definitivă datează din 1770 cu instaurarea unui soi de serviciu militar obligatoriu de cinci ani la care erau supuși, în principiu, toți spaniolii cu vârste cuprinse între șaptesprezece și treizeci și șase de ani, aleși prin tragere la sorți: un recrut la fiecare cinci locuitori (recrutări). Când efectivele se dovedeau insuficiente, se completau cu înrolări voluntare și cu recrutări obligatorii printre vagabonzi.

Putere mediteraneană și atlantică, Spania trebuia ca să modernizeze și să întărească marina sa pentru a garanta securitatea comunicațiilor sale și a face să se respecte monopolul comercial față de coloniile sale din America. În 1717, crearea unui gen de școală navală în Cádiz (Academia de Gărzi Marine) a fost un prim

semnal în acest sens. Marile reforme datează de la domnia lui Ferdinand al VI-lea. Au fost opera marchizului de la Ensenada, care a ocupat funcția de ministru al Marinei între 1743-1754 și care a acționat în două direcții complementare: recrutarea echipajelor și a armamentului. S-a instituționalizat și s-a reglementat Registrul Matricol. S-au construit și s-au dezvoltat arsenale moderne în Peninsulă (Cádiz, Ferrrol, Cartagena) și în Indii (Havana). Numărul de nave a crescut cu regularitate. În ciuda războaielor, efortul a continuat până la sfârșitul secolului.

Nu toate acele reforme, îndreptate spre o mai mare centralizare a puterii, se datorează influenței franceze, vizibilă în primii pași ai noii dinastii. Multe fuseseră deja gândite mai înainte, chiar dacă n-ar fi fost realizate în practică. Sunt acele reforme cele care au permis Spaniei – o Spanie pe care tratatul de la Utrecht o eliberase de balastul pe care îl presupuneau integrarea Flandrei în monarhie și solidaritatea cu cei din Casa de Austria din Viena – să profite de conjunctura favorabilă pentru a juca în secolul al XVIII-lea un rol important de mare putere europeană și mondială.

Politica externă

Spania iese foarte prost din tratatul de la Utrecht (1713), care pune capăt războiului de Succesiune. A trebuit ca să renunțe la toate posesiunile pe care le avea în Țările de Jos și în Italia; chiar în Peninsulă, Anglia continuă să ocupe Gibraltar, și tot Anglia obține două concesiuni valoroase în Atlantic: monopolul de furnizare de sclavi negri în America – instalare – și nava așa-zisă cu permisiune, adică, o breșă considerabilă în monopolul comerțului cu Indiile. Ceea ce atrage atenția la diplomația spaniolă în timpul domniei lui Filip al V-lea sunt eforturile pentru a corija acele clauze din tratatul de la Utrecht care erau evident contrarii intereselor bine înțelese ale națiunii și tradițiilor sale cele mai inveterate. Filip al V-lea s-a resemnat ușor în fața pierderii Țărilor de Jos. În schimb, niciodată nu s-a conformat articolelor de la Utrecht referitoare la Indii și la Italia. La Indii, fiindcă era vorba de a păstra și a mări o sursă de venituri esențială dacă Spania dorea să fie pe mai departe o mare putere; la Italia, pentru că Sicilia, Sardinia și Napoli fuseseră din Evul Mediu o proiecție a Coroanei de Aragón. În această străduință

pentru a rectifica deciziile de la Utrecht, Spania şi-a îndreptat eforturile către apărarea intereselor sale proprii; nu a fost niciodată supusă diplomaţiei franceze; a acţionat cu deplină independenţă. Trebuie să se renunţe definitiv la falsul concept, atât de răspândit, că Spania, de-a lungul acestei perioade, s-a aflat tot timpul sub directivele Franţei, ca ramură mai mică a Casei de Bourbon. Ba chiar au existat situaţii în care s-a petrecut tocmai contrariul: Spania a trebuit să se confrunte cu Franţa în apărarea intereselor sale. Aşa s-a întâmplat în Italia, de exemplu, atât de timpuriu precum 1717 şi 1718, când trupe spaniole au pus stăpânire pe Sardinia şi Sicilia. În războiul ce a urmat, Spania a trebuit să se lupte cu Austria, Savoia, Anglia – care a ocupat Vigo şi Pontevedra – şi cu Franţa, care a invadat Guipúzcoa. Nu a avut altă soluţie decât să evacueze teritoriile cucerite (1719). Mai mult noroc a avut Spania după cincisprezece ani, în 1734-1735: profitând de o conjunctură internaţională favorabilă, a putut să conteze de această dată pe bunăvoinţa Franţei şi Angliei pentru a lua în stăpânire Napoli şi Sicilia. Infantele spaniol don Carlos – viitorul rege al Spaniei Carol al III-lea – a fost recunoscut ca rege al celor Două Sicilii. În 1743, Spania a încercat să realizeze alta din revendicările sale italiene: zona Milano, dar nu a avut succes; Milano a scăpat pentru totdeauna de ambiţiile Madridului. Tratatul de la Aix-La-Chapelle (1748) a însemnat o revizuire completă a soluţiei arbitrată la Utrecht pentru Italia. Spania obţinea recunoaşterea vocaţiei sale de a exercita o influenţă preferenţială în Mediterana occidentală şi, începând de atunci, diplomaţia ei a putut să se orienteze din plin spre obiectivul de a contracara ambiţiile Angliei în America.

Spania a menţinut aşadar bune relaţii cu Franţa, care a promis să o sprijine în revendicările sale cu privire la Gibraltar. Acesta a fost obiectivul tratatului de la El Escorial[1] (1733), primul din pactele de familie între Bourboni care a garantat pentru Spania teritoriile pe care deja le poseda şi pe cele care se putea să le dobândească în Italia. Filip al V-lea s-a aliniat, deci, alături de Ludovic al XV-lea în războiul de Succesiune din Polonia şi a beneficiat de acest lucru în 1734, când a cucerit de la austrieci Napoli şi, ulterior, Sicilia. Infantele Carol a fost încoronat în Sicilia

[1] Complex monumental în apropiere de Madrid.

şi confirmat pe tron în anul următor, când a renunţat la Parma pentru a deveni rege al celor Două Sicilii. Prin al doilea pact de familie (tratatul de la Fontainebleau, 1743), Ludovic al XV-lea s-a angajat să sprijine pretenţiile celui de-al doilea fiu al Isabelei Farnese, infantele Filip, asupra zonei Milano şi ducatelor Parma şi Toscana. Pacea de la Aix-La-Chapelle (1748) a ratificat această situaţie. Spania a obţinut în Italia aproape tot ceea ce revendica; infanţii Farnese domneau în Parma, Toscana, Napoli şi Sicilia. E adevărat că Spania s-a angajat să nu încorporeze niciodată acele teritorii la coroană. Dacă unul dintre suveranii lor ajungea să fie rege al Spaniei, trebuia să renunţe imediat la titlul său în Italia. Aceasta s-a întâmplat în 1759, când Carol al III-lea a fost chemat să-l urmeze pe fratele său vitreg Ferdinand al VI-lea; atunci nu a mai domnit în Napoli. Făcută această modificare, tratatul de la Aix-La-Chapelle l-a anulat pe cel de la Utrecht, cel puţin în privinţa Italiei. Din acest punct de vedere, Filip al V-lea, care a murit în 1746, a obţinut o victorie postumă. Fiul şi succesorul său, Ferdinand al VI-lea, s-a declarat satisfăcut. Nu a mai întreprins nici un război. Sub domnia lui, Spania s-a dedicat în întregime să-şi refacă forţele în interior şi în America.

Văzându-se fără balastul pe care îl reprezentau Ţările de Jos şi concentrându-şi eforturile asupra Italiei şi asupra Indiilor, diplomaţia Bourbonilor relua o tradiţie care fusese neglijată de cei din Casa de Austria, care se legaseră să apere interese dinastice mai mult decât naţionale în Flandra şi în Europa de nord, prin solidaritate cu ramura din Viena a familiei. Avea astfel noua dinastie să le dea dreptate în mod retrospectiv acelor castiliani, care, de la început aşa cum în cazul comuneros, îşi manifestaseră dezacordul faţă de o politică imperială foarte îndepărtată de preocupările vitale din Spania.

DOMNIA LUI CAROL AL III-LEA (1759-1788)

Toată lumea e de acord acum în a recunoaşte importanţa mişcării reformiste din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi în a semnala recunoştinţa ei faţă de curente de gândire proprii Spaniei. Strădania de înnoire a fost, de fapt, cu mult înainte de venirea la domnie a lui Carol al III-lea. Personalitatea suveranului

este în parte răspunzătoare de această apreciere pozitivă a domniei. Carol al III-lea ducea o viață ordonată. Văduv din 1760, a decis să nu se mai căsătorească; nu se cunosc nici amante nici aventuri trecătoare. Viața de la curte îl plictisea. Singura lui pasiune era vânătoarea, căreia îi dedica mai multe ore pe zi, dar asta nu-l împiedica să nu urmărească de aproape problemele politice. Foarte conștient de obligațiile sale, nu era mai puțin de prerogativele sale. Era genul de monarh absolut care nu tolera nici un atac la autoritatea sa nici la maiestatea funcțiilor sale. I se atribuie această frază care spune totul: „Criticarea actelor ocârmuirii, chiar și atunci când sunt discutabile, e un delict!".

Miniștrii iluminați

Când Carol al III-lea s-a urcat pe tron avea deja o lungă experiență ca rege. Domnea în cele Două Sicilii din 1735 și, la Napoli, a avut prilej de a reflecta asupra problemelor pe care le punea adaptarea unei țări la realitățile lumii moderne. În Spania a găsit o situație asemănătoare. Era vorba de a transforma regatul său într-o mare națiune, continuând opera predecesorilor săi.

Carol al III-lea s-a bizuit în primul rând pe unii oameni pe care îi cunoscuse în Italia și care se bucurau de toată încrederea sa: Grimaldi[1] și marchizul de Esquilache[2]. Acesta a cumulat ministerele de Finanțe și de Război. Era competent, dar autoritar; în plus, ducea o viață de risipă. Din aceste motive, și pentru că era străin, Esquilache curând a devenit impopular. După răzvrătirile din 1766 îndreptate împotriva sa, Carol al III-lea s-a văzut nevoit să-l destituie. Începând cu acea dată, guvernul a fost condus de spanioli. Trei oameni încarnează mișcarea reformistă: contele de Aranda[3], Campomanes[4] și Floridablanca[5], toți trei foarte reprezentativi pentru vremea lor; s-au bucurat de o judecată în necunoștință de cauză în Europa iluministă și, mai cu

[1] Marchizul de.
[2] Squillacio; pentru spanioli, Esquilache.
[3] Pedro Pablo Abarca de Bolea.
[4] Pedro Rodríguez de.
[5] Conte de (José Moñino).

seamă, din partea filozofilor francezi, ceea ce a produs neînțelegeri, dat fiind că nici unul dintre ei nu a fost, propriu zis, un enciclopedist. Multă vreme s-a văzut în contele de Aranda un volterian, un mason și arhitectul expulzării iezuiților. Nimic nu e mai fals: Aranda nu a fost un nepios nici un discipol al enciclopediștilor francezi, cu atât mai puțin un mason. A călătorit mult: în Italia – a studiat la Colegiul Spaniol din Bologna –, în Prusia, unde l-a cunoscut pe Frederic al II-lea; în Franța, unde a fost ambasador și unde a avut prilejul să intre în relații cu mediile cele mai diverse. Această experiență a făcut din el un om deschis la realitățile Europei, apt pentru a percepe rămânerea în urmă a țării sale și preocupat pentru a o moderniza. Aranda a fost, înainte de toate, un aristocrat și un militar, ceea ce îl opune celorlalți doi miniștri reformiști, Floridablanca și Campomanes, amândoi de obârșie mai modestă și universitari ca formare. Primul și-a început cariera ca membru al Consiliului Castiliei și apoi ca procuror în acesta. Din 1777 până în 1792 a exercitat aproape fără întrerupere puterea supremă. Al doilea a fost un erudit cunoscut prin calitățile sale de istoric.

În spatele acestor trei oameni se grupau adepții reformelor. Deși toți erau de acord cu necesitatea de a aduce schimbări, erau foarte împărțiți în ceea ce privește mijloacele pentru a le înfăptui. În linii generale, partida aragoneză se opunea „gulerelor". Prima a fost poreclită astfel pentru că șeful ei, contele de Aranda, era aragonez, dar nu era deloc regionalistă, nici măcar regională. Sub această etichetă se grupau aristocrații pe care îi îngrijora creșterea puterii juriștilor și a funcționarilor. Membrii partidei aragoneze erau în majoritate militari și cravata făcea parte din îmbrăcămintea lor obișnuită. În consecință i-a numit pe rivalii lor cu termenul de „gulere", deoarece erau aproape singurii care purtau acel soi de guler scrobit pe care Filip al IV-lea îl recomandase pentru a înlocui grumăjerele scumpe ale hidalgilor. În rezumat, pe de o parte erau civilii; pe de alta, militarii. Marele adversar al lui Aranda, Floridablanca, a fost unul dintre primii în a avansa ideea că militarii trebuiau să se supună puterii civile.

Miniștrii lui Carol al III-lea doreau să reformeze societatea, economia, inclusiv obiceiurile, dar inițiativa schimbării trebuia să rămână în mâinile autorităților. Era de sus de unde s-au stră-

duit să impulsioneze şi, la nevoie, să impună reformele. Exact ceea ce dovedeşte istoria societăţilor economice de prieteni ai ţării. Prima s-a născut în 1764 în Ţara Bascilor; un anumit număr de notabili – hidalgii din Azcoitia –, preocupaţi de a face productive resursele locale, au înfiinţat un grup de studiu care s-a interesat de ştiinţele aplicate (nautică, mineralogie...), de îmbunătăţirile tehnice care se puteau aplica în agricultură, în industrie, în comerţ, în viaţa cotidiană, etc. Campomanes repede a înţeles că se putea trage folos din iniţiative de acest fel, dacă se extindeau în tot regatul. La îndemnul său şi sub patronajul său, societăţile s-au înmulţit. Reprezentanţii puterii centrale – prim magistraţii – au fost invitaţi să înfiinţeze societăţi peste tot şi să se străduie ca notabilii – clerici, nobili, comercianţi – să se înscrie în ele. Acolo se studiau mijloacele pentru a îndepărta rutina şi pentru a răspândi „Luminile" în rândurile poporului prin crearea de şcoli, ateliere, aziluri, prin îmbunătăţirea culturilor, a industriei, a drumurilor, a igienei, a salubrităţii publice, etc. Campomanes le-a pus la dispoziţie chiar un fel de ghid practic odată cu al său *Discurso sobre el fomento de la industria popular*[1], care a avut un tiraj de 30.000 de exemplare. Rezultatele, conform lui Domínguez Ortiz, au fost mai degrabă dezamăgitoare: multe discursuri teoretice, expuneri, proiecte, dar puţine realizări practice: tehnicile agrare, în special, au continuat să fie arhaice, în ciuda tuturor studiilor şi discuţiilor din societăţile economice.

Miniştrii lui Carol al III-lea au îndreptat abuzuri şi au introdus inovaţii în cea mai mare parte a instituţiilor din Vechiul Regim, dar au menţinut instituţiile. La începutul secolului al XIX-lea, Inchiziţia mai exista, la fel ca Mesta, breslele, drepturile de primogenitură... Mişcarea de înnoire a fost suficient de clară pentru a-i supăra pe conservatori, dar nu suficient de curajoasă pentru plăcerea reformiştilor mai ambiţioşi care doreau schimbări mai semnificative în structurile economice şi sociale. Progresul, aşa cum îl concepeau miniştrii iluminaţi, trebuia ca să fie rezultatul unui răbdător efort pedagogic.

[1] Tratat despre încurajarea dibăciei populare.

Mişcarea reformistă

În Spania, ca şi în restul Europei în a doua jumătate a secolului, guvernanţii care doreau să dezvolte prosperitatea ţării lor se îndreptau spre un liberalism tot mai consolidat. Reglementarea era considerată ca o frână în calea progresului. Pentru a asigura avuţia publică se credea mai eficace a se bizui pe jocul liber al forţelor naturale: *laisser- faire, laisser-passer*. În domeniul industrial se aprecia că breslele, cu regulile lor minuţioase, favorizau menţinerea *statu quo* şi încurajau rutina în detrimentul înnoirilor pe care puteau să le aducă iniţiativele private. Atenţia s-a concentrat înainte de toate asupra agriculturii, acolo unde se vedea sursa întregii bogăţii; totodată în acest sector se dezaprobau metodele şi structurile din trecut – fixarea unui preţ, măsurile luate de primării pentru a asigura aprovizionarea oraşelor, taxele de trecere, etc. –. Aceste noi orientări erau în mare parte datoare influenţei fiziocraţilor francezi, deşi nu trebuie să se subestimeze influenţa gândirii engleze. Către sfârşitul secolului, Adam Smith pare să fi avut mulţi cititori în Spania. Au fost teoriile sale cele care au inspirat activitatea miniştrilor iluminaţi şi, mai cu seamă, cea a lui Campomanes, care şi-a asumat două obiective complementare: creşterea producţiei şi a comerţului, şi punerea sub cultură de noi terenuri prin împroprietărirea cu loturi a ţăranilor mai defavorizaţi.

Din 1759, o serie de recolte proaste au provocat o creştere subită a preţurilor grâului, care s-au dublat între 1761-1765. Acesta a fost momentul pe care l-a ales Campomanes pentru a decreta, în 1765, desfiinţarea preţului oficial şi libera circulaţie a cerealelor şi a vinului. Se aştepta de la acest lucru o ieftinire a preţurilor şi o aprovizionare mai satisfăcătoare, dirijând regiunile excedentare surplusul lor către celelalte. S-a întâmplat tocmai contrariul. Speculanţii au depozitat cerealele pentru a face să crească şi mai mult preţurile. Lipsa şi-a făcut apariţia şi nemulţumirea a crescut. A fost făcut răspunzător de criză guvernul şi, în special, miniştrii italieni. O măsură care nu avea nimic a face cu problema cerealelor s-a adăugat motivelor de exasperare. O pragmatică din 10 martie 1766 a cerut madrilenilor ca de atunci să poarte un tricorn şi o pelerină scurtă sau o redingotă. Măsura a fost rău primită. La 23 martie 1766, o mulţime eteroclită a prădat reşedinţa marchizului de

Esquilache. O manifestație s-a desfășurat a doua zi în fața Palatului Regal. Mulțimea a cerut ca regele să iasă în balcon și i-a smuls unele concesii precum destituirea lui Esquilache, dizolvarea gărzii valone, scăderea prețurilor, abrogarea decretului pelerinelor... Regele a cedat la toate revendicările, după care a plecat spre Aranjuez. Domolită în Madrid, revolta s-a extins în Țara Bascilor, Zaragoza, Murcia, Salamanca, La Coruña, Palencia... În toate părțile se protesta din cauza creșterii prețurilor; erau învinuiți afaceriștii, speculanții și când și când autoritățile locale. Calmul reveni rapid, dar contele de Aranda, numit președinte al Consiliului Castiliei, nu a acceptat lovitura care se dăduse autorității Statului. I-a sugerat regelui ca să-și retragă concesiile făcute sub constrângere, cu excepția destituirii lui Esquilache. El era convins că a existat conspirație din partea privilegiaților, ale căror interese erau amenințate de libertatea de circulație a grânelor și că, în general, erau ostili spiritului reformelor.

Revoltele din 1766 i-au incitat pe miniștri să reflecteze mai mult asupra măsurilor de luat. Prima reformă – care datează din 26 iunie 1766 – se referea la funcționarea municipiilor. Acestea demonstraseră că erau incapabile să asigure aprovizionarea orașelor în condiții satisfăcătoare și guvernul le-a făcut răspunzătoare de acest lucru pe oligarhiile locale. S-a decis ca în consiliile municipale, alături de regidores[1] tradiționali, proprietari de funcții care se transmiteau din tată în fiu și care exercitau puterea fără nici un control, să ocupe posturi unii reprezentanți desemnați de populație indiferent de stări: doi sau patru deputați ai comunității și un reprezentant al municipiului. Rolul deputaților se limita la problemele legate de aprovizionarea populației; reprezentantul municipiului, în ceea ce-l privea, putea să intervină în toate problemele, dar nu avea drept de vot. Reforma era menită să pună capăt puterii discreționare și abuzurilor din partea regidores, asociind în dezbateri pe unii reprezentanți calificați ai populației. Acest timid progres democratic a fost primit cu scepticism și ostilitate. De cele mai multe ori privilegiații au refuzat să participe la alegeri, și, drept urmare, noii deputați au pierdut din reprezentativitate și din autoritate. Unii dintre ei au

[1] Magistrați numiți de rege.

încercat chiar să transforme funcţia lor pe viaţă şi ereditară, adică, să se asimileze oligarhiei locale. Acest eşec este caracteristic epocii. Miniştrii lui Carol al III-lea erau nişte reformişti, nu nişte revoluţionari. Doreau să modernizeze Spania, să termine cu privilegiile anacronice şi să introducă o mai mare prosperitate, dar fără a pune la îndoială ordinea socială stabilită. Ideea unei nobilimi ereditare nu îi deranja, cu condiţia ca această nobilime să fie conştientă de responsabilităţile sale şi să-şi îndeplinească rolul: trebuia ca să constituie elita naţiunii şi să fie un exemplu de civism şi de patriotism. Ceea ce criticau reformiştii nu era, deci, nobilimea în calitate de corp social, ci nobilii nevrednici care nu îndreptăţeau privilegiile lor cu dedicarea lor spre binele public şi o viaţă exemplară. Înţeleasă în acest fel, o nobilime ereditară le părea absolut necesară, şi miniştrii iluminaţi erau chiar dispuşi să-i integreze în ea pe cei care, prin activitatea şi dinamismul lor, contribuiau la prosperitatea ţării. Acesta a fost obiectivul pe care şi l-a propus decretul din martie 1783: a permis înnobilarea familiilor care, de-a lungul a trei generaţii, ar fi fost în fruntea unei întreprinderi industriale sau comerciale de utilitate publică.

Această preocupare pentru a respecta *statu quo* explică timiditatea şi eşecul pe jumătate al reformelor întreprinse în domeniul agriculturii. Miniştrii lui Carol al III-lea erau convinşi că creşterea vitelor extensivă constituia un obstacol pentru progresul agriculturii; erau ostili faţă de Mesta. De la Regii Catolici, a fost totdeauna un membru al Consiliului Castiliei care a prezidat acest organism. În toamna lui 1779, Campomanes a fost numit pentru a ocupa acel post şi s-a folosit de el pentru a suprima unele din privilegiile de care se bucura Mesta de secole, dar nu s-a reuşit să se abolească instituţia. Înşişi miniştrii doreau să îmbunătăţească situaţia numeroşilor ţărani fără pământ în sudul Spaniei, unde zone imense erau destinate creşterii vitelor sau de bună voie părăsite; progresul economic şi preocupările sociale păreau să ceară o reformă agrară. Acestea erau obiectivele ce se urmăreau cu ambiţioasele proiecte de colonizare interioară din Andaluzia şi Extremadura. Ideea a fost schiţată de marchizul de la Ensenada, dar realizările datează din vremea domniei lui Carol al III-lea, în Andaluzia de Sus. Se spera să se rezolve două probleme în acelaşi

timp: pe de o parte, să se îmbunătățească situația terenurilor din Andaluzia, regiune cu mari proprietăți unde pământul era prost împărțit, randamentele erau foarte slabe și mii de zilieri trăiau în mizerie; pe de altă parte, să se garanteze securitatea rutei din sud la trecerea ei prin Sierra Morena, unde bande înarmate atacau cu regularitate convoaiele de călători. Campomanes a redactat statutele așezărilor care urmau să se întemeieze: să se acorde fiecărei familii de coloni cincizeci de fanegas[1] – în jur de treizeci și trei de hectare –, unelte de muncă și vitele necesare; pășunile comunale să fie interzise; țăranii să aibă drept de a-și împrejmui proprietățile, și oile de la Mesta să nu poată să pască în ele nici să le tranziteze. Să se favorizeze habitatul dispersat cu unele mari localități, nuclee de colonizare, care să aleagă ele însele consiliile lor municipale; să existe o parohie la fiecare patru sau cinci așezări și o școală de fiecare parohie, dar nu mănăstiri nici călugări. Proiectul era un fel de utopie a Iluminismului. Pretindea să creeze un model de dezvoltare economică și socială care să poată servi de exemplu regiunilor învecinate. Campomanes a încredințat realizarea sa unui tânăr creol peruan, Pablo de Olavide, pe care l-a numit asistent – adică, prim magistrat – de Sevilla și intendent al noilor așezări din Sierra Morena. Olavide a acceptat această misie cu entuziasm. În 1776 noile așezări aveau deja 13.000 de locuitori grupați în vreo cincisprezece localități prospere: Santa Elena, Las Navas de Tolosa, Guarromán, La Carlota, La Luisiana..., ba chiar La Carolina, devenită un mic și vesel oraș. Olavide a încurajat cultivarea de cereale și de măslini; terenul irigat a permis creșterea legumelor și livezilor făcute de mână omenească. Nu s-a uitat de meseriași. Olavide a instalat țesătorii pentru țeserea lânei, fabrici de stofe de bumbac, ateliere de textile și de olărie, fabrici de săpunuri... Olavide visa să facă navigabil Guadalquivirul pentru a asigura comercializarea produselor. Reforma, în ciuda acestor lucruri, a trezit invidii și a stârnit critici din partea marilor proprietari locali și a primăriilor care au trebuit să renunțe la o parte din bunurile lor comunale. Obiecțiile cele mai insidioase au provenit din mediile monastice, excluse de la noile așezări. Ca bun reprezentant al Iluminismului, Olavide dorea o religie purifi-

[1] Fanega – 0,64 ha.

cată, fără manifestări de ostentație apropiate de superstiție. Niște capucini germani s-au alarmat în fața acestei stări de spirit și l-au denunțat Inchiziției, care l-a arestat.

Aceleași intenții au inspirat proiectele de reformă agrară în Extremadura. Era vorba la fel de o regiune cu mari proprietăți unde zonele destinate pășunatului transhumant ocupau vaste întinderi. Campomanes a dorit să mărească producția prin desțelenirea de noi pământuri și punerea la dispoziție a mijloacelor de trai celor ce erau lipsiți de ele. Ideea ministrului era să acorde fiecărei familii un lot cu arendări de lungă durată care să le permită un trai decent. S-a decis să se împartă numai pământurile care făceau parte din bunurile comunale. Consiliile municipale – așadar, oligarhiile locale – au fost însărcinate să ducă la îndeplinire reforma. Dar, consilierii nu aveau interes ca să se constituie noi exploatări în detrimentul unor pășuni lucrative, asupra cărora deseori își rezervaseră folosirea. Prin urmare au sabotat reforma, care nu și-a atins obiectivele pentru că inițiatorii ei nu au dorit să sfideze interesele în joc.

Statul a intervenit și în sectorul industriei și comerțului. A reușit să îmbunătățească comunicațiile interioare printr-o politică de mari lucrări, dintre care cele mai importante au fost finalizarea Canalului Imperial din Aragón și construcția unei rețele de drumuri publice destinate să facă legătura între Madrid și principalele orașe din Spania. Program ambițios care a fost realizat numai în parte. S-au depus mari eforturi în favoarea manufacturilor regale: oglinzi, porțelanuri, tapiserii... Din punct de vedere tehnic, succesul a fost indiscutabil. Tapiseriile manufacturii din Madrid-Guadalajara erau cele mai bune din lume. Fabrica avea 650 de războaie și folosea mai mult de 2.000 de muncitori, pe lângă cele 15.000 de filatoare care lucrau pentru ea în La Mancha. În latura financiară, totuși, manufacturile au fost constant deficitare și au putut să se mențină numai grație capitalurilor Statului. Pentru a stimula industria națională, Campomanes a practicat o politică vamală selectivă ce evalua produsele care puteau fi competitive (stofele, țesăturile de bumbac, mătăsurile, produsele de in...). În pofida acestor măsuri, balanța comercială a fost mereu negativă; Spania exporta lână, vin, minereu de fier, fibre vegetale (mătase, alfă) și importa, mai cu seamă, țesături și cereale.

Reformiştii se indignau în faţa masei de săraci, de vagabonzi şi marginali care înţesau oraşele. Doreau să folosească acea mână de lucru potenţială; era ceea ce se numea „caritatea înţeleaptă", adică, ajutarea săracilor neîmpărţindu-le pomeni, ci dându-le de lucru şi plătindu-le un salariu. Din toate grupele considerate ca periculoase, cel al ţiganilor a fost obiect al unei supravegheri speciale. În 1748 marchizul de Ensenada a hotărât să-i condamne la închisoare şi la galere. După douăzeci de ani, Campomanes a reluat problema şi a propus să-i instaleze pe cei bătrâni în unele oraşe şi să trimită restul în America. Ţiganii nu au fost integraţi în societatea spaniolă până în 1785, mulţumită unei pragmatici inspirate de Floridablanca. S-a declarat în mod solemn că nu aparţineau unei „rase infecte" şi că aveau aceleaşi drepturi ca restul spaniolilor, dar, în contrapartidă, li s-a cerut ca să se asimileze. Măsura pare să fi avut eficacitatea sa, deoarece, la sfârşitul secolului, mai mult de 9.000 de ţigani din cei 10.000 pe care îi avea Spania se sedentarizaseră.

Biserica, religia şi Statul

În Spania, Iluminismul nu a pornit o luptă împotriva religiei; ceea ce şi-au propus reformiştii a fost, pe de o parte, să promoveze o religie iluminată şi, pe de alta, să pună clerul în serviciul Statului şi să-l facă să participe la modernizarea ţării.

Reformiştii nu vedeau în religia populară decât ignoranţă, superstiţie şi fanatism; îi şocau procesiunile din Săptămâna Mare, cu secta flagelatorilor; reprezentările din Joia Verde, pelegrinajele, festivităţile şi banchetele organizate de confrerii, în care nu vedeau decât cheltuieli inutile. Miniştrii contau pe cler pentru a îndrepta masa poporului spaniol spre o religie purificată de elementele sale superstiţioase, dar era necesar ca propriul cler să fie la înălţimea misiunii sale. În general, episcopii numiţi la propunerea regelui au fost satisfăcători şi au acceptat cu plăcere să sprijine eforturile guvernului pentru a transforma ţara. Există unele exemple semnificative, precum cel al cardinalului Lorenzana, arhiepiscop de Toledo, care a căutat să dezvolte mătăsăriile şi care a trimis la parohii săi o pastorală despre cum să se modernizeze agricultura şi să se îmbunătăţească în felul

acesta situaţia ţăranilor; episcopul de Málaga a cheltuit zece milioane de reali pentru construcţia unui apeduct, etc.

Mulţi parohi, în schimb, erau aproape fără carte şi unii duceau o viaţă puţin înălţătoare. Reformele adoptate în 1768, drept aplicare a Concordatului din 1753, erau menite să remedieze această situaţie. O ordonanţă a redus numărul de concesiuni cu scopul de a asigura parohilor nişte venituri decente şi i-a obligat pe preoţi să locuiască în parohia lor. S-a terminat cu situaţiile ambigui, precum aceea a celor care se călugăriseră sau primiseră rang clerical inferior, totuşi care beneficiau de privilegiile legate de starea ecleziastică. Aceeaşi ordonanţă din 1768 s-a ocupat de formarea clerului; îi obliga pe episcopii care încă nu făcuseră acest lucru să deschidă un seminar în diocezele lor. Formarea viitorilor preoţi cuprindea, în principal, studiile biblice şi patristice şi istoria Bisericii, dar şi ştiinţele exacte şi morale; se recomanda reducerea la proporţii judicioase a „subtilităţilor scolastice".

Reformiştilor nu le plăcea mult clerul aparţinând unui ordin religios. Societatea lui Isus, mai cu seamă, stârnea suspiciunea lor. Reformiştii aveau tendinţa de a exagera influenţa sa în Stat, în societate – datorită locului în învăţământ – şi în America – misiunile din Paraguay, de exemplu, constituiau un teritoriu imens în care iezuiţii exercitau o autoritate ce se credea incompatibilă cu aceea a regelui –. În Franţa, consideraţii asemănătoare duseseră, în 1764, la dizolvarea Societăţii lui Isus. În Spania, revolta lui Esquilache a oferit pretextul. Aranda nu a avut nimic de-a face cu expulzarea, al cărei adevărat inspirator a fost Campomanes, care s-a convins că iezuiţii au avut o mare răspundere în toate manifestările organizate împotriva guvernului în 1766. Scopul lor ar fi fost să provoace o schimbare de guvern, poate chiar abdicarea lui Carol al III-lea. În 1767, cei 2.641 de iezuiţi din Spania şi cei 2.630 care locuiau în America au fost expulzaţi; averile lor au fost confiscate în beneficiul Statului. José Moñino, ambasador la Vatican şi viitor conte de Floridablanca, a obţinut de la Papa, în 1772, dizolvarea Societăţii lui Isus.

Dintre toate instituţiile Vechiului Regim, Inchiziţia este cea care cel mai mult dăuna prestigiului Spaniei în exterior; era simbolul intoleranţei şi fanatismului. În prima jumătate a secolului, Sfântul Oficiu nu şi-a redus activitatea. Între 1720-1740 s-au

intentat câteva sute de procese şi s-au pronunţat diferite condamnări la moarte dictate împotriva iudaizanţilor. Nu s-au mai celebrat mari autodafeuri precum cele de odinioară; Inchiziţia se mulţumea să pronunţe sentinţele în cursul ceremoniilor private, ca şi cum se dorea să le îndepărteze de orice publicitate. De aceea, procesul lui Olavide, în timpul domniei lui Carol al III-lea, a luat pe toată lumea prin surprindere. Impregnat de cultura franceză, curios pentru toate noutăţile, Olavide a câştigat încrederea miniştrilor reformişti care, în 1767, l-au numit asistent de Sevilla. În această funcţie a desfăşurat o activitate extraordinară: i se datorează, mai cu seamă, un îndrăzneţ program de reformă universitară; apoi a fost însărcinat să pună în mişcare repopularea din Sierra Morena. Succesul şi puternicii lui susţinători l-au făcut imprudent. Şi-a permis să facă unele declaraţii sarcastice referitor la devoţiunile populare, pe care le numea superstiţii; a interzis ca să se înmormânteze morţii în biserici şi ca să se vândă indulgenţe; critica pomenile şi credea că pentru a alina mizeria era mai bine să creeze locuri de muncă; îşi râdea de călugări, pe care îi numea ignoranţi. Aceste lucruri nu i s-au iertat şi l-au denunţat la Inchiziţie. După ei, Olavide era un nepios care poseda cărţi interzise şi picturi lascive şi care nu ţinea posturile obligatorii. Inchiziţia l-a arestat în 1776, i-a instruit procesul şi l-a condamnat, în 1778, la opt ani de recluziune într-o mănăstire[1]. În mod probabil, pentru Inchiziţie, era vorba de a demonstra că era încă puternică. Neputând să-i atace chiar pe miniştri, situaţi prea sus, inchizitorii, pe care îi nelinişteau noile tendinţe, ar fi optat pentru a da un exemplu lansându-se asupra unui funcţionar de mâna a doua.

Reformiştii au avut o atitudine ambiguă faţă de Inchiziţie. Nu le plăcea, dar credeau că puteau să o folosească. Atât Campomanes

[1] Olavide a scăpat curând şi a stat în Franţa, unde a luat parte la Revoluţie. Arestat de *montagnards*, a fost eliberat după 9 termidor şi s-a întors în Spania, unde a murit în 1803, după publicarea unei retractări a greşelilor sale, *El Evangelio en triunfo*. (*nota autorului*).
(*Montagnards* = grup de membri cei mai exaltaţi ai Convenţiunii de la 1792-1795, care ocupau băncile cele mai înalte şi cele mai la stânga ale Adunării; *termidor* = a unsprezecea lună din calendarul republican francez, 20 iulie-18 august). (*nota traducătorului*).

cât şi Floridablanca vedeau în Sfântul Oficiu organul cel mai fanatic al Statului şi, totuşi, nu doreau să-l suprime. Inchiziţia a continuat să fie o unealtă a puterii, dat fiind că era regele cel care numea pe preşedintele ei. Se conta pe Inchiziţie pentru ca să contribuie, alături de episcopi, la stârpirea superstiţiei şi, ca atare, la progresul Iluminismului! Floridablanca i-a încredinţat, în timpul domniei lui Carol al IV-lea, lupta împotriva pătrunderii ideilor revoluţionare în Spania.

Pactul de familie

Filip al V-lea s-a străduit să redea Spaniei poziţia ei în Europa. Ferdinand al VI-lea s-a ţinut departe de conflictele europene. Cu Carol al III-lea, Spania a luat din nou iniţiativa. O idee simplă călăuzea atunci diplomaţia spaniolă. Anglia era principalul său duşman: ocupa Gibraltar şi Menorca şi ameninţa interesele Spaniei în America. Se impunea o alianţă cu Franţa, şi ea preocupată de ambiţiile Angliei. Alianţa cu Franţa, al treilea pact de familie încheiat în 1761, nu numai întărea solidaritatea dinastică între Bourboni, ci şi răspundea intereselor celor două puteri. Spania s-a aliniat, deci, alături de Franţa împotriva Angliei în războiul numit al celor Şapte Ani. Spania, tot alături de Franţa, a participat, după cincisprezece ani, la independenţa coloniilor engleze din America de Nord. Menorca a fost recucerită în 1782. În America, Spania i-a atacat pe englezi în Florida. Pacea de la Versailles (1783) a ratificat cuceririle teritoriale: Spania a păstrat Menorca şi a recuperat Florida.

Provinciile de peste mări

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea s-a început să se vorbească de provinciile de peste mări pentru a desemna ceea ce până atunci se numeau Indiile. Această schimbare de vocabular reflectă un punct de vedere nou asupra unor teritorii pe care se tindea să fie asimilate tot mai mult drept colonii destinate să întărească puterea şi bogăţia metropolei, să-i furnizeze produse complementare şi să servească drept piaţă pentru activitatea ei economică. Trebuie să se situeze politica americană a Bourbonilor în

această perspectivă: voință de a trage foloase nu numai din subsol, ci şi din agricultură şi creşterea vitelor, preocupare pentru dezvoltarea comerţului şi a face să fie respectat monopolul Spaniei şi, în ultimul rând, străduinţe pentru a întări organizarea administrativă a Americii. Acele reforme au provocat de multe ori reacţii violente în acea societate colonială complexă, împărţită în clase şi caste antagonice, şi au stârnit o profundă nemulţumire la creoli, care au devenit atunci conştienţi de identitatea lor.

În secolul al XVIII-lea metalele preţioase continuau să fie principala bogăţie pe care Spania o obţinea din Imperiul său în America, în timp ce unele produse tropicale – zahărul, boabele de cacao, tutunul – erau tot mai cerute pe piaţa europeană. Au continuat să fie exploatate minele de aur situate în Nueva Granada[1]. În ceea ce priveşte argintul, Peru şi Mexic au continuat să fie marile centre de producţie; al doilea mai mult decât primul. Mexic, mai mult ca niciodată, era comoara Imperiului. Din Mexic proveneau cele două treimi din argintul american. Două noi forme de exploatare au căpătat avânt în secolul al XVIII-lea: ferma şi plantaţia. Ferma se orienta mai curând spre piaţa internă (vite, în principal); a găsit în preriile din Venezuela – savanele – şi în pampasul argentinian terenuri în special favorabile pentru miile de cai şi de bovine care trăiau acolo în stare sălbatică. Plantaţia, în schimb, lucra pentru export şi implica folosirea unei mâini de lucru numeroase şi ieftine, adică, sclavi negri. Trei culturi s-au impus în plantaţii: zahărul, arborele de cacao şi tutunul.

Numai după 1762 Cuba şi Puerto Rico au început cultivarea sistematică a trestiei de zahăr. Startul a fost foarte rapid, întrucât, în 1788-1789, cele două insule reprezentau 40 la sută din comerţul între America şi Spania. Plantaţiile de trestie de zahăr pe continent erau mai puţin importante, chiar dacă existau în Mexic, în Venezuela şi în regiunea Cuzco. Dificultatea de a-şi procura sclavi – costul lor ridicat îi descuraja pe proprietari – explică, în parte, slaba producţie de zahăr, care se consuma prin partea locului ori se vindea în teritoriile învecinate, dar nu a dat loc la exporturi semnificative. De la sfârşitul secolului al XVII-lea, arborele de cacao s-a introdus în Venezuela. Acesta a

[1] Columbia.

fost cultura dominantă până în primele decenii ale secolului. Producția venezueleană de boabe de cacao mai întâi se îndrepta spre Mexic prin Veracruz; pe urmă, începând din 1730, lua drumul spre Europa. Tutunul era cultivat, vândut și consumat în mod liber în multe zone din America în secolul XVII. Succesele obținute de englezi cu tutunul din Virginia și din Maryland au permis guvernului spaniol să devină conștient de interesul acelui produs. În 1717 coroana a stabilit monopolul tutunului în Cuba. Cultivarea continua să fie liberă, dar Statul își rezerva exclusivitatea comerțului său și comercializării sale, deși erau particulari cei însărcinați cu producția. Aceștia se angajau să pună la dispoziția Statului în toți anii, la un preț determinat, o anumită cantitate destinată fabricii din Sevilla, până ce în 1761 s-a creat Fabrica Regală din La Havana; atunci, coroana a preluat direct elaborarea produsului. Mai mult decât Cuba, unde trestia de zahăr domina, a fost Noua Spanie aceea care s-a specializat în tutun, devenit un articol foarte amplu consumat. La început, cultivarea, fabricarea și comercializarea erau complet libere. Statul a stabilit acolo monopolul său în 1765. Cultivarea tutunului era limitată la anumite zone, Statul stabilea cote de producție și reprezentanții săi vegheau ca să se respecte reglementarea. Foarte curând, monopolul tutunului s-a dovedit lucrativ pentru Stat. În ultimii ani ai secolului XVIII aducea mai mult decât impozitele pe aur și argint.

Avântul economic a fost însoțit de o expansiune teritorială considerabilă; se apreciază că între 1740-1790 suprafața controlată de Spania în America s-a dublat până ce a cuprins optzeci de milioane de kilometri pătrați. Era vorba fie de teritorii noi care au fost integrate în Imperiu, fie de zone până atunci părăsite fiindcă nu prea îi interesau pe coloni, atrași de mine, și care acum se dovedeau bogate în resurse agricole. Între cele din prima categorie se remarcă avântul uimitor din nordul Mexicului. Misionarii, întâi iezuiți și apoi franciscani, au deschis drum. Primii spanioli ajunseseră în California la jumătatea secolului al XVI-lea, dar imediat colonizarea Mexicului a folosit toate energiile. Marșul către nord a continuat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea începând cu misiunile din Sonora, Arizona și din Baja California. San Francisco a fost fondat în 1776. Un imens teritoriu – de la Mississippi până la

Rocosas şi, mai departe, până la Pacific – a început să fie dominat de Spania la sfârşitul secolului al XVIII-lea.

În restul Americii progresele au fost mai puţin spectaculoase. S-a mărit densitatea populării şi a colonizării odată cu exploatarea de noi culturi. Crearea a două noi viceregate, cel din Nueva Granada[1] şi, în 1776, cel din Rio de la Plata, răspundea necesităţii de a ţine cont de relaţiile care s-au stabilit atunci în interiorul vechiului viceregat din Peru. Acea nouă împărţire administrativă a rupt, în favoarea Buenos Airesului, unitatea geografică, istorică şi economică a Anzilor, de vreme ce i s-a încorporat Potosí cu scopul de a păzi accesul la minele din Peru dinspre est şi a descuraja contrabanda. Acea propăşire a asigurat avântul portului Buenos Aires.

Noua politică colonială

Politica colonială a Bourbonilor s-a bazat pe două obiective complementare. Era vorba de a apăra Imperiul în faţa oricărei agresiuni şi de a face să se respecte monopolul comercial al Spaniei, împotriva ambiţiilor marilor puteri. Primei preocupări îi corespunde desfăşurarea unor mijloace militare eficace; celei de a doua, reformele pentru a dezvolta economia teritoriilor americane şi a obţine din ele resurse sporite. În jurul anului 1750 a fost decisă o primă serie de reforme şi între 1765-1785 s-au aplicat măsurile mai radicale. Împotrivirea violentă de care s-au lovit a obligat să se retragă unele din ele, dar nu s-a modificat orientarea generală a acestora.

S-a decis să se acorde prioritate zonelor în special ameninţate: marea Caraibilor, cu oraşele întărite La Havana şi Cartagena din Indii; Acapulco, cap de linie al comerţului între Mexic şi Filipine; litoralul de la Guayaquil şi Callao, în Pacificul de Sud, şi, în ultimul rând, complexul Montevideo-Buenos Aires. Pentru a asigura apărarea acelor sectoare, Spania a început construcţia sau repararea fortificaţiilor şi a pus la punct de asemenea o armată compusă din două

[1] Viceregatul din Nueva Granada a fost creat pentru prima dată în 1717, desfiinţat imediat după aceea şi restabilit, de această dată în mod definitiv, în 1739. (*nota autorului*).

elemente de importanţă inegală: armata propriu zisă şi miliţiile populare. Prima era formată din două categorii diferite: regimentele permanente (personal) şi trupe suplimentare care proveneau din Spania (întărire). Miliţiile populare completau acel dispozitiv. Erau un fel de armată de rezervă care avea în jur de două sute de mii de oameni în 1780. Nici soldaţii nici ofiţerii din miliţiile populare nu primeau nici o soldă, exceptând în caz de mobilizare, dar ofiţerii se bucurau de privilegii legate de statutul militar. Pentru mulţi creoli constituia o promovare şi un mijloc de a căpăta mai mult prestigiu şi influenţă.

Acest dispozitiv militar era absolut necesar din cauza numeroaselor războaie în care Spania s-a amestecat în secolul al XVIII-lea. Nu mai puţin de temut era războiul economic desfăşurat de toţi cei care încercau să eludeze monopolul comercial al Spaniei. În tratatul de la Utrecht, Anglia a obţinut exclusivitatea în comerţul cu sclavi (drept de stabilire) şi dreptul de a trimite în fiecare an un vas de cinci sute de tone (nava cu permisiune) încărcat cu mărfuri. Pe lângă acest comerţ legal, englezi şi olandezi s-au consacrat în a doua jumătate a secolului XVII la o contrabandă intensă pentru a introduce în America tot mai mari cantităţi de mărfuri pe care le schimbau cu produse tropicale şi metale preţioase. Veniturile fiscale din Spania s-au resimţit aşadar, după cum şi economia posesiunilor ei în America.

Ocârmuirea lui Filip al V-lea a proiectat, mai întâi, să creeze companii monopoliste urmând modelul olandez şi englez. Cea mai importantă a fost Compañia Guipuzcoana din Caracas, care, în anul 1728, a primit însărcinarea de a comercializa boabele de cacao din Venezuela şi de a supraveghea litoralul pentru a lichida contrabanda. Succesul a fost indiscutabil.

Marile reforme s-au inspirat dintr-o constatare: contrastul între prosperitatea micilor colonii străine din Antile şi marasmul sau slabul randament al imenselor posesiuni ale Spaniei. Era urgent să se conceapă altă politică pentru ca metropola să tragă profit din coloniile sale. Soluţia ar veni de la intervenţia statului şi de la reorganizarea administraţiei şi a economiei; se cuvenea ca să se dezvolte producţia interesându-se nu numai de bogăţiile miniere, ci şi dând prioritate produselor susceptibile de a fi exportate: tutun, carmin, zahăr, cacao, cafea, bumbac, etc.; părea

de dorit aşijderi diminuarea impozitelor directe şi mărirea impunerii indirecte, şi la fel încurajarea consumului pentru a spori veniturile Statului; în sfârşit, era cazul să se revadă comerţul între metropolă şi colonii pentru a garanta monopolul primei. Acestea au fost obiectivele care s-au avut în vedere, mai întâi când s-a instaurat regimul comerţului liber, apoi, începând din 1776, când s-au dispus măsuri cu bătaie lungă.

Comerţul liber nu a pus capăt monopolului Spaniei. Măsura se îndrepta, din contră, să-l facă mai eficace, suprimând dispoziţiile care nu se mai justificau; au fost nouă porturile din Peninsulă care au obţinut privilegiu de a face comerţ cu America: alături de Cádiz, Sevilla, Málaga, Alicante, Cartagena, Barcelona, Santander, La Coruña şi Gijón.

În 1765 sosise în Mexic în calitate de inspector general José de Gálvez cu însărcinarea de a examina gestiunea administraţiei spaniole în colonie. Gálvez a denunţat dezordinea care exista în finanţe şi a avut puteri depline pentru a o remedia. A pus în picioare în America regimul de intendenţe care dăduse bune rezultate în metropolă şi a impus reformele sale fără menajament: monopolul Statului asupra tutunului, rachiului, cărţilor de joc şi hârtiei timbrate; modernizarea şi amplificarea sistemului de impunere, dezvoltarea industriei şi comerţului. În câţiva ani, Mexic a cunoscut o transformare spectaculoasă. Gálvez s-a întors în Spania în 1771 pentru a prelua direcţia generală a afacerilor coloniale cu titlul de ministru universal al Indiilor. A elaborat un program ambiţios de reforme pentru a fi aplicate în tot Imperiul. Statul şi-a asumat direct unele sectoare de activitate, a numit funcţionari eficaci şi competenţi, bine pregătiţi şi dinamici: inspectori, intendenţi, etc. Gálvez a încredinţat acelor agenţi misiunea de a scoate teritoriile de peste mări din letargia lor şi a le dezvolta, terminând cu contrabanda, mărind producţia, deschizând căi de comunicaţie, sporind randamentul impozitelor, etc.

Planul Gálvez, aplicat fără asentiment nici analizare, a stârnit proteste în toate păturile societăţii coloniale şi revolte în unele zone. În 1781, răscoala lui Túpac Amaru, în Peru, a fost cea mai importantă din răscoalele indigene cărora Spania a trebuit să facă faţă din secolul XVI. A afectat zona Cuzco. Mii de indieni s-au răsculat împotriva abuzurilor administraţiei coloniale. Túpac Amaru a fost

arestat şi executat la 18 mai 1781. Túpac Katari a preluat schimbul; a asediat oraşul La Paz de două ori – martie-iulie 1781 şi august-octombrie în acelaşi an –. Armata a înfrânt până la urmă o răscoală care a lăsat mii de morţi. Răscoala comuneros din Socorro, în Nueva Granada, aşijderi în 1781, prezintă caracteristici diferite. A fost condusă tot de creoli pentru a protesta împotriva reformelor pe care încerca să le introducă inspectorul numit de Gálvez: monopol al tutunului şi mărirea impozitelor pe comerţ. Răscoala a fost înăbuşită la 13 octombrie 1781.

Se poate lega cu aceste mişcări populare răzvrătirea metişilor din Cochabamba în 1729-1730, conspiraţia unui creol din Oruro (1739) care revendica restaurarea Imperiului incaş, răscoalele din Puebla, în Mexic (1765), cele ale mulatrilor din Guayaquil în 1778, şi chiar multe altele care atestă starea proastă a societăţii coloniale în secolul al XVIII-lea. Se cuvine să vedem în această lungă serie de tulburări tot atâtea mişcări precursoare ale independenţei? E dificil să găsim în ele intenţii secesioniste. Aceste mişcări pun la curent despre o indiscutabilă dorinţă de autonomie – care nu e la fel precum separatismul – din partea unor grupări sociale care se neliniştea văzând interesele lor ignorate ori sacrificate de către o administraţie foarte depărtată şi de nişte funcţionari prea zeloşi pentru datoria lor. În secolul XVIII, Bourbonii au modificat relaţiile care se stabiliseră între coroană şi teritoriile americane. Deşi creolii nu înţelegeau toate complicaţiile, simţeau în mod confuz că acea transformare mergea în detrimentul lor.

Mişcările din 1780 pun în evidenţă un antagonism în creştere între creoli şi metropolitani. În secolul XIX îi vom vedea pe conducătorii naţiunilor născute din independenţă făcând-o responsabilă pe Spania de toate nenorocirile lor: exploatată de o putere retrogradă, obscurantistă şi fanatică, America ar fi suferit de la început un dezavantaj considerabil până la a putea să pornească pe calea progresului şi dezvoltării. Lucrurile nu sunt atât de simple. La sfârşitul secolului XVIII, metropola era progresistă; elitele creole, afară de unele excepţii, reacţionare. Mişcarea Iluminismului în cadrul Americii, care a meritat pe drept atenţia istoricilor, o demonstrează. Multe iniţiative şi manifestări intelectuale în America sunt prezentate drept cutezanţe care se atribuie creolilor, când, de fapt, au fost încurajate, dacă nu impuse, din metropolă. Mişcarea Ilumi-

nismului a ajuns în America prin Spania, grație acelor funcționari atât de criticați pe care Gálvez i-a însărcinat, începând din 1765, să modernizeze coloniile. Cea mai mare parte dintre ei erau oameni bine pregătiți pentru misiunea lor și erau animați de un spirit nou. Au reușit să facă să se fructifice teritoriul, să-l scoată din letargia lui și să-l conducă pe calea progresului. Episcopii numiți de Spania aveau aceleași gânduri. Sub impulsul și unora și celorlalți s-au fundat societăți patriotice după modelul celor care funcționau deja în metropolă cu scopul de a dezvolta învățământul public, agricultura, comerțul; s-au deschis biblioteci publice; s-au creat imprimerii acolo unde încă nu exista și s-a încurajat citirea periodicelor și revistelor pentru a răspândi Lumina; viceregele Ezpeleta[1] a inaugurat un teatru la Bogotá, Coliseo, unde se organizau concerte; s-au subvenționat expediții în Peru, în Nueva Granada și în Mexic pentru a îmbogăți cunoștințele de geografie, faună și floră a acelor locuri. Învățământul, la toate nivelurile, a meritat atenția autorităților. Era important a învăța să citească pe copii, inclusiv pe săraci, și a li se da o îndeletnicire. S-a încurajat alfabetizarea și crearea de școli elementare; s-au îngrijit asemeni reformatorii de a forma magiștri calificați, ceea ce ridica problema învățământului superior, mai mult decât urgent după expulzarea iezuiților. Pretutindeni, s-a făcut un efort pentru a scădea ponderea disciplinelor tradiționale – teologie, metafizică, drept roman... – și pentru a introduce materii noi – matematică, fizică, științe naturale, jurisprudență... –. Humboldt a remarcat, la sfârșitul secolului, progresele realizate în Lumea Nouă în cursul anilor precedenți.

Răscoalele din 1780 au determinat-o pe Spania să procedeze cu mai puțină grabă și mai multă moderație. Viceregiii Revillagigedo[2], în Mexic, și Caballero y Góngora[3], în Nueva Granada, sunt foarte reprezentativi ai acelei voințe de a continua pe calea reformelor cu ajustările pe care le-au impus circumstanțele. Rezultatele au fost mai mult decât încurajatoare. În 1788, Floridablanca aprecia că negoțul Spaniei cu America se triplase de la începutul secolului. E adevărat că acea extindere a fost de folos mai cu seamă

[1] José de.
[2] Conte de.
[3] Antonio.

Spaniei. Se aştepta tot mai mult ca posesiunile coloniale să fie complementare şi nu concurente ale metropolei.

Aşa era logica pactului colonial pe care Spania a încercat să-l facă respectat cu o eficacitate crescândă. Creolii ştiau şi se plângeau de acest lucru. Acesta constituia nemulţumirea mocnită a răscoalelor din 1780. Ceea ce s-a numit disputa pentru Lumea Nouă a contribuit la creşterea neînţelegerii nu numai între Spania şi coloniile sale, ci şi între Europa Iluminismului şi America. În ultima treime a secolului al XVIII-lea, diferite opere păreau să pună la îndoială posibilităţile naturale ale continentului american şi capacităţile intelectuale ale locuitorilor săi. Acel continent ar fi cu deosebire defavorizat de natură; totul în el ar împinge la degenerarea fiinţelor vii, inclusiv oamenii care locuiau în el. Împotriva acestor păreri au reacţionat energic americanii: credeau să vadă în ele o încercare pentru a denigra şi a subestima patria lor. În această apărare a Americii o luaseră înainte unii iezuiţi expulzaţi în 1767. Santa Cruz y Espejo[1], José Francisco de Caldas şi alţii au blamat acea provocare pe care Europa Iluminismului a lansat-o Lumii Noi. Dincolo de amorul propriu rănit, se apreciază, în unele din acele apărări, o strădanie pentru a interpreta trecutul colonial şi chiar de a revendica aportul primilor locuitori. Împotriva metropolei, creolii au fost la fel invitaţi să preia moştenirea indienilor învinşi. Faptul de a-i fi făcut pe creoli să devină conştienţi de particularităţile lor a fost unul din rezultatele neaşteptate ale Iluminismului.

Societatea colonială

În secolul al XVIII-lea, populaţia Americii spaniole, care nu încetase să scadă de la cucerire, s-a refăcut pentru a se situa în jurul a şaptesprezece milioane de locuitori. Acea populaţie era în mod foarte inegal împărţită. Multe spaţii erau aproape pustii. În schimb, unele regiuni au cunoscut o dezvoltare rapidă. E cazul regiunii Rio de la Plata şi al Venezuelei, mai cu seamă. Spanioli şi creoli bogaţi s-au instalat de preferinţă în oraşe, unele dintre care au cunoscut atunci o dezvoltare spectaculoasă. Cu aproape o sută douăzeci de

[1] Francisco Javier.

mii de locuitori în 1790, Mexic era cea mai mare aglomerare din toată America.

Acea populație era formată din numeroase categorii rasiale și sociale: funcționari, ecleziastici și comercianți spanioli care efectuau o ședere mai mult sau mai puțin lungă în America, creoli născuți în teritoriu, indieni, negri – sclavi sau liberți – și toate nuanțele de metisaj care se pot imagina. În secolul XVIII metișii reprezentau a patra parte din populația totală; constituiau elementele clasei de mijloc, dar, mai des, formau un proletariat urban fără venituri obișnuite. Se credeau superiori negrilor și indienilor în timp ce erau victime ale disprețului și ale prejudecăților creolilor. De fapt, prestigiul albilor era așa de mare încât societatea colonială se definea în raport cu ei: cu cât aveau mai mult sânge european, cu atât mai multă considerație primeau; deosebirile de avere erau importante, dar se aflau în spate pe scara de valori. De aceea, mai mult decât de clase sociale, se tinde să se vorbească de caste care se supravegheau între ele și se invidiau.

Indienii reprezentau aproape jumătate din totalul populației. Cele mai mari densități se aflau în Mexic, în America Centrală și în Anzi. Cea mai mare parte trăiau grupați în districtele care le erau rezervate, supuși unor căpetenii care lucrau ca intermediari cu administrația colonială, reprezentată de corregidori. Din secolul al XVI-lea, Spania a promulgat o legislație destinată să-i apere pe indieni de abuzurile și uzurpările colonilor. În fiecare Audiență, un magistrat special, apărătorul indienilor, se însărcina să supravegheze aplicarea acelei legislații. Realitatea era foarte diferită. Indienii au continuat să fie exploatați în diferite feluri: cu ajutorul impozitului pe care îl datorau regelui și pe care puteau să-l plătească în mirodenii; cu ajutorul taxelor pe care le impuneau preoții cu ocazia botezurilor, nunților, înmormântărilor sau pentru a repara biserica, și, în ultimul rând, cu ajutorul impunerilor de tot felul. Două din aceste impuneri erau cu deosebire oneroase și odioase: distribuirile și munca forțată. Distribuirile nu erau altceva decât vânzări forțate. La început, era vorba de a atenua insuficiențele din comerțul local oferind indienilor articole de primă necesitate. Corregidorii, însărcinați cu acea misiune, au văzut în acest lucru posibilitatea de a-și întregi remunerația și de a se îmbogăți cu puțin efort, obligându-i pe indieni să cumpere la prețuri

ridicate articole total inutile: ochelari, ciorapi de mătase, stampe... Acele vânzări forțate au fost în parte răspunzătoare de exasperarea care i-a făcut pe indienii din Alto Perú să-l urmeze pe Túpac Amaru în răscoala sa. În teorie, în secolul XVIII, după abolirea encomiendei, munca forțată și angaralele au încetat să aibă existență legală. În realitate, cu complicitatea căpeteniilor, a corregidorilor și a magistraților, munca forțată a continuat.

Negrii constituiau al doilea mare component al populației americane. Comerțul cu sclavi negri a provocat sosirea unui număr sporit pentru a servi de mână de lucru pe plantațiile de arbore de cacao, cafea și trestie de zahăr din Antile, Nueva Granada și Venezuela. În 1792 constituiau mai mult de jumătate din populația Cubei. În ultimii ani ai secolului au fost numeroși sclavii care au fugit în păduri, unde s-au organizat în bande, constituind o amenințare permanentă pentru plantatori și pentru societatea colonială în totalitatea sa.

Albii ocupau vârful piramidei sociale. Exceptând viceregatul din la Plata, în toate părțile erau cu totul minoritari. Două categorii s-au opus între ele tot mai mult: creolii și peninsularii. Creolii reproșau Spaniei că i-ar exclude din funcțiile cele mai prestigioase și cele mai lucrative. Cu ocazia reinstaurării controlului întreprinsă de Bourboni în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, guvernul a avut impresia că creolii se opuneau unor reforme care se socoteau necesare, în vreme ce creolii acuzau Spania de a neglija interesele lor legitime, de a-i oprima și de a-i desconsidera.

Oligarhia creolă, o minoritate de mari proprietari și de mari exportatori, se simțea amenințată în influența ei socială de întărirea puterii regale. Această oligarhie era animată de un spirit de castă care o împingea să apere în orice moment puterea sa. Se agăța de unele privilegii moștenite din trecut. Ce avea ea în comun cu miile de albi săraci fără pământ, plini de datorii, care duceau o existență din cea mai precară? Acei albi săraci, totuși, îi priveau peste umăr pe metiși, mulatri, negri, indieni... Fiecare din aceste categorii se credea amenințată de către celelalte. A fost acel lucru care a dat putere stăpânirii coloniale. Spania era singura care avea posibilități de a garanta ordinea și siguranța. Oligarhia creolă știa, oricare ar fi fost plângerile sale împotriva patriei mamă. De aceea nici prin gând nu le-a trecut să urmeze exemplul colonilor englezi din America de

Nord. Era prea devreme pentru a le trece prin gând să se despartă de metropolă.

Iluminismul şi poporul

Iluminiştii au dorit să scoată Spania din stagnarea sa şi să o transforme într-o naţiune modernă. Au acţionat fără precauţie, convinşi că voinţa puterii ar ajunge pentru a impune schimbările dorite. Au disprețuit mulțimea, grosolană şi ignorantă; s-au străduit în mod sincer pentru a asigura bunăstarea şi fericirea poporului, dar fără popor, şi dacă era necesar, împotriva poporului. Nişte măsuri autoritare şi aspre au produs o ruptură între o parte a elitei şi popor. Controversa teatrului ilustrează dimensiunea neînţelegerii. Reformiştii acordau mare interes teatrului. Teatrul are o mare utilitate socială, a scris Campomanes în 1766; sub pretextul de a distra, permitea guvernului să insufle spectatorilor, cu ajutorul actorilor, lecţii de virtute şi de civism. Or, teatrul, în Spania şi mai cu seamă în Madrid, era un divertisment popular. Dramaturgii spanioli sacrificau analiza psihologică în favoarea intrigii care trebuia să-l ţină pe spectator interesat până la final; înmulţeau intrigile; le plăceau efectele scenice şi intriga. Acest gen de teatru îi oripila pe reformişti, care îl găseau de prost gust şi fără interes din punct de vedere social. Doreau să-l substituie cu un teatru mai conform cu regulile şi mai pedagogic. Din păcate, acest gen de teatru l-a lăsat indiferent pe marele public, care prefera piesele spectaculare sau zarzuelas[1]. În 1765 guvernul a decis să intervină. Un decret a interzis misterele, acele piese despre Sacrament care se reprezentau cu prilejul sărbătorii din Joia Verde. Dincolo de mistere, obiectivul era teatrul popular. Ceea ce se reproşa acelui teatru era înainte de toate că reflecta şi reafirma o etică ce apărea la prima vedere ca negarea ansamblului de valori predicate de elita „iluminată". Reformele plănuite şi metodele utilizate pentru a le pune în practică au intrat în conflict cu multe din situaţiile date. A început atunci să se dezvolte o tendinţă pe care Ortega y Gasset[2] a definit-o ca plebeiană: în Spania secolului XVIII, printr-o surprinzătoare răsturnare a

[1] Comedii muzicale în stil spaniol.
[2] José (1883-1955), filozof spaniol.

valorilor, un sector al claselor conducătoare s-a entuziasmat de obiceiurile populare. Fenomenul se prezintă sub trei aspecte: los majos[1], lupta cu taurii şi mirajul andaluz.

Termenul „majo" a apărut la începutul secolului al XVIII-lea. Termenul este fără discuţie peiorativ; desemnează pe golanii din mahalale. Aceia erau personajele pe care jumătate de secol mai târziu unii aristocraţi le-au luat ca model. Acei aristocraţi au adoptat înfăţişarea lor, vocabularul lor, pronunţia lor, îmbrăcămintea lor – o sumedenie de zorzoane şi de culori –, atitudinile lor; era o formă de a se degrada şi a se deosebi de cei eleganţi, îmbrăcaţi după moda străină, şi de toţi cei care păreau să se ruşineze de a fi spanioli, adică, de reformişti. Majismul a apărut în ultimă instanţă ca o formă incipientă şi alienată de împotrivire la centralismul şi autoritarismul bourbonice.

A fost în aceeaşi perioadă când corida a încetat să fie o distracţie aristocratică pentru a deveni ceea ce încă e astăzi: un spectacol riguros codificat cu cele trei faze ale sale, picadori călare, toreadori şi matador, totul realizat de profesionişti ale căror dibăcii le aduceau notorietate şi care îşi împărţeau favorul publicului. Reformiştii se scandalizau în faţa acelor lupte de bestiar, nedemne de un popor civilizat. Costumul toreadorilor atrăgea privirea datorită culorilor sale de efect şi înfloriturilor lui; nu fără motiv i se spune costum de lumini. Îl aminteşte pe cel al mahalagiilor din Madrid, ceea ce a contribuit să ajungă iar la modă, cum o dovedeşte un decret din 1784 care denunţa tendinţa pe care o aveau unele persoane de calitate de a se travesti, atât ziua cât şi noaptea, într-un mod nedemn de starea lor; purtau pelerine grele şi veşminte multicolore, supraîncărcate cu zorzoane ridicole. Această îmbrăcăminte, adaugă decretul, o foloseau până atunci numai ţiganii, contrabandiştii, toreadorii şi măcelarii. Era cu acea lume cu care doreau să semene unii oameni a căror familie şi a căror avere trebuiau să-i ducă la o mai mare moderaţie!

Aluzia la ţigani şi la contrabandişti trimite la Andaluzia, pământ predilect al coridei şi al toreadorilor; la Ronda şi la Sevilla s-au ridicat primele arene pentru lupte de tauri din Spania. În acest fel se găsesc reunite, la finele secolului al XVIII-lea, toate ingre-

[1] Mahalagii din Madrid.

dientele acelei Spanii de dairea care, înainte de a-l face să roşească de ruşine pe Antonio Machado[1] şi pe oamenii din generaţia dc la 1898, semănase consternare în elita iluminată din secolul XVIII. Corida, ţiganii, flamenco[2], o Andaluzie denaturată, Madridul mahalalelor care adora zarzuelas, şansonetele şi petrecerile, aceasta a fost Spania pe care a descoperit-o Goya când a sosit la Madrid în 1775, anul în care a început cariera unuia dintre cei mai vestiţi toreadori din toate timpurile, Pedro Romero. Acea Spanie a tauromahiei, a mahalagiilor din Madrid şi a distracţiilor populare pe care artistul a plăsmuit-o în cartoanele sale, gravurile sale şi tablourile sale este şi Spania pe care a pus-o în scenă, în aceeaşi vreme, Ramón de la Cruz, autor de scenete care evocă, nu fără maliţie, viaţa de fiecare zi cu defectele ei şi aspectele ei pitoreşti sau groteşti, mahalagiul ce reprezintă fanfaronul, filfizonul care imită moda străină. O Spanie care este antiteza celei la care visau miniştrii lui Carol al III-lea.

SPANIA FAŢĂ CU REVOLUŢIA FRANCEZĂ (1788-1808)

Urmând sfaturile tatălui său, Carol al IV-lea l-a păstrat pe Floridablanca drept ministru principal. Cortesurile, care au fost convocate în septembrie 1789 pentru a-l recunoaşte pe succesorul tronului, viitorul Ferdinand al VII-lea, au ascultat un comunicat al lui Campomanes cu privire la reforma agrară, după care au fost suspendate sub pretextul că o sesiune de durată ar comporta unele cheltuieli excesive. În realitate, Floridablanca, ministrul principal, care a primit cu seninătate primele manifestări pariziene, era îngrijorat de turnura pe care o luau evenimentele din Franţa. Neliniştea lui s-a transformat foarte curând în panică. Pentru a evita contagierea, a stabilit un fel de cordon sanitar la frontiere. S-a făcut un recensământ al străinilor, mai ales al francezilor, dintre care unii au fost expulzaţi. Se supraveghea călătorii şi emigranţii care au început să sosească din vara lui 1789. În ultimul rând, s-a însărcinat Inchiziţia ca să combată propaganda subversivă care pătrundea sub forme ascunse.

---

[1] (1875-1939), poet.

[2] Anumite lucruri andaluziene, cântec, dans, comportări; care imită modul de a fi al ţiganilor.

După 1792 lucrurile s-au înrăutăţit. Teroarea, arestarea, procesul şi execuţia lui Ludovic al XVI-lea i-au adus pe reformişti în stare de descumpănire. Au fost rari spaniolii care s-au entuziasmat de ideile Revoluţiei. În Spania, situaţia nu se preta mult la o Revoluţie precum aceea care se desfăşura în Franţa. Reformiştii spanioli rămâneau îndepărtaţi de filozofii francezi. Autoritatea regală părea mult mai puternică; în timp ce în Franţa Stările Generale refuzau să asculte ordinele regelui, în Spania nimeni nu a protestat când au fost rugaţi deputaţii Cortesurilor să rămână în casele lor. Din punct de vedere social, în fine, burghezia spaniolă era prea slabă, prea dispersată şi prea puţin sigură de sine însăşi pentru a conduce o împotrivire hotărâtă să schimbe relaţiile sociale existente.

Carol al IV-lea era îngrijorat de soarta lui Ludovic al XVI-lea. S-a exercitat o presiune asupra Franţei pentru ca să îndulcească soarta lui. În februarie 1792, Carol al IV-lea, convins că Floridablanca nu mai era omul adecvat pentru situaţie, l-a chemat pe vechiul său adversar, contele de Aranda. Aristocratul aragonez nu era mai puţin decis decât Floridablanca să se opună Revoluţiei, însă dorea să acţioneze în felul său, fără provocări inutile. Dar, detenţia lui Ludovic al XVI-lea a creat o situaţie nouă. La sfârşitul lunii august, Aranda considera inevitabil războiul; a declarat neutralitatea Spaniei, dar a refuzat să recunoască Republica franceză. Aranda era izolat. Obsedat de ideea de a-l salva pe Ludovic al XVI-lea, Carol al IV-lea, în noiembrie 1792, l-a destituit pe Aranda. În căutare de un om nou care să nu fie legat de nici o tendinţă, Carol al IV-lea a recurs la Godoy[1], care atunci avea numai douăzeci şi cinci de ani. Godoy a făcut o carieră extraordinar de rapidă; în mai puţin de doi ani, din simplu soldat a devenit duce de Alcudia şi Grande de España. Carol al IV-lea se aştepta de la el ca să reuşească acolo unde Aranda eşuase. Godoy cunoştea slăbiciunea militară a Spaniei şi dorea să evite conflictul. Pentru a-l salva pe regele Franţei, ministrul a încercat să-i corupă pe deputaţii francezi influenţi şi să negocieze: în schimbul vieţii lui Ludovic al XVI-lea, Spania era dispusă să recunoască Republica şi să ofere medierea sa în Europa. Aceleaşi propuneri au fost foarte rău primite de revoluţionarii fran-

[1] Manuel.

cezi, care au văzut în ele o ingerință inadmisibilă într-o problemă care o privea numai pe Franța. Execuția lui Ludovic al XVI-leà a provocat o adâncă emoție. Nici Carol al IV-lea nici Godoy nu mai considerau să negocieze. În ciuda acestor lucruri, nu a fost Spania, ci Franța revoluționară, aceea care a început ostilitățile: a fost începutul așa-zisului „mare război". Bizuindu-se pe lipsa de popularitate a lui Godoy, francezii erau convinși că o invazie ar provoca prăbușirea monarhiei și stabilirea unui regim aliat. Întreg războiul s-a desfășurat la frontiera de nord a Spaniei. Într-un prim moment, armata spaniolă a ocupat Roussillon. Aranda, având puțină încredere în capacitatea de război a țării sale, a sugerat ca să se negocieze plecând de la acele poziții favorabile. Godoy a refuzat acest lucru. În 1794 francezii au contraatacat. Cea mai mare parte a Țării Bascilor a fost ocupată și Navarra și Castilia erau amenințate. În est, Catalonia a fost invadată. Godoy s-a resemnat să înceapă tratative. Pacea s-a semnat la Basel, la 22 iulie 1795. Franța a obținut partea spaniolă din Santo Domingo; drept contrapartidă, a renunțat la toate cuceririle din sudul Pirineilor.

La Basel, Directoratul francez s-a arătat relativ generos pentru că avea nevoie de marina spaniolă, care era a treia din lume. S-a reîntors la tradiționala alianță dintre Franța și Spania împotriva Angliei. Acesta este sensul tratatului de la San Ildefonso (1796). Spania a devenit un ajutor al Franței, care a obligat-o să intre în război în anul următor. În Europa, englezii i-au aplicat marinei spaniole o severă înfrângere la capul San Vicente (14 februarie 1797); în America, au ocupat insula Trinidad, situată în fața gurii de vărsare a fluviului Orinoco și, ca atare, excelentă bază pentru contrabandă. Situația internă nu era mai bună. Elita iluministă se simțea dezamăgită, dacă nu persecutată; cazul cel mai semnificativ este cel al lui Jovellanos[1], magistrat integru și respectat care, după o scurtă trecere prin funcția de ministru, a căzut în dizgrație și a fost surghiunit în provincii. Păturile populare au manifestat o ostilitate fără atenuante împotriva lui Godoy. Curtea nu a putut să nu ia în seamă creșterea și violența nemulțumirii. L-a sacrificat pe Godoy, care a lăsat guvernarea, dar a păstrat toate onorurile și retribuțiile acumulate în cursul ultimilor ani.

[1] Gaspár Melchor de.

Deşi oficial fusese îndepărtat de la putere, Godoy păstra încrederea regelui, care nu făcea nimic fără să-l consulte. Spania a dat în acele vremi impresia de a juca rolul puţin glorios de ajutor al Franţei lui Napoleon, obsedată de dorinţa de a distruge puterea Angliei. Spania a participat la expediţia pe care Franţa a proiectat-o pentru a intimida Portugalia, aliat al Angliei. Cu acea ocazie – aşa-numitul „război al portocalelor" (februarie 1801) –, Godoy a acţionat în calitate de comandant suprem al armatei spaniole. Hotărât să umilească Anglia, Napoleon a conceput două planuri: să invadeze teritoriul ei şi să ruineze comerţul ei; aceste proiecte sunt la originea intervenţiei franceze în Spania. Guvernul spaniol a trebuit ca să pună marina sa la dispoziţia lui Napoleon. Flotele de război franceză şi spaniolă s-au reunit la Cádiz; când au încercat să plece din port, amiralul englez Nelson le-a pândit la Trafalgar (octombrie 1805); Spania a pierdut atunci mare parte din acea marină căreia îi dedicase atâtea eforturi din epoca marchizului de la Ensenada. A distrus ambele armade.

Godoy a acceptat să participe la o nouă expediţie pentru a sili Portugalia să aplice blocada continentală decretată de Napoleon împotriva produselor engleze. A fost cu atât mai dispus s-o facă de cum Napoleon i-a dat de înţeles că ar trage din ea un profit personal. Într-adevăr, în octombrie 1807, Împăratul francez a declarat Casa de Bragança deposedată de drepturile sale; Portugalia urma să fie dezmembrată şi Godoy, transformat în principe al celor din provincia Algarve, ar obţine suzeranitatea asupra părţii sudice din teritoriul portughez. În aplicarea tratatului de la Fontainebleau (22 octombrie 1807), trupe franceze au început să traverseze Spania, îndreptându-se spre Portugalia; alte trupe franceze păreau să vrea să pornească spre Andaluzia. Godoy a suspectat atunci că Napoleon avea de gând probabil să ocupe toată Spania şi l-a sfătuit pe Carol al IV-lea să plece din capitală şi să se îndrepte spre Sevilla; de acolo, dacă situaţia se înrăutăţea, familia regală ar putea să navigheze spre America, aşa cum tocmai făcuse familia regală portugheză.

Carol al IV-lea a urmat sfaturile favoritului, dar nu a putut să meargă mai departe de Aranjuez. De fapt, de câteva luni, nemulţumirea creştea împotriva lui Godoy, care era făcut răspunzător de toate nenorocirile naţiei şi căruia i se atribuia o ambiţie

personală nemăsurată; în ianuarie 1807 primise alte onoruri: titlul de Mare Amiral al Spaniei şi al Indiilor, adresarea de alteţă serenisimă care îl făcea asemănător cu un membru al familiei regale. Aceste fapte i-au împins pe adversarii lui să se grupeze în jurul prinţului moştenitor Ferdinand; era vorba de a-l pune pe tronul Spaniei în locul tatălui său, Carol al IV-lea. O primă conspiraţie a dat greş în El Escorial (octombrie 1807). Dar cea de-a doua a avut mai mult succes, în Aranjuez, la 17 martie 1808. Două zile mai târziu, Carol al IV-lea a trebuit ca să-l sacrifice pe Godoy şi să-i ia toate titlurile, dar mulţimea nu s-a declarat satisfăcută. Lui Carol al IV-lea nu i-a rămas altceva de făcut decât să abdice în favoarea fiului său, la 19 martie. Ferdinand al VII-lea s-a pregătit să domnească, dar prezenţa în Spania a armatei franceze a făcut ca Napoleon să devină arbitru al crizei în care era cufundată casa regală spaniolă. Napoleon i-a atras la Bayonne pe Carol al IV-lea şi pe fiul său, şi a forţat ambele abdicări. În acest mod, l-a impus pe fratele său Iosif I pe tronul Spaniei.

Madona Regilor Catolici. Anonim spaniol din secolul XV. Muzeul Prado. Madrid.

Expulzarea evreilor (martie 1492). Tablou în ulei de Emilio Sala Francés. Muzeul de Arte Frumoase. Granada. Inchizitorul fray Tomás de Torquemada oferă Regilor Catolici pentru semnătura lor edictul de expulzare a evreilor.

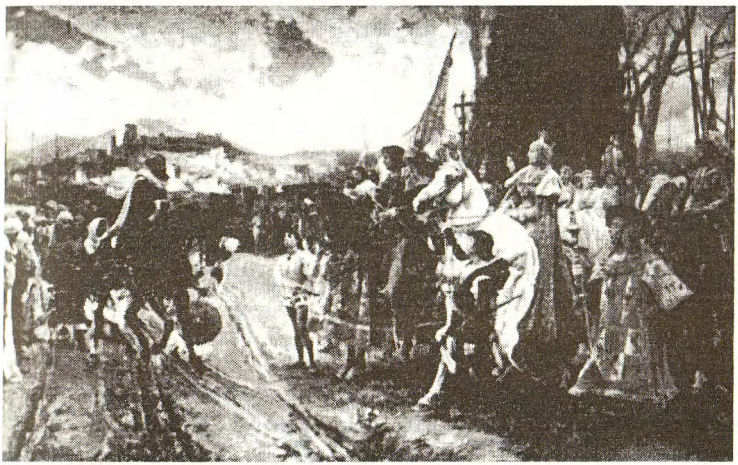

Capitularea oraşului Granada (1492). Tablou în ulei de Francisco Pradilla (1882). Palatul Senatului. Madrid. Boabdil predă cheile oraşului Regilor Catolici.

Mizascenă a sosirii pe noul continent. *Descoperirea Americii*, de José Garnelo (1892). Muzeul Naval. Madrid.

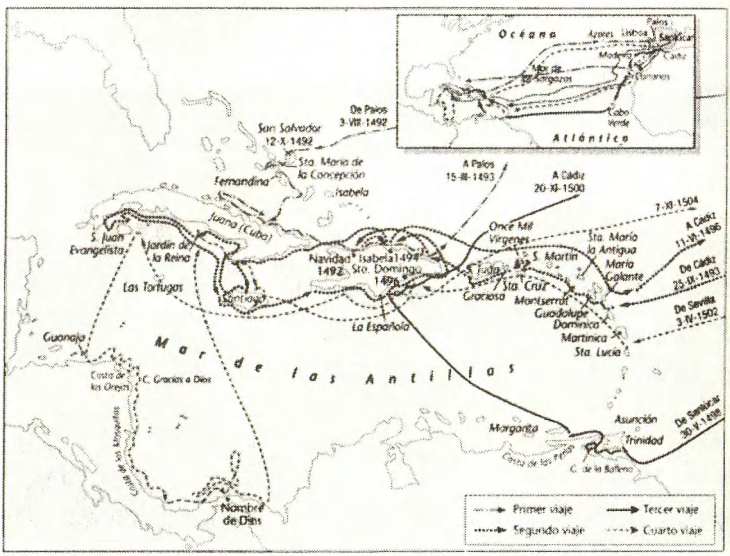

Harta călătoriilor lui Cristofor Columb.

Portretul cardinalului Francisco Jiménez de Cisneros, arhiepiscop de Toledo şi confesor al Isabelei Catolica. Catedrala din Toledo.

Ioana Nebuna în faţa sicriului soţului ei Filip cel Frumos, de Francisco Pradilla. Muzeul Prado. Madrid.

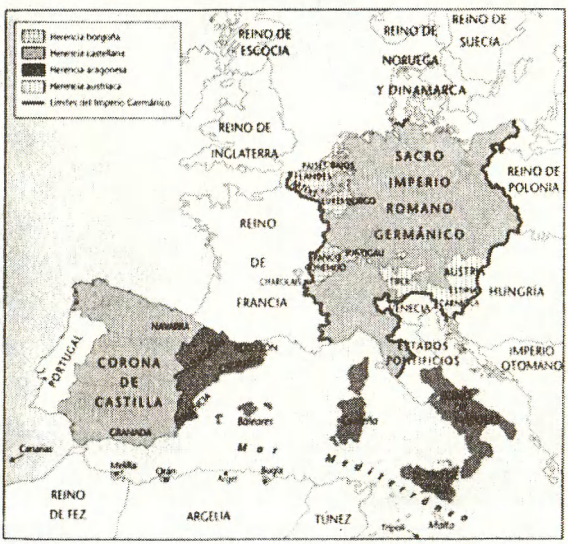

Harta moştenirii teritoriale europene a lui Carol al V-lea.

Carol I şi împărăteasa Isabela. Copie după Tizian de P.P. Rubens. Colecţia Ducilor de Alba. Madrid.

Hernán Cortés. Scena cuceririi Mexicului. Manuscris de Diego Durán. Biblioteca Naţională. Madrid.

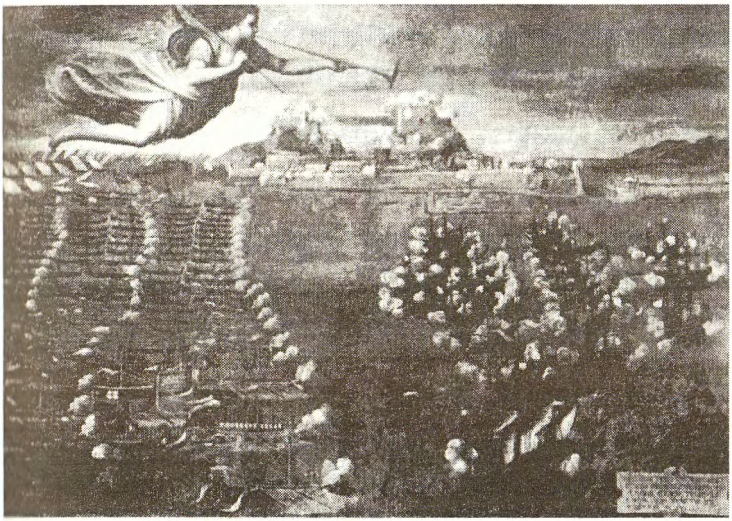

Bătălia de la Lepanto. Tablou în ulei de Lucas Cambiazo.
Muzeul din El Escorial. Madrid.

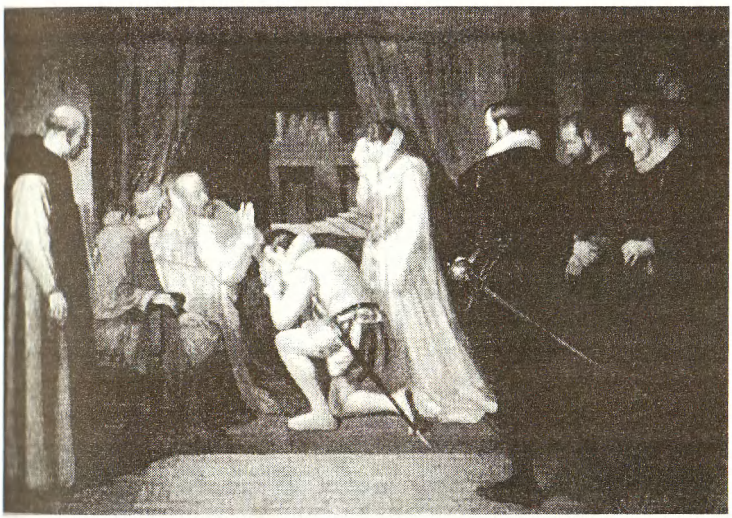

Ultimele clipe ale lui Filip al II-lea, de Francisco Jover Casanova.
Palatul Senatului. Madrid.

EL INGENIOSO
HIDALGO DON QVI-
XOTE DE LA MANCHA,
Compuesto por Miguel de Cervantes
Saauedra.
DIRIGIDO AL DVQVE DE BEIAR,
Marques de Gibraleon, Conde de Benalcaçar, y Bañares,
Vizconde de la Puebla de Alcocer, Señor de
las villas de Capilla, Curiel, y
Burguillos.
Año. 1605.

Frontispiciul primei ediții din *El Quijote* (Madrid, 1605). Romanul spaniol cel mai universal.

Contele-duce de Olivares, de Diego Velázquez. Muzeul Prado. Madrid. Favorit al regelui Filip al IV-lea, a condus Spania, timp de peste douăzeci de ani, cu o autoritate care aducea cu autoritarismul.

Lăncerii sau *Capitularea oraşului Breda,* de Velázques. Muzeul Prado. Madrid. Breda a fost luat în 1626 şi olandezul Justin de Nassau a trebuit să predea cheile oraşului învingătorului Ambrosio Spinola.

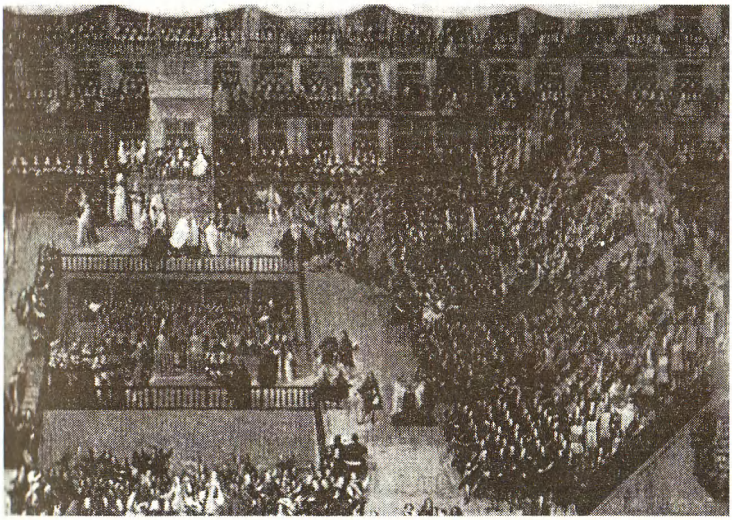

Autodafe în Piața Mare din Madrid, de Francisco Rizzi. Muzeul Prado. Madrid.

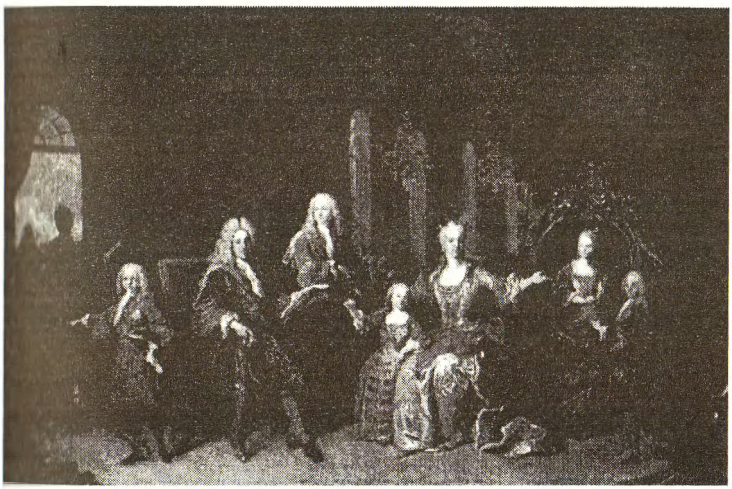

Familia lui Filip al V-lea, de Jean Ranc, Muzeul Prado. Madrid.

Spania cedează Angliei teritoriul Gibraltar în Tratatul de la Utrecht, 1713. Gravură din Biblioteca Națională. Madrid.

Gaspar Melchor de Jovellanos, de Francisco de Goya. Muzeul Prado. Madrid. Scriitorul a fost una dintre personalitățile cele mai importante ale Iluminismului spaniol.

Prinderea lui Godoy, 1808. Gravură din Muzeul Municipal. Madrid. Militarul a fost favorit al regelui Carol al IV-lea.

PERIOADA CONTEMPORANĂ

SANTOS JULIÁ

1. ÎNTRE REVOLUȚIA LIBERALĂ ȘI REACȚIUNEA ABSOLUTISTĂ (1808-1843)

Motive îi prisoseau contelui de Toreno când a definit ca ridicare la luptă, război și revoluție cele întâmplate în Spania din momentul ocupării teritoriului peninsular de către trupele franceze, cum de asemenea nu-i lipsea motiv lui Modesto Lafuente[1] când a definit ca reacțiune absolutistă ceea ce a venit după aceea. A fost ceva mai mult: mișcarea de emancipare a coloniilor americane care va duce în scurt timp la pierderea unui Imperiu și la progresiva reducere a emergentei națiuni spaniole la Peninsulă și la insulele împrăștiate în Atlantic și Pacific. Împletirea acestor procese explică avântul mai întâi și regresul imediat care a caracterizat laborioasa construcție a Statului liberal spaniol în prima jumătate a secolului al XIX-lea și dificultățile de care s-a lovit proiectata transformare a societății Vechiului Regim într-o societate de piață, capitalistă și modernă.

Ridicare la luptă, înainte de toate, pentru că de îndată ce Junta de Guvernare a cedat presiunilor lui Bonaparte ca să călătorească la Bayonne membrii familiei regale, au început să se producă la Madrid ciocniri între populație și armata de ocupație care au culminat cu insurecția din 2 mai și brutala reprimare ulterioară. Generalul Murat, în fruntea unei armate de 35.000 de oameni, nu a avut problemă majoră pentru a înăbuși răscoala madrilenă, ale cărei ecouri s-au întins, totuși, în întreaga Peninsulă, stârnind o mișcare de rezistență populară care în mod rapid s-a dotat cu organismele de putere absolut necesare pentru organizarea apărării. În mod subit, aproape totdeauna spontan chiar dacă se vor fi menținut în funcție grupările care conspiraseră împotriva lui Godoy, un nou subiect

---

[1] y Zamalloa (1806-1866), istoric, autor al „Historia general de España", scriitor, jurnalist.

politic, poporul sau națiunea sub arme, irupea pe scenă mânată de un amestec de ură față de francez, fidelitate față de coroană, credință religioasă, dragoste de patrie; o revoluție „pentru apărarea religiei, a regelui și a patriei, și pentru păstrarea independenței și libertății naționale", cum a definit-o Martínez Marina[1], punând la curent astfel despre ingredientele contradictorii care o animau, substanță unele din Vechiul Regim, anunțare altele a națiunii care se pretindea a se construi.

Sechestrarea regilor, dubla abdicare a lui Carol și Ferdinand și respectiva instaurare a unei alte monarhii în persoana lui Iosif Bonaparte, frate mai mare al lui Napoleon, nu a implicat dispariția instantanee a instituțiilor de guvernare proprii Vechiului Regim. Junta de Guvernare și Consiliul Castiliei au rămas în picioare, dar conivența lor cu Bonaparte a săpat legitimitatea lor, în timp ce instaurarea noii dinastii, cu intrarea lui Iosif I în Madrid la 20 iulie, le răpea posibilitatea de a guverna. De fapt, Bonaparte a conceput o Constituție pentru Spania asupra căreia o „Deputație Generală de Spanioli", adunare de notabili convocată de marele duce de Berg[2] și reunită la Bayonne, a deliberat între 15 iunie și 17 iulie 1808. În ea se prevedea un Senat, un Consiliu de Stat și unele Cortesuri, care s-au convocat. Constituție inedită, deoarece până la sfârșitul ocupației franceze adevărata autoritate asupra teritoriilor ocupate nu s-a aflat la spaniolii care au colaborat la instaurarea acelui nou Stat, iluminiști care au optat pentru a nu lua armele împotriva invadatorului și au fost cunoscuți ca „dați cu francezii", ci în mâinile generalilor armatei de ocupație.

În teritoriile neocupate de francez s-a generalizat la mijlocul anului 1808 o situație caracteristică proceselor revoluționare: în timp ce vechea ordine dispărea și grupuri de oameni ieșeau în stradă, realizând uneori acte de violență împotriva autorităților Vechiului Regim, s-au format Junte locale și provinciale alcătuite din clerici, avocați și notabili. Pentru o mai mare pondere a unor capitale, s-au concentrat în Junte Supreme Regionale care au proclamat legitimitatea lor ca moștenitoare ale vechilor Cortesuri din regate ale căror puteri le-or fi preluat și ca unici titulari de

[1] Francisco (1754-1833), jurist, istoric și preot.
[2] Murat, Joachim.

suveranitate dat fiind că națiunea este „fără guvernare legitimă". Mai mult decât agenți ai unei revoluții împotriva unei puteri stabilite, deși ceva din acest lucru a existat în atentatele împotriva autorităților, Juntele au fost organisme pentru a conduce răscoala populară împotriva unui invadator și ocupant străin.

Animați de rezistența populară față de francezi și de succesul militar de la Bailén[1], care a stricat la jumătatea lui iulie planurile unei rapide ocupări a Andaluziei, delegați ai Juntelor s-au reunit la Aranjuez pentru a prelua întreaga putere și a crea o Junță Centrală Supremă și Guvernamentală, care a revendicat pentru sine autoritatea suverană a regatului. Acestei Junte, care va deține puterea din septembrie 1808 până în ianuarie 1810, i-a revenit să fie de față, mai întâi, la succesele militare și populare împotriva francezilor, cu eșecul invadatorului în asediile orașelor Zaragoza, Gerona și Valencia și zgomotoasa lui înfrângere de la Bailén, și să privească apoi neputincioasă înaintarea nestăvilită a *Grande Armée* care, sub comanda lui Napoleon Bonaparte în persoană și a celor mai distinși generali ai săi, a pătruns în Spania în noiembrie 1808. Napoleon, la rândul său, când a intrat în Madrid în decembrie, a decretat desființarea senioriilor, a Inchiziției, a Consiliului Castiliei, a taxelor interioare și a două treimi din mănăstiri și schituri. Iosif Bonaparte a putut să fie reinstalat în Madrid la începutul lui decembrie și în timpul iernii și primăverii următoare armatele spaniole nu au suferit decât înfrângeri până ce, un an mai târziu, în mai 1810, căzuse toată Andaluzia, un semnal pentru ca în America să înceapă răscoala și pentru ca în Cádiz să se pună pe lucru revoluția.

Căci în timp ce trupele spaniole sufereau o pierdere continuă și cele franceze dominau Spania, hărțuite în ariergărzile lor și în liniile lor de comunicații și aprovizionări de către bande și gherile, deputații pentru Cortesuri au procedat la Cádiz să pună bazele unui nou Stat cu unicul instrument pe care îl aveau la îndemână: o Constituție. De fapt, că golul creat de abdicarea lui Carol și Ferdinand putea numai să se repare cu promulgarea unui text constituțional a fost convingerea împărtășită de membrii Juntelor create pentru a rezista împotriva invadatorului. În

[1] În nordul Andaluziei.

mai 1809, Junta Centrală, atribuind uitării salutarei instituții care în alte vremi făcuse fericirea și prosperitatea regatului, anume, Cortesurile, dezastruoasa situație prin care trecea națiunea, a hotărât să deschidă o consultare a țării ca pas preliminar pentru convocarea lor. Principiul era identic cu cel care justifica existența Juntei: preluarea puterilor părăsite. Și procedeul va fi același: legitimați de o alegere populară. Dar permanentele lovituri militare au terminat cu prestigiul Juntei Centrale, stabilită din ianuarie 1810 în inexpugnabilul bastion din Cádiz și înlocuită în ziua de 29 a aceleași luni de o regență. Acolo închisă, regența, lipsită de adevărată putere executivă, a fost cea însărcinată să realizeze acordul Juntei și să convoace unele alegeri pentru Cortesuri care au dus până la Cádiz cea mai variată reprezentare a „națiunii sub arme", mai cu seamă pe un grup numeros de clerici, avocați, funcționari și militari, cu o prezență nu neglijabilă de profesori universitari și nobili.

Deputații s-au reunit în Isla de León regalistă la 24 septembrie și în aceeași zi au aprobat un acord prin care se declarau, ca reprezentanți ai națiunii spaniole, „legitim constituiți în Cortesuri generale și extraordinare, și că rezidă în ele suveranitatea națională"; proclamau și depuneau jurământ lui Ferdinand al VII-lea ca singurul și legitimul lor rege și declarau nulă, cu nici o valoare nici efect, cedarea coroanei făcută în favoarea lui Napoleon, nu numai prin violența care a intervenit în acele acte, ci prin a nu avea consimțământul națiunii. A fost aceeași adunare cea care a luat măsuri de importanță constituantă când a decretat libertatea presei și a abolit pentru totdeauna, în august 1811, regimul seniorial, două condiții pentru ca să se poată exprima „vocea publică" și pentru ca toți spaniolii să înceapă a fi egali în fața legii.

Sub declarațiile și măsurile adoptate curgea un puternic curent de gândire care a avut în diferiți clerici, literați și avocați strălucitii săi purtători de cuvânt. Foarte curând au fost cunoscuți ca liberali, conștienți de necesitatea de a funda un Stat care, abolind despotismul, să nu rupă cu tradiția nici să pară dator Revoluției franceze. Acest lucru l-au rezolvat întorcându-se în urmă la instituțiile monarhiilor castiliană, leonesă, navareză și aragoneză înainte de venirea dinastiei străine, Casa de Austria. Au crezut să descopere în primăriile din regatele medievale tot

atâtea republici şi în Cortesurile lor autenticul subiect în care era pusă autoritatea publică. În acele regate, în toate oraşele şi localităţile lor capitale de district, şi în toate satele în temeiul învoielilor de constituire, participase poporul la ocârmuirea Statului. Au considerat răscoala comuneros ca ultimă strălucire a libertăţilor din Castilia şi au pus pe seama devierii impuse de dinastia străină pierderea străvechilor libertăţi şi începutul unei decăderi seculare spaniole, strălucire pe care vigoarea intactă a poporului, ridicat la luptă împotriva invadatorului şi pentru independenţa sa, o restabilea în autentica sa fiinţă. Încercau să restabilească acea libertate originară care să redea iarăşi naţiunii libertatea şi independenţa pierdute.

După câteva luni de dezbatere, la 19 martie 1812, Cortesurile promulgau prima Constituţie a monarhiei spaniole. Textul său definea naţiunea ca reunirea tuturor spaniolilor din ambele emisfere şi ca spanioli pe toţi oamenii liberi născuţi şi stabiliţi în domeniile Spaniilor şi pe fiii acestora; consacra principiile de libertate individuală, egalitate în faţa legii şi libertate de îndeletnicire; promitea o împărţire a teritoriului printr-o lege constituţională şi stabilea deosebirea de puteri statornicind-o pe cea legislativă la Cortesuri cu regele, pe cea executivă la rege şi pe cea judecătorească la tribunalele stabilite de lege. Era o Constituţie democratică, ce afirma suveranitatea naţiunii şi dreptul de vot; era de asemenea monarhică, ce declara religia catolică precum singura a statului şi stabilea unele Cortesuri unicamerale cu deputaţi aleşi de Junte provinciale alese la rândul lor prin sufragiu universal masculin de la care erau excluşi „servitorii domestici" şi, pentru teritoriile din America, slugile şi negrii. Un lucru foarte nou a fost ceea ce s-a stabilit pentru cârmuirea interioară a provinciilor şi a localităţilor, cu prevederea de primării compuse din primar, consilieri şi un procurador reprezentant, aleşi toţi prin vot din localităţi, şi deputăţii prezidate de un şef superior, numit de rege, la care se afla conducerea politică a provinciilor.

Opera legislativă şi constituantă a Cortesurilor din Cádiz a fost de aşa ajurare că nu s-a găsit cuvânt mai bun decât revoluţie pentru a o defini. Dar revoluţie socială, dacă prin aceasta se înţelege o rapidă şi profundă transformare a Statului şi a structurilor de clasă ale unei societăţi însoţită şi înfăptuită de răzvrătiri de

clasă, nu a fost: societatea spaniolă nu a suferit acea rapidă şi profundă transformare. Fără îndoială, prăbuşirea Statului absolutist şi răscoala populară i-au împins pe ţărani să ocupe şi să desţelenească mari întinderi de pământ proprietate a primăriilor, să nu plătească dijmele nici drepturile senioriale şi să nu respecte privilegiile Mesta. În acest sens, războiul a accelerat trecerea proprietăţilor deja începută în timpul domniei lui Carol al IV-lea şi a anunţat desfiinţarea regimului seniorial şi a privilegiilor Bisericii, dar niciodată nu s-a produs o răsturnare a ordinii sociale condusă de la o autoritate care şi-ar fi căutat legitimitatea într-o revoluţie. Cortesurile din Cádiz, prin decret din 3 ianuarie 1813, au ordonat împroprietărirea cu pământ comunal a sătenilor posesori de titluri de datorie publică sau care ar fi prestat servicii militare împotriva invadatorului, luând-o înainte exproprierii generale de către Madoz[1] decretată patruzeci de ani mai târziu.

E discutabil de asemenea ca să fi fost o revoluţie politică, fiindcă în acest caz cuvântul revoluţie desemnează o luare violentă şi rapidă a puterii de Stat şi trebuie să nu se uite, aşa cum recomanda Donoso Cortés[2], că tronul era atunci neocupat şi că monarhia nu era o putere, ci o amintire. Aşa că nici revoluţie socială şi poate început de revoluţie politică, ce fel de revoluţie a fost cea din Cádiz? În realitate, de ceea ce a fost vorba a fost de a reumple un gol de putere cu un text constituţional care, sub aparenţa unei restaurări monarhice, să limiteze puterea monarhiei şi să desfiinţeze privilegiile nobilimii din Vechiul Regim, să declare naţiunea ca subiect de suveranitate şi să instaureze un regim reprezentativ. Acea operă ar implica, pe termen lung, o profundă transformare a Statului şi a societăţii; dar pe cel imediat se limita să promulge nişte legi şi o Constituţie a căror eficacitate deputaţii nu aveau mod de a o garanta fiindcă nu aveau putere asupra teritoriului naţiunii, ocupat de o armată invadatoare.

Pentru ca acea Constituţie să înceapă a fi efectivă trebuia să se asigure în primul rând independenţa naţiunii. Gherilele demonstraseră eficacitatea lor hărţuindu-i pe ocupanţi, însă era

---

[1] Pascual.

[2] Juan (1809-1853), marchiz de Valdegames, scriitor şi diplomat, ambasador la Paris.

iluzoriu să se aştepte că erau capabile să bată armatele franceze în câmp deschis. Cantonată în Portugalia, armata engleză sub comanda lui Wellington se limita să apere teritoriul său până ce în sfârşit a trecut la ofensivă profitând de o superioritate conjuncturală de forţe. Bătălia de la Arapiles[1] i-a deschis drum spre Madrid, unde a ajuns la 13 august 1812, deşi a trebuit să se retragă din nou în faţa unei contraofensive franceze care l-a reinstalat pentru ultima oară pe Iosif pe tron la începutul lui noiembrie din acel an. Totuşi, în primăvara celui următor, Wellington a înaintat până la Vitoria, unde la 21 iunie i-a învins pe francezi, la comanda unei armate de 120.000 de oameni, din care circa 40.000 erau spanioli şi mai mult de 8.000 portughezi. La 11 decembrie, dornic să aibă mână liberă, Napoleon l-a eliberat pe Ferdinand şi l-a restabilit pe tronul Spaniei, semnând cu el un tratat de pace şi prietenie. Ferdinand a putut să intre în Spania în martie 1814. Războiul, care a costat Spania în jur de 500.000 de morţi, o creştere a pierderii de vieţi datorită foametelor mari cauzate de recoltele proaste, o drastică reducere a şeptelurilor ovine şi caprine, ruinarea multor oraşe, jefuirea de giuvaericale şi opere de artă, întreruperea relaţiilor cu America şi a lăsat Vistieria publică în situaţie de faliment, cu o datorie de 12.000 de milioane de reali şi nişte încasări anuale care nu ajungeau la 400 de milioane, se terminase.

Acordurile adoptate de Cortesurile din Cádiz, dezbaterile şi chiar textul constituţional s-au luat ca act de naştere a naţiunii spaniole. Dacă aşa a fost, l-a făcut în mod sincopat, cu grave dificultăţi pentru creşterea şi dezvoltarea sa ulterioară: Spania avea de fapt o Constituţie, dar nu avea Stat; nu că era slab ori sărac, ori că se afla în stare de faliment, ci că nu exista: autorităţile vechi se volatilizaseră şi cele noi nu aveau putere. Constituţia a fost în vigoare numai într-o mică enclavă a teritoriului peninsular; restul nu putuse să experimenteze eficacitatea sa. Motivele ar trebui să le caute în eşecul creatorilor ei pentru a consolida o cârmuire cu putere efectivă în vreme de război, cu vistieria ruinată, şi nişte armate în care altoirea elementului popular, gherila, în vechea structură a stărilor lichidase orice urmă de disciplină.

[1] Burg din Spania, în provincia Salamanca.

REACȚIUNE ABSOLUTISTĂ

Lipsa unui Stat demn de acel nume s-a agravat odată cu restaurarea monarhiei în persoana lui Ferdinand al VII-lea, care de îndată ce a pus piciorul în Spania s-a văzut deja că păşea, cum se va lamenta Modesto Lafuente, „nu pe pământul unei naţiuni libere şi mândre de drepturile sale..., ci pe cel al unei naţiuni fanatice şi sclave care îl adora umilită pe stăpânul său şi săruta mâna cu care avea s-o lege". Primit în aclamaţii, arătă Ferdinand din primul moment lucrul pe care avea de gând să-l facă în privinţa dispoziţiilor regenţei până la reîntoarcerea sa la Madrid şi, trecând prin Zaragoza, se îndreptă spre Valencia, unde a primit două substanţiale ajutoare pentru intenţiile sale de a restabili situaţia întreruptă în 1808: generalul Elío[1], comandant al Valenciei, a pronunţat un discurs favorabil restabilirii puterii absolute, iar un înscris semnat de o treime a deputaţilor aleşi în 1813 i-a servit regelui pentru a reveni la regimul absolutist anulând orice lucrare legislativă şi constituţională realizată de Cortesurile din Cádiz. O voinţă de a începe de la zero ce va deveni obicei, justificând impresia lui Juan Valera[2] când a calificat istoria inaugurată cu reîntoarcerea lui Ferdinand al VII-lea ca o „continuă facere şi desfacere, pronunciamiente şi contrapronunciamiente, constituţii care se nasc şi mor, legi organice care se schimbă abia încercate...".

Pronunciamiento sau lovitură executată de rege împotriva Cortesurilor, împotriva Constituţiei şi împotriva oamenilor politici care încercau să construiască Statul pe baza suveranităţii naţionale: aşa s-a născut Statul modern spaniol, ca o reîntoarcere la absolutism şi ca persecuţie a liberalilor care, dacă nu doreau să moară în închisoare, trebuiau să părăsească ţara, şi a „celor daţi cu francezii" care colaboraseră cu invadatorul; înainte în război civil, liberali şi cei daţi cu francezii cunoşteau acum destin identic, exilul. Instituţiile de guvernare prevăzute de Constituţie au fost desfiinţate şi în locul lor s-a pretins restaurarea consiliilor şi secretariatelor proprii Vechiului Regim, cu o

[1] Francisco Javier.
[2] (1824-1905), diplomat, om politic şi scriitor.

deosebire: să cârmuiască regele, direct, ceea ce s-a tradus în cel cunoscut drept guvern de camarilă. Secretarii erau numiți și concediați după voia regelui; și în ceea ce privește guvernarea interioară din regat, comandamentele, audiențele și instanțele supreme de judecată au fost și ele restabilite, fără a da timp ca noile organe constituționale să se pună în mișcare.

În acea acțiune de restaurare a vremurilor trecute, de asemenea i-a revenit partea sa Bisericii, odată cu reîntoarcerea ordinelor religioase și restabilirea Inchiziției, a iezuiților și a dijmelor, deși nu a proprietăților secularizate înainte de 1814: Finanțele nu puteau să-și permită acel lux. Mai puțin totală a fost restabilirea în posesia sa a nobilimii, care a văzut restituite drepturile sale de proprietate dar nu a putut să obțină, în ciuda marilor sale eforturi, pe cele de jurisdicție, pe care monarhul și le-a păstrat pentru sine. Puteri tradiționale precum cea de la Mesta au reușit deopotrivă să restabilească privilegiile lor, cu logica nemulțumire a proprietarilor de pământ care proiectau să desțelenească paragini și pășuni. Principiile de egalitate juridică și proprietate liberă au fost suprimate pentru a repune în locul lor vechile privilegii și rente senioriale.

Toate acestea s-au efectuat cât ai clipi din ochi: nimic nu l-a costat pe noul rege să curețe Statul de liberali și să lichideze ceea ce s-a realizat până în acel moment de către ei: noile instituții și organisme prevăzute în Constituție nu avuseseră timp pentru a prinde rădăcini că deja fuseseră desființate. Constituția a fost abrogată și primele Cortesuri ordinare, alese în 1813, dizolvate, decretându-se că tot ceea ce s-a întâmplat până în acel moment „să se dea din calea vremii". Pentru abolire, Ferdinand al VII-lea nu luă mai puțin decât trebuie: aboli și timpul scurs de la plecarea sa până la întoarcerea sa. Golul a fost reumplut cu instituțiile proprii monarhiei absolute. Și pentru ca făuritorilor noului chiar nenăscut Stat să nu le rămână veleități de a reîncepe opera lor, au căzut asupra lor condamnări la închisoare și exil. Cu cele 12.000 de familii de liberali proscrise începeau exilurile din noua eră.

Putea un regim restaurat după prăbușirea provocată cu șase ani în urmă de propria-i criză să împingă Statul pe o cale de redresare și progres? Poate nu era cu totul imposibil, dat fiind că

şi în Europa, după înfrângerea finală a lui Napoleon, sufla vânt de refacere. Dar în Spania succedarea de războaie lăsase activitatea economică paralizată, comerţul interior dezarticulat, seifurile goale şi datoria teribil de mare. Fără a recăpăta o minimă legitimitate socială şi fără o drastică reformă economică era imposibil ca acel Stat să se pună în mişcare; o reformă care trebuia să-i afecteze chiar pe cei ce conspiraseră pentru a restaura absolutismul şi care pe neaşteptate s-au văzut restabiliţi în vechea lor putere. Astfel că încercările de reformă economică, mai cu seamă cea a lui Martín Garay[1] din 1817 cu introducerea impozitului general, au avut ca rezultat că datoria a crescut şi că Statul s-a îndreptat, fără ca nimeni să oprească, spre faliment.

Cu un Stat în ruină, menţinerea unui Imperiu de peste mări era imposibilă. Dar a fost din cauza strădaniei de a-l menţine de unde trebuia să vină prima mare criză a acestei încercări de a nega timpul. Căci, pe de o parte, restaurarea absolutismului nu a fost binevenită în America şi începând de la mijlocul deceniului Argentina, Uruguay şi Paraguay erau de acum independente în realitate şi exemplul lor ameninţa să se extindă în Venezuela şi Columbia, ceea ce implica formarea vreunei armate capabile să-i supună pe rebeli şi să restaureze stăpânirea coroanei. Dar o armată bine formată, hrănită, îmbrăcată şi dotată cerea un aparat fiscal şi o capacitate de încasare la care nu putea visa monarhia restaurată. Armatele creşteau în volum, cu înfumurarea în cap ascuţită în acei ani de încorporarea conducătorilor gherilelor şi întoarcerea prizonierilor în Franţa. Supraabundenţa de ofiţeri, amestecul de profesionişti şi luptători de gherilă, unite la nevoiaşa condiţie a unei trupe prost hrănite şi puţin obişnuite cu disciplina, a servit de mediu prielnic pentru cele mai diverse nemulţumiri, preludiu al pronunciamientelor destinate să devină o boală endemică.

Începând de la cel realizat de un lider al gherilei ca Espoz y Mina[2] la cele ale generalilor aureolaţi de romantism ca Díaz Porlier[3] sau Lacy[4], Ferdinand al VII-lea a putut să evite pericolul

---

[1] (1771-1822), economist.
[2] Francisco.
[3] Juan.
[4] Luis.

până când în 1820 o numeroasă armată imobilizată în Las Cabezas de San Juan, la vreo şaizeci de kilometri de Cádiz, aşteptând ora de îmbarcare ce nu sosea din lipsă de nave, a dat ascultare unui oţelit comandant, colonelul Rafael del Riego, care la rândul său intrase în contact cu elemente liberale din Cádiz dispuse să pună la dispoziţia sa mijloace pentru a se răscula. Conspiraţia civilă în care s-au implicat personaje chemate să îndeplinească grave responsabilităţi politice, precum Francisco Javier Istúriz şi Juan Álvarez Mendizábal, agenţi de interese comerciale din Cádiz, s-a unit cu pronunciamiento-ul militar. Şi chiar dacă nu-l va însoţi pe Riego norocul în încercarea sa de a lua Cádiz, l-a ajutat zvonul răspândit despre acţiunile sale, ceea ce a mişcat alte trupe, şi ele pregătite să plece în America din Ferrol, La Coruña sau Vigo, să se răscoale. După trei luni, Riego învinsese în chipul cel mai neaşteptat, graţie desconsiderării puterii, care nu l-a atacat, şi în faţa pasivităţii populaţiei, care nici într-un sens nici în celălalt nu s-a deranjat să se manifeste. Şi în acelaşi fel în care cu şase ani în urmă liberalii nu au avut altă soluţie decât să cedeze în faţa avântului absolutist, acum regelui nu i-a rămas altceva de făcut decât să jure pe acea Constituţie pe care o publicase într-un decret ca nescrisă şi neexistentă.

LIBERALII LA PUTERE

Începea astfel ceea ce s-ar numi trieniu liberal, liberalii la putere, făcând din nou desfăcutul de către rege: revenirea Constituţiei, abolirea Inchiziţiei, repunerea adunărilor constituţionale. După succesul lui Riego, regele a trecut la numirea unei Junte Provizorii Consultative care ascundea prost în chiar numele ei ambigua situaţie creată după pronunciamiento: Juntă denota putere executivă emanată de la o revoluţie; consultativă trimitea mai degrabă la persistenţa monarhului ca unică putere. În orice caz, acelei Junte i se datorează primele măsuri restauratorii ale situaţiei abolite în 1814, cărora le va urma numirea de către rege a unui guvern format din liberali direct aduşi din închisoare, guvern care, de acord cu Junta, a trecut la alegerea de adunări şi la convocarea de noi Cortesuri. A restabilit de asemeni Legea Presei, ceea ce a dat naştere la apariţia de

periodice şi editarea de cărţi şi broşuri care au lărgit aria dezbaterii, depăşind hotarele elitelor, cu formarea de societăţi patriotice sau de prieteni ai... libertăţii, Constituţiei, ordinei. A fost din nou o perioadă a scrisului şi a vorbei, a broşurilor şi a mitingurilor, a cafenelelor şi cercurilor, primii paşi ai formării în nucleele urbane a unei opinii publice nelimitate la o cetate asediată cum s-a întâmplat în Cádiz cu zece ani în urmă.

Noul guvern, căruia îi da prestanţă prezenţa lui Agustin Argüelles[1], titular al Ministerului de Interne din regat, era format din cei care cu opt ani în urmă promulgaseră Constituţia. Adepţi ai Constituţiei din 1812 şi de asemeni moderaţi a început să li se spună pentru a-i deosebi de cealaltă facţiune liberală, îngroşată de noua generaţie care nu participase la activitatea din Cádiz, care se dovedea foarte activă în societăţile patriotice şi care năzuia să ducă la capăt şi cât mai repede posibil revoluţia curmată de întoarcerea absolutismului. Cei care într-adevăr stătuseră în Cádiz, în afară de a conta pe experienţa unei înfrângeri fără paliative, avuseseră vreme pentru a tempera râvnele lor revoluţionare: închisoarea şi exilul i-au făcut să înţeleagă că nu ajungea să promulge o Constituţie, că era necesar s-o aşeze pe baze solide pentru a o transforma în instrument eficace de guvernare. Deviza lor a fost libertate cu ordine, sau viceversa, care reflectă desigur o strategie de compromis cu elitele reformiste din Vechiul Regim, dar şi convingerea că era imposibil să realizeze scopul revoluţiei, libertatea, dacă nu era susţinută într-o nouă ordine politică şi socială care să ofere o garanţie de stabilitate a proprietăţii private.

S-au apucat, deci, de lucru convocând noi Cortesuri cărora nu le-au dat caracter constituant. Problema nu era atunci a Constituţiei, din moment ce regele depusese jurământ pe ea, ci a legislaţiei şi instituţiilor care să transmită siguranţă juridică noii ordini sociale şi să încheie edificarea Statului. Cortesurile, în care nu au trebuit liberalii să se lupte cu nici o opoziţie dinspre vechii absolutişti, au completat programul din Cádiz cu o legislaţie menită să garanteze toate libertăţile economice care să permită funcţionarea raţională a unei pieţe unificate. În afara libertăţilor de comerţ şi a afirmării dreptului de proprietate li-

[1] Álvarez (1776-1844), avocat, om politic şi diplomat.

beră, au început transformarea regimului juridic al proprietății cu abolirea regimului seniorial, degrevarea tuturor proprietăților substituite şi exproprierea tuturor celor de mână moartă, precum şi suprimarea prestărilor şi obligațiilor de sorginte feudală şi cererea față de seniori de a prezenta titluri de proprietate cu privire la terenurile lor. Acest program a fost totuşi mai apoi odată cu Legea Reformei Clerului Aparținând unui ordin religios care a decretat închiderea tuturor mănăstirilor, proprietare unele de imense domenii, şi a schiturilor care să adăpostească mai puțin de douăzeci şi patru de călugări şi secularizarea averilor lor. Era vorba de a reduce datoria publică, recunoscută şi acceptată de noul guvern în ciuda apăsătoarei poveri asupra Vistieriei a celor 14.000 de milioane de reali la care se ridica, aproximativ de douăzeci de ori bugetul de cheltuieli al Statului, 703 milioane în 1820; dar şi de a săpa imensa putere a Bisericii catolice, a reduce numărul de clerici şi a uşura activitatea economică de daraua atâtor proprietăți amortizate.

Toată această lucrare reformatoare nu s-a lovit în primele ei momente de nici o opoziție eficace din partea absolutistă. Regele nu înceta să cedeze şi să măsoare până unde putea să conteze pe ajutoare pentru o a doua restaurație, dar climatul de pasiune politică domnind în oraşe, redusa încredere într-o posibilă reacție militară, şi faptul că reformele nu ar atenta la interesele claselor care dețin puterea sau înstărite, ci, din contră, mai degrabă le-ar ajuta să scoată la mezat un chilipir de proprietăți în fața celui mai bun ofertant, nu i-a permis să organizeze o contrarevoluție. Nu a încetat, totuşi, să arate dezgustul său pentru întorsătura pe care o luau lucrurile într-un adaos compus de el în discursul pe care trebuia să-l pronunțe când s-au reunit Cortesurile şi care a declanşat o primă criză de guvern cu ieşirea „condamnaților" şi intrarea în martie 1821 a unui nou lot de moderați. În frunte cu Eduardo Bardaji la ministerul de Externe, guvernul a îndrăznit să-l destituie pe Riego din funcția de comandant al Aragónului, o decizie care a întâmpinat o puternică rezistență în diferite oraşe de pe litoral, de la Coruña până la Barcelona, şi în unele din interior, ca Zaragoza şi Sevilla.

Şi se face că dacă reacțiunea absolutistă nu scotea pentru moment capul, nu se va întâmpla acelaşi lucru cu facțiunea liberală cunoscută ca exaltată. O deosebire de generații şi o luptă pentru

putere care s-a acutizat după următoarea criză care în februarie 1822 l-a adus în fruntea guvernului pe Martínez de la Rosa[1], un adept al Constituției din 1812 susținător acum al înțelegerii și al pactului cu oligarhiile tradiționale. În realitate, de la revenirea lor la putere, liberalii erau scindați în două facțiuni, fiecare dominând parcele diferite din difuza putere politică și socială. Puternici în armată și societățile patriotice și secrete exaltații, controlând guvernul moderații, procesul politic se va încheia deplasând și autoritatea de Stat către primii. Când guvernul a încercat să dizolve armata lui Riego și să închidă societățile patriotice, impunând limite libertății presei, s-a lovit de puternica rezistență a exaltaților care, grupați deja în societăți precum cea a comuneros și masoneriei, se bucurau în plus de ample ajutoare populare și dispuneau de efective integrate în miliția națională.

Scânteia a fost înfruntarea Gărzii Regale cu grupuri de civili cu ocazia întoarcerii regelui la Madrid, primit de unii cu aclamații pentru regele absolut și de către alții cu ovații pentru Constituție. Regele a dat ordin gărzii ca să ia orașul, provocând reacția primăriei, care a mobilizat miliția populară. Ciocnirea dintre gardă și miliție la 7 iulie s-a soldat cu victoria milițienilor, care s-au erijat în bastion al Constituției și adevărată putere armată. Regele a luat act de evenimente și a împins revoluția la capătul ei: diviziunea între cele două mari facțiuni liberale, moderată și exaltată, se consumase; nefolosită de guvern cea moderată, nu rămânea decât să aștepte apariția de disensiuni în cadrul celei exaltate pentru a-i da lovitura de grație. Nu a fost el cel care i-a dat-o, ci acei o sută de Mii de Fii ai Sfântului Ludovic[2], o armată trimisă de Franța, din însărcinarea puterilor unite în Sfânta Alianță, care nu a întâmpinat nici o rezistență, ci mai degrabă sprijinul facțiunilor regaliste, începând de la Pirinei la Cádiz, și care a încheiat perioada de trei ani liberală. Ferdinand al VII-lea, dus de guvernul exaltat până la Cádiz, a fost eliberat și repus în deplinătatea vechilor sale puteri: 1820 era ca „o furtună pe care violența a înlăturat-o în folosul călcării de jurământ".

---

[1] Francisco.

[2] Ordin regal și militar francez creat de Ludovic al XIV-lea în 1693, desființat în 1792 și restabilit din 1815 până la 1830.

ABSOLUTISM DIN NOU

Restaurat absolutismul graţie decisivei intervenţii a unei armate străine, Ferdinand a reînceput domnia lui cu o implacabilă reprimare a tuturor celor care participaseră de aproape sau de departe la diferitele niveluri ale guvernelor liberale. De la Junta Provizorie de Guvernare a Spaniei şi Indiilor, stabilită la 6 aprilie 1823 sub preşedinţia lui Francisco de Eguía, s-a trecut în câteva săptămâni la o regenţă prezidată de ducele- Infante şi la formarea primelor consilii de miniştri, cărora Ferdinand le-a dat, în decembrie 1823, unele baze pe care în mod necesar ar trebui să meargă: crearea unei bune poliţii; dizolvarea armatei şi formarea uneia noi; a nu face nimic care să aibă vreo legătură cu camere nici cu nici un fel de reprezentare; curăţarea tuturor ministerelor, tribunalelor şi oficiilor de la curte şi din regat de adepţii sistemului constituţional; protejarea regaliştilor; distrugerea societăţilor secrete, şi, în sfârşit, nerecunoaşterea împrumuturilor luate în perioada constituţională.

Cu un astfel de program, represiunea de această dată a fost brutală: Consiliul de Regenţă i-a condamnat la moarte pe toţi deputaţii în timp ce tribunalele militare şi grupuri de voluntari regalişti acţionau la unison pentru a semăna groaza. Armata a fost epurată, liderii militari ai liberalismului au fost executaţi fără menajamente, fie provenind din armata profesionistă, ca Riego, spânzurat în piaţa Cebada din Madrid ca răufăcător ordinar, fie din gherilă, ca Juan Martín, supus la un chin barbar. Juntele de epurare s-au silit să intenteze procese tuturor celor care ar fi avut o funcţie de răspundere în anii în care a fost în vigoare Constituţia. Cu siguranţă se înţelege că, în aceste împrejurări, exilul va atinge proporţii masive şi că naţiunea emergentă şi Statul incipient spaniole vor fi pentru a doua oară ciuntite de cele mai bune capete şi cele mai energice şi libere voinţe ale lor: Franţa şi Anglia, a scris Larra[1], s-au populat cu proscrişi spanioli.

Brutalitatea represiunii arată în plus că ceea ce s-a întâmplat în trieniu nu a fost episodic nici nu a fost limitat la câteva

[1] Mariano José de (1809-37), scriitor satiric, a scris o serie de articole satirice despre politica şi obiceiurile spaniole.

oraşe. Activitatea politică şi viaţa culturală cunoscuseră în acei trei ani scurţi o înflorire care nu se poate compara cu ceea ce s-a întâmplat în timpul războiului de Independenţă. Apariţia de mai multe sute de periodice, înfiinţarea de societăţi patriotice, participarea cetăţenilor în organe reprezentative, au fost însoţite de redeschiderea de universităţi şi crearea de centre culturale ca atenee ori societăţi literare în multe oraşe. Adunările constituţionale introduseseră noile practici politice prevăzute în Constituţie; o schiţă de politică instituţională şi o permanentă mobilizare politică şi culturală răspândise în oraşe un climat de dezbatere şi confruntare pe care măsurile represive s-au silit să le eradicheze. Fireşte, Inchiziţia nu a fost restaurată, dar episcopii au pus pe picioare nişte Junte de Credinţă însărcinate să aibă grijă de dogmă şi morală, la care dădea ajutor şi ministrul Cultelor şi Justiţiei, Francisco Tadeo Calomarde, care s-a menţinut în guvern din ianuarie 1824 până în octombrie 1832, un precoce al represiunii culturale, prototip, cum l-a definit Larra, al stingătorilor politici, cei care înăbuşă inteligenţa, ştiinţele şi artele.

Dacă scopul represiunii a fost să netezească drumul pentru consolidarea absolutismului, catastrofala situaţie prin care treceau Finanţele a obligat să se pună o limită pretenţiilor restauratoare: era necesar să se găsească resurse şi persoane capabile să scoată Statul din nevoiaşa lui situaţie. Primul lucru nu a fost uşor: mişcarea de emancipare a coloniilor americane ajungea la sfârşitul ei. Înfrângerea armatelor monarhice la Ayacucho în decembrie 1824 încheia procesul de independenţă şi tăia furnizarea de resurse americane pentru Tezaur. De aici nu ar veni nici o uşurare pentru Vistieria spaniolă. Era necesar să se caute în altă parte şi, cum suma încasată din impozite nu ajungea nici ea, a trebuit să se recurgă la împrumuturi, ceea ce obliga la recunoaşterea celor luate de regimul constituţional. Dar cămătarii cereau garanţii, mai ales ca responsabilii în guvern să fie persoane capabile, o stare mai curând deficitară dată fiind ampioarea exilului. Diego López Ballesteros, un om, cum l-a descris Donoso Cortés, în ideile sale moderat, în opiniile sale tolerant, în ingeniozitatea sa laborios, în manierele sale afabil şi politicos, a preluat Ministerul Finanţelor şi a început contactele sale cu bancherii dispuşi să împrumute bani Statului.

Toate acestea au adus după sine unele consecinţe, ca introducerea unui principiu de raţionalitate administrativă în gestiunea guvernării; o politică împreună cu care se încerca să se găsească o cale de mijloc între liberali, decimaţi şi exilaţi dar continuu dispuşi la încercări neizbutite insurecţionale, şi cea mai pură reacţiune, reprezentată în apostolicii şi voluntarii regalişti, care susţineau restaurarea pur şi simplu a monarhiei absolute. Menţinând un control strict asupra vieţii politice şi culturale şi neslăbind vigilenţa în faţa conspiraţiilor intermitente liberale, elementele reformiste din guvernele lui Ferdinand al VII-lea – Cea Bermúdez[1], López Ballesteros[2], Ofalia[3] – au adoptat unele măsuri determinate de exigenţele economice: s-a instituţionalizat funcţionarea Consiliului de Miniştri, s-a reformat Ministerul Finanţelor, s-a creat Banca din San Fernando şi s-a început munca de codificare cu aprobarea unui Cod de Comerţ şi unei Legi de Acţiune Judiciară Comercială; comunicaţiile au cunoscut unele îmbunătăţiri şi s-a creat ministerul Dezvoltării, însărcinat cu administrarea internă a regatului; în rezumat, dacă nu de către instituţiile politice, se încerca punerea bazelor unui Stat modern de către administraţie.

Conducerea acestei politici a căzut pe seama unei fracţiuni a absolutismului moştenitoare a despotismului carolin care a provocat reticenţele mai întâi şi făţişa ostilitate mai apoi a facţiunii reacţionare. Dacă „reformiştii" absolutismului puteau să se sprijine pe elita birocratică şi se bucurau de conivenţa marilor proprietari şi bancheri, „reacţionarii" aveau sprijinul Bisericii şi a importante sectoare ale ţărănimii mici şi mijlocii în Ţara Bascilor, Navarra, Catalonia, Aragón şi Valencia, şi dispuneau de o forţă de izbire la Voluntarii Regalişti, care au reuşit să depăşească cifra de 100.000 de oameni când se încheia deceniul. A fost în Catalonia unde s-a răspândit înainte şi în mod mai generalizat protestul, care a dat naştere unui război în toată regula, un fel de anunţare a ceea ce sta să vină, cu insurecţia celor jigniţi sau *malcontents*[4], ţărani sprijiniţi de cler împotriva orientării urmate de guvern.

---

[1] Francisco.
[2] Diego.
[3] Conte de (Narciso Heredia).
[4] Nemulţumiţi.

Liberalii sau constituționalii, la rândul lor, nu erau mai puțin divizați, îndârjiți militarii din facțiunea exaltată în încercările lor neizbutite insurecționale, stăruitori în convingerea că ajungea să organizeze o mică forță de izbire, să pătrundă ori să debarce pe teritoriu peninsular, să proclame valabilitatea Constituției printr-un pronunciamiento militar, pentru a provoca o mare răscoală populară care să-l oblige pe rege să jure din nou pe Constituție. Așa au eșuat succesive insurecții ba chiar expediția lui Manzanares[1] la Estepona în februarie 1831, execuția Marianei Pineda în mai și debarcarea lui Torrijos[2] la Fuengirola în noiembrie la comanda unei forțe de 72 de oameni, arestați și împușcați de îndată, ceea ce a transformat 1831 într-un „an de reacțiune și de omor", cum a spus Larra. Dacă vreo cale rămânea pentru întoarcerea la regimul constituțional, nu trecea prin acest fel de insurecții prost pregătite, mai prost executate, sortite eșecului și morții protagoniștilor lor. Calea, sau lucrul acela au crezut exilații, trecea printr-o alianță cu sectorul absolutismului angajat în reformele administrative, supus de la începutul deceniului 1830 presiunii regaliștilor puri.

Erau, așadar, două principii de organizare a Statului cele care se înfruntau când a început deceniul: un absolutism în curs de reformă care să instaureze o administrație raționalizată și să ducă, odată cu avântul liberalilor, în pragul unui regim constituțional; sau întoarcerea la regimul anterior, la un absolutism întărit în natura lui asupritoare și aspirând la succesiunea coroanei cu fratele regelui, Carlos María Isidro. Ceea ce nu părea să rămână era o cale de mijloc, oricât sectoarele reformiste ale absolutismului ar credea posibil să consolideze o administrație evitând o constituție. A patra căsătorie a lui Ferdinand cu o verișoară a lui napolitană, María Cristina, cu nașterea Isabelei în 1830, a venit, cum a observat Balmes[3], să schimbe fața treburilor: conspirațiile apostolicilor în La Granja[4] în septembrie 1832

---

[1] Salvador.
[2] José María de.
[3] Jaume Balmes Urpi (1810-1848), ecleziast, scriitor politic și filozof.
[4] Palat regal.

pentru ca regele bolnav să anuleze Pragmatica Sancţiune[1] din 1789, publicată în 1830, şi moartea regelui în septembrie 1833, după ce Isabela ar fi fost declarată sub prestare de jurământ ca moştenitoare a coroanei, au adăugat problemei Statului disputa dinastică. Absolutiştii, uniţi în jurul pretendentului Carol, care contau pe o forţă armată, conduceri militare, sprijin de călugări, preoţi, al majorităţii episcopilor solidarizaţi cu reacţiunea ferdinandină, şi al largilor sectoare ale ţărănimii, au trecut la acţiune declarând război unui Stat care nu reuşea să afle teren solid pe care să se edifice.

REVOLUŢIE ŞI RĂZBOI CIVIL

Începutul ostilităţilor a accelerat consolidarea alianţelor. Ameninţarea partidei formate de către apostolici sau regalişti, pe care un tânăr Donoso Cortés o considera fanatică şi extranaţională şi pe care o acuza de a încerca să paralizeze curentul secolelor construind societăţi civilizate cu instituţii teocratice şi feudale, i-a obligat pe cei care urmaseră steagul revoluţiei în faimoşii trei ani să jure în inimile lor apărarea tronului. Pentru revoluţie, era de ajuns una, aşa că în rândurile liberalilor ameninţarea carlistă i-a făcut pe cei care se întorseseră în Spania după amnistia decretată de María Cristina, regină conducătoare de la moartea soţului ei, să sară în ajutorul copilei Isabela şi a mamei sale.

Ca primă măsură, María Cristina l-a confirmat pe Cea Bermúdez în fruntea unui guvern care a prezentat un program de reforme administrative şi l-a numit pe Javier de Burgos ministru al Dezvoltării, de unde a realizat împărţirea teritorială a Spaniei în 49 de provincii, o reformă durabilă. Dar presiunile generalilor Quesada[2] şi Llauder[3] şi incipienta mobilizare populară au convins-o pe regina conducătoare de necesitatea de a încheia absolutismul, oricât de tare reformistă s-ar prezenta, şi să cheme la preşedinţie pe un adept al Constituţiei din 1812 care luase parte

[1] Pentru a garanta succesiunea şi în linie feminină, care-i permitea Isabelei şi Mariei Cristina să urce pe tron.
[2] Vicente.
[3] Manuel.

la trieniul liberal şi care petrecuse în Anglia abominabilul deceniu, Francisco Martínez de la Rosa. „O cantitate redusă şi aceea în monedă slabă" în seiful Tezaurului, armata foarte redusă, tezaurul public epuizat, buna reputaţie moartă din cauza ignoranţei şi relei credinţe, armele în mâinile unei plebe numeroase, indisciplinată şi ataşată cauzei lui Carol: aşa a fost perspectiva pe care a găsit-o la revenirea sa la putere distinsul Martínez de la Rosa.

Guvernarea în asemenea condiţii depăşea capacităţile acestui „om de oratorie", a cărui greşeală radicală şi permanentă, după cum vedea Larra, a constat în a lua vorba drept acţiune, şi defectul său capital, înecându-se în amănunte. Guvernul Martínez, în orice caz, a plecat de la presupunerea că era posibil să găsească o cale de mijloc între absolutism şi revoluţie, acea cale justă a libertăţii cu ordine, cu atât mai dorită, cu cât mai depărtată, de către moderaţi. Şi cum pentru a realiza acel scop Constituţia din 1812 ar putea servi numai de frână, Martínez de la Rosa a conceput un fel de Chartă emisă, un „Statut Regal pentru convocarea Cortesurilor generale din regat", promulgat în aprilie 1834, chiar săptămâna în care se juca în premieră la Madrid *La conjuración de Venecia*, caz singular de scriitor politic capabil de a prezenta pentru prima oară în mod simultan un Statut Regal şi o celebră dramă romantică. Madrid, într-adevăr, după întoarcerea exilaţilor, fierbea de romantism în timp ce mobilizarea şi dezbaterea publică recâştigau locul pierdut de la încheierea trieniului constituţional.

Cazul a fost că s-au convocat Cortesurile, formate cum dispunea Statutul Regal de către două demnităţi, de Iluştri una, de Deputaţi cealaltă, de unde se vedea bine că la Martínez de la Rosa predomina încercarea de a restaura instituţiile tradiţionale din Castilia şi León în afara căutării de căi noi. Alegerea a fost cu plata censului necesar, cu asemenea exigenţe încât electorii nu atingeau dincolo de 0,15 la sută din cens, ceea ce lăsa în afara reprezentării pe meşteşugari, comercianţi, burghezi neîmbogăţiţi, birocraţi, clasa de mijloc, în fine, pe care Larra o vedea compusă din funcţionărime sau *proletari decenţi*, care a căutat reprezentarea sa pe alte căi şi care s-a manifestat în refăcuta activitate de atenee, societăţi literare şi cluburi, în societăţile

secrete şi în afluenţa orăşenilor pentru a se înscrie în miliţia urbană. O clasă socială care nu avea nimic de-a face cu acea *plebe analfabetă* (atât de temută de distinsul Martínez de la Rosa) care în iunie, dând frâu liber unei violente clerofobii, a trecut la primul măcel de călugări la Madrid, acuzându-i de a fi otrăvit apele şi de a fi provocat epidemia de holeră care în acea vară a atins capitala; şi un an mai târziu, la incendierea de mănăstiri în Barcelona, Murcia şi Valencia. Vechii exaltaţi, acum progresişti, dispuneau din nou de resurse pentru acţiunea colectivă şi de scopuri pe care să le atingă: o Constituţie care să stabilească organele de conducere reprezentative capabile să facă faţă războiului declarat de facţiunea absolutistă.

Un război a cărui importanţă a fost decisivă pentru viitorul acelui Stat în intermitentă construcţie. Căci, pe de o parte, provocarea carlistă era totală: pretendentul Carol nu se limita la a lupta pentru a pune mâna pe putere în cadrul Statului, ci dimpotrivă lupta pentru alt Stat, al căruia se proclama rege, care dispunea de o armată, şi de o administraţie incipientă, care exercita autoritatea sa asupra unui întins teritoriu şi care se bucura de recunoaştere a diferite State europene. Forţa sa militară niciodată nu a fost suficientă pentru a câştiga războiul, dar slăbiciunea, proasta organizare, dezertările continui, lipsa conducerii eficace şi insuficienţa resurselor grupării reginei Isabela a II-a îi permiteau să menţină teritoriul lui sub control şi să rişte expediţii care, fără să asigure permanenţa efectivelor pe teren, semănau nesiguranţă şi ruină şi supuneau la împilări sau jefuiri teritoriul inamic. A fost un război în care nici una din tabere nu a arătat mare capacitate, ceea ce a amplificat pagubele suferite de populaţia civilă şi cruzimea represaliilor.

În realitate, cele două tabere au trăit în acei ani pentru război, ceea ce a redus până la lichidare rolul Spaniei în Europa, mai puţin ca sârguincioasă căutătoare de împrumuturi; a mărit influenţa puterilor străine în politica internă şi a dus la extrem gradul de influenţă a militarilor în guvernare, chiar dacă nu era decât prin presiunile lor pentru a spori efectivele armatelor şi pentru a dispune de resurse cu care să întreţină războiul. După cum se obişnuieşte, războiul, pe lângă o continuare a politicii cu alte mijloace, a fost deopotrivă o afacere în care erau interesaţi

mulţi oameni, începând cu militarii, ale căror înaintări în grad şi recompense depindeau de acţiunile de război în care să intervină şi gloria, reală sau fictivă, pe care în ele să o poată culege. O armată, aşadar, cea partizană a reginei Isabela a II-a, incapabilă de a ieşi învingătoare cu rapiditate, care creştea fără măsură în vârful ei, şi care considera de decenii războiul ca stare normală a societăţii, înfruntată cu cea carlistă care nu putea să câştige totuşi care, date fiind circumstanţele, la fel nu era plauzibil că ar fi învinsă; şi de aceea în prima sa perioadă, cum a observat moderatul Pastor Díaz[1], acela nu era decât un lung şi sângeros măcel între armata reginei şi bandele lui Carol.

O înfrângere grea a armatelor partizane ale reginei Isabela a II-a în faţa primului comandant competent apărut în tabăra carlistă, Zumalacárregui, a grăbit căderea lui Martínez de la Rosa, înlocuit în fruntea guvernului de alt celebru adept al Constituţiei din 1812, contele de Toreno, care nu a arătat calităţi superioare de conducere şi a cărui ridicare la preşedinţia Consiliului de Miniştri, considerată ca exemplu de slăbiciune, a servit doar pentru a însufleţi mişcările insurecţionale ale facţiunii liberale exaltate sau progresiste. Începând din Zaragoza, acele mişcări s-au întins în vara lui 1835 în Andaluzia, Extremadura, Valencia şi La Coruña. Revoluţia şi-a urmat, aşadar, cursul, a observat Ramón Santillán, martor al evenimentelor din cabinetul său de lucru de la Ministerul de Finanţe; de la Cea Bermúdez pe la Martínez de la Rosa inclusiv să ajungă la Mendizábal, care va fi beneficiarul politic al acelei rapide deplasări de la absolutismul reformist până la progresism cu o scurtă oprire într-un moderantism pe care încă nu-l cunoştea, dacă nu numele său, fireşte mijloacele pe care trebuia să se sprijine politica sa.

În septembrie 1835, exact doi ani după moartea lui Ferdinand al VII-lea, Mendizábal se ocupa de formarea guvernului, de astă dată cu un program foarte elaborat şi radical: terminarea războiului civil fără alte mijloace decât cele naţionale; stabilirea situaţiei congregaţiilor religioase; consemnarea în legislaţie a drepturilor care emană de la regimul reprezentativ; instituirea şi înfiinţarea creditului public, şi fixarea, faţă de prerogativele Tronului, a drepturilor şi obligaţiilor locuitorilor. În realitate, războiul

[1] Nicomedes Pastor Díaz (1811-1863), om politic, scriitor.

continua să determine orice politică şi Mendizábal se prezenta ca singurul politician capabil să-i pună capăt. Pentru acel lucru trebuia ca să mărească efectivele militare cu 100.000 de oameni, ceea ce implica strângerea de noi resurse. Dar impunerea sau majorarea impozitelor îi era interzisă chiar de situaţia care îl adusese la putere, şi obţinerea de credite în străinătate fără amortizarea mai întâi a deja insuportabilei datorii publice era imposibilă. Mendizábal a găsit, ori a crezut că găsea, soluţia la acea problemă cu desfiinţarea mănăstirilor şi schiturilor şi naţionalizarea bunurilor lor, care să fie scoase la licitaţie.

Nu era prima dată când Statul punea în vânzare proprietăţi ecleziastice. În ultimii zece ani ai domniei lui Carol al IV-lea deja se vânduseră proprietăţi ale Bisericii în valoare de 1.600 de milioane de reali, şi de la începutul regenţei, care a fost de asemenea cel al războiului carlist, asalturile asupra schiturilor şi mănăstirilor se succedaseră impulsionate de conivenţa călugărilor şi sihaştrilor cu cauza pretendentului. Contele de Toreno, un moderat, restabilind decretul Cortesurilor din 1823, desfiinţase institutele monahale şi Ordinul Iezuiţilor şi destinase bunurile lor amortizării datoriei. Mendizábal, cu decretul care a dispus claustrarea generală la 8 martie 1836, se limita să recunoască legalmente ceea ce era de doi ani o realitate: că majoritatea schiturilor şi mănăstirilor fuseseră părăsite, transformate în multe oraşe în adăposturi ale populaţiei marginale, prostituate şi hoţi. Astfel că a împins în aceeaşi direcţie cu gândul de a ajunge cât mai repede la capăt: să reglementeze sechestrarea şi vânzarea numeroaselor bunuri mobile şi imobile pe care părăsirea mănăstirilor le lăsase în mâinile Statului. Acesta a fost începutul secularizării pe care o va duce la capăt numirea politicianului din Cádiz, promulgată la 19 februarie 1836.

Prin acea lege se declarau în vânzare toate bunurile comunităţilor religioase stinse şi cele care deja vor fi fost declarate bunuri naţionale, ca să fie scoase la licitaţie, putând să încaseze contravaloarea lor în bani cumpărătorul în formă de titluri ale datoriei interne consolidate sau cu bani gata. Admiterea titlurilor de datorie după valoarea lor nominală, în ciuda faptului de a fi foarte depreciate, va conferi deţinătorilor lor un beneficiu suplimentar şi va da dreptate lui Manuel Azaña când defineşte vân-

zarea de pământuri secularizate ca prima „hrană copioasă" oferită nesaţului claselor noi; o politică destinată, în definitiv, să amortizeze cât mai repede posibil datoria şi să creeze noi venituri şi „prin urmare noi, numeroşi şi decişi susţinători ai instituţiilor liberale", cum amintea Ramón Santillán. Celeritatea operaţiei şi imediata ei execuţie, cu vânzarea în câţiva ani a circa 4.000 proprietăţi de instituţii ecleziastice, servea de garanţie unor cumpărători potenţiali care puteau să se simtă retraşi din cauza celor întâmplate cu vânzările din trieniu, revenite la proprietarii lor când s-a schimbat situaţia.

Mendizábal se bizuia pe noua burghezie care se forma în jurul contractelor şi afacerilor cu guvernul – achiziţionare de titluri de datorie, furnizări diverse la trupe, cumpărare de proprietăţi secularizate –, fără a neglija elementele populare din oraşe, meşteşugari, funcţionărime, organizaţi într-o nouă versiune a miliţiei naţionale căreia i-a dat numele de Guardia Nacional pentru a scoate în evidenţă funcţia sa de garant al siguranţei şi al ordinii. Primilor, care uneori se grăbeau şi ei să se înscrie în rândurile noii miliţii, le oferea posibilitatea de a se îmbogăţi; celor de al doilea le întreţinea speranţa de a termina revoluţia şi a îmbunătăţi soarta lor; tuturor le promitea consolidarea tronului, domnia legii, siguranţa la proprietăţi. Pentru a avansa în acea direcţie, Mendizábal a evitat să restaureze Constituţia din 1812, cum cereau progresiştii, dar a convocat alegeri, în octombrie 1835 pe cele municipale, în februarie din anul următor pe cele de deputaţi în Cortesuri.

Acesta a fost momentul în care s-au consolidat cele două opţiuni care vor forma pentru restul secolului nucleul sistemului de partide dinastice: vechii exaltaţi, cunoscuţi înainte ca progresişti, şi moderaţii, care au inclus în rândurile lor facţiunea cea mai conservatoare a liberalismului cu elementele provenind din absolutismul iluminat sau reformist. Primii s-au caracterizat prin impulsul spre politici democratizatoare cu extinderea sufragiului şi alegerea de consilii municipale şi primari, apărarea mai niciodată fără şovăire a primatului Parlamentului asupra coroanei, accelerarea reformelor şi o cultură politică populistă de încurajare a dezbaterii publice şi apărare a miliţiei naţionale ca un fel de naţiune sub arme care veghea la funcţionarea Constituţiei; cei de al doilea s-au definit prin

căutarea unei „căi juste", dușmănia lor față de democrație, pe care au avut-o mereu ca prag al anarhiei, apărarea principiului doctrinar de suveranitate împărțită de rege și Cortesuri, centralizarea și concentrarea puterilor la primari cu numire guvernamentală și o cultură politică elitistă care limita suveranitatea populară cu ajutorul unei puternice limitări a sufragiului, și căuta stabilirea de puternice legături între politică și lumea afacerilor drept cea mai bună cale pentru a asigura rămânerea la putere. Mai târziu, acest moderantism va căuta să se confunde cu constituirea istorică a națiunii spaniole și să se identifice cu spiritul națiunii.

Pentru moment, în luptele politice decisiv era războiul civil și nesigura lui desfășurare. Nici recrutarea celor 100.000 nu a ajuns să fie realitate, nici soarta armelor nu s-a înclinat de partea liberală, nici nu a ajuns pentru a susține efortul de război produsul obținut din vânzarea de proprietăți. Vechi amici și coreligionari ai lui Mendizábal, trecuți la moderantism, între ei doi din anteriorii președinți ai Guvernului, Toreno și Martínez de la Rosa, au început să conspire pentru a produce căderea sa până când regenta a trecut de fapt președinția către Istúriz, un progresist venit la moderație, care drept primă măsură a dizolvat Cortesurile, în care nu dispunea de majoritate, și a convocat alegeri generale, un procedeu care cu timpul va ajunge să constituie baza sistemului: regele sau regina îl schimbă pe președintele Guvernului și îi lasă în seamă decretul de dizolvare pentru a fabrica o majoritate parlamentară care să-i permită să guverneze. Dar prima dată când se încerca acest procedeu a coincis cu o mobilizare politică înnoită de la venirea lui Mendizábal la putere. În principalele orașe s-au succedat manifestații și la Madrid comandantul Quesada a suferit un eșec și a murit în încercarea sa de a opune Garda Națională răscoalei populare în favoarea Constituției. Retrasă în La Granja, regenta a fost primită de Garda Regală cu strigăte de „Viva la Constitución" și „Mueran los tiranos"[1], în timp ce se formau junte locale revoluționare în toată Spania.

Extrem de gravele evenimente din La Granja, unde doi sergenți și un soldat împuterniciți de camarazii lor au fost suficienți pentru a o obliga pe regină să restabilească Constituția din

[1] „Moarte tiranilor".

1812, au scos în evidență permanenta slăbiciune a guvernului şi chiar a coroanei, precum şi uşurința cu care o mână de militari îndrăzneți puteau să răstoarne o situație politică. Istúriz a părăsit preşedinția[1], care a fost ocupată de José María Calatrava, un progresist care a convocat Cortesurile constituante pentru luna octombrie. Iarăşi un guvern liberal al facțiunii avansate se înfrunta cu sarcina de a elabora o Constituție, dat fiind faptul că aceea din 1812, restabilită în mod provizoriu de regina conducătoare, nu servea pentru noua situație. Nu servea, sau aşa credeau constituanții, întrucât ceea ce anevoie urma să se formeze din 1808 era ceea ce ar putea fi numit națiune drept clasă de proprietari; o națiune-clasă, prea departe de cealaltă națiune „ea pe de-a-ntregul națiune" de care Donoso Cortés se bucurase să se constituie în Cortesurile din Cádiz.

Constituția, pe care Cortesurile Generale *o decretează şi o sancționează*, şi Regina Spaniilor şi în numele său regal, Regina văduvă, Conducătoare a regatului, *o acceptă*, se prezintă în preambul ca produs al voinței națiunii de a o reînvia pe cea promulgată în 1812, dar în articolul său 12 îşi croieşte drum principiul doctrinar după care puterea de a face legislația rezidă în Cortesuri împreună cu regele, luând astfel cu sine articolul 131 al Constituției din 12 care rezerva numai Cortesurilor acea autoritate. Puterea regală şi atribuțiile coroanei, care nu erau diminuate în Constituția de la Cádiz, ieşeau acum întărite, cum ieşea la fel redusă suveranitatea națiunii la altă dimensiune substanțială: stabilind două Camere, Senat şi Congres, cel dintâi electiv cu regim de gradul doi care lăsa regelui desemnarea dintr-un grup de trei persoane propus de electori, şi cel de al doilea cu alegere directă, dar ambele cu plata censului electoral, întrucât erau eligibili numai indivizi cu un nivel de rentă sau de contribuție care să determine o lege şi care niciodată nu a depăşit 4,2 la sută din populație. Un sistem, deci, constituțional, dar antidemocratic, deoarece pe de o parte suveranitatea nu se afla la națiune, nici poporul în totalitatea sa nu se bucura de dreptul de sufragiu.

Primele alegeri convocate cu noua Constituție, promulgată în iunie 1837, au adus la Cortesuri o majoritate a partidei mode-

[1] Guvernului.

rate care va începe să guverneze din decembrie a aceluiaşi an. Mai înainte, în septembrie, văzuse Madrid fluturând în faţa firavilor săi vălătuci, cum povesteşte Alcalá Galiano[1], drapelul pretendentului: o expediţie întreprinsă de armata carlistă, numită regală căci în fruntea sa figura însuşi Carol, se înfiinţă la vederea madrilenilor fără ca nimeni, nici chiar ei, să ştie foarte bine cu ce scop. A fost ultima, pentru că de la începutul anului următor soarta armelor s-a înclinat în favoarea partizanilor reginei Isabela a II-a, care au provocat un şir de înfrângeri adversarilor lor, obligându-i să caute o pace negociată. În timp ce generalul Cabrera[2], care după Pastor Díaz „nu cunoştea altă cale de guvernare decât teroarea, armă favorită a inteligenţelor înapoiate", se arăta inaccesibil, noul general numit de carlişti pentru frontul de Nord, Rafael Maroto, după ce a epurat propria sa armată şi a executat prin împuşcare pe câţiva dintre generalii săi, intra în discuţii cu generalul Espartero[3] şi puneau de acord ambii aşa-numita Convenţie de la Vergara, care nu era o pace între State, nici o capitulare a unei facţiuni rebele în faţa unui guvern legitim, ci un pact între militari, bizară manieră de a pune capăt unor lupte de şase ani care punea în lumină rolul politic asumat de militari, rezultat din atât de mult război cum cunoscuse Spania începând de la 1808.

Espartero, de altfel, fusese o putere faptică în timpul guvernărilor care s-au succedat din decembrie 1837. Acum, cu războiul terminat, sau aproape, căci Cabrera nu a fost să-şi dea îmbrăţişarea la Vergara, moderaţii s-au crezut cu putere pentru a împinge programul lor câţiva paşi înainte, mai ales în ceea ce se referea la restricţiile faţă de libertatea presei, reducerea sufragiului şi, în primul rând, la transferarea către ministrul de Interne a controlului politic al primăriilor cu o nouă Lege Municipală care anula alegerea de primari. Espartero, progresist, a încercat ca regenta să refuze să semneze noua legislaţie, dar neavând succes în strădania lui, s-a făcut publică ruptura sa, ceea ce a pus în funcţiune o nouă mişcare insurecţională realizată fără mare opunere de miliţia naţională.

---

[1] Antonio (1789-1865), om politic şi scriitor.
[2] Miguel.
[3] Baldomero.

Junte revoluționare s-au format din nou în toate părțile; în Barcelona, progresiștii s-au mobilizat în iulie împotriva Legii Primăriilor, și în Madrid, unde începuse o insurecție la 1 septembrie, generalul Espartero a fost primit la 27 ca și cum ar fi vorba de un împărat, cu tradiționala arhitectură efemeră de arcuri de triumf și columne jubiliare. Regenta, izolată în Valencia, a hotărât să pună capăt jenantei ei situații, a numit un guvern progresist, a refuzat să abroge Legea Primăriilor, și-a prezentat demisia oficială la 12 octombrie și a părăsit Spania. Poate căsătoria sa morganatică încheiată cu trei luni după moartea primului ei soț și numeroșii urmași rezultați din unirea sa cu Fernando Muñoz să o fi împins în aceeași direcție. Dar secvența exilului său din cauza mobilizărilor populare însoțite de presiuni militare va marca și o linie de conduită chemată să se repete în viitor, la fiica sa Isabela și la strănepotul ei Alfons.

Astfel că ultima revoluție progresistă se consumase cu regenta în Franța și Espartero în glorie, dispus să înceapă așa-numitul Guvern-Regență. Convocarea Cortesurilor, după cum se obișnuia, și majoritatea progresistă i-au permis să fie ales ca regent al regatului în așteptarea majoratului, stabilit la paisprezece ani, al reginei Isabela. Tot așa cum se obișnuia, revoluția din septembrie 1840 s-a comportat față de coroană cu toate menajamentele posibile, urmând linia stabilită deja la Cádiz în timpul războiului de Independență, și apoi la Madrid în timpul trieniului liberal și instaurării regimului liberal. Progresiștii, iubitori de miliții și de adunări cu alegere populară, care puteau să pornească mari mobilizări și insurecții, nu aveau acum, nici nu au avut mai târziu, între obiectivele lor să lichideze monarhia. E adevărat că la stânga lor apăruseră deja grupuri de democrați care se prezentau drept continuatori ai principiilor revoluționare din Cádiz și critici ai spiritului de compromis etalat de progresism, dar revendicarea democrației, și chiar și a republicii, ce apare acum pentru prima dată, nu a reușit totuși să erodeze baza populară a progresismului nici să se bucure de atracție printre elitele sale conducătoare.

Dacă Espartero s-a urcat la șefia Guvernului cu ajutorul unei mișcări populare revoluționare, condusă de la primăriile progresiste, va cădea la trei ani datorită unei răscoale militare, condusă de generalii apropiați de partida moderată. Între revolu-

ţia populară şi răscoala militară, nici Statul nici societatea nu au cunoscut o perioadă de stabilitate care să permită să se pună capăt tulburărilor trecute şi să se înceapă o operă de reconstrucţie. Într-adevăr, odată cu plecarea regentei şi în aşteptarea majoratului prinţesei-moştenitoare la tron, şefia Statului transmitea din nou o impresie de slăbiciune şi interimat care nu favoriza deloc stabilizarea politicii nici creşterea economică. A trebuit să se treacă, înainte de toate, la ocuparea locului vacant lăsat de regentă şi, după cum se obişnuieşte în situaţii fără partide nici instituţii solide, au început să apară primele şi gravele neînţelegeri între învingători: dacă regenţa trebuia să fie individuală sau colectivă şi, problemă de a fi cea mai importantă, care persoană era cea mai potrivită pentru exercitarea funcţiei.

Ca primă măsură, şi după ce s-a trecut la obişnuita dizolvare, au fost convocate alegeri pentru Cortesuri, care au dat o comodă majoritate progresistă, confirmând astfel că guvernul care dizolvă Cortesurile câştigă totdeauna alegerile. Progresiştii au arătat din primul moment despărţirea lor optând pentru o regenţă individuală şi alegându-l pe generalul Espartero ca regent împotriva lui Agustín Argüelles, care a obţinut 110 voturi faţă de 179 ale adversarului său. Partida acorda sprijinul său unui militar, iniţiind un drum care va deveni normă în anii următori şi care a fost deja semnalat de contemporani ca un rău provenit din redusa densitate a opiniei publice şi din indiferenţa masei poporului şi a clasei mijlocii pentru a participa la politică. În partide, scria Valera, exista mare corifeu şi puţin cor, astfel că, fără putere în opinia publică, putea doar să caute izbânda sa în colaborarea armatei, nu numai pentru că aceasta ar poseda anumită forţă materială, ci şi pentru mai marea sa organizare şi coeziune: conspiraţia civico-militară a devenit un element central al sistemului politic în formare.

Aşa s-a întâmplat şi acum, când ocuparea întregii puteri executive de către Espartero, care a adăugat preşedinţia Guvernului la şefia Statului, a hrănit conspiraţia moderaţilor în înţelegere cu generali nemulţumiţi. În septembrie 1841 au pregătit cu María Cristina o lovitură care, începută în Pamplona şi Vitoria, a avut în Madrid momentul său culminant cu încercarea de asalt la Palat şi de răpire a prinţesei-moştenitoare, protagonist fiind

Diego de León, alt tânăr general aureolat de romantism care va plăti cu viața sa încercarea nereușită. Dar împotrivirea nu s-a limitat la moderați; exercitarea puterii practicată de către Espartero l-a îndepărtat de liderii civili ai progresismului, care au început să urzească o nouă conspirație cu elemente din partida moderată și cu nemulțumiții din cauza politicii favorabile unui impozit redus pe care l-a decis guvernul. Răscoalele au început din Barcelona, unde zvonurile că guvernul își asuma o politică liber-schimbistă i-au unit pentru câteva săptămâni pe patroni și muncitori în protest comun. Ultimele luni din 1842 au văzut o pornire la luptă în care erau deja evidente revendicări democrate, republicane și socialiste: Abdón Terrades a proclamat pentru prima dată Republica în Figueras[1]. Pedeapsa a fost iarăși brutală, supunând orașul unui bombardament general.

Evenimentele din Barcelona au contribuit la divizarea față de progresism și la acutizarea izolării regentului. Depărtarea lui de liderii progresiști civili, crescânda ostilitate a moderaților și dușmănia manifestată de mai mulți dintre generali l-au lăsat pe Espartero singur cu oamenii săi de încredere, fără altă alternativă decât să dizolve din nou Cortesurile și să convoace niște alegeri care, de astă dată, l-au pus în insolită minoritate. Fără să știe cum să iasă din încurcătură, Espartero a dizolvat Cortesurile proaspăt alese și a convocat noi alegeri, un semnal dat adversarilor săi ca să treacă la acțiune. Și, efectiv, o coaliție de nemulțumiți, de la progresiști la liberali, cu mortarul pe care numai generalii puteau să-l aducă, a terminat cu regența, nu fără ca miliția națională să reziste până ce, la Torrejón de Ardoz, generalul Ramón María Narváez s-a pomenit cu drumul său liber spre capitală. Acum chiar, începea o nouă epocă.

[1] În provincia Gerona.

2. STINGEREA REVOLUȚIEI, CONSTRUIREA STATULUI: EPOCA MODERATĂ (1844-1868)

Persistența de mobilizări și insurecții populare, având ca protagonist miliția națională, și permanenta stare de conspirație civico-militară pe care o trăia țara de la căderea definitivă a Vechiului Regim au răspândit în rândurile diferitelor fracțiuni ale partidei moderate și noilor elite sociale un sentiment ca de plictiseală și oboseală și o dorință de ordine pentru care erau dispuse să sacrifice, dacă acesta era cazul, un grad de libertate și chiar libertatea întreagă, cum a spus Donoso după mișcările revoluționare din 1848 într-un faimos discurs în apărarea dictaturii. Libertate cu ordine a fost chemarea care s-a repetat de la căderea lui Espartero și venirea moderaților la putere. Trebuia să se stabilizeze situația politică, să se construiască un Stat, să se edifice din nimic o administrație, să se elaboreze și să se aprobe niște culegeri de norme, să se transmită siguranță afacerilor și întreprinderilor, să se ofere solide garanții pentru proprietate, să se redobândească tradiții care niciodată nu au trebuit să fi fost atacate, să se restituie religiei catolice rolul său în societate, să ajungă la toate rânduielile vieții „calea cea dreaptă". „Vreți să stingeți revoluția? – întreba un cleric apropiat de fracțiunea cea mai conservatoare a partidei moderate, Jaume Balmes, în mai 1844 –; păi atunci dați de o parte controversele care toarnă gaz pe foc." Nu există țară, spunea, care poate să stea liniștită în condițiile în care se află Spania, unde totul este provizoriu, totul nesigur; nu e monarhie absolută, nici guvernare reprezentativă, nici dictatură militară, ci un confuz ghiveci, o situație indefinibilă, monstruoasă, în care nu prevalează nici un principiu fix, în care nu guvernează nici o regulă. E necesar, încheia Balmes pledoaria sa, ca să existe mai mult decât o situație: trebuie un Stat.

Principii fixe, reguli, stabilitate în guvernări, Stat: aceea era și convingerea împărtășită în mod diferit de noile elite consoli-

date după revoluție, amestec de proprietari care trăseseră bun profit din secularizarea pământurilor ecleziastice, financiari care profitaseră de permanenta situație aflată în nevoie a Finanțelor publice, familii care conduceau stabilimente comerciale specializate în piața financiară, fabricanți care căutau să mențină piețele lor protejate, nobilime titrată care consfințise proprietățile ei dar care trebuia să facă față unei amenințătoare scăderi de venituri și unei îndatorări nestăpânite, noi clase mijlocii care își făceau drum în politică, birocrația, jurnalismul și profesiunile liberale. Era necesar să se pună capăt revoluției, și pentru acest lucru, așa cum demonstraseră francezii, nimic mai bun decât întărirea puterii centrale și imprimarea unui puternic impuls afacerilor. Din Franța va veni inspirația ideologică ce a hrănit acest nou discurs: liberalism doctrinar a fost numit, pentru că făcea să rezide suveranitatea nu în popor nici în națiune, ci în Cortesuri împreună cu regele, care apăra ordinea mai mult decât iubea libertatea, care căuta centralizarea mai mult decât sprijinea autonomia. Lecția a putut să fie învățată pentru că dintre noii conducători mulți petrecuseră parte din exilul lor la Paris. Acum, că se întorceau la Madrid, comparau și trăgeau concluzii.

În așa fel încât atunci când primul cabinet moderat, condus de Luis González Bravo, și-a terminat sarcina de a demonta opera progresiștilor, suspendând secularizarea, dezarmând miliția, restaurând Legea Municipală din 1840, și generalul Narváez încheie de la comanda supremă din Madrid sângeroasa lui reprimare a focarelor insurecționale, moderații au început fără împotrivire opera lor. Narváez în persoană s-a instalat în fruntea Guvernului din mai 1844 și a început o revizuire constituțională care va duce în realitate la o schimbare de Constituție. Tipic în stilul lor, moderații nu au vrut să procedeze în chip revoluționar: Cortesurile nu au fost convocate drept constituante nici nu a fost scopul lor de a abroga o Constituție pentru a o înlocui cu alta: reforma a fost pusă în locul revoluției ca nucleu al stilului moderat. Reformă, cum să nu, de așa manieră încât să iasă întărită coroana în relația sa cu națiunea, executivul în a sa cu legislativul, administrația în învoiala sa cu politica, guvernul central față de autoritățile locale, religia catolică în relația sa cu Statul. Mai multă coroană, mai mult executiv, mai mult centralism, mai

multă administrație, mai multă religie; mai puțină națiune, mai puține Cortesuri, mai puțină autonomie locală, mai puțină politică de grup: acela a fost zelul moderat.

De aceea, din preambulul noii Constituții dispare referirea din 1837 la voința națiunii și la uzitarea suveranității sale în actul de a decreta și sancționa Constituția, pe care acum o decretează și o sancționează regina „împreună și de acord cu Cortesurile"; numirea senatorilor, în număr nelimitat și pe viață, a rămas la exclusiva voință a coroanei, care trebuia să-i numească dintre cea mai înaltă elită politică, militară, nobiliară, ecleziastică și economică, într-un soi de succedaneu al instituției bărbaților iluștri din Statutul Regal[1]; se constituționaliza și exigența de a dispune de venituri provenind din proprietăți funciare sau de a plăti prin contribuția directă pentru a fi eligibil ca deputat; cea catolică, apostolică, papală era din nou religia națiunii, și Statul se obliga să susțină cultul și slujitorii săi. Aceasta a fost direcția reformelor care până la urmă au dat naștere unei noi Constituții, cea din 1845, după care în esență se va conduce monarhia spaniolă, cu o paranteză progresistă și alta democratică, până la lovitura militară din 1923; acestui lucru i s-a spus Monarhie Constituțională, cu substantivul înzestrat cu mai multă greutate decât adjectivul: cum a semnalat Tomás y Valiente[2], proslăvirea monarhiei a dus prin logică simplă la deprecierea Constituției.

Nu numai proslăvirea monarhiei a depreciat Constituția. Niciodată un text constituțional nu e totul într-un sistem politic în construcție; nici măcar nu e principalul când la vârf se consacră o putere atât de discreționară. În aceste cazuri tot atât sau mai mult decât norma face practica. Și în această privință, în consonanță cu centralizarea puterii, guvernul a trecut la consolidarea figurii șefului politic, imediat transformat în guvernator civil, ca reprezentant al său în fiecare din capitale. Guvernatorul avea în sarcina sa ordinea publică, pentru care el imediat s-a dotat cu un nou corp, Guardia Civil, poliție unică în sistemele liberale, căci rezerva posturile sale de conducere pentru militari cu dublul scop de a le deschide o nouă

[1] Lege fundamentală a Statului spaniol care s-a promulgat în 1834 și a fost în vigoare până în 1836.

[2] Francisco (1932-1996), istoric și scriitor.

cale de avansare în grad şi de a garanta un tip de disciplină foarte funcţional pentru obiectivul de a supune o ţărănime care pierduse supuşenia respectuoasă faţă de vechii stăpâni, fie că erau civili sau ecleziastici. În afară de ordine, guvernatorul asuma competenţe politice, precum numirea de primari, care nu au mai fost aleşi prin vot popular, şi de preşedinţi ai deputăţiilor.

Nu de mai mică importanţă pentru sistemul în construcţie a fost specializarea guvernatorului civil în aranjamentul alegerilor, inaugurând o linie de fraudă electorală care cu trecerea timpului se va confunda cu însăşi concepţia politicii liberale în Spania. Ca primă măsură, şi pentru a înlesni lucrurile, moderaţii au mărit exigenţele pentru a fi elector şi au supus censul electoral la o severă curăţire care l-a redus de la 635.000 la 99.000 electori, astfel încât guvernatorii nu se aflau în faţa unei munci istovitoare când trebuiau să asigure votarea guvernului convocant: proaspătul numit de coroană preşedinte al Guvernului putea să dizolve şi să convoace Cortesurile şi să aştepte liniştit rezultatul alegerilor fără teamă de a suferi o înfrângere la urne. Între sarcinile reprezentantului său în fiecare capitală nu era cea mai mică împletirea tramei de interese care să-i permită să ceară în schimbul favorurilor votul pentru notabilii incluşi în censul electoral. Aşa a încolţit o plantă care va ajunge la momentul său de splendoare când de la votul cu plata censului se trece la cel universal, însă care deja în anii fericiţi ai moderantismului a prins adânci rădăcini: oligarhiile locale care îi asigurau guvernatorului, în exerciţiu de şef politic, voturile care să-i permită garantarea rezultatului alegerilor.

Făurită cu acest singular sistem centralizarea politică, moderaţii, printre care se numărau străluciţi jurişti şi economişti, au trecut de asemenea la dotarea Statului cu un corp de legi uniform, cu un Minister de Finanţe simplificat ce va termina cu dezordinea proprie Vechiului Regim, şi cu un sistem statal de instrucţie publică. În câţiva ani a apărut un nou cod penal (1848) şi un proiect foarte înaintat de cod civil (1851), căruia i-au urmat în ani succesivi legile Instrucţiei Civile, Notariatului, Ipotecării şi Apelor. Între timp, ministrul de Finanţe din primul guvern condus de Narváez, Alejandro Mon, asistat de Ramón Santillán de la Banca din San Fernando, antecedent imediat al

Băncii Spaniei, se punea pe lucru la o reformă fiscală care va unifica încâlceala de evaluări şi impuneri provenind de la Vechiul Regim şi va moderniza încasările Statului conform principiilor de universalitate şi legalitate. După amortizarea datoriei şi redresarea finanţelor, au terminat cu străvechea istorie a dijmelor, au consolidat monopolurile asupra sării, tutunului şi loteriilor, au redus şi au raţionalizat impozitele, cu necontenita direcţie în favoarea celor indirecte, faimoasele impozite pe consum, motiv de mari proteste şi greve în viitor, şi au stabilit contribuţii directe pe imobile şi activităţi economice agricole, industriale şi de servicii.

Reforma a vrut să fie universală, dar s-a lovit curând de rezistenţa claselor bogate, care nu plăteau ceea ce Statul socotea să încaseze, şi, în perioade de sărăcie sau de revolte, de refuzul claselor populare, care protestau împotriva impozitelor. Mai mult datorită primului lucru decât datorită celui de al doilea, cazul a fost că reforma fiscală, deşi a dublat încasările în câţiva ani, ajungând la 1.500 milioane de reali în anii '50, nu şi-a atins scopul şi Statul, în afară de a se cufunda într-un deficit cronic, reuşea ceva mai mult decât să satisfacă cheltuielile de securitate şi apărare, de servicii generale şi de plată a datoriei, rămânând pentru acţiune economică între 6-10 la sută, un fapt care explică condiţiile de izolare în care a trăit bună parte din populaţia rurală de-a lungul întregului secol, fără drumuri nici transport care să o pună în comunicaţie cu centrele urbane, şi lipsa de şcoală publică şi de dascăli. Deşi ministrul Pidal[1], în fruntea Ministerului Dezvoltării, a organizat diferitele niveluri de învăţământ în gradele sale elementar, secundar şi universitar, stabilind planuri de studiu şi prevăzând crearea de şcoli, institute şi universităţi, procentajul bugetului destinat educaţiei nu a trecut de 1 la sută, o sumă ridicolă pentru nevoile ţării: nu numai la sfârşitul epocii moderate, ci şi când se încheia secolul, indicii analfabetismului continuau să fie situaţi între 40-60 la sută după regiuni.

În orice caz, şi chiar dacă Statul nu putea să civilizeze societatea în măsura în care ar fi dorit minţile sale cele mai lucide, epoca moderată a cunoscut o creştere însemnată a producţiei

[1] Pedro José.

agricole şi începutul procesului de industrializare. Primul lucru s-a datorat mai mult unei extinderi a pământului cultivat drept urmare a secularizării începută în anii '30 şi pe care o vor decreta progresiştii în anii '50, decât unei creşteri a productivităţii. Secularizarea, de fapt, până la urmă a consolidat două sisteme de proprietate a pământului care au atras consecinţe până în secolul XX târziu. La nord de linia râului Tajo, mulţi ţărani mici şi mijlocii care aveau pământurile lor în diverse forme de emfiteoză au putut să dezipotecheze şi să devină proprietari deplini ai pământului, în timp ce în Extremadura, Andaluzia şi Castilla la Nueva s-a produs un fenomen de proletarizare masivă când au dobândit vechii proprietari şi marii arendaşi de moşii drepturi de proprietate asupra a mii de hectare. Cu o suprapopulaţie agrară, metodele de cultivare nu au suferit mari transformări, continuând cu asolamentul de un an şi iar, sau cel trienal, şi numai o incipientă utilizare de maşini şi de îngrăşăminte. Agricultura a dat de mâncare mult mai multor oameni, având în vedere că populaţia a trecut de la 12 la 18 milioane, dar a făcut-o pe baza unei sărace diete alimentare compusă din cartofi, legume uscate, verdeţuri şi ceva slănină, cod şi sardele în conservă; dietă care se reducea drastic în timpul crizelor de alimente, din cauza secetelor şi recoltelor proaste, când un număr imens de săraci trebuiau să se mulţumească cu „supa economică", mai mult apă stropită cu oţet în care pluteau sărmane bucăţi de cartofi, de fasole, linte sau roşcove, ceva făină de orz, un pic de pâine tare şi câteva uncii de grăsime.

Partea caracteristică a epocii a fost, cu toate acestea, ceea ce Pérez Galdós[1] a numit patimă pentru bogăţii, agitaţie pentru lux şi comodităţi. Relativa stabilizare a situaţiei odată cu al doilea guvern de lungă durată al lui Narváez, practic fără întrerupere din octombrie 1847 până în ianuarie 1851, urmat de cel al lui Bravo Murillo[2] până în decembrie din anul următor, a deplasat accentul de la libertate spre ordine şi de la politică spre administrare. Narváez a înăbuşit cu excesivă duritate ecourile pe care în Spania le trezise revoluţia europeană, şi Bravo Murillo a

[1] Benito (1843-1920), romancier.
[2] Juan.

guvernat în felul despoților iluminați, fără a lua în seamă partida sa și arătând indiferența sa față de parlament de fiecare dată când se prezenta ocazia. Ceea ce a primat ca acțiune de guvernare au fost concesionările pentru construcția de căi ferate, exploatările miniere, planurile de urbanizare a orașelor care sfârâmau acum împrejmuirile sau zidurile care împiedicaseră de secole creșterea lor, lucrările la drumuri, canale și poduri, dotarea pentru Madrid cu utilări care să scoată în evidență condiția sa precum capitală a regatului și a națiunii. Toate acestea duse la capăt în mijlocul unui climat de corupție și favoritism care pe un moderat pe cale de a deveni reacționar, ca Donoso Cortés, l-a făcut să scrie în noiembrie 1851 că „din ziua Facerii până astăzi, lumea nu văzuse un exemplu mai rușinos de îndrăzneală și de jaf". Revoluția, se lamenta Donoso, se făcuse de către cei bogați și pentru cei bogați care, cu ajutorul censului electoral, îi surghiuniseră pe cei săraci în iadurile sociale și cu ajutorul prerogativei parlamentare uzurpaseră prerogativa coroanei.

PRIN REVOLUȚIE LA GUVERNARE

Ei bine, dacă Statul a progresat pe drumul centralizării și dacă afacerile au cunoscut un moment de euforie și industria primul ei avânt demn de atenție, mai ales la Barcelona cu înmulțirea fabricilor textile, ceea ce nu s-a redus a fost instabilitatea politică. În momentul în care Bravo Murillo, care guvernase cu spatele la partid, a fost poftit să plece pentru că a dorit să ducă lucrurile prea departe, prezentând o reformă constituțională care ar fi lichidat umbra de Constituție, toate guvernele care i-au urmat au durat mai puțin de cinci luni. Factorii care au determinat acea mare instabilitate au o strânsă legătură cu persistența de fațiuni în cadrul partidei moderate, cu practica conspiratorie pentru ajungerea la putere determinată de lipsa de înțelegere între parlament și guvern, și cu simplul capriciu al reginei. Sistemul creat de moderați, care au înțeles puterea ca un monopol la care numai ei aveau drept, închizându-le progresiștilor toate ușile care le-ar fi permis să acceadă pe calea urnelor la președinția Consiliului, se decanta necesarmente în instabilitate, bazându-se pe o singură partidă formată la vârful său din mici

grupări sau facțiuni în jurul personalităților sale, civile sau militare, mai relevante: de la extrema dreaptă, condusă de marchizul de Viluma și oamenii săi de încredere, partizani de a ajunge la oarecare înțelegere cu rămășițele carlismului, până la facțiunea „puritană" a lui Joaquín Francisco Pacheco sau Nicomedes Pastor Díaz, care considerau păgubitor pentru sistem perpetua marginalizare a progresiștilor, moderații se scindau nu numai în conflicte pentru împărțirea puterii, ci și pentru direcția pe care încercau să o dea politicii lor.

Pentru rezolvarea acelor conflicte, sau adăugarea de noi afronturi, intervenția reginei a fost mereu decisivă. Așa cum parlamentul era simplă creație a guvernului, guvernul era al facțiunii, și președintele său era prin numire regală, atunci schimbările de guvern se puteau realiza numai printr-un amestec direct al coroanei în procesul politic, determinat la rândul lui, dacă nu de hatâr sau de capriciu, de camarila care o înconjura pe regină. Problema se agrava deoarece persoana regală care le revenise moderaților era o tânără abia ieșită din copilărie, care încheiase o căsătorie de conveniență și se arăta, în afara ei, foarte activă din punct de vedere sexual, ceea ce, ca regină, putea să aibă o încărcătură politică dacă amantul era un chipeș general și, precum catolică și credincioasă, nu putea să nu-i stârnească probleme de conștiință pe care o grijulie și oarecum iluminată călugăriță, maica Patrocinio[1], sau un preot care degaja umbre de sfințenie, Antonio María Claret, încercau să le tămăduiască. Rezultatul acestui cumul de factori, de sistem unii, aleatori ceilalți, a fost o succesiune de guverne la a cărui origine a fost de toate, de la epuizarea unei „situații" până la amestecul intempestiv al coroanei, care într-o bună zi hotăra să-l destituie pe președintele Guvernului pentru a-l numi din nou după douăzeci și patru de ore, cum i s-a întâmplat chiar lui Narváez, om forte al regimului, în octombrie 1849, când regina, cedând presiunilor soțului ei, a oferit guvernarea carlistului conte de Clonard.

În afară de a nu fi arătat mare abilitate pentru a stabiliza nu numai Statul, ci și măcar guvernele, moderații nici nu au îndreptat, ba din contră, au agravat ceea ce din 1834 fusese linia

[1] Ocrotire.

schimbării politice: că la guvernare se ajungea şi din ea se pleca împinşi de arme. Bineînţeles, Narváez a făcut totul din partea lui pentru a-i descuraja pe generalii nesupuşi să se răscoale: Martín Zurbano, erou liberal al războiului carlist, a fost pus la zid cu doi dintre fiii săi şi mai mulţi camarazi în noiembrie 1844, şi comandantul Solís a urmat aceeaşi cale după răscoala sa militară din aprilie 1846. Faţă de civili de asemenea nu a fost mai binevoitor: progresiştii şi ostaşii din miliţia populară care în 1848 au încercat să extindă în Spania revoluţia care făcuse să cadă tronul în Franţa au plătit şi ei cu vieţile lor îndrăzneala, în unele cazuri, ca în Madrid, într-o dură bătălie care a avut, după părerea lui Fernández de Córdoba[1], „un caracter politic foarte avansat". A fost, cum scrie acest general, prima dată când s-au auzit strigăte de trăiască Republica, bună dovadă a prezenţei de democraţi şi republicani pe baricadele construite pentru a ţine piept armatei. Dar persistenţa acestei stări de spirit îşi avea obârşia nu numai în noile partide care se formau în afara sistemului, ci şi în permanenta marginalizare, pe căi frauduloase, a uneia din cele două partide asupra cărora gravita sistemul şi în lupta factională din partida care monopoliza guvernarea. Moderaţii, de fapt, s-au consolidat ca monopolizatori ai puterii fără să fi reuşit tocmai de aceea să-şi reducă facţiunile, ceea ce ridica numărul de ofensaţi de fiecare dată când se producea o schimbare de guvern şi incita la coaliţia cu o facţiune a adversarului când cel care primea însărcinarea se dovedea a fi un corupt care exercita puterea cu aere dictatoriale, aşa cum s-a întâmplat cu Luis Sartorius, conte de San Luis, şi prietenii săi din facţiunea „poloneză" (datorită originii acelui isteţ ziarist şi om de afaceri).

Revoluţia din iulie 1854, care a redat pentru doi ani puterea progresiştilor, a fost precedată de o profundă nemulţumire printre generalii moderaţi care se simţiseră ofensaţi în timpul preşedinţiei lui Bravo Murillo şi liderii fracţiunii „puritane" care încercau să redea moralitatea administrării Statului şi să lichideze corupţia care permisese să se formeze mari averi prin speculaţie şi agio în timpul guvernelor lui Roncali[2],

[1] Luis (1796-1840), militar, om politic şi diplomat.
[2] Federico.

Lersundi[1] şi Sartorius. Pérez Galdós a sesizat perfect când scria că polonezia, politica învechită şi rutinară a contelui de San Luis, s-a văzut atacată de o revoluţie cu protagonişti tineri din partida moderată „care ştiau franceză şi erau experţi în legi", între care se aflau Ríos Rosas[2], Cánovas[3], Tassara, pe care i-au însoţit în activitate alţi tineri provenind de la progresism, Fernández de los Ríos[4], Ortiz de Pinedo[5], Nicolás María Rivero, Martos[6]...

Dar această nemulţumire de la noi generaţii de moderaţi şi progresişti nu ar fi fost de ajuns pentru a schimba situaţia dacă nu i s-ar fi adăugat, cum cerea scenariul, conspiraţia militară. Generalii O'Donnell[7], Dulce[8] şi Serrano[9] doreau şi ei să taie în carne vie, şi pentru a da mai multă substanţă acţiunii lor au căutat sprijinul tinerilor politicieni: Cánovas del Castillo le-a pus la dispoziţie necesarul bagaj ideologic şi doctrinal cu un manifest semnat de O'Donnell la Manzanares, care definea ca patriotică ridicarea la luptă şi îi atribuia ca obiectiv „izbânda libertăţii şi a legilor pe care am jurat să le apărăm". Un limbaj uitat apărea din nou: „naţiunea se va bucura de binefacerile regimului reprezentativ, pentru care se vărsase atâta sânge inutil. Răsculaţii promiteau ca obiectiv al acţiunii lor păstrarea tronului, dar fără camarila care îl dezonorează; procedura riguroasă a legilor, îmbunătăţindu-le, mai cu seamă pe cea electorală şi pe cea a presei; reducerea impozitelor, respectarea funcţiilor militare şi civile, smulgerea localităţilor din centralizarea care le devorează... şi ca garanţie a tuturor acestora dorim şi prevedem miliţia naţională". Era limbajul lui Cánovas care parcurgea, ca fiecare, ucenicia sa în revoluţie.

---

[1] Francisco.
[2] Antonio de los.
[3] del Castillo, Antonio.
[4] Ángel.
[5] Manuel.
[6] Cristino.
[7] Leopoldo (conte de Lucena).
[8] Domingo.
[9] y Dominguez, Francisco (duce de la Torre).

Precis, ceea ce se întâmpla de când s-au răspândit în oraşe veştile răscoalei era că din nou ieşeau în stradă miliţiile urbane şi se formau junte revoluţionare: „din Zaragoza săriseră scântei care bagă inimile în sperieţi", scria Galdós; „ce s-a întâmplat?", se întreba. Şi răspunsul merită un tratat: „continuarea istoriei Spaniei: o revoltă militară". Dar era şi continuarea istoriei Spaniei deoarece marea masă naţională simţea în sinea sa un sentiment dureros care îi spunea: „cei care mă conduc mă înşeală, mă tiranizează, mă fură". Un sentiment care se termină cu ieşirea oamenilor în stradă, înrolarea în miliţia populară, formarea de junte revoluţionare, proclamarea de manifeste. Madrid a fost în zilele lui iulie 1854 presărat cu baricade. Militari răsculaţi, politicieni care aspirau la guvernare, mulţime în stradă: triada revoluţiei din nou în mişcare. Şovăiala politică a militarilor, care s-au limitat să se răscoale şi, în cel mai bun dintre cazuri, să concentreze trupe ca O'Donnell în Vicálvaro, a fost depăşită de mobilizarea populară. În Madrid, de exemplu, zilele lui iulie au adus amintirea celor întâmplate cu douăzeci de ani mai înainte, numai că acum flăcările nu ieşeau din mănăstiri, ci din vilele acelor bogaţi în al căror folos, după cum scrisese Donoso, se realizase revoluţia liberală. Casele lui Sartorius, Vistahermosa[1], Collantes, Salamanca[2] şi Domenech[3] au ars, cum la fel s-a dat foc palatului Mariei Cristina, acuzată de a fi coruptă şi sforară a voinţei fiicei sale. Chico, şef al poliţiei, şi-a pierdut viaţa, şi Evaristo San Miguel s-a erijat în preşedinte al Juntei de Salvare, Înarmare şi Apărare din Madrid cu scopul de a dirija acel protest care avea toate aparenţele de a se transforma într-o adevărată revoluţie.

Începută ca o conspiraţie politică şi pronunciamiento militar cu tendinţă moderată, au fost progresiştii, cu participarea de seamă pentru prima dată de democraţi şi republicani, cei care mobilizau populaţia urbană şi cei care au organizat miliţia naţională, două elemente fundamentale pentru izbânda revoluţiei. Era logic să fie tot ei cei care, în prima fază, să iasă cei mai în câştig din răscoală, mai ales ţinând cont că totuşi aveau

[1] Duce de.
[2] Marchiz de.
[3] Familia.

colaborarea unui general arătos. Şi, într-adevăr, când regina i-a chemat pe generalii O'Donnell şi Espartero pentru ca să se pună de acord şi să dirijeze acea revoluţie care se revărsa dincolo de limitele sistemului, primirea pe care populaţia din Madrid i-a făcut-o generalului deja în vârstă de şaizeci de ani prieten al progresiştilor a înclinat balanţa de partea acestora. Cei zece ani de conducere moderată ajungeau la capătul lor şi, ca în 1820 sau în 1840, progresiştii reveneau la guvernare aduşi de arme.

Deşi poate ar fi prea mult să se spună că acel lucru era un guvern al partidei progresiste. E adevărat că la preşedinţia sa revenea Espartero, dar alt general care venea din regiuni de graniţă cu absolutismul, Leopoldo O'Donnell, s-a ales cu ministerul de Război, în timp ce un membru de frunte al facţiunii „puritane" din partida moderată, Joaquín Francisco Pacheco, se instala în ministerul de Externe. Acel lucru părea mai mult ca o coaliţie între grupări ale celor două partide decât ca un guvern strict progresist. De fapt, guvernul a propulsat ceea ce devenea deja politică moderată chiar dacă între primele sale măsuri s-au numărat tipicele revendicări progresiste: restabilirea miliţiilor populare şi a Legii Municipale, alături de convocarea Cortesurilor care să purceadă la elaborarea unui nou text constituţional. Au arătat din nou lealitatea lor faţă de tron, mulţumindu-se cu îndepărtarea din Spania a reginei mamă, María Cristina, una din principalele beneficiare ale corupţiei împotriva căreia se ridicase revoluţia. Pentru moment, totuşi, Isabela, ale cărei imixtiuni în politică fuseseră scânteia care a făcut să explodeze toată pulberea acumulată, a salvat coroana şi a acceptat condiţia impusă de Espartero: convocarea Cortesurilor constituante.

Care, într-adevăr, au fost convocate şi care s-au apucat de lucru la începutul lui 1855 pentru a-l termina după un an cu un text ce revenea la cel din 1837 într-un punct fundamental: suveranitatea rezida din nou eminamente în popor, de la care emanau toate puterile şi căruia îi aparţinea dreptul de a stabili normele sale fundamentale. Dar noua Constituţie confirma că poporul avea reprezentarea sa directă în două Camere cu alegere pe bază de plată a censului şi pe provincii: poporul îl reprezentau, aşadar, cei care din punct de vedere economic şi social erau calificaţi pentru acest lucru. La fel domnea alegerea cu

plata censului pentru consiliile municipale şi deputăţii, chiar dacă primele vor fi prezidate de un primar ales şi cele de al doilea de un guvernator civil sau şef superior al guvernului provincial numit de rege. Ca şi în 1837, tot aşa acum se reia constituţionalizarea instituţiei miliţiei naţionale, creată pentru apărarea legilor şi ordinii publice şi depinzând din punct de vedere organic de ministerul de Interne. Ultima din constituţiile tradiţiei progresiste, nu a ajuns totuşi să fie promulgată de Cortesuri, aşa că a trecut în istorie numită *non nata*, un atribut care apoi îl va împărţi cu cel al Republicii federale.

Progresiştii la guvernare s-au conectat din nou cu înaintaşii lor nu numai în preocuparea de a dota Statul cu un nou text constituţional, ci şi în ceea ce va fi opera lor cea mai definitivă: încheierea îndelungatului proces de expropriere a pământurilor de mână moartă. Pascual Madoz, ministru de Finanţe, a trecut la promulgarea la 1 mai 1855 a unei Legi a Expropierii Generale care afecta toate bunurile ce nu fuseseră obiect de exproprieri anterioare, fie că erau ale clerului, ale ordinelor militare, opere de caritate, confrerii, de binefacere şi, mai ales, proprii şi comune ale localităţilor. La fel urmând linia stabilită, operaţiunea de expropriere a căutat mai cu seamă să amelioreze situaţia Finanţelor publice, motiv pentru care bunurile s-au scos la licitaţie, fără a le păsa progresiştilor de situaţia cumpărătorilor, cu cerinţa de a aduce o cantitate în bani şi restul pe un termen de cincisprezece ani. Rezultatul ei imediat a fost aducerea în depozitele de bani ale Statului a circa 5.700 de milioane de reali, în timp ce se lăsa primăriile fără preţioasa sursă de venituri care erau proprietăţile lor comunale. Situaţia zilierilor şi, în general, a ţărănimii sărace a suferit o nouă înrăutăţire, văzându-se lipsiţi de folosirea unor terenuri în care puteau să se asigure cu lână sau cu hrană pentru animale, şi cunoscând serviciile acordate de primării, între ele cel al învăţământului primar, un regres din lipsă de resurse pentru a se îngriji de întreţinerea sa şi de menţinerea învăţătorilor.

Această Lege a Exproprierii Generale a fost cea principală dintr-o serie de legi menite să îndepărteze obstacolele care mai rămâneau pentru introducerea unei economii de piaţă raţionalizată în întreaga ţară. Legea Societăţilor Anonime din 28 ianuarie

1856 a permis crearea de societăţi de credit care să poată canaliza resursele necesare pentru finanţarea exploatării miniere şi construirea reţelei feroviare, pentru care se aprobase în iunie 1855 o Lege Generală a Căilor Ferate ce pretindea de altfel să termine cu speculaţia şi corupţia pe care atât de multe scandaluri o cauzase în anii anteriori. Începând de la legea feroviară şi cu facilităţile pentru finanţare, reţeaua a cunoscut în următorii zece ani o creştere spectaculoasă: de la cei 440 km care se construiseră în 1855 s-a depăşit 5.076 în 1866, fiind deja configurată reţeaua în structura sa radială, care va fi în viitor caracteristica sa principală. Cu capital francez s-au format cele două mari companii din Nord şi din Madrid-Zaragoza-Alicante (MZA), şi deşi poate construcţia în străinătate a şinelor şi a materialului rulant a împiedicat avântul industrializării interne care putea să se aştepte de la o activitate de această anvergură, reţeaua a îndeplinit obiectivul de a integra piaţa internă de produse agricole şi manufacturate.

Dar ambiguităţile şi echivocurile care fuseseră la originea venirii progresiştilor la guvernare s-au menţinut dincolo de această conjunctură atât de propice să impulsioneze creşterea economică pe căi mai raţionalizate. Progresiştii au servit, în revoluţia de la 1854, ca un fel de arătător de cântar între moderaţi şi democraţi sau, în termeni sociali, între elitele cu putere politică şi economică şi populaţia urbană, organizată în miliţiile naţionale. Moderaţii, care nu fuseseră marginalizaţi de putere, aşteptau ora de a o ocupa din nou complet, chiar de-ar fi sub formula unei uniuni liberale care să cuprindă şi sectoarele cele mai de dreapta ale progresismului; democraţii şi miliţia naţională nu renunţau să ducă revoluţia la obiectivele ei cele mai radicale, mai ales după ce au trecut prin experienţa baricadelor. Constituită într-o forţă armată care numai la Madrid organiza mai mult de 30.000 de oameni, miliţia naţională nu a renunţat să joace un rol politic nici să intervină în protestele şi conflictele sociale care s-au succedat de la începutul lui 1855, agravate de mugurii partidelor carliste care însufleţeau din nou amintirile, încă recente, ale războiului civil, şi care se amestecau cu protestele ţărăneşti.

PLENITUDINE EFEMERĂ

Înnoitul caracter conflictual social şi luptele pentru putere în cadrul coaliţiei la guvernare au avut o ieşire tipică în tradiţia sistemului: generalul O'Donnell a ameninţat cu părăsirea guvernului dacă nu-şi dădea demisia ministrul de Interne, Patricio de la Escosura. De vreme ce era obligat, O'Donnell avea ajutorul reginei, ceea ce imediat l-a împins pe Espartero să-şi dea şi el demisia, deşi în Cortesuri vor conta progresiştii pe o majoritate considerabilă. De la general la general, Espartero a cedat hăţurile lui O'Donnell, care în numai câteva luni, umilit de regină, se va vedea în situaţia de a le ceda lui Narváez. În timpul cât s-a menţinut la putere, O'Donnell a trecut la zdrobirea rezistenţei pe care miliţia naţională a opus-o restabilirii situaţiei de dinainte, cu care şi-a câştigat ciudatul renume de a fi declanşat o revoluţie şi, după doi ani, de a o fi lichidat; a dizolvat Cortesurile constituante şi a restabilit, aşadar, Constituţia din 1845, nu fără mai întâi să-i adauge un Act adiţional din capul său şi pe seama guvernului în care pretindea să salvgardeze unele cuceriri ale progresiştilor, ca evaluarea delictelor de presă de către juraţi, atribuirea către o Lege Electorală a acreditării sau nu a plăţii contribuţiei sau a posesiunii de rentă pentru candidaţii a fi deputaţi, restrângerea unor puteri ale Coroanei, ca de exemplu, printre altele, numirea de primari în oraşe cu mai puţin de 40.000 de locuitori, precauţii pe care succesorul se va grăbi să le anuleze pentru a se întoarce, de astă dată fără să ţină seama de nimic, la cea mai conservatoare versiune a moderantismului, ceea ce înseamnă: paralizare a Legii de Expropriere, Legii Primăriilor şi Presei, şi restul.

Politică ce nici ea nu avea să dureze mai mult de un an, până a face loc ultimului dintre experimentele din care putea să fi ieşit o stabilizare a monarhiei, dar care s-a soldat nu numai cu schimbarea unei situaţii, ci şi cu criza sistemului politic şi chiar a regimului constituţional. Succesiunea unui guvern progresist cu altul moderat, când nu s-a ajuns nici la râvnita stabilitate, nu putea să ducă decât la o formulă eclectică în care vor participa facţiuni din cele două partide. Posibilitatea unei atari formule rezida în configuraţia însăşi a sistemului, compus, mai mult

decât din partide, din grupuri de prieteni, din persoane, cum se spunea, din cercurile intime ale personajelor cu trecere, mai bine dacă erau militari, şi încă mai bine dacă acei militari nu aveau duşmani declaraţi în cadrul armatei. Primul element, anume, grupuri de prieteni mai mult decât partide, făcea posibilă apropierea dintre facţiuni de afiliere progresistă către altele de afiliere moderată: până la urmă, nu era o prăpastie ceea ce le separa şi nu lipseau cazuri în care un moderat marcant să fi început în politică precum progresist nici nu lipseau progresişti de vază care se „reconsfinţiseră" ca moderaţi.

Aşadar sistemul însuşi favoriza ca două curente să conveargă în acelaşi punct chiar dacă pleacă din extreme opuse. Cum povesteşte Valera: progresişti speriaţi de excesele democraţiei şi care doreau să găsească ordine, stabilitate şi forţă în guvernări fără a renunţa la doctrinele lor liberale s-au întâlnit cu conservatori care respingeau planurile şi scopurile reacţionare şi nu doreau să abjure vechile lor credinţe în parlamentarism şi în revoluţie până la un anumit punct. Acelei noi partide îi lipsea, după spusele aceluiaşi Valera, o condiţie necesară esenţială în Spania: un general care să o conducă şi să-i dea puterea spadei. Şi aici e unde reapare O'Donnell, conte de Lucena, care înainte de Vicálvaro se apropia de absolutism şi care prin pronunciamiento-ul din 1854 fusese legat de liberalism. Îl urau progresiştii veritabili pentru că a lichidat revoluţia în 1856, dar nu era mai puţin urât de conservatorii veritabili pentru că a fost sediţiosul şi rebelul din 1854. Aşa a fost că neputând fi în mod adecvat nici progresist nici conservator „şi-a fixat poziţia între ambele tabere, a creat acolo un adăpost, a înălţat steagul de recrutare, şi imediat a dispus de un partid numeros, care în mare parte exista dinainte, chiar dacă inert şi dezintegrat din lipsa de şef".

Era Uniunea Liberală, care în afară de un general de prestigiu a avut din primul moment un conducător puritan „sagace, ingenios şi subtil", José Posada Herrera, care a definit din primul moment noul proiect ca un eclectism politic ce aduna tot ce aveau mai bun cele două lumi şi nu făcea favorizare a unor persoane: pe nimeni nu trebuia să-l întrebe de trecutul său numai să accepte principiile noului partid. Prima sa preocupare, având deplina încredere a coroanei, care i-a dat lui O'Donnell obişnu-

itul decret de dizolvare, a constat în a-şi confecţiona nişte Cortesuri pe măsura sa. Dizolvate cele de dinainte, Posada dădu o instrucţiune guvernatorilor civili pentru ca să gireze pe cel dorit în urma alegerilor: aducerea în Cortesuri a unei indiscutabile majorităţi a noului partid fără a împiedica reprezentarea minoritară a celorlalte. Şi cum corpul electoral era în Spania foarte legat de autoritatea administrativă, dorinţele lui Posada au devenit realitate. Guvernul a putut să dispună din decembrie 1858 de o comodă majoritate parlamentară.

Reunind, deci, toate ingredientele care permiteau stabilitatea unui guvern, încredere deplină a coroanei, un militar cu grad mare în frunte, un partid de reîntoarcere a veleităţilor de facţiune şi o majoritate covârşitoare în Cortesuri, O'Donnell şi Posada s-au pregătit pentru o cursă lungă: guvernul lor a ţinut din iunie 1858 până în ianuarie 1863, întrecând durata oricărui altuia de dinainte şi permiţând cu propria lui existenţă ca de asemenea Congresul Deputaţilor să cunoască o legislatură cu durată fără precedent: constituit în decembrie 1858, şi-a prelungit viaţa până în august 1863. În sfârşit, sistemul părea să fi atins stabilitatea necesară pentru a termina opera revoluţiei liberale doctrinare, acum în versiune unionistă, consolidând monarhia constituţională, dar fără a reforma Constituţia din 1845, lucru care a permis să se pună accentul pe progresul material, favorizat în plus de excelenta conjunctură economică: va fi aceasta perioada de mai multă activitate în reţeaua feroviară, de creare de companii pentru exploatarea minelor, de avânt în producţia textilă. Construcţia juridică a primit şi ea noi contribuţii odată cu Legea Notariatului şi cea Ipotecară; s-a constituit profesia de procuror şi s-a creat ministerul Dezvoltării, care s-a dotat cu un corp de Ingineri Forestieri în timp ce se înfăptuia Legea Moyano[1] din anul anterior care organiza cariera didactică.

Stabilitatea guvernamentală şi conjunctura economică favorabilă au făcut posibilă revenirea Spaniei în politica internaţională, de care rămăsese străină de la Războiul de Independenţă şi urmările lui. Guvernul lui O'Donnell a căutat un rol pe care să-l joace ca asociat mai mic al politicilor britanică şi franceză,

[1] Claudio.

începând ceea ce va fi până în secolul XX târziu dependența sa strategică. Abținerea era, în principiu, situația normală, dar euforia care a străbătut mediile politice și financiare de la începutul anilor '60 l-a împins pe O'Donnell să recâștige prestigiul pierdut pe scena internațională. Soldații spanioli au intervenit în Mexic și Santo Domingo și chiar în depărtata Indochină, unde nu avuseseră ce căuta, și mai ales, în nordul apropiat din Africa, unde orașele cu suveranitate sufereau atacuri marocane. A fost în Maroc unde generalul Prim[1] a început să se înconjoare de aureola de erou național, cu victoria sa la Castillejo și ocuparea Tetuán, care i-a adus lui O'Donnell ducatul cu acest nume, guvernului o explozie de patriotism și orașelor o stradă evocatoare a faptei eroice. Neliniștită, cu toate acestea, Marea Britanie, de posibilitatea că Spania va consolida o puternică poziție în nordul Africii, tratatul de la Wad-Ras a tăiat în măsura posibilului din achiziții: Spania a trebuit să se mulțumească cu un teren de pescuit în Ifni, o lărgire a perimetrului defensiv din Ceuta și o despăgubire economică.

Euforie economică stimulând și o incipientă dezvoltare urbană: 1860 este anul-cheie pentru creșterea și configurația ulterioară a orașelor. Începând cu această dată se elaborează planuri pentru terenurile care permit extinderea suprafeței urbanizate dincolo de zonele împrejmuite sau fortificate. Din 1859-1860 este proiectul de reformă și extindere din Barcelona realizat de Ildefonso Cerdá, o rețea de străzi, tăiate de căi diagonale, care se juxtapune străvechii părți interioare și care va fi copiată cu mai bună sau mai proastă șansă în Madrid, Valencia, Sevilla, Valladolid, San Sebastian, Palma de Mallorca, toate acestea capitale ce trec la dărâmarea împrejmuirilor și zidurilor de apărare între anii 1860-1875. O preocupare pentru siguranța, igiena, salubritatea și înfrumusețarea localităților impulsionează în interiorul vechilor zone centrale lucrări de iluminat, pavare și canalizare a străzilor, care capătă încet, încet astfel aspectul invidiatelor capitale din Franța și Anglia, acolo unde reformatorii spanioli învață noile curente. Este acesta momentul în care capitalele, în care încep să ajungă trenurile, cunosc o primă expansiune demografică ce va dubla populația lor, plecând în realitate de la niveluri foarte

[1] Juan.

modeste, în perioade tot mai scurte de timp. Şi deşi bugetul Statului nu ajungea pentru mare dezvoltare, dat fiind că din cele 2.200 de milioane de reali prevăzuţi pentru cheltuire ceva mai mult de jumătate se duceau la administraţia generală şi apărare, şi alt 15 la sută şi-l lua plata datoriei, gospodăririle civile, corporaţiile, comisiile, spitalele, şcolile şi institutele, cu noile spaţii de sociabilitate şi timp liber, precum cluburi şi teatre, erau tot mai obişnuite în unele localităţi care aveau deja o clasă de mijloc în devenire pasionată de a se arăta în promenade şi saloane. Madrid a văzut în sfârşit curăţate împrejurimile palatului Oriente, cu edificarea unui Teatru de Operă, refăcută Puerta del Sol[1], construit un edificiu pentru Congresul Deputaţilor, şi un Canal numit Isabela a II-a, între alte lucrări proiectate pentru a-l ridica la nivel de capitală demnă de monarhie.

În orice caz, limitele acestui proces de urbanizare sunt evidente: terenurile se proiectează, dar sunt deficitare capitalurile pentru a construi pe ele şi lipseşte o categorie suficient de bogată pentru a plăti chiriile: vor trebui mai mult de cincizeci de ani ca să se colmateze. Din chiar acest an 1860 e recensământul populaţiei care permite să se obţină un fel de radiografie a societăţii spaniole în totalitatea sa în plină epocă moderată. Lucrătorii cu ziua din fabrici ajung la 154.200, din care aproape 54.500 sunt femei, şi din care o treime aparţin Barcelonei şi primăriilor vecine. E ciudat, dar foarte semnificativ, că recensământul oferă un număr mult mai mare de industriaşi decât de lucrători cu ziua în fabrică, întrucât ajung aceia, laolaltă bărbaţi şi femei, la circa 333.000, mărime care unită cu aceea a meşteşugarilor, aproximativ 665.000, va da în jur de un milion de persoane dedicate industriei în calitate de proprietari ai unităţilor lor, faţă de cei 13.457 care figurează ca fabricanţi, ceea ce vorbeşte de o atomizare şi o dimensiune proprie Vechiului Regim, cum la fel este numărul considerabil de servitori şi servitoare, care însumează numai ei 11 la sută din întreaga populaţie activă. Oraşele spaniole din a doua jumătate a secolului XIX sunt centre de producţie meşteşugărească, pentru propria lor piaţă, rareori cu fabrici de mare dimensiune, şi cu o clasă de mijloc în care predomină funcţionarii,

[1] Piaţă centrală.

militarii, şi o enormă gamă de servitori cărora sectorul cel mai avut al acelei clase le oferă muncă în schimbul locuinţei, mijloacelor de trai şi poate un ban de buzunar: nu erau rare casele clasei de mijloc înstărite care să nu poată conta pe o jumătate de duzină de servitori.

Dacă numărul de lucrători cu ziua în fabrică se putea socoti cu zecile de mii, cel al zilierilor de la ţară depăşeşte 2.350.000, categoria cea mai numeroasă a recensământului care reprezintă, ea singură, 33 la sută din întreaga populaţie activă, deşi dacă li se adaugă micii proprietari şi arendaşi care de asemenea lucrează pământul va rezulta că mai mult de 70 la sută din întreaga populaţie activă se ocupa în munci din sectorul primar, o mărime care nu va coborî de 65 la sută până în secolul XX târziu, când căderea se accelerează în deceniul 1910; populaţie activă căreia trebuie să i se atribuie 50 la sută din produsul intern brut de-a lungul întregului secol. Desigur, distribuţia regională a acestei populaţii oferea puternice contraste. În Sevilla, zilierii de la ţară ajungeau la peste 43 la sută din toţi cei activi şi formau o masă de populaţie prost hrănită şi analfabetă. Ţăranii andaluzi se alimentau cu slănină, untdelemn şi pâine, pe care le puteau mânca reci, ca gazpacho[1], vara, sau calde, ca pâine muiată şi prăjită în untdelemn, iarna. Cu o anumită ocazie puteau să adauge acelei alimentaţii de bază nişte legume, ca o mâncare de boabe de năut, şi o nimica toată în plus. Asemenea grad de denutriţie era comparabil numai cu cel al analfabetismului: ca rezultat al exproprierii municipale, multe primării au pierdut sursa locală a veniturilor lor fără a o putea înlocui prin transferuri de stat şi s-au văzut obligate să închidă şcolile menţinute graţie rentelor provenite din bunuri proprii sau comunale. Situaţia şcolară s-a înrăutăţit în Andaluzia pe parcursul întregului secol al XIX-lea, până într-acolo încât în 1860 rata analfabetismului se situa între 70-90 la sută din locuitorii săi. Şi dacă mizerabilă era nutriţia şi instrucţia, condiţiile de muncă nu erau mai bune: zilierul andaluz, care putea numai să lucreze în cel mai bun dintre cazuri vreo două sute de zile pe an, o făcea din zori şi până-n seară pentru nişte simbrii pe o zi între 3,5-4,5 reali.

---

[1] Ciorbă, în special andaluză, preparată cu pâine, ulei, roşii, usturoi, ceapă, castraveţi etc., servită rece.

Deteriorarea condițiilor de trai la țară i-a afectat și pe micii proprietari, micii arendași, țăranii cu un lot mic și sărăcanii. În primele faze ale abolirii regimului seniorial, nu era rar să vezi localități unindu-se pentru a contrazice pe seniori cu privire la pretinsele lor drepturi asupra titularității pământului. A început astfel o lungă fază de litigii și procese în fața instanțelor de judecată pentru a-i obliga pe seniori să prezinte titluri autentice de proprietate care în multe cazuri nu existau, fie pentru că drepturile lor erau numai jurisdicționale, fie pentru că ar fi fost încorporate pe nedrept în feuda lor terenuri de stat sau bunuri de proprietăți și comunale. Procesele s-au decis, cu toate acestea, împotriva localităților și în favoarea seniorilor. Pe de altă parte, o nouă clasă de proprietari nenobili s-a consolidat odată cu succesivele operațiuni de expropriere, ceea ce i-a lăsat numai pe țărani fără pământ, acea masă apropiată de cele două milioane și jumătate de muncitori care va gravita asupra agriculturii spaniole în general, mai cu seamă asupra regiunilor cu mari moșii, până după prima jumătate a secolului XX.

În acest context trebuie să se situeze diferitele forme de protest țărănesc începând cu formarea acelei noi societăți caracteristice epocii moderate, când deja au putut să considere închisă orice cale legală pentru a accede la proprietate. Ocuparea de pământuri și incendierea de recolte vor deveni vreme de un secol două din formele recurente de acțiune ale zilierilor de la țară. Dar asemeni acea istorie a deposedării consumate de-a lungul revoluției liberale explică alte manifestări sociale izolate, ca brigandajul și contrabanda. După cum au fost la fel rod al frustrării colective care a urmat îndelungatei istorii de litigii răscoalele care vor avea loc în unele zone din Andaluzia și participarea țăranilor la mișcări revoluționare conduse de partidele mai radicale. De la răzvrătirile, cea din 1857, care a pornit de la Sevilla și s-a întins în El Arahal și alte sate ale Guadalquivirului de Jos, și până la masiva răscoală din Loja trei ani mai târziu, cu Pérez del Álamo[1] în fruntea unei adevărate armate de țărani, au trasat un jalon necontenit: răzvrătiri locale, atacuri la cazarmele Jandarmeriei, incendiere de arhive municipale, înfruntare cu

[1] Rafael.

forţele de ordine trimise pentru a reprima revolta sub comanda militarilor, rezistenţă şi inevitabilă înfrângere, urmată de o represiune fără deosebire cu sechela ulterioară a ceea ce s-a amestecat cu „forme primitive" ale luptei sociale, în special incendierile de recolte.

DIN NOU REVOLUŢIA

Naţionalism reînviat de aventurile războinice în exterior; stabilitate internă graţie unui guvern ferm şi unui parlament durabil; expansiune urbană şi capitalistă, consolidare a unei noi societăţi de clase, de ce nu a putut să continue această situaţie mai departe de patru ani şi jumătate? O'Donnell, de fapt, s-a văzut forţat să demisioneze pentru că regina nu a acceptat cererea lui de a dizolva Cortesurile şi a convoca noi alegeri când deja se apropia termenul legal pentru dizolvarea lor: nu era dispusă să-i dea decretul care să-i permită să revină cu o majoritate la preşedinţia Guvernului. Dar, demisionat O'Donnell, nimeni nu a fost capabil să se menţină mai mult de câteva luni la preşedinţie: Miraflores[1]; Arrazola[2] şi Mon au fost ca o floare de o zi, până ce din nou s-a făcut necesară prezenţa unui general, numai că acum cu zece ani mai mult în spate: în septembrie 1864 se întorcea Narváez.

Ceea ce, după cum era de aşteptat, i-a demoralizat pe progresişti, care constatau din nou că fără chemarea prealabilă a Palatului era imposibil să ajungi la guvernare. Dar de la Palat nimeni nu chema pentru că regina era din ce în ce mai mult în mâinile unei camarile care, în afară de a impune o politică ultramontană şi a împiedica recunoaşterea noului rege al Italiei, se opunea oricărei posibilităţi ca progresiştii să acceadă la guvernare. Şi nu vroia să spună: nu ajungeau pentru că nu câştigau alegeri, căci pentru a câştiga alegeri trebuiau ca să fie mai întâi chemaţi la preşedinţia Guvernului. Astfel că după ce au denunţat „obstacolele tradiţionale", progresiştii au adoptat hotărârea de a se retrage, şi în consecinţă s-au apropiat de democraţi şi de republicani, care nu aveau

[1] Marchiz de.
[2] Lorenzo.

nevoie să procedeze la fel pentru că de la începutul lor deja erau în afara sistemului. Calea insurecțională apărea din nou la orizont; o cale pe care democrați și progresiști o vor găsi mai accesibilă pentru că sfârșitul perioadei de euforie economică ce lovea toată Europa deja lăsa să se simtă efectele sale în Spania cu falimentul societăților de credit, declinul investițiilor străine, criza industriilor siderometalurgică și textilă și înmulțirea protestelor sociale.

Dezbaterea publică zguduie altcândva liniștitele catedre universitare: la tribuna Ateneului din Madrid și la catedrele Universității Centrale tocmai au venit sau veneau tineri pătrunși de idei krausiste[1] în domeniul filozofico-moral și democratice în domeniul politic: sunt critici ai sistemului, dar în plus dispun ori sunt pe cale de a crea un discurs alternativ; sunt voci care vorbesc de educație, de democrație, de sufragiu universal: club de propagandă democratică, l-a numit Menéndez Pelayo[2] la catedra de Istorie deținută de Emilio Castelar. Atitudinea guvernului, condus de un Narváez care a ajuns la capătul ciclului său politic și nu știe decât să reprime, dă curaj mișcării. Castelar, care dispune la fel de un periodic, denunță din *La Democracia* pe Isabela a II-a pentru că a rămas cu 25 la sută din câștigul vânzării unei părți din patrimoniul coroanei destinat să atenueze deficitul Finanțelor publice. Guvernul vrea să-l dea afară de la catedra sa și rectorul se opune; profesorii și studenții nu stau liniștiți: în zilele de 9 și 10 aprilie 1865 se produc grave incidente care vor face celebră în istoria mișcărilor universitare noaptea Sfântului Daniel, când forțe de artilerie și cavalerie tăbără pe studenții care manifestează pe străzi, provocând nouă morți și mai mulți răniți.

Pozițiile se radicalizează: progresiștii se pregătesc de insurecție, cu episoadele pronunciamiento-ului lui Prim în Villarejo de Salvanés în ianuarie 1866 și răzvrătirii sergenților din cazarma din San Gil în iunie, concepută ca o lovitură militară dar însoțită din nou de baricade din care acum iese strigătul „Jos cu

---

[1] Aparținând sistemului filozofic al lui Karl Christian Friedrich Krause (1781-1832), un epigon al lui Kant ce a profesat un idealism nuanțat cu pietism, o împăcare între teism și panteism.

[2] Marcelino (1856-1912), poligraf și erudit.

Bourbonii!". Brutal reprimată, împuşcarea a 66 dintre ei ca represalii pentru ofiţerii morţi în ciocnire a sfârşit prin a lichida prestigiul pe care încă ar putea să-l păstreze generalul O'Donnell, atunci din nou la preşedinţia Guvernului, şi a ruinat orice încercare de a deschide porţile spre o coaliţie cu progresiştii. La puţin timp după represiunea din iunie, la 16 august 1866, progresiştii semnau la Ostende un pact cu conducătorii partidului democrat care se arătaseră accidentalişti faţă de forma de guvernare. Apropiata revoluţie va trebui să termine cu Isabela, acea doamnă imposibilă: trebuia ca să „distrugă tot ce există în sferele înalte ale puterii" şi să aleagă prin sufragiu universal unele Cortesuri Constituante care vor decide dacă naţiunea doreşte să fie republică sau monarhie. Acest lucru nu era de acum un simplu pronunciamiento pentru a forţa mâna reginei şi a o sili să-i cheme pe progresişti la preşedinţia Guvernului; acest lucru era, ori se îndrepta să fie, o revoluţie.

Evenimentele din acea vară au însemnat prea mult pentru O'Donnell şi pentru încercarea sa de a reconstrui deşălata Uniune Liberală cu noi contribuţii ale progresismului. Trebuie să cedeze preşedinţia Guvernului către... Narváez, încă o dată, ca şi cum el se apropia de sfârşitul drumului vieţii. Într-adevăr, moare O'Donnell şi puţin mai târziu îl va urma chiar Narváez: o generaţie de generali dispare şi odată cu ea e pe punctul de a se încheia o epocă şi a se prăbuşi un tron. González Bravo, care îl înlocuieşte pe Narváez în aprilie, nu ştie decât să recurgă la represalii, destituind conducerea corpului de generali unionist şi progresist, care, bineînţeles, se dedică imediat conspiraţiei. La 19 septembrie 1868, oraşul Cádiz, înarmat, cu întreaga sa provincie, cu Armada la ancoră în portul său, declară solemn că refuză să se supună guvernului de la Madrid. Sunt generalii Serrano, Prim, Dulce, Serrano Bedoya[1], Nouvilas[2], Primo de Rivera[3], Caballero de Rosa, cu amiralul Topete[4], cei care semnează această chemare către spanioli invitându-i să ia armele

[1] Francisco.
[2] Ramón.
[3] Fernando.
[4] Juan Bautista.

pentru a salva onoarea Spaniei. Motive? Legea Fundamentală călcată în picioare, sufragiul corupt, siguranța individuală la cheremul voinței autorităților, municipiul mort, învățământul tiranizat, presa mută, titlurile din Castilia în mod josnic împărțite cu dărnicie, noile averi înjghebate, dezonoarea și viciul vândute la preț foarte mare. Acestea sunt obidele; obiectivele: în materie abstractă, a trăi viața onoarei și a libertății; în materie concretă: un guvern provizoriu care să reprezinte toate forțele vii ale țării iar sufragiul universal să pună bazele regenerării noastre sociale și politice. Începută insurecția militară la Cádiz, se întinde în Andaluzia, Murcia, Valencia, Catalonia, dobândind în Barcelona un puternic conținut social. La podul din Alcolea, generalul Serrano convinge armata trimisă din Madrid pentru a-l opri și cade de acord cu marchizul de Novaliches[1], care venea în fruntea ei, ca să fie voința națională cea care să decidă: din nou un acord între generali va decide viitorul Statului, căci voința națională va fi aceeași duce de la Torre[2] care o poartă în punga de bani în drum spre Madrid. Regina, urmând exemplul augustilor săi predecesori, trece frontiera.

Spre deosebire de cele întâmplate în perioada de revoluție liberală și reacțiune absolutistă, când se termină epoca moderată, contopită în efecte practice cu domnia efectivă a Isabelei a II-a, s-ar putea spune că există un Stat, o administrație, o societate și chiar o economie pe baze noi; că absolutismul și Vechiul Regim au fost înlocuite cu un liberalism doctrinar în conceptul politic și o societate capitalistă. Dar, pe sub concepte, realitățile nu sunt atât de clare: coroana s-a transformat într-o putere impredictibilă, care intervine la discreție în procesul politic de multe ori fără motive aparente; puterea Statului e monopol al unei oligarhii politico-economice crescute la umbra operațiunilor de expropriere, de bursă și a speculației; marea majoritate a populației, formată de un proletariat rural sărac și analfabet, este exclusă din procesul politic; partidele acționează ca grupări de afinitate sau de prieteni politici care pot să dea numai o aparență de stabilitate sistemului dacă în fruntea lui se

[1] Manuel Pavia.
[2] Serrano.

situează un general; recurgerea la arme, la insurecție și la răscoală este singura cale ce rămâne, inclusiv pentru facțiunile care se află în cadrul sistemului, pentru a influența voința sau capriciul reginei și a pune mâna pe putere. În felul acesta, tipul de revoluție propriu Vechiului Regim, cu poporul sub arme ieșind în stradă, păstrează întreaga sa valabilitate: nu e dintru-un exces de liberalism, nici împotriva unui Stat liberal, pentru care se mobilizează acea populație urbană, meșteșugari, negustori, funcționari, muncitori, care își riscă viața pe baricade, ori acei țărani care se răscoală când sosesc ecourile revoluției sau perioadele de sărăcie; ci dimpotrivă: pentru că e vorba de un Stat și o societate în care sunt palpabile urmele Vechiului Regim. Moderantismul, acel regim politic în mod reușit definit de José María Jover[1] precum cel al „unei oligarhii care dorește să păstreze formele unui regim reprezentativ, fără a prejudicia renunțarea în prealabil la rezultatele pe care le va comporta o aplicare a aceluiași, chiar și pe baza sufragiului restrâns ce corespunde concepțiilor doctrinare", dorise să stingă revoluția pentru a construi un Stat și după un sfert de secol la putere și-a dat seama că revoluția continua să fie vie și Statul pe cale de dispariție.

[1] Zamora (1920-2006), istoric.

3. REVOLUȚIE DEMOCRATICĂ, RESTAURAȚIE MONARHICĂ (1868-1898)

Aşa încât coroana, într-o zi salvată de liberali, s-a dat de-a rostogolul în ţărână împinsă de progresişti. Nu ar fi fost posibil ca asemenea lucru să se întâmple dacă înainte nu s-ar fi divizat în jurul unei probleme fundamentale: dacă să continue sau nu să o sprijine pe regina Isabela. Majoritatea a hotărât să nu o sprijine nici o clipă în plus, şi cum nu era lipsă de generali dispuşi să ducă la bun sfârşit revoluția, a rămas strategia stabilită: trebuia să se apropie de democrați pentru a lărgi baza socială a mişcării. Democrații care nu respingeau posibilitatea de a avansa spre democrație într-un cadru constituțional monarhic, precum Manuel Becerra, Cristino Martos ori Segismundo Moret, s-au implicat în acțiune adăugând la ceea ce putea să se încheie cu lovitură de stat conținuturile programului lor: dacă revoluția triumfa trebuia să se convoace, prin sufragiu universal, Cortesuri Constituante care să decidă asupra naturii noului regim, dacă monarhic sau republican. Decizia nu a fost pe placul liderilor democrați în totalitate, care au dat preferință lealității lor republicane față de oportunismul unei coaliții cu progresiştii. Totuşi, odată insurecția militară în acțiune, comandanții atraşi de partea cauzei, şi învinşi cei leali față de regină, democrații republicani nu au stat cu brațele încrucişate: în toate oraşele unde dispuneau de efective au format junte, s-au aruncat în luptă şi au contribuit la redactarea de chemări pline de conținuturi democratice.

REVOLUȚIA ÎN ACȚIUNE

Primele momente au fost ca toate începuturile revoluționare: lume în stradă, bucurie nestăpânită, scene de frățietate, Voluntari ai Libertății. De astă dată, când trupele au ajuns în

oraşe rezistenţa ordinei stabilite era deja lichidată. Nu a existat, ca în anii '30 şi în anii '50, lupte sângeroase: căderea tronului a fost sărbătorită între râsete şi aplauze. Şi odată cu sărbătorirea victoriei, apariţia, pe de o parte, de junte revoluţionare şi, pe de alta, a unui guvern provizoriu. Primele, începând cu cea din Sevilla, au publicat manifeste în care se proclamau toate libertăţile: de presă, de întrunire, de asociere, de învăţământ, de culte, de industrie, de comerţ; se cereau unele aboliri: a taxelor de intrare şi impozite în oraşe şi alte locuri, a recrutărilor, a pedepsei cu moartea; se apăra suveranitatea poporului şi exprimarea sa în sufragiul universal masculin, şi se aminteau aspiraţiile la descentralizare şi autonomie a municipiilor, la judecată cu juraţi. La 5 octombrie deja funcţiona o Juntă Superioară Revoluţionară, aleasă de madrileni, care după trei zile publica o declarare de drepturi în care nimic nu încerca să spună despre forma definitivă de guvernare.

„Îndeplinită cu bine glorioasa revoluţie", şi suprapunându-se cu acest proces, Junta Revoluţionară din Madrid i-a încredinţat la 3 octombrie lui Francisco Serrano formarea unui guvern provizoriu, semnalându-i o limită: întrunirea Cortesurilor Constituante. Serrano, care în orice caz, cu sau fără însărcinarea Juntei, l-ar fi format, a aşteptat sosirea lui Prim la Madrid. Nimeni nu s-a mirat de prezenţa aceluiaşi Serrano la preşedinţie, nici de a vedea la Război şi Marină pe generalul Prim şi pe amiralul Topete, cărora atât de mult le datora izbânda revoluţiei. Restul provenea din coaliţia progresiştilor şi unioniştilor, fiind excluşi democraţii, care candidau la două posturi şi nu s-au mulţumit cu unul. Un progresist din facţiunea constituţională, Sagasta[1], a fost la Interne, care era de unde se organizau alegerile; în timp ce altul, din facţiunea radicală, Ruiz Zorrilla[2], s-a ales cu Dezvoltarea; progresist şi el, şi liber-schimbist convins, Laureano Figuerola a luat Finanţele; unioniştii Álvarez de Lorenzana[3] la Externe, Romero Ortiz[4] la Graţie[1] şi Justiţie şi López de Ayala[2]

[1] Práxedes Mateo.
[2] Manuel.
[3] Juan
[4] Antonio.

la Ministerul Coloniilor completau echipa care trebuia să conducă tranziţia de la o monarhie cunoscută la alta de cunoscut, căci ceea ce nimeni nu punea la îndoială era că forma de conducere trebuia să fie totdeauna monarhică.

Absenţa democraţilor în acest guvern nu însemna că s-ar fi exclus principiile lor. Mai degrabă s-a întâmplat contrariul: guvernul a dizolvat în aceeaşi lună octombrie juntele revoluţionare în schimbul adoptării programului lor: a decretat imediat libertăţile de presă, întrunire şi asociere; abolirea impozitelor sau, mai bine, înlocuirea lor cu o formă nouă de impozit personal; desfiinţarea tuturor mănăstirilor, schiturilor, colegiilor, congregaţiilor şi celorlalte case ale călugărilor şi călugăriţelor fondate din iulie 1837, declarând proprietate a Statului toate edificiile, bunurile imobile, rentele, drepturile şi acţiunile caselor desfiinţate; a proclamat libertatea de învăţământ, de la cel primar la cel universitar, ca un drept al tuturor, şi a redat profesorilor libertatea în alegerea metodelor şi culegerilor de texte; a convocat, în fine, alegeri pentru consiliile municipale şi mandate de deputaţi, care vor fi urmate de alegeri pentru Cortesuri Constituante prin sufragiu universal, chiar dacă menţinând limita de vârstă la cei douăzeci şi cinci de ani.

Dar pretinzând că revoluţia ar fi o sinteză între inovaţie şi tradiţie, guvernul compensa introducerea sufragiului universal cu reafirmarea monarhiei ca simbol al suveranităţii naţiunii şi personificarea drepturilor cetăţeanului. Era o monarhie născută din dreptul poporului şi consacrată prin sufragiul universal; care distrugea dreptul divin şi supremaţia unei familii asupra naţiunii, înconjurată de instituţii democratice, o monarhie populară. O opţiune care a ascuţit discuţia în rândurile partidului democrat: majoritatea nu era dispusă să renunţe la republică. Dezbaterile şi întrunirile organizate de către democraţi la Madrid în octombrie şi noiembrie din anul 1868 au sfârşit prin a separa ceea ce deja se anunţase în lunile înainte de revoluţie: pe de o parte, cei care doreau să colaboreze la instaurarea unei monarhii democratice; pe de alta, cei care s-au declarat pentru republică drept unica

---

[1] Problemele Clerului, Culte.
[2] Adelardo.

formă posibilă de democrație. Primii, numiți flexibili, deja negociaseră cu progresiștii la Ostende și trăgeau acum ultimele concluzii ale opțiunii lor alăturându-li-se sub conducerea lui Rivero, Becerra, Martos și Moret. Cei de al doilea au decis să înființeze un nou partid, cel Democrat Republican Federal, triada din tot ceea ce rămânea în afara sistemului stabilit, care era liberal, monarhic și unitarist.

În timp ce guvernul provizoriu începea să pună în aplicare programul său și convoca alegeri pentru Cortesuri Constituante pe la jumătatea lui ianuarie 1869, în nu puține orașe și localități, de la Cádiz și Málaga până la Tarragona și Barcelona, se produceau manifestații, greve, ciocniri, în care revoluția se înțelegea deja ca republicană și republica precum federală, și care au fost dur reprimate, cu sute de morți. Republicanismul, care își făcuse prima apariție în anii '30 ca născuință a câtorva minorități, s-a întins pe litoralul mediteranean, legat de speranța nu numai a unei schimbări a Constituției, nici măcar a Statului, ci a societății. Republică federală sau, pur și simplu, Federala, era tot una ca și condensarea într-un singur cuvânt a vechilor aspirații ale meșteșugarilor, țăranilor, zilierilor, la libertate, autonomie, creștere a salariilor, împărțire a pământurilor, egalitate. Republica, mai avan dacă federală, promitea o schimbare a vieții, a vieții mizerabile, unic patrimoniu al marei majorități a populației: promisiune de democrație care ținea aprinsă o utopie de egalitate. Pentru cei care nu conduceau revoluția, dar care o înfăptuiau în orașele lor sau în localitățile lor, renunțarea la Federală era ca și renunțarea la revoluție însăși.

Deschisă convocarea pentru Cortesuri, lupta electorală s-a menținut pe terenul propagandei și întrunirii în scopul de a prezenta candidați pentru Constituante: de la carliști la republicani, toți erau dispuși să-și încerce norocul la urne, deși rezervându-și tot timpul posibilitatea de a recurge la metoda insurecțională dacă lucrurile ieșeau prost. Sufragiul universal, care se încerca pentru prima dată, a ridicat la circa patru milioane numărul alegătorilor, o provocare pentru ministrul de Interne care, la fel ca în regimul proaspăt dărâmat, avea între principalele lui funcții garantarea unei majorități pentru guvernul convocant. Sagasta era deja un abil politician și a obținut pentru coaliție o victorie zdrobitoare. În

condițiile sociale din Spania, cu o țărănime dependentă și lipsită de cultură și de organizare politică, cu districte cu predominare rurală, cu guvernatori civili însărcinați să facă pe plac guvernului și cu clientele bine stabilite, dacă se știa să se tragă sforile „influențării morale", nu avea a se teme că sufragiul universal se soldează cu un rezultat advers, o lecție de care Sagasta se va folosi până la sfârșitul îndelungatei sale vieți politice. În cel de față, a reușit pentru Cortesuri o majoritate de 236 de locuri, rămânând pentru republicani, care au învins în diferite orașe andaluze, valenciene și catalane, o minoritate nu neglijabilă de 85 deputați, pentru carliști alte 20, și pentru moderați o duzină.

Cortesurile rezultante, sub președinția democratului Rivero, au început să elaboreze un nou text constituțional pe baza aprobată de coaliția de unioniști, progresiști și democrați care au completat cu cinci membri fiecare Comisia Constituției. Aleasă în martie, a muncit rapid, astfel încât la sfârșitul lui mai deja se încheiaseră pasionatele dezbateri asupra arzătoarelor și mereu recurente probleme ale religiei, monarhiei, sufragiului: la 6 iunie se promulga noua Constituție a Monarhiei Spaniole. Nouă de la primele paragrafe: decretarea și sancționarea Constituției îi revenea în exclusivitate poporului spaniol și în numele său Cortesurilor. Nu exista nici nu putea să fie vreo intervenție a regelui, nici acum nici în viitor, dacă se va încerca să se legifereze: fiindcă suveranitatea rezida eminamente în popor, de la care emanau toate puterile, puterea de a face legi va rezida exclusiv în Cortesuri.

Această ruptură cu tradiția doctrinară este evidentă în dispoziția textului constituțional, care dedică titlul său dintâi spaniolilor și drepturilor lor. Nu este vorba acum că spaniolii văd garantate prin norma supremă exercitarea unor libertăți, ci că însăși norma „dezvoltă în amplă și desăvârșită serie drepturile individuale, condiții obligatorii care formează caracterul cetățeanului". Este semnificativ că numita Comisie pentru Constituție se vede nevoită să dezvolte acea serie de drepturi întrucât revoluția din septembrie, spre deosebire de toate cele dinainte, avusese un caracter social, nu bine definit totuși, însă decisiv desigur pentru Constituția însăși. Va fi formarea cetățeanului, crearea unei națiuni de cetățeni, față de națiunea-clasă din moderantism, ceea ce sprijină acest nou text constituțional, și va fi

acel obiectiv cel care îi face pe constituanți să nu uite nici unul din drepturile spaniolilor: să emită în mod liber idei și opinii, să se întrunească în mod pașnic, să se asocieze pentru toate scopurile vieții umane, să voteze, și chiar să exercite în mod public sau privat orice cult pe lângă cel catolic, deși națiunea se obliga să „susțină cultul și slujitorii" acelei religii, evitând să o definească drept religie de Stat. Aceluiași obiectiv i se supune de altfel separarea puterilor care ocupă următoarele capitole din Constituție: cel legislativ, aflat în Cortesuri; cel judiciar, pe care îl exercită tribunalele; cel executiv, care se află la rege, care îl exercită prin intermediul miniștrilor săi.

Problema legată de Constituție era persoana, nu în mod necesar de stirpe regală, care ar trebui să se așeze pe tron. În așteptarea alegerii ei și a sosirii ei, generalul Serrano a renunțat în fața Cortesurilor la titularitatea puterii executive și a fost numit regent, trecând să ocupe președinția Guvernului generalul Prim, omul forte al situației. Prim a încercat, înainte de toate, să consolideze coaliția monarhico-democratică incluzându-i pe democrați în guvern și reducând prezența unioniștilor. Cât timp acea coaliție nu s-ar clinti, cu oameni din diferite fațiuni ca Sagasta, Ruiz Zorrilla, Montero Ríos[1], Figuerola și Becerra formând nucleul din guvern, se putea face față obstacolelor pe care consolidarea noului regim avea să le întâlnească între grupările excluse de la putere și fără nici o posibilitate de a accede la ea pe căi legale.

Pentru că, de fapt, coaliției la putere nu-i lipseau adversari în opoziție dispuși să ia armele: carliștii se pregăteau deja să se lanseze în mod oficial la țară, cum spune Fernández Almagro[2], dar nu era mai liniștitor, pe partea stângă, avântul pe care îl luau ideile republicane, întărite începând de la 1870 de creșterea mișcării muncitorești. La stânga, sau pe alt teren, al Partidului Republican Federal, apăruse Federația Regională Spaniolă a Asociației Internaționale a Muncitorilor, cu un program pe care unul din primii săi istoriografi l-a definit în mod sintetic: în religie, ateismul; în politică, anarhia; în economie, colectivismul. Dintre federali și internaționaliști, ambii cu programe sus-

[1] Eugenio.
[2] Melchor (1893-1966), critic literar, istoric și jurnalist.

ceptibile de a prinde şi a se extinde în medii muncitoreşti urbane ca şi printre zilierii de la ţară, puteau crea mai mult de o durere de cap conducătorilor „glorioasei revoluţii".

Aşa încât odată ce se începea guvernarea era urgent să se termine cu senzaţia de provizorat. Aşa cum în anul 1854, s-au promulgat diverse legi menite să ofere o structură Statului: Legea Electorală, cea provincială şi municipală, cea relativă la puterea judiciară, redactarea unui nou Cod Penal. Profesorii universitari daţi afară de către ultimul guvern moderat şi-au reluat posturile şi s-a restabilit la toate nivelurile educative libertatea de învăţământ, ceea ce a lăsat să se simtă imediat efectele sale în înnoirea vieţii culturale şi pătrunderea şi expansiunea curentelor dominante în gândirea europeană a epocii: pozitivismul, evoluţionismul, ştiinţele naturale. La Finanţe, Figuerola a pus în aplicare programul său liber-schimbist, reducând taxa vamală şi încurajând investiţia de capital străin în minele de Stat, un fel de expropriere a subsolului pe care unii au comparat-o, prin obiectivul ei de a redresa Finanţele, cu cele anterioare, şi care a permis o creştere spectaculoasă a extracţiei şi exportului de plumb, pirită de cupru, mercur, cărbune şi minereu de fier în mine din Granada, Almería, Riotinto, Tharsis, Almadén, Asturias sau Vizcaya. Figuerola a acordat Băncii Spaniei monopolul de emisiune de monedă şi a stabilit peseta ca monedă oficială. Şi-a început activitatea Institutul Geografic şi Cadastral, care punea capăt nevoiaşei situaţii a statisticilor oficiale. „Glorioasa revoluţie" declanşase un cumul de energii şi proiecte care mergeau în direcţia de a moderniza administrarea Statului, a liberaliza economia şi a democratiza viaţa socială şi culturală.

Dar urgent era să se găsească un rege şi să se consolideze un sistem de partide care să garanteze desfăşurarea procesului politic în cadrul normei constituţionale. Lucrul cel mai important, excluşi în vecii vecilor, vecii vecilor, vecii vecilor, cum spunea Prim, Bourbonii, l-a dus pe preşedintele Consiliului în faţa porţilor mai multor curţi europene în căutare de vreun candidat, deloc uşor de desemnat din cauza tensiunii crescânde franco-prusace. După mai multe încercări, cel ales a fost un membru al Casei de Savoia, convinşi conducătorii spanioli că o ofensă faţă de Pontif ar avea mai puţine consecinţe decât o aversiune faţă de

Franţa. Amadeo, duce de Aosta, fiu al lui Victor Emanuel al II-lea, a fost cel ales pentru a conduce destinele monarhiei democratice stabilite în Spania. Scrisorile sale de acreditare erau liniştitoare: de un acceptabil liberalism, fiind catolic, nu era clerical, după cum demonstra purtarea familiei sale cu Papa, şi fiind italian, nu stârnea opuneri din partea lui Napoleon al III-lea, care deja mai înainte se opusese unui Hohenzollern, nici din partea britanicilor, care nu văzuseră cu ochi buni demersurile pentru a aduce din Portugalia pe un Coburg.

DE LA MONARHIE DEMOCRATICĂ LA REPUBLICĂ FEDERALĂ

Nu au fost prea strălucite voturile pe care Amadeo le-a obţinut în Cortesuri, 191 deputaţi nimic mai mult, dintr-un total de 311, dar cel puţin se putea crede că miza pe un partid atât de disciplinat cum putea să fie sub conducerea lui Prim. A vrut, totuşi, soarta rea ca Prim să fie asasinat de mână necunoscută, dar unde nu puţini au văzut interesele capitalului colonial, în ajunul sosirii noului rege. Totuşi cu Prim coaliţia poate s-ar fi putut păstra unită, dar moartea lui a declanşat imediat grave confruntări între diferitele facţiuni care au sfârşit prin a o face inutilă ca instrument de guvernare. Convocate noi alegeri pentru martie 1872, Sagasta, un expert de acum în muncă, a reuşit să repete majoritatea, înfruntată de data aceasta de o coaliţie formată din republicani, radicali, carlişti şi moderaţi. Problema a fost că, în pofida majorităţii sale, Sagasta s-a văzut obligat să-şi dea demisia din cauza unui scandal electoral: a transferat două milioane de reali din bugetul Ministerului Coloniilor în cel al Ministerului de Interne pentru a-şi asigura victoria; alegerile începeau să fie scumpe, un inconvenient al sufragiului când, în plus faţă de universal, e fraudulos.

Obligat să-şi dea demisia prin presiuni de la stânga sa, cei care l-au îndepărtat pe Sagasta nu au putut nici ei să guverneze. Scindaţi progresiştii în constituţionali şi radicali, şeful acestora, Ruiz Zorrilla, a încercat, dar nu a mai avut ce face decât să treacă la convocarea de noi alegeri în luna august. Dat fiind caracterul şi moralitatea preşedintelui Consiliului, de data aceasta larga majoritate de 274 obţinută de partidul său nu a putut să se atribuie unor mijloace necinstite sau necorecte: alegerile au fost cât se poate de

curate pe cât puteau fi. Ceea ce s-a întâmplat a fost că majoritatea de dinainte, devenită Partid Constituțional, s-a retras și nu a avut adevărată valoare electorală: toți oamenii de frunte ai progresismului istoric au rămas afară din Cortesuri, ceea ce a redus importanța victoriei radicalilor, însoțiți de 79 republicani și alți unsprezece de pe lângă partide conservatoare. A redus importanța, dar a lăsat Cortesurile la cheremul radicalilor flancați de republicani. Putea, deci, să se întâmple orice.

Și s-a întâmplat că Amadeo s-a dat de o parte. Nu numai că nu conta pe un instrument de conducere, ci și izolarea lui socială s-a accentuat până într-acolo încât să facă poziția lui de nesusținut: fără constituționali în Cortesuri, nimeni în ele nu-l susținea. Amadeo fusese boicotat în mod conștient de nobilime, mare și mică. Iezuitul Coloma[1], autor al *Pequeñeces*[2], care le cunoștea bine pe doamnele grandorii, le văzuse, „cu ostentațiile lor de spaniolism și agitațiile lor aristocratice", boicotând, și că tot Madridul boicota, pe Amadeo și María Victoria, „înfricoșându-i în palatul Oriente, în mijlocul unei curți de șefi intendenți și negustori avuți". Lipsit în plus de autentic sprijin printre partidele revoluției, din acel țarc s-a eliberat în sfârșit Amadeo plecând repede: s-a întors în Italia sa, considerând imposibil să-i conducă pe spanioli.

Imposibil era, de bună seamă, a guverna în acele condiții. Opunerile creșteau, nu doar cele politice: nobilimea, Biserica, lumea afacerilor, carliștii din nou răsculați, republicanii în număr mai mare datorită uimitoarei răspândiri a federalismului, mișcarea muncitorească odată cu răspândirea în sate și orașe, din Andaluzia până în Catalonia, a internaționalismului în versiunea lui bakuninistă și, peste ocean, insurgenții din Cuba care după Proclamația de la Yara[3] din octombrie 1868 începuseră un lung război de uzură. Erau opuneri care veneau din toate părțile, din dreapta ca și din stânga, din Peninsulă și din colonii, de la nobilime ca și de la zilierii de la țară: nici una din ele, cu forțele lor singure, nu putea să răstoarne regimul și nici măcar să provoace o insolubilă criză de guvern. Problema a constat în

---

[1] Luis.
[2] Micimi, meschinării, josnicii.
[3] Orașul Yara.

faptul că, venind din toate fronturile, s-a aflat o coaliție conducătoare în criză permanentă, și ea gata de a se destrăma în toate direcțiile, la dreapta și stânga, cu scopul de a găsi vreun aliat.

Așa, Sagasta și constituționalii când s-au alăturat unioniștilor, și Ruiz Zorrilla și radicalii când s-au alăturat republicanilor. Sagasta căzuse primul și a venit Ruiz Zorrilla, cu republicanii lângă el. Acestea au fost Cortesurile în fața cărora Amadeo a renunțat la tron; aceleași care a doua zi, 11 februarie 1873, s-au constituit în Adunare Națională, decizie care abolea de fapt Constituția din 1869, și au proclamat Republica, ce a venit așa, pe neașteptate, fără o forță politică și socială care să o impună, prin decizie a unei Adunări în care republicanii erau minoritate și în care radicalii, încă monarhici, nu știau realmente ce să facă. Lucrul pe care l-au făcut a fost să convină cu republicanii formarea unui Guvern prezidat de federalul Figueras[1], cu prezența celor trei principale figuri ale republicanismului: Pi i Margall[2], federal, la Interne; Salmerón[3] și Castelar, unitariani, la Justiție și Externe, alegându-se ei cu restul portofoliilor. Era o formulă de tranziție care evolua în detrimentul radicalilor, care cedau, și în favoarea republicanilor, care avansau și erau singurii care puteau să înfrâneze juntele revoluționare și să înăbușe focarele insurecționale apărute întrucâtva în toate părțile, cu prezența într-un caz sau altul a internaționaliștilor care au încercat să proclame la Barcelona un Stat catalan în cadrul Republicii Federale Spaniole. Problemele nu veneau, totuși, numai de la stânga: coincizând cu cea mai mare mobilizare federală și muncitorească, adepții carliști au extins răscoala, care a primit nou avânt cu întoarcerea unui așa-zis Carol al VII-lea în Spania, ocuparea orășelului Estella și asedierea de durată a orașului Bilbao. Incapabili de a cuceri vreo capitală, dispuneau carliștii de suficientă forță pentru a controla largi zone de la țară și a da bătaie de cap forțelor trimise pentru a-i învinge.

În fața pasivității celorlalte partide politice, inclusiv cel radical care au optat pentru retragere pentru a complota mai bine, republicanii s-au pregătit să facă un pas înainte în revoluție

---

[1] Estanislao.
[2] Francisco.
[3] Nicolás.

şi au convocat alegeri pentru Cortesuri Constituante: trebuia ca să doteze Republica proclamată în februarie cu legitimitatea care poate emana numai de la o Constituţie. Alegerile, la care numai ei s-au prezentat, le-au oferit o victorie categorică. Puteau să facă, deci, sau aşa şi-au închipuit, ceea ce ar vrea, şi cum era momentul federalilor, cu Pi i Margall la preşedinţia Conducerii Executive, ceea ce au vroit a fost să dea Republicii, nedefinită în primele ei luni, o constituţie federală. Deschise Cortesurile, comisia Constituţională a pregătit în grabă mare, nu fără mai întâi să se împartă în două sectoare, un proiect care încerca să satisfacă trei exigenţe: păstrarea libertăţii şi democraţiei cucerite în revoluţie, indicarea unei împărţiri teritoriale care să asigure o solidă federaţie şi împărţirea puterilor publice în aşa fel încât să nu poată niciodată să se confunde.

Din proiect, în afară de a reafirma Capitolul I al Constituţiei din 1869 cu noutatea de a introduce pentru prima dată o libertate completă a cultelor, separarea Bisericii de Stat şi interzicerea de a subvenţiona vreun cult, lucrul cel mai original a fost împărţirea teritorială. Naţiunea spaniolă apărea compusă de statele Andaluzia de Sus, Andaluzia de Jos, Aragón, Asturias, Baleare, Insulele Canare, Noua Castilie, Vechea Castilie, Catalonia, Cuba, Extremadura, Galicia, Murcia, Navarra, Porto Rico, Valencia şi Regiuni Basce. Toate acestea îşi vor face o constituţie politică şi vor numi guvernele lor respective şi adunările lor legislative prin sufragiu universal. Mai jos, Constituţia nu prevedea provinciile, ci municipiile, care vor numi la fel prin sufragiu universal conducerile sau primarii lor, consiliile lor municipale şi judecătorii lor. Pentru că e vorba de o Republică, distribuirea de puteri apare mai bine stabilită decât în constituţiile anterioare, toate monarhice. Preşedintele este titularul unei noi puteri, aşa-numită de legătură pentru a o asigura între diferitele state.

Dar textul, terminat în iulie, începută dezbaterea sa în august, nu a ajuns niciodată să fie aprobat. Guvernul lui Pi i Margall a trebuit să înfrunte o răscoală cantonalistă care a încercat să facă federalism de jos înainte de a aştepta pentru ca să le fie oferită de-a gata federaţia de sus, iniţiativă ce datorează mult avatarurilor republicanismului. Creşterea cunoscută de la

revoluția din septembrie și, mai ales, de la proclamarea Republicii, nu fusese preluată nici canalizată printr-o organizare disciplinată și consistentă, în scopuri clare și strategice chibzuite. Aceiași republicani care făceau parte din Cortesurile Constituante au înțeles, din momentul în care au fost guvern, deosebirile lor, până într-acolo încât *intransigenții* i-au acuzat pe *binevoitori* de exces de legalism, de trădare a revoluției, și s-au retras din Cortesuri la 1 iulie. Ca de obicei, retragerea nu a fost decât semnul opțiunii lor pentru calea revoluționară pentru a aduce Republica federală. Acesta a fost începutul mișcării cantonaliste care s-a întins în Valencia, Murcia și Andaluzia și pe care aceeași Republică, sub conducerea lui Nicolás Salmerón și imediat a lui Emilio Castelar, refuzând primul în mod faimos să sancționeze pedepse cu moartea, a trebuit ca să o înăbușe folosind din plin armata, sub comanda generalilor Martínez Campos[1], Pavia și López Domínguez[2]. Până în ianuarie 1874 nu a capitulat cea din Cartagena, ultimul din cantoanele care a servit de refugiu deputaților din facțiunea intransigentă.

Castelar, de la președinția Conducerii Executive – care era așa cum se intitula cea a Republicii –, a încercat să prelungească întreaga situație și să impună ordinea, dar efortul său nu a fost foarte apreciat de înșiși coreligionarii săi, dispuși să-l supună unui vot de cenzură în Cortesuri. Militarii, care cu siguranță acumulaseră suficientă experiență în practica de a înăbuși mișcări republicane, s-au depărtat și au dat buzna în Congresul Deputaților la 3 ianuarie 1874 cu generalul Manuel Pavia în frunte. Cum nu exista o Constituție republicană, nu au avut nevoie să o abroge: Republica federală s-a spulberat în fața acțiunii de forță a comandantului regiunii militare din Noua Castilie, care a lăsat câmp liber radicalilor pentru ca să-i încredințeze președinția Conducerii Executive generalului Serrano, același care mai ocupase postul în timpul victoriei revoluționare. Serrano și-a manifestat imediat „intenția de a asigura ordinea și a menține în picioare bazele societății spaniole, minate până astăzi de predicări dizolvante și teorii nebune" și a decis să stârpească din rădăcină orice fel de

[1] Arsenio.
[2] José.

zăpăciri, „urmărindu-i până în cele mai ascunse şi îndepărtate adăposturi ale lor pe perturbatorii liniştei publice şi a întregii societăţi care, ca Internaţionala, atentează împotriva proprietăţii, împotriva familiei şi celorlalte baze sociale".

Cu acea politică, generalul Serrano, care începând din septembrie s-a bazat pe Sagasta ca preşedinte al Consiliului[1], a încercat să consolideze o Republică a ordinei, dar la sfârşit ceea ce a rezultat a fost că a rămas fără obstacole conspiraţia alfonsină, foarte avansată de când Isabela ar fi transmis depline puteri lui Cánovas în august 1873 pentru a conduce în numele ei şi în cel al „prea iubitului ei fiu cauza lui justă, obţinând victoria sa pe orice căi şi mijloace poţi". În saloanele înaltei societăţi – Alba, Torrecilla[2] Heredia-Spinola[3], Molins[4], Torneros[5], Miraflores sunt cei citaţi de Fernández Almagro – toată lumea vorbea de reîntoarcerea Bourbonilor, până întra-colo încât ambasadorul britanic a calificat acea conspiraţie ca o *ladie's revolution.* Revoluţie a femeilor nobile de la care nu erau absenţi generali şi oameni politici, şi care a primit sprijinul bancherilor şi oamenilor de afaceri şi intereselor coloniale, un amestec în care nu lipseau „escadroanele" de voluntari, dispuse să acţioneze ca pe vremea lui Ferdinand al VII-lea.

MONARHIA, RESTAURATĂ

La 1 decembrie 1874, Alfons de Bourbon, tânăr de şaisprezece ani, a publicat de la Academia Militară din Sandhurst o declaraţie în care se prezenta ca „bun spaniol şi, ca toţi strămoşii săi, bun catolic şi, ca om al secolului, cu adevărat liberal". Şi ca spaniol, catolic şi liberal lua drept sigur că nu peste mult timp vor fi cu el toţi spaniolii de bună credinţă, independent de care ar fi antecedentele lor politice, şi se declara pentru concordia, ordinea legală şi libertatea politică pe care ar putea să le garan-

[1] De Miniştri.
[2] Marchiz de.
[3] Conţi de.
[4] Marchiz de.
[5] Marchiz de.

teze numai o monarhie ereditară, constituțională și reprezentativă al cărei el era unic depozitar. Acesta era proiectul pe care Cánovas dorea să-l vadă purtat de o largă mișcare de opinie sprijinită de o conspirație civico-militară. Totuși, înainte de a se încheia luna, generalul Martínez Campos, nerăbdător, s-a răsculat cu alți colegi la Sagunto. Ca și în 1814, nici acum nu a dat lovitura de Stat peste vreo rezistență: fragilitatea regimului politic era în așa fel încât ajungea puțină hotărâre pentru a-l da peste cap. Serrano a renunțat din nou la conducere, numai că de astă dată pentru a lua drumul frontierei, în timp ce Primo de Rivera, comandant al regiunii militare din Noua Castilie, s-a pus la ordinele lui Cánovas. Totul se realizase fără nici o rezistență, fără luptă nici vărsare de sânge, și conspiratorii nu aveau motiv decât să se felicite chiar dacă scenariul nu ar fi fost exact cel prevăzut, cel al monarhiei restaurate printr-o votare în Cortesuri. Dar asta nu preocupa pe nimeni. Problema, în ianuarie 1875, era dacă nu era vorba doar de altă conspirație sau dacă restauratorii vor fi capabili să consolideze în sfârșit un Stat.

A fost al doilea lucru. De astă dată conspirația, tot atât sau mai mult cu cât un conducător militar, l-a avut civil. Și nu orice conducător, ci unul dotat cu cunoașterea istoriei și cu experiență politică suficientă pentru a proceda fără grabă, lăsând ca situația să se coacă și ca drumul să fie fără obstacole. Era Antonio Cánovas del Castillo, care mergea atunci pe patruzeci și șase de ani, dar care de la douăzeci și cinci deja publicase o *Historia de la decadencia de España* și intrase în serviciul generalului O'Donnell, pentru care a redactat în 1854 o declarație la Manzanares. Mai departe, și împlinind o traiectorie biografică deosebită, care combina experiența politică a prezentului cu investigația și reflecția asupra trecutului, a continuat studiile sale istorice și a intrat în rândurile Uniunii Liberale, făcând parte în 1864 din guvernul condus de Mon și din cel pe care O'Donnell l-a prezidat din nou în 1865. Antidemocrat convins, n-a vrut să știe nimic despre revoluția care a doborât-o pe Isabela a II-a, chiar dacă s-a prezentat în Cortesuri și a condus micul grup de deputați care proveneau de la moderantism trecuți prin Uniunea Liberală.

Asemenea cumul de studii și experiențe i-a dat lui Cánovas o familiaritate extraordinară cu istoria recentă a încercărilor

nereuşite pentru a consolida în Spania un Stat, cel care ar fi, şi totodată i-a oferit o cunoaştere din prima mână a administraţiei publice, a sistemului de partide şi a rolului politic îndeplinit de coroană şi de militari începând de la războaiele succesive de independenţă şi civile. Înlăturat din Cortesuri din momentul în care au stabilit un făgaş pentru democraţie, Cánovas s-a dedicat a ceea ce el numea „pregătirea opiniei", acceptând preşedinţia Ateneului din Madrid, pronunţând discursuri, scriind în periodice, lărgind contactele sale. Susţinea că Alfons, în momentul întoarcerii sale, va găsi o opinie pregătită, anume, convingerea răspândită printre elitele politice şi militare că restauraţia monarhică era singura soluţie posibilă pentru un Stat sfâşiat în acei ani între republicanism, carlism şi insurecţia cubaneză. Nu era problemă de a lichida totul realizat până în acel moment, ci de a-l continua pe calea de mijloc, evitând exclusivismul moderaţilor, corijând devierea democratică a progresiştilor, învingând cu armele facţiunea reacţionară, terminând dintr-o dată războiul civil, şi garantând pentru funcţionarea sistemului includerea tuturor celor care vor accepta presupunerea de bază că suveranitatea rezida în Cortesuri cu regele.

Acesta a fost proiectul care a învins pe ruinele unei Republici demoralizate. Retraşi constituţionalii pe un plan secund, Cánovas a început guvernarea sa reuşind să obţină depline puteri şi menţinând suspendarea garanţiilor constituţionale. Simţea clar că orice lucru pe care se va vedea obligat să-l cedeze în viitor va fi să înceapă să-l ţină complet în prezent. Prima lui mişcare s-a îndreptat spre cei mai apropiaţi, ceea ce rămânea din moderantism, pe care a încercat să-i mulţumească în problemele care li se păreau mai sensibile: restabilirea ordinei şi înapoierea către Biserică a rolului pierdut în perioada de şase ani democratică. Cea dintâi implica terminarea cât mai repede posibil cu războiul civil învingându-i pe carlişti, declararea în afara legii a partidelor şi organizaţiilor care nu vor accepta bazele noului sistem, ca republicani şi internaţionalişti, şi supunerea unei cenzuri de fier şi a tot felul de restricţii a opiniei exprimate în periodice; cea de-a doua, a da satisfacţie neocatolicilor în lupta lor împotriva libertăţii la catedră şi a înapoia Bisericii monopolul său în primele stadii ale instrucţiei.

Cu acest lucru s-a însărcinat Manuel Orovio, care a redeschis de la ministerul Dezvoltării problema universitară, decretând că predarea trebuia să se desfăşoare fără a contraveni dogmelor Bisericii; lichidând libertatea la catedră, o decizie care avea să aibă urmări adânci şi de durată în cultura spaniolă. Fiindcă profesorii care nu au acceptat să se supună, între ei, Francisco Giner de los Ríos, Nicolás Salmerón şi Gumersindo de Azcárate, au renunţat la catedrele lor şi au creat o Instituţie Liberă de Învăţământ, ceva la început fără mare importanţă dar care avea să se constituie cu timpul în focar de cultură alternativă la cea catolică oficială şi în făuritor a ceea ce Cacho Viu[1] a definit ca morală colectivă a ştiinţei. De încheierea războiului şi menţinerea ordinei s-a însărcinat armata. Sigur, afară de scurte paranteze, militarii s-au retras de la conducerea Statului. A deduce din dispariţia lor de la preşedinţie o victorie a guvernării civile este excesiv, căci militarii au avut grijă de a-şi rezerva pentru sine păstrarea ordinii publice, care de-a lungul întregii Restauraţii s-a ţinut militarizată. În realitate, armata a început să fie o forţă de poliţie, fie prin Guardia Civil[2], situată sub comanda ei directă, fie prin ea însăşi, când intervenea în conflictele sociale substituindu-i sau reprimându-i pe grevişti şi, uneori, forţând termenii unui acord cu patronii.

Asigurată pe baze noi alianţa între tron şi Biserică şi găsit un teren autonom care să-i satisfacă pe militari, Cánovas, care nu era clerical şi era departe de a fi militarist, asigura pentru sistem colaborarea a două mari instituţii care în trecut constituiseră permanente focare de conflict şi surse de instabilitate. Cu Biserica în termeni buni faţă de monarhia restaurată, puţină marjă rămânea carlismului pentru a se încăpăţâna în insurecţia sa armată împotriva Statului. Pentru orice eventualitate, guvernul conservator a lansat asupra armatelor carliste întreaga forţă de care dispunea şi a zdrobit într-un an rezistenţa. În februarie 1876, Primo de Rivera ocupa orăşelul Estella şi Martínez Campos pătrundea în valea Baztán pentru a pune capăt celui de-al doilea război civil, care de data asta nu s-a încheiat cu nici o

[1] Vicente (1929-1997), istoric.
[2] Jandarmerie.

îmbrățișare la Vergara. Cánovas a trecut aproape imediat la abolirea privilegiilor basce, deși foarte curând a compensat această decizie stabilind cu acele provincii o nouă relație menită să dureze: înțelegerile economice. Același Martínez Campos, care alături de a termina cu războiul civil dezvoltase indubitabile calități diplomatice în perioada de șase ani democratică, se va ocupa de a pune capăt războiului din Cuba în februarie 1878 cu pacea de la Zanjón, un amestec de victorie militară și de concesii politice care a pacificat pentru moment insula.

Menținând exercitarea deplinelor sale puteri și, de aceea, fără a căuta nici un fel de acord cu partidele sau, mai degrabă, fațiunile partidelor care rămăseseră izolate după perioada de șase ani, Cánovas s-a pregătit pentru convocarea Cortesurilor în scopul de a elabora o nouă Constituție. Pregătirea alegerilor, cu contactele sale cu Partidul Constituțional pentru a-i asigura un număr de locuri în Parlament care să-i permită să se încadreze în sistemul în construcție, și cu Romero Robledo[1] fabricând candidaturile, se situa în tradiția epocii moderate, cu o noutate: căderea la învoială cu opoziția asupra numărului candidaților care trebuiau să fie aleși în fiecare district, o operație care va primi numele de candidat desemnat de guvern. Bineînțeles, partea fundamentală a operației consta în a asigura partidului convocant majoritatea care să-i permită să guverneze, dar la fel de important ca și acel lucru era să se dea o satisfacție rezonabilă opoziției, astfel încât să nu simtă din nou tentația retragerii.

Rezultatele au fost cele prevăzute și Cánovas a putut să înceapă munca de a elabora noua Constituție fără necesitatea de a face concesii la stânga sa. Suveranitatea este din nou, în tradiția doctrinară, împărțită între coroană și Cortesuri și persoana regelui este iarăși sfântă pe lângă inviolabilă; religia catolică, apostolică, papală este din nou cea de Stat, deși nimeni nu va fi molestat pentru opiniile sale religioase nici pentru exercitarea cultului său, care în ciuda acestor lucruri nu va putea să aibă nici o manifestare publică dacă nu e catolic; Senatul se compune din nou din senatori de drept propriu și pe viață numiți de coroană, chiar dacă jumătate vor fi aleși de corporațiile de Stat și cei mai

[1] Francisco.

mari contribuabili; despre sistemul de sufragiu pentru Congres, dacă pe baza plății censului sau universal, nu se spune nimic: e trimis la o lege, pe care același Cánovas o va promulga ceva mai târziu, în 1878, reducând numărul de alegători de la patru milioane la 860.000; legislaturile vor avea o durată de cinci ani. Toate acestea făceau parte din tradiția moderată și nu erau decât o actualizare a Constituției din 1845; din tradiția progresistă ar putea veni unele din cele cuprinse în Capidolul I, „Despre spanioli și îndatoririle lor", care conține seria de drepturi promulgate în Constituția din 1869, cu particularitatea de a remite unei legislații ulterioare exercitarea și reglementarea lor, „neștirbite drepturile națiunii, nici atributele esențiale ale Puterii publice".

O Constituție, deci, doctrinară, chiar dacă lăsa deschis un câmp larg de posibilități pentru negocierea ulterioară între partide. Suficient câmp, cel puțin, pentru ca Sagasta și Partidul Constituțional să pornească pe drumul întoarcerii spre casa comună, așteptând ca sistemul politic rezultat să permită accesul la putere fără a recurge la dubla și succesiva armă a retragerii și conspirației. Cánovas, în ciuda acestor lucruri, nu a arătat nici o grabă pentru a începe jocul; mai curând a făcut tot posibilul pentru a-l amâna, dacă e adevărat că pe atunci avea în cap ceea ce doar se va pune în practică după câțiva ani, alternanța pașnică a două partide la putere. În realitate, în acești ani de rodaj, Cánovas nu numai nu a arătat că a depășit exclusivismul specific epocii moderate ci, din contră, după ce s-a bucurat de putere vreme de patru ani, a rezolvat prima criză trecând președinția Guvernului către generalul cel mai prestigios pe care îl avea la îndemână, Arsenio Martínez Campos, care a convocat noi Cortesuri numai pentru ca să revină Cánovas la președinție. Marele arhitect al Restaurației nu s-a grăbit într-adevăr deloc pentru a termina edificiul, poate pentru că nu avea încă toate planurile.

Numai când situația conservatoare a dat semne destule de secătuire, anume, când începeau să apară fracțiuni disidente, și foarte contrariat arhitectul principal, l-a chemat regele pe liderul opoziției, Sagasta, pentru a-i oferi președinția. Era deja februarie 1881, și acesta, iritat de întârzierea chemării, avusese vreme să refacă fragmentatele oști liberale. Partidul său, cel Constituțional, încheiase fuziunea cu partidul de Centru Parlamentar, al lui

Alonso Martínez[1] şi Germán Gamazo, şi grupul de prieteni ai lui Martínez Campos, împotrivindu-se lui Cánovas în urma trecerii lui la guvernare. Acest nou partid, Liberal Fuzionist, se putea prezenta la monarh, sub bagheta lui Sagasta, cu datoria îndeplinită pentru a primi puterea; şi pentru cazul în care nu era apreciat aşa la Palat, a început să preseze ameninţând cu sprijinirea conspiraţiei militare pe care atunci o pregăteau generali apropiaţi. De fapt, rezistenţa lui Cánovas de a lăsa puterea, le-a dat curaj celor care de acum nu mai aveau nici o speranţă s-o obţină într-o zi cu binişorul, să forţeze lucrurile cu de-a sila. Alfons, până la urmă, s-a întâmplat să ofere puterea liderului fuzionist, care a prins-o din zbor. Au fost paşi decisivi în consolidarea sistemului, pentru că au demonstrat în mod clar acceptarea de către vechi progresişti a unei Constituţii doctrinare şi dispoziţia lor de a participa la un joc politic ale cărui mutări rămâneau în mâinile coroanei, titular a ceea ce jargonul epocii definea ca regeasca prerogativă.

În aşa fel încât atunci când Sagasta a primit pentru prima oară funcţia se scurseseră şase ani şi o lună de când Cánovas îl înlocuise la preşedinţie ca urmare a loviturii de Stat a generalului Martínez Campos. În cursul acelor ani, toţi cu Cánovas la preşedinţia Guvernului mai puţin în scurtele perioade cât a cedat-o generalilor Jovellar[2] şi Martínez Campos, Restauraţia făcuse tot posibilul pentru a semăna cu o reacţiune. Fuzioniştii au încercat să echilibreze lucrurile şi cu ajutorul circularelor au desfiinţat decretul lui Orovio şi au permis revenirea profesorilor universitari daţi afară sau demisionaţi, au autorizat acţiunile comemorative ale instaurării Republicii, au ridicat interdicţia de a dezbate probleme politice fundamentale, au iertat periodicele sancţionate sub formă de aplicare a legilor restrictive din situaţia anterioară; într-un cuvânt, au lărgit spaţiul dezbaterii publice, care până la urmă au legalizat Legea Presei din 26 iulie 1883, punct de plecare a strălucitei perioade de jurnalism politic şi de acţiune care va îmbogăţi deceniile următoare până în anii '30 ai secolului XX.

---

[1] Manuel.
[2] Joaquín.

Din nou, în ciuda acestor lucruri, problemele de stabilitate vor proveni din configurația și disciplina forțelor coalizate. O sciziune a republicanismului a făcut să apară un nou partid, Stânga Dinastică, în care s-au adunat în 1882 vechi democrați și radicali cu unii nemulțumiți de fuzionism ca Martos, Posada Herrera, López Domínguez, Moret sau Montero Ríos, integrați în sistem dar apărători ai unei reforme constituționale care să restituie suveranitatea către popor și să restabilească sufragiul universal. Presiunile acestui grup pentru a dobândi puterea pe cale legală, produse prin coincidență cu reapariția de încercări nereușite insurecționale în care erau amestecate elemente civile și militare, până la urmă au dat roade când regele și-a retras încrederea față de Sagasta și i-a încredințat lui Posada formarea unui nou guvern în octombrie 1883. Nu pentru mult timp, totuși, a putut să savureze Stânga Dinastică victoria sa. Afectată și de facționalism, veșnică problemă pentru a stabiliza orice guvern de stânga, la trei luni a trebuit să facă loc din nou liderului conservator, care s-a reîntors la președințe în ianuarie 1884, numai la trei ani după ce trebuise ca să o cedeze lui Sagasta.

Nimic de felul acesta nu era prea pașnic nici nu răspundea unui plan prestabilit de alternanță. Până în acel moment, atât liderul conservator cât și cel liberal au fost incapabili de a rezolva problemele pe care facționalismul le punea stabilității guvernelor. Însuși Cánovas a trebuit să facă față în timpul noii sale președinții ieșirilor nepotrivite ale facțiunii ultracatolice, care nu reușea să se integreze pe deplin în partidul său. Sagasta, la rândul său, a intensificat la maximum iscusința pe care i-a adus-o porecla de „baci bătrân" pentru a dezbina Stânga Dinastică și a atrage, cu vagi promisiuni care în nici un caz nu implicau o reformă constituțională, facțiunea care îi era mai apropiată, formată în jurul lui Posada Herrera, Moret și Martos. Cu ei a pus în mișcare crearea unui nou partid care va renunța la numele de fuzionist pentru a rămâne pur și simplu cu cel de liberal. Stânga Dinastică a pierdut efectivele sale cele mai relevante și s-a alăturat noului partid lăsându-l în drum pe López Domínguez, nefiind dispus să renunțe la aspirația unei reforme constituționale.

CONSOLIDAREA REGIMULUI

Acela a fost partidul care, reunit în jurul lui Sagasta, va primi puterea drept urmare a zisului Pact de la Pardo[1], moment crucial în stabilizarea şi definirea regimului. Bolnav de tuberculoză, regele a suferit o înrăutăţire a sănătăţii sale din cauza unei bronşite acute care i-a curmat viaţa în noiembrie 1885. La câteva ore înainte de a muri, reuniţi Cánovas şi Sagasta, sub presiunea lui Martínez Campos, au hotărât un schimb, de data asta paşnic, de putere. Cánovas era la preşedinţie de aproape doi ani care nu fuseseră un drum presărat cu trandafiri, incluzându-l în guvern pe ultracatolicul Alejandro Pidal în funcţia de ministru al Dezvoltării, din care s-a reuşit ca să se creeze o problemă diplomatică cu Italia şi să se redeschidă problema universitară. Fie pentru că guvernul său a trăit în conflict permanent fie pentru că a crezut că era necesar să se retragă pentru ca noul Partid Liberal să-şi încerce norocul, adevărul e că ziua următoare de la moartea regelui, Sagasta deja era preşedinte, de data aceasta pentru a începe o guvernare de lungă durată, de aproape cinci ani, care a recuperat unele din drepturile stabilite în Constituţia din 1869. Cu guverne în care se aşezau personalităţile Partidului Liberal, Alonso Martínez, Moret, Montero Ríos şi Camacho[2], Sagasta a imprimat un puternic impuls configuraţiei Statului liberal, promulgând Legea Asocierilor, din 30 iunie 1887, care a deschis un nou spaţiu modului de a acţiona al partidelor politice şi organizaţiilor sindicale neintegrate în sistemul de alternanţă; Legea Proceselor prin intermediul Curţii cu Juri, din totdeauna o aspiraţie a progresismului; Codul Civil, din 26 mai 1889, în cel care a aplicat cunoştinţele sale Alonso Martínez, şi, în fine, când deja situaţia era pe punctul de a se termina, Legea din 9 iunie 1890, care introducea sufragiul universal pentru bărbaţi mai mari de douăzeci şi cinci de ani. Continua astfel Partidul Liberal tradiţia progresistă de a dota Statul cu norme de înaltă calitate tehnică, deşi aplicarea lor va

[1] El Pardo, palat regal în Madrid.
[2] Juan Francisco.

rămâne în aer, mărind convingerea că lucrul acela, mai ales în ceea ce priveşte sufragiul, nu era altceva decât o farsă.

Cei unsprezece ani de domnie a lui Alfons al XII-lea – ianuarie 1875 până în noiembrie 1885 – serviseră, deci, să clarifice unele caracteristici ale sistemului cu care s-a terminat procesul iniţiat cu revoluţia din Cádiz. Prima, candidaţii la preşedinţia Guvernului nu puteau să provină decât din două partide, moştenitor primul al moderantismului, celălalt al progresismului: un al treilea partid era de fapt exclus; a doua, că pentru a primi funcţia, situaţia anterioară trebuia să se fi terminat, fie pentru că legislatura s-ar fi terminat, fie pentru că ar fi apărut deosebiri de opinii în sânul partidului atunci la conducere care să-l împiedice să continue sarcina sa; a treia, că însărcinarea din partea regelui atrăgea după sine, cu deplină logică, dat fiind că proveneau din situaţia anterioară, decretul de dizolvare a Cortesurilor şi convocarea de alegeri; a patra, că prima sarcină a noului guvern consta în a destitui şi a numi sute de funcţii publice şi a fabrica nişte Cortesuri care să-i permită să conducă în linişte, lucru care cerea ca fiecare facţiune sau grup de prieteni din propriul partid să se vadă recompensat cu suficiente locuri în Parlament, asigurând partidului care trebuia să treacă în opoziţie un număr decent de scaune de deputat care să-i permită să aspire după câţiva ani la putere. Consecinţa cea mai notabilă a fost că „politica precum război" între moderaţi şi progresişti, care se dovedise un joc de suprem refuz pentru ambii combatanţi faţă de revoluţia democratică din 1868, a devenit „politică precum negociere" între conservatori şi liberali, moştenitori ai celor două ramuri în care se scindase liberalismul şi care acum legau spărtura renunţând în mod expres la ultimele rămăşiţe de democraţie pe care le conţinea proiectul original.

Dacă au ajuns la acest acord a fost pentru că între timp deveniseră o clasă de politicieni care fireşte şi-au păstrat în multe cazuri mândria lor ca autentici meritocraţi proveniţi din clasele de mijloc şi nu au acceptat recompense sub formă de titluri nobiliare, dobândiseră o poziţie care îi făceau să semene între ei şi cu clasele bine situate sau avute. Fiefurile lor electorale se susţineau în proprietăţi mai mult sau mai puţin întinse de teren, aflarea lor la Madrid le deschidea oportunităţi de a-şi construi mici palate în

noile zone deschise pentru dezvoltare suburbană. Formau, în realitate, o aceeaşi clasă politică împărţită în două partide pactiste, necompetitive, cu progresive concesii libertăţii presei, asocierii, întrunirii şi cu anumită capacitate de integrare de forţe marginale ca republicanii posibilişti[1] sau catolicii tradiţionalişti. În acest fel, insurecţiile care au abundat în perioada anterioară au fost înlocuite cu o alternanţă negociată la putere a două partide ce reprezentau interese, puţin legate la nivele superioare cu cel local sau provincial, ale unor elite sociale consolidate în perioada moderată şi ale celor cărora o perspectivă de pace şi progres le deschidea noi posibilităţi de afaceri: o veche nobilime titrată, cu bază agrară şi cu o putere economică în descreştere chiar dacă totuşi încasatoare de substanţiale venituri; unii mari şi mijlocii proprietari agricoli beneficiind de valurile de secularizări; o nouă burghezie crescută în jurul agiotajului, incipientei industrializări – textile, siderurgie, căi ferate, minerit – şi afacerii imobiliare; şi o clasă mijlocie de avocaţi şi funcţionari ce urcaseră pe scara socială în birocraţia Statului, în exercitarea politicii, a jurnalismului şi profesiunilor liberale.

Preţul plătit pentru stabilitatea sistemului a fost coruperea radicală a procesului politic. Partidele erau ca familii de notabili, nu totdeauna în relaţii bune, înclinate spre disensiuni, spre formarea de grupări în jurul personalităţilor de vază care tot timpul reclamau o porţie mai mare în împărţirea tortului. Elita situată în vârful sistemului era unită prin legături de rudenie şi prietenie şi avea relaţii strânse cu interesele agrare, industriale sau financiare, ale căror de multe ori membrii lor erau titulari; sub ea, notabilii provinciali exercitau controlul politic şi economic asupra conducătorilor locali, care dispuneau de putere asupra funcţionarilor municipali şi aveau grijă de a veghea pentru ca în fiecare district să se garanteze alternanţa paşnică a celor două partide servindu-se de clientelele lor personale. Erau, aşadar, coaliţii de facţiuni clientelare, structurate în jurul unei oligarhii politice centrale care se sprijinea la baza ei pe capacitatea conducătorilor locali pentru a asigura rezultatul electoral cerut la

[1] Adepţi ai posibilismului, tendinţă politică ce pretinde să armonizeze aplicarea de anumite îmbunătăţiri cu ceea ce îngăduie împrejurările.

fiecare schimbare de situaţie. Prin controlul primăriilor, deputăţiilor provinciale şi ocârmuirilor civile, conducătorii locali împărţeau în rândurile clienţilor lor mulţime de favoruri, precum atribuirea sau neacceptarea unei funcţii publice, accelerarea formalităţilor administrative, acordarea autorizaţiilor pentru a construi sau a deschide un magazin, evitarea serviciului militar prin tragere la sorţi, reducerea obligaţiilor fiscale. Natural, această practică era posibilă numai pentru că majoritatea funcţiilor publice era parte din prada cu care partidul ce organiza alegerile îi premia pe clienţii săi. Funcţiile publice îşi schimbau aşadar masiv proprietarii de fiecare dată când se producea schimbarea de situaţie şi noul guvern începea să împartă posturi în rândurile oamenilor săi de încredere şi să-i concedieze pe cei ai adversarului. Clienţii returnau favorurile cu lealitate şi ajutor conducătorilor locali, care perpetuau înrădăcinarea lor în district asigurând facţiunii din care făceau parte o clientelă fixă graţie capacităţii lor ca intermediar între puterea centrală şi comunităţile locale şi dirijării de către ei a procesului electoral. În acest fel, şi cu tot sufragiul universal, guvernul convocant niciodată nu pierdea alegerile.

Dacă acest sistem politic a putut să funcţioneze timp de mulţi ani s-a întâmplat pentru că a fost vorba de un acord între elite urbane asupra unei societăţi cu o copleşitoare predominaţie rurală, neavând legături bune, cu sute de primării accesibile numai pe drumuri cu tracţiune animală sau pietonale; cu unele oraşe care abia dacă depăşeau barierele lor medievale şi care serveau oarecum pentru schimbul de produse agrare, drept centre administrative şi în care producţia industrială se limita mai mereu la ramura alimentară. De la începutul Restauraţiei până la finele secolului, populaţia spaniolă a crescut cu două milioane de locuitori; 16,6 erau în 1877 şi 18,6 înregistra recensământul din 1900. Dintre ele, ceva mai mult de cinci trăiau în municipii de până la două mii de locuitori, răspândiţi de multe ori în nuclee de populaţie de abia câteva sute; alte şapte şi jumătate în municipii cuprinse între două mii şi zece mii de locuitori; şi rămâneau numai alte şase milioane în nuclee urbane cu un recensământ de mai mult de zece mii de locuitori. Lumea rurală se caracteriza, în jumătatea de sud, prin extrema polarizare între un larg proletariat agricol, care dispunea

numai de muncă sezonieră, cu un nivel de viaţă care abia trecea de pragul subzistenţei, cu salarii mici şi intermitente, analfabet şi supus unei dure represiuni de fiecare dată când încerca să se organizeze din punct de vedere sindical sau politic, şi o clasă moşierească de mari şi mijlocii stăpâni; şi în jumătatea de nord, o varietate de structuri de clasă cu predominare în unele cazuri de gospodării individuale, de mici proprietari foarte săraci şi de proprietari mijlocii orientaţi către export. Politica protecţionistă, care domina piaţa internaţională din anii '70, a întărit puterea socială a proprietarilor de pământuri dedicaţi cultivării de cereale care au găsit la fabricanţii de textile un câmp larg pentru un pact care dubla în ordinea economică şi socială ceea ce reprezenta pactul alternanţei în cea politică. Taxa vamală a lui Cánovas, din 1891, a venit de fapt să coroboreze acea înţelegere ridicând protecţia la unul din nivelurile cele mai înalte din Europa.

În mijlocul acelei mări de ruralitate, oraşe care ar fi depăşit cu foarte puţine mii jumătatea de milion de locuitori erau numai două în 1900, Madrid şi Barcelona; unul în plus ajunsese la 200.000, Valencia, şi alte trei, Sevilla, Málaga şi Murcia, depăşiseră ştacheta celor 100.000. Capitalele de provincie abia dacă începuseră procesul extinderii lor, deşi cei douăzeci şi cinci de ani de Restauraţie, în ciuda crizei economice de sfârşit de secol, nu au trecut fără nici un rezultat: planuri de urbanizare a noilor cartiere, mai bune dotări cu servicii, gări, spitale, pieţe, teatre apăreau ici şi colo pe tot teritoriul spaniol. Electricitatea a constituit baza mecanizării industriei, care s-a răspândit şi s-a diversificat odată cu apariţia primelor fabrici mari. Bilbao a cunoscut o adevărată explozie instalându-se în estuarul său mai multe furnale pentru producţia de fier, şi Barcelona a traversat un moment de splendoare înmulţindu-se fabricile textile şi pornindu-se cu mare avânt construirea noii suburbii. Madrid şi el a frânat limitele sale istorice, lipsa de apă şi izolarea sa în centrul unui arid podiş. Avântul construcţiei căii ferate a unificat piaţa şi a transformat Madridul, prin structura radială a reţelei, în nod de comunicaţii, bază a ceea ce va fi transformarea lui în capitală industrială şi financiară din deceniile ulterioare.

EXCLUŞI DE LA ALTERNANŢĂ

Viaţa politică de pact pe deasupra şi de relaţii clientelare pe dedesubt a fost eficace pentru că a pus capăt unei lungi perioade marcate de războaie civile, insurecţii urbane, revoluţii populare, răscoale militare şi de o mare instabilitate guvernamentală. A fost, de asemenea, pentru că după experienţa unei monarhii democratice şi unei Republici federale, opoziţiile sistemului, obligate la clandestinitate în primii ani ai noului regim, au fost incapabile să iasă dintr-o stare de slăbiciune sau de sciziune permanentă: timp de un sfert de secol, regimul monarhiei restaurate nu a avut adevăraţi inamici. Republicanii au pornit pe un drum care numai în puţine momente a reuşit să şteargă cele două linii despărţitoare care au străbătut întreaga lor istorie: prima îi îndepărta pe guvernamentali de revoluţionari, cei care acceptau legalitatea în vigoare pentru a introduce treptat reforme din interior detestând calea insurecţională şi cei ce respingeau sistemul, propuneau distrugerea lui şi nu excludeau insurecţia pentru a-i pune capăt; şi cea de-a doua a celor care apărau o Republică federală de cei care o doreau unitară. Erau nu numai probleme strategice, ci şi ideologice, de procedeu pentru a ajunge la putere şi de model de Stat, ceea ce îi despărţea pe republicanii federali ai lui Pi i Margall de unitariştii lui Salmerón, radicalii lui Ruiz Zorrilla, sau posibiliştii lui Castelar, lideri de diferite opţiuni care au cunoscut numai un moment de relativ avânt când au reuşit să găsească formule, totdeauna efemere, de unire.

Mai la stânga, forţele muncitoreşti, adepte ale anarhiei sau ale socialismului, au suferit alternativ represiunea şi izolarea. Anarhiştii au profitat de posibilităţile pe care pentru exercitarea libertăţilor publice le-a deschis primul guvern al lui Sagasta şi au reconstruit organizarea lor, în Congresul muncitoresc ţinut la Barcelona în septembrie 1881. Au adoptat un nume nou, Federaţia Muncitorilor din Regiunea Spaniolă, şi au început o campanie largă de expansiune care a dat la puţin timp roade notabile în Catalonia şi Andaluzia. Atât, cât autorităţile au profitat de apariţia unei societăţi secrete, Mâna Neagră, pentru a amesteca în activităţile ei delictuale Federaţia şi a dezlănţui împotriva muncitorilor afiliaţi la ea o brutală represiune, care a împiedicat să se dea continuitate organizaţiilor sale legale şi a favorizat în

aceeaşi măsură ademenirea celor care trâmbiţau acţiunea directă şi propaganda pentru faptă. Când deja era bine avansată regenţa, anarhismul, ce apăruse ca un ideal de societate armonioasă, la care să se ajungă printr-o acţiune legală şi paşnică, susţinută de o profundă credinţă în progresul omenirii şi de o morală solidară, s-a contopit cu acţiunea violentă şi practicarea terorii, cu atentatele colective, precum cele de la Liceo[1], în noiembrie 1893, şi cel din strada Cambios Nuevos, într-o zi de Joia Verde în 1896, ambele în Barcelona, sau individuale, precum atentatul împotriva generalului Martínez Campos, ori asasinarea chiar a lui Cánovas de către un anarhist italian care răzbuna cu acea acţiune torturile şi execuţiile de anarhişti în castelul Montjuich.

Cealaltă ramură a Asociaţiei Internaţionale a Muncitorilor, cea socialistă, a optat, sub indiscutabila conducere morală şi politică a lui Pablo Iglesias, pentru un fel de augustă izolare, susţinută în colectivităţi de meşteşug sau de arte, dedicată unei munci aspre de organizare şi pătrundere în clasa muncitoare care a silit-o la un lent şi foarte limitat progres. Insistenţa în organizarea muncitorească despărţită de orice contact cu lumea burgheză a afectat concepţia partidului într-un sens foarte apropiat de cel al social-democraţiei germane: un partid revoluţionar, nu un partid care face revoluţii, cum l-a definit Kautsky[2]; revoluţionar în respingerea sa globală a societăţii capitaliste şi burgheze, în speranţa că „ziua" revoluţiei va lumina o nouă societate; reformist în practica sa zilnică, în căutarea de îmbunătăţiri pentru clasa muncitoare, în încercarea de a fi prezent în organele Statului. Acest amestec de revoluţie ca orizont final al acţiunii muncitoreşti şi de reformă ca practicare a trebii sale de zi cu zi, care avea corelativul său în Partidul Muncitoresc drept exponent politic al unei Uniuni Generale a Muncitorilor, a fost o formă de adaptare la un Stat în mod simultan liberal, cu suficiente libertăţi garantate pentru ca partidele din opoziţie să se poată organiza, să deschidă centre, să publice periodice, să se prezinte la alegeri, să ajungă în parlament; şi nu democratic, cu o puternică componentă autoritară şi represivă şi cu recurgerea masivă la fraudă

[1] Teatru de Operă.
[2] Karl.

electorală. Primul cerea o tactică reformistă, de pătrundere lentă în sistemul politic; cel de-al doilea favoriza o ideologie a respingerii, o retorică a revoluției.

În acest mod, așteptarea revoluției însoțită de integrarea negativă, caracteristici ale social-democrației germane, au definit și socialismul spaniol, cu o deosebire: în timp ce în Germania a crescut o puternică organizație cu mai mult de un milion de afiliați, capabilă de a aduce în parlament mai mult de o sută de deputați, în Spania, Partidul Muncitoresc vedea apropiindu-se sfârșitul de secol cu nu mai mult de șase mii de militanți, incapabili de a aduce în Congres nici un singur deputat, deși în alegerile legislative din 27 martie 1898 candidatura lui Iglesias se va repeta ca reclamă electorală în aproape treizeci de districte. Cu acea ocazie, ca și în altele anterioare, Iglesias încercase să-i mobilizeze pe muncitori lansând manifeste și chemări la urne, dar când s-a prezentat de unul singur, respingând orice coaliție cu partide republicane, socialiștii au obținut niște rezultate slabe, nu mai mult de 20.000 de voturi în toată Spania, deși abundau denunțurile de fraude și înșelăciuni electorale. Aceste permanente insuccese la urne nu i-au mișcat să revizuiască bazele politicii lor: sărbătoreau acele voturi drept confirmarea unui progres de a fi „văzut crescute oștile noastre" și de a-i fi privit „pe ai noștri muncind cu credință, cu entuziasm, cu hotărâre și cu pricepere". În ciuda acestor progrese și a unor greve susținute în Madrid, în Biscaya sau în Asturias, socialiștii au fost tot timpul regenței incapabili de a afecta bazele sistemului.

De asemenea nu l-au afectat în viitor carliștii, cărora cardinalul Rampolla, nunțiu al lui Leon al XIII-lea, le-a tăiat iarba de sub picioare: acceptat regimul de către Vatican și de tot episcopatul spaniol – care a folosit funeraliile pentru Alfons al XII-lea pentru a-și manifesta recunoștința –, carliștii nu aveau multe de făcut. Fără îndoială, Sagasta, în timpul îndelungatei sale guvernări, nu a fost insensibil la diplomația nunțiului și la fel că nu avusese nimic împotrivă să accepte prerogativa regală ca arc al sistemului politic, nici nu a avut nimic pentru a confirma Bisericii rolul său în educația și morala colectivă. Cu o bătaie mai lungă decât propria sa guvernare a fost cedarea primelor nivele de învățământ Bisericii catolice și corelativul semiabandon din partea Statului al instrucției publice. Numărul

de ordine religioase şi colegii conduse de ele s-a înmulţit în toate oraşele spaniole pentru a se ocupa de vlăstarele din clasele mijlocii, în timp ce învăţământul primar în lumea rurală a cunoscut un lamentabil abandon, în special în municipiile care cel mai mult suferiseră micşorarea veniturilor provenită din secularizare. În februarie 1898, primăriile datorau învăţătorilor nouă milioane de peseta, o treime din totalul salariilor lor. Imaginea dascălului mort de foame, obligat să parcurgă parohia în cazul când părinţii elevilor lui semiinterni îi plăteau cu un pumn de făină sau o duzină de ouă, a fost lucru obişnuit în epocă. Rezultatul e uşor de dedus: în jur de 55 la sută din spanioli erau analfabeţi la sfârşitul secolului al XIX-lea, o proporţie care în Andaluzia, Castilia, Extremadura şi Levant putea să urce la mai mult de 65 la sută. Şcoala primară, giuvaerul celei de-a Treia Republici franceze, marea agenţie de naturalizare care, împreună cu serviciul militar, i-a transformat pe ţărani în francezi, a strălucit prin carenţele sale în Spania Restauraţiei.

CRIZĂ MORALĂ DE SFÂRŞIT DE SECOL: REGENERARE ŞI NAŢIONALISME

Dacă sistemul politic pus în picioare după restauraţia monarhică a putut să garanteze o perioadă de pace graţie negociatei alternanţe de elite, nu a fost capabil să asigure circulaţia şi înnoirea sa, dominat cum era de mai multe saga de familie. La finele secolului, sistemul se asemăna cu înşişi liderii săi, pe de o parte, bătrân, cum bătrâni erau preşedinţii care tot alternau la putere; pe de alta, lipsit de conţinut, gol, fără suport adevărat în opinia publică, deoarece toată lumea era conştientă că cel puţin două treimi din populaţie trăiau cu spatele la politică şi că parlamentele nu reprezentau pe alegători, ci pe facţiuni de conducători locali; în sfârşit, corupt, fraudulos, căci majoritatea parlamentară se forma printr-un act al guvernului care convoca alegerile, nu prin votul cetăţenilor. Când se apropia sfârşitul secolului era evident că liberalismul, după lungi perioade de război civil, instabilitate guvernamentală, exclusivism de partid, lupte de facţiuni şi guverne de generali, construise un Stat cu preţul renunţării sale de a forma cetăţeni.

Această senzație de decrepitudine, vid și corupție s-a intensificat când clasa politică a trebuit să facă față primei sale mari probe, războaiele din Cuba și Filipine, reîncepute din 1895 și 1896, acum cu lideri ca Martí[1], Gómez[2] și Maceo[3], în Cuba, și José Rizal sau Emilio Aguinaldo în Filipine, dispuși să repete faptele eroice ale înaintașilor lor din anii '10 și '20 și să cucerească pentru țările lor independența. Războiul din Cuba, pe care generalul Weyler[4] a fost incapabil să-l termine în ciuda politicii sale de a împărți insula și a concentra populația, a consumat din nou importante resurse umane și materiale, a cufundat Vistieria într-o datorie fără fund și a deschis un grav conflict cu Statele Unite, căruia diplomația spaniolă a trebuit să-i facă față izolată și fără vreun reazem pe puterile europene. Dispus să continue războiul până la ultimul om și ultima pesetă, Cánovas a ajuns să trimită 200.000 de oameni și să cheltuie mai mult de un miliard de peseta fără a reuși pacificarea completă a insulei. Asasinat în august 1897, a fost urmat de Sagasta care a început să caute un aranjament cu răsculații acordând insulei o autonomie târzie, considerată insuficientă de Statele Unite, hotărât începând de la președinția lui McKinley[5] ca Spania să lase Cuba și Puerto Rico vrând-nevrând.

Explozia fortuită a crucișătorului *Maine* în februarie 1898, și o feroce campanie de presă, au fost suficiente pentru ca Congresul Statelor Unite să declare război, o inițiativă care a răspândit dezolare în rândurile clasei politice spaniole, conștientă că părăsirea Cubei fără a face față amenințării era o abdicare de la principii care putea să atâțe mișcări militare împotriva tronului, și că o ciocnire putea să ducă la dezastru, voce care a început să circule cu săptămâni înainte de a se deschide ostilitățile. Așa a fost, de fapt; mai întâi în mai, apoi în iulie, cele două escadre spaniole au fost distruse de marina Statelor Unite: „dezastrul" de temut se consumase: imaginile de mii de ori reproduse ale soldaților repatriați, pierduți pe străzi, flă-

[1] José.
[2] Máximo.
[3] Antonio.
[4] Valeriano.
[5] William.

mânzi, schilodiți, au alimentat marea metaforă a Spaniei moarte care aştepta o îndoielnică resurecție.

Nu era nouă această lamentație pentru moartea Spaniei: din a doua jumătate a secolului al XVII-lea mulți spanioli luau drept sigur că gloria națiunii lor făcuse loc unui lung proces de iremediabilă decădere. Istoriografia liberală a perseverat la jumătatea secolului al XIX-lea în aceeași greşeală: descoperirea Americii, în loc de a suscita bogăție în interiorul țării, fusese cauză directă a ruinării sale. Lipsită de cel mai bun sânge al său, prinsă de cătuşele Inchiziției, schimbat cursul natural al istoriei sale de interesele unei dinastii străine, reduse Cortesurile sale la tăcere şi distruse libertățile sale municipale, Spania nu folosise şuvoiul de aur şi argint venit din America şi spaniolii se lăsaseră pradă lenei şi huzurului. Înflăcărarea de patriotism aprinsă de invazia franceză se stinsese, fără urmă, printre războaie civile, cârmuiri despotice şi revoluții ratate. Rămânea poporul, şi liberalii s-au bazat pe o promptă revitalizare care le va permite să pună din nou stăpânire pe destinul lui. Dar rezultatul „glorioasei revoluții" îi convinsese pe scriitori şi politicieni că răul nu era produs întâmplător al unui amestec din afară. În consecință, povestea liberal-romantică despre o decădere la care se aştepta o renaştere de libertate şi progres numai dacă Spania redobândeşte libertățile sale, a fost înlocuită, în cadrul unei gândiri sociale organiciste şi evoluționiste, de un darwinism care atribuia decăderea unei boli a rasei, un rău care afecta națiunea şi poporul spaniol.

Decădere a națiunii, degenerare a rasei: toate acestea erau motiv al dezbaterii politice de la începutul anilor '90, când geologul Lucas Mallada a publicat un tratat care concentra în titlul său, *Los males de la patria*[1], climatul moral din epoca sa şi a transformat vesela privire despre fertilitatea spaniolă în lamentație pentru ingratele sale condiții geografice: ştiința demonstrase că solul Spaniei nu era atât de bogat şi fertil aşa cum istoricii antici până la Mariana[2] făcuseră să creadă lumea în-

[1] Relele patriei.

[2] Juan de Mariana de la Reina, iezuit spaniol, născut la Talavera (1536-1624), autor al unei *Istorii generale a Spaniei* şi al unui tratat *Despre rege şi despre regalitate.*

treagă. Pe lângă aceste atitudini, dezastruosul război împotriva Statelor Unite a intensificat conştiinţa că un sistem politic oligarhic şi despotic adusese seculara decădere a Spaniei la punctul ei cel mai de jos, cel al morţii. După cum va scrie profesorul universitar din Salamanca, Pedro Dorado, războiul venise să tragă valul care ascundea inexistenţa Spaniei ca naţiune şi ca Stat: „fără şcoală, fără universităţi, fără administraţie, fără parlament, fără Cortesuri, fără siguranţă, fără autoritate teritorială, fără flotă, fără armată, fără diplomaţie, chiar dacă toate aceste lucruri să existe în aparenţă".

Toate acestea au dus la o stare de spirit de perplexitate şi descumpănire care s-a soldat cu o frapantă pasivitate: în pofida agitaţiei sociale, a răscoalelor pentru subzistenţe, şi a mişcării Camerelor de Comerţ chemată de Joaquín Costa pentru a organiza un fel de partid politic de uniune naţională care să servească de alternativă la cele două partide la rând, impresia dominantă a fost că majoritatea a preferat să lase lucrurile aşa cum erau. Nu s-a produs răscoala militară temută de guvern, carliştii nu au luat calea codrului şi republicanii au lăsat pentru o ocazie mai bună să cheme poporul împotriva tronului. Aşa a fost cum un sistem politic ce părea fragil a ieşit aproape cu bine din criza de sfârşit de secol. Când a început anul 1899, totul rămânea la locul său: nu numai regimul, care era cel al monarhiei restaurate; ci şi situaţia, care era liberală din octombrie 1897.

Laxitate în acţiune, dar exaltare în vorbă: nimeni nu a rămas în urmă în a arăta acel zel regenerator pe care bătrânul Juan Valera îl avea ca „lucru insuportabil şi prea umilitor". Să se regenereze chemau politicienii, conservatori şi liberali, care nu au mai prididit cu discursurile lor înflăcărate în favoarea moralizării sufragiului, invocările lor la revoluţia începând de sus, denunţările lor a fraudei şi a vidului peste care se ridicase sistemul canovist. Despre regenerare scria presa militară, deşi nu vroia să-i vadă pe „actualii compromişi guvernanţi" conducând o atât de mare acţiune, căci în acea epocă regeneratoare „întreaga muncă fructuoasă trebuie să se aştepte de la Armată şi numai de la Armată". Despre regenerare au vorbit publiciştii care aveau diagnosticul relelor şi reţeta remediilor tuturor problemelor din Spania: lui Lucas Mallada, înaintat în diagnostic,

i-a urmat marea pleiadă a lor Macías Picavea[1], César Silió, Damián Isern, Vital Fité, Luis Morote, Jiménez Valdivielso[2], autori de cărţi terapeutice despre rămânerea în urmă a Spaniei sau necazurile patriei şi modul de a le remedia.

Retorica morţii şi învierii a constituit nucleul unei expuneri istorice proiectate spre un viitor de salvare prin protestul împotriva prezentului, al refuzului său şi al respingerii sale. Orice lucru care s-ar fi propus pentru regenerarea Spaniei: şcoli, alimente, autonomie regională, descentralizare, industrie, ştiinţă, politică nouă, trebuia ca să fie cerut în numele durerii intime provocate de moartea sa. Şi astfel ambigua moştenire pe care a lăsat-o această literatură. Pe de o parte, reflecţiile provocate de ruină au suscitat necesitatea de a privi către afară, a învăţa de la naţiunile moderne, a dedica toate eforturile dezvoltării educaţiei şi ingeniozităţii şi aplicării egalităţii politice, fără ca să fi fost nevoie a se teme, cum va povăţui Valera, de sufragiul universal nici de democraţia nelimitată. „Trebuie să se creeze ştiinţă originală şi să se devieze către Învăţământul Public cea mai mare parte a acelui buget actualmente în mod inutil irosit în Război şi Trupe de marină", spunea Santiago Ramón y Cajal[3], care considera lipsa de cunoştinţe ca una din cauzele cele mai puternice ale ruinării. Spania, scria Clarín[4], avea nevoie să fie modernă. Şi acest lucru însemna, pe de o parte, agricultură, lucrări publice, industrie, învăţământ primar; pe de alta, sufragiu adevărat. Industrie şi democraţie, ştiinţă şi sufragiu, aceea era linia care semnala drumul pentru intelectuali şi politicieni care nu au renunţat la moştenirea liberală.

Dar, pe de altă parte, copleşitoarea recurgere la retorica morţii, simbologia construită în jurul Castiliei în ruine, lăsării în părăsire a localităţilor şi drumurilor, tendinţa spre introspecţie, spre a privi poporul în conţinutul neschimbat al istoriei, oricât de mari creaţii literare va produce, nu putea fi nevinovată în rezultatele ei politice. Mitul istoriei Spaniei ca o înviere din

---

[1] Ricardo.
[2] Tomás.
[3] (1852-1934), histolog, medic, şi Laureat al Premiului Nobel.
[4] (Leopoldo Alas) (1852-1901), scriitor.

moarte s-a cristalizat într-o reprezentare mintală îmbibată cu simboluri creştine, înclinată deci spre pesimism antropologic şi spre aşteptarea unui salvator. Denunţarea politicienilor depravaţi şi propunerile de închidere sau desfiinţare a Parlamentului, atât de numeroase la sfârşitul secolului, au culminat cu suspinul pentru bărbatul, bunul tiran, despotul prudent şi manierat, ocrotitorul de popoare, eroul, salvatorul, supraomul, punctele forte, dictatorul capabil să regleze toate acestea, geniul, incarnarea poporului şi care îndeplineşte destinele sale, *l'home que digués la paraula salvadora, el gran home que ho es tot, força i idea*[1], caudillo care va aduce după sine întreaga massă, personaje toate care s-au născut ca lichidare a retoricelor morţii şi învierii cu care regeneraţionismul a căutat să convingă despre urgenţa programelor sale.

Criza morală de sfârşit de secol a avut, pe de altă parte, o evidentă repercusiune asupra mişcărilor naţionaliste apărute în anii '90. În Ţara Bascilor, în Catalonia, în Galicia, prăbuşirea Vechiului Regim, răspândirea romantismului şi problematica instaurării Statului liberal, unitar şi centralizator, produseseră o renaştere literară, care s-a materializat în crearea de societăţi pentru recuperarea idiomului, în organizarea de congrese şi concursuri poetice şi în înflorirea unei literaturi cu abundenţă de roman istoric şi de povestiri de vechi legende. În epoca moderată, acele povestiri au dat loc la mişcări numite provincialiste în prima lor formulare, apoi regionaliste, care afirmând specificitatea fiecărei limbi, teritoriu şi spirit al poporului nu respingeau integrarea propriei patrii mici într-o patrie mare, şi nu au avut nici o problemă în a afirma o dublă apartenenţă, la a sa proprie şi la patria spaniolă. În Ţara Bascilor acea renaştere a fost legată cu apărarea privilegiilor, în timp ce în Catalonia *Renaixença* şi-a propus să recupereze limba, legislaţia şi instituţiile tradiţionale, iar în Galicia *Rexurdimento* s-a caracterizat prin accentul său pe apărarea limbii galiciane, apărând doar mult mai târziu ca o opţiune politică diferenţiată.

În timpul regenţei, irupţia în scenă a unei noi generaţii de politicieni şi intelectuali în Catalonia şi în Ţara Bascilor a spart acel

[1] Omul care spune cuvântul salvator, marele bărbat care e totul, forţă şi idee.

tipar şi a declarat naţiunea proprie ca unică naţiune şi Statul spaniol ca opresor sau al altuia. În Catalonia, sentimentul de „dublu patriotism" îşi găsise expresia în Petiţia Nedreptăţilor prezentată regelui Alfons al XII-lea de către Centre Català în martie 1885, când reprezentanţii din diferite colectivităţi catalane, cerând mai mare autonomie regională, au afirmat voinţa catalană de a nu slăbi „glorioasa unitate a patriei spaniole". Începând din 1890, totuşi, limbajul se schimbă. Enric Prat de la Riba, un tânăr de douăzeci de ani, preşedinte al Centre Escolar Catalanista, a identificat atunci Catalonia ca „nuestra unica patria" şi a ridicat glasul pentru a aclama „naţionalităţile de baştină şi istorice". Catalonia era patria catalanilor, o naţionalitate în mod simultan de baştină şi istorică; aici se afla întreaga deosebire între patrie şi Stat, entitate politică, artificială şi voluntară. Bineînţeles, nu avea nici un rost să se vorbească de patrie mare şi patrie mică: patrie nu există decât una, şi ceea ce se cheamă patrie mare este pur şi simplu un Stat compus din diferite grupări care, ele da, au condiţia de adevărate patrii; un Stat ce apare, de altminteri, ca un element străin, impus naţiunii, care activează asupra ei denaturalizând-o şi deviind-o de la istoria sa. „Acest element potrivnic din Catalonia care denaturalizează caracterul ei este Statul spaniol", scrie Prat de la Riba.

Sentimentul de a se încadra într-un Stat al altuia s-a înteţit cu criza din 98, când Joan Maragall propunea să se taie legăturile care legau Catalonia de moartă, dacă ea însăşi nu dorea să moară. Pe atunci, erau determinate deja toate bazele pentru formarea unui partid care se defineşte exclusiv prin catalonismul[1] său. Exista o instituţie, Unió Catalanista, ce reunea numeroase societăţi culturale şi sociale din viaţa catalană; un corp de doctrină, o „mare naraţiune", elaborată de intelectuali şi avocaţi, care coincidea cu revendicările burgheziei industriale şi comerciale exprimată în memorii ale organizaţiilor sale reprezentative; era foarte răspândită, în sfârşit, convingerea că tot ceea ce este spaniol identificat drept castilian trebuia să fie eradicat din naţiunea catalană. Rămânea doar ca guvernul să intre în vrilă pentru ca acest amestec unic să dea toate roadele sale; şi nu a întârziat mult: în numai doi ani s-a rezolvat problema odată cu

[1] Mişcare pentru autonomie catalană.

formarea Ligii Regionaliste, care va începe să facă o deosebire între scopuri finale şi obiective apropiate şi va prezenta o candidatură corporativă la alegerile generale.

În Bilbao, ruptura cu tradiţia fueristă[1] a dublei apartenenţe a avut cel mai de seamă făuritor al ei în Sabino Arana, care după o trecere prin carlism supusese la o critică dură fuerismul[2] şi toată literatura sa legendară. Arana nu respingea acea literatură fiindcă a apărut în limba spaniolă, ci pentru că implicaţiile sale politice erau în mod radical opuse singurei căi posibile de salvare a patriei basce; pentru că accepta cadrul liberalismului spaniol, privilegiile, ca pact al naţiunii basce cu cea spaniolă, ceea ce nu servea decât să accelereze procesul de degenerare a existenţei rasiale şi a o duce în pragul dispariţiei sale. În locul fuerismului, Arana a aruncat o privire asupra istoriei pentru a elabora cu materialele sale un mit de salvare a unei patrii înrobite de un invadator străin.

Substanţa problemei consta în faptul că, dincolo de a-i ţine la distanţă pe invadatorii spanioli, fără să-şi dea seama au adoptat bascii din vâlcele şi pridvoare o formă de guvernare a altuia, contrară adevăratei lor existenţe. Biscaya, formată dintr-o confederaţie de republici independente şi înfrăţite a devenit o republică seniorială, o deviere care a permis unei rase inferioare şi corupte, cea spaniolă, de patru ori agresoare, şi de patru ori învinsă în atacurile ei pentru a invada ţinutul Biscaya, să iasă în final victorioasă, dominând şi supunând acel popor imposibil de stăpânit, acea rasă ce era înzestrată cu valorile vitejiei şi independenţei. De ce, se întreabă Arana, acest popor care exercită suveranitatea asupra lui însuşi nu şi-a recunoscut greşeala şi nu a şters dintr-o trăsătură de condei atât de funestă instituţie, evitând adoptarea obiceiurilor străine şi stăvilind îngrozitoarea sa decădere? Şi pentru a răspunde, arată cu degetul cele două origini ale răului care infectaseră rasa bască şi pe care poporul basc va trebui să le izoleze şi să le expulzeze dacă doreşte să-şi restabilească sănătatea: „maketos[3] şi maketofilii, aceia sunt vi-

[1] Apărătoare a privilegiilor locale.
[2] Doctrina favorabilă privilegiilor locale.
[3] Venetici, proletariat străin de provincie.

novații; contactul strâns al spaniolilor cu bascii prin care aceştia au cunoscut un proces de exosmoză a propriului lor spirit politic biscain şi de endosmoză a celui exotic ori spaniol".

Ca orice mit de salvare, pe lângă expunerea asupra originilor, identificării răului şi chemării la schimbare, această construcție araniană propune totodată singura cale pentru învierea patriei în pericol: spaniolii nu ar cauza nici un rău dacă ar fi primiți nu în calitate de concetățeni şi frați, ci ca străini, fiindcă atunci nu s-ar produce contactul strâns nefast, ar trăi izolați de locuitorii de baştină în religie, asociații, învățământ, obiceiuri, prieteni şi relații, şi nici un rău nu s-ar afla ei în condiții de a transmite. La fel s-ar întâmpla cu maketofilii sau biscainii răi: din momentul în care ceilalți ar fi străini nu ar avea ocazie de a stabili acea intimă unire socială între poporul basc şi cel spaniol apărată de partidul carlist, integrismul şi modernul regionalism catolic.

Ei bine, pentru a-l primi pe spaniol ca străin e necesar mai înainte să se declare independența Biscayei sau a Euskeriei[1]: aceasta este politica derivată din mit: a lupta pentru independență, căci numai în independența care garantează calitatea de străin a celorlalți se află salvarea, pentru că numai ea permite restaurarea existenței inițiale a națiunii basce. Aşadar, strigătul părintelui Partidului Naționalist Basc, după ce îi îndeamnă pe basci ca să se deştepte, să deschidă ochii față de istoria patriei lor şi să se cunoască, e un strigăt de independență care se contopeşte cu o promisiune de salvare: „cunoaşte-ți-vă şi dacă sângele care curge în vinele voastre nu-şi dezminte originea, veți fi salvați! Trăiască independența Biscayei!" Singurul lucru ce rămânea de văzut era primirea pe care acestui mesaj de salvare o vor face industriaşii şi politicienii basci care, deşi afirmând relația lor specială cu Spania, erau dispuşi să participe la jocul politic.

[1] Țara Bascilor.

4. O MONARHIE LIBERALĂ CARE SE ÎNCHEIE CU DICTATURĂ MILITARĂ (1899-1930)

Impresia dominantă în medii intelectuale şi politice după care Spania ar fi ajuns odată cu sfârşitul secolului la capătul unei lungi decăderi, apropiată de moarte, contrastează cu afirmarea unei noi Spanii, plină de vitalitate şi posibilităţi, pe care generaţia născută în jurul lui 1880 o propagă de la mijlocul anilor '10 din noul secol. Pentru această nouă generaţie, problema consta în incapacitatea sistemului politic de a se adapta şi a ţine seama de aspiraţiile provocate de schimbarea de societate care avea loc sub privirea sa. Un sistem politic anchilozat, care strângea ca un corset o societate care creştea, se bucura şi căuta domenii mai mari de libertate; aşa a iniţiat generaţia din 1914 critica sa faţă de sistemul Restauraţiei. Societatea spaniolă, mai înainte înapoiată, analfabetă, adormită, se transforma, devenea modernă, schimba obiceiurile, se seculariza, aspira la democraţie: agricultura ei se moderniza, oraşele erau pe cale să-şi dubleze populaţia; tinerii care căutau să urmeze studii în străinătate se numărau cu sutele; femeile aveau acces la universitate şi îngroşau rândurile populaţiei active; muncitorii se organizau în mari sindicate din industrie; dezbaterea publică devenise pasionată între aliatofili şi germanofili; societăţile anonime se înmulţeau; întreprinderile industriale nu se reduceau acum la câteva insuliţe; antreprenorii şi patronii începeau să se organizeze în uniuni economice de interes naţional: totul se schimba, mai puţin sistemul politic, aşa era diagnosticul răspândit pe măsură ce avansa noul secol.

O SOCIETATE ÎN MIŞCARE

Fără îndoială, în 1900, Spania era o societate cu o covârşitoare predominaţie rurală: din cei 18,6 milioane de locuitori ai

săi, 12,6 trăiau în nuclee de populație cu mai puțin de zece mii, ceea ce se traducea într-o pondere insuportabilă a populației active ocupate în sectorul primar. Din cei 7,4 milioane de activi care pe vremea aceea număra economia spaniolă, nu mai puțin de 5,2 se ocupau cu agricultura și pescuitul: un înfiorător 71 la sută din întreaga populație activă. Se înțelege că aceea era o populație supusă lipsei de alimente din motive climatice: o recoltă proastă, sau o criză agrară precum cea suferită la finele secolului anterior, putea să aducă perioade mari de foamete și să favorizeze apariția și rapida propagare de epidemii. Totuși, când se extinde privirea asupra ceea ce s-a întâmplat în deceniul următor, panorama se schimbă. În 1920, din cei 7,8 milioane de activi, cei ocupați în sectorul primar scăzuseră cu jumătate de milion față de cifra din 1900, până a nu fi decât 4,6 milioane: o reducere de 12 puncte, care va continua în același ritm până a rămâne în 1930 la patru milioane dintr-un total de 8,6: o scădere de 24 puncte în douăzeci de ani, exact la fel în termeni relativi ca în perioada dezvoltării economice din a doua jumătate a secolului. Pe de altă parte, reducerii mâinii de lucru agrare i s-a alăturat o creștere a productivității medii la hectar de 50 la sută, și de 76 la sută pe activ masculin, datorită diversificării culturilor și folosirii sporite de îngrășăminte și utilaje. În peseta stabile din 1910, valoarea produsului agrar a trecut de la 1.036 la 1.826 milioane de peseta în primii treizeci de ani din secolul XX: în cadrul evidentei sărăcii a marilor zone rurale spaniole, lucrurile începeau să se schimbe într-un ritm mai rapid și susținut.

În mod normal, când satul începe să evolueze este pentru că orașele accelerează progresul său. Țăranii care abandonau pământul nu o mai făceau pentru a lua vaporul ca să-i ducă în America, ci pentru a se îndrepta spre orașe: din litoralul mediteranean spre Barcelona, din sud și centru spre Madrid, de la Cornișa Cantabrică spre Bilbao, în deceniul din 1920 migrația internă netă s-a ridicat la mai mult de un milion de persoane. Spania a spart în acești ani modelul demografiei vechi: între 1900-1930, mortalitatea a scăzut de la 28 la 18 la mie, în timp ce natalitatea o făcea de la 35 la 28,5, asigurând un tip de creștere demografică modernă, susținut de scăderea mortalității și nu de creșterea natalității; populația sa a crescut într-un ritm înalt care

a permis să se treacă de la 18,61 milioane de locuitori la 23,67 milioane. Din aceşti cinci milioane şi jumătate de creştere, 4,2 au îngroşat localităţile de peste 10.000 de locuitori. Procesul de urbanizare s-a accelerat în acei treizeci de ani, echilibrând gruparea populaţiei în zone rurale şi urbane. În 1930, Spania încetase să fie ţara covârşitor rurală care mai era la începutul secolului XX.

Şi se face că oraşele, care de foarte puţină vreme se întinseseră datorită planurilor lor de dezvoltare suburbană, au început să se transforme în aglomeraţii urbane, înglobând nucleele de populaţie mai apropiate, care au început să formeze un tot unitar cu oraşul de reşedinţă. Este un fenomen clar observabil la Barcelona, care deja în 1897 anexase cea mai mare parte a localităţilor din Câmpie, tot astfel cum este la Madrid, unde municipiile limitrofe începeau să fie de fapt cartiere ale capitalei, dar şi la Bilbao, care în primul rând a absorbit pridvoarele apropiate pentru ca apoi să formeze o singură aglomeraţie cu nucleele industriale şi rezidenţiale de la marginile stânga şi dreapta ale râului Nervión. Şi Gijón, străvechi oraş înconjurat de ziduri, care îşi măreşte activităţile industriale şi comerciale cu traficul portuar, şi ocupă cu noi construcţii terenul care fusese rezervat pentru planul de Extindere din 1867: populaţia lui se dublează totodată între 1900-1930, cum va fi cazul cu Valencia şi Sevilla, cu Salamanca şi Vigo, cu Córdoba şi Zaragoza.

Această urbanizare ar fi fost imposibilă fără un avânt paralel al industrializării. Societatea pe care Maeztu[1] o numea burgheză, de antreprenori în acelaşi timp ca manageri, a cunoscut o remarcabilă dezvoltare, ca şi oraşele în care au instalat întreprinderile lor, imediat după Primul Război Mondial. Oriunde te-ai uita – ulei vegetal, zahăr, spirt, conserve de peşte, sector de tutun, textil, hârtie, piei tăbăcite şi blănuri... – se observă un proces de transformare, susţinut încă în industrii alimentare, care la începutul secolului reprezentau 40 la sută din întreaga producţie industrială spaniolă. Dar acea proporţie a scăzut până la 29 la sută în 1930, în timp ce îşi măreau partea lor, într-o economie extrem de protejată, sectoare legate de marea industrie şi de transport: elec-

[1] Ramiro de (1875-1936), scriitor.

tricitate, chimie, construcție navală, lucrări publice; și cunoșteau un extraordinar moment toate industriile mici și mijlocii legate de construcție, în timp ce se consolida un important sector financiar pe axa Bilbao-Madrid.

Noul suflu pe care orașele l-au căpătat de la începutul secolului a servit de impuls pentru un notabil regres al analfabetismului, care s-a redus la jumătatea celui jalnic din secolul anterior, și pentru o perioadă de strălucire culturală numită pe bună dreptate Secolul de Argint. Nu trebuie decât să se vadă creșterea importului, fabricarea și folosirea de pastă de hârtie pentru a măsura baza solidă pe care s-a clădit acea epocă de strălucire a producției artistice și literare: periodice, reviste, cărți, sunt bună dovadă a unui univers într-o stare de perpetuă schimbare. Totuși ar fi o greșeală să se limiteze la arte, și cu atât mai puțin la strălucirea momentului. În orice domeniu al cunoașterii și al activității profesionale e posibil să se numere remarcabili ingineri, arhitecți, biologi, matematicieni, economiști, istorici, filologi, în mijlocul mereu obișnuitei abundențe de literați, ziariști și avocați. O privire la revistele pe care le publicau colegii ori societăți profesionale ar da o nuanță falsei impresii că erau numai o mână într-un ocean de nepăsare, pasivitate și analfabetism.

Lucrul important, mai mult decât numărul, era direcția în care se situa activitatea lor. Germania, Franța și Anglia au fost destinații obișnuite ale celor două mii de spanioli subvenționați de Consiliul pentru Dezvoltarea Studiilor în mai puțin de douăzeci de ani, și nu lipseau cei care ajungeau până în Statele Unite. Toți se cizelaseră: călătoreau, știau ce se punea la cale în lumea largă, în arhitectură și în inginerie, ca și în muzică și pictură. Erau, altminteri, laici, lipsiți de acea apăsare pentru rostul vieții din care Unamuno[1] a făcut o profesie. În anii '20, tonul nu îl da vizita la cimitir care atât de mult le plăcea tinerilor din 98, ci gălăgioasa coborâre în centrul orașului care îi distra pe tinerii din 27; și în ceea ce privește morala, puterea Bisericii se termina când vlăstarele burgheziei abandonau colegiile lor și nu mai asistau la slujbă. Biserica pierduse de multă vreme clasa

[1] Miguel de (1864-1936), filozof și scriitor.

muncitoare, dar influența ei asupra sectorului clasei mijlocii care juca rolul principal în acea adevărată revoluție culturală era în realitate nulă.

O pierduse și în ceea ce privea perspectivele politice ale clasei muncitoare care se afilia la sindicate și ale profesioniștilor care frecventau cenacluri, redacții sau așezăminte de cultură. Cea dintâi era sindicalistă, organizată în Confederația Națională a Muncii, care integra tradițiile anarhismului cu sindicalismul revoluționar; ori socialistă, organizată în Uniunea Generală a Muncitorilor, care din 1910 începuse să transforme vechile societăți de meșteșug în sindicate de industrie, inaugurând cu partidul său frate, PSOE[1], case ale poporului, începând opere de educație și cultură populară, creând, așadar, centre de sociabilitate care configurau o identitate, un fel de a fi, de asemeni legături de solidaritate pe deasupra cadrului limitat al intereselor locale. Sindicatele, fie anarhiste ori socialiste, acționau deja în cadrul național, promovând politici de anvergură națională care însemnau începutul unei clase muncitoare naționale. Limbajul lor și cultura lor politică oscilau între reformă și revoluție: acționau în legalitate, dar păstrau în ideologia lor obiective care negau societatea stabilită.

Noua clasă profesională care ocupa cartierele extinderilor își îndrepta privirea spre formațiunile politice care se nășteau în afara orașului din sistemul alternanței: Partidul Reformist cu care Melquiades Álvarez a condus un sector al republicanismului spre accidentalism față de formele de guvernare, ceea ce echivala cu acceptarea monarhiei în schimb ca monarhia să se democratizeze; partidele naționaliste, precum în Catalonia, unde o alianță de intelectuali și industriași arătase că partide cu structuri moderne, afiliație, centre, presă, propagandă, puteau să câștige alegeri chiar și în acel sistem; sau precum în Țara Bascilor, unde tezele rasiste ale lui Arana s-au temperat când partidul creat de el, PNV[2], a început să se prezinte la alegeri, pentru a da naștere dublului elan naționalist: independență pentru viitor, autonomie pentru prezent, în cadrul veșnicei confesionalități

[1] Partido Socialista Obrero Español, Partidul Socialist Muncitoresc Spaniol.
[2] Partido Nacionalista Vasco, Partidul Național Basc.

catolice. Partidul Radical a cunoscut şi el un moment de expansiune graţie conducerii populiste a lui Alejandro Lerroux, care a ştiut să atragă largi sectoare muncitoreşti alături de proprietari mici şi mijlocii, comercianţi sau industriaşi.

În rezumat, o societate agrară în transformare, nişte oraşe în creştere, o industrializare bazată pe întreprinderi de mărime mică şi mijlocie fără absenţa celor mari, o clasă muncitoare cu sindicate puternice, nişte clase mijlocii în extindere şi în căutarea de noi formule politice, o cultură secularizată, o mai mare egalitate de clasă, o ridicare a nivelului educativ: acestea au fost câteva direcţii ale schimbării cunoscute de societatea spaniolă în prima treime a secolului XX. O schimbare socială care se ciocnea în mod din ce în ce mai palpabil de un sistem politic construit nu numai pentru o societate rurală cu oraşe de dimensiuni limitate, ci o lume statică, având o creştere lentă şi sub control. După trei sferturi de veac ieşind toată lumea în stradă, Restauraţia întetise un fel de retragere care, pe lângă definirea politicii externe, a caracterizat şi acea dorinţă de a rămâne acasă, de a nu ieşi din casă, acea aspiraţie la linişte, la viaţa ordonată a unei burghezii nu prea prospere dar cu ceva mai mult decât pentru a o duce de azi pe mâine, obosită de luptele politice din trecut, care a renunţat la romantism pentru a se bucura de realism şi de întâmplările naţionale. O aspiraţie la netulburata normalitate care a egalizat cele două partide, liberal şi conservator, în programele lor, aşa cum le egalizase în principiile lor şi care le-a paralizat la ora luării deciziilor ce ar fi permis o trecere de la sistemul liberal oligarhic, specific secolului XX, la o democraţie pentru societatea profesională şi de masă care avansa în secolul XX.

ŞI O POLITICĂ ÎN ROATA ALTERNĂRII

Lucrul curios a fost că la începutul secolului avansase în primul plan al scenei o generaţie de politicieni care fără excepţie vorbeau de ani de zile de apatia poporului, de lipsa unei adevărate opinii, de vidul pe care se construise politica în Spania, de viciile sistemului, de frauda în alegeri, de corupţia sau lipsa de moralitate în obiceiurile publice. Acei politicieni, liberali sau

conservatori, s-au impregnat şi ei cu climatul moral al epocii şi deopotrivă au văzut, ca şi publiciştii, pe Spania moartă după dezastru: fără puls, a dat de ştire primul medic aşezat la căpătâiul ei, Francisco Silvela, un conservator luminat. Nu a fost singurul şi, ca şi ceilalţi, vedea doar un leac pentru boală sau o poţiune pentru a resuscita moarta: eradicarea viciilor, regenerarea sistemului, schimbarea obiceiurilor şi practicilor politice.

A fost Silvela cel chemat să-l înlocuiască pe Sagasta la preşedinţia guvernului în martie 1899, când liderul liberal deja se încărcase cu pierderea Filipinelor, Cubei şi Porto Rico după semnarea, în decembrie din anul anterior, a tratatului de rău augur impus Spaniei de către Statele Unite la Paris. Fără acea ipotecă, conservatorii puteau să înceapă programul lor de regenerare, axat pe impulsul Statului către schimbarea socială. García Alix[1], la noul minister al Învăţământului Public, a transferat Statului plata salariului învăţătorilor; Eduardo Dato, de la Interne, a pus în practică mai vechea lui aspiraţie la înfruntarea problemei sociale cu ajutorul legislaţiei muncii şi analizarea posibilelor reforme care să reducă mizeria condiţiei muncitoreşti: legislaţia muncii femeilor şi copiilor şi a accidentelor de muncă, precum şi crearea ulterioară a Institutului de Reforme Sociale, au fost primele dovezi ale unei noi concepţii „intervenţioniste" a Statului. La Finanţe, Fernández Villaverde[2] a impus un plan de austeritate care a salvat de la faliment un Stat cu o povară insuportabilă a datoriei, nici mai mult nici mai puţin decât 399 din cele 865 milioane de peseta, ceva mai mult de 46 la sută din totalul cheltuielilor prevăzute în bugetul de Stat pentru 1898.

Reformele promise, într-un moment de apariţie de mişcări regionaliste şi naţionaliste, includeau ceva mai mult: o administraţie descentralizată şi un program de înţelegeri economice. Dar promisiunile despre care generalul Camilo García Polavieja şi conservatorul Manuel Duran i Bas, chemaţi la guvernare pentru a linişti pe militari şi catalanişti, se făcuseră stegari, au rămas în aşteptarea unei mai bune ocazii şi guvernul a răspuns unei greve

[1] Antonio.
[2] Raimundo.

fiscale printre comercianți cu aspre măsuri represive și declararea stării de război în provincia Barcelona. Dacă mișcarea de clase neutre, Uniunea Națională lansată din Zaragoza de Joaquín Costa, până la urmă s-a dizolvat, în Catalonia, președinții entităților orășenești ce reuneau pe comercianți, fabricanți și profesioniști au hotărât să se lupte cu partidele dinastice prezentând candidaturi proprii la alegerile din 1901. Victoria lor a fost severă: începând cu acel an, partidele dinastice nu vor avea nimic de făcut în Barcelona și un nou sistem de partide s-a configurat în Catalonia cu sprijinul burgheziei și sub hegemonia Ligii Regionaliste, condusă de Francesc Cambó.

Nu a putut Silvela să mențină noua situație conservatoare dincolo de un an și jumătate și a trebuit să facă loc iarăși lui Sagasta, președinte din martie 1901 până în decembrie 1902, însărcinat așadar să prezideze încoronarea lui Alfons al XIII-lea în martie 1902. Dar moartea lui Sagasta în ianuarie din anul următor a lăsat partidul liberal divizat între fracțiunile conduse de Montero Ríos și Moret, scrutați din disidența „democrată" de Canalejas[1]. Nici unul dintre ei nu a fost capabil să-i succeadă șefului și a trebuit ca să treacă iar ștafeta la conservatori, într-o rotație accelerată de „situații" care nu anunța nimic bun pentru viitor, căci revela cea mai gravă problemă care a afectat sistemul politic de la dispariția generației protagoniste a Restaurației: proliferarea de fracțiuni și disidențe. Fără îndoială, Cánovas și Sagasta așijderi le văzuseră crescând la picioarele lor, dar, în timp ce au menținut controlul, nu au reușit să sfarme sistemul de alternanță nici să răstoarne șefiile sale. La moartea lor, nimeni nu se bucura de identică autoritate: între conservatori ca și între liberali era posibil de găsit o mână de „persoane importante", fiecare cu clientela sa, cu „priză" într-un district „propriu", și cu putere suficientă pentru a forța căderea unuia din ai săi chiar de ar fi cu prețul scurtării unei situații.

Acest joc riscant la care s-au dedat conducătorii partidelor a atras după sine, în afară de o foarte mare instabilitate guvernamentală, două consecințe grave. Pe de o parte, i-a împiedicat pe liberali și conservatori să prezinte regelui, când o situație se

[1] José.

consuma, un candidat la preşedinţia Guvernului cu sprijin incontestabil în propriile lor rânduri, ceea ce a mărit factorul discreţionar al alegerii şi a oferit coroanei un câmp larg pentru a face politică, joc la care noul rege, un băieţaş răsfăţat, cum l-a numit Domínguez Ortiz, s-a dedat cu plăcere; pe de alta, le-a obligat pe multe dintre aceste persoane importante, care primiseră însărcinarea de a forma guvernul fără corelativul decret de dizolvare deoarece a crezut regele că situaţia nu era totuşi consumată, să guverneze cu Cortesurile închise şi să proroge la infinit bugetele de teamă că, de a fi prezentate, poate nu ar fi aprobate, grăbind astfel căderea guvernului.

Problemele au fost deja perceptibile în primul deceniu al secolului XX: între decembrie 1902 şi iunie 1905 s-au perindat la preşedinţia Guvernului patru conservatori, unul dintre ei, de două ori; şi între iunie 1905-ianuarie 1907 s-au putut număra şase schimbări de guvern şi patru preşedinţi liberali. În total, în cinci ani, unsprezece schimbări de guvern şi opt preşedinţi: un ritm de rotaţie impresionant. Rotaţie, dar nu înnoire, pentru că totul se petrecea în cadrul unui cerc restrâns care se rotea. Îndeosebi, un ritm de rotaţie care făcea imposibilă acea revoluţie de sus, proclamată de liderii conservatori, Silvela şi Maura[1], şi care ar fi cerut un guvern bine aşezat în propriul său partid şi cu timpul în faţă pentru a întreprinde reforme pe termen lung, cum erau cele pe care ei înşişi nu oboseau să le propună pentru ca ţara, poporul, naţiunea, Statul să iasă din viciu şi din apatia politică.

Această posibilitate a părut să lumineze odată cu schimbarea situaţiei din ianuarie 1907 care l-a adus înapoi pe Maura la preşedinţie. Nu era acelaşi Maura din 1904. De la alegerile organizate de el în acel an a câştigat intenţia fermă de a nu mai face niciodată experimente cu sufragiul: republicanii urcaseră, catalaniştii la fel, propriul său partid s-a văzut micşorat şi liberalii s-au simţit ofensaţi, cu preocuparea şi supărarea care se poate presupune în cea mai înaltă magistratură de Stat. Aşa că în 1907 a uitat de moralizarea sufragiului şi a alegerilor sincere şi a chemat pe un bos local, catolic şi cu priză berechet, Juan de la Cierva, ca să-i fabrice nişte Cortesuri pe măsura marii reforme

[1] Antonio.

pe care îşi propunea să o întreprindă. O reformă sprijinită pe temeliile consolidate ale sistemului pe care vroia să-l reformeze: frauda electorală organizată pe scară mare de la ministerul de Interne. Cum sarcina era herculeană, De la Cierva a împins la extrem frauda şi i-a adus o majoritate zdrobitoare de 253 deputaţi care dădea satisfacţie tuturor familiilor conservatoare, cu preţul de a nu lăsa liberalilor decât 74, deoarece partidele excluse de la alternanţă au obţinut mai multe locuri din pricină că Solidaritat Catalana, o coaliţie de partide catalaniste care includea de la stânga republicană la dreapta tradiţionalistă, şi-a luat 41 din cele 44 alocate Cataloniei.

Şi astfel reafirmată poziţia sa cu asemenea majoritate, şi cu liberalii dezbinaţi şi partidele opoziţiei satisfăcute de progresele lor, Maura a putut să atace un plan vast de iniţiative legislative cu care pretindea să ducă la capăt revoluţia sa de sus, din moment ce nu putea să întreprindă reforma de jos. În problema socială, mai ales, avea mult de legiferat: repaus duminical, ocrotire a copiilor, emigraţie, abolire a salariilor în natură, durată a zilei de lucru în munci periculoase. Un incipient corporatism în relaţiile dintre muncitori şi antreprenori a pus în funcţiune tribunale industriale şi de conciliere şi arbitraj, şi politica de previziune a făcut un pas înainte odată cu crearea Institutului Naţional de Previziune. Erau iniţiative pe linia lui Dato, absent totuşi din acest guvern, care s-au completat cu alt pachet de măsuri de politică economică, urmând linia intervenţionistă iniţiată de Silvela: mai multă protecţie, mai multă încurajare a industriei naţionale, mai multă investiţie în căi ferate, o lege pentru a construi o flotă maritimă militară.

Maura a putut să realizeze programul său fără teamă de disidenţe care să-l oblige să scurteze durata guvernării sale, care a fost „lungă", aproape de trei ani. Fără a fi un Narváez, reuşise să disciplineze Partidul Conservator şi s-a simţit cu puteri pentru a întreprinde o reformă a administraţiei care să stârpească din rădăcină dominaţia de către boşii locali, mare viciu politic al sistemului. Şi aşa cum deja renunţase să purceadă la muncă pe bază de sufragiu curat, a ştiut s-o ia pe de lături în privinţa reformei administraţiei locale şi printr-o Lege Electorală care să-i oblige pe alegători să-şi facă datoria de a se prezenta la

urne, pentru a vedea dacă aşa plăsmuia pe acei adevăraţi cetăţeni de care atât simţea lipsa. Cea dintâi a încercat-o cu tot atât de mare sârg, pe cât de mare a fost eşecul lui final: n-a fost chip ca majoritatea lui să aprobe vreun proiect de lege de administraţie locală; rămânea Legea Electorală, aceasta fireşte aprobată fără probleme, convinşi cum erau toţi că o lege va servi prea puţin ca să smulgă din rădăcini ceva atât de înrădăcinat ca dominaţia de către boşii locali. Cu atât mai puţin acea lege, care punea beţe în roate pentru a se prezenta drept candidat şi care cu nefastul său articol 29 a înmulţit numărul deputaţilor cu influenţă dispunând că nu se vor organiza alegeri dacă un singur candidat se va prezenta într-un district.

Dar Maura s-a descurcat pentru a sucomba până la urmă în faţa unei alianţe care încălca pactul nescris al alternanţei paşnice. Liberalii, distruşi în alegeri şi neliniştiţi de coloratura clericală pe care o căpăta politica conservatoare, s-au apropiat de republicani pentru a-l combate pe Maura şi lucrarea lui, sub influenţa unui Moret care astfel credea să erodeze teritoriul lui Canalejas. Bloc de stânga s-a numit invenţia, şi ieşirea lui în stradă, pentru a protesta împotriva Legii Stăvilirii Terorismului la care denunţau o ameninţare faţă de libertăţi, a creat senzaţie prin insolit: un partid dinastic se alia cu nişte forţe antidinastice, ceva nemaivăzut; mai mult: ceva ce atenta la baza sistemului pentru că mergea dincolo de stimulentul clasic al disidenţei în rândurile adversarului pentru a-l face să cadă, artă în care au fost maeştri Cánovas şi Sagasta. Acum era vorba de altceva: de o coaliţie cu partide excluse de la alternanţă.

Blocul de stânga a găsit un nou prilej de a-l ataca pa Maura cu privire la politica marocană. Spania ajunsese târziu la marea împărţite a Africii între puterile europene şi rămâneau din acel festin doar nişte firimituri în nordul Marocului. După o ocupaţie riscantă, muncitori spanioli care lucrau în construcţii de cale ferată au suferit diferite atacuri ale locuitorilor din Rif. Şi cum reversurile războinice au aparentul remediu de lansare asupra inamicului a unei forţe superioare, Maura a decis, după dezastrul de la râpa Lupului, unde au căzut morţi mai mult de 150 de soldaţi spanioli şi câteva sute în plus au fost răniţi, să îmbarce rezervişti din Barcelona, unde organizaţiile muncitoreşti şi repu-

blicane au răspuns cu un ordin de grevă generală, transformată în insurecție. Mare număr de morți, răniți, distrugeri, și incendiere de mănăstiri și de biserici, la fel cum se petrecuse în 1833 și 1834, au răspândit în societatea înaltă barceloneză teama de revoluție și spaima pentru iconoclastia și clerofobia manifestate în anticlericalismul popular.

Represiunea care a urmat răzvrătirii amintea deopotrivă cele întâmplate la Barcelona când s-a abătut asupra anarhiștilor mâna lungă a lui Cánovas în castelul Montjuich. Acum îi revenea lui Maura să fie inflexibil, și a fost: 1.700 persoane au fost incriminate, cinci din cele șaptesprezece condamnări la moarte executate, între ele cea a pedagogului Francesc Ferrer y Guardia, condamnat fără dovezi convingătoare. Cu aceasta, Partidul Liberal a văzut sosită ora de a se înăspri în campania sa împotriva lui Maura, la care s-a unit cu partidele republicane Partidul Socialist și bună parte din opinia publică europeană până ce regele l-a concediat pe Maura și i-a încredințat lui Moret conducerea Guvernului. Nu a putut să o păstreze mult timp, prea implicat cum era în coaliția cu republicanii, adversari ai regimului.

A fost Canalejas, care cu ani în urmă sprijinise crearea unui partid democrat, modern, popular, dispus să ajungă la guvernare prin mobilizarea și votul cetățenilor, cel chemat să guverneze spărgând Blocul de stânga și începând munca sa cu toate menajamentele față de Maura: la alegerile următoare a avut grijă să lase Partidul Conservator în poziție mai bună decât De la Cierva lăsase pe cel Liberal. Era o încercare de a reface jocul alternanței, rănit mortal dacă Maura continua încăpățânat, așa de înclinat spre teatralitate cum era, să mențină jurământul său de „ostilitate perpetuă" față de liberali. Canalejas, totuși, a uitat de amenințările lui Maura. El venea să guverneze și a demonstrat-o încercând să frâneze invazia ordinelor religioase cu ajutorul unei legi numite „a clauzei privind intrarea în vigoare", inedită, ca atâtea altele; impulsionând educația la toate nivelurile sale, mai cu seamă în revitalizarea politicii de burse pentru a urma studii în străinătate, și în crearea, cu ajutorul Consiliului pentru Dezvoltarea Studiilor, de centre de cercetare superioară; suprimând nepopularele „taxe pe folosință" și stabilind serviciul militar

obligatoriu, deşi cu excepţia de a permite reducerea timpului de serviciu după plata a 2.000 sau 1.500 peseta; în fine, căutând o ieşire faţă de aspiraţiile catalaniste cu propunerea de Comunităţi care să unească consiliile districtuale şi care să servească drept embrion al unei regionalizări. Acest program, în care putea să se perceapă continuarea unei tradiţii anticlericale şi de încurajare a educaţiei publice mintită de noul liberalism social, nu era incompatibil cu reprimarea de mobilizări muncitoreşti, ce căpătau acum mai mare dimensiune cu convocarea de greve generale: suspendarea de garanţii constituţionale, închiderea de localuri muncitoreşti, persecuţia liderilor sau militarizarea serviciilor au fost mijloace pe care Canalejas nu a stat la îndoială să le folosească în faţa grevei generale din 1911 sau celei a feroviarilor în anul următor.

Moartea lui Canalejas, asasinat de un anarhist în decembrie 1912, a pus capăt ultimei perioade în care sistemul alternanţei, oricât i-ar displăcea lui Maura, funcţionase conform liniei stabilite în 1885. Începând cu ianuarie 1913, irascibilul lider conservator l-a informat pe rege că nu era dispus să continue jocul dacă liberalii nu se căiau de comportarea lor din 1909 şi promiteau solemn să nu se alieze niciodată cu republicani; dacă nu se întâmpla aşa, cu siguranţă putea să-şi caute regele un partid „potrivit", pentru că el, Maura, nu era bun pentru misiune. Cel potrivit a fost Dato, care a acceptat oferta regelui după ce Romanones[1] încheie situaţia liberală şi care a trebuit să prezideze un moment cu deosebire grav: izbucnirea Primului Război Mondial, cu respectiva creştere a pasiunilor politice, mobilizarea unei opinii publice divizate între aliatofili şi germanofili, creşterea rapidă a afacerilor şi apariţia de noi bogaţi la adăpostul unei neutralităţi forţate decât desigur dorite, şi o subită irupţie a protestului social, condus acum de sindicate dotate cu mai mari resurse pentru acţiune.

Asasinarea lui Canalejas şi renunţarea de frică a lui Maura au creat o situaţie similară cu cea cunoscută după asasinarea lui Cánovas şi moartea lui Sagasta: conservatori şi liberali, lipsiţi de conducere incontestabilă, au ajuns fiecare în câte o aglomerare

[1] Conte de (Álvaro de Figueroa y Torres).

de facțiuni în jurul a trei sau patru mari conducători locali. Deputații erau mai mult ai facțiunii decât ai partidului, și facțiunile erau mai mult ale persoanei decât ale ideologiei. Și cum alegerile continuau să fie la fel și conducătorii locali totdeauna erau mai înrădăcinați în propriul lor district, nu exista facțiune în tot sistemul care să poată să aibă o majoritate proprie în Congres. Lista candidaților guvernamentali la alegeri devenea din ce în ce mai laborioasă și complexă; guvernele erau tot timpul, din această cauză, de minoritate, și Cortesurile, deși creație a guvernului, s-au dovedit imposibil de condus, nu pentru că ar reprezenta mai bine opinia, ci pentru că disciplina și legalitatea de partid dispăruseră. Așa s-au succedat nu numai guvernele, ci și situațiile, și ca atare convocările de alegeri și în aceeași măsură delegitimarea generalizată a sistemului.

De asemeni a sporit ineficiența sa. Mai întâi, pentru a duce la capăt proiectele reformatoare: Dato a putut să termine sarcina lăsată la jumătate de drum de Canalejas și să creeze Mancomunidad[1] din Catalonia, dar continuitatea sa în guvernare a fost sabotată de prietenii săi politici Maura și De la Cierva; cel care a urmat, Romanones, a lăsat să cadă cel mai interesant proiect născut din propria sa Guvernare, reforma fiscală propusă de Santiago Alba, sabotată de colegul său din guvern Francesc Cambó, neliniștit de ascensiunea acestui nou astru pe firmamentul liberal. Înlocuitorul său, García Prieto[2], a fost surprins în 1917 de o declarație emisă de niște paralegale Junte Militare de Apărare. Militarii au irupt din nou în procesul politic, dar acum în mod corporativ, ca junte de ofițeri: junte, un cuvânt care evoca ajunuri de revoluție. Și exact ca în 1906 Moret în fața obligării regale din Legea Jurisdicțiilor, în 1917 García Prieto a trebuit ca să demisioneze împins de rege, care a pus iar augusta sa mână pe umărul lui Dato, dispus să suporte declarația Juntelor punând la lumină ceea ce nu era ascuns: că centrul deciziei politice se deplasa în mod periculos de la Cortesuri și Guvern la militarii cu regele.

[1] Comunitatea.
[2] Manuel.

SFÂRŞITUL ALTERNANŢEI ŞI CRIZEI DE SISTEM

Declaraţiei Juntelor i-a urmat convocarea de către deputaţii catalanişti a unei Adunări de Parlamentari care se va reuni în Barcelona la 19 iulie şi la care au participat reformişti, republicani, catalanişti şi singurul socialist până atunci ales, Pablo Iglesias. Era vorba în acest caz de a răspunde la suspendarea de garanţii constituţionale şi la închiderea Cortesurilor decretată de Dato şi silirea regelui pentru convocarea Cortesurilor Constituante care să schimbe Constituţia. Admisă şi apoi interzisă Adunarea de către guvern, deputaţii s-au împrăştiat fără a face nimic pentru a deveni guvern provizoriu şi a forţa deschiderea unui proces constituant, cum pare să fi fost prima lor intenţie. Dar a fost suficientă acţiunea militarilor şi reunirea eşuată a Adunării pentru ca socialiştii să continue cu acordul, semnat cu ani în urmă cu sindicaliştii, de a declara o grevă generală revoluţionară, nelimitată ca timp şi republicană ca obiectiv al său final. Convocată în cel mai prost moment posibil, în defensivă, ca sprijin pentru o grevă feroviară, militarii, de la care atât de mult speraseră, s-au dedicat în mod conştiincios să o reprime, fără a ţine seama de morţi şi răniţi, în timp ce parlamentarii reformişti şi republicani s-au limitat să observe de departe aspra represiune.

Dato a rămas la preşedinţia Guvernului şi regele nu a luat nici o iniţiativă care să poată da minimă satisfacţie opoziţiilor. Ceva mai mult decât neliniştit, înfricoşat de revoluţia care în Rusia îi răsturnase pe Romanovi, s-a refugiat în vechea clasă politică, cel puţin adeverind după câteva săptămâni sfârşitul sistemului de alternanţă şi oferind lui García Prieto preşedinţia pentru ca să încerce formarea unui guvern de concentrare. Noul guvern a durat până ce Maura a răspuns rugăminţilor regelui şi a acceptat să conducă altă versiune a aceluiaşi, botezat ca „guvern naţional" pentru că includea pe toţi granzii din sistem, de la Dato la Romanones, de la Alba la Cambó, un guvern de la care se aştepta ca să garanteze viaţă lungă coroanei. Căci cu Primul Război Mondial atingând sfârşitul său, o lume veche se prăbuşea: ecourile dublei abdicări a Hohenzollernilor, ale căderii Habsburgilor, ale dezmembrării Imperiului austro-ungar, ale

sfârşitului Romanovilor şi ale lichidării Imperiului otoman răsunau în conversaţiile din Palat.

Aşijderi în stradă: sfârşitul Primului Război Mondial a fost primit de opinia publică spaniolă ca aviz de mari schimbări. Dacă în Europa dispărea, după patru ani de război, vechiul, cum ar putea să dăinuie în Spania?, se întrebau în redacţiile de ziare şi reviste. Şi răspunsul era evident: aici sosise de asemenea ora noului, de lichidare, cu vechea Spanie, vechea politică. Ultimul experiment, guvernul de concentrare prezidat de Maura din martie 1918, care trezise atâta entuziasm, cu oamenii îmbrăţişându-se pe străzi, lua apă pe toate părţile. Transformarea era inevitabilă, însă dacă nu erau de folos partidele alternanţei pentru a o îndeplini, cine ar îndrăzni să apuce de coarne acel taur al vechii politici? Fiindcă cei care fără a fi antisistem nu avuseseră încă prilej de a face parte din sistem: reformiştii şi descentralizatorii, anume, catalaniştii, care la rândul lor se întorseseră la Barcelona, convinşi, conform lui Cambó, că „era sosită ora de a pune problema autonomiei integrale a Cataloniei". Julián Besteiro, lider socialist în creştere, era de acord: disputa naţionalităţilor, mari şi mici, a spus el în Congres, este o dispută provocată de război şi pe care războiul trebuie să o rezolve, dar care implică criza Statului. Besteiro promitea să apere autonomia sau naţionalitatea catalană în ceea ce ţinea de mişcare de eliberare, „de emancipare de tirania Statului central pe care toţi o îndurăm".

Un guvern, în acest caz, reformist/catalanist care să întreprindă în acelaşi timp democratizarea regimului şi descentralizarea sa? Acestea erau de fapt, cele două mari teme puse în discuţie din vara lui 1917, şi adevărul e că, atunci când a căzut Maura la începutul lui noiembrie 1918, regele l-a chemat pe Melquiades Álvarez la consultări şi a primit răspunsul aşteptat: că reformiştii ar putea numai să participe la guvernare dacă se dizolvau Cortesurile şi se convocau noi Cortesuri Constituante. Regele a respins sugestia şi şi-a întors privirea spre lucrul bine cunoscut şi la îndemână, spre lucrul cel mai previzibil totodată. „Se va încerca, împotriva voinţei Spaniei, să se încredinţeze puterea vechii politici?", se întreba *El Sol* la 7 noiembrie, de teamă ca noua Spanie, care deja se înviora şi lupta, să sufere o nouă frustraţie. Firesc, acest lucru era exact ceea ce se încerca.

La două zile după criză, García Prieto, ministru care fusese la Interne, la Culte şi Justiţie, la Dezvoltare, de câteva ori la Externe, şi chiar preşedinte al Cabinetului în aprilie şi apoi în noiembrie 1917, adică, un obişnuit al situaţiilor liberale, a primit, între indignarea şi pesimismul general, însărcinarea de a-i succede lui Maura: „politica spaniolă continuă să ignore schimbarea pe care o suferă lumea", titra *El Sol*, care punea faţă în faţă abdicarea lui Wilhelm al II-lea, sfârşit al vechii Europe, cu numirea lui García Prieto, reafirmare a vechii Spanii.

Aproape toţi au înţeles că era vorba de o rezolvare temporară, cu singurul scop de a scoate la liman bugetul în vreme ce se cocea „criza mare". Dar când criza mare în sfârşit s-a deschis de aşa de coaptă ce era, stupefacţia a făcut loc năucirii: Álvaro de Figueroa y Torres, conte de Romanones, ministru care fusese de multe ori la Învăţământ Public, la Agricultură, Industrie, Comerţ şi Lucrări Publice, la Dezvoltare, la Interne, la Culte şi Justiţie, la Externe şi preşedinte aşijderi al Cabinetului, un profesionist al ministerelor, ca să spunem aşa, a fost cel ales pentru a se aşeza în capul băncii ministeriale începând de la 6 decembrie 1918. În timp ce Hohenzollernii şi Habsburgii cădeau, isteţul conte revenea la preşedinţie: aşa se încheia marea criză, cu o dramatică întoarcere la cea mai uzată politică, la acel regim pe care exponenţii „noii Spanii" îl respingeau ca imoral şi promotor de dezastre.

Şi adevărul e că dezastrele nu au încetat să aibă loc. În Catalonia, CNT[1] a convocat mari greve, ca de exemplu cea de la Canadiense[2], care a lăsat fără electricitate Barcelona vreme de câteva săptămâni, la care s-a răspuns cu atentate împotriva conducătorilor sindicali care imediat au aprins o stare de război social permanent: aproape 300 persoane au fost asasinate şi în jur de 800 rănite la Barcelona în aceşti ani de pistolerism dezlănţuit. În Andaluzia, creşterea preţurilor şi ecourile revoluţiei sovietelor s-au amestecat în începerea unei mişcări de greve fără precedent care s-a extins în Córdoba, Jaén, Sevilla şi Cádiz. Convocate de centrele muncitoreşti cu scopul de a obţine

[1] Confederación Nacional del Trabajo, Confederaţia Naţională a Muncii.
[2] Companie electrică.

contracte colective de muncă, împreună cu reducere a zilei de lucru şi creşteri de salarii, grevele au fost însoţite de constrângeri, atacări de proprietăţi, ocuparea de pământuri şi incendieri de recolte care duceau la ciocniri sângeroase cu Jandarmeria. Durata şi extinderea acestor conflicte a produs mare teamă proprietarilor de pământuri, celor care de asemenea le veniseră ecourile revoluţiei ruse, până ce guvernul a hotărât să trimită o armată de 20.000 de oameni care a trecut la potolirea centrelor muncitoreşti şi arestarea conducătorilor lor.

Conflictivitatea socială a avut grave consecinţe politice: Romanones a trebuit să demisioneze după o înfruntare cu militarii, ceea ce a dat loc unei întoarceri a conservatorilor pentru a începe o rotaţie accelerată de guverne inepte, conduse de Maura, Sánchez de Toca[1] şi Allendesalalazar[2], până şi-a asumat răspunderea Eduardo Dato în mai 1920, în plină creştere a războiului social în Catalonia. Dato a aplicat în mod succesiv politici împăciuitoare şi represive, lăsând cale liberă pistolerismului al căruia el însuşi va fi până la urmă victimă, asasinat după cum a fost în martie 1921. Moartea lui Dato a iniţiat altă fază de rotaţie de guverne, cu Allendesalazar şi Maura, până când a ajuns mingea la José Sánchez Guerra în martie 1922, după ce trupele lui Abd el-Krim vor fi provocat o devastatoare înfrângere armatei spaniole cu pierderea a 10.000 de oameni la Annual în iulie 1921. Annual nu a fost numai un dezastru militar; a fost în plus o ocazie pentru ca politicienii să încerce să reia iniţiativa pierdută din 1917 în faţa încrescutei aroganţe a militarilor. Sánchez Guerra a ordonat deschiderea unei anchete cu privire la răspunderile pentru dezastru, care a ajuns în Parlament în decembrie 1922.

Dezbaterea stârnită din pricina acestui raport a provocat căderea guvernului, înlocuit la 7 decembrie de García Prieto în fruntea unei concentrări liberale cu prezenţă reformistă. Alegerile au adus în Parlament reprezentarea mai crescută a Partidului Socialist, şapte deputaţi, care s-au raliat cu entuziasm la dezideratul răspunderilor. García Prieto, la rândul său, nu numai a decis să continue cu procesul, ci să-l facă prin filiera unei comisii spe-

[1] Joaquin.
[2] José Manuel.

ciale în care să fie reprezentate toate partidele, inclusiv socialişti şi republicani. Cunoştea, negreşit, riscul la care se expunea, dar a hotărât să riște până ce s-a materializat cu toată forța sa. Cu puțin înainte de data prevăzută pentru redeschiderea Parlamentului după vacanța de vară, 13 septembrie 1923, Miguel Primo de Rivera, comandant al regiunii militare Catalonia, s-a răsculat în Barcelona. La 14 septembrie, scria Manuel Azaña, „destinele Spaniei s-au aflat timp de câteva ore în mâinile regelui. O decizie a sa i-ar fi obligat pe generali să treacă de partea guvernului". Dar regele, din San Sebastian, „își schimba mereu părerile": ba că drumurile nu erau bune; ba că el era răcit; principalul e că a întârziat în toate chipurile să se întoarcă la Madrid. Când a venit, l-a primit pe Primo de Rivera cu toată cordialitatea și după câteva luni s-a mândrit despre el în fața regelui Italiei ca despre „Mussolini al meu", cu care a sfârșit prin a identifica monarhia și dictatura. În câteva ore, Alfons al XIII-lea distrusese Constituția Monarhiei Spaniole pe care Alfons al XII-lea, tatăl său, o decretase și sancționase la 30 iunie 1876.

DICTATURĂ ȘI PRĂBUȘIREA MONARHIEI

Nu a fost numai regele care a primit cu ușurare pronunciamientul militar. La o reuniune cu directorii ziarelor madrilene, dictatorul a vorbit de un termen de nouăzeci de zile pentru ca acei nouă oameni de bunăvoință care formau Directoratul militar să termine sarcina de a mătura vechea politică. *El Sol* a răspuns în ziua următoare manifestând acordul său cu acțiunea de redresare întreprinsă de militari, chiar dacă presupunând că „terminată opera de dezrădăcinare a vechiului regim și redresare în sinea lui a organismului Stat", Directoratul ar trebui ca să cedeze guvernarea națiunii unei forțe politice, liberalilor sinceri, răspândiți în toată Spania, în orașe și sate, acelor liberali care erau de acord cu distrugerea caducului regim dispărut.

Din acel punct de vedere, totul era clar: ceea ce s-a măturat cu lovitura de Stat nu fusese un adevărat regim liberal, ci o politică uzată. Împotriva ei, întruchiparea chirurgului de fier conținea anumită virtualitate revoluționară. Maeztu a exprimat acest lucru în mod sintetic: ideile lui Picavea și Costa sunt cele

care acum inspiră Directoratului seria de lovituri pe care le dă hidrei despotice. Ortega[1] de-abia după câteva săptămâni şi-a spus cuvântul, dar când a făcut-o a fost pentru a întări ceea ce *El Sol* stabilise ca doctrină: „Alfa şi omega activităţii pe care şi-a impus-o Directoratul militar este să termine cu vechea politică", a scris, adăugând că unei „intenţii atât de excelente, nu e cazul să i se facă obiecţii". Şi Puig i Cadafalch[2], preşedinte al Comunităţii din Catalonia, în faţa dilemei de a opta între „un fapt extralegal şi corupţie", îi aducea la cunoştinţă generalului Primo de Rivera că opta pentru cel dintâi, în înţelegerea că dacă se lua în consideraţie regiuni în organizarea viitorului Stat, adeziunea lor ar deveni de la necesară şi strictă pe care le aveau faţă de puterea constituită, să fie „cea mai intimă şi cordială, bază a activităţii fecunde cu care să colaborăm la opera generoasă începută".

Astfel că retorica regeneraţionistă, denunţarea vechii politici şi avântul regionalismului s-au întâlnit în 1923 pentru a oferi dictatorului o marjă de timp şi încredere până ce să poată termina operaţia sa chirurgicală. Primo de Rivera a folosit acea tratâ la termen pentru a începe munca sa de redresare: a destituit toate autorităţile civile şi a pus în locul lor pe militari. A eradicat sistemul dominaţiei de către boşii locali prin intimidări, dizolvând consiliile municipale şi punând în locul lor delegaţi militari, şi, când cele nouăzeci de zile care se dăduseră pentru a îndeplini sarcina vor fi trecut, a început să creadă că o regenerare durabilă avea nevoie de ceva mai mult decât dărâmarea vechiului; cerea construirea noului. A impulsionat, aşadar, crearea unui partid politic care să fie apolitic, Uniunea Patriotică, în care s-au întâlnit dreapta catolică şi parte din maurism.

Cum Catalonia şi Maroc fuseseră catapultele lui Primo de Rivera la putere, principala sa preocupare a fost să impună ordinea în cea dintâi şi să înceapă o retragere din cea de a doua. Efectiv, Primo a pus capăt conflictivităţii sociale, deja foarte redusă când a ajuns la putere, dând astfel satisfacţie celor care cereau ordine pentru afaceri, dar în acelaşi timp a suprimat autonomia cu dizolvarea Mancomunităţii şi închiderea localuri-

[1] y Gasset.
[2] Josep.

lor Ligii Regionaliste, dând astfel aceloraşi care îl aplaudaseră motive de nemulţumire. În Maroc, un nou atac al lui Abd el-Krim, cu rezultatul şi mai dezastruos pentru armata spaniolă decât Annual, a pus în gardă armata franceză, pe care liderul din Rif a comis greşeala de a o ataca. A fost suficient pentru ca Franţa să schimbe tradiţionala sa politică şi să accepte un acord militar cu Spania pentru a începe o operaţie comună împotriva celor din Rif. Bazată pe o superioritate zdrobitoare, şi începută cu debarcarea din Alhucemas, operaţia comună s-a încheiat cu o victorie decisivă care a servit pentru a întări popularitatea lui Primo de Rivera: începând cu Prim, a ieşi învingător în Africa totdeauna a fost, şi va fi, rentabil în Spania.

Pacificat Marocul şi calmă Catalonia, Primo a abordat instituţionalizarea regimului numind un Directorat civil şi pregătind o Adunare Consultativă care să pregătească una în loc de nouă Constituţie. Directoratul a întreprins o politică corporativistă în domeniul social şi naţionalistă în domeniul economic pentru a încuraja o fază de expansiune la adăpostul perioadei de creştere care dinamiza economiile europene. A găsit din primul moment colaborarea UGT[1] şi a putut să creeze Organizaţia Corporativă Naţională cu comitetele paritare, alcătuite din reprezentanţi de asociaţii muncitoreşti şi patronale, pentru a negocia contracte de muncă şi a rezolva conflictele de muncă. Cu restul sindicatelor închise, precum CNT, ori în situaţie redusă, precum cele libere, şi cu relaţiile de muncă pacificate, Directoratul a pus în mişcare un plan ambiţios de lucrări publice şi de creare de monopoluri de petrol şi de telefoane, alături de o serie de organisme de reglementare ca de exemplu Consiliul de Economie Naţională şi Confederaţiile Hidrografice, şi de iniţiative precum târgurile internaţional şi iberoamerican de la Barcelona şi Sevilla.

Atât de plin de succes în primii săi ani, dictatorul a început să piardă controlul evenimentelor de când Adunarea Consultativă s-a dovedit un eşec din cauza boicotului personalităţilor şi instituţiilor invitate de a-şi trimite reprezentanţii. Între timp, a devenit evident că Primo, cu sau fără imitare de Constituţie, avea de gând să se perpetueze la putere, ceea ce a pus în mişcare vechea maşină a

[1] Unión General de Trabajadores, Uniunea Generală a Muncitorilor.

conspirației civico-militare: chiar și două lovituri au pregătit liberalii, bazați pe unii generali, pentru a-l răsturna de la putere. Dar lucrul important a fost, pe de o parte, pierderea în creștere a favorii publice și, pe de alta, schimbarea perioadei economice cu repercusiunile asupra valorii pesetei. Pentru a remedia cel de-al doilea lucru nu a fost de ajuns știința lui Calvo Sotelo[1]; cel dintâi a fost condus cu atâta nepricepere încât Primo s-a pus împotriva universității și a unui mare grup de profesori care și-au dat demisia din posturile lor în semn de protest față de închiderea universităților și față de reprimarea studenților.

Împotmolirea proiectului Constituției, neliniștea mediilor economice și financiare, nemulțumirea în armată și răzvrătirea studențească au slăbit poziția lui Primo de Rivera, care a priceput repede dorința regelui de a se lipsi de Mussolini al său. Nici mai mult nici mai puțin, a crezut să găsească soluția într-o consultare-cerere adresată camarazilor săi de arme în scopul întăririi poziției sale față de veleitățile regale. Camarazii s-au arătat evazivi în răspunsurile lor și Primo de Rivera și-a prezentat imediat demisia. Era 29 ianuarie 1930 și Spania era fără Constituție, fără un sistem de partide, fără rețele despotice mituite, fără Parlament și fără Guvern. Trebuia ca să înceapă iarăși din nou să facă ceea ce coroana și militarii desfăcuseră, adică, să dea Statului o Constituție.

Și în lucrul de a începe din nou, adversarii monarhiei au căpătat imediat un avantaj incontestabil față de adepții ei. Din primele zile din 1930, vechii politicieni au încercat să caute o ieșire, împărțindu-se cu mare grabă între cei care plecau de la un aici nu s-a întâmplat nimic și propuneau să convoace alegeri ca și cum ar fi fost valabilă Constituția din 1876, și cei care credeau că se întâmplaseră multe, într-atât încât s-ar rezolva numai prin convocarea Cortesurilor Constituante după abdicarea regelui în favoarea unuia dintre fiii săi. Primii, conduși de Berenguer[2], au pus la îndoială și au întârziat convocarea de alegeri; cei de al doilea, între care se aflau distinși reformiști și unii liberali, s-au organizat ca adepți ai Constituției și au început să pună la cale o

[1] José (1893-1936), economist, jurist, om politic, ministru de Finanțe între 1925-1930.
[2] Dámaso.

acțiune care să includă partidele republicane în ceea ce se credea că putea fi o nouă versiune a Pactului de la Pardo.

Nu a existat prilej pentru ca acest plan nici vreun altul elaborat de sus, precum cererile regelui către Alba și către Cambó, să se impună. Odată cu prăbușirea dictaturii s-a început un proces de rapidă politizare: lumea a început să iasă din nou în stradă, toată lumea se lupta să-și precizeze atitudinea. Dar acum, odată plecat dictatorul, acea manie pentru hotărâre personală care atât de mult îl neliniștea pe generalul Mola[1], director general al Siguranței, nu mai putea să se îndrepte împotriva dictaturii: nimeni nu se hotărăște împotriva ceea ce nu există. Termenii s-au simplificat. Prieto[2] formulase în mod direct și puțin brutal: trebuia ca să se hotărască pentru rege sau împotriva regelui; și ceea ce s-a impus a fost același lucru, deși spus în mod mai abstract: pentru monarhie sau pentru republică. Și aproape toți care au luat cuvântul în discursuri care se anunțau ca senzaționale nu au stat la îndoială: se hotărau pentru republică.

În fața unei monarhii social izolată și lipsită de baze politice, cu sistemul său de partide făcut bucăți și sistemul său de dominație a boșilor locali desarborat, mișcarea republicană s-a extins rapid în principalele orașe în prima jumătate a anului 1930. Acțiune Republicană și Partid Radical-Socialist, formate din profesioniști care se hotărau pentru proiectul ei cu privire la un Stat laic, parlamentar, îndreptățit la suveranitate națională, fără subordonări față de Biserică și față de armată și pentru aspirațiile sale la reformă socială; Partid Republican Radical, de tradiție populistă, care îi atrăgea pe patronii mici și mijlocii și pe unii oameni de afaceri importanți; diverse partide republicane din Catalonia și Galicia și grupuri sau personalități politice care provenite de la partidele dinastice arătau o recentă și entuziastă convertire la republicanism, erau principalele lor suporturi organice.

Cu acele elemente s-a constituit în august 1930, după o reuniune ținută la San Sebastian, un comitet revoluționar la care s-au adăugat din octombrie reprezentanți ai Uniunii Generale a Muncitorilor și ai Partidului Socialist, voce politică a UGT dar și

[1] Emilio.
[2] Indalecio.

partid în care se încadraseră în ultimele luni sute de profesionişti. Alianţa clasei muncitoare organizate şi a partidelor din clasa mijlocie, care crescuseră în ritmul transformării societăţii, a fost decisivă pentru soarta finală a monarhiei. Planul pregătit de comitet consta în a o răsturna printr-o insurecţie ascunsă sub o grevă generală care, după mai multe amânări, s-a convocat pentru 15 decembrie cu foarte puţină participare. Eşecul acelui plan, departe de a zădărnici aşteptările republicane, a întetit caracterul popular al mişcării. Împuşcarea căpeteniilor Galán[1] şi García Hernández[2], răsculaţi la Jaca, şi procesul împotriva comitetului revoluţionar s-au transformat în act de acuzare împotriva regelui.

Hotărârea noului guvern prezidat de amiralul Aznar[3], şi cuprinzând pe unii din cei mai marcanţi politicieni dinastici, de a începe un ciclu electoral prin convocarea de alegeri municipale pentru a recâştiga legitimitatea pierdută a pus în mâinile republicanilor şi socialiştilor împrejurarea favorabilă de a organiza ceea ce s-a transformat de fapt în plebiscit asupra monarhiei. Dacă se reuşea să se instaureze, Republica nu ar mai fi opera câtorva comitete de conspiratori nici a unei răscoale militare, ci rezultatul voinţei populare exprimată la urne. Şi, într-adevăr, după o campanie electorală la care au participat toate partidele cu mitinguri, manifeste, propagande, victoria candidaturilor republicano-socialiste la 12 aprilie 1931 în 41 din cele 50 capitale de provincie a constituit un verdict inevitabil: regele trebuia să plece. După numai câteva ore de a se cunoaşte rezultatele electorale, se proclama Republica spaniolă de la balcoanele primăriilor, şi cea catalană în cadrul celei federale spaniole la Barcelona, şi comitetul revoluţionar s-a transformat în noaptea de 14 aprilie în guvern provizoriu în mijlocul unei sărbători populare, ca şi cum ar fi fost vorba de o revoluţie care inaugura o nouă epocă.

[1] Fermin.
[2] Angel.
[3] Juan Bautista.

5. ŞI O REPUBLICĂ DEMOCRATICĂ PIERIND ÎNTR-UN RĂZBOI CIVIL (1931-1939)

Când acei republicani şi socialişti care se autointitulau guvern provizoriu al Republicii au trecut prin porţile ministerului de Interne şi au constatat surprinşi că ostaşii de gardă luau poziţia de drepţi în loc să-i aresteze, nu le venea să creadă. Astfel că în sfârşit era realitate, că Republica de atâtea ori visată ca ideal utopic în sfârşit sosise. O incredulitate care s-a manifestat într-o bucurie frenetică: proclamarea Republicii a fost cu adevărat o sărbătoare. Caracterul neaşteptat al evenimentului, paşnica ei instaurare, apariţia ei, a fost însoţită de cântece şi manifestări, de oameni în stradă care nu le venea să creadă ceea ce trăiau şi le repetau într-o atmosferă de sărbătoare pentru a vedea dacă odată cu veselia lor acea Republică, imediat botezată drept „niña bonita"[1], creştea sănătoasă. Şi se face că, oricât ar fi vorbit despre revoluţie în tot anul anterior, puterea ieşise în întâmpinarea acelui guvern provizoriu în chip mai degrabă neaşteptat: ca totdeauna, revoluţia consta mai mult din ocuparea unui gol decât din cucerirea sau luarea unei puteri.

Formau primul guvern al Republicii aceiaşi care în toamna lui 1930 alcătuiseră comitetul revoluţionar. Avea în el republicani de tot felul: cei mai noi erau cei mai conservatori, ca preşedintele său, Niceto Alcalá-Zamora, şi ministrul de Interne, Miguel Maura; cei istorici se situau acum la centru, în Partidul Radical, precum Alejandro Lerroux, la Externe, şi Diego Martínez Barrio, la Comunicaţii; sau la stânga, în Partidul Radical-Socialist: Álvaro de Albornoz şi Marcelino Domingo, la Dezvoltare şi Învăţământ Public; de stânga la fel, dar de creaţie recentă, Acţiunea Republicană, cu Manuel Azaña, la Război.

[1] „Frumoasa copilă", cum a fost denumită şi Constituţia din Cádiz din 1812.

Luis Nicolau D'Olwer, de la Acció Catalana[1], şi Santiago Casares, de la Organizaţia Republicană Galiciană Autonomă, la Economie şi Marină, reprezentau partide naţionaliste; Indalecio Prieto, Fernando de los Ríos şi Francisco Largo Caballero aduceau la Finanţe, Justiţie şi Muncă prezenţa celor două organizaţii socialiste, Uniunea şi Partidul.

Aceşti doisprezece bărbaţi, confirmaţi în iulie de alegerile pentru Cortesuri Constituante care au acordat o victorie clară asocierii republicano-socialiste, cu 116 deputaţi pentru socialişti, 90 la radicali, 56 la radicali-socialişti, 36 la Esquerra[2] Republicana şi 26 la Acţiunea Republicană, au început să guverneze prin decret în domenii atât de sensibile ca reforma militară sau relaţiile de muncă. Nu a fost posibil, totuşi, ca să păstreze unitatea lor în faţa proiectului de reformă agrară prezentat de Comisia Tehnică nici ca să se pună de acord cu privire la unele articole din proiectul de Constituţie. Prima divergenţă de fond, în octombrie 1931, s-a soldat cu demisia lui Alcalá-Zamora şi Miguel Maura, după dezbaterea articolelor din proiectul de constituţie privitoare la Biserica romano-catolică. Cu acordul partidelor care au rămas în coaliţie, Manuel Azaña, lider al minorităţii republicane mai mici, a primit de la preşedintele Cortesurilor, Julián Besteiro, însărcinarea de a conduce un guvern a cărui activitate principală consta în terminarea lucrărilor privind Constituţia.

Dezbaterile au avansat în ritm bun şi la 9 decembrie 1931 a fost promulgată o Constituţie care rupea cu modelul din secolul XIX în probleme fundamentale. Doctrinarismul iese din scenă şi lasă locul său unui nou subiect, Spania, care în temeiul suveranităţii sale decretează şi sancţionează Constituţia. Mai important, Statul spaniol apare compus din municipii unite în provincii şi „din regiunile care să se constituie în regim de autonomie", un nou concept cu care se căuta să se dea o soluţie originală voinţei provinciilor limitrofe, cu caracteristici istorice, culturale şi economice comune care ar vrea să se organizeze în regiune autonomă pentru a forma un „nucleu politic administrativ". Constituţia stabileşte de asemeni egalitatea tuturor spaniolilor în faţa legii şi

[1] Acţiunea Catalană.
[2] Stânga.

consacră principiul nediscriminării pe motiv de sex; constituționalizează drepturile sociale și culturale, stabilind gratuitatea și obligativitatea învățământului primar; trece la o separare totală a Bisericii și Statului, interzicând în plus ordinelor religioase exercitarea învățământului, industriei și comerțului; identifică Cortesurile cu Congresul Deputaților, în fața căruia răspund miniștrii și președintele lor, numit și demis în mod liber de către președintele Republicii, care va trebui în mod necesar să-l demită dacă Cortesurile îi refuză încrederea lor.

O Constituție, deci, care afecta toate rânduielile societății și Statului și care era expresia majorității republicane și socialiste ieșită din alegerile din iunie: dreapta, monarhistă și catolică, dezorganizată și învinsă la urne, nu a avut nimic de-a face cu elaborarea textului și nu l-a votat. Stângii îi revenea să guverneze cu el, și Niceto Alcalá-Zamora, ales președinte al Republicii, l-a însărcinat pe demisionarul președinte al Cabinetului să formeze un nou guvern pe aceeași bază ca a celui anterior, o largă coaliție care va cuprinde începând de la partidul radical până la cel socialist. Dar când au început discuțiile, Alejandro Lerroux a amenințat cu retragerea partidului său dacă socialiștii nu erau dați afară din guvern. Azaña, care căuta să includă clasa muncitoare la cârma noului regim, a considerat prematur să se desprindă de socialiști și a preferat ca radicalii să treacă în opoziție; în acest fel, Republica, în plus de a nu pierde sprijinul muncitoresc, ar conta pe o opoziție republicană, leală noului regim, care la timpul potrivit ar putea servi ca alternativă de guvernare.

Astfel că de la jumătatea lui decembrie coaliția s-a redus, sub președinția lui Azaña, la o alianță a partidelor republicane de stânga – Acțiunea Republicană, Partidul Radical-Socialist și naționaliștii catalani și galiciani – cu Partidul Socialist. Ceea ce a pierdut în amplitudine a câștigat în omogenitate și coeziune internă: guvernul a avut începând de atunci ceea ce președintele său numea un „caracter", cel care îi dădea majoritatea parlamentară și politica sa de reforme, unele aprobate înainte de Constituție, altele în fază de elaborare și aviz, și altele împuterniciri pe care Constituția le impunea acelei Camere. Din cele deja aprobate se remarca legislația muncii și ansamblul de legi și decrete de reformă militară; din cele avizate, cea mai importantă era cea de reformă agrară, și

împuterniciri constituționale erau Legea Congregațiilor Religioase, cea Electorală și cea a Curții de Garanții Constituționale. În programul de guvernare se includea și o nouă lege a Ordinei Publice care să o înlocuiască pe cea a Apărării Republicii, aprobată în perioada anterioară, și Statutul Autonomiei Cataloniei.

Între abundenta legislație a muncii, a căpătat importanță specială Legea Curților cu Juri Mixte[1], care reforma Organizația Corporativă Națională a Dictaturii lui Primo de Rivera. Noua lege amplifica atribuțiile vechilor comitete paritare pentru a elabora bazele muncii, a supraveghea îndeplinirea contractelor, a denunța posibilele nereguli, a judeca semnalările și a penaliza încălcările. Constituia, în rezumat, o încercare foarte avansată de a conduce cu ajutorul organismelor corporative ansamblul relațiilor de muncă. Legea Asociațiilor Profesionale, aprobată în aprilie 1932, completa ordinea legală corporativă creată de Largo Caballero, atribuind asociațiilor de muncitori și patroni capacitatea de a numi reprezentanți care să formeze noile curți cu juri mixte sub autoritatea unui președinte desemnat de Guvern.

Nu erau numai relațiile sociale, ci și structura însăși a proprietății pământului, pe care încerca să le schimbe guvernul. Dezbaterea Legii Reformei Agrare se împotmolise de când socialiștii și Gruparea Națională a Proprietarilor de Pământuri au respins proiectul Comisiei Tehnice care limita domeniul reformei la zona latifundiilor, dar încercarea de lovitură de Stat a generalului Sanjurjo[2] în august 1932 a avut efectul de a accelera lucrările parlamentare și a potoli opozițiile. La 9 septembrie a fost aprobată Legea Bazelor care definea diferitele feluri de pământuri expropriabile și dispunea elaborarea inventarierii lor și crearea unui Institut de Reformă Agrară și a unei Bănci Naționale Agrare pentru a conduce și finanța reforma. Reprezentarea în aceste organisme a asociațiilor patronale și a Băncilor Ipotecare, din Spania și Exterior, pe lângă alocarea numai de 50 milioane de peseta anuale pentru finanțarea reformei, făceau să se prevadă o încetineală extremă în stabiliri. Și

[1] Cele cunoscătoare în materie de conflicte de lucru, cu intervenție a reprezentanților patronilor și muncitorilor.
[2] José.

aşa a fost: la sfârşitul lui 1933 se stabiliseră numai 2.500 de ţărani, nici măcar o zecime din cei care fuseseră graţie decretului de intensificare de culturi din noiembrie 1932.

Alte reforme afectau cele două instituţii care exercitaseră puternica lor tutelă asupra Statului de-a lungul întregii perioade a Restauraţiei: Armata şi Biserica. La o armată care târa din vremuri străvechi o incontestabilă macrocefalie, primul obiectiv al reformei a constat în a reduce corpul de ofiţeri prin trecere în rezervă voluntară cu totalitatea retribuţiei. Ofiţerii care s-au folosit de această generoasă ofertă au constituit un 37 la sută din total, trecând de la 20.500 la 13.000. S-a dispus de asemenea revizuirea înaintărilor în grad, reforma învăţământului militar, închiderea Academiei Generale, abrogarea Legii Jurisdicţiilor, desfiinţarea funcţiei de comandant de regiune militară şi reducerea a opt divizii organice din trecutele şaisprezece comandamente de regiuni militare. În ceea ce priveşte Biserica, guvernul a îndeplinit cu strictеţe mandatul constituţional şi i-a dizolvat pe iezuiţi, a desfiinţat salariile clerului, a aprobat legislaţia divorţului şi a secularizării cimitirelor şi Legea Confesiunilor şi Congregaţiilor religioase care interzicea tuturor ordinelor exercitarea învăţământului şi comerţului.

Programul reformator a cuprins şi învăţământul primar cu un plan de construire de şcoli şi de răspândire a culturii populare care să remedieze nivelul încă ridicat de analfabetism, între 30-50 la sută din populaţia adultă în funcţie de zone. S-a stabilit sufragiul feminin, s-a îmbunătăţit situaţia juridică a copiilor nelegitimi şi s-au aprobat planuri pentru reforma închisorilor. În fine, în legătură cu organizarea teritorială a Statului, guvernul a accelerat şi a terminat dezbaterea cu privire la Statutul Cataloniei, primă regiune autonomă din Republică din 1932, dar statutul promovat de PNV nu a găsit suficienţi susţinători până în 1936, la fel cum s-a întâmplat cu cel galician, care va fi supus unui plebiscit cu două săptămâni înainte de lovitura militară din iulie a aceluiaşi an.

Era vorba, deci, de reforme ambiţioase, ce răspundeau marilor aşteptări stârnite odată cu proclamarea Republicii şi care au afectat pe neaşteptate întreaga societate şi cele mai importante forţe sociale. Foarte rapidă a fost reacţia sindicaliştilor de la CNT,

care au văzut în legislația socialistă o încercare de a o marginaliza și o trădare a adevăratei revoluții. Acelei politici i-a opus forma sa tradițională de luptă muncitorească prin acțiunea directă și o continuă gimnastică revoluționară: grevele generale s-au succedat la Sevilla și Barcelona, în Biscaya și Asturias, și foarte curând la Madrid și Zaragoza. Dar CNT nu era numai un sindicat; capul său politic, Federația Anarhistă Iberică, a organizat abia aprobată Constituția, mișcări insurecționale al căror obiectiv era răsturnarea Republicii. Așa, insurecția minerilor din Llobregat de Sus și din valea râului Cardoner, în Catalonia, care în ianuarie 1932 a dat loc instaurării timp de cinci zile a comunismului libertar; sau răscoala din ianuarie 1933 cu ramificații în Catalonia și Valencia și care a avut de-a face cu omorârea de către forțele de ordine a unei familii de țărani la Casas Viejas[1].

Alături de mobilizarea muncitorească, protestul organizațiilor patronale față de politica socială a guvernului nu va face decât să crească până la adunarea economico-socială din iulie 1933. Patronii din industrie și din comerț încheiau în această adunare, convocată de Uniunea Economică, o istorie densă caracterizată într-un prim moment de resemnata acceptare a curților cu juri mixte; apoi, de opunerea lor la noi contracte de muncă și creșteri de salarii într-o perioadă de regres în afaceri; mai departe, de publicarea de declarații, vizite la autorități și convocarea de acțiuni de protest și, finalmente, de acțiuni colective de închidere de afaceri sau industrii. La adunarea din iulie multe voci s-au ridicat pentru a cere ca socialiștii să plece de la putere, alăturându-și glasurile celor ale Partidului Radical, angajat de la ieșirea lui din guvern într-o politică de obstrucție parlamentară în scopul de a-l sili pe președintele Republicii să-și retragă încrederea față de președintele Guvernului.

La țară, unde Dictatura nu dusese cu sine comitetele sale paritare, proprietarii dispuneau de întreaga putere care deriva din lipsa de organizare a zilierilor, dintr-un excedent de mână de lucru, din controlul primăriilor și din prezența Jandarmeriei. Singurul fapt al instaurării Republicii a schimbat această situație. Pe de o parte, odată cu alegeri nefrauduloase, proprietarii au

[1] Satul Casas Viejas.

pierdut controlul primăriilor; în plus, extinzând în agricultură activitatea comitetelor paritare, socialiştii au reuşit să implanteze sindicatul lor agrar, Federaţia Muncitorilor Agricoli, şi curţile cu juri mixte; în fine, decretele ministerului Muncii care extindeau la ţară legislaţia muncii şi care interziceau contractarea mâinii de lucru din satele vecine dacă erau şomeri în cel propriu, au creat primul cadru legal pentru nişte relaţii de muncă ghidate până atunci după dorinţa proprietarilor şi au răsturnat tradiţionalul raport de clase în zonele cu proletariat rural. Proprietarii de pământ au întărit organizaţiile lor şi au creat noi confederaţii mai adaptate la cerinţele momentului. Din primele, şi mai cu seamă din Confederaţia Naţională Catolico-Agrară, compusă din mici proprietari şi arendaşi, vor apărea mulţi dintre conducătorii catolicismului politic.

Frustrarea zilierilor pe motiv de încetineală a reformei agrare şi rezistenţa proprietarilor la îndeplinirea noii legislaţii a muncii, adăugate la incidenţa crizei economice la exporturi şi preţuri agrare au fost cauzele principale pentru care conflictivitatea latentă în mare parte a lumii rurale va ieşi la suprafaţă în acelaşi timp cum o făcea şi în oraşe. Deodată, munca în construcţii, care atât de mult abundase până în 1929 şi care atrăsese în oraşe pe un proletariat tânăr, a început să lipsească, ceea ce a dat naştere la puternice confruntări între sindicate şi la conflicte între muncitori şi clasa patronală. Cererile de repartizare de muncă şi de reducere a zilei de lucru au provocat în 1933 o spectaculoasă extindere a grevelor care a afectat nu numai tradiţionalele nuclee revendicative, ca Barcelona, Asturias, Biscaya ori Sevilla, ci şi regiuni cu latifundie şi oraşe până atunci mai puţin de conflict, ca Madrid.

Conflictelor sociale li s-a adăugat ofensiva catolică pentru a recâştiga poziţiile pierdute. Bazându-se pe amplele şi experimentatele resurse organizatorice ale Bisericii, Ángel Herrera lansase în aprilie 1931 Acţiunea Naţională – mai târziu, Acţiunea Populară, din exigenţe legale – sub deviza religie, patrie, familie, ordine, proprietate şi muncă. Ajutorul şi statornicele chemări ale episcopatului i-au unit pe catolici sub un steag politic comun: la adunarea din 1932 au fost prezenţi mai mult de 350 delegaţi, reprezentanţi ai 619.000 membri din 25 provincii.

Într-o Republică laică, rezulta că Biserica era singura organizație capabilă să lanseze un nou partid de mase, modern, cu bază agrară, confesional, accidentalist în relația sa cu regimul și care avea de gând să-și atragă votul monarhist. Dreapta politică, aproape absentă din primul Parlament republican, irupea cu forță, animată de ierarhia catolică, arborând steagul reformei constituționale.

A existat la fel, de la bun început, o opoziție monarhistă cu implicații în armată și cu unele legături printre elemente ale oligarhiei rurale. Dar încercarea subversivă a generalului Sanjurjo în august 1932, sprijinită de acele elemente, a întărit coaliția republicano-socialistă și i-a împins pe catolici pe calea posibilismului mai degrabă decât spre insurecție. Noul partid catolic creat de când cu Acțiunea Populară și-a început activitatea căutând o confruntare directă cu coaliția republicano-socialistă în cele două puncte care puteau să atragă mai mare afiliere: republicanii erau prezentați ca persecutori insensibili ai Bisericii și dușmani ai Patriei, și pe socialiști îi prezenta ca dușmani ai proprietății micii țărănimi, ai familiei și ordinii. A fost în acest fel cum Acțiunea Populară, nucleu al CEDA[1], a dobândit o audiență de mase legând apărarea religiei catolice de proprietate ca fundament al ordinii sociale.

Conflictele sociale, protestul patronal, ofensiva catolică și, în sfârșit, obstrucția radicală au redus baza socială și politică a guvernului și l-au determinat pe președintele Republicii să retragă încrederea președintelui Cabinetului, în ciuda faptului că nu o pierduse pe cea a Camerei. Prilejul a fost aprobarea Legii Confesiunilor și Congregațiilor, care interzicea ordinelor religioase exercitarea învățământului și a provocat o intervenție directă a papei Pius al XI-lea în iunie 1933. La numai câteva zile după ce s-a făcut publică enciclica *Dilectissima nobis*, care condamna legislația laică a Republicii, retragerea încrederii prezidențiale punea ceea ce s-a crezut punct final unirii republicanilor de stânga cu socialiștii, foarte slăbită în ultimele luni de campania tuturor opozițiilor – radicală, catolică, monarhistă,

[1] Confederación Española de Derechas Autónomas, Confederația Spaniolă a Dreptelor Autonome.

sindicalistă – împotriva preşedintelui Guvernului, pe care l-au făcut personal răspunzător de omorul de la Casas Viejas.

Intervenţia prezidenţială a fost prematură. Imposibilitatea de a găsi o formulă de rezervă cu majoritate suficientă în Congres l-a obligat pe Alcalá-Zamora să încheie criza pe care el însuşi o începuse chemând iar pe Azaña şi încredinţându-i formarea unui nou guvern. Era vorba, în realitate, de a amâna criza, care a devenit inevitabilă când guvernul a obţinut un rezultat nefavorabil la alegerea membrilor Curţii de Garanţii. Alcalá-Zamora nu a mai aşteptat, şi pe deplin conştient că noua sa intervenţie ar implica dizolvarea Camerei şi convocarea de noi alegeri generale, şi-a retras din nou încrederea faţă de Azaña, l-a însărcinat pe Lerroux cu formarea guvernului, şi cum acesta nu a obţinut sprijinul Cortesurilor, la începutul lui octombrie i-a încredinţat-o lui Martínez Barrio cu decretul de dizolvare. Socialiştii au înţeles această criză ca un veto la guvernare şi au hotărât să rupă coaliţia cu republicanii de stânga, să meargă singuri la alegeri şi să anunţe că erau dispuşi să folosească orice cale pentru a recâştiga puterea.

RECTIFICARE, REVOLUŢIE ŞI FRONT POPULAR

La alegerile din octombrie şi noiembrie 1933, părăsind socialiştii coaliţia cu republicanii şi prezentându-se ambii în mod separat la urne, stânga republicană a fost practic măturată din noile Cortesuri şi socialiştii au văzut tăiată pe jumătate reprezentarea lor de dinainte. Şi chiar dacă radicalii, care forţaseră convocarea electorală, şi-au îmbunătăţit uşor poziţiile, a fost dreapta cea mai în câştig din prematura dizolvare a Constituantelor. Toate partidele ei au însumat, laolaltă, 180 deputaţi, cu un partid clar în frunte, CEDA, cu 115 deputaţi, flancat de Agrariani, cu 29; Lliga, cu 26, şi mai departe, ideologic şi strategic, monarhiştii, împărţiţi la rândul lor în Înnoirea Spaniolă (15) şi Tradiţionalişti (21). Partidul Radical a rămas foarte departe de a putea guverna fără să depindă de ajutoare din afară: 102 deputaţi într-un Parlament de 474.

În acele Cortesuri, cu stânga foarte diminuată şi monarhiştii ocupând poziţii în mod ireductibil antisistem, unica formulă

posibilă de guvernare consta într-o coaliție a Partidului Radical, republican, cu CEDA, catolic și până atunci accidentalist, adică, nerepublican, plus sprijinul altor grupuri mai mici, ca Agrarianii și Lliga. Aceasta a fost până la urmă formula aleasă, cu radicalii justificând opțiunea lor ca singură cale pentru a încorpora dreapta catolică la Republică, și catolicii accidentaliști argumentând-o pe a lor ca și cum ar fi vorba de cea mai bună cale pentru a ajunge într-o zi la putere și a reforma Constituția în sensul corporatist și autoritar pe care îl proclamaseră în timpul alegerilor. Noua coaliție a avut prima sa expresie într-un guvern condus de radicali cu sprijinul parlamentar al CEDA.

Precar echilibru care îi împiedica pe câștigători să inițieze o politică cu obiective precise și grupate. Singurul lucru pe care îl aveau clar era că trebuia ca să rectifice direcția Republicii, dar, fără a ști încotro, ceea ce s-a inițiat a fost o continuă tensiune între radicali și cediști cu privire la amploarea pe care trebuia să o capete lozinca despre rectificare. În realitate, și cu toate că radicalii nu s-au arătat dispuși să anuleze reformele, nu au întârziat să arate interesul lor redus pentru a le pune în practică. Nu s-a mai vorbit de Legea Confesiunilor și Congregațiilor și colegiile religioase au putut să-și deschidă porțile la noua direcție; nu s-au desființat salariile clerului; s-a amnistiat, împotriva opiniei președintelui Republicii, răsculații din august 1932; s-a început să se discute reforma curților cu juri mixte și nu s-a făcut nimic pentru ca acele contracte semnate de ele să se realizeze.

Absența unui guvern dispus să ducă la capăt un program propriu a încurajat un fel diferit de confruntare în orașe și sate. În primele, formarea de noi fronturi sindicale în rândurile UGT și CNT a dat loc unei extinderi a grevelor care în multe cazuri s-au terminat cu hotărâri arbitrale ministeriale care dădeau în mod părtinitor satisfacție muncitorilor. S-a produs deci, odată cu o mai mare mobilizare muncitorească, o evidentă nemulțumire a patronilor față de guvern și față de Partidul Radical, pe care îl acuzau de trădare a votanților săi. S-au prezentat atunci proiecte patronale de a crea partide proprii, deoarece nici proaspăt creata Falangă Spaniolă nici CEDA nu au reușit să-i atragă. Dar în zonele rurale proprietarii și agricultorii au interpretat progresul CEDA ca o victorie personală asupra zilierilor și arendașilor. Legea Comune-

lor a fost anulată, salariile au scăzut iar şi s-au abrogat decretele de intensificare de culturi care permiseseră aşezarea de mânători de atelaje şi ţărani fără pământ în Extremadura şi alte regiuni de latifundie. În unele cazuri, au fost înşişi deputaţii care abrogaseră legea care s-au grăbit să-i dea afară de pe domeniile lor pe ţărani: cu sarcasmul „Mâncaţi Republica!" îi primeau acum mulţi proprietari pe zilierii în căutare de lucru.

În mod inevitabil, politica radicalilor s-a ipotecat din ce în ce mai mult cerinţelor catolicilor, care au adoptat modele de comportament public mimetice fascismului italian, cu mari concentrări paramilitare, saluturi în chip roman, exaltare a şefului, şi care nu ascundeau scopurile lor finale de a pune mâna pe putere pentru a schimba regimul. Presiunea CEDA a provocat permanente crize de guvern şi respectiva tensiune în mediile mai laiciste ale radicalismului care, sub impulsul deputatului din Sevilla, Diego Martínez Barrio, s-au scindat pentru a forma Uniunea Republicană, foarte apropiată de la jumătatea lui 1934 de Stânga Republicană, noul partid creat de Manuel Azaña când a fuzionat Acţiunea Republicană cu ORGA[1] şi grupul scindat din radical-socialism, condus de Marcelino Domingo şi Álvaro de Albornoz. Dar opunerea faţă de guvern s-a manifestat mai cu seamă în mobilizarea în creştere a zilierilor de la ţară, muncitorilor de la oraşe, tinerilor radicalizaţi din organizaţiile comuniste şi socialiste, în uniformă şi ei, şi naţionaliştilor catalani şi basci.

Pe măsură ce CEDA avansa înspre guvernare, partidele de stânga şi sindicatele muncitoreşti au cunoscut un proces de îndepărtare nu numai faţă de politica momentului, ci şi faţă de însăşi Republica. A început să se extindă convingerea că „revoluţia" din 1931 fusese trădată şi că trebuia să se organizeze o a doua revoluţie. Anarhosindicaliştii vorbeau despre o nouă acţiune insurecţională; socialiştii au anunţat-o din direcţia presei şi Parlamentului ca răspuns la o eventuală intrare a CEDA în guvern; comuniştii – încă un mic partid – considerau sosit deja momentul revoluţiei muncitoreşti şi ţărăneşti după modelul sovietic; Stânga Republicană a încercat să coordoneze eforturi

[1] Organización Republicana Gallega Autónoma, Organizaţia Republicană Galiciană Autonomă.

în vederea unei acţiuni politice îndreptate spre dizolvarea Parlamentului şi convocarea de noi alegeri; naţionaliştii catalani s-au confruntat cu guvernul pentru împuternicirile legislative ale Parlamentului catalan care aprobase o Lege de Cultivări contestată de proprietari şi declarată nulă de Curtea de Garanţii Constituţionale a Republicii. Şi naţionaliştii basci au început o puternică agitaţie municipală cu privire la blocarea de către guvern a proiectului lor de Statut de Autonomie.

S-au unit astfel, diverse mişcări sociale, sindicale şi politice fără obiective nici direcţii comune. Au început anarhosindicaliştii: în decembrie 1933, CNT şi FAI chemau din nou la insurecţie. Mişcarea a avut cea mai mare rezonanţă a sa în diferite capitale şi zone aragoneze, dar nu a trecut de unele împuşcături în Madrid, Catalonia, Andaluzia şi Levant. Anarhosindicalismul încerca pentru a treia oară revoluţia socială care să deschidă porţile comunismului libertar căutând vreun fel de front sindical, şi cu toate că UGT nu s-a alăturat planului de insurecţie stabilit pentru ziua deschiderii noilor Cortesuri, fireşte a ajuns cu ea la înţelegeri de acţiune comună care au favorizat, în iarna şi primăvara lui 1934, o creştere puternică la numărul şi durata grevelor conduse acum de comitete comune ale celor două mari sindicate. În acea apropiere s-a reliefat crearea unei Alianţe Muncitoreşti în Asturias.

Grevele generale se convocau în chip de intrare într-o revoluţie socială. Acest lucru deja a fost evident la cele din Madrid şi Zaragoza şi va fi mai mult la greva generală a ţăranilor convocată de Federaţia Muncitorilor Agricoli în iunie 1934. În ciuda faptului de a nu avea aprobarea consiliului de conducere naţional al UGT, Federaţia a emis ordinul de grevă din cauza pierderii puterii sindicale la ţară. La 5 iunie a început greva cu o cuprindere foarte inegală după zone, totuşi care a afectat mai mult de 500 de municipii, în special din Andaluzia, Extremadura şi Castilla la Nueva. Fără solidaritatea muncitorilor din oraşe, greva era condamnată să se termine mai înainte ca să se poată naşte din ea aşteptata revoluţie socială. În orice caz, aceasta din vara lui 1934 a fost cea mai mare grevă agrară din istorie, ceea ce va da la fel naştere unei represiuni fără precedent în Republică: aproape zece mii de arestări şi vreo două sute consilii municipale destituite.

În timp ce grevele se succedau, UGT şi PSOE, conduse de Largo Caballero de la demisia lui Besteiro în ianuarie 1934, în dezacord cu orientarea urmată de ambele organizaţii, se pregăteau pentru o acţiune insurecţională pe care au condiţionat-o de intrarea CEDA în guvern. Când în sfârşit s-a produs temutul eveniment, socialiştii au răspuns declarând greva generală revoluţionară de la care ar fi trebuit să urmeze luarea puterii. Dar, cum se întâmplase cu încercările nereuşite anarhiste, ordinele au avut cuprindere inegală după regiuni: a fost grevă generală practic în toată Spania, dar insurecţia s-a redus la unele schimburi de focuri şi la speranţa deşartă că se vor deschide porţile cazărmilor şi soldaţii se vor alătura revoluţiei, exceptând în unele localităţi din Ţara Bascilor şi în Asturias. A fost aici, îndeosebi, unde Alianţa Muncitorească formată din CNT şi UGT a întreprins o adevărată revoluţie, cu atacuri la cazărmi ale Jandarmeriei, incendiere de biserici, proclamaţii din pieţe şi primării de instaurare a socialismului libertar şi confruntări armate cu armata trimisă să înăbuşe răscoala, care au lăsat în jur de 1.500 de morţi şi au dat loc unei brutale reprimări.

Fără legătură cu aceste încercări de insurecţie muncitorească, guvernul Generalitat din Catalonia s-a răsculat împotriva autorităţii centrale şi a proclamat un Stat catalan în cadrul Republicii spaniole. Evidenta lipsă de pregătire pentru a rezista, şi pasivitatea CNT catalane, care nu dorea să se vadă atrasă într-o acţiune cu conţinut politic decât social, a făcut ca Statul în acest fel proclamat să dureze cât timp le-a trebuit forţelor militare să ceară şi să obţină predarea guvernului catalan. Partidele de la stânga republicană au rămas în afara atât a insurecţiei muncitoreşti cât şi a răscoalei catalane, dar au emis comunicate manifestând ruptura lor cu instituţiile unei Republici pe care o considerau predată duşmanilor ei.

Începând cu acţiunile din octombrie, a fost din ce în ce mai clară slăbiciunea Partidului Radical şi ascensiunea CEDA. După mai multe crize de guvern, proiectul Legii Arendărilor Rurale pregătit de ministrul cedist Giménez Fernández[1], care prevedea posibilitatea de acces la proprietate, a fost abandonat şi chiar

[1] Manuel.

ministrul înlocuit în mai de un „agrarian", Nicasio Velayos, care a prezentat Cortesurilor Legea de „Reformă a Reformei Agrare", o ironie care golea de conținut ceea ce pretindea să reformeze. Cu sindicate închise și fără reprezentanți în consiliile municipale, zilierii de la țară au suferit o nouă înrăutățire în condițiile lor de trai, cu reduceri de salarii și creștere a șomajului. În orașe se asista, între timp, la o adevărată revanșă patronală: curțile cu juri mixte au încetat să existe și muncitorii, cu sindicatele închise, au pierdut toate drepturile lor; mulți au fost „triați" sau dați afară pentru participarea lor la greva din octombrie și ceilalți au trebuit ca să-și reia locurile de muncă în condițiile cerute de patronii lor. Sindicatele creștine, singure totuși permise, s-au văzut obligate să denunțe în presa lor un sindicat patronal care după ele dădea dovadă de „grosolănie" cu sistematica lui încălcare a legii.

Alături de anularea reformelor, dreapta a început o persecuție tenace împotriva celor implicați în evenimentele din octombrie, cerând și obținând în unele cazuri executarea de pedepse capitale. Această politică, alături de a crea noi tensiuni în coaliția la guvernare, a produs efecte contrarii celor scontate, căci teama pentru pierderea Republicii a reaprins idealul republican și a favorizat refacerea unui front comun ale cărui obiective imediate vor fi amnistia pentru deținuții din octombrie și restabilirea legalității în vigoare înainte de insurecție. Cele două partide republicane de stânga au reușit o primă înțelegere în aprilie 1935, pe care Azaña a vrut să o extindă spre socialiști, divizați după răscoala din octombrie între un sector centrist, condus de Indalecio Prieto, favorabil coaliției, și o aripă stânga, condusă de Largo Caballero, puternic mai ales în consiliul de conducere al UGT, care a impus tergiversări.

Conștient de problemele pe care le punea divizarea socialistă, Azaña a decis să încurajeze o mișcare de afirmare republicană. Marile mitinguri convocate de partidul său i-au redat autoritatea pierdută imediat după înfrângerea sa în alegerile din noiembrie 1933. Cu acel înnoit avânt, Azaña a reușit să unească sub conducerea sa republicanismul de stânga și să atragă pe socialiștii de centru. Între timp, Partidul Republican se prăbușea, împins de dezvăluirea de scandaluri și de importanța în creștere a CEDA, care aspira deja

direct să conducă Guvernul. Erau pe punctul de a se împlini, într-adevăr, patru ani de la Constituție și Gil-Robles[1] se străduia să obțină de la președintele Republicii însărcinarea de a forma Guvernul pentru a prezenta Cortesurilor planul său de revizuire constituțional, să le dizolve imediat după aceea cum era obligatoriu și să convoace alegeri. Alcalá-Zamora, cu bun discernământ, a respins acest plan și l-a numit președinte pe centristul Manuel Portela, încredințându-i convocarea de noi alegeri.

A fost momentul în care UGT, condusă de Largo Caballero, în ruptură deschisă cu consiliul de conducere al PSOE controlat de Prieto, a acceptat să participe la pactul de stânga cu condiția ca prevederile acordului să se limiteze la alegeri, să nu implice un guvern de coaliție republicano-socialist și să se extindă la alte partide muncitorești înainte ostile alianțelor interclasiste[2] ca Partidul Comunist. De când cu intrarea lui, coaliția de republicani și socialiști care se afla în curs de formare în a doua jumătate a lui 1935 a început să se numească Front Popular, de acord cu noua politică stabilită la a VII-a Conferință a Internaționalei Comuniste. Partea muncitorească a coaliției s-a completat cu semnarea la 15 ianuarie 1936 a pactului de stânga de Organizațiile de Tineret Socialiste, Partidul Muncitoresc de Unificare Marxistă și Partidul Sindicalist, care s-au alăturat celor ale Partidului Comunist, UGT, PSOE, Stânga Republicană și Uniunea Republicană.

Acestei coaliții electorale a organizațiilor de stânga, cele de dreapta nu au putut să-i opună un front unic. CEDA a preferat să mențină ambiguitatea sa în ceea ce privește Republica și s-a transformat astfel în axă la care s-au cuplat forțe antirepublicane, ca monarhiștii și fasciștii, și partide republicane, precum ceea ce a rămas din cel Radical. A fost imposibil să se ajungă la un acord global, care să-i implice pe toți într-un program comun. În timp ce organizațiile de stânga publicau o declarație și un program de guvernare, cele de dreapta s-au prezentat fără program și în niște coaliții de natură diferită după circumscripții, mergând uneori de la CEDA la partidele monarhice și, alteori, de la CEDA la

[1] José María.
[2] Bazate pe clase.

Partidul Radical. Propaganda lor a putut numai să se axeze pe lozinci „anti" sub denumirea de „front al contrarevoluției".

Eterogeneitatea forțelor care alcătuiau cele două coaliții nu exprima atât o polarizare socială ci o profundă fragmentare politică: clasă muncitoare divizată între anarhiști, comuniști și socialiști; clase de mijloc afiliate la partide atât de diferite precum cel socialist și CEDA, trecând prin gama largă a republicanismului de stânga la cel conservator; patroni și industriași scindați între vechile lor fidelități față de republicanism și noua lor atracție către soluții de forță; aristocrație financiară și mari proprietari de pământuri sprijinind soluții autoritare organizate în opțiuni atât de divergente precum corporatismul de la CEDA sau reacțiunea militaristă și monarhistă din Înnoirea Spaniolă sau din Blocul Național; tineri afiliați sau organizații paramilitarizate, Comuniune Tradiționalistă, Falangă, Organizații de Tineret Socialiste și Comuniste, în proces de unificare, care vedeau posibilă numai o soluție de forță.

Această profundă fragmentare explică de ce nici una din coaliții nu a dăinuit după alegeri. Victorioasă, la un scrutin care a împărțit practic pe jumătate electoratul, coaliția de stânga, guvernul care s-a constituit a fost în mod exclusiv republican, format la inițiativa lui Azaña. Frontul Popular a încetat să existe ca organism cu putere de a elabora și a realiza o politică. În atari condiții, și în ciuda zvonurilor crescânde despre lovitură militară și despre criză deschisă prin destituirea președintelui Republicii, Alcalá-Zamora, și înlocuirea sa cu același Azaña în mai 1936, partidele care semnaseră pactul electoral nu au putut să-l recompună ca pact de guvernare. Încercările de a-i include pe socialiști într-un guvern de coaliție s-au lovit de împotrivirea UGT, care a amenințat cu întreruperea angajamentelor care îi lega față de Republică dacă vreun socialist intra în guvern.

Incapacitatea politică a partidelor de stânga, republicane și socialist, a trecut inițiativa către cele două mari sindicate, care au început mobilizări în scopul de a obține o rapidă amnistie care să redea libertatea celor încarcerați pentru participarea lor la mișcarea din octombrie. Au impus patronilor reprimirea la locurile lor de muncă a tuturor muncitorilor „triați" și au obținut aprobarea unui decret care impunea patronilor compensarea salariilor neplătite. Amnistie, reprimiri și compensări au fost obiectivele care au

unit pe cele două sindicate într-un front comun care le situa într-o dinamică contrară partidelor de stânga. Mobilizarea muncitorească şi rezistenţa patronilor faţă de noi concesii a produs în primăvara lui 1936 mişcarea de greve cea mai generalizată din toată Republica, însoţită uneori de acţiuni violente împotriva proprietăţii şi persoanelor şi presărată cu noi manifestări de anticlericalism cu incendiere de biserici.

Mobilizării muncitorilor urbani i s-a adăugat cea a ţăranilor fără pământ, cu luarea sincronizată de vreo 60.000 de hectare efectuată de Federaţia Muncitorilor Agricoli la Badajoz la 25 martie 1936 şi ocupările de proprietăţi care de la începutul aceleaşi luni au avut loc în diferite regiuni de latifundie, ca Sevilla şi Córdoba sau Toledo şi Salamanca. Repunerea Legii de Reformă Agrară în iunie şi măsurile adoptate pentru a simplifica formalităţile de expropriere nu serveau decât să sancţioneze situaţia de fapt: până în acea lună se expropriaseră mai multe hectare – 232.000 – şi se aşezaseră mai mulţi ţărani – 72.000 – decât în cei cinci ani anteriori. În nu puţine ocazii, această refăcută mobilizare ţărănească a fost însoţită de violenţe şi confruntări cu Jandarmeria care lăsau totdeauna morţi şi răniţi.

La dreapta, eşecul electoral al CEDA a blocat calea posibilistă de a revizui Constituţia Republicii. Drept urmare logică, iniţiativa opoziţiei a trecut la sectoarele mai radicale: reacţiunea monarhistă, încurajată de paralizia CEDA, şi Falanga Spaniolă, crescută cu aportul multor tineri catolici. Prima a cerut cu insistenţă din Parlament, prin glasul liderului său Calvo Sotelo, intervenţia militară, în timp ce stabilea contacte cu conspiratorii. Cea de a doua, fără reprezentare parlamentară, a intrat pe drumul violenţei şi pistolerismului de stradă. Ambele sperau că pierderea autorităţii guvernului, dezordinea în stradă, incendierile de biserici, asasinatele, îi vor împinge pe militari să intervină împotriva conducerii Republicii.

În armată nu era nevoie de nici o provocare pentru a convinge pe mulţi comandanţi de necesitatea de a interveni: celor două tentative de lovitură legală din decembrie 1935 şi februarie 1936, le-au urmat foarte curând reunirile pentru punerea la cale a unei lovituri de Stat. Problema nu provenea de la rezistenţa pe care ar putea s-o afle la autorităţile Republicii, ci de la divizările

care se manifestaseră în sânul chiar al armatei prin crearea de uniuni militare înfruntându-se, uneori cu focuri de armă, pe tema regimului politic. Acele divizări distrugeau posibilitatea de a organiza o lovitură sprijinită în totalitate de corporația militară și susținută de majoritatea forțelor armate, alături de a agrava pericolul unei probabile rezistențe civile.

REBELIUNE MILITARĂ, REVOLUȚIE SOCIALĂ ȘI RĂZBOI CIVIL

În zilele de 17 și 18 iulie 1936, și profitând de emoția provocată de asasinarea locotenentului Castillo și de răzbunarea pe care camarazii săi și-au luat-o asasinând pe deputatul Calvo Sotelo, conspiratorii au trecut în sfârșit la acțiune și s-au răzvrătit împotriva conducerii Republicii: aceasta era a patra oară că în mai puțin de cincisprezece ani se producea o tentativă de lovitură militară. Dar rezultatul ei a fost foarte diferit de toate cele anterioare. În septembrie 1923, lovitura militară care a inaugurat în secolul XX încercările de a schimba prin folosirea forței un regim politic a reușit fără nici o problemă; în decembrie 1930, încercarea de grevă generală și insurecție armată convocată de comitetul revoluționar a fost un eșec; lovitura militară a generalului Sanjurjo nu a găsit în august 1932 complicități suficiente nici la forțele armate nici la cele ale siguranței și s-a terminat cu o patetică înfrângere. Lucrul nou în 1936, și lucrul decisiv pentru desfășurarea ulterioară a evenimentelor, a fost sciziunea în interiorul armatei și a forțelor de securitate. Un război civil era de neconceput în vara lui 1936 dacă majoritatea forțelor armate s-ar fi situat de partea legalității, cum de asemenea nu ar fi fost posibil cu o armată unanimă în hotărârea ei de a da lovitura de Stat. Ceea ce a deschis porțile nehotărârii a fost lovitura scizionistă, săvârșită de o facțiune a armatei, căci, pe de o parte, participanții la lovitură nu au fost urmați de totalitatea forțelor armate și au trebuit ca să înceapă represaliile împușcându-i pe cei care s-au menținut în cadrul lealității constituționale; pe de alta, dezbinarea din armată a lăsat loc suficient pentru ca grupuri de civili să atace depozite de arme și să le împartă printre membrii partidelor și sindicatelor, care au ieșit in stradă pentru a se opune militarilor răsculați.

Toate condiţiile s-au acumulat în acest fel pentru ca o lovitură militară care nu reuşeşte dar care nu este înfrântă, executată într-un moment de mobilizare muncitorească şi slăbiciune guvernamentală, să pună în mişcare o revoluţie pe care, chiar dacă a reuşit să o înăbuşe în principalele capitale, nu a fost în stare să o învingă în toată Peninsula nici nu a putut să obţină controlul Statului. Această acumulare de neputinţe s-a datorat mai mult dezbinărilor în cadrul fiecăreia dintre părţile în care s-a văzut împărţită din punct de vedere teritorial Spania decât forţei adversarului. Nici armata nu a fost unanimă în intenţia ei, nici organizaţiile muncitoreşti şi politice leale Republicii nu au fost în strategia lor nici în obiectivele lor. Mulţi militari şi unităţi ale forţelor de siguranţă au rămas indecişi sau devotaţi Republicii, în timp ce de partea celor leali sindicatele erau angajate de multă vreme în lupte interne pentru hegemonie, şi partidele – socialist, comunist, republicane –, deşi integrate într-un front electoral în ianuarie 1936, nu putuseră să formeze un guvern de coaliţie în februarie nici în mai, atât de multe erau deosebirile care le despărţeau. Şi astfel, când rebeliunea a făcut să sune ceasul revoluţiei, toţi au ştiut ce să distrugă, pe cine să anihileze; dar foarte puţini ştiau ce să construiască, ce resurse şi spre ce obiective trebuia să angajeze forţa declanşată de lovitura militară.

Rebeliunea care nu reuşeşte, revoluţia care e lipsită de direcţie şi obiective precise, au fost manifestările încrucişării de conflicte care dezbinau societatea spaniolă şi care caracterizează războiul civil. Ceea ce s-a petrecut cu începere din 1936 a fost, de bună seamă, o luptă de clasă cu armele, dar nu a fost în mai mică măsură război de religie, de naţionalisme faţă în faţă, război între dictatură militară şi democraţie republicană, între revoluţie şi contrarevoluţie, război în care pentru prima dată s-a înfruntat fascism şi comunism. În primele luni, este evident aspectul lui de război de odinioară, cu atâţia morţi în şanţuri ca şi în tranşee, cu ţărani în espadrile şi armă pe umăr înfruntându-se cu militari sub ordinele trupelor mercenare; dar pe măsură ce se internaţionaliza, războiul din Spania ar putea să se considere, ca prolog al războiului viitor, cu tancuri şi avioane, cu oraşe bombardate, cu o coaliţie de democraţii şi comunism înfruntându-se cu puterile fasciste, anunţarea lagărelor în care se va împărţi Europa trei ani mai târziu.

Această încrucişare de conflicte şi-a avut expresia în diferitele alianţe de clasă şi instituţii implicate conform teritoriului despre care e vorba. În Andaluzia şi Extremadura a fost evidentă înţelegerea secretă imediată între comandanţii armatei expediţionare şi proprietarii agricoli pentru reprimarea clasei muncitoare şi a ţărănimii. Dar în Navarra răsculaţii au obţinut din primele ore un sprijin popular masiv: acolo nu au fost numai, nici în principal mari proprietari de pământuri care i-au ajutat pe militari, ci proprietari mici şi mijlocii, care alimentaseră vreme de un secol rândurile carliste. În timp ce prin Extremadura avansa o armată colonială şi mercenară care teroriza populaţia civilă, în Navarra şi Álava răsculaţii au putut să se laude cu caracterul „naţional" al ridicării lor la luptă, întrucât acolo a apărut spontană adeziunea unui numeros contingent de grupuri de civili sub arme.

Situaţiile singulare au abundat şi în teritoriile leale Republicii. În Catalonia, o revoluţie socială foarte avansată în oraşe, pe o bază rurală foarte puţin schimbată şi un guvern naţionalist, al unei stângi „burgheze" căreia sindicaliştii i-au permis să subziste, în timp ce burghezii cu adevărat se făceau nevăzuţi dacă nu doreau să cadă asasinaţi şi Biserica suferea cea mai rea hecatombă din istoria sa. În Ţara Bascilor, totuşi, nu a avut loc nici o revoluţie socială şi, odată aprobat Statutul, PNV s-a menţinut până în iunie 1937 în fruntea unui guvern autonom cu autoritate ceva mai mult de teritoriul Biscaya. Conducătorul său maxim, José Antonio Aguirre, întrunea câteva dintre calităţile care l-ar fi pus la zid în alte teritorii ale Republicii: era catolic, inginer şi industriaş. În Aragón, coloane de ostaşi din miliţia populară au impus colectivizarea pământului unei categorii de proprietari mici şi mijlocii şi au instalat un organ al puterii politice – Consiliul din Aragón – în afara legalităţii republicane, în timp ce în întinse zone din Castilia, Valencia şi Andaluzia s-a produs o colectivizare a pământului de către sindicatele de zilieri care au ocupat fermele părăsite de proprietarii lor şi puterea politică locală a trecut în mâinile comitetelor comune ale sindicatelor şi partidelor din Frontul Popular.

Varietatea situaţiilor trimite la rezultatul cel mai direct al acestui amestec de răscoală şi revoluţie: prăbuşirea Statului. Nu rămânea Stat în zona sub control a insurgenţilor, al căror obiectiv

nu a constat în a înlocui un guvern cu altul, ci în a lichida Republica şi a inaugura un „Stat puternic disciplinat", o dictatură militară. În primele săptămâni, rebelii nu au dispus de unitate de comandă şi fiecare dintre şefii rebeliunii a acţionat cu autonomie în teritoriile sub conducerea sa. Dar nici nu exista Stat în zona leală, în ciuda permanenţei republicanilor în fruntea guvernului şi a continuităţii preşedinţiei Republicii în persoana legitimului său titular. Nu că Republica va fi lichidată, ci că guvernarea sa ducea lipsă de resursele necesare pentru a impune autoritatea sa, care s-a risipit între mâinile comitetelor sindicale create pentru a realiza funcţiile proprii ale administraţiei locale. Numai încet-încet, şi după ridicarea din nimic a unei armate, a putut Statul republican să se refacă deşi pierduse definitiv controlul asupra mai mult de jumătate din ceea ce fusese teritoriul său.

Războiul astfel început a căpătat foarte repede o dimensiune internaţională. Din chiar momentul în care rebeliunea militară a fost înăbuşită în principalele capitale, posibilităţile ei de succes au depins de ajutorul străin. Generalul Francisco Franco, şef al rebeliunii în Africa, a fost primul în a-şi da seama de această necesitate şi a negociat trimiterea de avioane şi material de război din Germania şi Italia, tot aşa cum guvernul Republicii negocia cumpărarea de avioane şi arme în Franţa. Însă chiar în ziua în care Hitler hotăra să-i ajute pe rebeli, 25 iulie 1936, guvernul Frontului Popular francez interzicea vânzarea de material de război către Republică pentru a nu dăuna relaţiilor sale cu cel britanic, care nu era dispus să pună în pericol sistemul de securitate colectivă amestecându-se în viesparul spaniol. Şi de aceea când Franţa a propus la jumătatea lui august politica de neintervenţie, Regatul Unit i se alătură cu entuziasm. Consta această politică în a interzice tuturor Statelor semnatare tranzitarea şi exportul către Spania de material de război, nave şi avioane. Dar comitetul însărcinat cu supravegherea îndeplinirii ei nu a avut niciodată mandat pentru a o impune, nici ţările semnatare nu s-au simţit legate de interzicere. În realitate, Germania şi Italia nu au încetat să trimită în mod regulat ajutorul lor răsculaţilor, în timp ce Republica, în afară de ajutorul din Mexic, primea material trimis din Uniunea Sovietică şi plătit cu aurul Băncii Spaniei.

În Spania, primul act juridic al militarilor rebeli constase în crearea unei Junte a Apărării Naționale care prin Decret din 24 iulie 1936 și-a asumat toate atribuțiile Statului și reprezentarea țării față de puterile străine. A fost un adevărat act de fundare a unui nou Stat prin care un organ constituit în colegiu, format exclusiv din militari, își asuma toate atribuțiile și începea să legifereze prin decret. Junta Apărării a publicat la 28 iulie un ordin declarând starea de război pe tot teritoriul național și definind ca rebeli pe toți cei care vor colabora sau apăra în orice fel conducerea Republicii. Câteva săptămâni mai târziu, la 29 septembrie, Junta a transferat „toate împuternicirile Statului" către generalul de divizie Francisco Franco, numit în acea zi „șef al conducerii Statului". Decretul îl numea totodată pe Francisco Franco, care avansa fără rezistență eficace din Andaluzia prin Extremadura către Madrid, „Genaralisim al forțelor naționale de uscat, navale și aeriene" și îi conferea funcția de Comandant Șef al Trupelor de Operațiuni. Era vorba, deci, de o transmitere deplină, indefinită și nelimitată, necircumscrisă nici unei circumstanțe excepționale, a puterii deținute ilegal de Junță către persoana concretă a lui Francisco Franco, care va putea să o exercite fără nici o limitare. Ceea ce s-a creat în acele zile a fost o dictatură cezaristă, suverană, fără limite de timp sau condiție.

Începând din acel moment, problema centrală a instituționalizării noului regim va consta în definirea condițiilor pentru a reglementa exercitarea acelei puteri depline, suverane, nelimitate și indefinite. Este un proces care curge dintr-un cap dotat cu toate puterile spre un corp din care, pentru moment, nimic nu există. Primul pas a constat în dizolvarea Juntei Apărării și crearea, prin Legea din 1 octombrie 1936, a unei Junte Tehnice de Stat formată din unele comisii tehnice care reproduceau obișnuitele ministere. Numai rezistența din Madrid și perspectiva unui lung război a făcut să treacă pe prim plan necesitatea de a elabora proiectul unui nou Stat pe o solidă bază politică. Pentru această sarcină a fost decisivă prezența în Salamanca a lui Ramón Serrano Suñer, lider emergent al noii Falange Spaniole și cumnat cu Franco. Prima lui propunere a constat în a uni într-un singur partid toate forțele politice civile care luptau alături de militari. S-a trecut astfel la unificarea Falangei Spaniole

cu Comuniunea Tradiționalistă pentru a forma noul partid al Falangei Spaniole Tradiționaliste și a JONS[1], un amalgam care trebuia să fie sprijinul politic al noului Stat.

Al doilea pas al lui Serrano a constat în înlocuirea Juntei Tehnice de Stat cu o autentică Administrare a Statului organizată în Departamente ministeriale, aflate la Burgos. Acesta a fost scopul Legii din 30 ianuarie 1938, care a instituit o Președințe a Guvernului și care a atribuit Guvernului împuterniciri de a delibera și de propunere, în așa fel încât toate dispozițiile Șefului Statului trebuiau să se supună deliberării Consiliului de Miniștri. Oricum, Franco a avut grijă foarte bine ca atare împuternicire în nici un caz să afecteze „suprema autoritate de a dicta norme juridice cu caracter general" atribuită în articolul 17 din aceeași lege către Șeful Statului. Numirea primului guvern al noului Stat în ianuarie 1938 a marcat o linie de la care Franco nu s-a abătut în deceniile următoare, dozând prezența de militari, falangiști și catolici; Armată, Falangă și Biserică vor fi, cu pondere diferită după împrejurări, cele trei mari birocrații din care Caudillo, investit cu tripla carismă de general victorios, lider de partid și trimis de Dumnezeu, va extrage în viitor personalul de conducere.

În Republică, revoluția sindicală, cu cele două sindicate conducând prin filiera miliților populare rezistența împotriva rebelilor și colectivizarea pământurilor, industriilor și afacerilor, a obligat să se cedeze președinția Guvernului în septembrie 1936 conducătorului UGT, Largo Caballero, care la începutul lui noiembrie a introdus patru miniștri de la CNT. Până în acel moment, conducerea sindicală a războiului fusese nefastă în rezultatele sale, dat fiind că nimic nu a împiedicat sosirea armatei rebele la porțile Madridului. Dar ajutorul sovietic și rolul jucat de Brigăzile Internaționale în apărarea capitalei au mărit puterea PCE[2]. Având colaborarea sa, PSOE și partidele republicane au reconstruit un front politic comun pentru a se opune hegemoniei sindicale. După înfruntările care au deschis un scurt război între anarhiști și comuniști în Barcelona, la

[1] Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista, Juntele de Ofensivă Național-Sindicalistă.

[2] Partido Comunista de España, Partidul Comunist Spaniol.

începutul lui mai 1937, preşedintele Republicii, Manuel Azaña, a hotărât să pună capăt la ceea ce numea guvern al sindicatelor şi să încredinţeze socialiştilor conducerea politică şi militară a războiului, numind pe Juan Negrín preşedinte al Consiliului şi pe Indalecio Prieto titular la un nou minister al Apărării care unifica sub comanda sa întregul efort de război.

Negrín a format guvernul său după modelul Frontului Popular: de la comunişti de partea stângă la republicani de partea dreaptă cu socialiştii în poziţiile esenţiale. Noul guvern a dinamizat politicile de consolidare a unei armate regulate, centralizare a atribuţiilor, menţinere a ordinii publice şi garanţii pentru proprietatea mică şi mijlocie. Planul preşedintelui Republicii consta în asigurarea apărării în interior pentru a nu pierde războiul în exterior şi a forţa astfel o mediere internaţională. Primul lucru părea pus pe roate cu reorganizarea Armatei Populare; cel de al doilea cerea eforturi persistente pentru a convinge Anglia şi Franţa să înlocuiască politica de neintervenţie cu o politică activă de mediere. Acest plan, pe care Azaña l-a transmis guvernului sperând ca să fie împărtăşit de Negrín, se baza pe două supoziţii: că Franţa şi Marea Britanic nu puteau să îngăduie în Spania victoria militarilor susţinuţi de Italia şi Germania; şi că dacă Italia şi Germania aşa hotărau, Franco nu avea altă soluţie decât să suspende ostilităţile. Madrid rezistase, italienii numai ce au suferit înfrângerea de la Guadalajara şi fronturile păreau stabilizate: existau motive pentru a spera o ieşire negociată şi tot aşa se exprimase deputatul conservator Winston Churchill. Dar britanici şi francezi erau prea mult prizonieri ai politicii lor de „împăciuire" tocmai bună ca să acorde numai o atenţie amabilă, şi să excludă imediat orice propunere de mediere.

Pierdut războiul în exterior, apărarea în interior a dus la creşterea rolului politic al militarilor şi la hegemonia comuniştilor în coaliţia Frontului Popular. Începând de la criza din mai 1937, şi după pierderea întregului nord pentru Republică, comuniştii au purces să ocupe prima linie în politica de rezistenţă. Tensiunile pe care pretenţia lor la hegemonie le-au provocat cu socialiştii s-au acutizat când bătălia de la Teruel s-a terminat cu prăbuşirea frontului din Aragon şi sosirea armatei lui Franco la Mediterana la 15 aprilie 1938, lăsând împărţit în două teritoriul republican. În ochii lui Azaña şi ai lui Prieto, cursul operaţiu-

nilor arăta că armata Republicii nu ar putea niciodată să câştige războiul şi că apărarea în continuare nu avea sens.

Concluzia era obligatorie: dacă în exterior medierea se îndepărtase şi în interior apărarea era inutilă, trebuia ca să se recunoască înfrângerea şi să se încheie războiul cât mai repede. Cunoscută starea de spirit a ministrului Apărării şi a preşedintelui Republicii, comuniştii au cerut în guvern o atitudine fermă în continuarea războiului. Deschisă noua criză în martie 1938, Negrín a renunţat la Prieto şi într-o declaraţie cu trei puncte a anunţat că obiectivele lui de război constau în asigurarea independenţei Spaniei şi statornicirea unei Republici democratice; afirma respectul său faţă de proprietatea în mod legitim dobândită, necesitatea unei reforme agrare şi a unei legislaţii sociale avansate, şi promitea o „amplă amnistie pentru toţi spaniolii care doresc să coopereze la imensa muncă de reconstrucţie şi dezvoltare a Spaniei". Refăcut guvernul, armata Republicii a luat din nou iniţiativa cu o ofensivă pe fluviul Ebru, începută la 25 iulie 1938 cu o spectaculoasă desfăşurare şi încheiată, după trei luni de lupte grele, cu un nou dezastru.

Cu socialiştii divizaţi, opţiunile politice se reduceau la două: comuniştii să dea o lovitură de Stat şi să încerce să pună mâna pe toată puterea sau ca armata republicană să arate clar lui Negrín că apărarea nu avea sens şi să-l oblige să pună capăt războiului. În faţa abandonării puterilor democratice şi căderii Cataloniei în ianuarie 1939, a doua opţiune creştea. Conspiraţiei şefului Armatei de Centru, colonel Casado[1], împotriva guvernului Negrín îi lipsea doar o legitimare din afară, care i-a venit la sfârşitul lui februarie 1939, când Franţa şi Regatul Unit au recunoscut guvernul lui Franco, şi Azaña, exilat în Franţa, a demisionat din funcţia de preşedinte al Republicii. Rezultatul a fost formarea la 5 martie a unui Consiliu Naţional de Apărare în scopul de a conveni condiţiile predării. Oricât au opus comuniştii rezistenţa în Madrid, era sfârşitul, foarte diferit de cel nutrit de Casado, căci Franco a refuzat să ofere garanţii celor învinşi. Războiul se terminase lăsând cam 300.000 de morţi, jumătate probabil pe câmpul de bătălie, cealaltă în masacre şi asasinate de ariergardă.

---

[1] Segismundo.

6. LUNGA DICTATURĂ A GENERALULUI FRANCO (1939-1975)

Dictatura instaurată ca urmare a războiului civil s-a prezentat ca negare a liberalismului din secolul XIX şi a democraţiei republicane din secolul XX; ca încercare de a opri istoria şi de a o întoarce la mitica obârşie a naţiunii spaniole, Regii Catolici, Imperiul, Epoca de Aur. Un Stat care nu avea oroare de a se recunoaşte ca totalitar s-a străduit să creeze o societate închisă oricărei influenţe de afară, autarhică, corporativă, omogen catolică, visând să refacă un trecut imperial. Uitându-se totdeauna înapoi în căutare de inspiraţie şi model, Dictatura a combinat instituţii de origine medievală şi nostalgii coloniale, totul asezonat într-o retorică fascistă. După douăzeci de ani şi în faţa unei structuri de putere congelată, ca şi hibernată, o societate a început să se pună din nou în mişcare, fizică, înainte de toate, dar inevitabil şi morală, culturală. Contradicţia între procese seculare din nou în mişcare şi perseverenţa unei puteri stabilite pentru a le bloca a umplut de frustrări şi incertitudini, dar şi de speranţe şi lupte, Spania din anii '60 şi a deschis de la începutul anilor '70 o violentă criză de regim, simbolizată în lunga şi dureroasa agonie a creatorului ei.

ANII '40: CONSTRUCŢIA NOULUI STAT

Sfârşitul războiului precum capitulare necondiţionată a însemnat pentru cei ce luptaseră în rândurile republicanilor moartea, închisoarea sau exilul: mai mult de 50.000 de spanioli au fost executaţi prin împuşcare de către învingători între 1939-1943; cam jumătate de milion au trecut frontiera şi încă erau în mai 1940 în jur de 260.000 de deţinuţi. Din taberele în care au rămas concentraţi în zilele înfrângerii, zeci de mii de republicani, socialişti, anarhişti şi comunişti au plecat spre în-

chisori sau colonii penitenciare, unde au trebuit să se înfrunte cu mizerabile condiţii de viaţă, îngrămădire, foamete şi epidemii care nimiceau populaţia penitenciară. Ritmul de lucru, pedepsele, mâncarea proastă provocau în rândurile deţinuţilor boli grave care cauzau nu puţine decese. Represiunea s-a revărsat şi asupra văduvelor, fiicelor sau surorilor celor condamnaţi, pedepsite cu tunsoarea la zero, epurarea, marşul pe străzile localităţii şi deposedarea de bunurile lor.

Finalitatea acestei represiuni, odată terminat războiul, nu mai consta în asigurarea victoriei militare, ci în epurarea până la eradicarea completă a tot ceea ce învingătorii considerau drept cauză a abaterii de la calea cea bună a naţiunii. După cum a spus însuşi Franco, era necesar să se îndrepte naţiunea strâmbată; pentru acest lucru, Noul Stat s-a dotat cu măsuri juridice excepţionale. Masivei aplicări a codului militar în consilii de război extrem de sumare i s-au adăugat comisiile de epurare care acţionau în toate organismele oficiale; Legea Răspunderilor Politice, care a putut să se aplice în mod retroactiv pentru presupuse delicte comise începând de la revoluţia din octombrie 1934, şi Legea Stăvilirii Masoneriei şi a Comunismului, care cuprindea toate grupurile sau persoanele ce vor semăna idei dizolvante împotriva religiei, Patriei, instituţiilor fundamentale şi împotriva armoniei sociale. A fost, în ansamblu, o „operaţie perfectă de extirpare a forţelor politice care susţinuseră Republica", aşa cum amintea cu ani mai târziu Dionisio Ridruejo, falangist din prima oră.

În afară de reprimare, noile autorităţi au înregimentat toate activităţile economice şi sociale. Era necesar, înainte de toate, să se disciplineze forţa de muncă, sarcină încredinţată Falangei Spaniole, care din 1938 ocupa poziţii înalte de conducere. Sub comanda sa au fost încadraţi toţi producătorii într-o organizaţie sindicală ghidată de principiile de verticalitate, unitate, totalitate şi ierarhie. Statutele noii FET şi ale JONS concepeau sindicatele ca un serviciu adus Partidului, şi Carta Muncii, inspirată din fascismul italian şi promulgată în 1938, stabilea că toţi factorii din economie trebuiau să fie integraţi în sindicate verticale ai căror conducători să vină din propria Falangă. Noul sindicat, consacrat de Legea Unităţii Sindicale din 26 ianuarie 1940 şi de Legea

Bazelor Organizării Sindicale din 6 decembrie, grupa muncitori, tehnicieni şi antreprenori într-o singură organizaţie, sub control al comandanţilor Mişcării care, prin prezenţa lor simultană în aparatul de Stat, garantau legătura organică a Statului cu Sindicatul şi îl reduceau la instrument al politicii sale economice.

Care la rândul ei suferea un nivel sufocant de intervenţie. Prin Legea din 10 martie 1939 s-a creat Comisariatul General de Aprovizionări şi Transporturi, cu competenţe asupra multitudinii de articole de primă necesitate, precum cereale, legume, cartofi, fructe, pâine, carne, peşte, textile, îmbrăcăminte, încălţăminte. Infracţiunile se urmăreau de către o Procuratură de Evaluări, creată în septembrie 1940, care putea să-i ducă pe vinovaţi în faţa tribunalelor militare, competente şi în acest gen de delicte. Urmările au fost imediate: fixându-se preţuri mici, agricultorii au cultivat mai puţin pământ, au ascuns recolte şi au canalizat parte din producţia lor spre piaţa neagră, cu câştiguri suplimentare ale proprietarilor de pământuri, care au profitat în plus de acordările Statului în îngrăşăminte, maşini sau produse energetice.

Complement al acestei politici a fost o scădere a salariilor agricole în termeni reali de 40 la sută faţă de cele plătite înainte de război. Zilierii au pierdut posibilitatea de a organiza propriile lor sindicate sau de a recurge la tradiţionalele metode de negociere şi presiune pentru a îmbunătăţi contractele lor. Întărirea puterii forţelor de siguranţă, absenţa unui Stat de Drept şi a unei magistraturi independente a lăsat în cea mai absolută lipsă de apărare ţărănimea. Lucrurile stând aşa, reducerea salariilor şi disponibilitatea unei abundente şi supuse mâini de lucru nu a favorizat câtuşi de puţin producţia. Anii '40 au cunoscut din nou perioade de foamete provocate de recolte mediocre, între care se numără unele dintre cele mai proaste ale secolului: alimentele de bază au fost supuse unui regim de raţionalizare, care nu a fost desfiinţat până la începutul deceniului următor.

Intervenţionism şi autarhie au servit şi ele drept principii călăuzitoare ale politicii industriale. În acest sector distrugerile războiului fuseseră mai mari decât în cel agrar, deşi dotările din zonele mai industrializate, Ţara Bascilor şi Catalonia, au revenit fără mari pierderi în mâinile vechilor lor proprietari. Distrugerile cele mai importante s-au produs în transport şi comunicaţii, dar

nu în structura industrială. Totuşi, în imediata perioadă de după război producţia industrială a suferit o profundă scădere care a atins punctul său cel mai de jos la câţiva ani după ce s-a terminat războiul. Planurile de industrializare au fost legate de crearea, în septembrie 1941, a Institutului Naţional de Industrie, condus de militari şi dedicat de preferinţă industriilor de apărare. Costurile mari ale primei stabiliri, puternica competitivitate internaţională, înlocuirea importurilor şi finanţarea puţin uzuală a instalării lui au contribuit să declanşeze inflaţia, chiar dacă la finele deceniului INI era unicul sau majoritarul fabricant de camioane şi automobile, îngrăşăminte, aluminiu şi rafinare de petrol.

Ideologia industrialistă dominantă în perioada de după război era un amalgam al cererii tradiţionale de intervenţie a Statului pentru a-i apăra pe industriaşi de revendicările muncitoreşti şi de concurenţii străini cu începutul Statului ca antreprenor şi agent industrializator. Urmările aplicării ei au fost că guvernul, pe lângă decapitarea clasei muncitoare, luând cu sila proprietăţile sindicatelor ei şi definind ca infracţiune de răzvrătire dreptul la grevă, a favorizat absenţa competitivităţii întreprinderilor şi situaţiilor de oligopol şi monopol. Statul intervenţionist şi rigiditatea militărească au servit la o proliferare a birocraţiei şi a tot felul de iregularităţi administrative, care au încurajat un climat economic din care au fost excluse principiile raţionalităţii liberei iniţiative şi căutării unei mai mari productivităţi prin reducerea costurilor. Acest ansamblu de factori explică profunda scădere pe care a traversat-o industria spaniolă în primul deceniu al franchismului: până în 1950 nu s-a recâştigat nivelul producţiei industriale atins în 1930.

Represiunii şi înregimentării i s-a adăugat vasta acţiune de recatolicizare întreprinsă de Biserică. În domeniul educativ, controlul Bisericii a fost total: din zilele Juntei Tehnice de Stat, educaţia a fost teritoriu în care catolicii au putut să exercite o putere fără piedici. Au exercitat-o, mai ales, pentru a epura un trecut pe care îl considerau vinovat de tot felul de delicte şi pe care îl identificau cu Instituţia Liberă a Învăţământului. Expurgarea cărţilor, epurarea învăţătorilor, pierderea catedrelor, când nu de vieţi, exilul, sancţiunile exemplare, au făcut parte dintr-o politică ce se străduia să eradicheze o tradiţie, socotită drept neau-

tentică şi străină. Cu acest bagaj ideologic se înţelege că autorităţile educative au lăsat activitatea în sectorul public şi au dedicat toate eforturile lor pentru susţinerea şi extinderea sectorului privat. În primii cincisprezece ani ai Noului Stat activitatea constructoare de centre de învăţământ mediu a fost nulă: 119 şcoli secundare existau în 1940 şi 119 continuau să fie în 1956: toată creşterea de şcolărime s-a îndreptat spre centrele conduse de monahi, care au cunoscut atunci o adevărată epocă de aur, de vreme ce condiţiile necesare pentru numiri de clerici dedicaţi activităţilor educative au devenit în mod considerabil mai uşoare.

Represiune, înregimentare şi recatolicizare trebuie să se completeze cu a patra notă care a caracterizat primul deceniu al Noului Stat: izolarea de exterior, ruptura tuturor legăturilor pe care în deceniile anterioare le stabilise un energic nucleu de spanioli. Au determinat această opţiune pentru izolare factori de natură foarte diferită: de la politica de industrializare autarhică la excluderea din Organizaţia Naţiunilor Unite, retragerea de ambasadori şi închiderea temporară a frontierei franceze după al Doilea Război Mondial. Dar între aceşti factori trebuie să se numere şi cei ideologici. La originea sa, Noul Stat a căutat să se dea drept o fuziune a autenticei tradiţii spaniole, monarhice şi catolice, cu noul stil fascist sub conducerea carismatică a unui caudillo, generalul Franco. Acest amestec i-a dat regimului singulara sa identitate: Armată, Falangă şi Biserică, cele trei mari birocraţii care dominau viaţa economică, politică, socială şi morală, au fost unicele centre de socializare şi de extragere de personal politic şi administrativ, care îl separa de orice alt sistem în vigoare în Europa. În loc de acea Spanie pe care generaţia din 1914 o dorise europeană, s-a instaurat Spania „izolată şi solitară" pe care o deplângea José L. Aranguren[1] în 1953.

În timp ce aceste politici se puneau în practică, Noul Stat trecea încet-încet la instituţionalizarea sa. Legea Reorganizării Administraţiei Centrale de Stat, din 8 august 1939, ratifica Şefului Statului autoritatea de a dicta hotărâri şi dispoziţii fără deliberare prealabilă a Consiliului de Miniştri când urgenţa o recomanda astfel. Cu o conducere a Statului dotată cu atribuţii

[1] José Luis López (1909-1996), filozof şi eseist, scriitor şi profesor de etică.

suverane, un partid unic, un Guvern şi o Administraţie centrală de Stat, mai rămânea de făcut următorul pas: una în chip de lege constituantă, pe care Serrano Suñer a elaborat-o ca proiect de Lege a Organizării Statului. Dacă s-ar fi aprobat, Statul spaniol s-ar fi definit ca „instrument totalitar în serviciul integrităţii Patriei", cu autoritatea politică supremă atribuită Şefului Statului, care ar răspunde doar în faţa lui Dumnezeu şi în faţa Istoriei.

Nu a fost bine primit proiectul lui Serrano de celelalte instituţii care susţineau regimul: pentru militari, acorda prea multă putere partidului asupra guvernului; pentru episcopi, avea prea mult fascism şi puţină identitate catolică. Franco de asemenea nu a arătat nici un interes pentru a se dota cu un „instrument totalitar" nici pentru a începe un proces constituant: nu dorea ca să se consolideze o putere care într-o zi ar putea să atenteze la autoritatea lui supremă. În loc de o Lege a Organizării Statului, a promulgat la 17 iulie 1942 o Lege Constitutivă a Cortesurilor care din preambulul ei reafirma pentru Conducerea Statului „suprema autoritate de a dicta norme juridice cu caracter general" şi acorda noului organism doar sarcini de colaborare în acea acţiune. În realitate, Cortesurile nu erau decât o reprezentare chiar a Statului, cu locurile lor rezervate pentru miniştri, consilieri naţionali ai Mişcării, deputaţi desemnaţi de Şeful Statului, preşedinţi de înalte organisme, rectori de universităţi, conducători de sindicate naţionale, primari din provincie sau ai anumitor capitale, episcopi; toţi numiţi pentru respectivele lor funcţii de chiar Şeful Statului, care în acest fel îşi asigura aplauzele şi lealitatea lor.

Procesul de construire a Noului Stat a tras ceva spaimă odată cu victoria aliaţilor în cel de-al Doilea Război Mondial. Declaraţiile lui Juan de Bourbon, fiu al lui Alfons al XIII-lea, cerând restaurarea monarhiei, iniţiativele conducerii Republicii în exil pentru ca aliaţii să condamne regimul şi să favorizeze căderea lui, notele de condamnare emise de cele Trei Mari Puteri şi, în fine, excluderea din ONU cu recomandarea către ambasadori ca să părăsească posturile lor, au determinat o primă inflexiune cu căutarea unui nou echilibru în favoarea elementului catolic şi relativul regres al celui falangist în constelaţia de forţe care susţineau dictatura. Franco a hotărât să renunţe la o

parte din garnitura fascistă a regimului şi să pună în lumină formaţia sa catolică, net spaniolă şi, în consecinţă, anticomunistă, cu scopul explicit de a-l face atractiv la Washington şi a stabili o legătură specială cu Sfântul Scaun. Biserica spaniolă a răspuns cu lealitatea sa probată şi a hotărât să-i introducă în guvern pe membrii provenind din Acţiunea Catolică. Alberto Martín-Artajo, preşedinte al Juntei ei Tehnice, a preluat ministerul Afacerilor Externe.

Acestei inflexiuni spre partea catolică şi spre necesitatea de a face regimul acceptabil aliaţilor i-a răspuns rapida promulgare a unui catalog de obligaţii şi drepturi cunoscut cu arhaicul nume de Fuero de los Españoles[1], promulgat în iulie 1945, şi două legi noi adăugate la cea a Cortesurilor pentru a defini natura Statului încă în construcţie: Legea Referendumului Naţional din 22 octombrie 1945 şi, puţin mai târziu, Legea Succesiunii la Conducerea Statului din 26 iulie 1947. În articolul 1 al acestei Legi Fundamentale, Spania se definea drept „Stat catolic, social şi reprezentativ care, în concordanţă cu tradiţia sa, se declară constituit în regat". Un regat foarte special, de vreme ce Conducerea Statului îi revenea pe viaţă unei persoane concrete, definită drept Caudillo al Spaniei şi al Cruciadei[2] şi Generalisim al Armatelor. Puterea supremă a lui Franco se va exercita în desemnarea de succesor, rezervându-şi autoritatea absolută de a-l numi şi de a revoca numirea lui. Franco putea să aleagă între persoanele de stirpe regească pe cine ar binevoi numai să fie bărbat, spaniol, cu treizeci de ani împliniţi, catolic şi să fi jurat credinţă Principiilor Mişcării Naţionale.

Legea Succesiunii, pe lângă definirea formei de Stat, instaurarea coroanei ca instituţie succesorală, atribuirea lui Franco a conducerii pe viaţă, crearea unui Consiliu de Regenţă şi a unui Consiliu al Regatului, şi reglementarea până la cele mai mici amănunte a succesiunii la conducerea Statului, proclama ca Legi Fundamentale ale naţiunii Legea Constitutivă a Cortesurilor, cea a Referendumului şi însăşi Legea Succesiunii. Acestor trei legi li se adăuga, la fel cu acelaşi rang, Carta Muncii, din 9 martie 1938,

[1] Carta Spaniolilor.
[2] În uzaj oficial spaniol, Războiul Civil din 1936-39.

care organiza Sindicatele verticale ca bază a noului Stat. Cele cinci au format primul bloc de legi fundamentale, care nu se puteau abroga nici modifica fără acordul Cortesurilor şi referendumul naţiunii. Dar nu constituiau un bloc închis: însăşi Legea Succesiunii prevedea posibilitatea ca să se emită noi legi cu acest rang egal. Vor trebui să treacă, totuşi, alţi zece ani pentru ca o nouă Lege Fundamentală să vadă lumina: cea a Principiilor Mişcării din 17 mai 1958; şi alţi zece pentru ca edificiul să se termine cu Legea Organică a Statului din 1 ianuarie 1967, destinată să asigure continuarea regimului în formă de monarhie autoritară, condusă de o înaltă birocraţie de Stat.

ANII '50: LENTĂ IEŞIRE DIN AUTARHIE

La terminarea deceniului 1940, politica economică impusă de învingători suferise un eşec: producţia agricolă scăzuse şi se menţinea depinzând de condiţiile climaterice; industria suferea strangulări în furnizări de bază şi era adusă în stare de permanentă scădere; întreaga economie se simţea sugrumată de rigidul intervenţionism statal şi de proliferarea unei birocraţii ineficiente; piaţa neagră înflorise, în timp ce nivelul de trai al majorităţii spaniolilor scăzuse cu cel puţin o treime din cel atins la începutul anilor '30. Scăderea salariilor reale a dus în 1951 la manifestarea primelor exemple de nemulţumire muncitorească: anunţarea unei creşteri la preţul transporturilor a provocat un val de greve la Barcelona şi apoi la Madrid şi în Ţara Bascilor. Numai reprimarea implacabilă a oricărui semn de protest sau nemulţumire, cu greva definită ca delict de răzvrătire, şi efectele morale ale înfrângerii în războiul civil puteau să evite ca nemulţumirea să capete dimensiuni mai largi.

Însă era evidentă necesitatea unei schimbări de direcţie în politica economică şi în relaţiile cu străinătatea pe care numai regimul putea să o înceapă dacă se simţea în condiţii de siguranţă şi stabilitate. Pe frontul interior, starea de război s-a ridicat abia în 1948, după ce au fost dur reprimate grevele şi manifestaţiile stârnite de victoria aliată şi activitatea gherilelor, care operau de la sfârşitul războiului şi care au avut o ultimă acţiune de anvergură în însuşirea văii Arán condusă de Partidul Comu-

nist după eliberarea Franței. În exterior, politica de apropiere față de Statele Unite, inițiată în primele momente ale războiului rece, a dat roadele sale, și Spania, alături de a se prezenta ca națiune catolică, s-a oferit ca aliat sigur în politica de stăvilire a comunismului, dispusă să termine cu tradiționala sa neutralitate și să permită ca pământul ei să fie folosit pentru misiunile strategice cerute de politica internațională nord-americană. Cea de-a V-a Adunare Generală a Organizației Națiunilor Unite a revocat în noiembrie 1950 rezoluția sa din 1946, cu care s-a pus capăt oficial izolării internaționale a regimului.

Toate acestea au dus în iulie 1951 la una dintre crizele de guvern care anunța începutul altei politici. Franco, în ciuda acestor lucruri, în nici un moment nu a trecut la schimbări drastice și a împărțit din nou în mod echilibrat puterea între militari, Acțiunea Catolică și Falangă, cu garnitura vreunui monarhist. Imediat, noul guvern s-a străduit din răsputeri să consolideze relațiile cu Statele Unite și cu Vaticanul, ambele lucruri realizate cu succes, deși cu prețul de a lăsa pe drum câteva frânturi de suveranitate, odată cu încheierile în august și septembrie 1953 a unui Concordat cu Sfântul Scaun și a unui acord executiv cu Statele Unite. Drept urmare a acestei noi politici, Spania a fost admisă ca membru al FAO, UNESCO, Organizația Mondială a Sănătății, Uniunea Poștală și finalmente chiar al ONU în timpul votării efectuate la 14 decembrie 1955.

În același timp în care deschidea regimul spre exterior folosindu-se de ferestrele americană și vaticană, noul guvern a stăruit asupra intenției unei creșteri rapide sprijinite pe industrie, deși bazată acum pe o doctrină economică în care prima caracterul convențional în administrarea sectorului public și deschiderea față de schimburi reciproce internaționale împotriva idealului autarhic, și afirmarea avantajelor pieței libere asupra politicii de control și de intervenție. Potrivit acestor criterii, mai multe ministere au pus în mișcare politici de rapidă creștere industrială bazate pe liberalizarea comerțului exterior care să permită industriilor spaniole să se aprovizioneze cu materii prime și cu utilaje față de cei care susțineau necesitatea de a consolida linia autarhică, ce nu dispăruseră din guvern. Schimbarea de orientare a afectat și politica agrară odată cu numirea pentru ministerul Agriculturii a lui

Rafael Cavestany, care se dovedise în anii anteriori foarte critic al hățișului de restricții, intervenții, cote obligatorii, raționalizări, și fusese unul dintre primii în atribuirea deficitului de alimente politicii economice urmate de la sfârșitul războiului civil.

Rod al acestei noi politici a fost creșterea susținută a venitului național și a venitului pe locuitor, care în sfârșit a redobândit și a depășit valorile atinse în anii '30. Incipienta liberalizare a comerțului exterior a provocat o creștere considerabilă a cererii de produse străine ca de exemplu carburanți, materii prime și semifabricate, produse de manufactură și material de transport. În acest context de creștere, s-a discutat importanța „ajutorului american" în revitalizarea economiei spaniole. Chiar dacă volumul total era modest în comparație cu alte țări europene – în jur de 1.500 de milioane de dolari sub formă de donație sau împrumut –, efectele lor au fost considerabile simțindu-se într-o economie cu nivel foarte scăzut de activitate, sugrumată de multiple strangulări. La mobilizarea acelei activități permițând o creștere a importurilor, acel ajutor și creditele anterioare au avut un rol considerabil în reanimarea activității economice.

Problemele aveau să se simtă imediat. Activitatea industrială depindea în ultimă instanță de comportamentul cererii interne, dar nivelul de consum de la care se pleca era atât de scăzut încât creșterea sa a mers spre cererea mai mare de alimente, nu atât spre cea de produse manufacturate. A apărut astfel fantasma unei crize până atunci necunoscute, cea a saturării ofertei de anumite produse manufacturate precum textilele. În această situație, unica politică posibilă pentru a menține ritmul activității industriale consta în creșterea capacității de consum a populației, care, în plus, ar satisface revendicările ce explodaseră deja în demonstrații de protest social. S-a trecut la măriri salariale care, la rândul lor, au declanșat o inflație galopantă. În 1956-1957 întregul proces de creștere părea amenințat de deficitul comercial și creșterea inflației. Presiunile inflaționiste – în cuvinte ale guvernatorului Băncii Spaniei, Juan Sardá – au dus economia spaniolă pe marginea prăpastiei.

Această situație economică critică a coincis cu primele demonstrații de nemulțumire și ostilitate față de regim organizate de studenți universitari și de o nouă clasă muncitoare crescută în

ritmul acestei prime schimbări a fluxului industrializării. Trecuseră deja cincisprezece ani de la sfârşitul războiului civil şi o nouă generaţie se străduia să-şi afirme prezenţa: 1956 a fost an de mobilizări studenţeşti şi de greve care au surprins pe ierarhii regimului prin caracterul lor subit şi pentru că în ele se aflau implicaţi oameni cu tendinţe foarte diferite, de la monarhişti, falangişti şi catolici care începeau drumul lor de disidenţă până la comunişti şi socialişti proveniţi din opoziţie. Între disidenţi şi opozanţi, sau cum atunci s-a arătat, între fii de învingători şi învinşi, se creaseră legături politice care au dat naştere la apariţia unei noi opoziţii în interior formată din grupări în jurul personalităţilor vieţii culturale şi politice. Incidentele de la Universitatea din Madrid, în februarie 1956, cu înfruntări între falangişti şi opozanţi, s-au încheiat cu destituirea simultană a ministrului Educaţiei şi cel al Mişcării, Ruiz-Giménez şi, respectiv, Fernández-Cuesta[1], dar criza de guvern pe care acele destituiri o anunţau nu se va încheia până un an mai târziu, cu remanierea care va determina intrarea unei noi elite de conducere.

Dezechilibrele şi strangulările provocate de coexistenţa vechii inerţii autarhice cu măsurile liberalizatoare aduseseră economia spaniolă într-o stare de faliment. Epuizare de rezerve, deficit al balanţei de plăţi, creşteri salariale în mod demagogic acordate de către ministerul Muncii, fief al Falangei, imediat depăşite de inflaţie, proteste studenţeşti, nemulţumire socială dovedită în grevele din Madrid, Asturii şi Barcelona: totul s-a aliat pentru a provoca o criză de guvern în februarie 1957. Rezolvarea ei a adus pentru prima dată la importante ministere economice pe doi membri ai Opus Dei[2], Alberto Ullastres, la Comerţ, şi Mariano Navarro, la Finanţe. Laureano López Rodó, figură proeminentă a aceluiaşi institut religios, a preluat Secretariatul General Tehnic din ministerul Preşedinţiei, sub titulatura de amiral Carrero Blanco[3]. Era vorba de sosirea unei noi elite de conducere spre centrele de decizie politică şi economică, cu un

[1] Raimundo.
[2] Asociaţie mixtă, compusă din preoţi şi din laici, fondată în 1928 la Madrid de José María Escriva de Balaguer.
[3] Luis (1903-1973).

obiectiv foarte precis: începerea unei reforme a Administrației care să servească de bază pentru o dezvoltare economică.

Prima s-a întreprins cu începere de la Legea Regimului Juridic al Administrației de Stat, din 26 iulie 1957, și de la următoarele legi de Procedură Administrativă, de Regim Juridic al Entităților Statale Autonome, de Funcționari Civili de Stat, și de Retribuiri ale Funcționarilor, care au înnoit sub criterii de raționalitate birocratică Administrația publică. Pentru a doua s-a elaborat un plan de stabilizare și liberalizare care să pună bazele unei rapide dezvoltări economice. Era acesta momentul semnării Tratatului de la Roma care crea Piața Comună Europeană și a planului de stabilizare francez. Miniștrii economici din guvernul numit în 1957, având bune relații cu mediile financiare internaționale, s-au pregătit să urmeze recomandările rapoartelor OCDE[1] și ale Băncii Mondiale în sensul că, înainte de a trece la un plan de relansare economică, era necesar să se adopte măsuri de redresare.

Odată cu echilibrarea bugetului, guvernul pornea pe drumul liberalizării economice, mărind libertatea de comerț exterior și aprobând în aprilie 1958 o Lege de Contracte Colective care a restructurat cadrul negocierii salariale. Mai decisivă pentru formularea noii politici a fost integrarea în organismele economice și financiare internaționale. În ianuarie 1958, Spania s-a asociat OCDE și în iulie a aderat la Fondul Monetar Internațional și la Banca Internațională de Reconstrucție și Dezvoltare. O misiune a FMI a discutat cu tehnicienii de la Finanțe și Comerț și de la Banca Spaniei necesitatea de reforme economice substanțiale, pentru care Spania a putut să aibă finanțare de la aceste organisme. Toate reformele, aprobate prin decret-lege între iulie-august 1959, erau menite să alinieze capitalismul spaniol, corporatist și protejat până la extrem, cu lumea occidentală. Le-au trebuit doi ani, dar finalmente Decretul-lege de Reglementare Economică, aprobat la 21 iulie 1959, a fost, atât sau mai mult decât un plan de stabilizare, un plan de liberalizare care, fără a renunța complet la balastul trecutului, inaugura o nouă epocă.

[1] Organizația pentru Cooperare și Dezvoltare Economică.

ANII '60: DEZVOLTARE, SCHIMBARE ŞI CONFLICT

Împlinită reforma administrativă şi aprobat planul de stabilizare, economia spaniolă părea echipată pentru a trece pragul spre o creştere de ritm intensă şi susţinută. Aşa l-au înţeles şi organismele internaţionale, care nu au întârziat să arate satisfacţia lor pentru rezultatele obţinute. Între timp, în noua criză de guvern din 1962, „tehnocraţii" provenind din Opus Dei sau din preajma sa au ocupat toate ministerele economice plus Comisariatul Planului, astfel încât au putut să coordoneze o politică comună. Inspirându-se din planificarea franceză, Comisariatul Planului a elaborat primul Plan de Dezvoltare cu scopul de a stimula investiţia privată printr-un amestec de politică orientativă şi investiţii publice. Acelui prim Plan, din 1964, îi vor urma încă alte două, până ce în 1973 Comisariatul a fost transformat într-un nou Minister care se va stinge odată cu moartea lut Franco.

Care parte corespunde planurilor şi care alta conjuncturii internaţionale nu este irelevant, dar în orice caz adevărul e că dezvoltare a fost, şi de intensitate şi ritm superior celei din oricare altă perioadă istorică anterioară: între 1960-1974 industria spaniolă şi-a sporit producţia cu 3,74, cu un ritm de creştere de 11,1 anual, astfel încât sectorul secundar (industrie plus construcţie) a atins la sfârşitul acestui proces o contribuţie de 40,8 la sută din PIB. O creştere atât de rapidă şi susţinută nu putea să se producă fără a aduce după sine schimbări permanente în structura industrială şi în repartizarea sa teritorială: dacă, până în 1960, Spania se bizuia pe câteva insuliţe cu centre de fabrică dedicate industriilor tradiţionale, începând cu acea dată se poate defini ca o societate industrială cu producţii foarte diversificate. Într-adevăr, odată cu deschiderea spre exterior, integrarea progresivă în pieţele internaţionale, fluxurile de capital, turismul şi transferurile de devize, anii '60 au asistat la pierderea ponderii relative a minerităului şi a producţiei de bunuri de larg consum ca sectoare de frunte, în timp ce industriile producătoare de bunuri intermediare şi de fonduri de investiţie au început să fie dominante. Siderurgie, metalurgie, ciment, chimie, fabricare de automobile, construcţie navală şi fabricare de bunuri electrice de uz casnic şi aparate electronice s-au situat în fruntea unei activităţi

industriale care, pe de altă parte, a rupt limitele sale geografice tradiționale: noi centre industriale au apărut în orașe ca Burgos, Zaragoza, Valladolid, Valencia ori Sevilla.

Procesul de industrializare a dus la o deplasare a populației fără precedent: sute de mii de spanioli și-au părăsit locul de naștere și domiciliul și au început să umple trenurile până la refuz care îi duceau spre marile capitale, spre zonele industriale sau spre Franța, Elveția, Germania. Primul mare flux migrator, cam două milioane de muncitori, s-a îndreptat spre străinătate; importanța sa în termeni economici a fost decisivă: în perioada 1960 până la 1974 s-a estimat la 5.440 milioane de dolari expedierile de bani directe și la 1.783 transferurile, în total, 7.223 milioane de dolari, cu care s-a putut finanța mai mult de jumătate din deficitul comercial. A fost suma acestei injectări de devize și cele pe care le aduceau turiștii care a permis euforia importatoare ce i-a caracterizat pe industriașii spanioli din acei ani.

Mai mare anvergură a avut emigrarea interioară. Fără a pune la socoteală pe cei mai mici de zece ani, numărul total al spaniolilor care și-au schimbat domiciliul în deceniul 1960 a depășit 4,5 milioane, din care 2,6 au părăsit provincia în care locuiau. Ceva mai mult de milion și jumătate au plecat din municipii cu mai puțin de 10.000 de locuitori, care au cunoscut o pierdere continuă. Acest exod fabulos a mărit ponderea demografică a triunghiului Madrid-Barcelona-Bilbao, creșterea zonelor de coastă și depopularea podișurilor centrale, în timp ce Extremadura, cele două Castilii și unele provincii andaluze sufereau considerabile pierderi. Odată cu creșterea nucleelor urbane cu peste 10.000 de locuitori, care în total au trecut de la 17,3 la 22,5 milioane, au apărut primii pași șovăitori ai societății de consum, schimbarea motocicletei pentru utilitară și năvala, la volan, a unei noi clase de mijloc protagonistă a unei profunde schimbări în morală și obiceiuri.

Așa cum reiese clar, această redistribuire a populației a avut efecte durabile asupra compoziției populației active. Ceva mai mult de un milion de agrarieni activi părăsiseră agricultura în deceniul 1950 și alte două milioane au făcut acest lucru în cel următor. Abundența de mână de lucru pe care acel exod o asigura a fost un factor decisiv pentru a atinge ritmuri excepțio-

nale de creştere economică în întreg deceniul. Exodul rural a accelerat sfârşitul agriculturii tradiţionale, căci în afară de părăsirea exploatărilor marginale, puţin productive, scăderea mâinii de lucru a favorizat creşterile salariale, diversificarea culturilor şi introducerea de îmbunătăţiri tehnice care au mărit producţia şi productivitatea agrară şi au permis obţinerea unei producţii agricole foarte competitivă pe pieţele străine.

Transformarea peisajului social de la ţară a avut corelativul său în profunda şi traumatica transformare cunoscută de oraşe în deceniul dezvoltării, cu planuri urbanistice care nu se realizau, victime propice ale unei speculaţii sălbatice care şi-a lăsat amprenta de neşters într-o creştere de multe ori haotică şi dezordonată şi în distrugerea zonelor de coastă. În orice caz, dezvoltarea economică a fost suficient de durabilă şi susţinută astfel încât zilierii care soseau de la ţară sau muncitorii fără calificare ce veneau din zone urbane în stagnare să treacă de la cocioabă şi de la subînchiriere la locuinţă de promovare profesională. Ritmurile înalte de industrializare au produs, de asemeni, o diversificare atât de considerabilă încât unii dintre ei şi mulţi dintre copiii lor au putut să devină din zilieri ori salahori, muncitori calificaţi. Aceştia au fost anii de mobilitate socială ascendentă, cu posibilităţi deschise pentru schimbarea nu numai de sector – din agricultură spre industrie ori spre servicii –, ci şi de poziţie în cadrul aceluiaşi sector – din muncitor semicalificat sau fără calificare în muncitori calificaţi cu guler albastru[1] –, şi părăsirea cocioabei ori a locuinţei subînchiriate pentru un apartament în cvartale de promovare profesională.

O nouă clasă muncitoare a devenit astfel prezentă în oraşele mai importante, lucrând în fabrici de mărime mijlocie şi mare, de peste o sută de salariaţi, cu slujbe stabile şi în industrii precum cea chimică, prelucrările de metal, construcţia navală, siderurgia, fabricarea de automobile şi aparate electrice de uz casnic. Integrarea lor în acest nou mod de viaţă începea cu accesul la proprietatea locuinţei lor, un element care a transformat relaţia anterioară a

[1] Cei cu „guler alb", se ocupă cu munci „de birou", administrative, executive, funcţionari, etc.; „guler albastru", muncitori, lucrători sau mecanici; „guler roz", sectorul servicii, alcătuit în majoritate din femei.

muncitorului cu oraşul. Deţinerea unei munci stabile, într-un sistem de relaţii de lucru care făcea foarte complicată concedierea, şi dispunerea de o locuinţă în proprietate pentru toată viaţa, dotată cu serviciile strict necesare şi cu bunuri electrice de uz casnic, radio şi televiziune, într-un cartier în care copiii săi aveau acces la un loc şcolar, a permis apariţia pentru prima dată a unei clase muncitoare calificate, de interes naţional.

Un proces cu trăsături caracteristice similare a afectat nu mai puţin creşterea şi compoziţia claselor de mijloc, formate în majoritate din funcţionari ai serviciilor, economişti, vânzători, tehnicieni, conducători de mari întreprinderi, antreprenori. A fost prima clasă de mijloc spaniolă care încorporându-se profesional, organic în acţiunea capitalistă a lăsat să se vadă în ea paradigma ilegitimităţii. De asemenea, intrând mulţi dintre membrii săi în funcţia publică după ce şi-au demonstrat meritele în concursuri pentru diferitele organe ale Administraţiei ori ca salariaţi ai unui sector public – educaţie, sănătate, transport – în extindere, a început să se considere din punct de vedere politic neutră chiar în cazul de a se şti în serviciul Statului: a fost prima clasă de funcţionari şi salariaţi din sectorul public care a putut să facă deosebire în Spania între serviciu pentru Stat şi serviciu pentru guvern. S-ar putea spune că în anii '60 clasa de mijloc, de pe vremea lui Larra dubitativă cu privire la adevărata sa poziţie, s-a încorporat definitiv în acţiunea capitalistă şi pentru Stat.

Transformarea socială a fost însoţită de o ridicare a nivelului educativ, o mai mare pregătire tehnică, accesul la consumul de mărfuri neperisabile, un mai mare schimb cultural cu străinătatea, şi un rapid proces de secularizare cu o crescândă aspiraţie şi mobilizare socială pentru libertate şi democraţie. În ceea ce priveşte clasa muncitoare, sindicatele ilegale formate în jurul Comisiilor Muncitoreşti, acţionând din interiorul sindicatelor oficiale, au început să fie un instrument de negociere pentru contracte colective, care de multe ori duceau la declararea de greve cu platforme care includeau cereri de libertate sindicală şi democraţie politică: se declarau greve pentru motive economice, dar când se apărau acele interese se revendica libertatea de a se organiza. Din 1962 mobilizarea muncitorească a cunoscut un avânt care, în ciuda arestărilor şi torturărilor de conducători şi a

stărilor de excepție, nu a făcut decât să crească în anii următori ba chiar să atingă cea mai mare dimensiune a ei la finele deceniului cu greve în Madrid, Biscaya, Barcelona, Ferrol, Asturias.

Clasa de mijloc, la rândul ei, a cunoscut în anii '50 și '60 o transformare morală și de cultură politică ilustrată de faptul că mulți copii ai învingătorilor din războiul civil s-au hotărât pentru democrație și împotriva dictaturii, teren în care i-au găsit pe mulți fii ai învinșilor. Discuțiile și pactele dintre grupuri ale opoziției socialiste, comuniste și naționaliste cu grupuri disidente ale regimului – monarhiști, liberali, democrat-creștini, vechi falangiști – se susțineau pe supoziția că războiul civil fusese o catastrofă, că era necesară o amnistie reciprocă drept prim pas al unui proces constituant și că singurul orizont posibil pentru a reconstrui o convietuire politică între spanioli era o democrație care să echipeze Spania la Statele Europei occidentale. Contactele între disidenții din interior și opoziția din exterior s-au înmulțit, dând loc la formarea Uniunii Forțelor Democratice în 1959 și la mult discutata convorbire de la München în 1962, când s-au reunit în mod formal, la adăpostul Mișcării Europene, grupări democrat-creștine, monarhiste cu exilați republicani, socialiști și naționaliști, cu comuniștii ca observatori. La universitate, mobilizarea de studenți a avut un moment culminant în 1965 odată cu deschiderea de dosare și expulzarea mai multor profesori.

Guvernul a încercat să răspundă acestui șir de conflicte cu ajutorul unei mai mari represiuni, care a culminat cu declararea stării de excepție în ianuarie 1969, deportarea a sute de opozanți și arestarea de conducători sindicali, și în același timp cu instituționalizarea regimului prin aprobarea unui soi de pseudoconstituție și desemnarea prințului-moștenitor prevăzută în Legea Succesiunii. Nimeni, până în acel moment, nu fusese în stare să tulbure impasibilitatea lui Franco în fața acelor două cereri, tot atât de vechi ca și regimul însuși. Noii elite, cu toate acestea, i-a surâs succesul. La cea dintâi, cu Legea Organică a Statului, din 10 ianuarie 1967, care modifica unele articole din legile anterioare fundamentale, suprimând vocabularul fascist și teologia catolică, și reglementa funcțiile și atribuțiile diferitelor organe de Stat și relațiile lor reciproce. Franco a prezentat-o Cortesurilor afirmând

că implica o largă democratizare a procesului politic şi punând în gardă pe spanioli împotriva „demonilor săi ştiuţi". La cea de a doua, cu desemnarea lui Juan Carlos de Bourbon ca succesor al lui Franco sub titlu de rege, aprobată de Cortesuri la 22 iulie 1969. Tenacitatea lui López Rodó şi insistenţa lui Carrero Blanco, artizani ai numitei „Acţiunea Prinţul", au produs mereu amânatul eveniment, spre surprinderea şi iritarea şefului Casei Regale, Juan de Bourbon, titular al drepturilor coroanei.

Definirea ca democratizare a procesului instituţional încheiat cu Legea Organică a Statului nu era decât ironică: în afară de arhaismul propriu reprezentării familiale în Cortesuri, Franco a promulgat-o în virtutea autorităţii legislative pe care i le conferau legile din 30 ianuarie 1938 şi din 8 august 1939, ratificate de noua lege. Statul spaniol, constituit în regat, nu se mai definea ca monarhie catolică, socială şi reprezentativă, ci ca „supremă instituţie a comunităţii naţionale", numai că Principiile Mişcării care de la instituirea sa îl inspirau îşi păstrau condiţia lor „permanentă şi inalterabilă". În consecinţă, partidele politice au rămas pe mai departe interzise şi existenţa lor constituia un delict definit în Codul Penal; drepturile de asociere şi întrunire nu puteau să se exercite decât în asociaţii aparţinând Mişcării; cei răspunzători de convocarea de greve erau judecaţi de un Tribunal al Ordinii Publice care putea să le impună pedepse de ani lungi de închisoare; libertatea de expresie era restrânsă de o Lege a Presei a cărei aplicare a dat loc la penalizări, persecuţii şi închideri de periodice.

ANII '70: CRIZĂ DE REGIM

De la începutul lui 1969 a devenit şi mai clară tensiunea dintre un sector al Mişcării, care năzuia să-i asigure continuitatea lărgind baza ei socială şi participarea politică printr-o Lege a Asocierilor, şi „tehnocraţii" care îşi propuseseră să controleze tranziţia spre monarhie în timpul vieţii lui Franco menţinând structura autoritară a sistemului politic. Aceste două strategii politice înfruntându-se şi crescânda paralizie a guvernului în faţa provocărilor pe care le lansa o rezistenţă tot mai activă în rândurile clasei muncitoare, studenţilor universitari, unui sector

important al clerului catolic, şi mişcărilor naţionaliste, au deschis o criză politică fără precedent în analele dictaturii. Anul a început sub o stare de excepţie decretată după moartea unui student, Enrique Ruano, în mâinile poliţiei, şi a plecat pe ultima sa porţiune în mijlocul celui mai rău scandal al regimului, afacerea Matesa, o fraudă la Finanţe prin export fictiv, puternic subvenţionat, de maşini de ţesut în care s-au văzut amestecaţi antreprenori şi miniştri legaţi de Opus Dei.

Încercând să modifice în favoarea lor raportul de forţe cu tehnocraţii, Manuel Fraga şi José Solís au făcut acestui scandal o publicitate care până la urmă i-a costat scump. În octombrie 1969, Carrero Blanco a prezentat Şefului Statului un memorandum în care detalia problemele acumulate în ultimii ani: încercările lui Solís de a aproba o nouă Lege Sindicală şi un Statut de Asocieri care sporea puterea Mişcării; afacerea Matesa, pe care Fraga o folosise pentru a-i slăbi pe tehnocraţi; libertatea presei, relaxarea cenzurii, publicarea de cărţi marxiste, apariţia de filme şi reviste pornografice, neglijarea bunelor obiceiuri şi a moralei tradiţionale; în fine, problemele de politică externă create de Fernando María Castiella, pe care îl învinovăţea de deteriorarea relaţiilor de prietenie cu Statele Unite şi Anglia, de supărarea cu Sfântul Scaun după organizarea Conciliului Vatican II, de paralizia în procesul de admitere a Spaniei în Comunitatea Economică Europeană şi, în sfârşit, de izolarea externă a Spaniei când mai mult avea nevoie de ajutor în contenciosul care o confrunta cu Marocul pentru teritoriile din Sahara occidentală.

Dacă acestor miniştri sub bănuială li se adăugau cei care deja împliniseră o vârstă înaintată, remanierea propusă de Carrero în memorandumul său însemna una din cele mai mari crize de guvern începând din 1938. Dar acelui raport cantitativ i s-a adăugat unul calitativ. Carrero nu era adept de a continua linia împărţirii echilibrate a puterii între diferitele facţiuni ale regimului. Pentru prima dată, argumentând necesitatea unui guvern fără dezbinări interne, Carrero a optat pentru a oferi ministerele ce rămâneau vacante la personalităţi legate de numai una dintre pepinierele care asigurau personal politic dictaturii. Rezultatul a fost un guvern cu o majoritate de miniştri provenind din jurul lui López Rodó, propuşi de el sau colaboratori ai săi în Comisariatul Planu-

lui de Dezvoltare. Şi de aceea a fost numit cu calificativul de „guvern monocolor" şi a fost primit ca o dovadă a victoriei tehnocraţilor din Opus Dei.

Rezolvată criza de guvern, nimeni nu prevăzuse că soluţionarea ei va marca începutul unei crize de regim. Franco, într-adevăr, numise preşedinte al Cortesurilor pe un falangist, Alejandro Rodríguez de Varcárcel, care a folosit postul său pentru a transforma Cortesurile într-un fel de tranşee din care politicienii Mişcării au hărţuit neîncetat guvernul, o noutate de asemeni în istoria regimului. Cortesurile au întreţinut vie afacerea Matesa până a-l obliga pe Şeful Statului să decreteze o amnistie generală care a oprit judecarea responsabililor politici în schimbul de a scoate afară trei mii de arestaţi pentru delicte comune. Pe de altă parte, o manevră ajutată de personaje ale Mişcării şi anturajul de familie al lui Franco s-a terminat cu căsătoria nepoatei sale celei mai mari, Carmen, cu Alfons de Bourbon, văr al lui Juan Carlos. Chiar dacă posibilităţile sale erau ceva mai mult decât depărtate, ieşirea pe scena politică a noului duce de Cádiz introducea un element de incertitudine în procesul de succesiune elaborat de Carrero şi López Rodó.

Nemulţumirii facţiunilor regimului excluse de la împărţirea puterii i s-a adăugat activismul sporit al opunerilor antisistem: cea muncitorească a atins în 1970 cel mai mare volum de greve înregistrate până atunci şi a depăşit într-o săptămână de aprilie din 1973 milionul de ore pierdute; la universitate, profesorii colaboratori externi s-au declarat în grevă în martie 1973; conflictele cu Biserica s-au acutizat după adunarea comună de episcopi şi preoţi în care s-a prezentat pentru prima dată o rezoluţie, care a obţinut majoritatea dar nu cele două treimi necesare, de cerere de iertare pentru atitudinea şi purtarea Bisericii în timpul războiului civil. La Burgos, organizarea unei curţi marţiale împotriva membrilor ETA[1] a pus guvernul în pragul crizei. Activitatea Tribunalului Ordinii Publice a crescut, trecând de la aproximativ 375 la mai mult de 900 numărul de inculpaţi în primii ani '60. Relativa permisivitate a organizaţiilor muncitoreşti clandestine a fost înlocuită cu o recrudescenţă a represiunii, în timp ce promisiunile de

[1] Euzkadi ta Askatusuna, Ţara Bascilor şi Libertate.

liberalizare a presei erau dezmințite de un mai mare control al informației și închiderea ziarului *Madrid*. Toate proiectele de deschidere au fost înghețate.

Astfel încât îndepărtarea din guvern a grupărilor care continuau să fie puternice precum „albaștrii" din Mișcare și „catolicii" din ACNP[1] a produs în cele din urmă o involuție autoritară și o recrudescență a represiunii în mijlocul unei persistențe înrăutățiri a climatului politic. Diverse grupuri mai mult sau mai puțin înrudite cu democrația creștină, noi generații din Mișcare sau personalități independente au început să apară în public, în conferințe, banchete sau festivități, prezentând planuri de reformă care să garanteze o evoluție ordonată și legală a regimului, ferită de posibile convulsii. În atari împrejurări, Franco s-a hotărât să separe conducerea Statului de cea a Consiliului de Miniștri și i-a lăsat lui Carrero în iunie 1973 posibilitatea de a remania guvernul cu ocazia numirii sale ca președinte.

Carrero a renunțat de astă dată la formula guvernului monocolor și a recuperat facțiunile excluse în remanierea anterioară. Ceea ce putea să producă acest guvern niciodată nu se va ști, fiindcă la câteva luni, în decembrie, un atentat al ETA a terminat cu viața președintelui său. Noul guvern care, spre surprinderea generală, i-a urmat în ianuarie 1974 era prezidat de ministrul său de Interne, Carlos Arias, și a prezentat noutatea de a nu avea nici un ministru legat de Opus Dei. Proiectul continuativ al regimului pentru tranziție către o monarhie autoritară, împotmolit în imobilism sub guvernul lui Carrero, pierdea odată cu ieșirea lui López Rodó pe al doilea din artizanii săi. Era momentul de a căuta alte posibilități.

Propuneri pentru a iniția mijloace de continuitate mincinoasă a reformei nu lipseau. Toată lumea, de la prințul Juan Carlos până la ultimul birocrat, vorbea de necesitatea de deschidere, de liberalizare, de reformă. Numai că Arias nu avea un proiect politic propriu pe care să fi fost dispus să-l pună în aplicare cu energie și hotărâre. În luna numirii sale, și sub influența unui grup provenind din ACNP numit Tacit, a pronunțat un discurs în care, după ce a recunoscut necesitatea de a schimba

[1] Asociación Catolica Nacional de Propagandistas.

aderarea la Franco pentru participarea la conducere, a promis aprobarea unui nou Statut de Asocieri. Problema cea mai mult şi inutil dezbătută în ultimii zece ani în rândurile Mişcării, posibilitatea de a deschide canale de participare politică prin „asocieri" care să nu fie partide, revenea în centrul dezbaterii politice, deşi de această dată nimeni nu putea să se păcălească singur: chestiunea în cauză era de a crea, sub controlul guvernului, nişte surogate de partide politice care să servească facţiunilor regimului pentru a menţine cota lor de putere.

Dar la două săptămâni după promisiunea de deschidere, guvernul a trebuit ca să înfrunte criza provocată de o omilie a episcopului de Bilbao, Antonio Añoveros, în care cerea respect faţă de limba şi identitatea culturală bască şi o politică de recunoaştere a drepturilor regiunilor. Neascultării episcopului, căruia i s-a cerut să dezaprobe şi să retracteze acea omilie, i s-a răspuns cu un ordin de arest la domiciliu şi decizia de a-l expulza din ţară, chiar dacă finalmente Franco, sensibil la efectele unei violente rupturi cu Biserica, a reacţionat, obligându-l pe Arias să retragă primele sale decizii. Răul pentru guvern, totuşi, era făcut: înfruntarea cu Biserica a favorizat trecerea la ofensivă a sectoarelor regimului cunoscute ca *bunker*, ansamblu de personaje din Mişcare ce menţineau relaţii strânse cu sectoare imobiliste ale forţelor armate. Dacă cedarea lui Arias în faţa Bisericii putea să se interpreteze ca slăbiciune, execuţia în ziua de 2 martie a lui Salvador Puig Antich, un militant al Mişcării Iberice de Eliberare pe care un tribunal militar îl găsise vinovat de moartea unui poliţist în momentul confuzei sale arestări, alături de supusul polonez Heinz Chez, acuzat de asasinarea unui jandarm, a vrut să fie o demonstraţie de forţă care a servit de prolog la revenirea *bunker*-ului pe scena politică de pe care nu se va mai retrage până la moartea lui Franco.

La câteva săptămâni după aceste execuţii, extremiştii din Mişcare şi un sector din forţele armate au cerut şi au obţinut destituirea şefului Marelui Stat Major, general-locotenent Díez-Alegría[1], cap vizibil al reformismului militar, şi revocarea ministrului Informaţiilor, Pío Cabanillas, care în aprilie pronun-

[1] Manuel.

ţase la Barcelona un discurs în care a promis un grad mai mare de toleranţă şi libertate pentru presă. Revocării lui Cabanillas i-a urmat demisia ministrului Finanţelor şi a tot felul de funcţii înalte din Administraţie. Reformiştii îşi repliau poziţiile până când Franco, foarte slăbit după boala care a forţat spitalizarea sa în lunile iulie şi august şi înlocuirea temporară la Conducerea Statului de către prinţul Juan Carlos, va dispărea de pe scenă.

În contextul acestei ofensive de imobilişti şi extremişti, Statutul de Asocieri prezentat în decembrie 1974 de Arias în faţa Consiliului Naţional a lichidat până la urmă speranţele pe care le trezise discursul său din 12 februarie. Pe lângă faptul că cerea 25.000 de membri şi prezenţă în cincisprezece provincii pentru a forma o asociere politică, Statutul reafirma obligativitatea de a o înscrie în Mişcare. Cu prima din condiţiile sale se garanta că nici o asociere bască sau catalană nu ar putea fi legalizată, deoarece nici una, prin definiţie, nu ar putea fi implantată în mai mult de trei sau patru provincii; cu a doua se închidea uşa faţă de încadrarea opoziţiei democratice. Nici una dintre ele, în mod logic, nu l-au acceptat, cum de asemenea nu a putut să-l accepte opoziţia nelegală ori semilegală care pe vremea aceea nu se declarase încă hotărât democratică. Aflând de revocarea lui Cabanillas şi demisia lui Barrera[1], cea mai mare parte a grupului Tacit a considerat lipsită de orizont o cale spre reformă.

În timp ce se agravau dezbinările între facţiunile regimului, grupările şi partidele din opoziţie s-au organizat într-o Juntă Democratică, cu Partidul Comunist ca principală forţă, şi o Platformă de Convergenţă Democratică ce reunea pe socialişti, naţionalişti basci, democrat-creştini şi câteva alte grupări minore. Politica în momentul acela enunţată a primit numele de ruptură democratică, repetând în definitiv, fără sprijin militar, o schemă similară celei din 1930 împotriva monarhiei: o acţiune democratică naţională, sau grevă generală, care va deschide drum unui guvern provizoriu însărcinat să iniţieze un proces constituant. În acelaşi timp, ETA anunţa că toate forţele de securitate trebuiau să se considere obiectiv al acţiunii sale şi năvăleau de asemenea pe scenă alte grupări teroriste de extremă

[1] Antonio.

stângă şi de extremă dreaptă care au determinat guvernul să declare starea de excepţie în Ţara Bascilor. În august 1975 s-a aprobat un decret-lege împotriva terorismului şi la 25 septembrie au fost executaţi doi membri ai ETA şi trei ai Frontului Revoluţionar Antifascist şi Patriotic acuzaţi de asasinarea unui jandarm şi a mai multor poliţişti. La 1 octombrie, în timp ce Franco denunţa, în faţa unei manifestări de masă convocată în piaţa Oriente[1], conspiraţia masonică şi comunistă, o nouă grupare teroristă apărută sub sigla PCE(r)[2] asasina la Madrid patru poliţişti. Spitalizat la câteva zile după aceste fapte, Franco şi-a prelungit agonia până la 20 noiembrie 1975.

[1] Situată în centrul istoric al oraşului Madrid.
[2] r, revolucionario, revoluţionar.

7. O DEMOCRAȚIE ÎN SFÂRȘIT CONSOLIDATĂ (1976...)

Atât de mult se vorbise, în cancelarii, în cabinete oficiale, în cercuri ale opoziției, pe stradă, de prevederile succesorale, încât atunci când în sfârșit a avut loc numitul eveniment biologic nimeni nu știa ceea ce urma să se întâmple. În străinătate, nu era rar a întâlni păreri care exprimau teama ca Spania să se întoarcă la calea pe care intrase în anii '30, un experiment prea scurt și haotic de viață democratică, așa cum scria pe atunci Giovanni Sartori[1]. Dramatica experiență a războiului civil fixase o imagine de înapoiere, extremism, pasiune și cruzime, valori puțin propice spre a construi pe ele un sistem politic democratic și o cultură civică modernă. În interior, totuși, se lua drept sigur că societatea se schimbase atât de mult și instituțiile regimului erau atât de depășite, încât soarta va duce la un sistem comparabil cu cele în vigoare în Europa. Problema consta în ce fel să se ajungă la acea țintă, previzibile cum erau rezistențele dinspre cercuri politice și militare capabile să controleze pârghiile puterii. Formulele s-au înmulțit și diverse proiecte fanteziste au înflorit în timp ce un bătrân general agoniza și un prinț cam de treizeci de ani se pregătea să-și asume conducerea Statului

RUPTURĂ NEGOCIATĂ

Într-adevăr, nimic la terminarea anului 1975 nu prevestea un viitor promițător. Moartea lui Franco și proclamarea ca rege a lui Juan Carlos de Bourbon au avut loc în plină criză economică, declanșată în 1973 de creșterea prețului carburanților; în toiul unei crize externe acutizată de invadarea marocană a teritoriilor spaniole din Sahara, și într-o profundă criză a regi-

[1] (1924-), savant italian specializat în cercetarea politicii comparate.

mului, cu facțiunile dictaturii înfruntându-se din 1969. De când guvernul format de Carlos Arias după asasinarea lui Carrero și-a arătat incapacitatea pentru a impulsiona orice politică de reformă, nu existase nici o politică, nici economică, nici internă, nici externă, demnă de acel nume. Paralizat de reacțiunea elementelor imobiliste și blocat de manevrele cercurilor militare apropiate de camarila familială a lui Franco, în noiembrie 1975 Arias era tot atât de cadavru politic pe cât Franco era fizic.

Și astfel dezamăgirea pe care a produs-o ratificarea sa de către rege în fruntea guvernului. Din cauza președintelui său, primul guvern al monarhiei avea toate aparențele de a fi ultimul al dictaturii, deși formarea sa a dovedit limitata capacitate de inițiativă a ratificatului Carlos Arias, care a trebuit să admită alăturea de el reformiști notorii de obârșie diversă, ca Manuel Fraga, José María Areilza și Antonio Garrigues. Era un guvern construit pe schița de echilibre între facțiuni ale regimului, cu scopul de a avansa într-o reformă prost definită dar puternic controlată dinspre putere. Problema era că Franco nu se mai afla acolo și că, fără el, modelul său lăsa la vedere anacronismul formulei: facțiunile erau numai personalități înconjurate de suite puțin numeroase și înfruntându-se între ele din pricina furtunilor din trecut și din pricina propunerilor lor pentru viitor.

Acele diferende s-ar fi putut eventual remedia cu unele obiective de guvernare clare și împărtășite de toți. Arias nu le-a avut niciodată și a adoptat planul vicepreședintelui și ministrului său de Interne, Manuel Fraga, care pretindea a fi un Cánovas redivivus și să treacă la o deschidere controlată, suficientă pentru a include o opoziție dispusă să joace rolul lui Sagasta. Era vorba de a modifica trei Legi Fundamentale – a Cortesurilor, a Succesiunii și Organice a Statului – și pe cele de Întrunire și de Asociere, și a aproba o nouă Lege Sindicală și o reformă a sistemului de taxe. Cu oarecare opunere, Cortesurile au aprobat modificările legilor de Întrunire și de Asociere care legalizau existența de partide politice. Totuși, pentru ca noile legi să aibă efecte juridice trebuia să se anuleze articolele din Codul Penal care defineau ca delictuală intrarea în partide. Și în această privință Cortesurile s-au arătat inflexibile: au votat împotriva modificării Codului și au retrimis proiectul pentru nouă

examinare la comisia Juridică; o lovitură din care guvernul nu a putut să-şi revină.

În opoziţia democratică, formată din partide încă ilegale, cu puţini membri, şi din personalităţi disidente din dictatură cu grupuri de prieteni şi colaboratori, perspectiva unei greve generale îndrumată din punct de vedere politic de către o conducere provizorie a fost abandonată de la începutul anului 1976 în favoarea unei presiuni asupra guvernului cu greve şi manifestaţii şi deschiderea de negocieri pentru a ajunge la ceea ce Partidul Comunist a numit în martie ca ruptură democratică negociată. Rezultat al primului mod de acţiune, şi al revizuirii contractelor colective, a fost creşterea numărului de greve în primul trimestru din 1976 până a atinge vreo 18.000, aproape de şase ori mai mult decât în întreg anul anterior. Guvernul a răspuns cu obişnuitele sale măsuri represive: la 24 februarie murea la Elda, prin împuşcături ale poliţiei, un muncitor şi, ca răspuns, se producea paralizarea totală a oraşului şi a zonei sale. Curând după aceea, greva de lungă durată de la Forjas Alavesas[1] culmina printr-o ciocnire cu forţele antidezordini care au deschis focul împotriva manifestanţilor la Vitoria, provocând moartea a cinci dintre ei şi mai mult de o sută răniţi. La Pamplona, o grevă generală a fost urmată de 300.000 de muncitori, cu noi confruntări şi iar o victimă la Basauri.

Tensiunea în creştere din aceste prime luni din anul 1976 le-a împins pe cele două platforme ale opoziţiei în căutarea unităţii pentru a forţa negocierea cu reformiştii din guvern. Conducători şi militanţi din organizaţii ilegale au început să acţioneze şi să se miste la lumina zilei, cucerind un nivel de libertate inimaginabil în anul anterior. Santiago Carrillo a hotărât să se reîntoarcă în Spania şi a impus în Junta Democratică o politică de apropiere de Platforma de Convergenţă. La 26 martie au hotărât respectivele lor dizolvări şi încorporarea componentelor lor în Coordonarea Democratică (imediat numită „Platajuntă"), care în prima sa declaraţie a respins proiectatele legi de reformă, a cerut o imediată amnistie politică, deplină libertate sindicală şi o „ruptură sau alternativă democratică prin deschiderea unei perioade constituante". Ruptura ca ridicare popular-naţională, cu

[1] Topitoriile din Alava.

guvern provizoriu şi plebiscit, se deplasa spre convocarea de alegeri generale ca prim pas al unui proces constituant.

Nici continuiştii nici rupturiştii nu obţinuseră o suficientă adeziune socială pentru planurile lor, probabil pentru că nici unii nici alţii nu ţinuseră seama de transformarea în cultura politică intervenită în ultimii ani. Continuiştii au confundat adaptarea pasivă la dictatură a unor sectoare largi din clasele de mijloc cu o sprijinire activă a regimului din pricina eficacităţii sale economice; au crezut că acordând o deschidere limitată, ori instaurând o democraţie acordată, ar putea să se menţină în mod nelimitat la putere. Rupturiştii nu au ţinut seamă, în primele lor chemări la mobilizare, că dacă orizontul politic al unui sector crescând al populaţiei, cel care se bucura de mai mare nivel de educaţie, era democraţia şi Europa, calea pe care trebuia să se ajungă la ţintă nu trebuia să se abată de la pace, ordine şi stabilitate, valori prioritare în opţiunea celei nai mari părţi a societăţii.

Aşadar, avansând anul 1976, nici reforma controlată de sus nici ruptura democratică de jos nu reuşiseră să avanseze în planurile lor, prima blocată de sectorul imobilist al regimului însuşi; a doua, datorită slăbiciunii sale intrinsece şi diversităţii şi fărâmiţării partidelor şi grupărilor politice care o susţineau. Singurul lucru a fost să facă mai vizibile tensiunile şi mai ameninţătoare confruntările sociale. Era urgentă o schimbare de guvern şi un nou impuls politic pe care regele a lăsat să se întrevadă când la începutul lui iunie a reafirmat în faţa Congresului Statelor Unite voinţa de a ajunge la o democraţie deplină şi a calificat gestiunea lui Arias ca un dezastru fără paliative. După câteva săptămâni, când proiectele de reformă s-au împotmolit în Consiliul Naţional al Mişcării, regele a solicitat demisia lui Arias, pe care a obţinut-o imediat. În ziua de 3 iulie 1976, prin mecanismele prevăzute în legalitatea franchistă, l-a desemnat ca preşedinte pe Adolfo Suárez, ministru secretar general al Mişcării în guvernul demis.

În ciuda dezacordului şi refuzului de a colabora pe care personalităţile reformiste din guvernul anterior le-au comunicat noului preşedinte, odată cu numirea lui Suárez a început faza decisivă dintre criza regimului franchist şi instaurarea democraţiei. Noul guvern s-a prezentat cu o declaraţie programatică în care recunoştea pentru prima oară suveranitatea populară, promi-

tea o largă amnistie, anunța hotărârea sa de a supune unui referendum o Lege pentru Reforma Politică și promitea organizarea de alegeri generale înainte de 30 iunie din anul următor. Pentru înfăptuirea acestui program va prezenta în fața Cortesurilor un proiect de Lege pentru Reforma Politică, în a cărui pregătire o parte a avut-o președintele Cortesurilor, fiindcă va însemna sfârșitul de fapt al acelor Cortesuri și convocarea de alegeri generale prin vot universal, direct și secret, în termen de un an.

În lunile următoare, Adolfo Suárez a negociat calea reformei cu sectoarele regimului care se împotriviseră propunerilor anterioare și, după ce a asigurat neutralitatea forțelor armate, a obținut aprobarea proiectului său de către Cortesuri. Votul favorabil al Cortesurilor franchiste a garantat legalitatea referendumului convocat pentru a ratifica o lege care era în realitate o înșelăciune de lege fiindcă anula de fapt ceea ce spunea să reformeze: întreaga panoplie de Legi Fundamentale. În ciuda unei blânde campanii pentru abținere sprijinită de opoziție, rezultatele referendumului au constituit un succes deplin pentru guvern și președintele său: cu o abținere a 22,3 la sută din cens, au votat în favoare 94,2 și împotrivă numai 2,6 la sută. Cu începere din acel moment, Suárez s-a simțit legitimat pentru a negocia cu o comisie a opoziției, care cuprindea de la comuniști până la democrat-creștini, măsurile politice care trebuiau să ducă la primele alegeri generale libere convocate în Spania de patruzeci și unu de ani.

Drept pentru care opoziția, între timp, își schimbase sensibil strategia și totodată încorpora într-o nouă Platformă de Organisme Democratice grupări politice de interes regional. Condițiile acestei Platforme pentru a intra în negocieri cu guvernul constau în faptul ca referendumul anunțat să includă convocarea pentru Cortesuri Constituante, amnistia, legalizarea tuturor partidelor politice, repunerea statutelor de autonomie supuse unui plebiscit în anii '30 și desființarea instituțiilor dictaturii. Dar, odată organizat referendumul, interesul opoziției s-a axat pe probleme de procedură, pe cea expusă din legea care va ghida convocarea electorală, pe cererea legalizării tuturor partidelor politice fără să fie nevoie de aprobări prealabile și pe dizolvarea instituțiilor din regimul lui Franco, precum Tribunalul de Ordine Publică, Mișcarea Națională, Organizația Sindicală.

Momentul politic la începutul anului 1977 se caracteriza, deci, printr-un clar regres al imobiliştilor, o întărire a reformiştilor şi un progres al opoziţiei democratice care, de la presiune în stradă, trecea la masa de negociere. În ciuda acestor lucruri, regulile care conduceau noul sistem politic erau încă în discuţie şi, în ceea ce privea ordinea publică, nu dispăruseră cele din cel vechi. Nu trecuse un an de când Fraga decretase cu prilejul câte unei greve militarizarea Poştei şi a Renfe[1]. Forţele de ordine publică, făcând parte, în conformitate cu Legea Organică a Statului din 1967, din forţele armate, continuau să acţioneze cu brutalitatea lor caracteristică, şi tribunale militare efectuau cercetări legate de tulburări ale ordinii publice. Opoziţia unui sector din armată faţă de reformele în curs fusese clară odată cu demisia generalului De Santiago ca vicepreşedinte al Guvernului în septembrie din anul anterior în semn de protest faţă de proiectul de reformă sindicală şi odată cu votul împotriva Legii pentru Reforma Politică al instituţiei militare reprezentată în Cortesuri două luni mai târziu.

Acesta a fost momentul ales de grupurile extremei drepte care se menţineau în afara sistemului în pregătire pentru a lovi, în scopul de a răspândi o atmosferă de panică în care s-ar putea justifica blocarea întregului proces. Dacă se dorea provocarea militarilor şi aţâţarea lor să intervină, acela era momentul potrivit. Provocarea a început în stradă, pe Gran Via[2] din Madrid, cu asasinarea unui tânăr la o manifestaţie pro-amnistie. Autorii erau legaţi de o organizaţie de extremă dreaptă, Fuerza Nueva[3], matrice de diverse grupuri teroriste, mai ales a Luptătorilor de Gherilă ai Cristo Rey[4]. A doua zi, la o demonstraţie de protest împotriva acelui asasinat, o lumânare fumigenă lansată de poliţie a curmat viaţa unei studente, împrejurare de care s-au folosit teroriştii legaţi de Organizaţia Sindicală pentru a repeta imaginea războiului civil punând la zid pe opt avocaţi şi pe un paznic la un birou social de muncă legat de Comisii Muncitoreşti şi de

[1] Red Nacional de los Ferrocarriles Españoles, Reţea Naţională a Căilor Ferate Spaniole.
[2] Mare arteră.
[3] Noua Forţă.
[4] Grup paramilitar care a acţionat spre sfârşitul anilor 1970.

PCE. Cinci dintre ei au murit în urma împuşcării şi alţi patru au fost foarte grav răniţi.

Terorismul, pentru a fi armă eficace, alături de a conta pe baze sociale sau pe complicităţi în forţele de siguranţă, trebuie să realizeze scopul de intimidare şi slăbire a instituţiilor. În ianuarie 1977, teroriştii au reuşit contrariul. Atentatul a stârnit un val de solidaritate cu Partidul Comunist, care a dat dovadă de disciplină şi reţinere îndrumând în mod paşnic mulţimea adunată în stradă pentru a lua parte la înmormântarea avocaţilor asasinaţi. Era prima manifestaţie în frunte cu steaguri roşii şi salutată cu pumni în sus, dar însoţită în tăcere şi fără ca nimeni să exprime cuvinte de răzbunare într-o atmosferă de adâncă tristeţe. Zeci de mii de persoane şi-au manifestat dorinţa nu numai de a continua pe mai departe cu procesul de negociere, ci de a-l accelera îndreptăţindu-i pe toţi cei care participau la el. Cucerirea legitimităţii sociale pentru PCE a progresat în după-amiaza acelei înmormântări mai mult decât în cei doi ani anteriori, pentru că a distrus, la cei care încă o păstrau, imaginea comunistului drept cineva exclus din naţiune, un străin, duşmanul pe care franchismul îl construise ani de-a rândul.

Emoţia stârnită de acea crimă oribilă, în afară de a legaliza PCE, a paralizat pe cei care se încerca să-i provoace: armata nu s-a mişcat şi nici măcar nu s-a decretat stare de excepţie. Această consecinţă a atentatului au trebuit să o înţeleagă Grupările Revoluţionare Antifasciste 1 Octombrie, GRAPO, care, ca şi Luptătorii de Gherilă, se străduiau să paralizeze procesul şi, la fel ca ei, nu vedeau altă cale de a-şi atinge scopul decât de a provoca forţele armate: dacă obţineau ca armata să intervină şi revelau natura represivă a regimului, poporul se va răscula. În afară de ura faţă de poliţie şi Jandarmerie pentru metodele represive folosite în zone în criză industrială, precum Cádiz, Vigo şi Bilbao, de unde proveneau mulţi dintre ei, elaborarea ideologică ce i-a dus la atentatul fără deosebire era un amestec de leninism, maoism şi din lumea a treia, util pentru a justifica drept pas înainte în revoluţie asasinarea oricărui poliţist de care se vor împiedica în drumul lor.

Dar tot aşa cum uciderea din strada Atocha[1] a împins guvernul pe calea negocierii, răpirea preşedintelui Tribunalului

[1] În Madrid.

Suprem de Justiție Militară şi asasinările poliţiştilor care au încheiat acea săptămână de teroare au împins partidele de stânga pe calea începută imediat după referendumul Legii pentru Reformă, ceea ce punea capăt oricărei discuţii pentru a opri procesul printr-o intervenţie militară. A fost reacţia populară faţă de asasinatele din acea săptămână din ianuarie, hotărârea luată de mii de persoane de a nu ceda în faţa fricii şi de a ieşi în stradă pentru a conduce pe cei morţi, reafirmarea înţelegerii democratice cu ajutorul mijloacelor de comunicare, comportarea urmată de conducătorii Partidului Comunist, calmul şi autocontrolul guvernului ceea ce a împiedicat ca acea confluenţă de terorişti de extremă dreaptă şi de extremă stângă să-şi atingă scopul: nu s-a remilitarizat ordinea publică nici opoziţia democratică nu s-a reîntors la taberele sale de iarnă.

Dimpotrivă, s-a accelerat procesul de negociere şi de legalizare a partidelor politice: cu o lovitură de cutezanţă, Adolfo Suárez a legalizat Partidul Comunist, primă decizie politică de mare profunzime luată în Spania fără permisiunea militarilor, şi împotriva opiniei lor majoritare, de către un guvern civil. Începând de aici, calea spre alegeri era deschisă şi cei înscrişi au fost mai mult de o sută, o ciorbă de scrisuri, cum s-a spus atunci, temându-se ca din acea efervescenţă politică va ieşi un Parlament atomizat. Nu a fost aşa: alegerile din iunie 1977, primele de la 1936, au înseninat priveliştea concentrând voturile la două partide situate la dreapta şi stânga centrului politic: UCD[1], partidul sau mai curând coaliţia pe care Suárez o crease în mare grabă cu grupări care includeau de la vechii albaştri până la recenţi social-democraţi; şi PSOE, care suferise o veritabilă reînfiinţare începând cu ultimul congres din exil, organizat la Suresnes[2] în 1974, care a consacrat controlul conducerii sale de către o nouă generaţie de militanţi din interior. Pe aceste două partide le flanca, la dreapta şi stânga, Alianţa Populară, formată cu resturi din franchism, şi marele învins din această primă convocare, PCE, căruia unele studii îi pronosticaseră un rol similar celui jucat de omonimul său italian la ieşirea din

[1] Unión de Centro Democrático, Uniunea Centrului Democratic.
[2] În Franţa.

fascism. Şi mai rău oprite pe loc au rămas proiectele, despre care nu s-a mai auzit niciodată, de partid democrat-creştin lansat împotriva opiniei episcopilor. Cadrul îl completau diferite partide naţionaliste şi regionaliste, care în nici un caz nu s-au aflat în fruntea rezultatelor în propriile lor circumscripţii.

În alegeri ieşiseră victorioase partidele mai apropiate de centru, dar în special partidele conduse de lideri tineri, cu partide nou-formate – chiar dacă PSOE putea să se laude cu o istorie aproape centenară – care se prezentaseră în faţa publicului, într-o campanie foarte personalizată, cu mesaje de schimbare în cadrul unei ordini. Adolfo Suárez şi Felipe González, la fel ca şi regele Juan Carlos, aparţineau unor generaţii ce reprezentau o ruptură cu trecutul şi nu evocau, prin vârsta lor, amintiri ale războiului civil. În afara PCE, condus de un marcant lider comunist din anii '30, Alianţa Populară, ce reunea pe Manuel Fraga şi pe câteva personalităţi ale regimului Franco, şi Partidul Socialist Popular al „bătrânului profesor" Enrique Tierno[1] au suferit un eşec total. E lipsit de importanţă a aminti, dar în timpul alegerilor s-a produs ceva aşa ca la moartea rituală a tătânelui: feţe noi şi un aer de libertate proaspăt încercată a străbătut de sus în jos întreaga societate spaniolă.

Căci, efectiv, acel moment a fost trăit ca o explozie de libertate după patruzeci de ani în care manifestările culturale au fost tot timpul supuse cenzurii. Fără îndoială, la noul climat de vitalitate şi pluralism cultural a contribuit faptul că în anii tranziţiei politice rămâneau activi unii dintre creatorii generaţiei anului 1927 care, fie au primit recunoaşterea universală a operei lor, cu acordarea Premiului Nobel lui Vicente Aleixandre[2] în 1977, fie se reîntorceau în Spania după un lung exil, ca Rafael Alberti, poetul comunist al Republicii ales senator în primele Cortesuri ale monarhiei. Alături de ei, cei care au făcut războiul foarte tineri sau cei care l-au cunoscut de copii au simţit nevoia de a-şi arunca privirea în trecut într-un exerciţiu de memorie care a cuprins cinematografia, naraţiunea şi amintirile personale.

---

[1] Galván.

[2] (1898-1984), poet.

PERIOADĂ DE CONSENS

Era, deci, configurat în 1977 un prim sistem de partide care nu semăna deloc cu cel ieşit din alegerile din 1931: o nouă discontinuitate într-o istorie discontinuă. Despărţirea stânga/dreapta nu mai era tăiată de linia confesională a unui aşa de catastrofic rezultat, de clasă socială nici de lealitate faţă de o formă de guvernare, dacă monarhică sau republicană. Şi aşa de important ca aceasta: dacă atunci partidele care formau guvernul provizoriu au obţinut o covârşitoare majoritate parlamentară, acum despărţirea stânga/dreapta a fost foarte echilibrată. În fine, atât la dreapta cât şi la stânga învingătorii se situau în zona mai apropiată de centru, în timp ce spre extreme se aflau numai alte două partide minoritare; alt spaţiu ocupat de către cei 25 de deputaţi din partide de interes nestatal – regionaliste ori naţionaliste –, ce reprezentau un 7 la sută din electorat, completa un sistem care a putut să se definească drept bipartidism imperfect: două partide obţinuseră 63 la sută din voturi şi îşi împărţeau 80 la sută din locuri în Parlament.

Împărţind aproape pe jumătate preferinţele faţă de dreapta şi stânga, fără a da majoritatea nici unui partid, alegerile au împins iarăşi procesul politic sub semnul negocierii şi consensului. Toate partidele cu reprezentare parlamentară au avut prilejul de a-şi expune programele şi obiectivele în prima dezbatere parlamentară ţinută la sfârşitul lui iulie 1977. Lărgirea amnistiei, depăşirea rămăşiţelor războiului civil, înfruntarea crizei economice, elaborarea unei Constituţii cu participarea tuturor grupurilor din Cameră, recunoaşterea personalităţii regiunilor şi naţionalităţilor, restabilirea drepturilor istorice ale Euskadi[1], au fost unele din intenţiile enunţate de liderii partidelor în numele respectivelor lor grupuri. Din tot acest lucru, primul care s-a dezbătut a fost un proiect de Lege de Amnistie prezentat împreună de grupurile centrist, socialist, comunist, minorităţi bască şi catalană, mixt şi socialiste din Catalonia. La dezbaterea acestui proiect s-a vorbit mult despre trecut, despre război, despre dictatură, despre cei reprimaţi; dar s-a vorbit în termeni de a-l şterge, a-l înmormânta, a-l depăşi.

---

[1] Ţara Bascilor.

Hotărârea de a da uitării trecutul şi a nu-l folosi ca armă de luptă politică s-a completat cu necesitatea de a conduce procesul în aşa fel încât nimeni dispus să accepte noile reguli să nu rămână pe dinafară: a fost amintirea a ceea ce deja toţi înţelegeau ca o tragică sciziune politică şi socială cea care a acţionat ca întărire a unui consens ce făcea parte din limbajul de rezistenţă faţă de dictatura din anii '40. În acest fel, şi cum prevăzuseră acele grupuri, amnistia generală promulgată în octombrie 1977 a fost prima treaptă a unui proces care, cu ajutorul unei Constituţii democratice, trebuia să ducă la primirea Spaniei în Comunitatea Europeană. Acele măsuri se luau cu sprijinul tuturor grupurilor parlamentare, care foarte curând au avut de asemenea pe masă prima ciornă de text constituţional. La 23 decembrie, Comisia Constituţională de rapoarte a prezentat proiectul care trebuia să fie supus dezbaterii grupurilor parlamentare.

Textul aprobat, ca şi procesul însuşi din care a rezultat, constituie o noutate în atât de bătătorita istorie constituţională a Spaniei. Bazat pe principiile de egalitate, libertate şi pluralism politic, Statul se defineşte ca democratic şi social de drept şi se organizează ca monarhie parlamentară. Problema cea mai delicată cu care s-au confruntat constituanţii a fost cea a recunoaşterii de realităţi naţionale diferite de cea spaniolă. După o lungă şi dură dezbatere care a fost pe punctul de a rupe consensul, Constituţia a introdus pentru prima oară termenul naţionalitate recunoscând şi garantând „dreptul la autonomia naţionalităţilor şi regiunilor", după ce a afirmat cu anumită emfază şi redundanţă „indisolubila unitate a naţiunii spaniole, patrie comună şi indivizibilă a tuturor spaniolilor" şi a stabilit suveranitatea naţională în grija „poporului spaniol". Constituţia nu recunoaşte nici o religie oficială, dar menţionează în mod expres Biserica romano-catolică; şi în privinţa forţelor armate, cărora le atribuie misiunea de „a garanta suveranitatea şi independenţa Spaniei, a apăra integritatea teritorială şi ordinea sa constituţională", prima referire se află în Capitolul Preliminar, care constituţionalizează şi existenţa de partide politice, sindicate şi grupări patronale.

În lunga expunere de drepturi şi îndatoriri pe care o cuprinde Capitolul I se deschide calea spre divorţ cu o formulă care va da loc la nenumărate dezbateri, şi se constituţionalizează dreptul la grevă, deşi nu cel de libertate de conştiinţă. Statul trebuie să pro-

moveze bunăstarea într-un sistem de economie mixtă şi recunoaştere a proprietăţii private şi a pieţei libere, deşi cu un sector public şi cu intervenţia pe calea planificării economice şi chiar a confiscării proprietăţii în caz de nevoie. În sfârşit, Constituţia limitează puterile coroanei, consacră bicameralismul cu criterii de reprezentare proporţională pentru Congresul Deputaţilor, şi sistem majoritar cu reprezentare egală pentru provincie pentru Senat. E semnificativ că povara trecutului sau, mai exact, frica de a repeta ceea ce au fost considerate drept greşeli care deschiseseră porţile spre conflicte sângeroase i-a determinat şi pe părinţii Constituţiei să întărească puterea executivă în faţa Parlamentului, cu moţiunea de cenzură constructivă care face practic imposibilă răsturnarea guvernului la iniţiativa Congresului.

Textul constituţional, cu problemele sale deschise şi ambiguităţile sale, a obţinut o foarte largă majoritate la votarea de către Cortesuri şi un consens social generalizat, din care s-au exclus doar naţionaliştii basci, la referendumul organizat la 6 decembrie 1978. Mai înainte, în timp ce Constituţia se dezbătea, a fost relativ uşor să se iniţieze o etapă originală de înţelegeri între partide asupra problemelor nerezolvate. Mai întâi şi întâi, fiindcă nu îngăduia nici o amânare, a fost negocierea unui pact social, semnat la Moncloa[1], pentru a ieşi din criza economică prin dirijarea de creşteri salariale la niveluri inferioare inflaţiei prevăzute, angajându-se în schimb guvernul să stimuleze măsuri cu caracter redistributiv, precum o reformă fiscală şi îmbunătăţiri sociale.

Mai laborios şi confuz a fost să se găsească un făgaş pe unde să se poată scurge revendicările cu privire la deplina autonomie, cerută de partidele naţionaliste. Manifestările pentru autonomie fuseseră îndeosebi masive în Catalonia, unde Assemblea de Catalunya[2] de la începutul anilor '70 şi Consell de Forces Politiques de Catalunya din decembrie 1975 se lipiseră de opoziţia naţionalistă şi de stânga. Consell cerea aprobarea unui Statut de Autonomie din care va rezulta restabi-

[1] Palatul Moncloa, lângă Madrid, reşedinţa şefului guvernului spaniol. Acolo se ţin recepţiile în onoarea oamenilor de Stat străini şi întâlnirile la vârf. Moncloa desemnează, de asemenea, prin extindere, guvernul spaniol.
[2] Adunarea din Catalonia.

lirea Generalitat, deşi guvernul a preferat să înfrunte chestiunea prin negocieri directe cu titularii instituţiilor autonome zămislite în anii '30, Josep Tarradellas şi Jesús María Leizaola, ambii în exil, care au dus la restabilirea Generalitat şi a Consiliului Basc.

Punerea în mişcare a procesului autonom, înainte de a se promulga Constituţia, a trezit în alte regiuni mişcări pe care guvernul a încercat să le canalizeze trecând la constituirea de organe preautonome. Din martie până în septembrie 1978 s-au publicat decrete-legi regale care stabileau pentru Galicia, Aragón, Ţinutul Valencian, Canare, Andaluzia, Extremadura, Castilia şi León şi Castilia-La Mancha, Junte sau Consilii Generale care trebuiau să conducă procesul până la dobândirea respectivelor lor autonomii. Modul pragmatic de a rezolva cererile autonome din toate regiunile a lăsat pendinte pentru după Constituţie un cumul de probleme care vor sfârşi prin a micşora succesul obţinut de guvern în înţelegerile sale cu naţionalismele istorice. Întrucât ceea ce era în discuţie, deşi niciodată nu s-a discutat în mod expres, faţă de aceste proceduri era dacă structura finală a Statului va rămâne sub logica federală sau dacă autonomiile catalană şi bască, şi poate galiciană, vor primi un tratament special.

FRAGILITATE ŞI CONSOLIDARE A DEMOCRAŢIEI

Speranţa că odată acordată amnistia generală şi promulgată o Constituţie democratică terorismul o să scadă, până la dispariţie, nu numai nu s-a văzut împlinită, ci, din contră, a trebuit să fie înlocuită cu evidenţa contrară. Pe măsură ce procesul avansa, atentatele se înmulţeau şi totodată se îndreptau spre obiective anume, cu scopul de a provoca forţele armate: dacă în 1973, an al asasinării lui Carrero Blanco, au fost patru atentate teroriste cu victime mortale, în 1978 se produceau 71, cu rezultatul de 85 de morţi, şi numărul lor va continua să crească până în 1980, cu 91 atentate şi 124 morţi, cel mai ridicat din tot şirul. Acţiunilor teroriste, cu protagonişti în primul rând şi la loc de frunte din ETA, însă din care nu au lipsit grupări de extrema stângă şi extrema dreaptă, s-a adăugat nemulţumirea militară, cu unele conspiraţii şi încercări de lovitură de Stat cărora guvernul a putut să le pună capăt, deşi arătând o progresivă slăbiciune, acutizată de conducerea eratică a procesului autonom.

Foarte curând s-a văzut că sfârşitului definitiv al regimului Franco nu-i succedase cea mai bună dintre lumile posibilă, ci un sistem politic asediat de numeroşi şi puternici inamici. Cea mai gravă problemă a constat, totuşi, în faptul că partidul la guvernare, UCD, a intrat de la promulgarea Constituţiei şi imediatele alegeri generale, care au repetat rezultatele celor anterioare, într-un proces de fragmentare şi divizare internă care va sfârşi prin a-l devora pe creatorul său şi a dizolva produsul său. După o moţiune de cenzură prezentată de PSOE, mai multe crize de guvern şi pierderea controlului asupra propriului grup parlamentar, Adolfo Suárez a prezentat demisia ca preşedinte al Guvernului în ianuarie 1981, aşternând în rândurile celor care au ascultat dramaticul său discurs umbra unei nesiguranţe: democraţia era din nou firavă în Spania. Într-adevăr, la câteva săptămâni, în ziua de 23 februarie, o încercare de lovitură de Stat după vechiul obicei punea în lumină fragilitatea instituţiilor democratice.

Intervenţia regelui şi demonstraţia cetăţenească masivă au redat avântul politic necesar pentru a continua în procesul de consolidare democratică, dar nu au fost suficiente pentru ca UCD să reuşească refacerea unităţii sale interne. Partidul la guvernare, victimă a facţionalismului, a sfârşit prin a se fragmenta în mai multe grupuri, săvârşind astfel propria sa distrugere şi arătându-se incapabil de a pune capăt perioadei de instabilitate deschisă după promulgarea Constituţiei. Succesorul lui Adolfo Suárez, Leopoldo Calvo-Sotelo, a încercat să amâne situaţia odată cu primirea Spaniei în NATO şi cu un pact cu PSOE pentru a pune în ordine dezvoltarea autonomă şi organizarea procesului împotriva complotiştilor din februarie. Dar, nemaifiind ajutat de către partidul său şi cu propriul său grup parlamentar torpilând politica sa, nu i-a rămas altceva decât să devanseze sfârşitul legislaturii şi să convoace noi alegeri pentru 22 octombrie 1982.

În acea zi, PSOE a obţinut majoritatea absolută într-una din situaţiile cele mai delicate de până la atunci fragila democraţie spaniolă: nu se depăşiseră cele mai rele efecte ale crizei economice începute în 1974: inflaţia nu scădea de 15 la sută pe an, deficitul în continuă creştere şi pierderea de neoprit a locurilor de muncă până la a ajunge şomajul la 16,5 la sută din populaţia activă. Crizei economice i se adăuga tensiunea politică provo-

cată de prăbuşirea partidului de guvernământ, permanentele lovituri ale terorismului ETA, nesigura conducere a procesului autonom şi obstacolele puse de Franţa în calea primirii Spaniei în Comunitatea Europeană. În mijlocul acelei tensiuni, amintirea loviturii militare nu demult a devenit prezentă prin descoperirea unei noi conspiraţii şi arestarea altor trei complotişti.

Extinsa necesitate de a reafirma opţiunea majorităţii spaniolilor pentru democraţie a impregnat convocarea electorală cu un sentiment care depăşea simpla repetare rituală a alegerilor într-o democraţie consolidată. Era vorba despre confirmarea sistemului stabilit în 1977 şi 1978 şi de a respinge impresia că o dezamăgire populară, tradusă într-un coeficient crescând de abţinere să însemne nemulţumire faţă de instituţiile democratice. Şi, întradevăr, alegerile au întrerupt tendinţa către o abţinere crescândă şi au risipit îndoielile cu privire la nivelul de legitimitate de care democraţia ar putea să se bucure în rândurile spaniolilor. Gradul de participare a fost cel mai ridicat din cele înregistrate până atunci: un 79,8 la sută din censul electoral, faţă de 68,1 din cele anterioare. Dat fiind această supraîncărcare emoţională, alegerilor din octombrie 1982 li s-a atribuit un efect relegitimator al democraţiei şi s-a văzut în ele sfârşitul procesului de tranziţie politică şi începutul fazei sale de consolidare.

Victoria PSOE, cu aproape jumătate din voturile emise; falimentul principalului partid protagonist al tranziţiei, UCD; ascensiunea coaliţiei în frunte cu Alianţa Populară; prăbuşirea PCE şi confirmarea partidelor naţionaliste în Catalonia şi Euskadi, au provocat o schimbare radicală în sistemul de partide. Bipartidismul imperfect a lăsat loc unui sistem de partid predominant, un fapt care nu este irelevant pentru a înţelege condiţiile în care s-a desfăşurat procesul de consolidare a democraţiei, cum de asemenea nu era sistemul ieşit din alegerile din 1977 pentru a înţelege cotiturile şi întorsăturile procesului de tranziţie.

Întrucât cu un partid disciplinat sub o conducere de necontestat şi cu o atât de largă majoritate, socialiştii au putut să desfăşoare în sfârşit o politică sprijinită dinspre un guvern dotat cu autoritate şi cu putere. Politica, în liniile sale generale, s-a îndreptat spre redresarea situaţiei economice cu măsuri de reglementare; completarea hărţii autonome, cu aprobarea Statutelor de Autono-

mie care mai erau în suspensie şi a unei Legi Organice de Finanţare a Comunităţilor Autonome; realizarea unei armate mai reduse şi în aceeaşi măsură mai eficace şi subordonate puterii civile; convenirea cu Biserica a unei finanţări regulate a reţelei de centre private de învăţământ primar; începerea mereu amânatei reforme a justiţiei; dotarea Statului cu mai multe resurse în scopul realizării de politici sociale; liniştirea antreprenorilor nemanifestând nici o dorinţă de naţionalizare şi intervenţionistă, ba dimpotrivă, care caracteriza guvernul; întărirea politicilor de „vertebrare" a Spaniei cu ajutorul proiectelor de lucrări publice şi activităţi în comunicaţii; insistarea asupra ideii de Spania, de cultură spaniolă, dotând capitalele cu înzestrări; în fine, şi în ceea ce priveşte politica externă, folosirea plusului de energie derivat din aspiraţia de a fi pe deplin europeni pentru a afirma prezenţa Spaniei în domeniul extern, menţinând-o în NATO, forţând marşul pentru deplina ei admitere în Comunitatea Europeană şi salvgardând relaţiile bilaterale cu Statale Unite.

Toate acestea au fost conduse cu bun tact şi rezultate mulţumitoare. Secularele probleme militară şi religioasă au dispărut de pe scenă şi din dezbaterea politică; economia s-a redresat, căzând inflaţia la mărimi de o singură cifră, chiar dacă nu a fost chip ca şomajul să coboare: conflictele sociale au venit mai mult de la cei care au suferit reglementarea şi reconversiunea industrială decât de la clasa managerială; Comunităţile Autonome au culminat cu aprobarea statutelor lor, au organizat alegeri pentru respectivele lor parlamente şi au început să realizeze competenţele lor; primăriile au putut să pună capăt excesele urbanistice, să pună în ordine oraşele, să îmbunătăţească serviciile, să construiască noi înzestrări culturale; Spania a intrat în Europa şi nu a ieşit din NATO. Şi ceea ce era atât de important pentru guvernul şi partidul care îl susţinea: opoziţia nu dădea nici un semn de a ridica capul.

Astfel încât acum era prea târziu: dacă promulgarea Constituţiei a simbolizat sfârşitul tranziţiei politice, semnarea Actului de Aderare la Comunitatea Europeană la 12 iunie 1985 simboliza realizarea consolidării democratice. Final al unui lung periplu, al unei voinţe permanent frustrate de a fi ca europenii, al unei retrageri vanitoase în conflicte interne. Exista, deci, motive pentru euforie, şi

cu acel spirit s-a început etapa următoare. Partidul, fără fisuri; guvernul, unanim în direcţia marcată de preşedinte; economia, în pragul unei puternice dezvoltări; prestigiul internaţional, mai mult decât ridicat; societatea, plină de încredere. Era Spania, în sfârşit vertebrată, fără istorica sa conştiinţă de insucces, care pusese capăt, graţie generaţiei ce dobândise în anii '60 uzul raţiunii politice, anomaliei sale ancestrale. Sunase ceasul normalizării.

Oglindă a acestei stări de spirit au fost marile splendori din 1992: jocuri olimpice la Barcelona, expoziţie universală la Sevilla. Dar când luminile sărbătorii s-au stins, din acea stare de spirit a rămas doar spartul târgului. Împrăştierea grevei generale pe care sindicatul frate o convocase cu succes în 1988 în sfârşit fusese o lovitură puternică de ciocan asupra nemulţumirii larg-răspândite în societate mai mult din cauza modului de a face politică decât din cauza politicilor concrete realizate de guvern. După aceea, în anul următor au început să iasă la iveală practici nelegale de finanţare a partidului, trafic de influenţă, primire de comisioane, căpătuire cu funcţii publice; pe scurt, a apărut în centrul dezbaterii publice cuvântul odios corupţie. Sistemul de partid dominant dăduse naştere, ca şi în epoca moderată, unei corupţii nestăpânite ce părea să fi infectat însuşi miezul sistemului politic, nucleul conducător al partidului la putere şi instituţiile administrate de responsabilii săi.

Problema a fost că acele acuzaţii de corupţie şi procesele pentru războiul murdar împotriva ETA redeschise începând de la găsirea cadavrelor a doi dintre membrii săi care fuseseră arestaţi, torturaţi şi asasinaţi de forţele de siguranţă, nu au aflat la PSOE un răspuns clar şi convingător, ci, din contră, au servit pentru a începe un proces de ireparabilă sciziune la vârf. Scăderea sprijinului din partea publicului, criza internă a conducerii şi gravitatea acuzaţiilor au fost factori care au permis partidului din opoziţie, reînfiinţat ca Partid Popular în 1989, după o confuză trecere de la conducerea lui Fraga la alegerea lui José María Aznar ca preşedinte al noului partid, să se prezinte ca alternativă credibilă de guvernare.

Contra aproape oricărei previziuni, în 1993 socialiştii au câştigat din nou alegerile, dar de astă dată fără majoritate absolută, nişte rezultate care, în faţa dezvăluirii neîncetate de noi

scandaluri, nu au putut să se repete în 1996 când Partidul Popular, care progresase în votul urban, tânăr şi instruit, a inversat raportul între cele două partide şi a putut să formeze un guvern minoritar cu sprijinul naţionaliştilor catalani şi basci. Popularii au început să guverneze ca şi cum nu i-ar călăuzi decât un scop: erodarea până la distrugere a posibilităţilor ca adversarii lor să-şi revină curând şi să poată câştiga în viitorul tur. Plictisită cum se simţea deja opinia publică de Filesa[1], Gal[2], corupţie, Roldán[3] şi restul, PP nu înceta să aducă vorba despre acest lucru în fiecare zi, începând în plus un război mediatic destinat să lichideze mijloacele de comunicare ce nu-i fuseseră favorabile.

Această direcţie greşită a fost corectată la jumătatea legislaturii, când guvernul a putut să se simtă mai ferm aşezat şi să priceapă că singurul fel de a consolida lucrul deja atins cerea o deplasare spre centru. Responsabilii de cele mai grosolane manevre îndreptate spre a menţine vie starea de crispare, purtătorul de cuvânt şi prim-vicepreşedintele, au fost înlocuiţi şi în locul lor au apărut feţe mai puţin ursuze, mai susceptibile de a prinde voturi în teritoriul din centru. Aşa a fost: cu redresarea economică, deja începută din 1994, în plină dezvoltare şi creare de locuri de muncă, succesul în îndeplinirea criteriilor de convergenţă cerute de tratatul de la Maastricht, pensionarii liniştiţi pentru că nimeni nu le „furase" drepturile, relaţiile cu sindicatele într-o surprinzătoare fază de calm, şi o politică îndreptată spre ţeserea unei solide reţele de putere economică şi mediatică bazată pe privatizarea completă a întreprinderilor publice, nu i-a fost greu Partidului Popular să obţină majoritatea absolută la următoarele alegeri; e drept că împreună cu socialiştii făcând tot posibilul ca să garanteze acea victorie: procesul declanşat de la demisia lui Felipe González nu putea să se limpezească până la demisia prezentată de Joaquín Almunia după înfrângerea electorală din anul 2000. Cei treisprezece ani şi ceva de guvernări socialiste vor fi, aşadar, urmaţi de cel puţin opt ani de guvernare a

[1] Cazul Filesa, de corupţie.
[2] Grupos Antiteroristas de liberación (anii 1980) pentru a lupta împotriva ETA.
[3] Luis.

PP: un grad de stabilitate într-adevăr neobişnuit în regimurile liberale sau democratice născute în Spania în ultimele două secole.

Stabilitate politică totuşi care nu a împiedicat, ba dimpotrivă, ca societatea spaniolă să fi suferit schimbări considerabile în ultimul sfert de secol. Mai întâi lucrul cel mai evident: din 1975 numărul de naşteri a scăzut în mod substanţial, astfel încât ritmurile de reproducere nu mai garantează creşterea vegetativă a populaţiei; dacă creşte este prin aportul imigraţiei, al tinerilor care vin în căutare de lucru – o situaţie complet nouă – şi al copiilor care aici îi nasc. Acest declin este legat în mod evident de masiva încadrare a femeilor în piaţa muncii, harnice care caută angajare sau care o găsesc. Ceea ce la rândul său o legătură are cu structura familiei, care şi-a redus pe termen mediu mărimea sa în acelaşi timp ce creştea numărul celor unipersonale şi celor monoparentale.

Sub democraţie se poate de asemenea socoti încheiată regruparea populaţiei care a avut loc din cauza marilor mişcări migratorii din anii '60. Criza şi transformarea industrială şi dezvoltarea Statului de Bunăstare din anii '80 au stabilit familiile în habitatele lor tradiţionale şi au oprit creşterea marilor oraşe. Dezechilibrele regionale nu s-au acutizat şi chiar în unele regiuni caracterizate prin necontenitul lor bilanţ migrator negativ s-a început o uşoară redresare. Oraşele de mărime mijlocie au suportat bine şi au fost principalele beneficiare ale reduselor curente migratorii şi ale persistentei deşi logic mai puţin pronunţate scăderi a populaţiei agrare, până la a se situa în 2002 la numai 6,4 la sută din întreaga populaţie activă. S-ar spune că tranziţia profesională de asemenea s-a încheiat cu o creştere impresionantă a celor ocupaţi în servicii, care a atins în acelaşi an 62 la sută din total, menţinerea sectorului construcţiei la un 11,8, şi scăderea populaţiei dedicată industriei, care este acum[1] la 19,2 la sută.

O schimbare de această mărime în structurile de bază ale societăţii a avut de-a face cu o schimbare corelativă în morala şi obiceiurile sale. Legalizarea avortului, folosirea de anticoncepţionale, autonomia şi egalitatea juridică a femeilor, accesul lor la piaţa muncii au eliberat de interdicţii ancestrale relaţiile de gen odată cu legalizarea căsătoriilor în fapt indiferent de sex a celor interesaţi.

[1] Cifrele sunt anterioare anului 2006.

Valorile religioase care dominau morala publică şi privată au fost înlocuite într-un proces foarte rapid cu valori seculare, astfel încât religia administrată în Spania aproape în regim de monopol de Biserica catolică, ocupantă tradiţională a spaţiului public, a început să fie o problemă a conştiinţei fiecăruia, chiar dacă episcopii s-au luptat cu succes pentru asigurarea unei importante reţele de centre şcolare şi au reuşit ca în ultima Lege a Reformei Educative ministerul să le fi cedat competenţa într-un domeniu de cunoaştere inclus în programa şcolară. Altminteri, schimbările în structura profesională şi în piaţa muncii au stabilit altă relaţie cu munca, accentul pe industrializare a lăsat loc unei economii de servicii, cu slujbe mai schimbătoare, fără legătura cu locul de muncă proprie capitalismului corporativizat al franchismului.

Toate aceste procese au avut loc în mijlocul unei munci persistente de căutare şi construire de identităţi colective, care în domeniul cultural şi-a găsit expresia în celebra „mutare" care a umplut de viaţă nocturnă majoritatea oraşelor, şi în prezenţa producţiilor culturale pe plan internaţional în creştere din anii '90. Pe de o parte, deschiderea spre exterior, definitiv consacrată cu participarea deplină la instituţii din Uniunea Europeană, a determinat o anumită dorinţă de modernitate, un interes pentru a demonstra celorlalţi că spaniolii erau perfect moderni, ceea ce însemna că erau în sfârşit europeni. Pe de alta, consolidarea Statului Autonomiilor, cu apariţia de elite cu o solidă bază de putere în respectivele lor Comunităţi Autonome, a favorizat o virare spre conceptul local şi regional (sau naţional, dacă e vorba despre comunităţile numite istorice), întruchipat în ceea ce s-a numit puţin pompos „redobândire de semne de identitate". Instituţiile culturale proprii din fiecare regiune şi naţionalitate au primit substanţiale ajutoare oficiale şi limbile catalană, galiciană şi bască s-au consolidat şi s-au extins graţie ajutorului respectivelor lor guverne autonome. Rod deopotrivă al apariţiei de elite cu putere locală şi regională a fost creşterea numărului de universităţi, muzee, săli de spectacole, televiziuni şi celelalte înzestrări culturale.

S-a consolidat astfel ceea ce s-ar putea lua drept o specificitate a culturii politice spaniole din acei ani: intersectarea la mulţi cetăţeni a trei identităţi suprapuse care coexistă ori se exclud. Este, desigur, cetăţean al Europei, dar, de asemeni, este

basc, catalan, galician, andaluz... şi/sau spaniol în proporţii diferite, în funcţie de naţionalităţi sau regiuni. Între identitatea europeană şi cele etnico-locale, o gamă de posibilităţi se deschide care pune în relief persistenţa problemei naţionale, deschisă odată cu criza morală de la finele secolului al XIX-lea şi neînchisă când începe secolul XXI.

ŞI UN SEMN DE ÎNTREBARE PENTRU VIITOR

Pentru că, într-adevăr, legitimitatea de care s-a bucurat Statul spaniol cu începere din 1978, ratificată şi adâncită de succesivele consultări electorale, stabilitatea sistemului de partide şi alternanţa de stânga şi dreapta în fruntea guvernului, absenţa de puternice partide antisistem, rădăcinile pe care au reuşit să le prindă instituţiile autonome, integrarea în Europa, confirmă că democraţia spaniolă este astăzi una consolidată. Acea stabilitate a suportat fără ireparabile eroziuni perioade de nesiguranţă provocate de neîncetata activitate teroristă a ETA, succesiunea de scandaluri legate de războiul murdar, corupţia derivată din finanţarea nelegală a partidelor şi grosolănia care a dominat relaţiile între guvern şi opoziţie în anii '90. Nimic din acestea nu a fost de ajuns pentru a scădea nivelul de legitimitate al democraţiei şi consensul general în jurul valabilităţii Constituţiei din 1978.

Rămâne, totuşi, deschisă problema a ceea ce Jordi Pujol, fost preşedinte al Generalitat din Catalonia, îi place să numească îmbinare a faptelor diferenţiale în Statul spaniol. În această privinţă, consolidarea democraţiei nu a fost însoţită de o mai mare lealitate faţă de Constituţie a partidelor naţionaliste care au exercitat responsabilităţi de guvernare în Comunităţile lor Autonome ori au influenţat asupra guvernării Statului cu ajutorul pactelor de legislatură cu Partidul Socialist în 1993 şi cu Partidul Popular în 1996. Spre deosebire de ce se putea aştepta, nici aprobarea Statutelor de Autonomie, care a permis partidelor naţionaliste să guverneze fără întrerupere în respectivele lor Comunităţi Autonome, nici pactele de legislatură realizate cu partide de interes statal nu au servit pentru a spori lealitatea lor faţă de sistemul creat în 1978.

Dimpotrivă, într-o Declarație semnată la Barcelona în iulie 1998, Partidul Naționalist Basc, Convergència i Unió[1] și Blocul Naționalist Galician se plângeau că după douăzeci de ani de democrație va continua „fără a se rezolva articulația Statului spaniol ca multinațional", care potrivit textului de lucru ce însoțea documentul putea doar să se înțeleagă ca o propunere de „a depăși cadrul actual și a avansa în conformația instituțională și politică a unui Stat multinațional". În sens identic s-au manifestat liderii respectivelor formațiuni politice când au insistat pe atunci asupra îngustimii la care rămăsese Constituția: naționaliștii catalani, care aspirau la o suveranitate împărțită, nu erau inserați în ea. Jordi Pujol, într-o dezbatere de politică generală, a socotit drept epuizat Statul autonom și a propus deschiderea unui nou proces constituant.

Chiar în acea vară din 1998, PNV și EA[2] au consfințit un pact secret cu ETA prin care se angajau „să facă pași efectivi, spre binele creării unei structuri instituționale și suverane, care să cuprindă în sânul său Araba[3], Bizkaia, Gipuzkoa, Lapurdi, Nafarroa și Zuberoa". Drept urmare a pactului, PNV și EA au semnat în septembrie același an un acord cu Euskal Herritarrok[4] în care se ridica teritorialitatea și suveranitatea ca probleme de rezolvat în negocieri cu Statele spaniol și francez. Începând din acel moment, PNV a abordat o politică suveranistă care și-a găsit expresia oficială în adunarea generală organizată în anul 2000 care definește Poporul Basc drept comunitatea de baștină ce trăiește în Euskal Herria[5], un teritoriu de 20.885 kilometri pătrați întins de la Adour[6] la Ebru, de la Agüera[7] la Ezka[8], de la

---

[1] Convergență și Uniune.
[2] Eusko Alkartasuna (Solidaridad Vasca, Solidaritate Bască), partid independentist basc.
[3] În Euskera, în spaniolă Alava, provincie din Spania, teritoriu istoric al Comunități Autonome Pais Vasco.
[4] „Cetățeni Basci", coaliție independentistă de stânga bască.
[5] Țara Bascilor.
[6] Râu în sud-vestul Franței, își încheie cursul în Țara Bascilor, vărsându-se în Atlantic.
[7] Oraș pe coasta Atlanticului.
[8] Râu.

Bayonne la Valdegobia[1], de la Truzios[2] la Ablitas[3] şi la Barkoxe[4]. Despre ce e vorba e că această comunitate de baştină dobândeşte, prin exercitarea dreptului la autodeterminare pe care Statele francez şi spaniol trebuie să-l accepte, deplina suveranitate, în aşa fel încât să se poată constitui într-un nou Stat în cadrul Uniunii Europene.

Ca trecere spre acea suveranitate deplină, el lehendakari[5] Juan José Ibarretxe a elaborat un plan care va acorda Euskadi[6] un statut de liberă asociere cu Statul spaniol. Nu mai era vorba de transferuri de competenţe nici de reformări ale Senatului; nu se discuta în ceea ce priveşte realizarea statutelor de autonomie nici de a prezenta întregul lor potenţial faţă de dispoziţiile adiţionale din Constituţie privitoare la drepturi istorice şi regim de privilegiu, nici de a reitera necesitatea ca Spania să se transforme în Stat multinaţional. În ultimii ani, s-a ajuns la un punct în care obiectul de discuţie este din nou, aşa cum a fost de atâtea ori în cele două secole trecute, Constituţia însăşi, pe care partidele naţionaliste o consideră epuizată, excesiv de îngustă pentru a cuprinde noile lor cereri. PNV a ridicat libera asociere cu Statul spaniol ca prim pas al unui proces de secesiune, în timp ce Parlamentul din Catalonia, la rândul său, după alegerile autonome din 2003 care au dat loc formării unui guvern de stânga prezidat de socialistul Pasqual Maragall, a elaborat un proiect de nou Statut care începe prin a declara Catalonia ca naţiune ce exprimă „voinţa sa de a fi" şi care doreşte să menţină un nou tip de relaţii cu „popoarele din Spania".

În timp ce naţionaliştii din Euskadi şi Catalonia prezentau sau elaborau aceste noi cereri, situaţia politică generală a cunoscut o răsturnare considerabilă după atentatele islamiste din 11 martie 2004 la Madrid şi victoria, trei zile mai târziu, a PSOE

---

[1] Municipiu în provincia Alava.
[2] Municipiu.
[3] Oraş şi municipalitate în provincia şi comunitatea autonomă Navarra, în nordul Spaniei.
[4] În bască, în franceză Barcus, localitate franceză.
[5] Preşedintele.
[6] Ţara Bascilor.

la alegerile generale. Partidul Popular, care sprijinise Statele Unite în declararea de război față de Irak, s-a văzut obligat să plece de la putere, ceea ce a slăbit imediat tensiunea creată în jurul problemei naționale în a doua legislatură prezidată de José María Aznar. Lipsit, totuși, de majoritate absolută, PSOE a început să guverneze cu sprijinul parlamentar al Stângii Unite și al Esquerra[1] Republicana din Catalonia. Dacă la respingerea zisului plan Ibarretxe a fost posibil un acord de bază cu Partidul Popular, noile politici realizate de socialiști în legătură cu lupta antiteroristă și noul Statut al Cataloniei – fără să mai vorbim de căsătoria între homosexuali sau noua lege a Învățământului – au mărit distanțele până într-acolo încât să distrugă orice posibilitate de acord între cele două mari partide de interes statal în jurul viitorului distribuirii de putere teritorială în Spania.

Rămâne vreun teren pentru ca procesul politic, negocierea bilaterală, să continue modelând prin înțelegeri dintre guverne centrale și comunități autonome Statul care a apărut descris pe jumătate din textul constituțional? Cu acest semn de întrebare se încheie parcursul prin accidentata construcție a Statului spaniol de la ridicarea la luptă, război și revoluție din 1808 până astăzi. Semn de întrebare în așteptarea unui răspuns inedit deoarece cadrul constituțional promulgat în 1978, oricât de flexibil și nedeterminat era în al său Capitol VIII, nu prevedea posibilitatea de a negocia cereri care să plece de la presupunerea unei egalități între națiuni, dintre care cea spaniolă ar fi încă una. Pe de altă parte, și așa cum se prezintă astăzi revendicările naționaliste, este iluzoriu a crede că un cadru federal care va egaliza în competențe de bază toate comunitățile autonome actuale, și care va cere o cultură politică de colaborare și opoziție într-o adevărată cameră de reprezentare teritorială și în organisme interguvernamentale, o să-i mulțumească pe cei care caută o relație bilaterală cu Statul începând de la recunoașterea unor presupuse drepturi istorice. Acestea sunt faptele și sub umbrele aruncate de confruntarea în jurul proiectelor de noi Statute, valabilității Constituției și a modelului de Stat construit cu începere de la al ei Capitol VIII se termină deocamdată această istorie.

[1] Stânga.

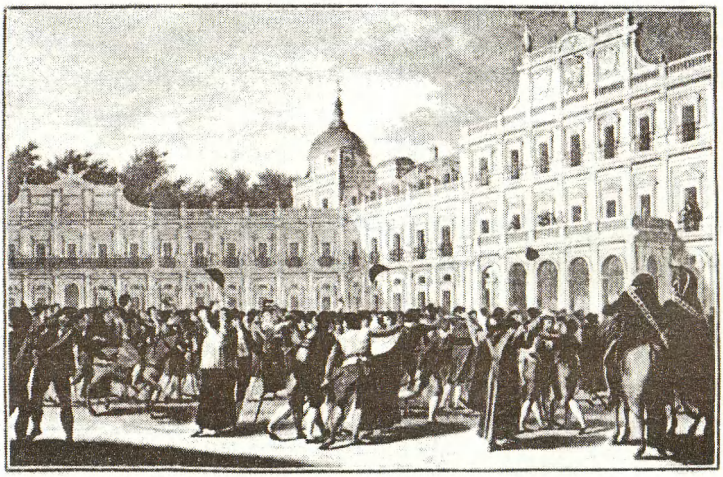

Carol al IV-lea abdică în favoarea lui Ferdinand al VII-lea în martie 1808 la Aranjuez.

Împuşcările din 3 mai 1808, de Francisco de Goya, Muzeul Prado. Madrid.

CRONOLOGIE

PREISTORIE ŞI COLONIZARE

Paleolitic Inferior Arhaic.	Prime vestigii de industrie litică. Venta Micena, Cueva[1] Victoria, Cortijo de Don Alfonso.
Paleolitic Inferior Clasic.	Acheulean[2] Străvechi. El Espinar, Oinar del Canto, El Aculadero, La Mesa, Puig D'En Roca, Avellaners[3].
	Acheulean Străvechi şi Mijlociu. Trasfensa. Pinedo.
	Acheulean Superior. Atapuerca. Gandaras de Budiño. Arriaga.
	Acheulean Final. El Castillo, Solana de Zamborino.
Paleolitic Mijlociu.	Musterian[4]. Morín, El Pendo, El Castillo, Leztxiki, Cueva. Millán, La Hermita, Peña Miel, Los Casares, Arbreda, El Ermitons, Cova Negra, Carigüela de Piñar, Cueva Hora, Gorham's Cave.
Paleolitic Superior.	Aurignacian[5]-Perigordian[6]. Morín, Cueto de la Mina. Solutrean[7]. Hornos de la Peña, Chaves, Grota Caldeirao, Parpalló, Cueva de Ambrosio, Mallaetes. Altamira, La Riera, Las Caldas.
	Neotirrenian[8]. Ekain, Tito Bustillo, El Juyo, El Caballón, Vardelpino, Volcán del Faro, Parpalló, Mallaetes.
Epipaleolitic.	Azilian[9]-Epigravetian. El Valle, El Piélago, San Gregori, Mallaetes.

---

[1] Peştera.
[2] De la Saint-Acheul, lângă Amiens, Franţa.
[3] Numele citate sunt localităţi.
[4] De la Moustier, sat din departamentul Dordogne, Franţa.
[5] De la Aurignac din Haute-Garonne.
[6] De la Perigord, comitat francez.
[7] De la Solutré, Saône-et-Loire.
[8] Neotirenian, de la Marea Tireniană.
[9] De la Mas-d'Azil, departamentul Ariège.

Calcolitic (c. 2.500 î.Chr. – c. 1.500 î.Chr.)	Protourbanism. Megalitism. Vas campaniform. Mileniile I-II. Cueva Santiago, Chica de Cazalla, Nerja, Lapa de Fumo, Cueva del Nacimiento de Pontones (Jaén), Poblado de El Prado, Cueva de los Tiestos (Jumilla), Castillejo de Montefrío (Granada), Ereta del Pedregal (Navarrés, Valencia). Cultura Talayotică[1] din Baleare. Son Torrella (Mallorca).
	Apariţia cuprului. Cultura campaniformă (cu coardă, maritimă, continentală). Palmela, Ciempozuelos şi Salamó.
Epoca Bronzului (c. 1800 î.Chr. – c. 900 î.Chr.)	Campaniformă târzie. Orizont Calcolitic evoluat. El Argar. Locuite înălţimi naturale. Metalurgie de turnare. Carro de la Virgen de Orce, Cerro de la Encina de Monachil, Castillejo de Montefrío, Cuesta del Negro, Fuente Álamo, Serra Grossa, Terlinques, Pic dels Corbs, Cueva de Mas D'Abad, Torrelló, Cova del Frare, Cueva del Toll, Castillo de Frías, Mesa de Setefilla, Berrueco, Tolmos de Caracena, Cueva de la Vaquera, Cueva de los Husos, Cueva de Gobaederra. Bronz final. Campos de Urnas Cataluña. Fundare Gadir izvoare literare. Tartesic protoorientalizant.
Colonizare feniciană (c. 850 – s. VI î.Chr.)	Fundare Malaka. Ceramică de producţie din Tyr. Fundare Mainake. Castillo de Doña Blanca (din Cádiz). Instalare feniciană în Peninsula Iberică. Morro de Mezquitilla, Chorreras, necropolă din Trayamar, Toscanos, Guadalhorce.
Colonizare greacă (s. VIII – s. IV)	Etapă Precolonială. Mărturii greceşti mai vechi în Sud şi Sud-est în zăcăminte feniciene. Fragment crater atic. Călătorie a lui Colaios din Samos. Piepteni de fildeş din Samos. Coif corintic de bronz. Obiecte de ceramică din Grecia şi Marsilia. Huelva, Carmona, Osuna, Guadalete, Castellón, Murcia. Etapă Colonială. Fundare Palaiapolis (oraş străvechi) al Ampurias. Începerea lui Neapolis (oraş nou). Fundare Roda. Ampurias emite mici divizori cu marca EM. Ampurias bate drahme de argint. Tartessos (s. X-IX – c. 550 î.Chr.)

[1] Monumente megalitice din Insulele Baleare.

Colonizare cartagineză (650 – 241 î.Chr.)	Fundare Ebusus. Fundare Sexi. Fundare Baria-Villaricos. Ibiza, Almuñecar, Almería.
Fier şi lume iberică (c. 700 – 225 î.Chr.)	Castre lusitane. Fenomen protoiberic. Deplină dezvoltare fenonem protoiberic. Început al culturilor iberice propriu-zise. Apariţia fierului. Început al scrierii tartesice. Cronologie a stelelor arhitecturale din Sud-Vest. Prime monede Catalonía. Iberic străvechi. Castre lusitane. Apariţie de oraşe. Cultura castrelor. Ibero-turdetan. Celtiberic. Iberic deplin. Cronologie zone fortificate Bética (Turris Hannibalis). Instrumente fier diferite sectoare de producţie. Roda bate drahme. Apariţie de oraşe. Ampurias bate drahme. Diodoro menţionează pe un rege al orisilor.

HISPANIA ROMANĂ

237 î.Chr.	Debarcare a lui Hamilcar Barca în Gades. Început al cuceririi punice a Peninsulei Iberice.
229-228	Moare Hamilcar. Îi urmează Hasdrubal. Fundare Carthago Nova.
226	Tratatul Ebrului.
221	Moare Hasdrubal. Îi urmează fiul lui Hamilcar, Hanibal.
219	Marşul lui Hanibal împotriva Sagunto. Asediul oraşului.
218	Căderea Sagunto. Al Doilea Război Punic. Debarcare a lui Cneus Scipio în Ampurias. Lupte împotriva ilergeţilor, conduşi de Indibil.
217	Nouă răscoală ilergetă. Sosire in Hispania a lui Publius Cornelius Scipio.
215	Bătălie lângă oraşul Hibera. Romanii traversează fluviul Ebru şi ajung până la Guadalquivirul superior.
213-212	Recucerire Sagunto.
210	Debarcare a lui Publius Cornelius Scipio.
209	Cucerire Carthago Nova.
208	Bătălia de la Baecula.
207	Bătălia de la Ilipa. Fundare Italica.
206	Predare Gades. Alungare a cartaginezilor din Peninsulă.
205	Răscoală a triburilor la nord de Ebru, conduse de Indibil şi Mandonio.

195	Trimitere în Hispania a consulului M. Porcius Cato cu considerabile forţe.
194	Bande de lusitani aliaţi cu vetoni, invadează provincia Ulterior.
192	Campanie în Oretania. Atac în Toletum.
191	Operaţiuni ale lui Aemilius în Bastetania.
190	Înfrângere romană aproape de Lycon. Campanie în Guadalquivirul inferior împotriva lusitanilor şi împotriva oraşelor răsculate din zonă. Pedepsirea Hasta.
188-187	Ciocniri cu celtiberii în zona Calagurris. Victorie asupra lusitanilor şi asedierea Hasta.
182-181	Operaţiuni în Celtiberia orientală, împotriva lusitanilor, şi în Carpetania, până în zona Toledo. Expediţie împotriva Celtiberia Ulterior.
180-179	Campanii împotriva Celtiberiei. Bătălii de la Completa şi Mons Chaunus (Moncayo). Fundare Gracchurris şi Iliturgi.
171	Fundare de către L. Canuleius, pretor al provinciei Ulterior, a coloniei latine din Carteia (El Rocadillo, Algeciras), prima în afară de Italia. Solie hispanică la Senat pentru a face auzite plângerile sale cu privire la administraţia guvernatorilor provinciali.
170	Încercare de răscoală a celtiberilor, conduşi de Olonico.
169-168	M. Claudius Marcellus, numit pretor unic pentru provinciile hispanice. Cucerire a Marcolica. Fundare Corduba.
163-162	Campanii împotriva lusitanilor.
155	Căpetenia lusitană Púnico îl învinge pe pretorul M. Manilius.
154	Nouă victorie a lui Púnico asupra pretorului Calpurnius Pison. Moare Púnico, pe care îl înlocuieşte la conducere lusitanul Caesar.
153	Victoria lui Caesar şi invadare de către bande lusitane a provinciei Ulterior. Lusitanii sunt învinşi de Mummius la Okile. Incidentul de la Segeda declanşează războiul împotriva celtiberilor, condus de Carrus. Fulvius distruge Segeda şi celtiberii se refugiază în Numancia. Gravă înfrângere a lui Fulvius pe râul Valdanus. Contraatac roman în care Carrus îşi pierde viaţa. Ambón şi Leucón, noi şefi ai celtiberilor. Fulvius asediază Numancia.

152	Oraşele Ocilis şi Nertobriga se predau lui Marcellus. Discuţii de pace cu celtiberii. Campanie împotriva lusitanilor şi cucerire Oxthracae. Se încheie pace cu celtiberii.
151	Campanie a lui Lucullus împotriva vacceilor.
150	Lucullus şi Galba îşi unesc forţele împotriva lusitanilor. Omorâre de lusitani, atraşi de consul sub pretext că le dă pământuri de cultivat.
147	Conducătorul lusitan Viriathus îl învinge pe pretorul Vetilius, care piere în luptă.
146	Noi victorii ale lui Viriathus asupra chestorului Plautus în Carpetania.
144	Viriathus izbuteşte să-i incite la revoltă pe celtiberi.
143-141	Victoriile lui Viriathus îl obligă pe Servilianus să accepte pacea oferită de lusitan. Metellus întreprinde campanii în Celtiberia Citerior şi în zona vaccee. Q. Pompeius suferă un eşec în ceea ce priveşte Numancia şi Termancia.
140	Al doilea atac al lui Pompeius împotriva Numancia, care, după ce suferă un eşec, îl face să semneze pacea cu celtiberii.
139	Trei membri ai consiliului lui Viriathus, în conivenţă cu Caepio[1], îl asasinează pe conducătorul lusitan. În Citerior, M. Popilius Lenas întrerupe pacea şi suferă un eşec împotriva Numancia.
138-137	Campania lui D. Junius Brutus în Gallaecia. Consulul C. Hostilius Mancinus e obligat să capituleze de locuitorii din Numancia.
137	Roma trimite pe consulul M. Aemilius Lepidus, care, fără a îndrăzni să atace Numancia, întreprinde expediţii împotriva vacceilor.
135	Campania lui Calpurnius Pison împotriva vacceilor.
134	P. Cornelius Scipio Aemilianus, ales consul pentru a doua oară, preia războiul împotriva Numancia.
133	Asediu şi căderea Numancia.
123-122	Consulul Q. Caecilius Metellus cucereşte Balearele.
114	C. Marius, pretor al provinciei Ulterior, luptă împotriva lusitanilor.
113	M. Junius Silanus, pretor al provinciei Ulterior, luptă împotriva lusitanilor.

[1] Quintus Servilius.

112 L. Calpurnius Pison, pretor al provinciei Ulterior, este învins şi omorât de lusitani.

109 Servilius Caepio, pretor al provinciei Ulterior, luptă împotriva lusitanilor şi obţine victoria.

106 Proconsulul P. Licinius Crassus, în provincia Ulterior, duce campanii împotriva lusitanilor, care se prelungesc vreme de trei ani.

104 Bande de cimbri invadează Citerior şi sunt respinşi de celtiberi.

101 Proconsulul P. Cornelius Dolabella obţine victoria în lupta contra lusitanilor.

99 Pretorul provinciei Ulterior, C. Celius Calotus, luptă împotriva celtiberilor. Războaie împotriva lusitanilor.

98-94 Consulul T. Didius e trimis în Citerior pentru a lupta împotriva celtiberilor într-un şir de campanii care se prelungesc vreme de cinci ani. Activitate războinică a lui P. Crassus în provincia Ulterior între 96 şi 94.

93 Consulul C. Valerius Flaccus duce o ultimă campanie împotriva celtiberilor. Sentinţă a lui Valerius cu privire la drepturi de proprietate, cunoscută ca articolele de bronz din Botorrita.

89 Decret al lui Gnaeus Pompeius Strabo în care se acordă cetăţenia romană unui escadron de cavalerie hispanic, turma Sallvitana.

83 Sosirea lui Sertorius în Hispania.

82-81 C. Annius Fuscus, propretor al provinciei Citerior, îl învinge pe locţiitorul lui Sertorius, M. Livius Salinator. Sertorius părăseşte Peninsula.

80 Sertorius debarcă la Baelo şi, aliat cu lusitanii, îl învinge pe propretorul provinciei Ulterior, L. Fufidius.

79 Q. Caecilius Metellus Pius, trimis ca proconsul în provincia Ulterior, începe lupta împotriva lui Sertorius în Lusitania. Fondare Metellinum (Medellín). Sertorius pune stăpânire pe Citerior. I se alătură trupele lui M. Perpena. Măsuri politice ale lui Sertorius în Citerior.

76 Gnaeus Pompeius, trimis ca proconsul în Citerior. Sertorius cucereşte Lauro. În Lusitania, Metellus îl învinge pe Hirtuleius[1].

[1] Lucius.

75	Pompeius cucereşte Valentia. Bătălia de la Sucro. Unire a trupelor lui Pompeius şi Metellus. Sertorius se retrage în Celtiberia. Fondare Pompaelo.
74	Campanii ale lui Pompeius şi Metellus în valea fluviului Duero şi respectiv, Celtiberia.
73-72	Continuare a campaniilor lui Pompeius şi Metellus în Celtiberia. Înfrângere a lui Perpena. Sertorius e asasinat în Osca. Pompeius lichidează ultimele rămăşiţe sertorieţe în Celtiberia.
61	Propretura lui Caesar în Ulterior. Campanie împotriva lusitanilor.
55-49	Pompeius primeşte la convorbirea de la Lucca ambele provincii din Hispania, pe care le administrează prin trimişii săi, Afranius, Petreius şi Varro.
49	Începutul războiului civil. Sosirea lui Caesar şi campania de la Ilerda.
48	Atentat împotriva lui Cassius la Córdoba. Răscoală a legiunilor din provincia Ulterior.
47	Cneus, fiu al lui Pompeius, cucereşte Balearele. Armata din Ulterior se decide pentru Cneus Pompeius.
46	Cneus Pompeius debarcă în Hispania.
45	Sosirea lui Caesar. Război în provincia Ulterior. Bătălia de la Munda. Luptă împotriva lui Sextus Pompeius.
42	Lepidus primeşte ca triumvir guvernarea provinciilor din Hispania.
41	În noua împărţire a imperiului, Hispania revine lui Octavian.
29	Campanie a trimisului Estatilius Taurus împotriva cantabrilor.
27	Şedinţă a senatului în care Augustus îşi rezervă Lusitania, de recentă creaţie, şi Tarraconense, rămânând Bética sub control senatorial.
26-25	Augustus în Hispania. Campanie a lui Augustus împotriva cantabrilor. Fundare Emerita Augusta.
22	Nou război împotriva cantabrilor şi asturilor, înfruntaţi, respectiv, de C. Furnius şi Carisius.
19	Ultima campanie împotriva cantabrilor, care sunt învinşi de Agrippa. Definitivă supunere a Hispaniei.
15	Augustus în Hispania.

58 d.Chr.	Răscoală a asturilor.
68	Răzvrătire a guvernatorului din Tarraconense, Sulpicius Galba.
70	Vespasian acordă Hispaniei ius Latii. Evacuare a legiunilor de garnizoană în Hispania.
122	Adrian vizitează Hispania.
171	Incursiuni de mauri în Bética.
177-178	Răscoale în Lusitania.
187	Răscoală a lui Maternus.
260	Invazie a francilor.
284	Nouă împărţire administrativă a Hispaniei în şase provincii.
297	Intervenţie a lui Maximianus împotriva francilor.
409	Invazie a suevilor, vandalilor şi alanilor. Sfârşitul Hispaniei romane.

SPANIA VIZIGOTĂ

415	Ataulf, căsătorit cu Gala Placidia, ocupă Barcelona.
418	Valia încheie un *foedus*[1] cu Roma şi goţii trec în serviciul Imperiului.
451	Teodoric reînnoieşte *foedus*-ul şi luptă împotriva lui Attila în Câmpiile Catalaunice.
454	La moartea lui Aecius vizigoţii acţionează independent de Roma. Suevii creează un regat în Galicia.
475-477	Promulgarea Codului lui Euric.
476	Dispare Imperiul Roman de Apus.
506	Aprobare de către o adunare de episcopi a Breviarului lui Alaric.
507	Înfrângere vizigotă în faţa francilor în bătălia de la Vouillé. Vizigoţii se consolidează în Peninsulă.
526-549	Amalaric, Teudis şi Teudisel, protectorat ostrogot.
549	Război Agila-Atanagild. Ocuparea Béticei de către bizantini.
574-581	Unificarea Peninsulei de către Leovigild.
580	Leovigild promulgă un Cod comun pentru hispanici şi germani.
582	Răzvrătire a lui Hermenigild, convertit la catolicism.

[1] Tratat, pact.

585	Leovigild îl învinge pe Mirón şi ocupă regatul suev.
589	Vizigoţii sub Recared acceptă catolicismul la al III-lea Conciliu de la Toledo.
621-631	Suintila. Izgonirea bizantinilor.
624	Isidor din Sevilla, autor al *Etimologias*.
633	Al IV-lea Conciliu de la Toledo dictează norme asupra succesiunii la tron.
636	Al V-lea Conciliu declară ereditare bunurile primite ale monarhului.
638	Al VI-lea Conciliu de la Toledo adoptă măsuri împotriva evreilor.
646	Chindasvinto, confiscare bunuri ale răsculaţilor împotriva regelui.
653-672	Tezaurul de la Guarrazar. Coroană votivă a lui Recesvinto.
654	Promulgare a *Liber Iudiciorum*, Fuero Juzgo din Evul Mediu.
672-680	Wamba caută să reducă excesivele puteri ale clericilor şi nobililor.
673	Răscoală a contelui Paulo în Septimania.
680-711	Divizare a nobilimii începând cu detronarea lui Wamba.
694	Égica. Prigoană a evreilor.
710	Război civil între adepţii lui Vitiza şi Rodrigo.
711	Invazie musulmană şi înfrângere la Guadalete.

EVUL MEDIU

722-732	La Covadonga şi Poitiers se pune frâu izbânzilor musulmane.
739-741	Înfruntări între arabi şi berberi nord-africani.
750	Prime izbânzi asture sub conducerea lui Alfons I. Primă debarcare de vikingi în al-Ándalus.
756	Omeyyadul Abd al-Rahman I se proclamă emir al al-Ándalus.
784	Conciliul de la Toledo acceptă teoriile adopţioniste.
785	Abd al-Rahman I începe construcţia moscheeii din Córdoba.
788-796	Emirii acceptă interpretarea maliki a islamului.

797	Încep răscoalele muladi de la frontieră.
805-818	Răscoale în Arrabal[1] din Córdoba.
848	Ocupare Mallorca şi Menorca de către emirii din Córdoba.
850	Protest şi răscoală a mozarabilor din Córdoba.
859	Ordoño I îl învinge pe muladi Musa la Albelda, localitate apropiată de Clavijo.
877	Wilfred cel Păros acţionează independent de regii carolingieni.
882-928	Răscoală la Bobastro a muladi Umar ibn Hafsun şi a fiilor săi.
905	Cu ajutor din León ia puterea în Pamplona dinastia Jimeno.
920	Victorie a emirului asupra locuitorilor din León şi Castilia la Valdejunquera.
929	Abd al-Rahman se declară calif.
936-945	Califul Abd al-Rahman al III-lea construieşte Medina al-Zahara.
939	Victorie creştină asupra califului la Simancas.
950	Fernán González acţionează independent de regii din León.
961-976	Al-Hakam II adună la Córdoba o mare bibliotecă.
978	Almanzor pune mâna pe putere în Córdoba.
1008	Încep înfruntările între arabi, berberi şi slavi.
1025	Se acordă documentul de populaţie Barcelonei.
1029	Moare contele Garcia şi Castilia intră în orbita Navarrei.
1031	Dispare califatul de Córdoba; se creează regatele taifa.
1035	Sancho cel Mare creează regatele Castilia şi Aragón.
1037	Ferdinand I anexează León după ce îl învinge pe Vermud al III-lea.
1064	O armată cruciată ocupă localitatea întărită Barbastro.
1065	Ferdinand I împarte stăpânirile sale între copiii săi.
1070	Crearea imperiului almoravid de către Yusuf ibn Taxfin.
1073	Grigore al VII-lea cere suprimarea ritului mozarab.
1076	Unire Navarra şi Aragón în persoana lui Sancho Ramirez al Aragónului.
1085	Ocupare Toledo de către Alfons al VI-lea al Leónului şi Castiliei.

[1] Mahala, periferie.

1086	Intrare în Peninsulă a almoravizilor.
1090	Abd Allah, rege al Granadei, este detronat de almoravizi.
1092-1099	Rodrigo Díaz de Vivar, Cidul, ocupă Valencia.
1095	Moare, exilat în nordul Africii, regele Sevillei al-Mu'tamid.
1100	Secolele XI-XII. Repopulare a comunelor din valea fluviului Duero.
1108	Moare luptând împotriva almoravizilor infantele Sancho al Castiliei.
1110	Almoravizii ocupă regatul Zaragoza.
1112	Ramón Berenguer al III-lea intervine în politica transpirenaică.
1121	Răscoală a musulmanilor hispanici împotriva almoravizilor.
1125	Alfons realizează expediţii militare asupra Andaluziei.
1127	Se încheie pacea între regele Navarrei şi Alfons VII al Castiliei.
1128	Se creează Ordinul Ioaniţilor.
1129	Teresa şi Alfons Enríquez acţionează independent în Portugalia.
1134	Alfons Războinicul lasă regatele sale ordinelor militare.
1135	Începe să se organizeze în nordul Africii imperiul almohad.
1136	Se unesc regatul Aragón şi comitatul Barcelona.
1147	Cruciaţi englezi colaborează la ocuparea Lisabonei.
1148-1149	Contele de Barcelona şi regele Aragónului ocupă Tortosa şi Lleida.
	Secolul XII.
1157	Alfons al VII-lea separă León şi Castilia.
1158	Regii Castiliei şi Leónului cad la învoială să-şi împartă Portugalia.
1163-1184	Califul almohad Abu Ya'cub unifică al-Ándalus.
1165-1168	Geraldo Sempavor ocupă localităţile Évora, Trujillo şi Cáceres.
1170	Se creează Ordinul Militar Sfântul Iacob.
1179	Alfons Enríquez înfeudează regatul Portugaliei la Sfântul Scaun.

1188	Organizare a celui care se consideră primul Parlament[1] din Europa, în León.
1194	Înfrângere a lui Alfons al VIII-lea în faţa almohazilor la Alarcos. Secolul XII (sfârşit).
1202	Almohazii ocupă insulele Baleare.
1212	Victorie creştină la Las Navas de Tolosa. Crearea Studiului General sau Universităţii din Palencia.
1213	Înfrângere a lui Pedro Catolicul la Muret în faţa lui Simón de Monfort.
1218-1254	Creare a Universităţii din Salamanca.
1229-1238	Jaime I ocupă Mallorca şi regatul Valencia.
1230	Castilia şi León se unesc în persoana lui Ferdinand al III-lea. Acordare a Chartei Libertăţii către Mallorca.
1231	Pact de filiaţie între Jaime I al Aragónului şi Sancho VII al Navarrei.
1234	Navarezii acceptă ca rege pe Teobald I de Champagne.
1236-1248	Ferdinand al III-lea ocupă Córdoba şi Sevilla.
1240	Aprobare a *Furs*[2] din Valencia.
1244	Se încheie tratatul de la Almizra între Aragón şi Castilia.
1248	Episcopii portughezi îl detronează pe Sancho al II-lea şi îl aleg pe Alfons al III-lea.
1250	Privilegiu al lui Jaime I către oraşul Barcelona.
1253-1254	Ţinere a Cortesurilor în Lisabona-Leiria-Coimbra.
1255	Redactare Fuero Real.
1255-1260	Juriştii din cercul de persoane al lui Alfons al X-lea redactează *Espéculo*.
1256-1275	Pisa oferă tronul imperial lui Alfons al X-lea.
1258	Se aprobă Ordonanţele Coastei Barcelonei. Se încheie tratatul de la Corbeil între Jaime I şi Ludovic al IX-lea al Franţei.
1262-1282	Căsătorie a lui Pedro cel Mare cu prinţesa-moştenitoare a Siciliei.
1273	Alfons al X-lea uneşte asociaţiile Mesta locale într-un Consiliu al Mesta.
1274	Filip al III-lea al Franţei căsătoreşte pe fiul său cu prinţesa-moştenitoare a Navarrei.
1283	Creare a Consulatului Mării la Valencia.

[1] Cortes.
[2] Fueros.

1285	Ocupare a regatului Mallorca de către Pedro cel Mare.
1293	Sancho al IV-lea convoacă în mod separat Cortesuri pentru leonesi şi castiliani.
1295	Semnare a tratatului de la Anagni între Roma şi Aragón. Creare de Frăţii în Castilia.
1304	Prin tratatul de la Alcalá, Aragón ocupă Alicante, Elche şi Orihuela.
1311	Almogavarii creează ducatele Atena şi Neopatria.
1315	Creare a *Consell del Sindicat de Fora* din Mallorca.
1319	Expediţie a tutorilor lui Alfons al XI-lea împotriva Granadei.
1324	Ocuparea Sardiniei de către Jaime al II-lea al Aragónului.
1325	Majorat al lui Alfons al XI-lea al Castiliei.
1336	Privilegii în Flandra pentru soldaţii din infanteria marină castiliană.
1343-1349	Încorporare a insulei Mallorca în Catalonia.
1347	Răscoală a unionişitlor aragonezi şi valenciani.
1348	Ciuma neagră decimează populaţia europeană.
1351	Se ordonă elaborarea *Libro o Becerro de las Behetrías*.
1353	Ridicare la luptă nobiliară împotriva lui Pedro I al Castiliei.
1356	Începe Războiul celor Doi Pedro.
1362-1363	Pedro Ceremoniosul convoacă Cortesuri Generale la Monzón.
1364	Carol al II-lea al Navarrei este învins la Cocherel de Franţa.
1365	Organizare Cámara de Comptos[1] navareză.
1369	Înscăunare a Trastámarilor în Castilia.
1373	Tratatul de la Brionne între Navarra şi Castilia.
1385	Victorie portugheză asupra Castiliei la Aljubarrota.
1391	Asaltare a cartierelor evreieşti din oraşele hispanice.
1396-1397	Judecare a sfetnicilor lui Juan I al Aragónului.
1405	Faliment al finanţelor regatului Mallorca.
1410	Moare, fără urmaşi legitimi direcţi, Martin cel Milostiv.
1412	Împuterniciţii de la Caspe îl aleg pe Ferdinand de Antequera.
1413	Cortesurile din Barcelona aprobă măsuri antităräneşti.

[1] Curtea de Conturi.

1430	Armistiţiile de la Majano între Aragón şi Castilia.
1435	Alfons Magnanimul e făcut prizonier la Ponza.
1438-1441	Război civil în Portugalia.
1445	Înfrângere a infanţilor de Aragón la Olmedo.
1447	Înfruntări între Juan de Navarra şi Carol de Viana.
1450-1451	Înfruntări între cetăţeni şi străini în Mallorca.
1451	Legalizare şi recunoaştere a platformei sociale Busca barceloneze.
1462-1472	Război civil catalan.
1465	Enrique al IV-lea detronat la Ávila.
1467-1469	Răscoală a irmandiños.
1468	Moare prinţul-rege Alfons al XII-lea al Castiliei.
1469	Căsătorie a Isabelei a Castiliei şi Ferdinand al Aragónului.
1473	Atacuri la cartierele evreieşti castiliane.
1474	Isabela şi Ferdinand regi ai Castiliei.

EPOCA MODERNĂ

1475	Război civil în Castilia.
1476	Bătălia de la Toro. Cortesuri la Madrigal.
1479	Moare Juan al II-lea de Aragón; îi urmează Ferdinand Catolicul. Tratatul de la Alcaçobas.
1480	Stabilirea Tribunalului Sfintei Inchiziţii în Castilia. Crearea Consiliului Castiliei.
1482	Începutul războiului din Granada.
1492	Cucerirea Granadei.
1492	Înţelegeri de la Santa Fe. Primă călătorie a lui Columb.
1493	A doua călătorie a lui Columb.
1494	Început al războaielor din Italia. Tratatul de la Tordesillas.
1496	Cucerirea Napoli de către Gonzalo de Córdoba.
1498	A treia călătorie a lui Columb.
1502	A patra călătorie a lui Columb.
1503	Bătăliile de la Ceriñola şi Garellano.
1504	Moare Isabela I-a.
1505	Cortesuri la Toro: regenţa lui Ferdinand Catolicul.
1506	Cortesuri la Valladolid: Filip şi Juana regi ai Castiliei.
1507	Moare Filip cel Frumos. Regenţă a lui Ferdinand Catolicul şi Cisneros.
1509	Cucerire a Oranului.

1511	Liga Sfântă (Spania, papalitatea, Veneţia, Austria şi Anglia) împotriva Franţei.
1515	Cortesuri la Burgos şi anexarea Navarrei la Castilia.
1516	Moare Ferdinand Catolicul. Regenţă a lui Cisneros.
1517	Carol I, rege. Moare cardinalul Cisneros.
1518	Margareta de Austria, guvernatoare a Ţărilor de Jos; Gattinara, Mare Cancelar.
1519	Carol al V-lea, împărat al Germaniei.
1521	Cucerirea Mexicului. Prim război franco-spaniol din domnia lui Carol I.
1524	Crearea Consiliului Indiilor.
1525	Bătălia de la Pavia: prizonieratul lui Francisc I.
1526	Tratatul de la Madrid: Carol al V-lea îşi anexează Milano şi Burgundia.
1527	Pacea de la Cambray. Sfârşit al celui de-al doilea război franco-spaniol.
1528	Carol al V-lea, încoronat împărat în Bologna.
1531	Maria de Ungaria, guvernatoare a Ţărilor de Jos.
1533	Cucerirea Peru.
1534	Creare a Viceregatului Nueva España.
1535	Expediţie la Tunis.
1536	Al treilea război franco-spaniol.
1538	Armistiţiu la Nisa. Sfârşit al celui de-al treilea război franco-spaniol.
1541	Eşec al lui Carol al V-lea în cucerirea Algerului.
1542	Crearea viceregatului Peru. Al patrulea război franco-spaniol.
1543	Anexare Artois, Utrecht, Groningen şi Güeldres.
1544	Pacea de la Crépy. Sfârşit al celui de-al patrulea război franco-spaniol.
1546	Alianţă cu Saxonia: Războiul Smalkald.
1547	Bătălia de la Mühlberg.
1549	Carol al V-lea separă Ţările de Jos de imperiu.
1554	Filip al Spaniei, rege consort al Angliei.
1555	Pace hispano-franceză la Calais. Abdicarea lui Carol: Filip al II-lea, rege al Castiliei şi Aragónului.
1556	Bătălia de la Saint-Quentin.
1557	Moare Carol al V-lea.
1558	Margareta de Parma, regentă a Ţărilor de Jos.

1559	Pacea de la Cateau-Cambrésis. Sfârşit al războaielor din Italia. Filip al II-lea se căsătoreşte cu Isabelle de Valois.
1560	Dezastru al armadei la Tripoli. Madrid, curte a monarhiei.
1563	Agitaţie în Ţările de Jos împotriva lui Filip al II-lea. Destituire a lui Granvela ca guvernator al Ţărilor de Jos.
1565	Acordul de la Breda.
1566	Răscoală a gueux[1] în Ţările de Jos.
1567	Sfârşit al regenţei Margaretei de Parma. Ducele de Alba în Ţările de Jos.
1568	Moare Don Carlos. Represiunea ducelui de Alba: „Tribunalul Sângelui".
1569	Căsătorie a lui Filip al II-lea cu Ana de Austria.
1571	Bătălia de la Lepanto.
1572	Răscoală generală a Ţărilor de Jos.
1573	Luis de Requesens îl înlocuieşte pe Alba în Ţările de Jos. Cucerirea Tunisului.
1576	Don Juan de Austria, guvernator al Ţărilor de Jos.
1578	Antonio Pérez acuzat de asasinarea lui Escobedo.
1579	Alessandro Farnese, guvernator al Ţărilor de Jos. Unirea de la Arras.
1580	Filip al II-lea accede la tronul Portugaliei.
1581	Cortesurile din Tomar îl recunosc pe Filip al II-lea.
1588	Dezastru al Armadei Invincibile.
1591	Crearea Consiliului de Finanţe din Portugalia. Fuga lui Antonio Pérez.
1596	Primă culegere de Legi ale Indiilor. Alianţă franco-anglo-olandeză împotriva lui Filip al II-lea.
1598	Filip al III-lea îi succede lui Filip al II-lea. Cortesuri din Castilia. Pace franco-spaniolă la Vervins.
1599	Ducele de Lerma, favorit al lui Filip al III-lea.
1600	Înfrângere la Nieuwpoort.
1601	Strămutare a curţii de la Valladolid.
1604	Pace anglo-spaniolă la Londra.
1609	Expulzare a moriscilor (1609-1611). Armistiţiul celor Doisprezece Ani între Spania şi Provinciile Unite.
1615	Război din Monferrato.
1616	Căderea lui Lerma; îi succede ca favorit ducele de Uceda.

[1] Nevoiaşi.

1621	Filip al IV-lea îi succede lui Filip al III-lea. Sfârşit al Armistiţiului celor Doisprezece Ani.
1622	Favorizarea contelui-duce de Olivares.
1625	Spania împotriva Alianţei de la Haga. Cucerirea oraşului Breda.
1626	„Uniunea de Arme". Tratatul franco-spaniol de la Monzón.
1628	Războiul din Mantua (1628-1631).
1634	Victorie hispano-imperială la Nördlingen.
1635	Început al războiului franco-spaniol.
1637	Pierderea oraşului Breda.
1638	Victorie asupra Franţei la Hondarribia.
1639	Înfrângere a detaşamentului spaniol la Dune.
1640	Răscoală în Catalonia; „Joia Verde Însângerată". Răscoală portugheză.
1642	Luarea Perpignan; pierderea Roussillon.
1643	Căderea lui Olivares. Înfrângere la Rocroi.
1645	Moare contele-duce de Olivares. Înfrângeri spaniole în Războiul de Treizeci de Ani.
1646	Înfrângere la Dunkerque.
1647	Conspiraţie a ducelui de Hijar în Aragón.
1648	Don Luis de Haro, urmaş al contelui-duce de Olivares ca favorit. Pacea de la Haga: recunoaştere a Republicii Ţărilor de Jos.
1652	Luarea Dunkerque şi Casale.
1658	Pierderea Dunkerque. Înfrângere la Dune.
1659	Tratatul Pirineilor. Sfârşit al războiului cu Franţa. Înfrângere la Elvas în faţa Portugaliei.
1660	Ludovic al XIV-lea se căsătoreşte cu María Teresa, fiica lui Filip al IV-lea.
1665	Moare Filip al IV-lea. Minorat al lui Carol al II-lea: regenţa Marianei de Austria. Înfrângere la Villaviciosa în faţa Portugaliei.
1666	Guvernul Nithard.
1667	Război de Restituire hispano-francez.
1668	Pacea de la Aix-La-Chapelle cu Franţa. Tratatul de la Lisabona: independenţa Portugaliei.
1673	Valenzuela, favorit al Marianei de Austria. Spania intră în Alianţa de la Haga: război cu Franţa.
1675	Majorat al lui Carol al II-lea.

1677 Venirea la putere a lui Don Juan José de Austria. Căderea lui Valenzuela.
1678 Pacea de la Nijmegen. Pierderea Franco-Comitatului.
1679 Moare Don Juan José de Austria.
1680 Guvernul ducelui de Medinaceli.
1683 Război cu Franţa.
1684 Armistiţiu la Regensburg. Pierderea Luxemburgului.
1689 Moare Maria Luiza de Orléans. Căsătorie a lui Carol al II-lea cu Mariana de Neuburg.
1691 Spania intră în război împotriva Franţei.
1697 Pacea de la Ryswick.
1700 Moare Carol al II-lea. Îi va moşteni tronul Filip de Anjou (Filip al V-lea).

SECOLUL AL XVIII-LEA

1700 Întronarea lui Filip de Bourbon, duce de Anjou, ca rege al Spaniei.
1701 Căsătorie a lui Filip al V-lea cu Maria Luiza Gabriela de Savoia.
1702 Început al Războiului de Succesiune. Marea Alianţă declară război Franţei şi Spaniei.
1703 Recunoaşterea la Viena a arhiducelui Carol de Austria ca rege al Spaniei. Portugalia şi ducele de Savoia aderă la Marea Alianţă.
1704 Debarcare la Lisabona a arhiducelui Carol. Capitularea Gibraltarului în faţa escadrei anglo-olandeze.
1705 Arhiducele Carol e proclamat rege în Barcelona. Bătălie navală franco-engleză la Málaga.
1706 Mallorca şi regatul Aragón îmbrăţişează cauza austracistă. Este proclamat monarh în Madrid arhiducele Carol, care se retrage imediat spre Levant. Filip al V-lea se întoarce la Madrid şi recucereşte Murcia şi sudul Valenciei.
1707 Victorie a lui Filip la Almansa, Valencia, Zaragoza şi Lleida. Decretare a Noului Plan pentru Aragón şi Ţinutul Valencian.
1708 Ocupare britanică a insulei Menorca şi pierdere spaniolă a Oranului.

1710 Înfrângere a lui Filip al V-lea la Almenara şi Zaragoza. Arhiducele Carol intră pentru a doua oară în Madrid, dar este învins la Brihuega. Prinţesa de Ursins realizează contacte diplomatice în favoarea cauzei lui Filip.

1711 Cucerirea oraşului Zaragoza de către Filip al V-lea. Capitulare Girona în faţa grupării lui Filip. Macanaz, intendent general al regatului. Arhiducele Carol, moştenitor al Coroanei austriece. Aliaţii îi retrag sprijinul lor pentru a accede la tronul spaniol.

1712 Începerea convorbirilor de pace la Utrecht. Puterile străine îl recunosc pe Filip al V-lea ca rege al Spaniei.

1713 Reforme administrative ale lui Orry şi Macanaz. Tratatul de la Utrecht. Spania încheie pace cu Anglia şi cu Savoia, pierde posesiunile sale în Europa şi cedează Marii Britanii, Gibraltar şi Menorca. Stabilire în Spania a Legii Salice. Catalonia declară război lui Filip al V-lea.

1714 Cucerirea Barcelonei. Abolirea *Generalitat* şi a *Consell de Cent*. Spania şi Olanda semnează pacea. Moare regina Maria Luiza Gabriela de Savoia. Capitulare Mallorca. Sfârşit al Războiului de Succesiune. Căsătoria lui Filip al V-lea cu Isabela Farnese. Plecarea din Spania a prinţesei de Ursins. Pacea de la Rastatt şi Baden: Carol al VI-lea ratifică acordurile de la Utrecht.

1715 Ascensiune politică a lui Alberoni.

1716 Decretări ale Noului Plan pentru Catalonia şi Mallorca. Escadra spaniolă îi alungă pe turci din Corfu.

1717 Armada spaniolă cucereşte Sardinia. Crearea Viceregatului Santa Fe sau Nueva Granada.

1718 Debarcare spaniolă la Palermo şi dezastru ulterior la Cabo Passaro (Sicilia). Desfiinţare encomienda în Indii.

1719 Război franco-spaniol. Cădere politică a lui Alberoni.

1720 Spania aderă la Cuadrupla Alianţă. Prin Tratatele de la Haga, renunţă Filip al V-lea la Sardinia şi Sicilia şi la drepturile sale asupra Coroanei Franţei. În acelaşi fel, Carol al VI-lea le cedează în mod oficial pe ale sale către coroana spaniolă.

1721 Întrunire la Cambray pentru a reconcilia Spania şi Franţa. Răscoale indigene în Nueva Granada.

1722	Căsătorie între prinţul de Asturias şi prinţesa Luiza Isabela de Orléans. Desfiinţarea viceregatului Nueva Granada pentru probleme jurisdicţionale cu cel din Peru.
1723	José Antequera, trimis în Paraguay pentru a rezolva conflictul comunero, aderă la cauză şi începe să conducă mişcarea rebelă. Răscoale araucane în Chile (până 1726).
1724	Abdicarea lui Filip al V-lea în favoarea fiului său Ludovic I şi ulterior moartea acestuia. A doua domnie a lui Filip al V-lea.
1726	Război între Spania şi Anglia. Atac englez asupra Antilelor spaniole şi Portobelo într-o încercare de a bloca ieşirea lor la galionii din Tierra Firme. Fundare la Madrid a primei Loji Masonice spaniole.
1727	Eşec spaniol în recucerirea Gibraltarului.
1729	Căsătorii a prinţului de Asturias (viitor Ferdinand al VI-lea) cu Bárbara de Bragança şi a infantei Ana Victoria cu José, moştenitor al Coroanei Portugaliei. Pact la Sevilla între Franţa, Marea Britanie şi Spania. Puterile europene îi recunosc lui Carol de Bourbon drepturile sale asupra ducatelor italiene.
1731	Spania, Anglia şi Austria semnează Tratatul de la Viena: recunoaştere a Pragmaticei Sancţiuni şi desfiinţarea Companiei din Ostende a Indiilor Orientale.
1732	Carol de Bourbon ia în stăpânire statele Parma, Toscana şi Plasencia. Flota şi Armata spaniole recuceresc Oran.
1733	Prim Pact de Familie cu Franţa.
1734	Spania participă la războiul de Succesiune polonez. Victorie spaniolă la Bitonto (Italia). Carol de Bourbon este încoronat rege al Napoli şi celor Două Sicilii.
1735	Flota şi Armata spaniole cuceresc Napoli şi Sicilia. Tratatul de la Viena. Apariţia Ultimei Culegeri de Legi a Regatului Navarra.
1737	Începutul în Spania a unei perioade de regalism politic. Concordat cu Sfântul Scaun.
1738	Căsătorie a lui Carol de Bourbon (viitor Carol al III-lea) cu Maria Amalia de Saxonia. Al Treilea Tratat de la Viena între Austria, Franţa şi Marea Britanie.
1739	Spania aderă la al Treilea Tratat de la Viena. Restabilire a Viceregatului Nueva Granada.

1740 Asediu englez al Gibraltarului şi Mahón şi digresiuni navale de tatonare asupra Cartagena din Indii.

1741 Expediţie spaniolă sub comanda ducelui de Montemar pentru cucerirea zonei Milano. Asediu britanic eşuat şi retragere din Cartagena din Indii.

1742 Desemnarea marchizului de la Ensenada ca secretar de Stat şi responsabil de Război.

1743 Marchizul de la Ensenada cumulează în funcţiile sale portofoliile de Finanţe şi Marină şi Indii. Tratat de la Fontainebleau (al Doilea Pact de Familie). Eşec spaniol în bătălia de la Campo Santo.
Acord la Worms între puterile antibourbonice.

1744 Luptă navală la Capul Sicié între englezi şi franco-spanioli.

1745 Victorii spaniole la Barigmano şi Milano.

1746 Înfrângeri spaniole la Trebia, Plasencia şi Tidone. Moare Filip al V-lea. Început al domniei lui Ferdinand al VI-lea în Spania.

1748 Pacea de la Aix-La-Chapelle între Franţa, Olanda, Marea Britanie, Austria, Spania şi Piemont-Sardinia.

1749 Pacea de la Nisa.

1751 Decret de interzicere a masoneriei în Spania.

1752 Tratatul de la Aranjuez între Austria, Sardinia şi Spania în ciuda împotrivirii lui Carol de Napoli.

1754 Destituire a marchizului de la Ensenada. Numirea lui Ricardo Wall ca secretar de Stat reorientează politica internaţională spaniolă.

1756 Războiul de Şapte Ani între Anglia şi Franţa cu neutralitate iniţială spaniolă. Cucerire franceză a insulei Menorca (engleză din 1712).

1759 Moare Ferdinand al VI-lea. Regenţă a Isabelei Farnese. Începe domnia lui Carol al III-lea. Desemnarea marchizului de Esquilache ca secretar de Stat pentru probleme de Finanţe.

1761 Tratat hispano-portughez la El Pardo care anulează acordurile din 1750 şi reîntoarce fixarea de graniţe în America la situaţia existentă înainte de acea dată. Al Treilea Pact de Familie cu Franţa pentru care Spania se adaugă de partea perdanţilor în Războiul de Şapte Ani cu urmări funeste pentru flota şi comerţul spaniole.

1762 Cucerire spaniolă a Almeida (Portugalia). Ocupare spaniolă a Coloniei Sacramento.

1763 Tratatul de la Fontainebleau: Marea Britanie rămâne cu Menorca şi cu Gibraltar. Spania cedează Florida şi Sacramento, dar recuperează Havana şi Manila şi primeşte Luisiana de la Franţa, care pierde toate posesiunile sale în America de Nord, de asemenea Senegal şi Calcutta.

1764 Măsuri reformatoare ale lui Grimaldi şi Esquilache.

1765 Căsătorie între prinţul de Asturias (viitor Carol al IV-lea) şi Maria Luiza Tereza de Parma.

1766 Răzvrătire a lui Esquilache. Desemnarea contelui de Aranda ca preşedinte al Consiliului Castiliei. Destituirea lui Esquilache.

1767 Expulzare a iezuiţilor de pe teritoriu spaniol. Tratat de pace şi comerţ hispano-marocan. Olavide e numit intendent al Sevillei şi desemnat director al Noilor Aşezări din Sierra Morena, unde vin coloni.

1768 Introducere a funcţiei de intendent în America colonială spaniolă.

1769 Autorizarea traficului interprovincial între viceregatele din Nueva Granada şi Peru.

1773 Război lusitano-spaniol din pricina conflictului jurisdicţional asupra teritoriului din Río de la Plata.

1774 Autorizare a comerţului interprovincial între Nueva España, Guatemala, Nueva Granada şi Peru. Război hispano-marocan.

1776 Fundarea viceregatului Río de la Plata şi extinderea spre această provincie a comerţului interamerican.

1777 Tratatul de pace hispano-portughez de la San Ildefonso: Portugalia recuperează insula Sfânta Ecaterina şi Río Grande în schimbul de a recunoaşte Spaniei suveranitatea sa asupra Coloniei Sacramento şi a-i ceda, în plus, insulele Annobon şi Fernando Poo în golful Guineii. Restabilirea Căpităniei Generale din Venezuela şi a intendenţei din Caracas.

1778 Proces al Inchiziţiei împotriva lui Olavide. Desemnarea lui Jovellanos ca magistrat al curţii din Madrid.

1779 Nou eşec militar spaniol asupra stâncii Gibraltar. Franţa şi Spania subscriu la convenţia de la Aranjuez care obligă intervenţia spaniolă în războiul de independenţă din

Statele Unite. Trupe spaniole sub comanda lui Gálvez cuceresc Manchac, Bâton Rouge şi Natchez pe Mississippi inferior şi îi alungă pe englezi din Honduras.

1780 Înfrângere navală la capul Santa María în faţa englezilor.

1782 Desfiinţare în coloniile americane a funcţiilor de corregidor şi reprezentanţelor autorităţii tutelare. José Moñino adaugă responsabilităţilor sale portofoliul Culte şi Justiţie. Flota şi armata franco-spaniole recuceresc Menorca, dar eşuează din nou în încercarea lor de a pune stăpânire pe Gibraltar. Luptă navală la capul Espartel împotriva englezilor. Pace hispano-engleză. Tratat spaniol cu Turcia. Creare a Intendenţei din Río de la Plata şi a Audienţei din Buenos Aires.

1783 Tratatul de la Versailles între Marea Britanie, Franţa, Statele Unite şi Spania. Marea Britanie restituie Florida şi Menorca şi unele posesiuni în golful mexican, Spaniei. Franţa recuperează Senegal şi primeşte insulele din Antile Tobago. Asediu în Alger pentru a termina cu corsarismul berber.

1786 Desfiinţarea privilegiilor şi limitărilor Mesta şi scutire de impozite indirecte şi dări în fabricarea de ţesături. Crearea Audienţei din Caracas şi de intendenţe în Nueva España.

1788 Moare Carol al III-lea: încoronare Carol al IV-lea al Spaniei.

1791 Santa Fe, Río de la Plata, Veracruz şi La Guaira sunt incluse în sistemul de comerţ liber.

1792 Destituirea lui Floridablanca. Noua ascensiune politică şi cădere imediată a contelui de Aranda. Desfiinţarea Juntei Supreme de Stat şi restabilirea Consiliului. Desemnarea lui Manuel Godoy ca secretar de Stat şi al Cabinetului General.

1793 Primă coaliţie internaţională (Anglia, Spania, Austria, Prusia, Sardinia, Portugalia, Statele germane şi italiene şi Rusia) împotriva Franţei. Război franco-spaniol. Victorie a generalului Ricardos în Roussillon. Recuperare a Sardiniei. Fundare a Consulatelor de Comerţ din Buenos Aires şi din Havana.

1794 Trupe franceze intră adânc în Catalonia şi invadează Cerdaña şi Ampurdán: căderea castelului din Figueras.

1795 Gaspar Melchor de Jovellanos iniţiază doctrina liberală asupra reformei agrare. Francezii ocupă Tolosa, San Sebastián, Bilbao şi Vitoria. Pacea de la Basel. Spania cedează Franţei parte din Santo Domingo în schimbul teritoriilor ocupate în război. Godoy, Prinţ al Păcii.

1796 Tratatul de la San Ildefonso între Spania şi Directorat împotriva Regatului Unit. Război hispano-englez. Înfrângere navală spaniolă în faţa Angliei la capul San Vicente. Pierderea insulei Trinidad în mâinile englezilor şi apoi înfrângere navală a acelora în faţa Porto Rico şi Tenerife. Desemnarea lui Jovellanos ca secretar de Stat.

1797 Pierderea insulelor Trinidad şi Menorca în mâinile englezilor. Căderi politice ale lui Godoy şi Jovellanos.

1800 Nou Tratat la San Ildefonso prin care Spania restituie Franţei Luisiana în schimbul ca Napoleon să mărească Statele ducelui de Parma.

SECOLUL AL XIX-LEA

1800 Expulzare din Spania a lui Cabarrús şi alţi iluminişti. Atac englez la El Ferrol.

1801 Războiul Portocalelor. Cu Godoy în frunte[1], rapidă înfrângere a Portugaliei, care cedează Olivença şi închide porturile sale traficului britanic. Tratatul de la Badajoz. Acord la Aranjuez cu Franţa prin care Godoy pune la dispoziţia lui Napoleon flota spaniolă. Victorie franco-spaniolă la Algeciras în faţa escadrei engleze. Cucerire franceză a insulei Santo Domingo. Căsătorie între prinţul de Asturias (viitor Ferdinand al VII-lea) şi Maria Antonia de Napoli.

1802 Pacea de la Amiens. Spania recuperează Menorca şi pierde definitiv Trinidad.

1803 Misiune secretă a lui Domingo Badía (Ali Bey) în Maghreb.

[1] Comandant suprem al armatei spaniole.

1804 Război hispano-britanic. Bătălie navală la capul Santa María. Independență efectivă a Haiti.
1805 Înfrângere navală hispano-franceză în fața englezilor la capul Finister. Dezastru naval hispano-francez la capul Trafalgar. Recucerire a Buenos Aires de la englezi. Colaps al traficului colonial de peste mări.
1806 A patra coaliție europeană împotriva Franței.
1807 Încercări ale Marii Britanii de a pune stăpânire pe Montevideo şi Buenos Aires. Prin Tratatul de la Fontainebleau se cade de acord asupra intervenției hispano-franceze în Portugalia şi ulterioara ei împărțire între ambele. Cu aprobarea prințului de Asturias şi determinați de canonicul Escoiquiz, dascăl al aceluia, un grup de nobili inițiază o conspirație împotriva monarhului şi regimului lui Godoy. Procesul de la El Escorial. După ce sunt descoperiți şi judecați, cei implicați sunt proscrişi de Carol al IV-lea împotriva unei opinii publice care dezaprobă modul de a acționa al guvernului şi care îl aplaudă pe prințul Ferdinand.
1808 Francezii pun stăpânire pe Pamplona (16 feb). Francezii iau Barcelona (28 feb). Răzvrătire la Aranjuez (17-18 mar). Abdicarea lui Carol al IV-lea (19 mar). Intrarea lui Ferdinand al VII-lea în Madrid (24 mar). Ferdinand al VII-lea se îndreaptă spre întâlnirea cu Napoleon (10 apr). Ferdinand al VII-lea la Bayonne (20 apr). Ridicare la luptă în Madrid împotriva francezilor (2 mai). Răscoale provinciale (mai). Înfrângere franceză la El Bruc (16 şi 15 iun). Înfrângere a generalului Cuesta la Cabezón (12 iun). Adunare la Bayonne (15 iun). Asedii la Zaragoza, Girona şi Valencia (iun). Constituția de la Bayonne (7 iul). Iosif I intră în Spania (9 iul). Victorie a lui Castaños la Bailén (19 iul). Intrare a lui Iosif I în Madrid (20 iul). Iosif I părăseşte Madrid (1 aug). Instalare a Juntei Centrale la Aranjuez (25 sep). Napoleon intră în Spania (4 nob). Victorii franceze la Espinosa de los Monteros (10-11 nob), Tudela (23 nob) şi Somosierra (30 nob). Napoleon intră în Madrid (4 dec).
1809 Înfrângere spaniolă la Uclés (13 ian). La Coruña este cucerită de francezi (19 ian). Iosif I se întoarce la Madrid (22 ian). Capitulare Zaragoza (20 feb).

Înfrângere spaniolă la Valls (25 feb). Soult invadează Portugalia (12 feb). Înfrângere a lui Cuesta la Medellín (28 feb). Wellesley îl învinge pe Soult la Porto (12 apr). Victorie a lui Wellesley la Talavera de la Reina (27-28 iul). Iosif I desfiinţează Consiliile din Vechiul Regim (18-20 aug). Înfrângere a lui Aréizaga la Ocaña (9 nob). Capitulare Girona (11 dec).

1810 Convocare Cortesuri de către Junta Centrală (1 ian). Francezii forţează trecerea Despeñaperros (20 ian). Junta Centrală părăseşte Sevilla (24 ian) şi se dizolvă (29 ian). Primă Regenţă: Saavedra, Castaños, Escaño, Lardizábal şi episcopul de Orense (31 ian). Francezii iau Sevilla (1 feb). Francezii ocupă Málaga (5 feb). Capitulare Lleida (13 mai). Deschiderea Cortesurilor la Cádiz (24 sep). A doua Regenţă: Blake, Císcar y Agar (28 oct).

1811 Mutarea Cortesurilor la Cádiz (24 feb). Victorie anglo-spaniolă la Albuera (16 mai). Cucerire Tarragona de către francezi (28 iun). Înfrângere a lui Blake la Sagunto (25 oct).

1812 Suchet cucereşte Valencia (14 ian). Wellington cucereşte Ciudad-Rodrigo (19 ian). A Treia Regenţă: Ducele-Infante, Mosquera, Villavicencio, Rodríguez de Rivas şi O'Donnell (22 ian). Anexare de fapt a Cataloniei la imperiul francez (2 feb). Proclamare a Constituţiei politice a monarhiei spaniole (19 mar). Decret al Cortesurilor suprimând consiliile din Vechiul Regim (17 apr). Victorie a lui Wellington la Arapiles (22 iul). Iosif I părăseşte Madrid (10 aug). Madrid în stăpânirea forţelor anglo-spaniole (12 aug). Wellington este numit generalisim al trupelor spaniole (22 sep). Pérez Villaamil îl înlocuieşte pe O'Donnell la Regenţă (22 sep). Iosif I ocupă din nou Madridul (2 nob).

1813 Cortesurile abrogă Inchiziţia (22 feb). A Patra Regenţă: Arhiepiscopul de Toledo, Agar y Císcar (8 mar). Iosif I părăseşte definitiv Madridul (17 mar). Victorie anglo-spaniolă la Vitoria (21 iun). Iosif I părăseşte Spania (29 iun). Evacuare a Valenciei de către francezi (5 iul). Închidere a Cortesurilor extraordinare (14 sep) şi instalare a celor ordinare (25

sep). Trupe anglo-spaniole invadează Franţa (8 oct). Tratatul de la Valençay (11 dec).

1814 Cortesurile deschid sesiuni la Madrid (15 ian). A doua legislatură a Cortesurilor ordinare (25 feb). Ferdinand al VII-lea intră în Spania (24 mar). Declaraţia Persanilor[1] (12 apr). Ferdinand al VII-lea soseşte la Valencia (16 apr). Se abrogă Constituţia din Cádiz (4 mai). Arestare de liberali la Madrid (10 mai). Se restabileşte sistemul de Finanţe din Vechiul Regim (23 iun). Pronunciamiento al lui Espoz y Mina (4 oct). Destituire a lui Macanaz ca ministru de Externe (8 nob), înlocuit de Cevallos (16 dec).

1815 Repunerea Consiliului de Stat (31 mar). Pronunciamiento al lui Díaz Porlier la Coruña (19 sep).

1816 Conspiraţie a Triunghiului (21 feb). Căsătorii a regelui şi a fratelui său Carol cu prinţesele portugheze Isabela şi María Francisca (sep). García de León y Pizarro, nou ministru de Externe (30 oct).

1817 Acord cu Marea Britanie pentru desfiinţarea comerţului cu sclavi negri (23 sep). Arestarea lui Torrijos (29 dec).

1818 Moare regina Isabela (26 dec).

1819 Conspiraţie liberală la Valencia (1 ian). Cedare către Statele Unite a Floridelor prin tratatul de la Adams-Onis (22 feb). Arestare a conjuraţilor în Cádiz de către O'Donnell (8 iul).

1820 Trieniu Liberal. Pronunciamiento al lui Riego la Cabezas de San Juan (1 ian). Ferdinand al VII-lea acceptă Constituţia din Cádiz (7 mar). Crearea Juntei Provinciale (9 mar). Riego intră triumfător în Madrid (31 aug). Desfiinţare a ordinelor monahale şi reformă a celor regulare (1 oct). Dizolvare a societăţilor patriotice (21 oct).

1821 Criza adaosului (1 mar). Nou guvern constituţional condus de Bardají (4 mar). Răscoală absolutistă la Burgos şi Álava (apr). Conspiraţie la Bessières (15 iul). Destituire a lui Riego din funcţia de comandant al Aragónului (4 sep). Bătălia de la Platerías la Madrid (18 sep). Cortesuri extraordinare (28 sep). Tulburări liberale la Cádiz şi la Zaragoza (oct).

[1] Înmânată lui Ferdinand al VII-lea la întoarcerea sa în Spania.

1822 Împărţirea Spaniei în provincii (27 ian). Nou guvern prezidat de Martínez de la Rosa (1 mar). Imnul lui Riego e declarat marş naţional (7 apr). Seu de Urgell luat de regalişti (21 iun). Închiderea Cortesurilor (30 iun). Rebeliune a Gărzii Regale (2-7 iul). Nouă conducere cu Evaristo San Miguel (6 aug). Regenţa de la Urgell (14 aug). Cortesuri extraordinare (7 oct). Regenţa obligată să părăsească Urgell (10 nob).

1823 Ludovic al XVIII-lea anunţă intervenţia militară în Spania (28 ian). Nou guvern prezidat de Flórez Estrada (28 feb). Regele, guvernul şi Cortesurile se mută la Sevilla (20 mar). Invazie a celor O Sută de Mii de Fii ai Sfântului Ludovic (apr). Francezii ocupă Madrid (7 mai). Regenţa Ducelui-Infante la Madrid (26 mai). Ferdinand al VII-lea suspendat în mod temporar din funcţiile sale şi dus la Cádiz (11 iunie). Asedierea oraşului Cádiz de trupele lui Angoulême (23 iun). Morillo se predă francezilor (26 iun). Predarea lui Ballesteros (4 aug). Predarea Pamplona (17 aug). Ferdinand al VII-lea restabilit pe tronul bunicilor săi (1 oct). Predare Barcelona (4 nob). Execuţia lui Riego la Madrid (7 nob). Nouă cârmuire a lui Ferdinand al VII-lea (3 dec).

1824 Stabilirea poliţiei (8 ian). Crearea Comisiilor militare (13 ian). Reforme tributare ale lui López Ballesteros (16 feb). Decret de amnistie (20 mai). Conspiraţia de la Capapé (1 mai). Cea Bermúdez nou ministru de Externe (11 iul). Debarcarea lui Valdés la Tarifa (3 aug).

1825 Răzvrătire la Bessières (15 aug). Creare a Juntei Consultative de conducere (13 sep). Ducele-Infante, nou ministru de Externe (24 oct). Întărire a Consiliului de Stat (28 dec).

1826 Încetare din funcţie a Consiliului de Miniştri (9 feb până la 19 aug). Debarcare a fraţilor Bazán la Guardamar (19 feb). Conspiraţia moderaţilor (iul-aug). González Salmón, nou ministru de Externe (19 aug).

1827 Tentativă de cucerire a oraşului Tortosa. Război al celor jigniţi (17 mar). Răzvrătire la Girona (1 apr). Vic în mâinile celor jigniţi (29 iul). Regele anunţă că va călători spre Catalonia (19 sep). Ferdinand al VII-lea publică o

înştiinţare la Tarragona şi majoritatea rebelilor se predau (28 sep). Regele la Barcelona (4 dec).

1828 Răzvrătiri ale celor jigniţi în Navarra şi Palencia (ian). Graţiere generală (25 mai). Conspiraţie extremistă a contelui de Croy la Madrid (26 nob).

1829 Agitaţie la Santander, Álava şi Guipúzcoa (28 feb). Încetarea din viaţă a reginei Amalia (17 mai). Reprimare a contelui de España (iun-iul). Logodnă matrimonială a lui Ferdinand al VII-lea cu María Cristina de Napoli (26 sep).

1830 Publicarea Pragmaticei Sancţiuni din 1789 (29 mar). Ferdinand al VII-lea face testament (12 iun). Naşterea infantei Isabela (10 oct). Încercări nereuşite ale lui Valdés în Navarra (14 oct) şi Milans del Bosch în Catalonia (19 oct).

1831 Debarcarea lui Torrijos la Línea (29 ian) şi a lui Manzanares la Getares (21 feb). Restabilirea comisiilor militare (18 mar). Debarcarea lui Torrijos la Vélez-Málaga (30 sep). Împuşcarea lui Torrijos (11 dec).

1832 Contele de Alcudia, ministru de Externe (20 ian). Naşterea infantei Luisa Fernanda (30 ian). Abrogarea Pragmaticei Sancţiuni (18 sep). Schimbare totală a guvernului (1 oct). Amnistie pentru delictele politice (20 oct).

1833 Moare Ferdinand al VII-lea. Regenţa Mariei Cristina. Izbucneşte primul război carlist. Decret prin care se împarte teritoriul spaniol în provincii.

1834 Demisia lui Cea Bermúdez. Decrete desfiinţând Inchiziţia şi Ordinul Iezuiţilor. Semnarea Cuadruplei Alianţe. Don Carlos intră în Spania. Guvern al lui Martínez de la Rosa. Se promulgă Statutul Regal.

1835 Zumalacárregui îl învinge pe Valdés la Amézcoas. Decret desfiinţând ordinele religioase. Moare Zumalacárregui. Insucces carlist în faţa Bilbao. Înfrângere carlistă la Mendigorria. Demisie a lui Martínez de la Rosa. Guvern al contelui de Toreno. Demisie a lui Toreno şi numire a lui Mendizábal.

1836 Secularizare a averilor ordinelor religioase. Expediţie a generalului Gómez. Demisia lui Mendizábal. Numirea lui Istúriz. Rebeliune La Granja şi restabilire a Constituţiei din 1812. Demisia lui Istúriz şi guvern al

lui José María Calatrava. Convocarea Cortesurilor Constituante.

1837 Decret desfiinţând zeciuiala şi extinzând secularizarea averilor clerului din ordinele religioase. Aprobarea Constituţiei. Numirea lui Bardají şi mai târziu a contelui de Ofalia ca preşedinte al Cabinetului.

1838 Generalul Maroto conduce armata carlistă. Ducele de Frías preşedinte al Cabinetului. Contele de España la şefia trupelor carliste în principatul Catalonia. Demisia lui Frías şi numirea lui Evaristo Pérez de Castro.

1839 Semnarea Convenţiei de la Vergara. Dizolvarea Cortesurilor. Victorie electorală moderată.

1840 Întrevedere la Esparraguera între Espartero şi regenta María Cristina. Legea Primăriilor. Căderea Mariei Cristina.

1841 Încercare de lovitură împotriva lui Espartero a generalilor Concha şi Diego de León.

1842 Proteste la Barcelona împotriva Legii Tarifare stabilită de Abdón Terradas. Espartero bombardează Barcelona din castelul Montjuic. Progresiştii conduşi de Olózaga îşi retrag sprijinul pentru Espartero.

1843 Se încheie regenţa lui Espartero. Isabela a II-a este declarată persoană majoră. Demisia lui Olózaga. Guvern al lui González Bravo.

1844 Decret de creare a Gărzii Civile. Primă conducere a lui Narváez.

1845 Nouă Constituţie. Consfătuirea la Eù, unde se decide căsătoria Isabelei a II-a. Reforma Finanţelor a lui Alejandro Mon. Abdicarea lui don Carlos María Isidro în favoarea fiului său Carol Ludovic de Bourbon.

1846 Narváez înlocuit de marchizul de Miraflores. Numirea lui Javier de Istúriz pentru preşedinţia Consiliului. Căsătoria Isabelei a II-a cu Francisc d'Assise, duce de Cádiz, şi a Luisei Fernanda cu ducele de Montpensier.

1847 Guvern al ducelui de Sotomayor. Guvernări ale lui Joaquín Francisco Pacheco, García Goyena şi întoarcerea lui Narváez.

1848 Incidente revoluţionare înăbuşite de Narváez. Reformă monetară.

1849 Crearea Partidului Democrat. Demisia lui Narváez.

1850 Demisia lui Bravo Murillo ca ministru al lui Narváez. Moare Cea Bermúdez.
1851 Demisia lui Narváez şi numirea lui Bravo Murillo ca preşedinte al Consiliului. Dizolvarea Parlamentului.
1852 Atentat împotriva Isabelei a II-a al preotului Martín Merino, executat după câteva zile.
1853 Demisia lui Bravo Murillo. Guvern al lui Federico Roncali.
1854 Demisia lui Roncali şi numirea lui Francisco Lersundi. Contele de San Luis îl înlocuieşte pe Lersundi. Ordin de consemnare a generalilor Dulce, Ros de Olano şi O'Donnell. Izbucnirea tulburărilor în Vicálvaro. Declaraţie la Manzanares. O'Donnell creează Uniunea Liberală. Espartero şef al Guvernului.
1855 Expropiere civilă de către Madoz.
1856 Elaborarea unei Constituţii care nu apucă să se aprobe. O'Donnell îl înlocuieşte pe Espartero. Guvern moderat prezidat de Narváez.
1857 Ministrul Dezvoltării, Claudio Moyano, publică Legea Învăţământului Public. Narváez este înlocuit de generalul Armero.
1858 Istúriz preşedinte al Consiliului. Guvernarea lui O'Donnell cu Uniunea Liberală.
1859 Izbucneşte războiul în Maroc. Se naşte fiul Isabelei a II-a, Alfons.
1860 Prim îi învinge pe marocani în valea Castillejo. Tratatul de la Wad-Ras. Pronunciamiento al comandantului din Baleare la San Carlos de la Rápita în favoarea contelui de Montemolín.
1861 Expediţie în Mexic. Recuperare Santo Domingo.
1862 Convenţia de la Soledad între generalul Prim şi guvernul mexican. Moare la Madrid Evaristo San Miguel. Isabela a II-a călătoreşte în Andaluzia şi Murcia. Moare la Madrid Francisco Martínez de la Rosa.
1863 Căderea lui O'Donnell, înlocuit de marchizul de Miraflores.
1864 Guverne succesive Ríos Rosas, Arrazola şi Mon. Întoarcerea lui Narváez.
1865 Noaptea Sfântului Daniel. O'Donnell îl înlocuieşte pe Narváez. Răscoală a sergenţilor din cazarma din San Gil.

A şasea guvernare a lui Narváez. Moare Alcalá Galiano. Trupele spaniole părăsesc definitiv Santo Domingo.

1866 Bombardarea portului El Callao de către o escadră spaniolă. Pactul de la Ostende. Eşec al unei răscoale militare.

1867 Moare la Biarritz Leopoldo O'Donnell.

1868 Moare Narváez. González Bravo este numit prim-ministru. Ducii de Montpensier sunt expulzaţi din Spania. Se declanşează Gloriosa. Proclamaţia de la Yara în Cuba, începe Lungul Război. Exil al Isabelei a II-a. Regenţă a lui Serrano.

1869 Reunire a Cortesurilor Constituante. Nouă Constituţie. Suspendarea garanţiilor constituţionale pentru a putea înăbuşi focarele revoluţionare.

1870 Amadeo de Savoia este ales rege al Spaniei. Prim este asasinat. Junta carlistă la Vevey (Elveţia). Isabela a II-a abdică la Paris în favoarea fiului ei Alfons.

1871 Amadeo I soseşte în Spania şi îşi începe domnia. Guvern prezidat de generalul Serrano. Ruiz Zorrilla îl înlocuieşte pe Serrano. Guvernare a generalului Malcampo. Cortesurile declară ilegală Internaţionala. Guvern Sagasta.

1872 Guvern Ruiz Zorrilla. Abolirea sclaviei în Porto Rico. Începe al Treilea Război Carlist.

1873 Abdicarea lui Amadeo I. Don Carlos în Spania şi cucerirea oraşelului Estella de către carlişti. Proclamarea Primei Republici. Guverne Figueras, Pi y Margall, Salmerón şi Castelar. Proiect al unei noi Constituţii. Se declanşează mişcarea cantonalistă. Se săvârşesc din viaţă Salustiano Olózaga şi Bravo Murillo.

1874 Trupele carliste suferă un eşec la Pamplona şi Irún. Lovitură a generalului Pavía şi sfârşit al Primei Republici. Regim provizoriu al generalului Serrano. Declaraţia de la Sandhurst (1 dec). Pronunciamiento al lui Martínez Campos la Sagunto (29 dec) şi proclamaţia lui Alfons al XII-lea.

1875 Cabinet Cánovas. Cabinet Jovellar. Convocarea Adunării Notabililor. Elaborarea Bazelor Constituţionale (mai). Sfârşit al războiului carlist în Catalonia: căderea Olot şi La Seu de Urgell (aug).

1876 Alegeri generale pentru Cortesuri Constituante (ian). Sfârşit al celui de-al treilea război carlist (28 feb). Nouă constit-

uție (2 iul). Abolirea Fueros (21 iul). Întoarcerea Isabelei a II-a în Spania (iul). Martínez Campos în Cuba (nob).

1877 Acord diplomatic hispano-german (31 dec).

1878 Pacea de la Zanjón, sfârșitul războiului din Cuba (apr). Căsătoria lui Alfons al XII-lea cu María de las Mercedes.

1879 Cabinet Martínez Campos (mar-dec). Război scurt în Cuba.

1880 Constituirea Partidului Fuzionist. Abolirea sclaviei în Cuba.

1881 Accederea liberalilor la putere. Guvernul Sagasta aplică politici liberalizatoare. Crearea Uniunii Catolice de către A. Pidal.

1882 Formarea Stângii Dinastice (vara).

1883 Crearea Asociației Republicane Militare (ian). Pronunciamente republicane la Badajoz (aug). Guvern al Stângii Dinastice (toamna).

1884 Guvern Cánovas. Conflict diplomatic cu Sfântul Scaun pentru regatul din Italia (vara). Discurs al lui M. Morayta (oct).

1885 Prezentarea regelui Alfons al XII-lea a Petiției Nedreptăților. Conflictele Carolinelor; arbitraj al Vaticanului (aug-oct). Epidemie de holeră (vara). Moare Alfons al XII-lea. Pactul Partidului: începe Guvernarea de lungă durată a lui Sagasta.

1886 Se naște Alfons al XIII-lea (17 mai). Legea abolirii Patronajului în Cuba (23 iul). Pronunciamente republicane în Cartagena și Madrid (19 sep).

1887 Legea Asocierilor. Constituirea Lliga de Catalunya. Prezentare a proiectelor Cassola (apr). Tratat hispano-italian, unire cu Tripla (mai). În Cuba apare Partidul Autonomist.

1888 Dezbatere parlamentară a proiectelor Cassola (feb-mar). Legea Curții cu Juri. Aprobarea Bazelor Codului Civil, redactate de Alonso Martínez. Nașterea partidului integrist, scindat din carlism.

1889 Aprobarea Codului Civil (26 mai).

1890 Sufragiu universal masculin (9 iun). Integrare a republicanilor posibiliști în regim. Guvern Cánovas (iul), cu Silvela și Romero Robledo.

1891 Prime alegeri cu sufragiu universal. Alegeri municipale (10 mai). Victorie republicană în Madrid și

diferite capitale. Proiect de reformă a Administrației Locale. Demisia lui Silvela (19 nob).

1892 Adunarea de la Manresa (Bazele Uniunii Catalaniste) (mar). Se naşte Partidul Revoluţionar Cubanez şi Liga Filipineză la Manila.

1893 Guvern Sagasta (1892-1895). Alegeri generale (mar). Victorie republicană în Madrid. Proiect Maura asupra autonomiei Cubei şi Porto Rico. Dizolvarea Partidului Republican Posibilist. Război în Melilla.

1894 Pace hispano-marocană (mar). Crearea Partidului Naţionalist Basc.

1895 Guvern Cánovas (23 mar). Începe războiul din Cuba (24 feb). Legea autonomiei pentru Cuba (proiect Abarzuza) (12 mar).

1896 Weyler îl înlocuieşte pe Martínez Campos în Cuba (ian). Război în Filipine (21 aug).

1897 Act carlist din Loredán. Asasinarea lui Cánovas (8 aug). Guvern Azcárraga. Guvern Sagasta. Înlocuirea lui Weyler de către Blanco. Aprobarea unui regim de autonomie pentru Cuba şi Porto Rico (22 nob).

1898 Explozia *Maine* (15 feb). Război cu Statele Unite (18 apr). Dezastru la Cavite (1 mai). Dezastru la Santiago de Cuba (13 iul). Predarea Santiago (12 iul) şi Manila (14 aug). Tratatul de la Paris (10 dec).

1899 Adunare şi manifestaţii ale Uniunii Naţionale (Costa). Guvern regeneraţionist al lui Silvela cu Dato, Polavieja şi Duran.

SECOLUL XX

1902 Majorat al lui Alfons al XIII-lea. Guvern Sagasta. Guvern Silvela. Tratat cu Franţa asupra Marocului.

1903 Eşec al guvernului Silvela. Guvern Antonio Maura.

1904 Călătorie la Barcelona a lui Alfons al XIII-lea. Guvern Azcárate. Atentat împotriva lui Maura. Demisia lui Maura. Convenţie franco-spaniolă asupra Marocului.

1905 Trupe germane debarcă la Tanger. Congrese socialiste la Madrid.

1906 Conferinţă şi Document din Algeciras (ian până în apr). Protectorat spaniol în Maroc. Căsătoria lui Alfons al

XIII-lea. Atentat cu bombă; regele a scăpat teafăr. Problemă catalană: Legea Jurisdicţiilor. Crearea *Solidaritat Catalana*. Guvern López Domínguez. Primul Congres al Organizaţiilor de Tineret Socialiste.

1907 Guvernare de lungă durată a lui Maura.

1908 Bloc antimaurist. Crearea Partidului Radical.

1909 Înfrângere la Râpa Lupului. Căderea lui Maura. Guvern Moret. Unire republicano-socialistă. Guvern reformist Canalejas.

1910 Legea comitatului asupra ordinelor religioase. Pablo Iglesias este ales deputat graţie Unirii Republicano-Socialiste.

1911 Tratat hispano-marocan. Operaţii militare în Maroc.

1912 Proiect de Mancomunităţi. Moare asasinat José Canalejas. Guvern Romanones. Crearea Partidului Reformist.

1913 Apare maurismul. Crearea Ligii de Educaţie Politică de către Ortega. Atentat anarhist împotriva regelui. Sciziunea lui Montero Ríos în Partidul Liberal. *El Socialista*, cotidian. Guvern Dato: scindarea conservatorilor.

1914 Enric Prat de la Riba preşidează recent creata Mancomunidad din Catalonia. Legalizarea CNT. Neutralitate în Primul Război Mondial.

1915 Germanofili versus aliatofili. Criza Partidului Conservator. Nou guvern Romanones.

1917 Grevă generală UGT şi stare de război (aug). Guvern García Prieto.

1918 Antonio Maura, din nou şef al Cabinetului Naţional. Cerere de Statut pentru Catalonia. Retragerea catalaniştilor din Cortesuri. Romanones îl înlocuieşte pe García Prieto.

1919 Proiecte de Statut de Pistolerism. Dezbatere în PSOE pentru aderarea la Internaţionala a III-a. Guverne conservatoare Maura şi Sánchez Toca.

1920 Guvern conservator Eduard Dato. Organizaţiile de Tineret Socialiste creează Partidul Comunist Spaniol. Răscoală militară la Madrid. Guvern Dato. Martínez Anido, guvernator civil în Barcelona. Alegeri pentru Cortesuri (19 dec).

1921 Asasinarea lui Dato. Guvern Maura. Congres şi scindare a PSOE. Creare a PCOE (apr). Ofensivă în Rif

revenind generalului Silvestre. Dezastru la Annual (iul) şi contraofensivă militară spaniolă.

1922 Crearea Acció Catalana. Cabinet de concentrare liberală García Prieto. Destituirea lui Martínez Anido. Fuzionarea formaţiunilor comuniste.

1923 Alegeri legislative (29 apr). Eşec al proiectului de reformă constituţională. Lovitură de Stat a generalului Primo de Rivera (13 sep). Guvernatori militari şi destituirea de consilieri de primărie. Convenţia de la Tanger.

1924 CNT declarată ilegală. Desfiinţarea Mancomunitat de Cataluña (12 ian). Crearea Uniunii Patriotice, în serviciul lui Primo de Rivera (14 apr). Largo Caballero, consilier de Stat. Mişcare împotriva dictaturii în Vera de Bidasoa şi Barcelona (6 nob). Repliere în Maroc (nob).

1925 Abd el-Krim atacă Protectoratul francez (apr). Întrevedere hispano-franceză asupra Marocului la Madrid (iun). Debarcare la Alhucemas (8 sep). Directoratul Militar este înlocuit de un guvern civil. Crearea Acţiunii Politice care se va transforma în Acţiunea Republicană în 1926.

1926 Eşecul din ziua de sânziene. Spania cere includerea Tangerului în protectoratul său, precum şi un loc permanent în Societatea Naţiunilor (aug). Părăsirea acestei instituţii supranaţionale până în 1928.

1927 Moare García Quejido. Convocare şi deschidere a Adunării Naţionale Consultative (10 oct). Constituirea clandestină a FAI.

1929 Încercare nereuşită a lui Sánchez Guerra împotriva dictaturii în Valencia (29 ian). Ruptură cu Primo de Rivera (aug). Al III-lea Congres PCE.

1930 Demisia lui Primo de Rivera (30 ian). „Dictablânda" generalului Dámaso Berenguer. Moare Primo de Rivera la Paris (16 mar). Pactul de la San Sebastián între opoziţia republicană (27 aug). PSOE se uneşte cu Comitetul revoluţionar. Grup Acţiunea Spaniolă. Tentativă de lovitură republicană a lui Galán şi García Hernández la Jaca (12 dec). Revoltă la Cuatro Vientos (15 dec).

1931 Declaraţie a Grupării în Serviciul Republicii (10 feb). Demisionează guvernul Berenguer (14 feb). Aznar prezi-

dează noul cabinet (18 feb). Crearea Esquerra Republicana de Catalunya, prezidată de Macià (20 mar). Alegeri municipale cu succes republican-socialist (12 apr). Sărbătoare populară şi proclamarea celei de a Doua Republici la Eibar, Madrid şi Barcelona (14 apr). Guvern provizoriu. Plecarea lui Alfons al XIII-lea din Spania. Subcomisie pentru a elabora un proiect de Constituţie, prezidată de Ossorio y Gallardo (6 mai). Statutul de la Estella, anteproiect de autonomie pentru Ţara Bascilor şi Navarra (14 iunie). Alegeri pentru Cortesuri Constituante (28 iun). Julián Besteiro, preşedinte al Parlamentului (14 iul). Manuel Azaña conduce un guvern cu socialiştii Prieto, Largo Caballero şi De los Ríos. Grevă generală şi lege marţială în Sevilla.

1932 Greve generale patronate de CNT. Dezbatere în Cortesuri a Statutului Catalan (6 mai). Legea Ordinii Publice (28 iul). Rebeliune eşuată a generalului Sanjurjo în Sevilla (10 aug). Cortesurile aprobă Statutul Cataloniei (9 sep). Aprobare a Legii Reformei Agrare (15 sep). Se creează Înnoirea Spaniolă (1 mar).

1933 Alegeri municipale (apr). Demisionează Guvernul Azaña (8 sep). Lerroux încearcă să formeze guvern, însă demisionează (12 sep). Martínez Barrios formează nou guvern. Preşedintele Alcalá Zamora dizolvă Cortesurile şi convoacă noi alegeri (9 oct). José Antonio Primo de Rivera creează Falanga (29 oct). Plebiscit despre Statutul Basc (5 nob). Alegeri generale pentru Cortesuri. Victoria dreptelor (19 nob). Santiago Alba, nou preşedinte al Cortesurilor (dec). Lerroux formează guvern cu încuviinţarea CEDA (16 dec). Moare la Barcelona Francesc Macià, prim preşedinte al Generalitat din Catalonia. ÎI înlocuieşte Lluís Companys (25 dec).

1934 Fuzionare a Falangei cu JONS. Crearea Alianţei Muncitoreşti (feb). Fuzionarea partidelor lui Marcelino Domingo şi Azaña. Ocuparea Ifni. Criză prin amnistia lui Sanjurjo. Demisionează guvernul Lerroux (25 apr). Samper formează nou guvern (mai-feb). Ruptură între Lerroux şi Martínez Barrio, care părăseşte Partidul Radical (16 mai). Deputaţii din Esquerra Republicana şi

naționaliștii basci se retrag din Parlament (12 iun). Gil Robles prezidează la Covadonga o adunare a CEDA (9 sep). Demisionează guvernul Samper (1 oct). Nou guvern Lerroux, care include pe trei miniștri de la CEDA (4 oct). UGT și PSOE fac o chemare la grevă generală (5 oct). Insurecție revoluționară în Asturias. Acțiuni armate și greve în Țara Bascilor, Madrid, Alicante, Zaragoza, Santander... Declarare a stării de război. Guvernul trimite trupe maure și din Legiunea străină pentru a reprima comuna asturiană. Companys proclamă în Barcelona Republica Catalană în cadrul Federației Spaniole (6 oct). Eșuată răscoala în Catalonia, Generalitat și Statutul rămân în suspensie. Membri ai Consiliului Generalitat sunt arestați (7 oct).

1935 Vázquez și Argüelles sunt executați la Oviedo (1 feb). Se dezbate în Cortesuri răspunderea lui Azaña (21 mar). Nou guvern Lerroux, cu cinci miniștri de la CEDA (3 apr). Gil Robles, ministru de Război. Portela Valladares, ministru de Interne (7 mai). Lege Agrară care o abrogă pe aceea din 1932 (2 sep). Lerroux se vede silit să-și dea demisia după scandalul speculei. Guvern Chapaprieta (25 oct). Guvern Portela Valladares (14 dec). PSOE formează coaliție cu Stânga Republicană. Largo Caballero demisionează din Comitetul Național (20 dec).

1936 Alcalá Zamora dizolvă Cortesurile (7 ian). Constituirea Frontului Popular (15 ian). Alegeri generale, victoria Frontului Popular (16 feb). Azaña conduce un guvern de miniștri republicani (19 feb). Amnistie pentru deținuții politici (22 feb). Restaurare a Generalitat și a guvernului Companys în Catalonia. Franco e trimis în Canare (26 feb). Falanga este declarată nelegală și José Antonio arestat. Se creează JSU (1 apr). Azaña prezintă programul său în fața Cortesurilor (4 apr). Destituirea lui Alcalá Zamora (7 apr). Calvo Sotelo formulează grave acuzații împotriva Guvernului (14 apr). Manuel Azaña este ales președinte al Republicii (10 mai) și Casares Quiroga la președinția Guvernului după răspunsul negativ al lui Prieto (12 mai). Asasinarea locotenentului Castillo și a lui Calvo Sotelo la Madrid (12-13 iul). Rebeliune militară împotriva Republicii în Maroc și Peninsulă

(17-20 iul). Rebeliunea se transformă în război civil. Lupte pe frontul din Guadarrama. Prin decret al Juntei din Burgos se desemnează Mola ca şef al Armatei de Nord şi Franco în calitate de şef al Armatei din Maroc şi a celei Expediţionare. Generalul Queipo de Llano este numit şef de operaţii în Andaluzia. La Praga Kominternul decide să creeze o Brigadă Internaţională de 5.000 de oameni şi să trimită un ajutor de 1.000 de milioane de franci. Germania pregăteşte ajutorul său pentru răsculaţi creând societatea Hisma şi Statul Major (26 iul). Junta de Apărare decretează starea de război în toată Spania (28 iul). Minerii din UGT încep asediul oraşului Oviedo. Cu ajutor aerian italian, debarcă un contingent de trupe în Algeciras. Marea Britanie şi URSS acceptă Acordul de Neintervenţie. Yagüe ia comanda coloanelor armatei din Africa ce avansează prin Extremadura. Ocuparea Zafra. Represiune puternică împotriva sindicaliştilor din UGT şi CNT. Pleacă din Barcelona coloana de la POUM care va cuceri Alcubierre. Guvernul francez decide să închidă frontiera cu Spania (7 aug). Decret dizolvând Garda Civilă. Rebelii ocupă Mérida, întrerupând linia ferată Madrid-Badajoz. Trupele lui Yagüe ocupă Badajoz. Masacru în arena pentru lupte de tauri. Se restabileşte drapelul bicolor în zona naţională (29 aug). Demisia lui J. Giral. Largo Caballero formează guvern de unitate cu UGT, partidele din Frontul Popular şi PNV (4 sep). Mola ocupă Irún, închizând frontiera (5 sep). Intrare în San Sebastián (13 sep). Tăiere şosea Madrid-Toledo. Contact cu el Alcázar (27 sep). Franco ales Generalisim (28 sep). La 1 octombrie preia conducerea Statului. Începe regimul franchist. Crearea Juntei Tehnice de Stat, prezidată de Dávila (3 oct). Aguirre, preşedinte de Guvern basc (7 oct). Pleacă din Paris contingent de Brigăzi Internaţionale (10 oct). Largo Caballero preia conducerea Forţelor Armate (15 oct). Álvarez del Vayo, comisar general de război. Varela ocupă oraşele din Madrid. Ciano şi Hitler decid să sporească ajutorul pentru Franco şi să-l recunoască (23 oct). Al doilea guvern Largo Caballero cu patru miniştri din CNT (4 nob). Junta Apărării la Madrid (5 nob). Guvernul republican se transferă la Valencia.

Crearea Consiliului Superior de Război, condus de Largo Caballero (9 nob). Sosirea la Madrid a coloanei Durruti, care moare pe front (20 nob). Proces şi execuţie a lui J. A. Primo de Rivera (20 nob). Franco renunţă la atac direct asupra Madridului. Recunoaşterea Juntei lui Franco de către Germania, Italia, Guatemala, El Salvador şi Nicaragua (oct-nob). Şedinţă a Cortesurilor la Valencia (1 dec). Junta Apărării din Madrid pierde funcţii politice (6 dec). Nou guvern al Generalitat fără POUM (17 dec).

1937 Ofensivă asupra Málaga. Dizolvare a Primăriilor republicane, înlocuite de Gestore. Campanie PCE împotriva POUM. Bătălia de la Jarama şi ocuparea Málaga (8 feb). Tribunale Populare de Război (feb). Mola defineşte caracteristici ale Noului Stat. Vase italiene bombardează Valencia. Plenară a Comitetului Central al PCE care cere lichidarea POUM şi îl critică pe Largo Caballero (5 mar). Goicochea dizolvă Înnoirea Spaniolă (8 mar). Succese republicane în Guadalajara şi Pozoblanco (mar). Mola începe ofensiva în Biscaya (31 mar). Criza Generalitat, Companys îl înlocuieşte pe Tarradellas (3 apr). Ofensivă republicană în Teruel. Decret de unificare. Franco, şef al partidului FET şi al JONS (19 apr). Dizolvare a Juntei Apărării din Madrid, înlocuită de Primărie condusă de PSOE (24 apr). Distrugerea Gernika de către Legiunea Cóndor (26 apr). Ocupare republicană a Sanctuarului Sfintei M.ª de la Cabeza. Criză la Barcelona, CNT şi POUM împotriva PSUC şi ERC. Nouă conducere a *Generalitat* (5 mai). Aguirre ia comanda armatei basce. Încetare din funcţie a lui Hedilla (9 mai). Demisia lui Largo Caballero (13 mai). Începe bătălia pentru înlocuirea lui Largo Caballero şi a discipolilor săi din organele de conducere ale mişcării socialiste. Nou guvern Juan Negrín (PSOE) fără prezenţa UGT şi CNT (17 mai). Moare generalul Mola, inspirator al rebeliunii din 17 iulie (3 iun). Eşec al ofensivei republicane asupra Huesca pentru a uşura frontul din Bilbao. Dizolvarea POUM şi arestarea lui Nin (16 iun). Ofensiva de la Brunete. Franţa redeschide frontiera (13 iul). Pact de neagresiune UGT-CNT (19 iul). Statute ale FET şi ale JONS (4 aug). Consiliul Asturias devine Consiliu suveran de Nord

(29 iul). Lupte grele la Belchite (sep). Ruperea frontului asturian pe la Riaño (25 sep). Scindare temporară a UGT. Largo Caballero înlocuit de la conducerea mişcării socialiste. Ocuparea Gijón, sfârşit al comunei asturiene (21 oct). Guvernul republican la Barcelona (30 oct). Ofensivă republicană în Teruel (6 dec). Recunoaşterea lui Franco de către Japonia, Uruguay şi Turcia.

1938 Ocupare republicană a oraşului Teruel (7 ian). Contraofensivă franchistă. Se constituie primul guvern al generalului Franco (30 ian). Serrano Suñer, secretar al Guvernului. Scufundarea crucişătorului *Baleares* (6 mar). Ofensivă franchistă în Aragón (mar). Guvernul francez autorizează trecere de arme către guvernul republican (17 mar). CNT intră în Frontul Popular (1 apr). Inaintare franchistă în Aragón şi Lérida. Prieto este eliberat din funcţia de ministru al Apărării, pe care o preia preşedintele Negrín. Al doilea guvern Negrín, cu revenirea CNT (5-6 apr). Alonso Vega cucereşte Vinaroz împărţind zona republicană (15 apr). Ofensivă către Valencia. Daladier închide din nou graniţa franceză. Bombardamente la Barcelona şi Alicante. Moare generalul Cabanellas (14 mai). Sfârşitul frontului din Aragón cu retragerea în Franţa a unităţilor din punga Bielsa (16 iun). URSS acceptă planul de retragere a voluntarilor (iun). Începe bătălia de la Ebru (25 iul). Nouă criză a guvernului Negrín. Operaţii în Extremadura (iul-aug). Proces împotriva membrilor POUM. Retragerea unităţilor italiene şi a Brigăzilor Internaţionale (oct). Ruptură a Frontului Popular în Franţa, care îngreunează trecerea de material militar. După lupte grele timp de patru luni, sfârşit al bătăliei de la Ebru, cu înfrângere republicană. Moare ministrul de Interne franchist, general Martínez Anido (25 dec). Serrano Suñer, nou ministru.

1939 Înaintare franchistă în Catalonia. Mobilizare republicană de oameni între 17-55 ani. Ocupare Barcelona (26 ian). Largo Caballero pleacă din Spania (28 ian). Miaja, şef al Armatei Populare alături de Rojo (7 feb). Pleacă din Spania maximele autorităţi civile republicane (5 feb). Lege a răspunderilor politice (9 feb). Consiliu de generali, prezidat de Negrín. Doar Miaja sprijină rezistenţa

(16 feb). Azaña demisionează de la preşedinţia Republicii, asumată în mod provizoriu de Martínez Barrio (27 feb). Amiralul Buiza dă ultimatum lui Negrín pentru ca să pună capăt războiului (2 mar). Întrevedere între Negrín şi Casado. Înălţarea acestuia în gradul de general (3-5 mar). Negrín încredinţează conducerea a mai multor localităţi unor cadre de la PCE. Răscoală Cartagena şi plecarea flotei republicane spre Tunis (4 mai). Lovitură a colonelului Casado (4 mar). Constituirea Consiliului Naţional al Apărării. Miaja, preşedinte. Prezenţa lui J. Besteiro, W. Carrillo şi A. Pérez pentru PSOE şi UGT. Negrín părăseşte Spania (6 mar). Lupte între unităţi sub disciplina Consiliului Apărării şi ale Guvernului republican, conduse de PCE. Casado pune stăpânire pe situaţie în Madrid. Tentative inutile de negociere de pace onorabilă şi fără represalii cu Franco. Pasionaria şi membri ai Biroului Politic al PCE pleacă din Spania prin Monóvar (Alicante) (8 mar). Franco aderă la pactul Anti-Komintern (27 mar). Tratat hispano-german de prietenie (31 mar). Trupele franchiste intră în Madrid (28 mar). Ultimul părăseşte războiul la Burgos: Războiul s-a terminat (1 apr). Se naşte JARE cu D'Olwer ca preşedinte şi Prieto ca vicepreşedinte (27 iul). Se dezlănţuie represiunea cu sute de împuşcări. Spania părăseşte Societatea Naţiunilor. Începe al Doilea Război Mondial (3 sep). Franco proclamă neutralitatea Spaniei (4 sep). Bunurile sechestrate de la Frontul Popular trec la Delegaţia Sindicatelor (23 sep). Franco pleacă din Burgos şi se instalează în El Pardo (18 oct). Transferul rămăşiţelor pământeşti ale lui José Antonio la El Escorial (20 nob).

1940 Sócrates Gómez încearcă să reorganizeze PSOE şi JJSS (26 ian). Antonio Cuadra formează un Comitet de Coordonare a Mişcării socialiste în Valencia. Tentativa este lichidată pe la 1941. Dezmembrare PSUC (feb). Legea înăbuşirii comunismului şi masoneriei (1 mar). Companys organizează în Franţa un Consiliu Naţional al Cataloniei (1 mar). Vine la Madrid ambasadorul britanic S. Hoare (1 iun). Franco schimbă neutralitatea cu nebeligeranţa (12 iun). Franco ocupă Tanger (14 iun). Lege de creare a Miliţiilor Falangei

(2 iul). Vizita lui Himmler la Madrid (17 iul). Franco reclamă în mod oficial Gibraltar. Gestapo îi arestează şi îi predă lui Franco pe Companys, Zugazagoitia, Cruz Salido, etc. Largo Caballero va fi internat în lagărul nazist de la Orianemburg. Julián Besteiro moare în închisoarea de la Carmona (27 sep). Executare a lui Companys la Barcelona (15 oct). Întâlnire între Franco şi Hitler la Hendaya (23 oct). M. Azaña moare la Montauban (Franţa) (3 nob).

1941 Alfons al XIII-lea abdică în favoarea fiului său Juan (5 ian). Franco şi Mussolini au o întrevedere la Bordighera (12 feb). Franco şi Pétain au o întrevedere la Montpellier (14 feb). Alfons al XIII-lea moare la Roma. Carrero Blanco, subsecretar al Preşedinţiei (5 mai). Serrano încetează la Interne şi la Secretariatul General al Mişcării. Formarea Diviziei Albastre (27 iun). Junta generalilor monarhişti Kindelán, Aranda, Orgaz... (22 iul). Reuniune a monarhiştilor pentru a forma un Consiliu de Regenţă: Aranda, Orgaz, Vegas Latapié, Gil Robles şi Sáinz Rodríguez (nob).

1942 Consiliul Naţional Basc se dizolvă şi trece puterea către Guvernul Basc. Franco şi Salazar se reunesc la Badajoz (12 feb). Constituirea în Mexic a UDE, animată de PCE, PSOE şi Negrín (16 feb). Decret de creare a Cortesurilor lui Franco (17 iul). Pedro Checa moare in Mexic, Carrillo îi urmează în Biroul Politic al PCE (6 aug). Jordana îl înlocuieşte pe Serrano la Externe (3 sep). Încercare de reorganizare a CNT în Catalonia (25 sep). În Aragón se reorganizează primul comitet regional al PSOE după represiunea din război. Roosevelt garantează lui Franco integritatea Spaniei dacă menţine neutralitatea. Juan face publice pentru prima dată aspiraţiile sale la tron (10 sep).

1943 Legea Rebeliunii Militare, aplicabilă delictelor politice (15 feb). Scrisoare a lui Juan Carlos către Franco cerând transmiterea puterii. Dizolvarea Kominternului. Scrisoare a 26 împuterniciţi, în frunte cu ducele de Alba, cerând restaurarea Monarhiei (iun). Chemare a Juntei Supreme de Uniune Naţională (1 sep). Grup de generali-locotenenţi cer lui Franco restaurarea. J. Mon-

zón (PCE) se instalează în Spania în mod clandestin (8 sep). Retragere a Diviziei Albastre de către Guvern (12 nob). Se naşte în Mexic Junta Spaniolă de Eliberare, propulsată de Prieto şi Martínez Barrio, fără PCE.

1944 Scrisoare a lui Juan Carlos către Franco cerând din nou transferarea puterii (26 ian). Reorganizare a Comitetului Regional al PSOE în Asturias (feb). Churchill se pronunţă în termeni favorabili pentru Franco. Semnat document de fundare ANFD clandestină de către ARE, PSOE, CNT şi UGT (13 iun). De Gaulle dizolvă al XIV-lea Corp de Guerrilleros Spanioli. Incursiune a circa 3-4.000 luptători de gherilă în Valea Arán (16 oct). Promulgarea Noului Cod Penal.

1945 Congres al PSOE la Toulouse îl alege pe Llopis secretar general (sep). Se constituie la Tolosa MSC, începând de la sectoare socialiste din POUM şi din PSUC (14 ian). Comitetul Central al PCE cheamă pe militanţii lui să intărească gherila. Declaraţia de la Lausanne a lui Juan de Bourbon (19 mar). Declaraţia de la Bayonne a partidelor basce, care creează Consiliul Consultativ, sfătuitor al Guvernului. Cade în mâini ale poliţiei Consiliul de conducere al PSOE al lui Gómez Egido (16 sep). Dolores Ibárruri vine la Paris după ce a părăsit Moscova (8 mai). Conferinţa de la San Francisco respinge admiterea Spaniei în ONU (19 iun). Martín-Artajo, catolic colaboraţionist, ministru al Afacerilor Externe (20 iul). Declaraţia carlistă de la Fal Conde (30 iul). Cortesurile, reunite în Mexic, îl aleg pe Martínez Barrio preşedinte interimar al Republicii (17 aug). Giral îi urmează lui Negrín în Guvernul Republicii. Constituit la Paris Guvernul Generalitat prezidat de J. Irla (26 aug).

1946 Condamnarea lui Franco de către ONU (9 feb). Executarea lui C. García (21 feb). Protest internaţional şi închiderea frontierei franceze (1 mar). Generalul Kindelán, exilat (26 feb). Carrillo intră în guvernul Giral în exil (23 mar). Moare Largo Caballero la Paris (25 mar). Statele Unite, Marea Britanie şi Franţa împotriva lui Franco (3 apr). Consiliu Privat al lui Juan Carlos (apr). Al II-lea Congres PSOE în exil

(6 mai). Colonelul Queipo de Llano îl informează pe Juan Carlos despre acordul cu ANFD (oct). Greva foamei a deţinuţilor politici, condusă de PCE (dec).

1947 Exilarea generalului Aranda (8 ian). Carrero îl informează pe Juan Carlos despre Legea Succesiunii. Se creează Consiliul Regatului. Opunerea Pretendentului faţă de Lege (9 apr). PCE se distanţează din nou în ceea ce priveşte ANFD de republicani, socialişti şi cenetişti (apr). Grevă generală în Bilbao în seama naţionaliştilor şi socialiştilor (1 mai). Referendumul Succesiunii (6 iul). Guvern de partide republicane, condus de A. Albornoz (27 aug). Reţea a ANFD, cu mai mult de 50 de cenetişti şi socialişti închişi.

1948 Dizolvare a guvernului catalan în exil (24 ian). 19 luptători de gherilă, în majoritatea lor din PCE, morţi în Asturias (28 ian). Se acutizează reprimarea împotriva PSOE. Deschiderea frontierei franco-spaniole (10 feb). Al III-lea Congres al PSOE la Toulouse. Căderea a circa 30 militanţi ai PSOE şi ai UGT din Zaragoza şi lichidarea Grupurilor lor de acţiune înarmate (feb). Truman exclude Spania din Planul Marshall (2 apr). Arestat Consiliul de conducere al PSOE în interior (19 mai). Întrevedere a lui Franco şi Juan de Bourbon la *Azor* pentru a decide ca prinţul Juan Carlos să studieze în Spania (25 aug). Pactul de la San Juan de Luz între socialişti şi monarhişti (28 aug). Evacuarea a 32 de luptători de gherilă ai PSOE din Asturias şi León-Galicia (21 oct). Predare de către generalul Aranda a Pactului de la San Juan de Luz la ambasada britanică din Madrid (31 oct). Prinţul Juan Carlos vine la Madrid.

1949 Sunt împuşcaţi patru conducători ai PSUC. Crearea Comitetului de legătură PSOE-monarhişti fără Prieto (2 mar). PSOE doreşte includerea Spaniei în NATO odată dispărut Franco. Aranda adresează o declaraţie monarhistă către generali şi comandanţi. Mor Alcalá Zamora şi Lerroux. Flota americană ancorează în El Ferrol. Franco vizitează Barcelona (1 iun).

1950 Împrumuturi ale SUA către Franco în valoare de 62,5 milioane de dolari. Anularea rezoluţiei împotriva

Spaniei din 1946 de către ONU. Prieto părăseşte funcţiile sale din PSOE şi din UGT (16 nob).

1951 Aderarea Spaniei la OMI (aparţinând ONU) (27 feb). Revenirea la Madrid a ambasadorilor. Congres extraordinar al PSOE la Toulouse. Grevă generală în Biscaya şi Guipúzcoa cu mai mult de o mie de arestări de muncitori socialişti, naţionalişti, comunişti şi cenetişti (mai). Carrero Blanco şi Ruiz-Giménez intră în guvern (20 iul). Ruptura Pactului de la San Juan de Luz între PSOE şi CEFM (aug).

1952 Adunare carlistă îl proclamă rege pe Javier de Bourbon-Parma (mai). Al V-lea Congres al PSOE (aug). Vin în Franţa ultimii 26 luptători de gherilă din Gruparea PCE în Levant-Aragón. Un grup de 6 guerrilleros socialişti din Granada-Málaga ajunge la frontiera cu Franţa (sep). Spania intră în UNESCO (18 nob).

1953 Întoarcerea din exil a lui J.M. Gil Robles. Desfiinţat Comitetul Naţional al CNT (iul), ultimul din perioada de după război până la reorganizarea în anii '60. Semnarea Concordatului Spania-Sfântul Scaun (aug). Acord hispano-american de ajutor militar şi economic (sep). Congres al UGT în exil (nob). Primul Congres Naţional al Mişcării (dec).

1954 Manifestaţie a studenţilor din SEU cerând Gibraltar. Celula PSOE în SEU din Madrid: Oruño, Villar, Carvajal... Arestarea lui Comorera (apr). Josep Tarradellas, preşedinte al Generalitat, după excluderea socialistului Serra y Moret (aug). Al V-lea Congres, în exil, al PCE. Acţiune de afirmare monarhistă la Estoril (oct). Alegeri municipale. Participare a monarhiştilor şi incidente ale acestora cu falangiştii. Întrevedere a lui Franco şi Juan Carlos la Cáceres (dec).

1955 Juan Carlos se declară susţinător al principiilor Mişcării şi Falangei (iun). Intrarea Spaniei în ONU (dec).

1956 Incidente între universitari şi falangişti. Suspendare de articole din Carta Spaniolilor (feb). Arestarea lui Sánchez-Mazas, Tamames, Ridruejo, Mújica... Criză de guvern: încetare din funcţie a lui Ruiz-Giménez şi Fernández Cuesta (16 feb). Arestarea lui Girbau, Ortuño, Ibáñez şi Caro din ASU (mar). Sfârşit al zonei nord a

Protectoratului în Maroc. Intrare în OIM (28 mai). Moare la Paris J. Negrín (15 nob). Constituirea platformei de Acţiune Democratică, sub conducerea lui Ridruejo, de ideologie social-liberală (nob).

1957 Demisia lui Arrese după ce a văzut eşuat proiectul său de falangizare a regimului. Document al celor trei ipoteze ale lui Tierno şi Gil Robles. Proteste la Universităţile din Madrid şi Barcelona. Nou guvern. Alonso Vega în fruntea Conducerii, Solís ministru al Mişcării, Castiella la Externe şi miniştri din Opus în domenii economice. Arias Navarro responsabil al poliţiei (feb). Război din Ifni cu Marocul (23 nob). Declaraţie de constituire a Uniunii Spaniole, platformă monarhistă (dec).

1958 Tribunal pentru stăvilirea activităţilor extremiste, condus de colonelul Eymar (ian). Stare de excepţie. Căderi ale PSUC, PCE şi PSOE-UGT (mar-apr). Legea Principiilor Mişcării Naţionale (7 iun). Congres al PSOE la Toulouse (aug). Căderea lui Amar, Reventós şi a unei sute de militanţi ai PSOE, UGT şi MSC (nob). *Consell de Forces Democràtiques de Catalunya*, fără PSUC. Comitete de Coordonare Universitare între ASU, FLP şi PCE.

1959 Acţiune politică semipublică a Uniunii Spaniole cu prezenţa lui Satrústegui şi Tierno (ian). Crearea ETA (ian). Constituire formală a Opoziţiei Sindicale, ca front muncitoresc al PCE (ian). Franco inaugurează Valea celor Căzuţi în luptă (1 apr). Căderi ale PCE, ASU şi FLP cu prilejul Grevei Naţionale Paşnice (18 iun). Spania intră în OECE (iul). Legea Ordinii Publice (30 iul). Demisie Pasionaria din Secretariatul PCE. Congres la Praga al PCE, Carrillo, secretar (dec). Vizita lui Eisenhower la Franco (23 dec).

1960 Moare la Barcelona activistul anarhist Sabater (5 ian). Moare Aguirre, fiind înlocuit de Leizaola (22 mar). Întâlnire între Franco şi Juan Carlos (29 mar). Bombe ale DRIL la Madrid (mar). Arestat J. Pujol şi alţi 20 catalanişti după o acţiune de afirmare (20 mai). Herrera îi succede lui Gordón Ordás în guvernul din exil (mai). Decret-lege asupra stăvilirii rebeliunii mili-

tare, banditismului şi terorismului (21 sep). Fondarea Democraţiei Social Creştine de către Gil Robles (nob). Comitete internaţionale pentru Spania la CIOSL-CISC şi la Internaţionala Socialistă (dec).

1961 Tierno şi Ridruejo trimişi în judecată (mar). Constituirea UFD, de către PSOE, IDC, ARDE, PNV, UGT, STV... (iun). Alianţă Sindicală UGT-CNT-STV. Explozive ale ETA în linia feroviară. Congres al PSOE la Puteaux. Dezbatere Prieto, Jimeno şi Gómez Llorente (aug). Constituirea FUDE la Madrid: FLP, JJSS şi PCE (oct).

1962 Moare Martínez Barrio (1 ian). Jiménez de Asúa şi Sánchez Albornoz, în fruntea instituţiilor republicane. Prieto moare în Mexic (12 feb). Cerere a lui Castiella de deschidere de relaţii cu CEE (9 feb). Căsătorie a lui Juan Carlos de Bourbon cu prinţesa Sofia a Greciei la Atena (mai). Convorbirea de la München a membrilor din asociaţii europeiste spaniole pentru democraţie şi reconciliere. Numai FLP, CNT şi POUM împotriva întâlnirii. Fraga, ministru al Informaţiilor. Muñoz Grandes, vicepreşedinte (10 iul). Constituirea Alianţei Sindicale Muncitoreşti: disidenţi din UGT, CNT şi SOCC (fondată în 1959) (oct). Grimau, arestat (7 nob). José Giral moare în Mexic (23 dec). Negocieri Llopis, Gil Robles şi Ridruejo.

1963 A II-a Adunare a ETA (mar). Vizita oficială a lui Giscard d'Estaing la Madrid (19 apr). Executare a lui J. Grimau pentru presupuse răspunderi de război (20 apr). Aprobat Primul Plan de Dezvoltare (28 nob). Tribunal al Ordinii Publice (21 dec).

1964 Două crize ale PCE: maoişti şi conflict cu Claudín-Semprún (mar). Demisia lui Areilza (iul). Ulterior, preşedinte al Secretariatului politic al lui Juan Carlos şi deschidere către PSOE. Congres al PSOE, din nou la Toulouse (aug). Constituirea CC.OO. la Madrid şi Barcelona (sep-nob). Ruiz-Giménez părăseşte Cortesurile (5 dec).

1965 PCE la Paris decide să părăsească OSO şi să dinamizeze CC.OO. (ian). Conferinţă la vârf la Molinos a Democraţiei Creştine în scopul unificării tuturor grupă-

rilor (ian). Claudín şi Semprún excluşi din PCE (apr), şi Tierno din PSOE (iun). Remanierea Guvernului: López Rodó şi Silva, principale încadrări (7 iul). Fraga declară că don Juan Carlos va fi Rege (20 nob).

1966 Cade la Palomares un avion SUA cu bombe nucleare (17 ian). Declaraţie a Secretariatului lui Juan Carlos (ian). PNV convoacă Aberri Eguna la Vitoria şi ETA la Irún (apr). Legea Presei a lui Fraga (18 mar). Sechestru ABC. Congres la Montserrat al MSC în ianuarie 1967: politica celor trei unităţi. Franco prezintă în faţa Cortesurilor Legea Organică a Statului (22 nob). Ruiz-Giménez concediat de la *Cuadernos para el Diálogo* (nob). Referendumul LOS (14 dec). A V-a Adunare a ETA, pentru acţiune de mase (dec).

1967 Zi de luptă a CC.OO., peste o sută de arestaţi (27 ian). PCE cheamă la grevă generală în Asturias (1 feb). Tribunal Suprem scoate în afara legii CC.OO. (16 feb). Înăsprirea reprimării şi sfârşit al deschiderii după eşecul extern şi creşterea opoziţiei şi protestelor sociale. Arestat Camacho şi alţi conducători ai CC.OO. (mar). Stare de excepţie în Biscaya din cauza protestelor muncitoreşti şi naţionaliste (21 apr). Încetarea din funcţie a lui Munõz Grandes (22 iul). Carrero nou vicepreşedinte al guvernului (21 sep). Devaluarea pesetei (19 nob). Acord la Paris între PSOE, UDC, DSC, ASD, ARDE, PNV, ERC şi ANV (dec).

1968 Constituire PS în interior (21 ian). Camacho în faţa TOP, va sta 5 ani în închisoare (2 apr). Legea Secretelor oficiale (5 apr). Villar Palasí, ministru al Educaţiei (14 apr). Primul atentat mortal al ETA împotriva Jandarmeriei (7 iun). A III-a Întâlnire coordonatoare a CC.OO. şi raport PCE, aprobat de CC (iul). Al X-lea Congres UGT. ETA îl asasinează pe Melitón Manzanas, şef al Brigăzii de Anchetă Socială din San Sebastián (2 aug). PCE condamnă invadarea Cehoslovaciei (28 aug). Independenţa Guineii (12 oct). Stare de excepţie în Guipúzcoa (dec). Cincizeci de arestaţi din PSOE-UGT în Biscaya. Carlos Hugo obligat să se exileze. Stare de excepţie în toată Spania.

1969 Succes în Biscaya al grevei generale (31 ian). Ruiz-Giménez prezidează ID. Decret de prescriere a responsabilităţilor din Războiul Civil (29 mar). Cortesurile îl proclamă pe Juan Carlos Succesor la Conducerea Statului şi principe al Spaniei (22 iul). Dizolvarea Secretariatului lui Juan Carlos. Declaraţie oficială MATESA (aug). Nou cabinet de tehnocraţi, majoritatea de la OPUS. Fraga, Solís şi Castiella ies din guvern (30 oct). Evadarea a 15 deţinuţi (10 ETA) (dec). Platformă unitară de opoziţie în Catalonia (CCFPC) (dec).

1970 Areilza polemizează cu Carrero (apr). Eşec al convorbirilor Llopis, Gil Robles, Areilza, Ruiz-Giménez şi Ridruejo. Proces al TOP împotriva a 13 conducători din PSOE. Rubial achitat (apr). Întâlnire PCE-PCUS la Moscova. Vizite ale lui De Gaulle şi Caetano (mai). T. Fernández-Miranda, secretar al Mişcării, divulgă proiectul de asocieri politice (26 mai). Acord preferenţial CEE-Spania (29 iun). Moare comandantul Muñoz Grandes (12 iul). Nou acord cu Statele Unite (6 iul). Decisiv Congres al PSOE. Intervenţie a lui F. González (aug). Sciziune a lui Líster în PCE. Zi proamnistie a CC.OO. Unitate de acţiune de către socialişti, comunişti, creştini şi naţionalişti pentru Procesul de la Burgos (dec). Greve şi proteste universitare din cauza începerii procesului. Presiune internaţională. Răpire a consulului german la San Sebastián (1 dec). Stare de excepţie în Guipúzcoa (5 dec). Suspendare a unor articole din Carta Spaniolilor în toată Spania. Franco comută pedepse cu moartea (31 dec).

1971 Se naşte FRAP (ian). Arestări masive în Ţara Bascilor. Constituirea LCR. Sunt arestaţi membri ai PSOE (González, Múgica şi Redondo (21 ian). Vizită a principilor în SUA (ian). Zile de luptă ale CC.OO. şi arestări din PCE la Sevilla. Scindare a USO. Prezidiu democratic în Madrid cu UGT-PSOE, PCE-CC.OO. nu se consolidează (mai). Reforma Legii Ordinii Publice. Al XI-lea Congres al UGT în exil. Llopis şi Muiño înlocuiţi. Puternică abţinere la alegerea de deputaţi din treimea ştiută (sep). Graţierea de către Franco a celor implicaţi în cazul Matesa (11 oct). Violenţă extremistă împotriva librăriilor.

Adunare în Catalonia, la care se alătură în mod temporar UGT-PSOE (nob). Apare Mişcarea Comunistă începând de la un sector al ETA (nob).

1972 Grevă generală în El Ferrol (mar). Sartorius iese din închisoare (apr). Campania Adunării din Catalonia pentru Statut din 32. Arestare de conducători ai CC.OO., care va da loc Procesului 1001 (25 iun). Nouă scindare a ETA (iul). Al XII-lea Congres al PSOE fără Llopis (aug). Al VIII-lea Congres al PCE. Tratat comercial cu URSS (sep). Atentat mortal împotriva consulului francez (oct). Veto guvernamental al lui Gil Robles pentru Colegiul Avocaţilor. Răpiri ETA în sprijinul conflictului cu muncitori (1972-1973).

1973 Relaţii cu RDG şi China (ian). Al III-lea Congres PSUC (ian). Congres PCI (viitor PTE). Proces împotriva conducerii USO. Congres al PCE (M-L) (apr). FRAP îl asasinează pe un poliţist la manifestaţia de 1 Mai. Dezmembrări ale PCE (m-1). Carrero, primul preşedinte de Guvern în timp ce mai trăia Franco (11 iun). Reuniune a Echipei Democrat Creştine (iun). Congres UGT, ultimul în exil. Redondo, prim secretar (aug). A VI-a adunare a ETA. Se decretează secret oficial cu privire la Guineea. Atentat mortal al ETA împotriva lui Carrero (23 dec). Se suspendă proiect de grevă generală pentru ianuarie, declanşată de întreaga opoziţie de stânga inclusiv ETA. Arias, primar al Madridului şi vechi comandant al represiunii, numit preşedinte al Guvernului (29 dec).

1974 Nou guvern Arias (4 ian). IS recunoaşte PSOE, condus de Redondo, Múgica şi Castellanos, după demisia lui Guerra şi González (6 ian). Discurs al lui Arias asupra reformei politice (12 feb). Executarea lui Puig Antich (2 mar). Conflict al episcopului Añoveros cu Guvernul (3 mar). Spiritul din februarie sub interdicţie. Arestarea lui Romero, maxim conducător al PCE în Spania (4 apr). F. González, Trevijano şi Rojas Marcos dezbat proiectul Juntei Democratice. Destituirea lui Díez Alegría ca şef de Stat Major (iun). Conferinţa Socialistă Iberică, impulsionată de PSOE şi Internaţionala Socialistă (aug). Franco se internează în spital (9 iun). Juan Carlos

preia Conducerea Statului în mod provizoriu (19 iun). Constituirea Grupului Tacit. Organizarea opoziției moderate de dreapta. Constituirea UMD. Franco reia conducerea Statului (1 sep). Atentat terorist in cafeneaua Rolando, 11 morți (13 sep). Congres PSOE Suresnes. F. González, prim secretar (11 oct). Fundarea Convergenței Democratice din Catalonia cu Pujol, Trías şi Roca (nob). Constituirea în 1974 a Convergencia Socialista de Cataluña, Partit Socialista del País Valencià, Reagrupament Socialista, Partidul Socialist Popular, Alianța Socialistă din Andaluzia şi Reconstrucția Socialistă. Grevă generală în Țara Bascilor convocată de PSOE-UGT, USO şi sectoare de stânga şi naționaliste ale CC.OO. (11 dec). Legea de Asociere în Cortesuri (20 dec). 11 morți în Sahara în ciocniri cu armata.

1975 Registru de Asocieri la Consiliul Național al Mişcării (13 ian). Demisia ministrului Muncii (feb), care se adaugă celor ale titularilor de la Finanțe şi Informații. Schimbare de guvern: 5 noi miniştri (5 mar). Junta Democratică se întruneşte cu Parlamentul şi Consiliul European (10 mar). Demersuri ale lui Gil Robles pentru a legaliza Federația Populară Democratică (mar). Stare de excepție în Țara Bascilor (25 apr). Guvernul îi interzice lui Juan Carlos să calce pe pământ spaniol (18 iun). Moare Ridruejo, lider al USDE (29 iun). Platformă de Convergență Democratică (PCD), impulsionată de PSOE, PNV, USDE, ID, RSDC, ORT... (iun). Miting al lui Carrillo şi Berlinguer: eurocomunism (9 iul). Creare FEDISA cu Fraga, Areilza, Oreja... (11 iul). Acuzarea cere pedeapsa cu moartea pentru membri ai FRAP. Nou decret antiterorist (aug). Curte marțială față de ETA, condamnă la moarte (aug). Campanie internațională împotriva represiunii, impulsionată de CES, CIOSL, CMT, IS. Execuții a cinci membri ai FRAP şi ETA (27 sep). Condamnare puternică internațională. CEE suspendă convorbiri. Preşedintele Mexicului cere excluderea Spaniei din ONU. Ultima adunare populară în timp ce mai trăia Franco (1 oct). Nou acord cu SUA (6 oct). Raport al comisiei ONU asupra Saharei (14 oct).

Hassan anunţă marşul verde. Boala lui Franco (21 oct). Principele Juan Carlos preia Conducerea Statului (28 oct). Juan Carlos călătoreşte în Sahara (nob). Hassan al II-lea retrage marşul verde (9 nob). Moare Franco (20 nob). Juan Carlos I, rege al Spaniei (22 nob). Nou guvern Arias Navarro.

1976 Prorogarea celei de-a X-a Legislaturi. Discursul regelui în Congresul S.U.A. (2 iun). Demisia lui C. Arias Navarro. A. Suárez, nou preşedinte[1] (4 iul). Răpire a lui A. Oriol (11 dec). Referendum asupra reformei politice (15 dec).

1977 Uciderea de la Atocha (24 ian). Desfiinţarea Secretariatului General al Mişcării (1 apr). Legalizarea PCE (9 apr). Victorie a UCD în alegerile pentru Cortesuri Constituante (15 iun). Pactele de la Moncloa (oct).

1978 Elaborare de statute preautonome. Referendumul Constituţiei (6 dec).

1979 Victorie a UCD în alegerile legislative (1 mar). Alegeri municipale (3 apr). Crearea Tribunalului Constituţional (5 oct). Referendum al statutului din Ţara Bascilor şi din Catalonia (25 oct).

1980 Victorie a PNV în alegerile din Ţara Bascilor (9 mar). Victorie a CiU în alegerile din Catalonia (20 mar).

1981 Demisia lui A. Suárez (29 ian). Lovitură de Stat (23 feb). L. Calvo-Sotelo, preşedinte al Guvernului (26 feb). Victorie AP în alegerile din Galicia (20 oct). Aderare a Spaniei la NATO (29 oct).

1982 Dizolvare ETA-PM (30 sep). Vizita în Spania a lui Ioan Paul al II-lea (oct). Victorie a PSOE în alegerile legislative (28 oct). Prim guvern F. González (3 dec).

1983 Expropiere a Rumasa (24 feb). Alegeri municipale (8 mai).

1984 Reorganizare a Apărării Naţionale. Activitate a GAL. Prime extrădări din Franţa de membri ai ETA.

1985 Tratat de Aderare la CEE (12 iun). Crearea IVA (9 aug).

1986 Referendum asupra NATO (12 mar). Victoria PSOE în alegerile legislative (22 iun).

[1] Al Guvernului.

1987 Alegeri municipale (10 iun). Prime alegeri pentru Parlamentul European (10 iun). Atentat ETA în Hipercor (19 iun). Atentat ETA în Zaragoza (11 dec).

1988 Pact de la Ajuria Enea (12 ian). Grevă generală (14 dec).

1989 Alegeri pentru Parlamentul European (15 iun). Acordare de canale de televiziune privată (25 aug). Victoria PSOE în alegerile legislative (29 oct).

1990 Aprobarea LOGSE. Început de emisiune a televiziunilor private.

1991 Războiul din Golful Persic (ian). Alegeri municipale (26 mai). Conferință de Pace în Orientul Apropiat, organizată la Madrid (oct).

1992 Semnarea Tratatului de la Maastricht (feb). Arestare la Bidart a cupolei ETA (29 mar).

1993 Intră în vigoare Piața Comună Europeană (1 ian). Alegeri generale: PSOE câștigă, dar pierde majoritatea absolută (6 iun). Intră în vigoare Tratatul de la Maastricht: Uniunea Europeană ia ştafeta de la Comunitatea Europeană (1 nob).

1994 Alegeri pentru Parlamentul European: prima victorie a PP în niște alegeri de interes național (12 iun). Cortesurile aprobă Legea Curții cu juri (23 feb). Alegeri municipale: PP este partidul cel mai votat (28 mai).

1995 Cortesurile aprobă noul Cod Penal, care îl înlocuieşte pe cel din 1848 (8 nob). Javier Solana e numit secretar general al NATO (1 dec). Conferință la vârf la Madrid: cele 15 țări din UE decid naşterea noii monezi, euro (15 dec).

1996 Alegeri generale: PP câştigă prin majoritate simplă (3 mar). José María Aznar este investit preşedinte al Guvernului, al patrulea de la restaurarea democratică, având sprijinul formațiunilor naționaliste (4 mai).

1997 Spania se afiliază la structura militară a NATO (2 dec).

1998 Spania îndeplineşte criteriile de convergență europeană şi se alătură țărilor din Uniunea Monetară (apr). Partidele naționaliste basce (PNV, HB şi EA) şi IU semnează Pactul de la Estella (12 sep).

1999 Euro intră în vigoare în Spania şi celelalte țări din UE (1 ian). Alegeri municipale, autonome şi europene: PP

este partidul cel mai votat (13 iun). Javier Solana numit secretar general al UEO (12 oct).

2000 Alegeri generale: PP obține majoritatea absolută (12 mar). Două femei prezidează pentru prima dată în istorie camerele Cortesurilor: Luisa Fernanda Rudi, Congresul, și Esperanza Aguirre, Senatul (5 apr). Ultima tragere la sorți a Serviciului Militar Obligatoriu (8 nob).

2001 Intră în vigoare Legea Regimului Străinilor (23 ian). Cortesurile aprobă Planul Hidrologic Național (20 mai). Guvernul aprobă trimiterea de trupe în Afganistan sub comanda Corpului de Armată European (17 dec).

2002 Intră în circulație euro, moneda UE (1 ian). Ocupare marocană a insulei spaniole Perejil, evacuarea ocupanților în mâinile Legiunii și retragerea trupelor spaniole după un acord cu Marocul grație medierii SUA (11, 17 și 20 iul). Catastrofă ecologică în Galicia prin scufundarea petrolierului *Prestige* (nob).

2003 Tribunalul Suprem confirmă și hotărăște scoaterea în afara legii a HB, EH și Batasuna (28 mar). Guvernul ordonă trimiterea de trupe în Irak în războiul SUA cu țara lui Sadam Hussein (mai). Moartea a 63 militari spanioli în Turcia prin accidentul avionului Yakovlev închiriat de Ministerul Apărării (mai).

2004 Alegeri generale: PSOE câștigă unele comiții marcate de atentatul terorist din 11-M, de incertitudinea în paternitatea atentatelor și de polemica zi de reflecție. Guvernul PP a fost pedepsit de echivocul informațiilor sale (14 mar). José Luis Rodríguez Zapatero este investit președinte al Guvernului (17 apr). Rodrigo Rato e numit director general al Fondului Monetar Internațional (4 mai). Începe Comisia de Investigare a atentatelor din 11-M (6 iul).

2005 Politică teritorială, respingere a numitului plan Ibarretxe menit să realizeze suveranitatea Țării Bascilor (feb) și admitere pentru procedură în Parlament a reformării Statutului de Autonomie al Cataloniei, aprobat de majoritate în Parlamentul Catalan (oct).

ISTORIA SPANIEI

Julio Valdeón - Joseph Pérez - Santos Juliá

Discuția despre Spania – un proiect de conviețuire civică pentru mulți, un ideal sfânt după părerea altora, mama tuturor nenorocirilor pentru nu puțini – a dobândit o intensitate pe care nimeni n-o bănuia acum câțiva ani. Noile realități din al treilea mileniu au pus in discuție piloni esențiali pe care s-a construit lumea contemporană. Astfel, concepte de națiune, stat, patrie sau cetățenie trebuie să fie văzute dintr-o nouă perspectivă. Nu încape îndoială că în Spania, dat fiind situația politică pe care o traversează, este cu atât mai necesară o reflecție asupra acestor probleme. Astăzi mai mult ca niciodată este obligatoriu cunoașterea trecutului, nu numai pentru a căpăta o mai mare înțelegere a prezentului, ci și pentru a decide cu discernământ asupra viitorului nostru.

Scrisă de trei dintre cei mai importanți specialiști în materie, această Istorie a Spaniei este o sinteză adresată unui public larg, nu necesarmente specialist. Combinând rigoare analitică, claritate în expunere și eleganță, Julio Valdeón, Joseph Pérez și Santos Juliá, fiecare din respectivele lor specialități, pun la dispoziție cheile a ceea ce fără îndoială este o bogată moștenire istorică: de la primele culturi stabilite în Peninsula Iberică până la semnele de întrebare pe care le pune spaniolilor viitorul.

Această ediție completă include o amplă cronologie și ilustrații din fiecare dintre epoci.

ISBN 978-606-92166-4-4
9 786069 216644